

anemnon

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University
E-ISSN: 2149-4622

YIL/YEAR: 2020 • CILT/VOLUME: 8 • SAYI/NUMBER: İktisadi ve İdari Bilimler

İktisadi ve İdari Bilimler Özel Sayı

Pazarlama Halkla İlişkilerinde Transmedya Hikâyeciliği Uygulamaları:
Turkcell "Emocanlar" Kampanyası Örneği
Merve ÇALIK, Feridun NİZAM

An Empirical Analysis of the Environmental Kuznets Curve:
The Case of Cameroon
Aboubakary NULAMBEH NDZEMBANTEH, Nueralli WUSİMAN

ABD Finansal Piyasalarındaki Gelişmelerin ve Belirsizliklerin
Borsa İstanbul Üzerindeki Asimetrik Etkileri
Barış KOCAARSLAN

Üretimde İthal Girdi Kullanımı Üzerine Firma Düzeyinde Bir Araştırma:
Denizli Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Örneği
Burcu SABAZ, Mustafa TERZİOĞLU

Bulut Bilişimin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkileri
Sezin AÇIK TAŞAR, Özcan DEMİR

Enerji Tüketiminin Tarımsal Katma Değer Üzerindeki Etkisi:
AB'ye Üye Geçiş Ekonomileri İçin Panel Veri Analizi
Mehmet AKYOL

Politik İstikrarsızlık, Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:
Orta Doğu Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme
Gökhan KARTAL, Serdar ÖZTÜRK

İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe Standartları ve Uluslararası
Muhasebe Standartlarının Karşılaştırmalı Olarak Analizi
İbrahim ÇEMBERLİTAŞ, Tolga ORAL, Hakan ERKUŞ

The Relationship Between Credit Default Swap,
Economic Growth and Current Account Deficit: A Case of Turkey
Tuğba AKIN, Emre İŞKİLİ

Cari Açık Belirleyicileri ve Sürdürülebilirlik Olasılığı İlişkisi: Türkiye
Çiğdem KARIŞ

Bitcoin ile Finansal Makro Değişkenler Arasındaki İlişki:
Türkiye Üzerine Bir Var Analizi
Hüseyin İŞCAN

Yöneticilerde Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi:
KOMB (VUCA) ve Öz Yeterlilik Etkileşimi
Engin YURDASEVER, Yahya FİDAN

Bireysel Bankacılıkta Hizmet Kalitesi ve Müşteri
Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma: Kütahya İli Örneği
Bayram TOPAL, Hasan ŞAHİN

II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması:
Babanzade Ahmet Naim Örneği
Orhan KESKİNTAŞ

Hukukun Üstünlüğü Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği Karnesi:
10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Sonrası Dönem Üzerine Bir İnceleme
Yahya DEMİRKANOĞLU

Ekonomik Büyüme Oranını Etkileyen Faktörlerin Kantil Regresyon ile İncelenmesi:
Türkiye Örneği
Yüksel AKAY ÜNVAN, Oğuzhan DEMİREL

Comments on Main Factors Affecting Electricity Price Risk in Turkish Electricity Market
Mustafa GÖZEN

11 Eylül 2001 ve 13 Kasım 2015 Terör Saldırıların Siyasete Etkileri:
ABD ve Fransa'nın Terörle Savaş Yaklaşımı
Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ

Türkiye'de Kalkınma Ajansları:
DAKA'nın Kalkınma Kurulu Üyeleri Perspektifinden Değerlendirilmesi
Bayram COŞKUN, Vedat ALMALI

Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği
Hüseyin COŞKUN, Hakan EYGÜ

Relationship Between Credit Default Swaps (CDS) and Government Bonds:
A Study on Turkey
Mehmet MAZAK, Gökhan ÖZKUL

Türk Bankacılık Sektöründe Aktif Büyüklüğü ile Risk Alma
Davranışı Arasındaki İlişkinin Analizi
Serdar KUZU, Gülşah GENÇER ÇELİK

Tüketim Eşitsizliği Profilinin Farklı Ürün Gruplarında İncelenmesi
Funda BAYRAKDAROĞLU, Hatice Hicret ÖZKOÇ

Demokrasi ve Siyasi Katılım İlişkisi
Fatih İZMİR

Bulanık AHP ve Bulanık EDAS Yöntemleri İle Üçüncü Parti Lojistik Firması Seçimi
Ali Aygün YÜRÜYEN, Alptekin ULUTAŞ

Post-Kalkınmacılık Teorisi Işığında Bölgesel Kalkınmacılık Krizi
Ahmet EFE

Türkiye'nin 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Kovid-19 Kriziyle Mücadelesi
Dilek GÜRCÜN, Necmiye CÖMERTLER

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2020 • CILT/VOLUME: 8 • SAYI/NUMBER: İktisadi ve İdari Bilimler

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
18/12/2020	:	Basım Tarihi	Published Date	:	18/12/2020
Aralık 2020	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	December 2020
8	:	Cilt	Volume	:	8
İktisadi ve İdari Bilimler	:	Sayı	Number	:	Economics and Administrative Science
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda altı defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-monthly
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	February, April, June, August, October and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
http://dergipark.gov.tr/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Dr. Öğr. Üyesi Abdulmecit YILDIRIM Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMEÑOĞLU Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Özgür YEŞİLYURT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Yunus KOÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörü	Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ŞEVGİN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members	Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Prof. Dr. Alper KARADAĞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Prof. Dr. Robert FREDERICKS Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxsaca/ Meksika Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Gabur OZIEV International Islamic University / Malezya Doç. Dr. H. Mustafa AÇIKÖZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya Doç. Dr. Murat KAYACAN İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Rahmi SAYLIK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya Dr. Öğr. Üyesi Orhan KESKİNTAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Sekreteryası / Secretariat	Arş. Gör. Dr. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
Dizgi/ Layout Editor	Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU Arş. Gör. Ayşe Nur LEBLEBİCİER
Teknik Redaksiyon / Redaction	Öğr. Gör. Yahya ADANIR
Grafik Tasarım / Design	Öğr. Gör. Serdar DİK

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 8 • Sayı/Number: İktisadi ve İdari Bilimler

Amaç ve Kapsam Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerde taranmaktadır:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 8 • Sayı/Number: İktisadi ve İdari Bilimler

Danışma Kurulu	•	Advisory Board
Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsametdin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye		Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye		Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan		Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün		Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan		Doç. Dr. Södabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün		Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
		Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

<i>Editörden</i>	7
------------------------	---

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

<i>Merve Çalık, Feridun Nizam</i>	9
Pazarlama Halkla İlişkilerinde Transmedya Hikâyeciliği Uygulamaları: Turkcell "Emocanlar" Kampanyası Örneği Transmedia Storytelling Practices In Marketing Public Relations: The Sample of Turkcell "Emocanlar" Campaign	
<i>Aboubakary Nulambeh Ndzebanteh, Nueraili Wusiman</i>	23
An Empirical Analysis of the Environmental Kuznets Curve: the Case of Cameroon Çevresel Kuznets Eğrisinin Bir Ampirik Analizi: Kamerun Örneği	
<i>Barış Kocaarslan</i>	33
ABD Finansal Piyasalarındaki Gelişmelerin ve Belirsizliklerin Borsa İstanbul Üzerindeki Asimetrik Etkileri The Asymmetric Effects of Developments and Uncertainties in US Financial Markets on Borsa İstanbul	
<i>Burcu Sabaz, Mustafa Terzioğlu</i>	43
Üretimde İthal Girdi Kullanımı Üzerine Firma Düzeyinde Bir Araştırma: Denizli Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Örneği A Firm-Level Research on Imported Input Use in Production: Denizli Textile and Apparel Sector Case	
<i>Sezin Açık Taşar, Özcan Demir</i>	51
Bulut Bilişimin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkileri Effects of Cloud Computing On Accounting Profession	
<i>Mehmet Akyol</i>	59
Enerji Tüketiminin Tarımsal Katma Değer Üzerindeki Etkisi: AB'ye Üye Geçiş Ekonomileri İçin Panel Veri Analizi The Effect of Energy Consumption on Agricultural Added Value: Panel Data Analysis for EU Member Transition Economies	
<i>Gökhan Kartal, Serdar Öztürk</i>	65
Politik İstikrarsızlık, Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Orta Doğu Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme The Relationship between Political Instability, Energy Security and Economic Growth: An Empirical Analysis on the Middle Eastern Countries	
<i>İbrahim Çemberlitaş, Tolga Oral, Hakan Erkuş</i>	79
İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe Standartları ve Uluslararası Muhasebe Standartlarının Karşılaştırmalı Olarak Analizi Comparative Analysis of International Accounting Standards for Islamic Financial Institutions and Accounting Standards	
<i>Tuğba Akın, Emre Işıklı</i>	91
The Relationship Between Credit Default Swap, Economic Growth and Current Account Deficit: A Case of Turkey Kredi Temerrüt Takası, Büyüme ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği	
<i>Çiğdem Karış</i>	99
Cari Açık Belirleyicileri ve Sürdürülebilirlik Olasılığı İlişkisi: Türkiye Relationship Between Current Deficit Definitions and Sustainability Probability: Turkey	
<i>Hüseyin İşcan</i>	107
Bitcoin ile Finansal Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Var Analizi The Relationship Between Bitcoin and Financial Macro Variables: A Var Analysis On Turkey	
<i>Engin Yurdasever, Yahya Fidan</i>	119
Yöneticilerde Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi: KOMB (VUCA) ve Öz Yeterlilik Etkileşimi Relationship Between New Leadership Skills and Stress in Managers: KOMB (VUCA) and Self Efficacy Interaction	
<i>Bayram Topal, Hasan Şahin</i>	131
Bireysel Bankacılıkta Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma: Kütahya İli Örneği A Research on Service Quality and Customer Satisfaction in Retail Banking: The Case of Kütahya Province	

<i>Orhan Keskintaş</i> II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması: Babanzade Ahmet Naim Örneği Islamists' Discussion on Nationalism During the II. Constitutional Era Example of Babanzade Ahmet Naim	143
<i>Yahya Demirkanoglu</i> Hukukun Üstünlüğü Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği Karnesi: 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Sonrası Dönem Üzerine Bir İnceleme The European Union Report of Turkey in the Context the Rule of Law: A Review on the Period Following the Helsinki Summit on 10-11 December, 1999	161
<i>Yüksel Akay Ünvan, Oğuzhan Demirel</i> Ekonomik Büyüme Oranını Etkileyen Faktörlerin Kantil Regresyon ile İncelenmesi: Türkiye Örneği Investigation of Factors Affecting Economic Growth Rate with Quantile Regression: The Instance of Turkey	175
<i>Mustafa Gözen</i> Comments on Main Factors Affecting Electricity Price Risk in Turkish Electricity Market Türkiye Elektrik Piyasasında Elektrik Fiyat Riskini Etkileyen Temel Faktörler Hakkında Yorumlar	189
<i>Aslıhan Yeniçeri Altıntaş</i> 11 Eylül 2001 ve 13 Kasım 2015 Terör Saldırılarının Siyasete Etkileri: ABD ve Fransa'nın Terörle Savaş Yaklaşımı Political Consequences of Terrorist Attacks of September 11, 2001 and November 13, 2015: War on Terrorism	205
<i>Bayram Coşkun, Vedat Almali</i> Türkiye'de Kalkınma Ajansları: DAKA'nın Kalkınma Kurulu Üyeleri Perspektifinden Değerlendirilmesi Development Agencies in Turkey: Evaluation of EADA from the Perspective of the Members of the Development Board	221
<i>Hüseyin Coşkun, Hakan Eygü</i> Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği Investigation of R & D Expenditures and Export Relations: The Case of Turkey	233
<i>Mehmet Mazak, Gökhan Özkul</i> Relationship Between Credit Default Swaps (CDS) and Government Bonds: A Study on Turkey Kredi Temerrüt Takasları (CDS) ve Devlet Tahvilleri Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir İnceleme	243
<i>Serdar Kuzu, Gülşah Gençer Çelik</i> Türk Bankacılık Sektöründe Aktif Büyüklüğü ile Risk Alma Davranışı Arasındaki İlişkinin Analizi Analysis of The Relationship Between Asset Size and Risk Taking Behavior in the Turkish Banking Sector	257
<i>Funda Bayrakdaroglu, Hatice Hicret Özkoc</i> Tüketim Eşitsizliği Profiline Farklı Ürün Gruplarında İncelenmesi Investigating Consumption Inequality within Different Product Classifications	263
<i>Fatih İzmir</i> Demokrasi ve Siyasi Katılım İlişkisi The Relationship of Democracy and Political Participation	273
<i>Ali Aygün Yürüyen, Alptekin Ulutaş</i> Bulanık AHP ve Bulanık EDAS Yöntemleri İle Üçüncü Parti Lojistik Firması Seçimi Selection Of The Third Party Logistics Company With Fuzzy AHP And Fuzzy EDAS Methods	283

DERLEME / REVIEW

<i>Ahmet Efe</i>	295
Post-Kalkınmacılık Teorisi Işığında Bölgesel Kalkınmacılık Krizi Crises of Regional Development in the Context of Post-Development Theory	
<i>Dilek Gürcün, Necmiye Cömertler</i>	305
Türkiye'nin 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Kovid-19 Kriziyle Mücadelesi The challenge of Turkey with 2008 Global Economic Crisis and Covid-19 Crisis	
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	317
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	321
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	323

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN
a.gokcen@alparslan.edu.tr

Editörün Notu • Editor's Note

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2020 yılında hazırlamış olduğumuz İktisadi ve İdari Bilimler Özel Sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmalarını yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarını katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışanlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 27 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmalarını bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Pazarlama Halkla İlişkilerinde Transmedya Hikâyeciliği Uygulamaları: Turkcell "Emocanlar" Kampanyası Örneği *

Transmedia Storytelling Practices In Marketing Public Relations: The Sample of Turkcell "Emocanlar" Campaign

Merve Çalık ^a, Feridun Nizam ^{b**}

^a Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri ABD, Elazığ/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8040-5352

^b Dr.Öğr.Üyesi, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Elazığ/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4215-6973

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Ocak 2020

Düzeltilme tarihi: 15 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 21 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Transmedya Hikâyeciliği

Pazarlama Halkla İlişkiler

Reklam

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 January 2020

Received in revised form 15 May 2020

Accepted 21 May 2020

Keywords:

Transmedia Storytelling,

Marketing Public Relations

Advertising

ÖZ

Bu çalışmada transmedya hikâyeciliğinin pazarlama ve halkla ilişkilerde kullanımı; marka imajı ve marka farkındalığı oluşumunda çoklu ortamda yapılan uygulamaların hedef kitlenin genişlemesinde nasıl etkili olduğu, hikâye oluşturulurken konunun hangi temalar ve hangi karakterler ile anlatılmaya çalışıldığı soruları bağlamında "Turkcell Emocanlar" kampanyası örneğiyle analiz edilmiştir. Çalışmada tüketici açısından transmedyal anlatı kullanılarak yürütülen pazarlama ve halkla ilişkiler faaliyetlerinde marka farkındalığı oluştuğu, tüketicinin hikâyeye katılması ile diyalojik iletişim ortamının arttığı ve marka ile aralarında özel bir bağ oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Marka açısından ise transmedya hikâyeciliği ile hedef kitlesini genişleten markanın pazar payını arttırdığı, hikâye oluşumunda seçilen karakterlerin tüketicilerle ne kadar çok benzer yönleri olursa hikâyenin daha çok benimsenip rakipleri arasından sıyrılarak dikkat çekmesine olanak sağladığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In this study, the use of transmedia storytelling in marketing and public relations was analyzed by Turkcell Emocanlar campaign, in the context of the questions of how multi-media applications in the formation of brand image and brand awareness were effective in the expansion of the target audience, with which themes and with which characters the subject was tried to be explained while creating the story. In the study, it was concluded that brand awareness was created in the marketing and public relations activities carried out by using the trans-media narrative for the consumer, the dialogical communication environment increased with the participation of the consumer in the story and a special bond was formed between them and the brand. In terms of the brand, it has been determined that the brand, which expands its target audience with its transmedia storytelling, has increased its market share, and the more similarities the characters selected in the story formation have with the consumers, the more the story allows to be adopted and stand out from its competitors.

1. Giriş

Kalabalık bir pazarda aynı olan markaların dikkat çekmeyi bırakın sıradan olmaya başladığı görülmektedir. Rakipleri ile aynı olmaya çalışan markaların bir süre sonra unutulup/silinip gitmesi buna karşılık farklı olanın ise

daima dikkat çekmesi, konuşulur olmasıyla birlikte varlığını sürdürmesi kaçınılmazdır. Çünkü günümüz tüketim ortamında artık markaların ya da pazarlamacıların değil tüketicilerin ne istedikleri, hangi markalara kulak verdikleri, markaya ne kadar zamanını ayırdığı, markayla arasında bir bağ kurup kurmadığı önemli hale gelmiştir.

*Bu çalışma birinci yazarın 2019 yılında Dr.Öğr.Üyesi Feridun NİZAM danışmanlığında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Turkcell 'Emocanlar' Örneğiyle Pazarlama Halkla İlişkilerinde Transmedya Hikâyeciliği Uygulamaları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: fnizam@firat.edu.tr

Tüketicilerin bu tutum değişikliği ve taleplerine cevap vermek amacıyla transmedya hikâyeciliği kavramı ortaya çıkmıştır. Tüketiciler ile ortak hareket eden onların markaya katkıda bulunmasını sağlayan “transmedya hikâye anlatıcılığı” son zamanlarda kullanımı giderek artan kavramlardan ve uygulamalardan biri olmaya başlamıştır. Ülkemizde uygulamalarına yeni yeni rastlanan bu anlatı stratejisi ile ilgili literatürdeki çalışmalar da yeni yeni ivme kazanmaktadır. Bu çalışmada transmedya hikâye anlatıcılığı, mevcut çalışmalardan farklı olarak, pazarlama halkla ilişkiler bağlamında bir reklam kampanyası içeriğindeki uygulama örnekleriyle analiz edilmiştir.

Araştırmada, transmedya hikâye anlatımının pazarlama ve halkla ilişkiler açısından değerlendirilmesinin ardından, yapılan kampanyalar ele alınırken, marka imajı ve marka farkındalığı oluşturmada transmedyanın önemi, çoklu ortamda yapılan uygulamaların hedef kitlenin genişlemesinde nasıl etkili olduğu, hikâye oluştururken konunun hangi açıdan ve hangi karakterler ile anlatıldığının açıklanması üzerinde durulmuştur.

2. Transmedya Hikâyeciliği (Kavramsal Çerçeve Ve Mevcut Çalışmalar)

2.1. Transmedya Hikâyeciliği

Transmedya hikâyeciliği, kavramı literatüre kazandıran Henry Jenkins’in ifadesiyle; “ideal transmedya hikâye anlatım biçiminde, her medya ortamı en iyi yaptığı şeyi yapar - bir filmde bir hikâye tanıtılabilir, televizyon, romanlar ve çizgi romanlar yoluyla dünyası oyun yoluyla keşfedilip deneyimlenebilir” (Jenkins, 2003).

Transmedya hikâye anlatımı, “medyanın yakınsamasına yanıt olarak ortaya çıkan yeni bir estetiğe atıfta bulunur - tüketicilere yeni talepler yükleyen ve bilgi topluluklarının aktif katılımına dayanan bir estetik. Transmedya hikâye anlatımı, dünya yaratma sanatıdır. Herhangi bir kurgusal dünyayı tam olarak deneyimlemek için tüketiciler, avcı ve toplayıcı rolünü üstlenmeli, medya kanallarında hikâyenin parçalarını takip etmeli, çevrimiçi tartışma grupları aracılığıyla birbirleriyle karşılaştırmalı ve işbirliği yapmalıdır” (Jenkins, 2006: 21).

Transmedya hikâyeciliği, en basit tanımı ile (Sarı, 2017: 71); “bir hikâyenin, televizyon, film, çizgi roman, animasyon, mobil pazarlamalı sunumlar ve sosyal medya gibi birden fazla platformda sunulmasıdır”.

Terim olarak incelendiğinde “trans” ve “medya” olmak üzere iki ayrı kelimenin birleşiminden meydana geldiği görülmektedir. “Trans” ön eki “ötesinde, aşırı, karşı tarafta, arasından, içinden, tamamen, bütün ve çapraz vari” anlamlarında ve “medya” kelimesi ise iletişim ortamları anlamında ve İngilizcede “ortam, araç, kanal” anlamına gelen “medium” kelimesinin çoğulu olan “media” kelimesinden gelmektedir (Gürel ve Tıgılı, 2013:44).

Transmedya hikâye anlatıcılığında bir içeriğin birden fazla platformda görülmesi ile hedef kilenin etkileşimini de içeren anlatı tarzı ile aynı içerik farklı platformlarda paylaşılarak hedef kitlenin sayısı arttırılmaktadır. Hikâye farklı platformlarda yer alıp daha çok konuşulmakta ve hedef kitlenin ilgisi çekilmektedir. Instagram hesabından, Facebooktan ve çeşitli bloglardan yapılan yorumlar ile ilgi

artmakta ve kitabının da basılması ile öykünün yayılma ve bilinirliği artmaktadır (Bolat, 2018: 323).

Buradan anlaşılacağı gibi transmedya, geleneksel ve yeni medya araçlarını içerisinde barındıran, birlikte kullanımına ortam hazırlayan bir anlatı stratejisidir. Nitekim çalışmamızın konusunu oluşturan Turkcell Emocanlar kampanyasında da geleneksel mecraların yanı sıra eş zamanlı olarak yeni medya mecraları da kullanılmıştır.

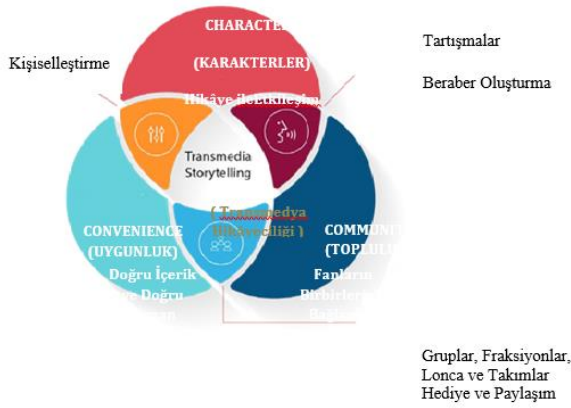
Transmedya hikâye anlatımının ne olduğunu özetlemek gerekirse, Pratten’in ifadesiyle transmedya hikâye anlatıcılığının üçlüsü, 3 C’si olarak adlandırdığı; characters /karakterler, convenience/kolaylık, uygunluk ve community/ topluluk unsurlarını entegre etmeyi amaçlayan ve kitle katılımını sağlayan bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda üç temel transmedya hikâye anlatımı unsurunun detayları şu şekildedir (Pratten, 2015:11):

Karakterler: Kullanıcıların hikâye ile etkileşimini sağlayarak hikâyenin önemini artırmak ve katılımcıları hikâyenin içerisine çekebilmektir. Çalışma konumuzu oluşturan Emocan reklam karakterlerine baktığımız zaman 7 emocan karakterinin her birinin farklı katılımcı kitlesine hitap ettiği görülmektedir. Bu sayede marka oluşturduğu karakterler sayesinde hikâyesini farklı gruplardan hedef kitlelere ulaştırmaktadır.

Uygunluk: Doğru içeriği, doğru zamanda, doğru kişilere sunmanın önemi büyüktür. İçerikler oluşturulurken hedef grupların sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapılarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca içeriklerin hedef gruplarla buluşturulması noktasında zamanlamaya dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim günümüzde sosyal medyanın da etkisi ile yazılı ve sözel kültür neredeyse yerini emojiye bırakmaktadır. Bu altyapı üzerinde inşa edilen “Emocan” adlı karakterlerin her birinin kendine ait farklı özellikleri ile farklı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıdaki hedef kitleye ulaşmayı amaçladığı görülmektedir. Reklam filmlerinde de emocanların buldukları ortamlar ve konuşmaları bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca emocanların kendine has yaptıkları burç yorumlarının yeni yıldan önce sunulması vb. örneklerde zamanlamaya dikkat edildiği ve içeriğin uygun zamanlarda hedef kitle ile paylaşılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Topluluk: Fanların birbiriyle bağlantı halinde olması ve onların ödüllendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Sanal topluluk içerisinde kullanıcıların birbirleriyle etkileşiminin olması ve teşvik edici ödül unsurlarının bulunması, içeriğin daha fazla kişiye ulaşmasını sağlayabilmektedir. Nitekim çalışma konumuzu oluşturan Turkcell markasının takipçileri site ve forumlar üzerinden kendi aralarında yaptıkları yorumlarla etkileşim sağlamaktadır. Örneğin Salla Kazan uygulaması ile kullanıcılara çeşitli görevler vererek ödüllendirmesi markanın hedef kitle ile ilişkisini daha farklı bir boyuta taşımasına olanak sağlamıştır.

Görsel 1. Transmedya Hikâye Anlatımı Üçlüsü

Kaynak: (Pratten, 2015: 12).

Görselde yer aldığı üzere kesişim noktalarında gereken eylemler ve işlevler doğrultusunda transmedya hikâye anlatımının şekillendirilmesi gerekmektedir:

Karakterler + Uygunluk: Her insan için hikâye deneyimlerinin dünyayla ilişkilerine dayanarak kişiselleştirilmesi önemlidir. Hikâye ile etkileşim halinde olan bireylerin, doğru içeriğe, doğru zamanda maruz kalarak hikâyeyi kişiselleştirmesi ve hikâyenin bir parçası haline gelmesi, transmedya hikâye anlatımının en önemli yönlerindedir.

Uygunluk + Topluluk: Uygun içeriklerin fan gruplarının ilgisini çekmesi, bu içerikler sayesinde grupların birbirleriyle bağlantı kurması ve devamlı etkileşim halinde olması ile grup üyelerinin birbirini yönlendirmesi transmedya hikâyeciliğinin bir diğer önemli özelliğidir.

Topluluk + Karakterler: Toplulukların, fanların, içerik oluşturucuların hikâyeler ile etkileşim halinde olarak tartışmalar oluşturmaları veya yine içerikler geliştirmeleri gibi fırsatlar sağlayan transmedya hikâyeciliği online ilişkilerin gelişmesini ve web etkileşimli ve eğlenceli öğrenme sürecini gerçekleştirmesi açısından önemi her geçen gün artmaktadır.

Scolari'ye göre "transmedya anlatım hem dil (kitap, dergi, gazete, fotoğraf vb.), hem de kitle iletişim araçlarını (animasyon, televizyon, radyo, sosyal medya, video oyunları vb.) kullanarak yayılan bir hikâye anlatım biçimidir (Scolari, 2009: 587)". Araştırma konumuz Turkcell Emocanlar kampanyasında da transmedya örneği oluşturarak, dergi, gazete, televizyon, radyo, sosyal medya, video oyunları gibi çeşitli platformları kullanmış, hikâye genişleyerek çeşitli gruplar ile etkileşim sağlanmıştır.

2.2. Transmedya Hikâyeciliği Alanyazını (Mevcut Çalışmalar)

Literatürümüzde yeni bir kavram olan transmedya hikâyeciliği çalışmalarından bir kısmının bulgularına ve kaleme alınmış bu eserin mevcut çalışmalardan farklı yönlerine kısaca değinilmiştir.

Dönmez ve Güler'in (2016:155-175) "Transmedya Hikâyeciliği 'Doritos Akademi' Örneği" adlı çalışmasında Doritos Akademi reklam kampanyası araştırılmıştır. Pazarlama stratejisi olarak transmedya kampanyalarının

kullanılmasının markalara olan katkısı ve transmedya kampanyaları ile geleneksel kampanyalar arasındaki farklılıkların ortaya konulduğu çalışmada marka hikâyesinin halkla ilişkiler kapsamında şirketlere sağladığı yararları değinilmemesi geleneksel halkla ilişkiler kampanyalarından farklı olarak halkla ilişkiler uygulaması olarak reklam kampanyalarında transmedyal anlatı uygulamalarının incelendiği çalışmamız bu noktada farklılaşmaktadır.

Sarı'nın (2017: 71) "Transmedya Hikâye Anlatıcılığı: Kötü Çocuk Örneği" çalışmasında internet tabanlı bir platform olan Wattpad'de yer alan Kötü Çocuk adlı hikâye incelenmiştir. Kitap endüstrisinde transmedya uygulamasına bir örnek olan bu çalışmadan farklı olarak çalışmamızda bir reklam kampanyası incelenerek transmedyal anlatımın pazarlama ve diyalogik iletişim açısından önemi açıklanmaktadır.

Çetinkaya, (2017: 559) "Marka Sadakati Oluşturma Aracı Olarak Transmedya Hikâye Anlatımının Yeri ve Değeri" adlı çalışmasında transmedya hikâye anlatıcılığını marka sadakati oluşturmak ve marka deneyimi bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Transmedya hikâyeciliğinin marka ve marka sadakati ile ilişkisini göstermek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmadan farklı olarak örnek olay incelemesi yapılarak pazarlama ve halkla ilişkiler alanında uygulanması incelenecektir.

Bayraktar, (2018: 325) "Moda Sektöründe Transmedya Hikâye Anlatımı: Barbie Bebek Transmedya Uygulamaları Örneği" çalışmasında Barbie ürünleri ve Barbie'nin moda ile olan ilişkisini transmedyal anlatı stratejileri temelinde açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu çalışmada transmedyal anlatımın pazarlama faaliyetlerinde uygulanması ile hikâyenin daha çok platforma yayıldığı ve marka bilinirliğini arttırdığı, barbie bebeklerin oyuncak olmalarının ötesinde markaya olan katkıları moda alanı üzerinden anlatılmakta, yapacağımız çalışmada ise Emocan olarak adlandırılan transmedya hikâye karakterlerinin markaya olan katkısı, marka farkındalığı oluşturmadaki etkisi pazarlama ve halkla ilişkiler kapsamında incelenecektir.

Aktan'ın (2018:23) "Sosyal Ağlar ve Transmedya Hikâyeciliği: Kullanıcı Paylaşımları Üzerinden Transmedyal Hikâye Etkinliğinin Değerlendirilmesi" adlı çalışmasında Facebook üzerinden incelemeler yapılmıştır. Çalışmamızda farklı olarak televizyonda başlayan transmedyal hikâyenin, sosyal medya, mobil oyun, oyuncak vb. ortamlarda nasıl uygulandığı ve yayılarak markanın hedef kitle ile nasıl etkileşim içerisinde olduğu incelenmiştir.

Çakmak (2018: 69) "Dijital Oyunlar ve Transmedya Hikâyeciliği" çalışmasında dijital oyunlar ve transmedya hikâyeciliği arasındaki ilişkiyi inceleyerek transmedya uygulamalarını örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu çalışma ile oyunların transmedya kapsamında kitap veya filme dönüşümü incelenmiş olup oyun ortamlarında transmedya hikâye anlatıcılığı uygulanması gösterilmiştir. Çalışmamızda ise farklı olarak markaların transmedyal hikâye evrenini genişletmek için reklam kampanyalarını mobil oyun uygulamalarına dönüştürdükleri, bu sayede hedef kitlelerini nasıl genişlettikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Duğan (2018: 193) “Transmedya Hikâye Anlatımının Halkla İlişkilerde Kullanımı” çalışmasında transmedya hikâyeciliğinin halkla ilişkiler alanında nasıl kullanıldığını ve halkla ilişkiler için transmedya hikâyeciliğinin önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Söz konusu çalışmada halkla ilişkilerde transmedyal anlatının sponsorluk ve tanıtım uygulamalarında kullanımı ele alınmış fakat reklam kampanyası ile ilişkisi incelenmemiştir. Reklam kampanyasında transmedya hikâye anlatıcılığının pazarlama odaklı halkla ilişkiler kapsamında incelendiği çalışmamız bu noktada Duğan’dan farklılaşmaktadır.

Koçyiğit’in (2018: 217) “Dijital Çağın İletişim Sanatı: Transmedya Hikâyeciliği ve Dijital Halkla İlişkiler” adlı çalışmasında transmedya hikâye anlatıcılığı ve markalaşma, transmedya hikâyeciliği ve dijital halkla ilişkiler kavramları incelenmiştir. Çalışmadan farklı olarak “Turkcell Emocanların” örnek olarak incelendiği çalışmamızda markanın pazarlama odaklı halkla ilişkiler stratejisinde transmedya hikâye anlatıcılığını uygulama biçimi incelenmiştir.

Ahmet Koçyiğit (2018:255) “Transmedya ve Dijital Reklam Anlatısı” çalışmasında transmedya ve dijital reklam ilişkisini incelemiştir. Kitle iletişim teknolojilerinin değişmesi ile reklamcılık faaliyetlerinin de değiştiği üzerinde durulan söz konusu çalışmadan farklı olarak gelişen teknoloji ve internet ağlarının insan hayatında giderek artan yerinin geleneksel pazarlama ve halkla ilişkiler stratejilerinde de nasıl değişikliklere neden olduğu transmedya hikâye anlatıcılığı üzerinden incelenmiştir.

Nizam ve Çalık’ın (2018: 325) “Transmedya Hikâyeciliği Bağlamında ‘Söz’ Dizisinin Analizi” adlı çalışması literatürdeki mevcut eserlerden farklı olarak televizyon dizisini ele almıştır. Söz konusu çalışma dizilerde transmedyal anlatım uygulamasına örnek oluşturmakta iken Turkcell Emocanlar konulu bu çalışma ise reklam ve transmedya kavramları üzerinden bir reklam kampanyası incelenmesi yönüyle farklılaşmaktadır.

Konu ile ilgili yapılan tez çalışmalarını da değerlendirecek olursak Filiz Akbaba Resuloğlu tarafından yazılan (2014) “Yakınsama Kültürü ve Transmedya Hikâye Anlatımı Uygulamaları Üzerine Bir Çözümleme: Propp’un İşlevler Kuramı ve Taht Oyunları (Game Of Thrones) Dizisi” isimli yüksek lisans tez çalışması Türkiye’de bu konudaki ilk lisansüstü çalışmadır. Çalışma ile dizilerde transmedya kullanımı incelenmiştir. Reklam kampanyalarında transmedya hikâye anlatımını incelemesi açısından çalışmamız farklılaşmaktadır.

Mevlüt Dönmez tarafından yazılan (2015) “Pazarlama İletişiminde Transmedya Uygulamaları: Örnek Olay İncelemeleri” adlı yüksek lisans tez çalışması kapsamında niteliksel bir araştırma gerçekleştirilerek Türkiye’de transmedyal anlatım kullanılarak yapılan reklam kampanyaları incelenmiştir. Çalışma konumuzda da bir reklam kampanyası incelenecek olsa da söz konusu çalışmada, transmedyal anlatının pazarlama iletişiminde kullanımı, transmedya kampanyalarının markalara olan katkısının ortaya koymaya çalışmış halkla ilişkiler ile olan ilişkisine değinilmemiştir. Halkla ilişkiler kapsamında transmedyal anlatının markaya katkısının incelenmesi bakımından çalışmamız farklılaşmaktadır.

Bir diğer tez çalışması Ramazan Ramazanov Hüseyinoğlu tarafından yazılan (2016) “Transmedya Hikâye Anlatımının Kullanıcı Kitle İle Ortak Üretimi: Beyazıt Akman’ın ‘İmparatorluk III’ Romanının Tanıtım Filmi” adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Sinema filminde transmedyal anlatının kullanılması ile hedef kitlenin pasif kullanıcı konumundan çıkarak nasıl üreten tüketici konuma geçtiği gösterilen çalışmadan farklı olarak hedef kitle ile markanın etkileşimi film örnekleme üzerinden değil transmedyal pazarlama ve reklam kampanyası üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır.

Ali Karpuz tarafından yazılan (2017) “Transmedya Markalama ve Etkileşimli Reklam İlişkisi” adlı yüksek lisans tez çalışmasında ise; transmedya markalama ve etkileşimli reklam ilişkisi ele alınmıştır. Transmedyanın marka ve reklam ilişkisini incelendiği çalışmada hedef kitle ile ilişkileri kolaylaştırdığı belirtilmiş olsa da, hedef kitle ile olumlu ilişkiler oluşmasını sağlayan halkla ilişkiler ve transmedya ilişkisine değinen çalışmamız bu noktada farklılaşmaktadır.

Huri Deniz Karıcı tarafından yazılan (2018) “Markalaşma ve Transmedya Hikâyeciliği: Bir Uygulama Örneği” adlı doktora tezi ise transmedya hikâyeciliğinin markalaşmada kullanılmasının marka ve tüketici açısından ne gibi sonuçları olabileceğini göstermek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmada markalaşma ve marka sadakati oluşturmada transmedya hikâyeciliğinin etkisi incelenmiştir halkla ilişkiler ile olan ilgisine değinilmemiştir, çalışmamız bu noktada farklılaşmaktadır.

Yukarıda incelediğimiz çalışmalara bakıldığında transmedya hikâye anlatıcılığının, kitaptan reklama, pazarlamadan moda, sosyal medyadan dijital oyun endüstrisine kadar çeşitli alanlarda açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Araştırmamızı farklı kılan nokta ise yeni bir uygulama alanı olan transmedyanın pazarlama halkla ilişkiler bağlamında reklam kampanyasında uygulanmasını incelemesidir. Çalışma kapsamında transmedya hikâye anlatıcılığını pazarlama halkla ilişkiler alanında incelemeye çalışacağımızdan halkla ilişkiler, pazarlama, pazarlama halkla ilişkileri vb. kavramlara da kısaca değinmek yararlı olacaktır.

3. Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkiler- Marketing Public Relations (MPR)

Marketing Public Relations (MPR), yaygın olarak kullanılmaya rağmen bu kavram dilimizde; pazarlama halkla ilişkileri, pazarlama yönelimli halkla ilişkiler, pazarlama amaçlı halkla ilişkiler olarak aktarılmıştır.

Ülkemizde 90’lı yılların başından itibaren kullanılmaya başlanan MPR; reklam maliyetlerindeki artış, reklam kargaşası içinde mesajın etkisinin azalması ve reklamın tek başına yeterli etkide bulunamaması gibi nedenlerden ötürü önem kazanmıştır.

Pazarlama halkla ilişkileri, mesaja doymuş bir toplumda sadece güçlü değil, aynı vakitte diğer iletişim uygulamalarına kıyasla daha etkili ve iyi bir seslenme şeklidir. İnsanların beyinleriyle kalplerine ulaşma noktasında hedef kitlelere ulaştırıldığında daha etkili olmaktadır. İşletmeler açısından da aynı zamanda maliyeti daha düşüktür. Şirketler çeşitli kültürel etkinliklere

sponsorluk yaptıklarında veya çeşitli toplumsal amaçlara hizmet etmek için para bağışında bulduklarında hem kitlelerin dikkatini çekmekte hem de halkın saygısını kazanmaktadır. Haber niteliğindeki olayların, yayınların, sosyal yatırımların, çevre ile ilişkili konuların vb. şekildeki toplumsal konuların yaratıcı kullanımıyla pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, şirketlere ve kurumlara rakiplerinin arasından sıyrılma, ürünleri ile öne çıkma fırsatı sağlamaktadır (İpekli, 1994: 8).

Gün geçtikçe önem kazanan Pazarlama Halkla İlişkileri özellikle aşağıda belirtilen pazarlama hedeflerine ulaşmada büyük fırsatlar sunmaktadır (Büyükbaykal, 2012: 560-561).

- ✓ Piyasaya yeni ürünleri/hizmetleri sürmek
- ✓ Mevcut olarak piyasada yer alan ürünlerin/hizmetlerin yeniden hatırlatılmasını ya da yeniden bir ambalaj içinde sunulmasını, pazar içinde yeniden pozisyon oluşumunu sağlamak
- ✓ Eskiden var olan ürünlerin yeni faydalarını insanlara iletmek, eski ürünlerin/hizmetlerin yeni kullanım alanlarının promosyonunu yapmak
- ✓ İnsanların ürün ve hizmetlerle tanışmasını ve kaynaşmasını sağlamak
- ✓ Yeni pazarlar açmak, ikincil pazarlara erişmek, zayıf pazarları güçlendirmek
- ✓ Reklama karşı müşterilerin direncini kırmak, reklam mesajlarını güçlendirerek iddiaların haklılığını kanıtlamak, böylece reklama destek olmak
- ✓ Reklamı yapılamayacak ürünlerin/hizmetlerin tanıtımını sağlamak
- ✓ Satış geliştirme kampanyalarını güçlendirmek
- ✓ Pazarlamacılar ile pazarlama amaçlarının ulaşmak istediği son noktaları negatif olarak etkileyebilecek olaylar arasındaki iletişim kanallarını açık tutmak
- ✓ Herhangi bir risk durumunda ürünü /hizmeti savunmak
- ✓ Satış gücünü motive etmek, desteklemek,
- ✓ Dağıtımçıların ve ara kanalların desteğini kazanmak.

Pazarlama Halkla İlişkilerinin bunun yanı sıra başlıca avantajları ise şu şekilde açıklanabilir:

- ✓ Reklamdan daha ucuz ve hesaplıdır, daha da etkindir
- ✓ Pazarlama halkla ilişkileri ilettiği mesajlar reklam kargaşası ve karmaşası içinde etkinliği azalan diğer mesajlardan sıyrılır, ön plana çıkarır
- ✓ Reklam kampanyası bütünler; Pazarlama halkla ilişkileri reklamda kullanılan, verilen mesajların inanılabilirliğini arttırarak, pekiştirerek reklam kampanyasını bütünler
- ✓ Daha etkindir. Başarılı bir şekilde yürütülerek bir pazarlama halkla ilişkiler planı 15-30 saniyelik bir televizyon reklamına kıyasla daha fazla ürün

bilgisinin hedef kitlelere, tüketiciye ulaştırılmasını sağlar

- ✓ Pazarlama halkla ilişkileri çalışmaları tüketici gözünde ürüne karşı daha inandırıcıdır. Pazarlama halkla ilişkileri planı çerçevesinde yapılacak bir çalışma her şeyden önce haber niteliği taşıdığı ve tarafsız üçüncü şahıslar tarafından iletiildiği için reklamdan daha fazla inandırıcı olacaktır.
- ✓ Pazarlama halkla ilişkileri çalışmaları satışı arttırır. Reklam ve satış geliştirme gibi pazarlama halkla ilişkilerinin satışı arttırma görevi vardır.

Pazarlama Halkla İlişkilerinin yukarıda saydığımız avantajlarına baktığımız zaman transmedya hikâyeciliğinin markaya olan katkısıyla benzer özellikler taşıdığını görmekteyiz. Transmedya hikâyeciliği marka ile hedef kitle arasında olumlu bir bağ oluşturmakta, farklı gruplara ulaşabilmeye imkân sağladığı için yeni pazarlara ulaşmak kolaylaşmaktadır. Hikâye oluşturularak hedef kitle hikâyenin içerisine çekilip reklamın bir parçası haline getirilir ve bu sayede markanın rakiplerinden daha çok dikkat çekmesi sağlanır. Buradan yola çıkarak transmedyal anlatının pazarlama halkla ilişkiler uygulamalarında kullanılabileceğini söyleyebiliriz.

4.Araştırmanın Metodolojisi

4.1. Araştırmanın Önemi

Günümüzde pasif izleyicinin yerini aktif izleyicinin alması ile birlikte pazarlama stratejileri de değişmiştir. Yenilikleri yakından takip eden markalar çağa ayak uydurmak ve hedef kitlesi ile bağ kurmak için transmedya hikâyeciliğini kullanmaktadırlar. İletişim çalışmalarında incelenmeye başlayan bu kavram ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Halkla ilişkiler ile kullanımı üzerine yapılmış çok fazla çalışma olmaması, yeni nesil pazarlama taktiği olarak kampanyalarda nasıl kullanıldığının değerlendirilmesi açısından, örneklem seçiminde yeni pazarlama aracı olarak kullanılan emojiilerin hikâye oluşturma karakteri olarak kullanılmasının kampanyaya katkısının ele alınması ve ivme kazanmış olan transmedya çalışmalarına katkı sağlaması bakımından önemlidir.

4.2. Araştırmanın Varsayımları

Transmedya hikâye anlatımı ve halkla ilişkiler perspektifinde reklam kampanyalarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın belirlenen varsayımları şunlardır;

1. Halkla ilişkiler aracı olarak transmedya hikâyeciliği kullanılması marka farkındalığı yaratmaktadır.
2. Reklam ve halkla ilişkiler kampanyalarında transmedyal anlatının kullanılması diyalojik iletişimi arttırmaktadır.
3. Transmedya hikâyeciliği pazar payını arttırmada etkili bir yöntemdir.
4. Transmedya hikâyeciliği stratejileri kullanan medya içerikleri kullanmayanlara oranla daha çok dikkat çekmektedir.

5. Hikâye ve karakterler oluşturulurken hedef kitleye yakın, kendisine benzer karakterlerle oluşturulmuş transmedyal kampanyalar daha başarılı olmaktadır.

4.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini günümüzde transmedya hikâye anlatıcılığını pazarlama halkla ilişkiler (MPR) kampanyalarında kullanan markalar oluşturmaktadır. Bu markalar arasından “amaçlı örneklem” (Patton, 2015: 265) türlerinden biri olan “ölçüt örnekleme” yoluyla seçilen Turkcell Emocanlar kampanyası çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Amaçlı örneklem, “bilgi açısından zengin vakaları, doğası ve özü itibarıyla araştırma sorusunu aydınlatacak durumları, stratejik olarak seçmek için kullanılır (Patton, 2015: 265).

Ölçüt örnekleme, araştırmaya konu olacak örnekleme belli bir kıstasın getirilmesiyle oluşturulur. Hangi olay, kişi ya da durumların çalışılacağına araştırmacı kendi karar verir ve ölçütü kendisi belirler. Ölçüt örnekleme kullanılan araştırmalarda gözlem birimleri belli niteliklere sahip kişiler, olaylar ya da durumlardan oluşturulabilir. Ölçüt örnekleminin mantığı, önceden belirlenmiş bir ölçütü karşılayan tüm durumları gözden geçirmek ve incelemek, böylece ölçüt durumlarını ölçütü göstermeyenler ile açıkça (veya örtük olarak) karşılaştırmaktır (Patton, 2015: 281).

Bu çalışmada da ölçüt olarak, pazarlama halkla ilişkiler kampanyasında transmedya hikâyeciliği kullanımı ve kampanyanın halen aktif devam ediyor oluşu ölçüt olarak belirlenmiş ve bu ölçütleri karşılayan Turkcell Emocanlar kampanyası örneklem olarak seçilmiştir.

4.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma pazarlama halkla ilişkiler alanını kapsamaktadır. Buna bağlı olarak kampanyada transmedya hikâyeciliği kullanımı ile sınırlıdır.

4.5. Veri Toplama ve Verilerin Analizi

Veri toplama aracı olarak nitel bir çalışma olduğu için daha önce transmedya konusundaki mevcut çalışmalar incelenerek, reklam ve transmedya ilişkisi analiz edilmiştir. Sonrasında Turkcell firmasının “Emocanlar” temalı reklamları kaydedilerek, transmedya hikâyeciliğinde hangi stratejilerin kullanıldığı çözümlenmeler yoluyla analiz edilmiştir.

5. Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkilerde Transmedya Hikâyeciliği Olarak Turkcell Emocanlar Örneği

5.1. Transmedya Hikâye Anlatımı ve Halkla İlişkiler

İnsanlar bebeklik dönemlerinden itibaren hikâyeler dinleyerek büyürler. Yaşları ilerledikçe dinleyici olmanın yanı sıra, kendi hikâyelerini de başkalarıyla paylaşmaya, hikâye anlatıcısı olmaya başlarlar. En önemlisi yaşanan anılarını, olayları aktarırken hiçbir zaman sadece bilgi vermekle yetinmez; o anı betimler, hissettiklerini aktarırlar. Hikâye anlatımı, “otantik ve saf eğlenceli bir dil kullanarak dinleyiciye bağlanan ve ilham veren bir iletişim aracıdır. Genel olarak dinleyici ile bir bağ kurarak önemli iç görüler ve bilgiler paylaşmayı hedeflemektedir” (Engin, 2013: 12). İnsanları etkilemek için hikâye anlatmak, geçmişten beri

etkili bir güçtür. Tarihte insanlar, birbirlerinin hayatlarını yönlendirmek için hikâyenin gücünü kullanmışlardır. Mağara adamları statü kazanmak için duvar resimleri yapmışlar, Şehrazat anlattığı masalların sonunu bir sonraki geceye bırakarak ölümünü erteleyip durmuştur. Ağızdan ağıza iletişimle ilgili bir kavram olması dolayısıyla da hikâye anlatıcısının inandırıcı olması önemlidir. İnsanlar daha fazla bilgi almaktan öte inanmak isterler. Bunun için insanların inanmalarını sağlayacak ve umutlarını canlandıracak anlamlı hikâyelere ihtiyacı vardır (Kaya, 2014: 331).

Hikâyelerin, hikâye anlatıcılığının insanlar arasında bu kadar etkili olması, markalar için de kendi hikâyelerini oluşturma isteği doğurmuştur. Bir markayı rakiplerinden ayırmak için yapılabilecek, marka farkındalığı ve sadakati oluşturmak için en doğru hareket, bireylerin kararlarını verirken gerçekçi olmaktan daha çok duyguları ile hareket etmeye yatkın olduklarını unutmamaktır. Çünkü günümüzde markalar, insanların sadece ihtiyaçlarını gidermek için kullandıkları ürünleri temsil etmenin çok ötesine ulaştılar. İnsanlar artık sadece ihtiyaçlarını gidermekle kalmak istemiyor, çok daha büyük bir şeylerin parçası olmak istiyorlar. Hikâye anlatımı ise onlara parçası olmak isteyecekleri, bağ kurabilecekleri bir dünyanın kapısını açarak etkileyici bir maceraya başlama imkânı sunuyor.

Günümüze kadar yaşayan hikâye anlatımı, iletişim teknolojilerinin de gelişimiyle kendine yeni anlatı araçları bulmuştur. Yeni medya araçlarının ortaya çıkmasıyla beraber hikâye anlatımı daha hızlı ve anlatıcı katkısıyla birlikte genişleyen bir konuma gelmiştir. Günümüzün yeni iletişim araçlarıyla şekillenen hikâye anlatma yöntemi “transmedya hikâyeciliği” olarak literatürdeki yerini almıştır. Transmedya hikâye anlatıcılığının dünya yaratma sanatı olduğunu düşünen Henry Jenkins’e göre; “tüketicilerin bu dünyada avcı ve toplayıcı rolüne bürünmesi, medya kanalları arasında hikâyenin parçalarının izini sürüp bulması, çevrimiçi tartışma grupları aracılığıyla birbiriyle notlarını karşılaştırması, zaman ve çabalarını ortaya koyan herkesin daha zengin bir eğlence deneyimi elde etmesini sağlamak üzere iş birliği yapması gerekmektedir” (Jenkins, 2016: 42-43).

Hikâyeyi en yoğun kullanan iletişim dallarının başında halkla ilişkiler gelir. Halkla ilişkiler küreselleşme ile birlikte disiplinlerin bir araya geldiği ve çok boyutlu çalışmaların yapıldığı bir bilim dalıdır bu yüzden halkla ilişkiler hikâye üretim merkezi olarak tanımlanabilir (Aytemur, 2012: 100). Çağımızın hikâye anlatıcılığı olarak düşünebileceğimiz transmedya hikâyeciliği de önceleri kitap, oyun, film gibi alanlarda uygulanırken son zamanlarda pazarlama, halkla ilişkiler ve reklam gibi iletişim çalışmalarında kullanılmaya başlamıştır. Halka ilişkiler uygulayıcıları için transmedya hikâyeciliği anlatımı, oldukça cazip stratejik seçenekler sunar. Bir hikâyenin hem geleneksel hem de yeni iletişim araçlarında kamu ve paydaşlarına sunulması, örgütün hikâye anlatım sürecinde yaratıcı olmasını sağlar ve böylece örgüt ve hedef kitlesi arasında iletişim ve etkileşimi artırır. “Halkla ilişkiler denilen ve kurumları, şirketleri medyanın hikâyeleri arasına yerleştiren sektör de aslında hikâye anlatıcılarının yoğun şekilde bulunması gereken bir yerdir. Medyanın anlatmayı düşünmediği hikâyeleri müşterileri adına bulup reklam

kokmayan bir şekilde okurla buluşturmak yapılacak işin merkezinde yer almaktadır (İzgi, 2014)”. Kurumlar, transmedyal anlatımla hizmet, ürün ve faaliyetlerini hedef kitle ile paylaşarak onları olayın içine çekerler ve hikâyenin bir parçası haline getirirler.

Transmedya hikâye anlatımının markalaşma, halkla ilişkiler ve pazarlama için ikna edebilme, izleyici bağlantısı ve finansal etki gibi faydaları bulunmaktadır (Buckner ve Rutledge, 2011):

İkna Edebilme: izleyicinin zihnini sezgisel, duygusal ve yönetsel olarak harekete geçirebilen transmedya hikâyeleri, en temel ve en etkileyici iletişim şeklidir. Bilişsel, duygusal ve psikolojik olarak tüketicileri harekete geçirebilme motivasyonu iknayı kolaylaştırmaktadır.

İzleyici Bağlantısı: Transmedya hikâyeciliği stratejileri, müşteri veri tabanını etkin bir şekilde genişletmek için çok farklı demografik özelliklere sahip izleyicilere ulaşmayı sağlamaktadır. Farklı demografik özelliklere sahip olan ve birbiriyle bağlantı kuran izleyiciler, marka toplulukları veya fan gruplar oluşturarak hikâyenin içerisine dahil olmaktadır.

Finansal Etki: Transmedya hikâye anlatımı, yatırım getirisini yeniden tanımlamakta, markanın kendi yaşam süresini uzatmakta ve değerli varlıkları ile yardımcı gelir akışlarını artırmaktadır.

Yukarıda saydığımız faydalara iyi bir transmedya anlatımı ile ulaşmanın mümkün olduğunu göz ardı etmemekte fayda vardır. Bu etkilerin elde edilmesinden önce transmedya kampanyasını oluşturmak ve devamını sağlamak çok önemlidir. Bu noktada transmedya uygulayıcılarına büyük iş düşmektedir. Sutherland ve Barker (2014: 55-69), tarafından yapılan çalışmada, transmedya uygulayıcı işverenler halkla ilişkiler okuyan öğrencilerin transmedya hikâyeciliği eğitimi almasını ve mezun olduktan sonra iş yerinde kullanmasını onları diğerlerinden ayrı kılacağını belirtmektedirler. Halkla ilişkiler mezunlarının medyaya yazabilme, geleneksel ve yeni medya aracılığıyla iletişim kurma becerisi ve teknik yeterliliğin önemli olduğunun belirlendiği çalışmada, sadece yeni medya platformları için nasıl içerik yazılacağı değil, aynı zamanda bu içeriklerin nasıl kullanılacağına da bilinmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Transmedya hikâyeciliği, yeni ve geleneksel medya kanalları üzerinden tek bir anlatımın iletişimi ile marka paydaşları ve tüketicilerini bu kurumsal hikâyeciliği ortak yaratıcıları haline getirmektedir ki bunun da kuruma dâhil olma hissini arttıracığına inanılmaktadır (Sutherland ve Barker, 2014:57). Transmedya hikâye anlatımı ile ulaşılması beklenen halkla ilişkiler hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Silvia ve Anzur, 2011: 211):

- ✓ Dikkatleri üzerine çeken marka hikâyelerinin sosyal medya başta olmak üzere birçok platformda işleyerek doğrudan hedef kitle ile irtibatı olmayı sağlamaktadır
- ✓ Farklı medya kanallarında hikâyenin farklı bölümlerinin anlatımı ile bütüne izleyicilerin ulaşmasını sağlamak, aktif katılım sağlayan izleyicilerin marka ile daha çok bir araya gelmesi

ile marka bilinirliğinin ve marka farkındalığının artmasıdır

- ✓ Transmedya hikâye anlatımında medya platformlarının görsel, etkileşim ve kaynak açısından önemli özelliklerinin kullanılarak hikâyenin etkisini artırmak mümkündür
- ✓ Kitlenin heyecan seviyesini yükselterek, duygusal ve bilişsel çekicilikleri artırarak diğer medya platformlarında da hikâyenin ön plana çıkmasını sağlayarak haber değeri oluşturmaktır
- ✓ Marka hikâyesinin anlatımı ile marka felsefesini, marka kültürünü markanın vizyon ve misyonunu ortaya koyan bir anlatı şekliyle hedef kitlelerle marka arasında duygusal bir bağ kurarak uzun dönemli ilişkiler geliştirmektedir.

5.2. Transmedya Hikâyeciliği Örneği Olarak “Turkcell Emocanlar”

Pazarlama halkla ilişkileri, halkla ilişkilerden daha farklı bir boyut olarak ürünün ya da şirketin tanıtımının ötesinde amaçlara hizmet etmektedir. Bu amaçlar, marka bilincini artırma, marka satışını artırma, tüketici sadakatini oluşturma, eski ürün satışını yeniden canlandırma reklamın değerini ve etkinliğini artırma, ikincil pazarlara ulaşma üretici firma güvenilirliğini ve ilgiyi hep canlı tutmaktır. Kısaca pazarlama halka ilişkileri, bir yaşam tarzı ve pazarlama alanı olarak kendini göstermektedir. Pazarlanan yalnızca ürün veya hizmet değil, yaşam tarzı alışkanlıkları ve eğilimleri de beraberinde getirerek pazarı genişletmek ve ikincil pazarlar oluşturmak yolunda yapılan hem pazarlama teknikleri hem de halkla ilişkiler etkinlikleri bütünüdür (Büyükbaykal, 2012: 559).

Son zamanlarda pazarlama iletişimi ve halkla ilişkiler faaliyetlerinde kullanılan transmedya hikâyeciliğinin pazarlama halkla ilişkiler uygulamalarında da kullanılabileceğini söyleyebiliriz.

Jenkins (2016: 144) “transmedya hikâyesi, her biri bütüne farklı ve değerli bir katkıda bulunan yeni metinlerle çeşitli medya platformlarında ortaya çıkar. Transmedya hikâye anlatıcılığının ideal biçiminde, her bir yayın aracı en iyi yaptığı şeyi yapar; böylece bir hikâye bir filmde tanıtılır, televizyon, roman ve çizgi romanlarla genişletilir; dünyası oyun oynayarak keşfedilebilir veya eğlence parkı cazibesi olarak deneyimlenebilir” şeklindeki ifadelerine “Turkcell Emocanlar”ın uygun bir örnek olduğu görülmektedir. Nitekim Turkcell Emocanlar televizyon reklamlarını takiben sosyal medya, oyun ve oyuncak örnekleri eşzamanlı mecralar olarak ortaya çıkmıştır ve hikâye farklı platformlara sıçrayarak devam etmiştir.

Turkcell uzun yıllar marka yüzü olarak reklamlarında animasyon karakterleri “Cellocan”ları kullanmıştır. “Cellocan”ların yerine yeni kampanyasında emojilerden esinlendiği “Emocanlar”ı kullanmaya başlamıştır. Hedef kitlesini genişletmek isteyen ve sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanan Z kuşağının dikkatini çekmek için pazarlama ve halkla ilişkiler stratejilerinde şirketler emoji kullanımına başlamıştır. Özellikle bu yeni tüketici profilini pazarlama uzmanlarının çok iyi tanınması gerekmektedir. Transmedya hikâyeciliği de planlanırken hikâyesi, hedef kitlenin niteliklerine uygun olmalıdır. Kültürel yapısı ve

özellikleri ile uyuşmalıdır (Çetinkaya, 2017: 574). Emocanlar Kampanyasını oluşturan reklam ajansı kreatif ortaklarından Emre Kaplan, katıldığı bir televizyon programında reklamlarda kullanılan anime karakterlerini yaratırken Türk halkından birilerini temsil eden, tanıdığımız ve gördüğümüz gibi karakterler olmasının çıkış noktalarından biri olduğunu belirtmiştir (www.haberturk.com, E.T. 21.08.2019).

5.3.Emocan Karakterler ve Analizleri

Turkcell, Emocanlar olarak adlandırdığımız karakterler ile birlikte tüketiciyi yeni bir dünyanın içerisine davet ederek, transmedya hikâye anlatıcılığı ile hedef kitlenin gönüllü katılımı ve katkılarıyla hikâyeyi genişletmiştir. Hikâye önce televizyon reklamlarında 6 emocan karakterinin tanıtımı ile başlamıştır. Kendine özgü özellikleri olan Emocanlar web sayfasında anlatılmıştır (www.turkcell.com.tr/emocanlar)

Görsel 2. Zeki Emocan

Kaynak: <https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Zeki Emocan: Emocanlar'ın en akıllısı akıl küpüdür. Uzmanlık alanlarından sadece bir tanesidir Oyunculuk. Bildiği yabancı diller 7'den fazladır. Hesabını bilir, kaliteden ödün vermez. Karşılaştığı olay ne olursa olsun, onun mutlaka akıllıca bir çözümü vardır.

Görsel 3. Organik Emocan

Kaynak: <https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Organik Emocan: Emocanlar'ın en doğalı her şeyin doğalını sever. Kinoa ve avokado yemeyi, pilates ve yoga sporlarını sever. Astrolojiye ilgi duyar ve duygularını gitarıyla dile getirmeyi çok sever.

Görsel 4. Racon Emocan

Kaynak: <https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Racon Emocan: Emocanlar'ın ağır abisidir Racon. Babacan tavırlarıyla dikkat çeker, delikanlılıktan ve harbilikten asla ödün vermez. Ters durumları sevmez. Bilardo sporu ve tavla hobileri arasındadır. Maça gitmeyi sever.

Görsel 5. Sefa Emocan

Kaynak: <https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Sefa Emocan: Emocanlar'ın en keyfine düşkünüdür. En yakın arkadaşları internet ve yemeklerdir. Dizi izlemeyi seviyor, yemek yemeyi daha çok seviyor. Dizi izlerken yemek yemeyi ise ayrı bir yere koyuyor. Üşengeç tavırlarıyla dikkat çeker.

Görsel 6. Tıstıs Emocan

Kaynak: <https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Tıstıs Emocan: Emocanlar'ın en korkağı, en endişeli ve ürkeğidir. İçinde bulunduğu durum ne olursa olsun, kendine korkacak geçerli bir sebep bulur. Boş zamanlarında televizyon izlemez; gözleri bozulabilirmiş. Karşısına çıkan hemen hemen her şeyden ürker fakat arkadaşları daima onun yanındadır.

Görsel 7. Pamuk Emocan

Kaynak:

<https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Pamuk Emocan: Emocanlar'ın en iyi kalplisi sevgi keleşidir. Tam bir Pollyanna'dır. Karşılaştığı olaylara hep pozitif taraftan bakar. Sinemaya gitmeyi, müzik

dinlemeyi, toplu taşımayla seyahat etmeyi... yani her şeyi sever, pek ayırmaz.

Görsel 8. Fikriye Emocan

Kaynak: <https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Fikriye Emocan: Turkcell, bu altı karakterin ardından internet sitesi üzerinden bir yarışma düzenlemiş ve müşterilerin oyları sonucunda Emocanlar'a kadın karakter Fikriye'yi eklemiştir. Emocanlar'ın en parlak fikirlisi olarak tanıtılan Fikriye, aynı zamanda tam bir sosyal medya canavarıdır. Nerede olursa olsun, telefonu hiç elinden düşmez. Gündemi takip eder ve popüler şeyler ondan sorulur. Instagram ve Twitter'daki paylaşımları, binlerce "like" alır (www.campaigntr.com).

Turkcell'in bu yeni emoji, Emocanlar'ın ilk dişil/kadın karakteri olma özelliğiyle dikkat çekmekte ve Turkcell'in yenilediği iletişim stratejisini yansıtmaktadır. Hazırlanan bu dijital video reklamı, yarışma süresince Youtube'da yayın içi reklam olarak oynatılmış ve tüketiciler yarışma sayfasına yönlendirilmiştir (Güven, 2018: 87).

Turkcell Emocanlar kampanyası ilk olarak televizyon, gazete gibi geleneksel iletişim araçlarını kullanarak reklam çalışmaları gerçekleştirilmiş ve bu araçlar aracılığıyla tüketiciler sosyal medya kanallarına yönlendirilmiştir. Tüketicilerin emocanlarla buluştuğu reklamlar ile izleyici emocanların dünyasına çekilerek marka ve marka hizmetleri hakkında tüketicilere bilgiler verilmiştir. Bir transmedya hikâyeciliği örneği olarak reklam kampanyasında uygulanmıştır.

Görsel 9. Turkcell Emocanlar Televizyon Reklamından Bir Sahne

Kaynak: www.youtube.com (E.T.: 21.08.2019)

Emocanlar reklamlar dışında da televizyon ekranlarında izleyici ile buluşmuştur. Racon Emocan NTV Spor kanalında Güntekin Onay'ın sunucusu olduğu futbol programına konuk olmuştur. Transmedya hikâye anlatımı uygulamaları ile ilgi alanları doğrultusunda farklı tüketici gruplarının katılımını sağlayacak platformdan yararlanılmıştır. Bu sayede marka farklı hedef kitlelerine ulaşmıştır.

Görsel 10. Racon Emocan NTV Spor Programında Yorumculuk Yapıyor

Kaynak: <https://vimeo.com/23823271> (E.T.: 21.08.2019)

Kampanya kapsamında takipçilerin online olarak emocanları yakından tanıyabilecekleri bir ortam www.turkcell.com.tr/ emocanlar internet sitesi bulunmaktadır. Web sitesi bilgilendirme dışında her bir reklam karakterinin burçları yorumladığı eğlenceli içerikler ve 'emocanlarla selfie' gibi kullanıcı katılımına olanak tanıyan interaktif bir ortam oluşturulmuştur.

Görsel 11. Web Sayfasında Emocanların Burçları Yorumlanması ve 'Emocanlarlaselfie'

Kaynak: <https://www.turkcell.com.tr/emocanlar>

Transmedya anlatıcılığında hikâyenin ulaştığı kişilerin hikâyenin yalnızca izleyicisi değil aynı zamanda hikâyeye katkıda bulunarak gelişmesine, farklılaşmasına yeni açılımlara girişmesine tesir eden temel unsur olması önemli bir meseledir. Bu hususta genel olarak sosyal medya ve daha özeldense sosyal ağ siteleri sahip olduğu alt yapı gereği, kullanıcıya sunduğu içerik üretme ve üretilen içeriğe katkıda bulunma gibi nedenlerden transmedyal anlatı bakımından uygun bir zemin hazırlamaktadır (Aktan, 2018: 33).

Turkcell'in Emocanları facebook, twitter, instagram, youtube, ekşi sözlük, onedio vb. Sosyal ağlarda da tüketicinin karşısına çıkmaktadır. Bu durum sosyal medya ortamlarının üretilen transmedyal anlatıya ve transmedya evrenine daha kolay dahil olabilmesi ve kullanıcıların içeriğe kendi yapacağı katkı ve yorumlar ile destek olmasına imkân vermektedir. Böylece transmedya anlatısı, sosyal ağlar arasında bölünerek genişleyen ve güçlenen bir yapıya bürünebilmektedir.

Hayran kitlesi tarafından emocanlar için çizgi filmler oluşturulmuş, yapılan emocan şarkıları ile çocukların sayı saymayı, renkleri vb. öğrenebilecekleri videolar Youtube'da oluşturulmuştur. Bu sayede hikâyeyi genişleten tüketiciler aynı zamanda kendisine yakın bulduğu emocan karakteri ile hikâyeye katkıda bulunmuştur. Sosyal ağlar, transmedyal anlatı çerçevesinde takipçi etkinliğini artırıcı ve genişletici etkiye sahiptir.

Görsel 12. Sosyal Medyada Emocanlar

Kaynak: twitter.com/Turkcell (E.T.: 21.08.2019)

Akıllı telefonlar üzerinden mesajlaşma, görüntülü konuşma vb. imkânlar sunan uygulamalar haberleşme kanalı haline gelmiştir. Özellikle kullanıcılarını gençlerin oluşturduğu eğlenceli sticker ve caps'ler oluşturma, kaybolan mesaj özelliklerinin yanı sıra keşfet platformu içerisinde kullanıcıların ilgilerine göre takip edip haber alabilecekleri birçok uygulama oluşturulmuştur. Yaygın olarak kullanılan bir uygulama olan Snapchat vb. (www.youtube.com) Uygulamalarda Emocan filtreleri oluşturulmuş, Turkcell'in kendi oluşturduğu BİP uygulamasında Emocan stickerları vs. yer almıştır (medya.turkcell.com.tr).

Görsel 13. Mobil Uygulamalar ve Emocanlar

Kaynak: twitter.com/Turkcell (E.T.: 21.08.2019)

Son yıllarda dijital oyunların da transmedya hikâyeciliği ile iç içe girdiği görülmektedir. Özellikle gençler gerek internet cafe olsun gerekse dizüstü bilgisayarlar veya cep telefonunda gün içerisinde saatlerce dijital oyun oynamaktadır. Oyun içerisindeki kahramanların özellikleri, oyunun kendine ait hikâyesi, günlük, haftalık, aylık görevler oyunun avatları gençler tarafından benimsenmektedir. Oyun ve transmedya hikâyeciliği uygulamaları insan ve iletişim araçları arasında önemli bir etkileşim gerçekleştirilmektedir (Çakmak, 2018, s. 70-71).

Turkcell Emocan kampanyası da oluşturulan dijital oyun ile hikâyeye katkı sağlamaktadır. Bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlar üzerinden oynanabilen 'Emocan Matching' oyunu ile tüketiciler emocanların eğlenceli dünyası ile tanışmıştır. Bununla da sınırlı kalmayarak site ve forumlar üzerinden yorum yapan oyuncular oyun hakkında görüşlerini birbirleri ile paylaşmaktadır. Turkcell'in oluşturduğu Bip uygulamasında da emocanlar kullanıcılara oyun olarak sunulmaktadır.

Görsel 14. Mobil Oyun uygulaması ve Emocanlar

Kaynak: twitter.com/Turkcell (E.T.: 21.08.2019)

Markanın tasarladığı dijital oyunlar, aksesuarlar, reklam karakterlerinin oyuncak figürleri ve diğer ürünleri kullanarak, kampanyayı kullanıcıların pasif olarak izleme boyutundan çıkarıp günlük hayatlarının bir parçası haline getirdikleri görülmektedir. Görselde de görüldüğü gibi tüketiciler emocanları kendi hesaplarında da paylaşmış ve aralarında reklamlardan öte bir bağ oluşmuştur. Fotoğrafın altına gelen yorumlarda da kişinin Racon Emocanla benzetildiği ve buna benzer birçok tepkinin oluştuğunu söyleyebiliriz. Emocanların transmedyal anlatısı planlanırken tiplerin halka benzer yönde oluşturulması anlatı stratejisini başarılı hale getirmiştir. Ve transmedya hikâyeciliğin tipik özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Görsel 15. Tüketici ve Emocan Oyuncak Etkileşimi Örneği

Kaynak: <http://twitter.com> (E.T.: 21.08.2019)

Tüketicilerin dikkatlerini bir konuya yöneltmek ve oluşturulacak hikâyelerle hedef kitleleri cezbederek ürün ya da hizmetin çekim alanında tutmak için transmedya kullanımı en ideal yollardan biri haline gelmiştir (Sezen, 2014: 42). Özellikle firmaların topluma karşı sorumluluklarının artmasıyla hikâyenin farklı medyalar

üzerinden aktarılmasını sağlayan transmedya hikâyeciliği Kurumsal Sosyal Sorumluluk uygulamalarında da kullanılmaktadır (Fidan, 2018: 178). Çalışmamızın konusunu oluşturan Turkcell firması da yaptığı sosyal sorumluluk projelerine emocanları dâhil ederek kampanyanın evrenini genişletmiştir. Organik Emocan'ın karakterine uygun olarak 'Turkcell'in Sıfır Atık' başlıklı sosyal sorumluluk projesinde yer alması kurumsal sosyal sorumluluk içerisinde transmedya anlatının kullanımına örnektir.

Görsel 16. Sosyal Sorumluluk projesinde Emocanlar

Kaynak: twitter.com/Turkcell (E.T.: 21.08.2019)

Transmedya hikâyeciliğinde daha öncede belirtildiği gibi amaç, bir hikâyenin birden fazla medya aracına bölünerek aktarılmasıdır. Bu, takipçilerin hikâyenin geri kalan kısmı için bir mecradan diğerine geçiş yapmasını sağlar. Bu süreçte hikâyede kopmalar yaşanmamakta aksine takipçilerin sürece dâhil olmasına da yol açmaktadır. Bu akış içerisinde farklı mecraları tecrübe eden takipçiler, her tecrübe ettiği mecrada hikâyenin farklı bir boyutunu keşfetmekte ve hikâye evreni içerisine girmeye daha hevesli olmaktadır. Aslında hikâye evrenine dâhil olan takipçiler hikâyeyi kendi katılımlarıyla inşa etmektedir denilebilir (Dönmez ve Güler, 2016:157).

Emocanlar kampanyası da daha önce belirttiğimiz gibi çeşitli platformlarda kullanılmakla birlikte Ekşi sözlük ve Onedio gibi platformlarda da yer almıştır. Özellikle Onedio da kendi içeriklerini oluşturmuşlardır ve kullanıcılar emocanlarla ilgili tüm haberler, içerikler, galeriler, testler ve videolara ulaşmışlardır. Tüketici dâhil olduğu birçok platformda kendi katkısıyla kampanyayı genişletebilmekte hatta seyrini değiştirebilmektedir.

Görsel 17. Onedio web sitesinde Emocanlar

Kaynak: twitter.com/Turkcell (E.T.: 21.08.2019)

Turkcell'in emocanları kullanarak oluşturduğu bir yapılanma da 'Sürpriz Nokta'. Bu kanalla Turkcell

kullanıcıları, mobil cihazlarından dijital oyun oynayarak harita üzerinde belirtilen konumlarda saklanmış emocanlar ve çeşitli hediyeleri birlikte bulmuşlardır. Takipçiler gönderilen görevleri yerine getirerek interaktif bir şekilde katılım sağlamışlardır. Bu sayede transmedyal anlatı ile tüketicilerin aktif olarak katılımı sağlanmış ve katılım sonunda ödüllendirilmiştir (www.chip.com.tr (E.T.: 21.08.2019)

Görsel 18. Emocanlar ve Sürpriz Nokta Uygulaması

Kaynak: twitter.com/Turkcell (E.T.: 21.08.2019)

Emocanlar hayranları ile buluşmak, çocuklarla eğlenmek, çeşitli uygulamalar ve imkânları takipçileriyle paylaşmak için birbirinden farklı etkinlikler yapıp, Kıbrıs vb. yerlere geziler yapmışlardır.

Görsel 19. Emocanlar Etkinlik

Kaynak: twitter.com/Turkcell (E.T.: 21.08.2019)

6. Sonuç

Çağımız insanı, her gün çıkan yeni ürünler, bunlar için yapılan reklamlar, pazarlama çalışmaları sonucu doğan iletişim ortamında adeta kaybolmaktadır. Ürün sahipleri de bu nedenle hedefleri olan tüketicilere ulaşmak için yeni yollar denemekten kendilerini alıkoyamazlar. Amaç ürünü veya hizmeti diğer ürünlerden daha ön plana çıkartıp sattırmaktır. Pazarlama çalışmaları da, reklam çalışmaları da doğrudan olmasa da halkla ilişkiler çalışmaları hep bu yeni iletişim yollarını ve mesajları yaratmaya uğraşırlar. İletişim platformlarının her geçen gün çeşitliliğin artması ve markaların hedef kitleleri ile farklı yöntem ve tekniklerle iletişim kurmaya yönelmeleri transmedya hikâye anlatımının önem kazanmasını ve etkili bir pazarlama halkla ilişkiler stratejisi olmasını sağlamaktadır.

Transmedya hikâye anlatımının, kitap, reklam, film, dizi ve oyun örneklerinde karşımıza çıktığı çalışmaların -bkz. Sarı (2017), Dönmez ve Güler (2016), Koçyiğit (2018), Çakmak (2018), Nizam ve Çalık (2018)- aksine bu çalışmada transmedya pazarlama halka ilişkiler bağlamında incelenmiştir. Daha önce transmedya ve halkla ilişkiler alanı üzerinde yapılmış çalışmalarda ise bazen halkla

ilişkilerin alanına giren sosyal sorumluluk, şehir tanıtımları ve sponsorluk kapsamında incelemelerin yapıldığı fakat reklam konusunun incelenmediği görülmüştür. Çalışmamız bu noktada farklılaşmakta ve pazarlama halkla ilişkiler kapsamında transmedyal anlatının reklam kampanyasında uygulanma biçimini analiz etmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Turkcell markası Emocanlar kampanyası ile tüketicilerin dikkatini çekme amacına ulaşmıştır. Marka, geleneksel iletişimi ve halkla ilişkiler stratejilerini kullanmaya devam etmekle birlikte, dijital medya teknolojilerinin gelişimi ile hedef kitlelerine hikâyeler aracılığıyla ulaşmakta, onları eğlendirmekte, katılım sağlamak ve deneyimler sunmaktadır. Marka deneyimleri, tüketicilerin marka ile etkileşimini artırmakta, marka özellikleri ile kişisel özelliklerini bütünleştirerek marka ile duygusal bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Transmedya hikâye anlatımı stratejisinde, tüketicinin hikâye ile aktif etkileşim halinde olması, marka deneyimi ile birlikte, marka kimliğini ve imajını güçlendirmekte, marka bilinirliğini ve marka farkındalığını da arttırmaktadır.

Çetinkaya (2017)'nin çalışmasında bahsettiği planlanacak transmedya hikâyesinin hedef kitlenin niteliklerine uygun olması gerektiği ve hedef kitlenin kültürel yapısı ve özellikleri ile uyumu gerektiğine çalışmamızın analiz kısmında değinilmiştir. Farklı olarak oluşturulan karakterlerinde önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Nitekim Turkcell Emocan kampanyasında Türk halkına benzer karakterde tiplerin oluşturulması, son zamanlarda popüler olan ve sempati duyulan emojilerin sokaktaki insanlara uyarlanarak bir tip haline getirilmesi tüketicilerin hikâyeyi daha kolay sahiplenmesini sağlamıştır. Rakiplerinden sıyrılarak dikkat çeken markanın yaptığı bu kampanya ile Marka İletişim Direktörü Dilara Demir Kısakürek, yaptıkları testlere göre 10 kişiden 9'unun emocanları çok sevdiğini, 10 kişiden 7'sinin de Turkcell ile ilgili artık daha olumlu şeyler hissettiğini söylemiştir (<https://www.haberturk.com/medya/haber/1342887-turkcellin-emocanlari-reklam-arkasinda> E.T.10.8.2019).

Emocan kampanyası ile geleneksel ve dijital iletişim araçları kullanılmış, istenmeyen ve gereksiz marka mesajlarıyla hedef kitleleri bombalamak yerine, kitleleri ilgi çekici, markayla hedef kitle arasında doğrudan etkileşimi artıran ve kitleleri hikâyenin bir parçası haline getiren anlatılar sayesinde, tüketicilerle birçok farklı kanaldan etkileşime geçilmiştir. Aynı zamanda farklı hedef kitlelerine uygun araçlar kullanarak örneğin; emocan mobil oyunu ve peluş oyuncakları ile hedef kitlesini genişletmiştir.

Kampanya ile birlikte takipçi/tüketicilere çeşitli görevler verilerek ödüllendirilmesinin yanı sıra gerçek hayatta kurgusal dünyayı birleştirerek günlük hayatında deneyimlenmesi sağlanmıştır.

Yukarıda belirtilen sonuçlardan da yola çıkarak çalışmamızın temelini oluşturan varsayımların doğrulandığı görülmektedir.

Kaynakça

- Akbaba Resuloğlu, F. (2014). *Yakınsama Kültürü ve Transmedya Hikâye Anlatımı Uygulamaları Üzerine Bir Çözümleme: Propp'un İşlevler Kuramı ve Taht Oyunları (Game Of Thrones) Dizisi*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi
- Aktan, E. (2018). Sosyal Ağlar ve Transmedya Hikâyeciliği: Kullanıcı Paylaşımları Üzerinden Transmedyal Hikâye Etkinliğinin Değerlendirilmesi. (Ed. Aktan, E.) *Halkla İlişkilerden Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Aytemur, S. (2012). *Hikâye Oksijendir*. İstanbul: Mediat Yayınları.
- Bayraktar, S. (2018). Moda Sektöründe Transmedya Hikâye Anlatımı: Barbie Bebek Transmedya Uygulamaları Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*.
- Bolat, N. (2018). "Fatmagül'ün Suçu Ne? Anlatısının Transmedya Hikâye Anlatıcılığı Bağlamında İncelenmesi. E. Aktan içinde, *Halkla İlişkilerden Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Buckner, B ve Rutledge, P. (2011). *Transmedia Storytelling for Marketing and Branding: It's Not Entertainment, It's Survival*. http://www.kcommhtml.com/ima/2011_03/transmedia_storytelling (E.T. 06.7.2019)
- Büyükbaykal, G. N. (2012). Pazarlama Halkla İlişkileri Nedir? *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*.
- Çakmak, V. (2018). Dijital Oyunlar ve Transmedya Hikâyeciliği. E. Aktan içinde, *Halkla İlişkilerden Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Çetinkaya, Ö. A. (2017). Marka Sadakati Oluşturma Aracı Olarak Transmedya Hikâye Anlatımının Yeri ve Değeri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 559-576.
- Dönmez M, (2015). *Pazarlama İletişiminde Transmedya Uygulamaları: Örnek Olay İncelemeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi
- Dönmez, M., & Güler, Ş. (2016). Transmedya Hikâyeciliği "Doritos Akademi" Örneği İncelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*.
- Duğan, Ö. (2018). Transmedya Hikâye Anlatımının Halkla İlişkilerde Kullanımı. (Ed. Aktan) içinde, *Halkla İlişkilerden Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Engin, E. (2013). *Fisher'ın Anlatı Paradigması Bağlamında Kurum Hikâyeleri Üzerinden Kurumsal Değerlerin Anlatılması: Bir Anlatı Analizi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Fidan, Z. (2018). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Transmedya. Ed. Aktan içinde, *Halkla İlişkilerden*

- Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Gürel, E., ve Tıgılı, Ö. (2013). Sosyal Medyayla Yaratılan Yeni Dünya: Transmedya Anlatım. C. Bilgili içinde, *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu 1: Kitle İletişiminde Yaşanan Değişimler*. İstanbul: Grafik Tasarım Yayıncılık.
- Güven, G. Ö. (2018). Dijital Çağın Eğlenceli Dili Emojiler: Reklamcılıkta Emoji Kullanımları Üzerine Bir Değerlendirme. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*.
- İpekli, Y. (1994). Pazarlama Karışımı İçinde PR. *Marketing Türkiye Dergisi*.
- İzgi, H. İ. (2014) [https:// https://medium.com/storytelling-yaz-lar/halkla-iliskilerin-gelece-i-ve-storytelling-b8f876f7e777](https://medium.com/storytelling-yaz-lar/halkla-iliskilerin-gelece-i-ve-storytelling-b8f876f7e777) E.T.:1.9.2019.
- Jenkins, H. (2003). ‘Transmedia storytelling: Moving characters from books to films to video games can make them stronger and more compelling’, *MIT Technology Review*, [https:// www.technologyreview.com /s/ 401760/ transmedia-storytelling/](https://www.technologyreview.com/s/401760/transmedia-storytelling/) E. T.: 02.08.2019.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture – Where Old and New Media Collide*, New York University Press.
- Jenkins, H. (2016). *Cesur Yeni Medya: Teknolojiler ve Hayran Kültürü*. (İ. İ. Nihan Yeğengil, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karcı, H. D. (2018). *Markalaşma ve Transmedya Hikâyeciliği: Bir Uygulama Örneği*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Karpuz, A. (2017) *Transmedya Markalama ve Etkileşimli Reklam İlişkisi* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Kaya, İ. (2014). *Pazarlama Bi Tanedir!* İstanbul. : Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Koçyiğit, A. (2018). Transmedya ve Dijital Reklam Anlatısı. E. Aktan içinde, *Halkla İlişkilerden Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Koçyiğit, M. (2018). Dijital Çağın İletişim Sanatı: Transmedya Hikâyeciliği ve Dijital Halkla İlişkiler. E. Aktan içinde, *Halkla İlişkilerden Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Nizam, F., & Çalık, M. (2018). Transmedya Hikâyeciliği Bağlamında ‘Söz’ Dizisinin Analizi. E. Aktan içinde, *Halkla İlişkilerden Reklama, Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Literatürk Academia.
- Patton, M.Q. (2015). *Qualitative Research and Evaluation and Methods- Integrating Theory and Practice* (4th ed.). Thousand Oaks, CA. Sage Publications.
- Pratten, R. (2015). *Getting Started with Transmedia Storytelling: A Practical Guide for Beginners*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Ramazanov Huseynoğlu, R. (2016).“*Transmedya Hikâye Anlatımının Kullanıcı Kitle İle Ortak Üretimi: Beyazıt Akman’ın “İmparatorluk III” Romanının Tanıtım Filmi*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Beykent Üniversitesi.
- Sarı, G. (2017). Transmedya Hikâye Anlatıcılığı: Kötü Çocuk örneği. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)* , 71-79.
- Scolari, C. A. (2009). Transmedia Storytelling: Implicit Consumers, Narrative Worlds, and Branding in Contemporary Media Production. *International Journal of Communication*.
- Sezen, D. (2014). Transmedya Hikâyeciliği. (Ed. S. Karaçor, D. Aydın & A. Gülerarslan) içinde, *Transmedya Hikâyeciliği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Silvia, T., ve Anzur, T. (2011). *Power Performance Multimedia Storytelling For Journalism And Public Relations*. Wiley & Sons, Ltd., Publication.
- Sutherland, K., ve Barker, R. (2014). The Influence of Transmedia Storytelling Portfolio Examples on Employer Perceptions of Public Relations Graduate Employability- A Pilot Study. *Asia Pacific Public Relations Journal / Vol. 15, No. 1*.
- www.turkcell.com.tr/emocanlar E.T. 21.8.2019
- <https://www.haberturk.com/medya/haber/1342887-turkcellin-emocanlari-reklam-arkasinda> E.T.10.8.2019
- <https://www.campaigntr.com/>E.T. 21.8.2019
- <https://vimeo.com/23823271> /E.T.21.08.2019
- https://www.chip.com.tr/haber/bip-ile-hediye-avina-cik-surprizleri-kazan_75508.html/ E.T.21.08.2019
- https://www.youtube.com/watch?v=LM_qCktK6v8 E.T. 12.8.2019
- <https://twitter.com/Turkcell>/E.T.21.08.2019

Araştırma Makalesi ● Research Article

An Empirical Analysis of the Environmental Kuznets Curve: the Case of Cameroon*

Çevresel Kuznets Eğrisinin Bir Ampirik Analizi: Kamerun Örneği

Aboubakary Nulambeh Ndzembanteh^a, Nueraili Wusiman^{b,**}

^a PhD., Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bursa Uludag University, 16059, Bursa/Turkey.
ORCID: 0000-0002-4039-6690

^b Master student, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bursa Uludag University, 16059, Bursa/Turkey.
ORCID: 0000-0002-5487-7532

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 09 October 2019

Received in revised form: 01 June 2020

Accepted: 10 June 2020

Keywords:

Environmental Kuznets Curve

Financial Development

Trade Openness

Growth

CO₂ emissions

Cameroon

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Ekim 2019

Düzeltilme tarihi: 01 Haziran 2020

Kabul tarihi: 10 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Çevresel Kuznets Eğrisini

Finansal gelişme

Ticaret Açıklığı

Büyüme

CO₂ Emisyonu

Kamerun

ABSTRACT

This study investigates the association between financial development, trade openness, economic growth (GDP), and environmental quality (CO₂) in Cameroon from 1980-2016. To examine the relevance of the Environmental Kuznets Curve (EKC), the squared of GDP is included in the model. The Johansen-Juselius co-integration tests demonstrate that a robust long-run relationship exists between the variables. Specifically, GDP influences carbon dioxide emissions negatively, while GDP squares positively. The Granger causality tests further indicate that the GDP and GDP squared caused CO₂ emissions uni-directionally in the short-run with no feedback. The findings settled that the EKC, with a U-shape relationship, is relevant in Cameroon. Therefore, it is recommended that the government focus on implementing policies that raise growth with minimal emissions of pollution.

ÖZ

Bu çalışma 1980-2016 dönemi Kamerun'un finansal gelişme, ticaret açıklığı, ekonomik büyüme (GSYH) ve çevre kalitesi (CO₂) arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çevresel Kuznets Eğrisini (ÇKE) incelemek için, modelde GSYH ve GSYH karesi içerilmektedir. Johansen-Juselius Eş-Bütünleşme Testi uygulanmıştır ve bulgular, finansal gelişme, ticaret açıklığı, GSYH ve karbondioksit emisyonu arasında uzun dönemli sağlam bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Özellikle, GSYH çevre kalitesini negatif etkilerken, GSYH karesi ile çevre kalitesi arasında pozitif bir ilişki sergilenmektedir. Granger nedensellik analizi, kısa dönemde GSYH ve GSYH karesi CO₂ emisyonuna tek yönlü neden olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, U-şekilli ilişkinin, Kamerun'da geçerli olduğunu, ve tersine uzun dönemde CO₂ emisyonu ekonomik büyüme ile birlikte artmaktadır. Bu nedenle, hükümetin, en düşük düzey kirletici emisyonu ile büyümeyi artıran politikalara odaklanması önerilmektedir.

1. Introduction

Nowadays, the world is considered a global village due to the rapid advancement in technology that has facilitated trade between countries. International trade is beneficial in transforming economies, in creating jobs and in alleviating

poverty in most countries (Mishra, 2000). Nonetheless, the benefits of trade are not evenly distributed especially in third world countries where the gaps between the rich and the poor are still high. This therefore warrants the development of growth models and strategies to boost trade between states.

* This paper was presented in 5th International Congress of Economics and Business ICEB'19 with the title "An Empirical Analysis of the Environmental Kuznets Curve: The Case Study of Cameroon", on 11 April 2019, Bursa/Turkey.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: nureliosman@live.com

The neoclassical growth model, by Solow (1956) stipulates that poor countries are growing faster to catch-up with other rich ones. This model assumed a decreasing return in physical capital and that income disparity in most part of the world occurs as a result of differences in productivity between countries. As an example, the model is relevant for the East Asian economies where the People's Republic of China, the Republic of Korea, and Singapore are catching-up with the industrialized economies (Chandra et al., 2013). For African countries, the rate of catching-up with the advanced economies is slow as the model predicted.

This model is however limited in the sense that it does not focus on trade-environment nexus (TEN), environmental-growth nexus (EGN) and sees technology as exogenously determined. In this study, we have augmented the Solow growth model by looking at the trade-environment nexus (TEN) and environmental-growth nexus (EGN). Cameroon is described as one of the giant economies in Sub Saharan Africa with growth rate that has undergone three main evolutions since independence (Bamou & Master, 2007). Firstly, a period of robust growth from 1960 to 1986 prompted by the good performances of the primary agricultural sector, a downturn from 1987 to 1994, during the oil crisis and a cumulative trend since 1994.

Agriculture is the backbone of Cameroon's economy, employing more than 70% of the population (Amoro & Shen, 2012). For this country to achieve a rapid growth, more resources need to be exploited. This is quite perplexing considering the trade-off between economic activities and environmental damages. At this instance, it is relevant for researchers to find out the nature of the relationship that exists between economic growth and environmental quality.

Before the 1980s, the trade flows to most African countries were quite insignificant (Çina & Nulambeh, 2017). This was due to the fact that many political leaders in Africa had some hostile policies in regard to private sector development and foreign companies in particular. Being young states just emerging from independence, most of them were skeptical of engaging with foreign firms in most of their key sectors. But today, many African countries have taken positive measures and initiated economic reforms, with the target to increase the role of the private sector and trade competitiveness. Likewise, increasing number of African countries are now allowing foreign participation in the privatization of their state owned enterprises.

The financial sector is often regarded as the "engine of growth" in any economy. Aghion et al. (2005) predict that countries with more critical level of financial development may turn to converge to the growth rate of the advanced societies and that variables such as education, geography, health, policy, politics, and institutions do not affect the significance interaction between financial development and economic growth. While, Levine (2014) state that, financial development is a good predictor of future economic growth, capital accumulation, and technological change. Beck (2013) argues that financial sectors act as engine of growth in facilitating payment and the provision of intermediary services between the lenders and borrowers. In other words, this sector is very vital, since it offers households, and firms with good managerial facilities.

Meanwhile, the impact of foreign trade on environment has been subjected to intense debates. International trade between countries often generate the issue of pollution havens hypothesis, where nations with weak environmental regulations turn to attract more polluting industries. Many a times, the impact of trade on environment habitually lead to a reduction in environmental pollutions or an adverse effect on the environment, making this relationship to remain inconclusive. Bernard & Mandal (2016) settle that foreign trade has a detrimental effect on environment, since it raises carbon dioxide emissions. Sun et al., (2019) on the other hands, demonstrate that international trade is negatively related with environmental pollutions and thus has a beneficial effect.

Based on the above, this study will jointly investigate the impact of energy consumption, foreign direct investment, human capital, financial development and economic growth on environmental quality by employing the Cameroon time series data in the co-integrating framework. This is usually model using the environmental Kuznest curve (EKC), proposed by Kuznets (1955) to study the relationship between income inequality and economic growth. It was later developed by Grossman & Krueger (1991), Panayotou (1993) and Selden & Song (1994) to examine the association between economic growth and environmental pollution. The environmental Kuznets Curve (EKC) is a postulated relationship between the indicators of environmental pollution and economic growth (per capita income). This theory states that in the early stages of economic development, pollutions increase and reach a maximum point before falling at a certain level of per capita income. According to this theory, a rapid growth in income and technology leads to improvement in the quality of the environment.

In this present study, the relationship between financial developments, trade openness, economic growth, and environmental quality is examined, employing the Cameroon time series data in co-integrating framework. This test will permit us to find out whether the hypothesis of the EKC is relevant in Cameroon. The study is motivated considering the fact that no known research of this nature has been conducted in Cameroon. Likewise, researchers often cast doubt whether the EKC, having an inverted U-curve is meaningful for developing countries (Gill et al., 2018). The rest of the paper is structured as follows. Section 2 presents the literature review and section 3 sets out the methodology. Section 4 covers the results and finally, section 5 discusses the policy implications and recommendations.

2. A Review of Related Literature

2.1 Theoretical Literature

In the literature, two hypotheses are mostly used to study the relationship between trade openness and carbon dioxide emissions: the Pollution Havens Hypothesis (PHH) and the Pollution Halo Hypothesis. The pollution havens hypothesis states that interanational trade will cause countries with weak environmental regulations to attract more polluting industries from stronger nations and as environmental regulations improves, the demand for air quality turn to increase (Harrison, 1997). On the other hands, the pollution

halo hypothesis, states that foreign trade, bring about the improvements in the quality of environment in developing countries, since it often go along with the transfer of skills, technology, capital, and better management techniques. In other words, foreign enterprises have the tendency to transfer clean energy and technology to developing countries that will further reduce the level of carbon dioxide emissions.

Also, researchers, frequently used the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis to explain the relationship between economic growth and environmental pollution. This was first introduced by Kuznets (1955), to study the inverse relationship between income inequality and economic growth. It was later revitalized, to study the relationship between economic growth and environmental quality by Grossman & Krueger (1991).

The EKC hypothesis postulates that in the initial stage of economic development, an increase in national income is accompanied by an increase in environmental pollution. After that, a stage is reached in the developmental process of a country after which an increase in national income is not complemented with an increase in environmental pollution.

The reason being that, in the early stage of development, nations do not usually care for the quality of the environment, as more utilization of natural resources is essential in building up a nation. However, once a certain level of income is reached, nations try to care about the quality of their environment, since certain environmental issues generate health problems. In other words, an inverted U-shaped association exists between economic growth and environmental pollution. This simply means that in the process of development, nations will come across difficult situations, before getting better in the long-run.

According to Panayotou (1993), five factors could best explain the nature of the EKC: economic size (GNP), the sectoral structure of the economy, demand for environmental goods, level of technology, and the effectiveness of conservation policies. To illustrate these points, the author first notes that the larger the size of the economy, the greater the depletion of natural resources, with the emission of more greenhouse gases.

Secondly, the shape of the EKC depends on the structure of the economy. Agrarian economies turn to emit less carbon dioxide emissions compared to industrialized economies. This explains the reason why countries that are dominated by agriculture turn to generate fewer pollutants compared to industrialized economies. But as a nation develops, the structure of its economy also changes (from agriculture to industry and services).

Thirdly, technology equally accounts for the differences in environmental quality between countries. Countries with the same economic structures and different levels of technology may, however, emit a different level of industrial waste. This is because, poorly maintained industrial machinery and plants are less efficient in material and energy use, and turn to produce a high amount of waste materials than new and better maintained industrial plants.

Fourthly, environmental awareness equally accounts for the shape of the EKC. As the author stated, in the early stages of economic development, the poverty rates are often high, tax collections are not effective and environmental awareness (being income elastic) is quite low. The government turns to focus on poverty alleviation, and little funds are allocated for environmental protection. This partly explains the reasons why the demand for a quality environment in third world countries is low. Lastly, strong environmental policy could also justify the reasons for environmental conditions in most nations. Countries with strong environmental regulations turn to have lower emission rates compared to those with weak policy. Meanwhile, it is stated that economic growth might come to a steady state if majors are not taken in re-controlling the spread of pollution (CO₂) Solow (1963) and Pettinger (2017).

2.2 Empirical Literature

Policy makers and economists are concerned about economic growth and its impacts on the environment in both developed and developing countries. This has generated a number of studies and vast literature in this area. In the case of Cameroon, there are inadequate empirical studies that examine the impact of economic activities on the environment. Besides, the quest to archive a sustained growth in developing countries remains an issue of great concern, owing to the fact that most of these countries have limited environmental policies.

Tiwari (2011) investigates the impact of environmental quality on economic growth, using two important variables as indicators of environmental qualities (environmental pollutions and energy consumption). The results show that energy consumption and population Granger-cause economic growth. In term of correlation, it was found that CO₂ emissions negatively impact growth. Likewise, Agarwal (2012) analyzed the joint impact of economic growth, FDI and financial development on environmental quality using time series data that runs from 1980 to 2008. The author equally confirmed the existence of a negative link between economic growth and the environment in Malaysia.

Aboagye (2015) examines the impact of environmental qualities on economic growth in Sub Saharan countries (SSA), using panel data that runs from 1985-2010. This paper differs in that the author went further to examine the effect of industrialization and urbanization on the environmental quality and found that industrialization unambiguously harms the environment while rapid urbanization is revealed to have increased the environmental pollution. The author concludes that pollution (CO₂ emissions) increases with growth in the long run. Hilaire & Fotio (2015) survey the impact of economic growth on environmental quality (CO₂) in Cameroon, Congo, Gabon and the Democratic Republic of Congo for the period 1978 to 2012 and came out with parallel results.

Aka (2008) studies the impacts of trade intensity (share of exports plus imports in GDP) and economic growth on air pollution (CO₂ emissions) in Sub-Saharan Africa for the period 1961-2003. The author employs the recent Autoregressive distributed lag (ARDL) method of analysis

and obtained similar results, indicating that pollution negatively impacts growth in the long run. Moreover, Phimphanthavong (2013) investigate the relationship between economic growth and environmental degradation using time series analysis between 1980 to 2010. While focusing the EKC's hypothesis, it was confirmed that at the early stage, economic growth increases environmental pollution, which turns to fall after reaching a certain level of average income per capita, confirming the existence of the EKC hypothesis.

In addition to the above, Zheng et al. (2015) explores the correlation between economic growth and environmental pollution in some Chinese cities for the period 2004 to 2012, while Valadez & Hu (2016) examine the impact of economic growth and trade on environmental quality and both studies conclude a negative association between economic growth and environmental quality. Furthermore, Bond et al. (2015), Carillo & Maietta (2017) equally obtained a similar outcome.

Contrary to the above, some findings have indicated a positive association between economic growth and environmental quality. Awad (2017) recently carried out a study to examine the impacts of income on carbon emissions in Sub Saharan Africa, using panel data for the period 1990-2014. It was established that pollution positively impacts growth in Sub Saharan Africa in the long run. Alege & Ogundipe (2013), Fakher & Abedi (2017) recently analyses the link between economic growth and environmental quality in some selected developing countries using panel data from 1983 to 2013. Both findings concluded that economic growth positively impacts environmental quality in the longer term.

It is vital to note that the negative association between economic growth and environmental quality, support the existence of the environmental Kuznets curve (Agarwal, 2012). In this regard, Aka (2008), Phimphanthavong (2013), Aboagye (2015) and Carillo & Maietta (2017) conclude that a negative correlation exists between economic growth and environmental quality, thus supporting the presence of the environmental Kuznets curve. On the other hand, Holtz-Eakin & Selden (1995), Alege & Ogundipe (2013), Awad (2017), Fakher & Abedi (2017) conclude that economic growth positively impacts pollution in the long run.

3. Methodology

3.1 Model specification

Researchers have employed different models to look at the impact of economic growth on the environment. In this paper, we examine the relationship between environmental quality, trade openness, financial development and economic growth in Cameroon by employing the model of the environmental Kuznets curve. The model is specified as demonstrated below:

$$CO_{2t} = f(TO_t, FD_t, GDP_t) \tag{1}$$

$$LNCO_{2t} = \alpha_0 + \alpha_1 LNTO_t + \alpha_2 LNFD_t + \alpha_3 LNGDP_t + \epsilon_t \tag{2}$$

$$LNCO_{2t} = \alpha_0 + \alpha_1 LNTO_t + \alpha_2 LNFD_t + \alpha_3 LNGDP_t + \alpha_4 LNGDP_t^2 + \epsilon_t \tag{3}$$

In equation 1, we established the functional relationship between environmental quality, trade openness, financial development and economic growth in Cameroon using the classical model. In equation 2, the model is expanded by taking the log of all the variables and in equation 3; the square of GDP is included in the model in other to find whether an inverted U-shape relationship exists between economic growth and environmental quality in Cameroon.

3.2 Data sources and variables description

The data used in this study are Cameroon annual time series data that runs for the period 1980 to 2016, sourced from World Development Indicators. The variable LNCO_{2t} represent the log of environmental pollution, LNTO_t is the log of trade openness, LNFD_t represent the log of financial development and LNGDP_t and LNGDP_{2t} measure the log of income per capita and the square of income per capita, while ϵ_t is the white noise term, having zero mean and constant variance. Moreover, α_i (i = 0, 1, 2, 3, 4) are the presumed estimated parameters, assumed to have positive signs except α_4 . The t in subscript denotes the time period, and the data is analyzed by E-Views 9.0 software.

3.3 Method of estimation

3.3.1 Unit root test

An important assumption underlying Classical Regression is that the variables must be (covariance) stationary, exhibits mean reversion in that it fluctuates around a constant long run mean. And has a finite variance that is time-invariant. When a time series is Non-Stationary, it violates at least one of the above assumptions and therefore the regression results could be spurious. We shall investigate the stationary properties of the time series: pollution, trade openness, financial development, and economic growth by employing the Dickey & Fuller (1979), Phillips & Peron (1988) tests.

3.3.2 Co-integration test

The Johansen & Juselius (1990) test is conducted to verify the relationship between the variables. In the case of co-integration, the ECM will be estimated to investigate the short-run and long-run dynamic of the variables. However, Granger & Newbolt (1974) have shown that when non-stationary series is detected, the co-integration test is necessary since differencing the variable only removes the long-run information. Hence, the co-integration test is one of the most important preliminary tests conducted after the unit roots test, especially when the series has a unit root at level. Also, Engle & Granger (1987) noted that before proceeding to test for co-integration, all variables should be integrated of the same order. The unit roots test shows that all the variables are non-stationary at level but become stationary at first difference.

Considering the fact that all the variables are integrated of the same order I(1), we went further to check for the long-run relationship between the variables, applying the Johansen-Julius (1990) Co-Integration Test having two likelihood ratios (LR), the trace statistics and Max-Eigen tests. In the case of co-integration, we will carry out the Granger causality tests based on Vector Error Correction

Model (VECM) and otherwise, we conduct the simple Vector Autoregression (VAR).

3.3.3 VEC Granger Causality Tests

The VEC Granger causality test is employed to investigate the causal relationship between the variables. In the presence of co-integrated among the variables, the Error Correction Model (ECM) is estimated to investigate the short-run and long-run dynamics between the variables in our present model. The Error Correction Terms (ECT) are derived from the co-integrating vectors obtain from the Johansen's multivariate test procedure. It is recalled that the ECT model is a modified version of the VAR also known as the restricted VAR. It is also known as the adjustment

term and mostly help to bring any variables that deviate from equilibrium in the long-run.

4. Results and Descriptions

4.1 Unit Root Test

The unit root test is conducted to verify the stationarity of a time series variables. The presence of unit root implies that the variables are non-stationary in level. The results of Augmented Dickey Fuller (ADF) test and Philips Peron (PP) tests are shown in Table 1 for both tests without trend and with trend in level or first difference. The lag length three of each variable was selected using the Akaike's Information Criteria (AIC).

Table 1 The Results of Unit Root Test

Variables	Tests In level			
	ADF		PP	
	Intercept	Intercept & Trend	Intercept	Intercept & Trend
LNCO ₂	-1.59017	-3.37524	-3.10571	-3.41416
LNT0	-1.90264	-1.54167	-1.88915	-1.28924
LNFD	-1.86662	-0.4871	-1.57079	-0.70603
LNGDP	0.076092	-1.73597	-0.50299	-1.52841
LNGDP ²	-2.67352	-1.75789	-1.50087	-1.41866
Variables	Tests In First Difference			
	ADF		PP	
	Intercept	Intercept & Trend	Intercept	Intercept & Trend
Δ LNCO ₂	-7.08848**	-5.86655**	-11.00520**	-14.67640**
Δ LNT0	-6.08787**	-7.50662**	-6.18554**	-7.09262**
Δ LNFD	-3.94455**	-4.28538**	-3.95702**	-4.21837*
Δ LNGDP	-3.41804*	-3.63083*	-3.45567*	-3.63341*
Δ LNGDP ²	-3.34317*	-3.61990*	-3.39230*	-3.62140*

Notes: ** denotes 1% significant level; * denotes 5% significant level

The results show that the null hypothesis of the presence of unit root in each of the variables is accepted at the 5% level of significance. This signifies that the selected variables are non-stationary in level but become stationary at first difference at 1% and 5% level suggesting that all the variables become stationary. Therefore, it indicates that all the variables are integrated of order one I (1), giving room to conduct the co-integration tests.

4.2 Co-integration Test

The co-integration test is conducted to verify the existence of long run relationships among the variables: LNCO₂, LNT0, LNFD, LNGDP², using the Johansen's test of co-integration. The results as shown in Table 2 indicate that the null hypothesis of no co-integration among the variables is rejected as the Maximum Eigen value and trace statistics disclose that the variables are co-integrated at least at 5% level of significance. The trace and maximum Eigen value statistics further suggest that a long run relationship exists among the variables as the null hypothesis $r = 0$ is rejected at 1% level. This implies that the variables LNCO₂, LNT0, LNFD, LNGDP and LNGDP² are co-integrated in the long run.

The findings pinpoint that all the variables are significant in explaining the environmental quality in with the coefficients of all the variables, having correct signs except LNGDP and LNGDP² as shown in Table 2. Specifically, a 1% increase in LNT0 leads to an increase in LNCO₂ by 4.97%; a 1% increase in LNFD raises LNCO₂ by about 0.25% and a 1% increase in LNGDP² increases pollution by 131.37% in the long run. Finally, a 1% increase in LNGDP decreases pollution with close to 264.48 % in the short run. This outcome is in line with those of Holtz-Eakin & Selden (1995), Alege & Ogundipe (2013) and Awad (2017).

From this result, it is settled that the EKC with an inverted U-shape is not relevant in Cameroon, instead a U-shape relationship does exist. This is because carbon dioxide is negatively related to economic growth but positively links to the square of economic growth. Also, the positive relationship between trade openness and carbon dioxide emissions, signifies that the pollution havens hypothesis is presence in Cameroon.

4.3 VEC Granger Causality Tests

We use the VECM residuals to carry out the Granger causality test. Table 3 below presents the result of Granger causality tests. The results in Table 3 suggest that the variables: GDP and GDP² cause CO₂ uni-directionally in

the short-run with no feedback, with bidirectional causality running between GDP and FD, and GDP² and FD. Likewise, a unidirectional causality is noted between the pollution variable and trade openness, indicating that trade openness raises pollution in Cameroon.

Table 2 Results of the Johansen-Juselius Co-integration Tests

H0	Eigenvalue	Trace		Max-Eigen	
		Statistic	5% CV	Statistics	5% CV
r=0	0.774815	147.5297*	79.34145	50.68835*	37.16359
r≤1	0.733298	96.84137*	55.24578	44.93524*	30.81507
r≤2	0.590363	51.90612*	35.0109	30.34443*	24.25202
r≤3	0.440437	21.56170*	18.39771	19.74034*	17.14769
r≤4	0.05216	1.821354	3.841466	1.821354	3.841466

$$\text{LNCO}_2 = 4.9704\text{LNTO} + 0.2459\text{LNFD} - 264.48\text{LNGDP} + 131.38\text{LNGDP}^2$$

(2.0769) (0.4429) (38.5302) (19.4178)

Notes: H₀: Null Hypothesis r: at most exist corresponding number of co-integrating equations CV: critical value *: denotes rejection of null hypothesis at 5% significant level and Notes: Standard errors in “()” sign.

Table 3 The Results of VEC Granger Causality Tests

Dependent Variables	ΔLNCO ₂	ΔLNTO	ΔLNFD	ΔLNGDP	ΔLNGDP ²	ECT ^b
ΔLNCO ₂	--	1.8596 (0.3946)	4.7930 (0.0910)	6.8688** (0.0322)	6.3553** (0.0417)	-0.4764* (-2.838)
ΔLNTO	6.5042** (0.0387)	--	0.1664 (0.9201)	5.0194 (0.0813)	5.1178 (0.0774)	-0.03051 (-1.1625)
ΔLNFD	11.7572* (0.0028)	2.3074 (0.3155)	--	7.7963** (0.0203)	7.7690** (0.0206)	0.1608* (2.7841)
ΔLNGDP	5.2177 (0.0736)	0.3041 (0.8589)	8.2910** (0.0158)	--	16.4015* (0.0003)	-0.0443* (-4.3588)
ΔLNGDP ²	5.2240 (0.0734)	0.3059 (0.8582)	8.2807** (0.0159)	17.3911* (0.0002)	--	-0.0885* (-4.3493)

Notes: *, ** indicate significance at 1% and 5 % level while the probabilities are in parenthesis. ^b The values in parenthesis is t-statistics.

4.4 Variance Decomposition Analysis

The results of the VECM indicate the exogeneity or endogeneity of a variable in the system and the direction of Granger-causality within the sample period. However, it does not provide us with the dynamic properties of the system (Masih, 2001). The analysis of the dynamic interactions among the variables in the post-sample period is conducted using the variance decompositions analysis. The response to pollution (LNCO₂) will be decomposed to a one standard deviation innovation in the variables exports (LNTO), financial development (LNFD), economic growth (LNGDP) and economic growth in the long run (LNGDP²) within the twenty period horizons.

The results as shown in Table 4 below suggest that in the first period, 100% of the variance in pollution is explained by itself. In the 10th period, the variation in CO₂ is explained by trade openness 17%, financial development at 9%, GDP at 22%, and LNGDP² 2%. In the 20th period, the

variation in pollution is explained by trade openness 22%, financial development at about 8%, economic growth at 26%, and LNGDP² at 1%. The result suggests that in the long-run, economic growth is the most determinant of pollution, followed by trade openness and financial development. This result pinpoints that as countries develop couple with globalization, more pollutions are emitted.

5. Conclusions and Policy Implications

The relationships between trade openness, financial development, economic growth, and carbon dioxide emissions are examined for the period 1980–2016, by employing a multivariate cointegration error correction model. In addition to the co-integration analysis, the causality test was conducted, employing the Johansen tests and the dynamic interactions among the variables in the post-sample period were studied via the variance decomposition analysis.

The findings demonstrate the existence of a robust long-run relationship between the variables and environmental quality. This result pinpoints that all the variables are significant in explaining the environmental quality in Cameroon, with correct signs as expected apart from economic growth. Specifically, a 1% increase in trade openness leads to an increase in carbon dioxide emissions by 4.97 %; a 1% increase in financial development raises

pollution emissions by about 0.25% and a 1% increase in economic growth augments environmental pollution by 131.37%. The causality results and variance decompositions further support the argument that economic growth exerts a positive causal effect on the environment. Precisely, we found a unidirectional causality running from economic growth to environmental quality with no feedback and bi-directionally to financial development.

Table 4 Decomposition of Forecast Error Variance of LNCO₂

Period	LNCO ₂	LNTO	LNFD	LNGDP	LNGDP ²
1	100	0	0	0	0
2	72.35402	0.142983	9.88814	15.40169	2.21317
3	57.73046	5.855815	14.04453	19.66954	2.69965
5	55.10847	13.03759	11.45704	18.21847	2.17844
8	51.32449	15.73228	10.36044	20.86372	1.71907
9	49.96335	16.86890	9.97508	21.52817	1.66451
10	49.64492	17.27565	9.49545	21.94561	1.63836
14	45.91522	19.71517	8.61016	24.30289	1.45656
15	45.45618	20.08136	8.35970	24.66897	1.43379
16	44.89171	20.40961	8.19445	25.10309	1.40113
17	44.23524	20.83124	8.06202	25.50780	1.36370
18	43.61997	21.26997	7.91740	25.86383	1.32883
19	43.15473	21.62180	7.76465	26.16033	1.29850
20	42.77866	21.91239	7.62054	26.42030	1.26810

These results pinpoint that the environmental Kuznets hypothesis with an inverted U-shape does not exist in Cameroon instead it demonstrates that pollution turns to emerge with economic growth in the long run, a U-shape relationship. This finding has important implications for policy makers in a country that is aspiring to become an emergent economy in the near future. Economic growth is quite vital for most nations but this study settled that economic growth emerges together with carbon dioxide emissions. It is therefore required that the government should implement sustainable policies that reduce environmental pollution. Since environmental quality is declining in Cameroon, policy makers should be mindful of the fact that the decline in the environmental quality may generate a negative externality to the economy thereby reducing productivity in the long run.

Also, we find that financial development is significant and positively related to carbon dioxide emissions. This implies that financial development acts as a stimulus in raising environmental pollution. It is therefore recommended for policy-makers to develop strategies that mitigate the spread of pollution through the practice of green and sustainable finance.

Moreover, a positive long-run relationship is found between trade openness and carbon dioxide emissions, which signifies that the pollution havens hypothesis is valid in this country. It is therefore commended that the government should develop policies that attract environmental friendly products to Cameroon. The main contribution of this paper is that for the first time an attempt is made to examine the dynamic relationships between trade openness, financial development, economic growth

and pollution emissions in Cameroon. Despite the fact that the analysis in this paper may be specific to Cameroon, future studies should extend the econometric techniques to capture other less developed economies. As a limitation, we faced the problems of lack of data availability and perhaps in extending the sample size, better results could be achieved.

References

- Aboagye, S., & Kwakwa, P. A. (2015). *Towards Economic Growth and Development in Sub-Saharan Africa: Does That Mar the Environment?* Allied Social Science Associations 2015 Annual Meeting in Boston, Massachusetts.
- Agarwal, R. N. (2012). Economic Globalisation, Growth and the Environment: Testing of Environment Kuznet Curve Hypothesis for Malaysia. *Journal of Business and Financial Affairs*, 1(2), 1-8.
- Aghion, P., Bloom, N., Blundell, R., Griffith, R., & Howitt, P. (2005). Competition and Innovation: An Inverted-U Relationship. *Journal of Economics*, 120(2), 701-728.
- Aka, B. F. (2008). Effects of Trade and Growth on Air Pollution in the Aggregated Sub-Saharan Africa. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 5(1), 5-14.
- Alege, P. O., & Ogundipe, A. A. (2013). Environmental Quality and Economic Growth in Nigeria: A Fractional Cointegration Analysis. *International*

- Journal of Development and Sustainability*, 2(2), 580-596.
- Amoro, G., & Shen, Y. (2012). The Determinants of Agricultural Export: Cocoa and Rubber in Cote d'Ivoire. *International Journal of Economics and Finance*, 5(1), 228-233.
- Awad, A., & Warsame, M. H. (2017). Climate Changes in Africa: Does Economic Growth Matter? A Semi-parametric Approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(1), 1-8.
- Bamou, E., & Masters, W. A. (2007). *Distortions to Agricultural Incentives in Cameroon (Agricultural Distortions Working Paper 42)*. Retrieved from World Bank: http://siteresources.worldbank.org/INTTRADERESEARCH/Resources/544824-1146153362267/Cameroon_0708.pdf
- Bond, C. A., Burger, N., & Nguyen, P. (2015). *Implications of Australian Economic Growth for Environmental Sustainability (Working Paper WR-1081)*. Australian Council of Learned Academies, Melbourne.
- Carillo, F., & Maietta, O. W. (2014). The Relationship Between Economic Growth and Environmental Quality: The Contributions Of Economic Structure and Agricultural Policies. *New Medit*, 13(1), 15-21.
- Chandra, V., Lin, J. Y., & Wang, Y. (2013). Leading Dragon Phenomenon: New opportunities for Catch-Up in Low-Income Countries. *Asian Development Review*, 30(1), 52-84.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Fakher, H.-A., & Abedi, Z. (2017). Relationship between Environmental Quality and Economic Growth in Developing Countries (based on Environmental Performance Index). *Environmental Energy and Economic Research*, 1(3), 299-310.
- Gill, A. R., Viswanathan, K. K., & Hassan, S. (2018). The Environmental Kuznets Curve (EKC) and the Environmental Problem of the Day. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81(2), 1636-1642.
- Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). *Environmental Impacts of A North American Free Trade Agreement (NBER working paper no. 3914)*. National Bureau of Economic Research.
- Hilaire, N., & Fotio, H. K. (2015). Effects of Economic Growth on CO2 Emissions in the "Congo Basin" Countries. *International Journal of Economics and Finance*, 7(1), 107-117.
- Holtz-Eakin, D., & Selden, T. M. (1995). Stoking the Fires? CO2 Emissions and Economic Growth. *Journal of Public Economics*, 57(1), 85-101.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration--With Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Martínez-Zarzoso, I., & Bengochea-Morancho, A. (2004). Pooled Mean Group Estimation of an Environmental Kuznets Curve for CO2. *Economics Letters*, 82(1), 121-126.
- Masih, R., & Masih, A. (2001). Long And Short Term Dynamic Causal Transmission Amongst International Stock Markets. *Journal of International Money and Finance*, 20(4), 563-587.
- Mishra, P. K. (2000). The Dynamics of Relationship between Exports and Economic Growth in India. *International Journal of Economics and Applied Research*, 4(2), 53-70.
- Panayotou, T. (1993). *Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development (Working Paper No. 292778)*. Geneva: International Labour Office.
- Pettinger, T. (17 September, 2017). Explaining Theories of Economic Growth. Retrieved from Economicshelp: <https://www.economicshelp.org/blog/57/growth/explaining-theories-of-economic-growth/>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Phimphanthavong, H. (2013). The Impacts of Economic Growth on Environmental Conditions in Laos. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 4(5), 766-774.
- Selden, T. M., & Song, D. (1994). Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions? *Journal of Economic Management*, 27(2), 147-162.

- Solow, R. M. (1963). A Contribution to the Theory of Economic Growth Author(s): Robert M . Solow. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Tiwari, A. K. (2011). Energy Consumption, Co2 Emission and Economic Growth: A Revisit of the Evidence from India. *Applied Econometrics and International Development*, 11(2), 165-189.
- Valadez, G. V., & Hu, J. (2016). Relationship between the Environment and Economic Growth in China via Exports: A Perspective of Ecological Impact (2000-2014). *Journal of Environmental Protection*, 7(11), 1670-1692.
- Zheng, H., Huai, W., & Huang, L. (2015). Relationship between Pollution and Economic Growth in China: Empirical Evidence from 111 Cities. *Journal of Urban and Environmental*, 9(1), 22-31.

Araştırma Makalesi • Research Article

ABD Finansal Piyasalarındaki Gelişmelerin ve Belirsizliklerin Borsa İstanbul Üzerindeki Asimetrik Etkileri

The Asymmetric Effects of Developments and Uncertainties in US Financial Markets on Borsa Istanbul

Barış Kocaarslan ^{a,*}

^aDr. Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yalova / Türkiye
ORCID: 0000-0003-4492-980X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Eylül 2019
Düzeltilme tarihi: 03 Haziran 2020
Kabul tarihi: 10 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Borsa İstanbul (BIST)
Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL)
ABD Finansal Piyasaları
Belirsizlik
ABD Merkez Bankası (FED)

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09 September 2019
Received in revised form 03 June 2020
Accepted 10 June 2020

Keywords:

Borsa İstanbul (BIST)
Nonlinear ARDL (NARDL)
US Financial Markets
Uncertainty
Federal Reserve (FED)

ÖZ

Bu çalışmada, ABD hisse senedi piyasası ve bu piyasadaki belirsizliklerin yanında ABD Merkez Bankası (FED) para politikalarındaki belirsizliğin Borsa İstanbul (BIST) üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu incelemede, doğrusal olmayan otoregresif gecikmesi dağıtılmış (NARDL) ve doğrusal otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ARDL) modellerinden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ABD hisse senedi piyasasındaki değişimlerin BIST üzerinde kısa dönemde pozitif ve uzun dönemde negatif etkilerinin olduğu ve bu etkilerin kısa dönemde asimetrik olduğu gözlemlenmiştir. Buna ek olarak, hem ABD hisse senedi piyasasındaki belirsizliğin hem de FED politikalarındaki belirsizliğin BIST üzerinde asimetrik etkilere sahip olduğu ve bu etkilerin kısa ve uzun dönemde önemli derecede farklı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bulgularımız etkin yatırım stratejileri uygulamak ve küresel risklere karşı uygun ekonomi politikalarının belirlenmesi açısından önemli çıkarımlar içermektedir.

ABSTRACT

In this study, the effects of US stock market, US stock market uncertainty and the Federal Reserve's (FED) monetary policy uncertainty on Borsa Istanbul (BIST) are investigated. In this investigation, nonlinear and linear autoregressive distributed lag (NARDL and ARDL) models are used. It is observed that changes in US stock market have positive and negative impacts on the BIST in the short- and long-term, respectively, and these effects are asymmetric in the short-term. Furthermore, it is found that the uncertainties in the US stock market and the FED policies have different and asymmetric effects on the BIST in the short- and long-term. Our findings have important implications for implementing effective investment strategies and determining appropriate economic policies against global risks.

1. Giriş

Son yıllarda teknolojik altyapının gelişmesi, ekonomi politikalarındaki değişiklikler ve bunların neticesinde piyasalar arasındaki sermaye akımlarını önleyici kısıtların kaldırılması birbirinden farklı özellik gösteren global piyasaların bütünleşme eğilimi göstererek benzer global risklerden etkilenmelerine neden olmuştur. Bu gelişmelerin

neticesinde, küreselleşen dünya ekonomisinde özellikle daha riskli olan gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasaları artan finansal liberalizasyon ile birlikte gelişmiş piyasalardaki dalgalanmalardan kaynaklanan risklere daha açık hale gelmektedir. Gelişmekte olan piyasaların daha fazla getiri ile birlikte daha riskli olan karakteristikleri yatırımcıların, politika yapımcıların ve araştırmacıların bu piyasalara olan ilgisini canlı tutmaktadır. Bu ilginin sonucu

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: bariskocaarslan@gmail.com

olarak gelişmekte olan piyasaların hangi global risklere açık olduğu ve bu risklerin hangi ekonomik mekanizmalar aracılığı ile bu piyasaları etkilediği meselesi literatürdeki tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır.

Uluslararası yatırımcıların temel amacı global piyasalarda oluşturdukları portföyleri çeşitlendirerek piyasaların yerel piyasalarda elimine edilemeyen risklerini (sistemik riskler) azaltmaya çalışmak ve bunun potansiyel faydalarından önemli miktarda getiriler elde etmektir (Solnik, 1974). Bunu başarmak için yatırımcılar zaman içinde getirileri benzer trendler sergilemeyen finansal varlıklardan oluşan portföyleri oluşturmayı amaçlar. Fakat piyasalar arasında artan finansal entegrasyon ile birlikte bu avantajdan yararlanmak gittikçe zorlaşmaktadır (Aloui vd., 2011). Bu açıdan bakıldığında, global piyasaları yönlendirici niteliğe sahip (ABD finansal piyasaları gibi) piyasalardaki gelişmelerin yapılan incelemelerde dikkate alınması önem arz etmektedir. Özellikle daha riskli olan gelişmekte olan piyasalara yatırım kararı bu piyasalardaki dalgalanmaların global piyasalardaki gelişmelerden kaynaklı nedenlerini araştırmayı gerektirmektedir. Bu gereklilik gelişmekte olan piyasaların temel karakteristiklerinin yönlendirici niteliklere sahip olan global piyasalardaki konjonktürel dalgalanmalar ve belirsizlikler ile olan bağımlı dikkate alma mecburiyetini beraberinde getirmektedir. Bunun yanında global piyasalarda risk iştahının azalmasına veya artmasına neden olan gelişmelerin dikkatle üzerinde durulması gerekmektedir (Kumar ve Persaud, 2002). Global piyasalardaki ekonomik ve politik şokların kısa ve uzun vadede yatırımcı kararlarını etkileyerek piyasalar arasındaki ilişkileri nasıl değiştireceği meselesi kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmalıdır. Bu ilişkilerin doğasına dair detaylı incelemeler farklı risk profillerine sahip olan piyasa oyuncularına yatırım stratejilerini belirleme ve dolayısı ile portföylerinin içeriğini yeniden oluşturma bağlamında önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye hisse senedi piyasasının (BIST) yatırım potansiyelini yeniden değerlendirmektir. Bu amaçla literatürde daha önce Türkiye hisse senedi piyasası üzerinde etkileri tartışılan ABD hisse senedi piyasasındaki gelişmeler ve belirsizliklerin etkileri güçlü ekonometrik metotlar kullanılarak yeniden gözden geçirildi. Son zamanlarda, global piyasalardaki fonlama sıkıntılarında FED politikalarındaki belirsizliğin neden olduğu konusu sıcak bir tartışma olarak güncelliğini korumaktadır. Buradan hareketle, literatürde daha önce dikkate alınmayan FED politikalarındaki belirsizliklerin BIST üzerindeki etkileri de incelenerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde BIST üzerindeki etkisi değerlendirilen değişkenlerin neden global piyasalar için önemli olduğuna dair daha detaylı değerlendirmeler yapılmıştır.

Literatürdeki çalışmaların önemli bir çoğunluğu Türkiye hisse senedi piyasası ile global piyasalar arasındaki ilişkileri eşbütünleşme-nedensellik açısından değerlendirmişlerdir. Bu çalışmalarda genellikle doğrusal modeller kullanılarak piyasalar arasındaki simetrik etkiler incelenmiştir. Fakat, ekonomi ve finans literatüründeki bazı teorik ve ampirik incelemelerde makroekonomik değişkenler ve finansal piyasalar arasında doğrusal olmayan asimetric ilişkilerin olabileceği ifade edilmiştir (Kahneman ve Tversky, 1979;

Acemoglu ve Scott, 1997; Shin vd., 2014). Bu olasılıktan dolayı sadece doğrusal modeller kullanılarak yapılan analizler yanıltıcı bulgulara ulaşmamıza neden olabilmektedir. Bu bilgilerin ışığında, çalışmamızda BIST ve onun belirleyicileri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla doğrusal olmayan otoregresif gecikmesi dağıtılmış (NARDL) ve doğrusal otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ARDL) modelleri kullanılmıştır. Bu analizler BIST üzerinde etkisi olan faktörlerdeki pozitif ve negatif değişikliklerin etkilerinin kısa ve uzun dönemde farklılaşp farklılaşmadığını dikkate alan çalışma bulunmaması nedeniyle literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

2. Literatür İncelemesi

2.1. ABD Hisse Senedi Piyasası ve Global Piyasalar

Global piyasalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın temel nedenleri literatürdeki önemli çalışmalar tarafından incelenmiştir (Bekaert ve Harvey, 1995; Carrieri vd., 2007). Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu piyasalar arasındaki entegrasyon derecesinin zamanla değişiminin muhtemel sebeplerini farklı ekonometrik yöntemler kullanarak sorgulamışlardır. ABD finansal piyasalarının diğer global piyasalar üzerindeki yönlendirici etkisi literatürdeki önemli çalışmalarda vurgulanmıştır. (Chowdhury, 1994; Bessler ve Yang, 2003; Olgun ve Ozdemir, 2008). Bu bağlamda, ABD piyasalarındaki dalgalanmaların ve belirsizliklerin özellikle gelişmekte olan piyasaları etkilemedeki anahtar rolünü incelemek bu piyasaların yatırım potansiyelini değerlendirme açısından büyük bir öneme sahiptir. Global piyasalardaki portföy çeşitlendirme fırsatlarını değerlendirebilmek için öncelikle ABD hisse senedi piyasasının etkileri göz önünde bulundurulmalıdır.

ABD hisse senedi piyasasının Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkileri literatürdeki bazı çalışmalar tarafından incelenmiştir. Küçükkaya (2009), Toda-Yamamoto (1995) prosederünü kullanarak ABD ve Türkiye hisse senedi piyasaları arasındaki Granger nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Bu çalışmanın bulguları ABD piyasasındaki gelişmelerin Türkiye hisse senedi piyasasındaki çeşitlendirme fırsatlarını kısıtlayacağını işaret etmektedir. Zeren ve Koç (2013), Maki (2012) koentegrasyon testini uygulayarak Türkiye ile ABD hisse senedi piyasaları arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Kocaarslan vd. (2017) Toda-Yamamoto (1995) Granger nedensellik testini kullanarak ABD hisse senedi piyasasının hem gelişmiş piyasalar hem de gelişmekte olan Türkiye ve Rusya hisse senedi piyasaları üzerindeki önemli derecedeki etkisine dair kanıtlar sunmuştur. Sadeghzadeh ve Elmas (2018) Panel ARDL yönteminden faydalanarak ABD hisse senedi endeksindeki (S&P 500) artışların BIST getirileri üzerinde kısa dönemde pozitif, uzun dönemde ise negatif etkileri olduğunu göstermişlerdir. Karğın vd. (2018) S&P 500 endeksinin Almanya ve Fransa hisse senedi piyasalarına kıyasla BIST üzerindeki en etkili endeks olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tüm bu bulguların ışığında, yapılan analizlerde, BIST hisse senetleri getirilerindeki değişimlerin kaynağını araştırırken ABD hisse senedi piyasasındaki dalgalanmalar dikkate alınmıştır.

2.2. ABD Hisse Senedi Piyasasındaki Belirsizlikler ve Global Piyasalar

Opsiyon piyasalarındaki fiyat dalgalanmaları dikkate alınarak oluşturulan zımnî volatilité endeksleri gelecekte ortaya çıkabilecek fiyat oynaklıkları ve dolayısıyla belirsizlikler ile ilgili piyasa oyuncularına bir fikir vermektedir. Buradan hareketle zımnî volatilité endekslerindeki dalgalanmaların bugünkü piyasalar üzerinde önemli etki potansiyeline sahip olacağı iddia edilebilir. Literatürdeki birçok çalışma bu iddiayı destekler nitelikte bulgular sunmuştur. Chicago Opsiyon Borsası verilerinden elde edilen VIX endeksi ABD piyasaları için zımnî volatilité endeksini temsil etmektedir. Bu endeks hisse senedi piyasalarındaki belirsizliği temsilen kullanılacak en önemli göstergelerden biridir (Bloom, 2014). VIX endeksinin ABD hisse senedi piyasasındaki getiriler ve volatilité üzerindeki dikkate değer etkisi bazı çalışmalar tarafından ortaya çıkarılmıştır (Blair vd., 2001; Ang vd., 2006; Becker vd., 2009). Global piyasaların ABD piyasalarındaki gelişmelerden güçlü bir şekilde etkilenebileceğinden önceki bölümde bahsetmiştik. Dolayısı ile VIX endeksindeki dalgalanmaların global piyasalara yansımaya ihtimali oldukça yüksektir.

VIX endeksi ile BIST arasındaki ilişkileri inceleyen bazı çalışmalar literatürde mevcuttur. Korkmaz ve Çevik (2009) Türkiye hisse senedi piyasasının da içinde olduğu bazı gelişmekte olan piyasalardaki volatilitenin VIX'deki dalgalanmalardan güçlü bir şekilde etkilendiğini bulmuşlardır. Kaya (2015) BIST ile VIX endeksi arasında eşbütünleşme olduğunu ve vektör hata düzeltme modelini kullanarak VIX endeksinin BIST üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu bulguya benzer bir bulgu, Hatipoğlu ve Tekin (2017) tarafından kuantil regresyon yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Öner vd. (2018) Granger nedensellik testlerini kullanarak VIX endeksinden BIST endeksine yönelik tek yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Bu bulguyu destekleyecek şekilde, frekans alanı nedensellik analizi kullanarak, Başarır (2018) VIX endeksinden BIST endeksine yönelik hem kalıcı hem de geçici nedensellik ilişkisini belgelendirmiştir. Sadeghzadeh ve Elmas (2018) Panel ARDL yöntemini kullanarak BIST endeksini etkileyen global faktörler arasında en önemlilerinden birinin VIX endeksi olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Literatürün ortaya koyduğu iddiaları ve bulguları dikkate alarak analizlerimizde VIX endeksindeki gelişmelerin BIST getirileri üzerinde oynayacağı rol incelenmiştir.

2.3. ABD Merkez Bankası (FED) Politikalarındaki Belirsizlikler ve Global Piyasalar

Baker vd. (2016) ekonomi politikalarındaki belirsizliklerin hisse senedi piyasasındaki volatilitéyi artırıp yatırımlar üzerinde negatif bir etki yarattığını köşetaşı niteliğindeki çalışmalarında göstermişlerdir. Ekonomi politikalarındaki belirsizliklerin en önemli bileşenlerinden biri olarak ABD Merkez Bankasının para politikasındaki belirsizlikler ön plana çıkmaktadır (Baker vd., 2016).

Daha önce de belirttiğimiz gibi global piyasalardaki ABD finansal piyasalarının etkisi düşünüldüğünde ABD merkez bankası (FED) politikalarındaki belirsizliklerin piyasalar arasındaki etkileşimi güçlü bir şekilde etkileyebileceği

ihتمali gözardı edilmemelidir. Özellikle dış piyasalardan gelen fon akışına ihtiyacı olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin riskli piyasalarından elde edilen getiriler üzerinde bu belirsizliklerin önemli bir rol oynayabileceği ihtimali son derece güçlüdür. Son yıllarda, Türkiye finansal piyasaları FED'in gelecekte para politikasında (daraltıcı veya genişletici para politikası) yapacağı değişikliklerdeki belirsizliklerin yarattığı global yatırımcılara endişe veren yatırım ikliminin negatif etkilerini tecrübe etmiştir. Bu para politikası belirsizliklerinden kaynaklanan BIST hisse senedi getirilerindeki dalgalanmalar literatürde daha önce güçlü ekonometrik yöntemler kullanılarak kapsamlı bir incelemeye konu olmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmada FED'in politikalarındaki belirsizliklerin BIST getirileri üzerindeki etkilerinin karakteristiği test edilerek literatüre önemli bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

3.1. Veri

Morgan Stanley Capital Information (MSCI) hisse senedi piyasası endeksleri global piyasaları en iyi şekilde temsil ettikleri düşünüldüğünden literatürde en fazla tercih edilen endeksler arasındadır (Fong vd., 2005). Bu nedenle çalışmamızda ABD ve Türkiye hisse senedi piyasaları ile ilgili endeks verilerini temsilen bu piyasalar için hazırlanan MSCI endeksleri kullanılmıştır. Dolar üzerinden elde edilen getiriler global yatırımcılar için daha önemli olduğu için kullandığımız hisse senedi piyasası endeks verileri dolar cinsinden ifade edilen serilerden elde edilen verilerdir (Cho vd., 1986).

ABD hisse senedi piyasasındaki belirsizlikleri temsilen ilgili literatürde en fazla tercih edilen ve Chicago Board Options Exchange (CBOE) tarafından S&P 500 endeks opsiyonlarından faydalanılarak zımnî volatilitéyi ölçmek için hazırlanan VIX endeksi kullanılmıştır (Bloom, 2014). Bu endeks aynı zamanda korku endeksi olarak da bilinmektedir. ABD para politikası belirsizliklerini temsilen ise yine Chicago Board Options Exchange (CBOE) tarafından hesaplanan TYVIX (10-year U.S. Treasury Note Volatility Index) endeksi kullanılmıştır. Bu endeks hesaplanırken VIX endeksi oluşturulurken kullanılan prosedür takip edilir ve SP&500 endeks opsiyonları yerine 10 yıllık hazine tahvili vadeli işlemleri üzerine olan opsiyonlar dikkate alınır. Bu bağlamda, TYVIX endeksi tahvil piyasalarındaki beklenen volatilité ve dolayısı ile para politikası belirsizliği üzerine önemli bilgiler içerir. Örneğin, ABD Merkez Bankası (FED) Federal Açık Piyasa Komitesi açıklaması öncesinde bu endeks değerleri artış eğilimine girer ve dolayısıyla açıklanma ihtimali olan para politikaları ile ilgili belirsizliğin makroekonomik etkilerine dair bilgi içerir (CBOE, 2015). Yukarıda açıklanan argümanlardan dolayı FED politikalarındaki belirsizliklerden kaynaklanan makroekonomik etkileri ölçmek için TYVIX endeksi kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan endekslere ait günlük veri setleri kullanılmıştır. Analizler için seçtiğimiz periyot 03/01/2011 ve 30/01/2019 tarihleri arasındaki zaman aralığını kapsamaktadır. Global kriz sonrası yeniden şekillenen uluslararası finansal sistem, değişen yatırımcı algısı ve bunların sonucunda farklılaşan piyasalar arasındaki

ilişkilere odaklanmak için bu çalışmada kriz sonrası periyoda odaklanılmıştır (Hoffmann vd., 2013).

3.2. Yöntem

Çalışmanın amacını gerçekleştirmek ve analizlerin ortaya çıkardığı bulguları doğru yorumlayabilmek için literatürde ön plana çıkan güçlü zaman serisi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışmada daha önce bahsedildiği gibi, ABD hisse senedi piyasası ve bu piyasadaki belirsizliklerin yanında ABD merkez bankası (FED) para politikasındaki belirsizliğin Türkiye hisse senedi piyasası (Borsa İstanbul) üzerindeki etkilerinin ARDL ve NARDL modelleri kullanılarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde bu modellerin prosedürü genel hatlarıyla izah edilip literatürdeki diğer modellere kıyasla avantajlarından bahsedildi.

İlgilenilen uzun dönemli doğrusal ilişkilerin tespit edilebilmesi için doğrusal otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ARDL) modeli kullanılmıştır (Pesaran ve Shin, 1998; Pesaran vd., 2001). ARDL modelini kullanmanın en önemli avantajlarından biri, analizlerde kullanılan değişkenlerin durağanlık derecelerinin farklılaşmasına bakılmaksızın (I(1) veya I(0)) uygulanabilmesidir (Pesaran vd., 2001). ARDL modeli değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemdeki dinamik etkileşimlerin sınırsız bir hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model) kullanarak ve otokorelasyon sorununu önemli oranda azaltarak incelenmesine imkan verir. Çalışmada ARDL yaklaşımından faydalanılarak oluşturulan hata düzeltme modeli aşağıda gösterilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta LTUR_t = & \mu + \alpha_1 LTUR_{t-1} + \alpha_2 LUSA_{t-1} + \alpha_3 LVIX_{t-1} + \\ & \alpha_4 LTYVIX_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \lambda_1 \Delta LTUR_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \lambda_2 \Delta LUSA_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{q-1} \lambda_3 \Delta LVIX_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \lambda_4 \Delta LTYVIX_{t-i} + \psi t + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (1)$$

Yukarıdaki regresyon denklemi kullanılarak ilgilenilen değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi tahmin edilmiştir. μ ve t sırasıyla sabit ve trend unsurlarını temsil eder. $LTUR$, $LUSA$, LVIX ve $LTIVIX$ değişkenleri sırasıyla çalışmamızda kullanılan Türkiye ve ABD hisse senedi piyasaları endeksleri ile VIX ve $TYVIX$ endekslerinin logaritmik olarak ifade edilmiş formunu temsil etmektedir. Değişkenlerin logaritmaları alınarak modele dahil edilmesi kullanılan endeks değerleri arasında tutarlılık sağlanmasına yardımcı olur. Δ sembolü değişkenlerin birinci farklarını belirten operatörü temsil eder. λ_1 , λ_2 , λ_3 ve λ_4 katsayıları modelin değişkenler için tahmin edilen kısa dönemdeki etkiler ile ilgili katsayılarını temsil ederken, α_1 , α_2 , α_3 , ve α_4 katsayıları ilgili değişkenler için tahmin edilen uzun dönem katsayılarını temsil eder. Eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını incelemek amacıyla ARDL sınır testi için geliştirilen prosedür takip edilerek temel hipotez olan $H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0$ hipotezini test etmek için F-test istatistiği kullanılır.

İlgili literatürdeki bazı önemli çalışmalar (Schorderet, 2003; Granger ve Yoon, 2002) etkisi incelenen değişkenlerdeki pozitif ve negatif dalgalanmalar ayrı ayrı dikkate alındığında incelenen eşbütünlüşme ilişkilerinin ve

bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin farklılaşacağına dair kanıtlar sunmuşlardır. Bu durum asimetrik etkiler dikkate alınmadığı zaman değişkenler arasındaki gizli bir eşbütünlüşme ilişkisinin varlığının gözden kaçırılmasına neden olabilir. Değişkenler arasında doğrusal olmayan etkileşimler mevcut ise doğrusal modeller kullanılarak yapılan analizler ilişkilerin doğası ile ilgili yanlış çıkarımlarda bulunmamıza neden olabilir. Bu olasılığı elimine edebilmek için literatürde öne çıkan doğrusal olmayan modellerden faydalanmamız gerekmektedir. Doğrusal olmayan ilişkilerin tespit edilebilmesi, elde edilen analiz sonuçlarını karşılaştırabilmek ve bu sonuçlara dayalı doğru çıkarımlarda bulunabilmek için ARDL modelinin doğrusal olmayan ilişkileri incelemek amacıyla geliştirilmiş bir versiyonu olan doğrusal olmayan (nonlinear) otoregresif gecikmesi dağıtılmış (NARDL) modeli kullanılmıştır (Shin vd., 2014). NARDL modelinin diğer doğrusal olmayan modellerin tahmin yapma prosedüründe fazla sayıda parametre içermesinden kaynaklanan problemleri gibi zayıflıkları yoktur. Bu açıdan diğer modellere kıyasla oldukça güçlü olduğu iddia edilebilir. Çalışmanın ana temasını oluşturan NARDL modeli aşağıda detaylı bir anlatımla izah edilmiştir. NARDL modeli denkleminin kapalı formu aşağıdaki biçimdedir

$$LTUR_t = \alpha_0 + \alpha_1(LUSA_t) + \alpha_2(LVIX_t) + \alpha_3(LTYVIX_t) + \mu_t \quad (2)$$

Yukarıda kapalı formu verilmiş eşitlik kullanılarak modele ait doğrusal olmayan form aşağıdaki denklemde ifade edilmiştir.

$$LTUR_t = \beta_0 + \beta_1(LUSA_t^-) + \beta_2(LUSA_t^+) + \beta_3(LVIX_t^-) + \beta_4(LVIX_t^+) + \beta_5(LTYVIX_t^-) + \beta_6(LTYVIX_t^+) + \mu_t \quad (3)$$

Denklemden, β_1, \dots, β_6 modele ait uzun dönem etkileri gösteren parametrelerdir. Ayrıca, $LUSA_t^-$, $LUSA_t^+$, LVIX_t^-, LVIX_t^+, $LTIVIX_t^-$ ve $LTIVIX_t^+$ modelde yer alan değişkenlerin negatif ve pozitif asimetrik etkilerini göstermektedir.

Shin vd. (2014)'nin uyguladığı prosedür takip edilerek, aşağıdaki asimetrik eşbütünlüşme regresyonu dikkate alındı.

$$y_t = \beta^+ x_t^+ + \beta^- x_t^- + u_t \quad (4)$$

Burada β^+ ve β^- uzun dönem parametrelerini temsil etmektedir. x_t $k \times 1$ vektördür ve $x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^-$ ile ifade edilmektedir. NARDL modeli dışsal değişkenlerin aşağıda gösterilen negatif ve pozitif kısmi ayrıştırılmaları toplamalarını dikkate almaktadır (Shin vd., 2014).

$$x_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta x_i^+ = \sum_{i=1}^t \max(\Delta x_i, 0) \quad (5)$$

$$x_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta x_i^- = \sum_{i=1}^t \min(\Delta x_i, 0) \quad (6)$$

Buradan hareketle asimetrik etkisi test edilen her bir değişkene ait pozitif ve negatif değişimlerin kısmi toplam süreçleri $LUSA_t^-$, $LUSA_t^+$, LVIX_t^-, LVIX_t^+, $LTIVIX_t^-$ ve $LTIVIX_t^+$ aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$LUSA_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta LUSA_i^+ = \sum_{i=1}^t \max(\Delta LUSA_i, 0) \quad (7)$$

$$LUSA_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta LUSA_i^- = \sum_{i=1}^t \min(\Delta LUSA_i, 0) \quad (8)$$

$$LVIX_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta LVIX_i^+ = \sum_{i=1}^t \max(\Delta LVIX_i, 0) \quad (9)$$

$$LVIX_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta LVIX_i^- = \sum_{i=1}^t \min(\Delta LVIX_i, 0) \quad (10)$$

$$LTYVIX_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta LTYVIX_i^+ = \sum_{i=1}^t \max(\Delta LTYVIX_i, 0) \quad (11)$$

$$LTYVIX_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta LTYVIX_i^- = \sum_{i=1}^t \min(\Delta LTYVIX_i, 0) \quad (12)$$

Doğrusal ARDL modelinin asimetrik etkileri içeren geliştirilmiş versiyonu olan NARDL modelinin gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta LTUR_t &= \mu + \chi LTUR_{t-1} + \omega_1^+ LUSA_{t-1}^+ + \omega_1^- LUSA_{t-1}^- + \omega_2^+ LVIX_{t-1}^+ + \\ &\omega_2^- LVIX_{t-1}^- + \omega_3^+ LTYVIX_{t-1}^+ + \omega_3^- LTYVIX_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p-1} \tau \Delta LTUR_{t-i} + \\ &\sum_{i=0}^{q-1} \phi_1^+ \Delta LUSA_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^{q-1} \phi_1^- \Delta LUSA_{t-i}^- + \sum_{i=0}^{q-1} \phi_2^+ \Delta LVIX_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^{q-1} \phi_2^- \Delta LVIX_{t-i}^- + \\ &\sum_{i=0}^{q-1} \phi_3^+ \Delta LTYVIX_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^{q-1} \phi_3^- \Delta LTYVIX_{t-i}^- + \psi t + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (13)$$

Doğrusal modeldeki sınır testi prosedürüne benzer şekilde, eşbütünlük ilişkisini araştırmak için temel hipotez olan $H_0: \chi = \omega_1^+ = \omega_1^- = \omega_2^+ = \omega_2^- = \omega_3^+ = \omega_3^- = 0$ hipotezi F-test istatistiği kullanılarak test edilir. Bir sonraki adımda, standart Wald testi kullanılarak kısa ve uzun dönemde simetri olup olmadığı incelenir. Uzun dönemde ve kısa dönemde simetrisinin varlığını test edebilmek amacıyla sırayla uzun dönem için $\beta^+ (-\omega_j^+ / \chi) = \beta^+ (-\omega_j^- / \chi)$ ve kısa dönem için $\sum_{i=0}^{q-1} \phi_j^+ = \sum_{i=0}^{q-1} \phi_j^-$ temel hipotezleri tüm $j=1,2,3$ için test edilir. Bir sonraki bölümde analizlerin ortaya çıkardığı ampirik bulgular sunulmuştur.

4. Ampirik Bulgular

4.1. Birim Kök Test Sonuçları

Doğrusal otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ARDL) ve doğrusal olmayan otoregresif gecikmesi dağıtılmış (NARDL) yaklaşımlarımdan faydalanabilmek için kullanılan zaman serilerinin düzeyde veya birinci farklarında durağan olmaları gerekmektedir (Pesaran ve Shin, 1998; Pesaran vd., 2001; Shin vd., 2014). Çalışmada kullanılan serilerin durağanlık derecesinin tespit edilebilmesi için Phillips-Perron (1988) (PP) ve Augmented Dickey-Fuller (1979) (ADF) birim kök testleri kullanılmıştır. Bu testler sadece sabit ve hem sabit hem de trendin ikisi bir arada dikkate alınarak kullanılan modellerde uygulanmıştır. Birim kök test sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. Birim kök test sonuçları değişkenlerin düzeyde veya birinci farklarında durağan olduklarını önermektedir. Bu bulgulara dayanarak ARDL ve NARDL modellerini kullanıp analizlerimize devam etmemizde herhangi bir sakınca görünmemektedir.

Tablo 1. Birim Kök Test Sonuçları

		ADF Testi	PP Testi
LTUR	Sabit	-1.581701	-1.621462
LUSA		-0.994308	-0.89489
LVIX		-6.174661***	-5.498097***
LTYVIX		-4.961448***	-4.283055***
DLTUR	Sabit	-43.78010***	-43.76574***
DLUSA		-46.94257***	-47.69156***
DLVIX		-48.01429***	-56.46743***
DLTYVIX		-47.27816***	-56.09051***
		ADF Testi	PP Testi
LTUR	Sabit	-2.597734	-2.678265
LUSA	ve Trend	-3.40907	-3.077679
LVIX		-6.673201***	-6.063392***
LTYVIX		-6.232496***	-5.774780***
DLTUR	Sabit	-43.76954***	-43.75499***
DLUSA	ve Trend	-46.93210***	-47.68247***
DLVIX		-48.00276***	-56.47011***
DLTYVIX		-47.26690***	-56.09698***

Not: D ve L sırasıyla değişkenlerin birinci farklarını ve log operatörlerini temsil etmektedir. Üstsimge *** % 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. ADF ve PP sırasıyla Augmented Dickey-Fuller ve Phillips-Perron testlerini ifade etmektedir.

4.2. ARDL ve NARDL Modelleri Test Sonuçları

Bu bölümde ARDL ve NARDL modelleri kullanarak elde edilen ampirik test bulguları sunulmuştur. İlk olarak, önceki bölümlerde ifade edilen modeller kullanılarak çalışmanın amacını gerçekleştirebilmek için eşbütünlük ilişkileri incelenmiştir. Maksimum gecikme (lag) uzunluğu seçimi literatürdeki çalışmalarda analizi yapılan gözlem sayısına bağlı olarak değişir. Bu çalışmadaki gibi günlük (veya aylık) veri kullanan çalışmalarda gözlem sayısı yıllık ve çeyreklik veri setlerine göre daha fazla olduğundan gecikme uzunluğu genelde 8-12 arasında belirlenmektedir (örn. Eren ve Başar, 2016). Önceki bölümlerde sunulan sınırsız hata düzeltme modellerindeki değişkenlerin gecikme uzunluklarının tespit edilebilmesi için maksimum gecikme (lag) uzunluğu bu çalışmada 12 olarak kabul edilmiş ve optimum gecikme uzunluğunu belirlemek için Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. İncelenen modellerin sağlamlığını tespit edebilmek amacıyla bazı tanılayıcı ve kararlılık testleri uygulanmıştır. Uygulanan modellerde değişen varyans problemi haricinde herhangi bir problem tespit edilmemiştir. Tanılayıcı ve kararlılık testlerinin sonuçları Tablo 2'de raporlanmıştır. Breusch-Godfrey LM, Breusch-Pagan-Godfrey ve Jarque-Bera testleri sırasıyla seri korelasyonu, değişen varyansı ve normallik varsayımını test etmek için kullanılmıştır. Model spesifikasyonu ve

kararlılığını test etmek için Ramsey RESET, CUSUM ve CUSUM of Squares testlerinden faydalanılmıştır. Breusch-Godfrey LM ve Ramsey RESET test sonuçları modelde seri korelasyon, spesifikasyon ve kararlılık problemi olmadığını göstermektedir. Breusch-Pagan-Godfrey ve Jarque-Bera test sonuçları ise değişen varyans sorununa ve normal dağılıma uyulmadığı problemine işaret etmektedir. CUSUM ve CUSUM of Squares testleri ile Ramsey RESET test sonuçları arasındaki modelin stabil olup olmadığına dair farklı sonuçlar diğer sonuçlar ile birlikte değerlendirildiğinde modeldeki asıl problemin değişen varyanstan kaynaklandığını göstermektedir. Değişen varyanstan kaynaklanan etkin olmayan tahminlemeyi düzelterek daha kesin tahminler sağlamak amacıyla tahmin edilen katsayılar için Newey-West (1987) tahmincisi kullanılarak standart hata ve t-istatistik sonuçları sunulmuştur.

Tablo 2. Tanılayıcı ve Kararlılık Testleri Sonuçları

BG Test	BPG Test	JB Test
0.107487	3.434283***	2385.9***
Ramsey RESET	CUSUM	CUSUM of Squares
1.023478	Stabil Değil	Stabil Değil

Not: Tablo 2 tanılayıcı ve kararlılık test sonuçlarını sunmaktadır. BG, BPG ve JB sırasıyla Breusch-Godfrey LM, Breusch-Pagan-Godfrey ve Jarque-Bera testlerini temsil etmektedir. Üstsimge *** % 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Yöntem bölümünde bahsedilen sınır testi için geliştirilen prosedür takip edilerek değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığını incelemek amacıyla hesaplanan F-test istatistiği Tablo 3'de sırasıyla ARDL modeli için Panel A ve NARDL modeli için Panel B'de sunulmuştur. Hesaplanan F-test istatistik değerleri alt-sınır kritik değerden küçükse eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılır. Eğer F-test istatistik değerleri alt-üst sınır kritik değerleri arasında yer alıyorsa eşbütünleşme ilişkisinin yokluğu veya varlığına ilişkin bir sonuca ulaşılamaz. F-test istatistik değerleri üst-sınır kritik değerden büyükse eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya konmuş olur. Panel A'da sunulan F-test istatistik değeri incelenen eşbütünleşme ilişkisinin doğrusal olmadığı sonucunu gösterir. Diğer taraftan Panel B'de sunulan F-test istatistik değeri Türkiye hisse senedi piyasası ve diğer açıklayıcı değişkenler arasında (ABD hisse senedi piyasası ve bu piyasadaki belirsizlikler ile ABD Merkez Bankası (FED) para politikasındaki belirsizlik) doğrusal olmayan eşbütünleşme ilişkisinin varlığını açık bir şekilde ortaya koyar. Bu sonuçlar bize değişkenler arasındaki ilişkilerin gerçek doğasını açığa çıkarabilmek için asimetrik etkilerin dikkate alınması gerekliliğini net bir şekilde göstermektedir.

Tablo 3. Sınır Testi Sonuçları

Panel A. ARDL Modeli İçin F-test Sonuçları	
Eşbütünleşme Hipotezi	F İstatistiği
$F(LTUR_t/LUSA_t, LVIX_t, LTYVIX_t)$	3.275295
Panel B. NARDL Modeli İçin F-test Sonuçları	
Eşbütünleşme Hipotezi	F İstatistiği
$F(LTUR_t/LUSA_t^+, LUSA_t^-, LVIX_t^+, LVIX_t^-, LTYVIX_t^+, LTYVIX_t^-)$	4.041444**

Not: Tablo 3 sınır testi prosedürü izlenerek uygulanan F-testi sonuçlarını sunmaktadır. Panel A'da sunulan ARDL modeli F-test sonuçları için kritik değerler %5, ve %1 anlamlılık düzeyinde sırasıyla 4.01-5.07 ve 5.17-6.36'dır. Panel B'de sunulan NARDL modeli F-test sonuçları için kritik değerler %5, ve %1 anlamlılık düzeyinde sırasıyla 2.87-4.00 ve 3.6-4.9'dur. Üstsimge ** % 5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. LTUR, LUSA, LVIX ve LTYVIX değişkenleri sırasıyla çalışmamızda kullanılan Türkiye ve ABD hisse senedi piyasaları endeksleri ile VIX ve TYVIX endekslerinin logaritmik olarak ifade edilmiş formunu temsil etmektedir. LUSA⁺, LUSA⁻, LVIX⁺, LVIX⁻, LTYVIX⁺, ve LTYVIX⁻ ilgili değişkenlere ait pozitif ve negatif değişiklikleri temsil eden faktörleri ifade etmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisi doğrusal olmayan ARDL modelinde (NARDL) ortaya konduğu için Tablo 4'te NARDL modeli kullanılarak elde edilen kısa ve uzun dönemdeki dinamik ve asimetrik etkileşimleri gösteren tahmin sonuçları sunulmuştur. Tablo 5'te ise uzun dönemde ve kısa dönemde simetrisinin varlığını test edebilmek amacıyla uygulanan standart Wald-test sonuçları yer almaktadır. Bulguları yorumlamaya geçmeden kısaca pozitif ve negatif katsayıların nasıl yorumlanması gerektiğine dair kısa bir açıklama yapmak faydalı olacaktır. İlgili açıklayıcı değişkendeki pozitif değişimlerin etkisi kontrol edilirken pozitif katsayıların anlamı bağımlı değişken üzerinde pozitif etki yaptığı, negatif katsayıların anlamı ise bağımlı değişken üzerinde negatif etki yaptığı anlamına gelir. Bu durumun tam tersi olarak, ilgili açıklayıcı değişkendeki negatif değişimlerin etkisi kontrol edilirken pozitif katsayıların anlamı bağımlı değişken üzerinde negatif etki yaptığı ve negatif katsayıların anlamı ise bağımlı değişken üzerinde pozitif etki yaptığı anlamına gelir.

Sonuçlar incelendiğinde, Amerikan hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin BIST endeksini kısa dönemde pozitif bir şekilde etkilediği ve bu etkilerin asimetrik olduğu gözlemlenmiştir. Kısa dönem pozitif ve negatif katsayıları incelendiğinde gecikme seviyesi 0 iken Amerikan hisse senedi piyasasındaki pozitif gelişmelerin BIST üzerindeki pozitif etkilerinin negatif gelişmelerden kaynaklanan negatif etkilerden daha güçlü olduğu görülmektedir. Fakat, gecikme seviyesi arttıkça Amerikan hisse senedi piyasasındaki negatif gelişmelerin BIST üzerindeki negatif etkilerinin pozitif gelişmelerden kaynaklanan pozitif etkilerden daha güçlü olduğu görülmektedir. Yani günlük veri seti kullanıldığı dikkate alındığında, kısa dönemde Amerikan piyasasına yönelik pozitif algıların BIST getirileri üzerindeki pozitif etkilerinden ziyade Amerikan piyasasında yaşanan olumsuz dalgalanmaların negatif etkilerinin daha baskın olduğu iddia edilebilir. Uzun dönemdeki katsayılar incelendiğinde ise, Amerikan hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin BIST

endeksini negatif bir şekilde etkilediği ve bu etkilerin asimetrik olmadığı gözlemlenmiştir. Yani, Amerikan hisse senedi piyasasındaki pozitif gelişmelerin BIST üzerindeki negatif etkilerinin negatif gelişmelerden kaynaklanan pozitif etkiler ile etkinin büyüklüğü açısından benzer olduğu görülmektedir.

VIX (korku) endeksinin Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkileri incelendiğinde oldukça ilginç sonuçlar gözlemlenmiştir. Wald-test sonuçlarımız VIX endeksinin özellikle uzun dönemde BIST getirileri üzerinde önemli derecede asimetrik etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Kısa dönemde VIX endeksindeki bir artışın BIST getirileri üzerinde pozitif ve önemli derecede (özellikle 2. gecikme seviyesinde) etkiler yarattığı görülmüştür. Bununla birlikte kısa dönemde VIX endeksinde görülen azalmanın BIST endeksinin üzerinde istatistiksel olarak önemli derecede etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Uzun dönemde ise bu durumun tam tersi bir durum geçerlidir. Yani, uzun dönemde VIX endeksinde görülen artışın herhangi bir etkisi ortaya konamazken, bu endekteki azalmanın BIST getirileri üzerinde azalma etkisine neden olduğu görülmektedir. Özellikle katsayıların büyüklüğü ve asimetrik etkilerin istatistiksel önemine bakarak kısa dönem ile karşılaştırıldığında, uzun dönemde VIX (korku) endeksindeki azalmanın BIST üzerindeki negatif etkileri yatırım stratejileri belirleme açısından oldukça önemli bir bulgudur.

ABD merkez bankası (FED) para politikasındaki belirsizliğin (TYVIX) BIST endeksi üzerindeki etkilerine bakıldığında kısa dönemde oldukça güçlü asimetrik etkilerin olduğu görülmektedir. Kısa dönemde FED'in para politikasındaki belirsizliğindeki artışın BIST endeksi üzerinde önemli derecede herhangi bir etkisi görülmemektedir. Fakat yine kısa dönemde FED'in para politikası belirsizliğindeki azalışın BIST endeksi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu sonuç bize kısa dönemde FED politikalarındaki belirsizlik azaldığında Türkiye hisse senedi piyasasına yatırım eğiliminin güçlendiğini göstermektedir. Diğer taraftan, uzun dönemde Wald-test sonucunda ortaya konan olasılık değeri oldukça marjinal seviyede görünmesine rağmen, katsayıların istatistiksel önemine bakıldığında FED politikalarındaki belirsizliğin azalışından ziyade artışının etkili olduğu görülmektedir. Uzun dönemde FED politikalarındaki belirsizliğin artışının BIST endeksi üzerinde önemli derecede negatif etkileri olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. NARDL Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: $\Delta LTUR_t$)

Panel A. Tahmin Edilen Katsayılar				
AD	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	0.08435	0.02360	3.57453	0.00040
$LTUR_{t-1}$	-0.01428	0.00377	-3.78372	0.00020
$LUSA_{t-1}^+$	-0.03804	0.01786	-2.13057	0.03320
$LUSA_{t-1}^-$	-0.04141	0.01647	-2.51442	0.01200
LVIX_{t-1}^+	0.00043	0.00288	0.15009	0.88070
LVIX_{t-1}^-	0.00665	0.00333	1.99831	0.04580
$LYVIX_{t-1}^+$	-0.00737	0.00308	-2.38977	0.01700
$LYVIX_{t-1}^-$	-0.00343	0.00355	-0.96851	0.33290
$\Delta LUSA_t^+$	0.71165	0.13526	5.26143	0.00000
$\Delta LUSA_{t-1}^+$	0.18980	0.09324	2.03551	0.04190
$\Delta LUSA_t^-$	0.55716	0.16326	3.41263	0.00070
$\Delta LUSA_{t-1}^-$	0.37951	0.14611	2.59749	0.00950
$\Delta LUSA_{t-2}^-$	0.43012	0.14747	2.91670	0.00360
$\Delta LUSA_{t-3}^-$	0.30913	0.12493	2.47439	0.01340
$\Delta LVIX_t^+$	-0.01375	0.01840	-0.74720	0.45500
$\Delta LVIX_{t-1}^+$	0.01962	0.01417	1.38475	0.16630
$\Delta LVIX_{t-2}^+$	0.04063	0.01359	2.99074	0.00280
$\Delta LVIX_{t-3}^+$	0.02616	0.01410	1.85541	0.06370
$\Delta LVIX_t^-$	0.02251	0.01524	1.47646	0.14000
$\Delta LYVIX_t^+$	-0.03353	0.02057	-1.62957	0.10340
$\Delta LYVIX_t^-$	-0.06069	0.01432	-4.23989	0.00000
$\Delta LYVIX_{t-1}^+$	-0.04493	0.01651	-2.72190	0.00650
$\Delta LYVIX_{t-2}^+$	-0.00520	0.01367	-0.38035	0.70370
$\Delta LYVIX_{t-3}^+$	-0.02186	0.01464	-1.49392	0.13540
$\Delta LYVIX_{t-4}^+$	-0.03506	0.01509	-2.32250	0.02030
Trend	0.00024	0.00009	2.53730	0.01120
Panel B. Uzun Dönem Katsayılar				
$LUSA^+$	-2.640431*	$LUSA^-$	2.879714*	*
LVIX^+	0.039627	LVIX^-	0.475539*	
$LYVIX^+$	0.519406**	$LYVIX^-$	-0.23993	

Not: AD açıklayıcı değişkenleri ifade eder. Newey-West (1987) tahmincisi kullanılarak hesaplanan tutarlı standart hatalar ve t-istatistikler sunulmuştur. $LTUR$, $LUSA$, LVIX ve $LYVIX$ değişkenleri sırasıyla çalışmamızda kullanılan Türkiye ve ABD hisse senedi piyasaları endeksleri ile VIX ve $TYVIX$ endekslerinin logaritmik olarak ifade edilmiş formunu temsil etmektedir. $LUSA^+$, $LUSA^-$, LVIX^+, LVIX^-, $LYVIX^+$, ve $LYVIX^-$ ilgili değişkenlere ait pozitif ve negatif değişiklikler ile ilgili uzun dönem katsayılarını göstermektedir. Δ birinci fark operatörünü temsil eder. Üstsimgeler * ve ** sırasıyla %10 ve %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. $\beta^+ = (-\omega_j^+ / \chi)$ ve $\beta^- = (-\omega_j^- / \chi)$ denklem 13'deki ilgili bağımsız değişkenlere ait ($LUSA^+$, $LUSA^-$, LVIX^+, LVIX^-, $LYVIX^+$, ve $LYVIX^-$), tüm $j=1,2$, ve 3 için, pozitif ve negatif değişiklikler ile ilgili uzun dönem katsayılarının nasıl hesaplandığını ifade etmektedir.

Tablo 5. Wald-test Sonuçları

Panel A. Uzun Dönem Simetri			
Bağımlı Değişken	$W_{LR}(LUSA)$	$W_{LR}(LVIX)$	$W_{LR}(LTYVIX)$
DLTUR	0.712643 [0.3987]	10.17821*** [0.0014]	1.490659 [0.2223]
Panel B. Kısa Dönem Simetri			
Bağımlı Değişken	$W_{SR}(LUSA)$	$W_{SR}(LVIX)$	$W_{SR}(LTYVIX)$
DLTUR	4.831294** [0.0281]	3.229486* [0.0725]	11.51007*** [0.0007]

Not: $W_{LR}(LUSA)$, $W_{LR}(LVIX)$, ve $W_{LR}(LTYVIX)$ ilgili değişkenler ile ilgili uzun dönem simetri testi sonuçlarını ifade etmektedir. $W_{SR}(LUSA)$, $W_{SR}(LVIX)$, ve $W_{SR}(LTYVIX)$ ilgili değişkenler ile ilgili kısa dönem simetri testi sonuçlarını ifade etmektedir. Üstsimgeler *, **, ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Global piyasalardaki ani değişikliklerin yönü (pozitif veya negatif gelişmeler) piyasa oyuncularının çeşitli finansal varlıkların yatırım potansiyeli hakkındaki fikirlerini ve dolayısıyla piyasalardaki risk iştahını önemli ölçüde etkileyebilir. Dolayısı ile piyasalar arasındaki dinamik ve asimetric etkileşimlerin incelenmesi yatırımcıların risk algılarının nasıl değiştiğine dair önemli çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olur. Bu bağlamda, piyasalar ve makroekonomik göstergelerdeki pozitif ve negatif değişimlerin etkilerini dikkate almak son derece önemlidir. Gelişmiş piyasalar ile kıyaslandığında, daha riskli karakteristiklere sahip olan gelişmekte olan piyasalara olan fon akışının sürekliliğinin sağlanabilmesi için global yatırımcıların risk iştahının yüksek seviyelerde olması gerekmektedir. Bu çalışmada, ABD hisse senedi piyasası ve bu piyasadaki belirsizliklerin yanında ABD merkez bankası (FED) para politikasındaki belirsizliğin Türkiye hisse senedi piyasası (BIST) üzerindeki etkileri doğrusal (simetrik) ve doğrusal olmayan (asimetrik) otopregresif gecikmesi dağıtılmış (ARDL ve NARDL) modeller kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın bulguları Türkiye hisse senedi piyasasının ABD piyasalarındaki gelişmeler ve belirsizliklerin yönüne (pozitif veya negatif) oldukça duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu duyarlılık kısa ve uzun dönemde oldukça farklılaşma göstermektedir. Özetle, bu çalışma Türkiye hisse senedi piyasasının yatırım potansiyeline dair önemli bulgular sunmakta ve bu bulgular global yatırımcıların Borsa İstanbul (BIST) hakkında nasıl bir risk algısına sahip olduğuna dair önemli çıkarımlar içermektedir.

Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara bakıldığında, Amerikan hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin kısa dönemde BIST endeksini istatistiksel olarak önem seviyesinde asimetric ve pozitif bir şekilde etkilediği görülmüştür. Elde edilen katsayılar incelendiğinde, kısa dönemde Amerikan hisse senedi piyasasındaki pozitif gelişmelerin BIST üzerindeki pozitif etkilerinden ziyade negatif gelişmelerden kaynaklanan BIST üzerindeki negatif etkilerin gecikme seviyeleri arttıkça daha önemli olduğu

görülmektedir. Uzun dönemde ise Amerikan hisse senedi piyasasının asimetric olmayan ve negatif bir şekilde BIST endeksi üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Yani ABD hisse senedi piyasa endeksindeki artışların yaratacağı negatif etki ile azalışların yaratacağı pozitif etki aşağı yukarı birbirine eşittir. Bu sonuçlar, kısa dönemden ziyade, uzun dönemde Türkiye hisse senedi piyasasına yatırım yapmaya yönelik stratejilerin portföy çeşitlendirme stratejileri açısından daha etkin stratejiler olacağını göstermektedir. Özetle, yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular uzun dönemde BIST'in, ABD piyasalarının global piyasaları yönlendirici etkisi dikkate alındığında, ABD hisse senedi piyasası düşüş trendine girdiğinde global yatırımcılar için oldukça çekici bir piyasa olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, ABD piyasalarındaki belirsizliklerin BIST üzerindeki etkilerine dair çok önemli sonuçlar ortaya konmuştur. VIX (korku) endeksinin BIST endeksi üzerindeki asimetric etkilerinin önemi ve katsayılar incelendiğinde, kısa döneme kıyasla, uzun dönemde VIX (korku) endeksindeki azalmanın BIST üzerindeki negatif etkileri BIST hisselerinin getiri performanslarını değerlendirme açısından oldukça ilginç ve çarpıcı bir bulgudur. Bu bulgudan hareketle Amerikan hisse senedi piyasasında belirsizliklerin azalması ile yatırımcıların Türkiye hisse senedi piyasası gibi riskli piyasalardan çekilip gelişmiş piyasalara yatırım yapma eğilimi göstereceği sonucuna ulaşılabilir. Bunun nedeni böyle dönemlerde gelişmiş piyasalarda daha az risk ile daha fazla getiri elde edilebilmesi olasıdır.

ABD merkez bankasının para politikasında yapacağı değişikliğe dair belirsizliklerin etkisine bakıldığında ise, kısa dönemde FED politikalarındaki belirsizlik azaldığında Türkiye hisse senedi piyasası yatırım potansiyelinde bir artış görülürken, uzun dönemde FED politikalarındaki belirsizliğin artışının BIST endeksi üzerindeki olumsuz yansımaları nedeniyle BIST hisselerine yatırım eğiliminin azaldığı gözlemlenmektedir. Bu bulgular bize FED'in gelecekteki olası politika değişikliklerinin (faiz artış veya azalışı) ve bu değişikliklerin zamanlamasına dair öngörülerin Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalara yönelik risk algısını ve dolayısıyla bunun sonucu olarak global yatırımcıların risk iştahlarını nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. FED politikalarındaki belirsizlik artışı döviz kurlarında önemli miktarda dalgalanmalara (artan volatilitéye) neden olarak özellikle gelişmekte olan piyasalara yönelik yatırımlarda endişenin artmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, özellikle uzun dönemde, BIST hisselerinin FED politikalarındaki belirsizliğe olan duyarlılığını azaltabilmek için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) politika araçlarını doğru zamanda ve etkin bir şekilde kullanacağı algısını güçlendirerek global piyasa oyuncularına güven verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Acemoglu, D., & Scott, A. (1997). Asymmetric business cycles: Theory and time-series evidence. *Journal of Monetary Economics*, 40(3), 501-533.

- Aloui, R., Aïssa, M. S. B., & Nguyen, D. K. (2011). Global financial crisis, extreme interdependences, and contagion effects: The role of economic structure?. *Journal of Banking & Finance*, 35(1), 130-141.
- Ang, A., Hodrick, R. J., Xing, Y., & Zhang, X. (2006). The cross-section of volatility and expected returns. *The Journal of Finance*, 61(1), 259-299.
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636.
- Başarır, Ç. (2018). Korku Endeksi (VIX) ile BIST 100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191.
- Becker, R., Clements, A. E., & McClelland, A. (2009). The jump component of S&P 500 volatility and the VIX index. *Journal of Banking & Finance*, 33(6), 1033-1038.
- Bekaert, G., & Harvey, C. R. (1995). Time-varying world market integration. *The Journal of Finance*, 50(2), 403-444.
- Bessler, D. A., & Yang, J. (2003). The structure of interdependence in international stock markets. *Journal of International Money and Finance*, 22(2), 261-287.
- Blair, B. J., Poon, S. H., & Taylor, S. J. (2001). Forecasting S&P 100 volatility: the incremental information content of implied volatilities and high-frequency index returns. *Journal of Econometrics*, 105(1), 5-26.
- Bloom, N. (2014). Fluctuations in uncertainty. *Journal of Economic Perspectives*, 28(2), 153-76.
- Carrieri, F., Errunza, V., & Hogan, K. (2007). Characterizing world market integration through time. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 42(4), 915-940.
- Chicago Board Options Exchange (2015). *Guide to the CBOE / CBOT 10 Year Treasury Note Volatility Index (TYVIXSM Index)*. (Erişim: 03/03/2019), <http://www.cboe.com/micro/volatility/tyvix/pdf/tyvixguidepart1.pdf>
- Cho, D. C., Eun, C. S., & Senbet, L. W. (1986). International arbitrage pricing theory: An empirical investigation. *The Journal of Finance*, 41(2), 313-329.
- Chowdhury, A. R. (1994). Stock market interdependencies: evidence from the Asian NIEs. *Journal of Macroeconomics*, 16(4), 629-651.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Eren, M., & Başar, S. (2016). Makroekonomik Faktörler Ve Kredi Temerrüt Takaslarının BIST-100 Endeksi Üzerindeki Etkisi: Ardl Yaklaşımı. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 30(3).
- Fong, W. M., Wong, W. K., & Lean, H. H. (2005). International momentum strategies: a stochastic dominance approach. *Journal of Financial Markets*, 8(1), 89-109.
- Granger, C. W., & Yoon, G. (2002). Hidden cointegration. *U of California, Economics Working Paper*, (2002-02).
- Hatipoğlu, M., & Tekin, B. (2017). The Effects of VIX Index, Exchange Rate & Oil Prices on the BIST 100 Index: A Quantile Regression Approach. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 627-634.
- Hoffmann, A. O., Post, T., & Pennings, J. M. (2013). Individual investor perceptions and behavior during the financial crisis. *Journal of Banking & Finance*, 37(1), 60-74.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.
- Karğın, S., Kayalidere, K., Güleç, T. C., & Erer, D. (2018). Spillovers Of Stock Return Volatility To Turkish Equity Markets From Germany, France, And America. *Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 20(2), 171-187
- Kaya, E. (2015). Borsa İstanbul (BIST) 100 endeksi ile Zımnı Volatilité (VIX) endeksi arasındaki eş-bütünleşme ve Granger nedensellik. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2015(1), 1-6.
- Kocaarslan, B., Sari, R., & Soytas, U. (2017). Are there any diversification benefits among global finance center candidates in Eurasia?. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(2), 357-374.
- Korkmaz, T., & Çevik, E. İ. (2009). Zımnı Volatilité Endeksinden Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Volatilité Yayılma Etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 3(2), 87-105.
- Kumar, M. S., & Persaud, A. (2002). Pure contagion and investors' shifting risk appetite: analytical issues and empirical evidence. *International Finance*, 5(3), 401-436.
- Küçükkaya, E. (2009). Diversification benefits of including Turkish and US stocks in a portfolio. *The International Journal of Economic and Social Research*, 5(2), 1-11.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Newey, W.K., & West, K.D., (1987). A simple, positive semi-definite, heteroskedasticity and autocorrelation consistent covariance matrix. *Econometrica*, 55 (3), 703-708.
- Olgun, H., & Ozdemir, Z. A. (2008). Linkages between the center and periphery stock prices: Evidence from the vector ARFIMA model. *Economic Modelling*, 25(3), 512-519.
- Öner, H., İçelliöglu, C. Ş., & Öner, S. (2018). Volatilité Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Hisse Senedi Piyasası Endeksleri Arasındaki Engel-Granger Eş-

- Bütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P.C.B., & Perron, P., (1988). Testing for a unit root in time series regressions. *Biometrika* 75 (2), 335-346.
- Sadeghzadeh, K., & Elmas, B. (2018). Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkilerinin BIST’de Araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (80), 207-232.
- Schorderet, Y., (2003). Asymmetric Cointegration. *University of Geneva, Mimeo*.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In *Festschrift in honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314). Springer, New York, NY.
- Solnik, B. H. (1974). Why Not Diversify Internationally Rather Than Domestically?. *Financial Analysts Journal*, 30(4), 48-54.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Zeren, F., & Koç, M. (2013). Analyzing Integration between Stock Market of Turkey and G8 Nations with Maki Cointegration Test. *Journal of Applied Finance and Banking*, 3(6), 135.

Araştırma Makalesi • Research Article

Üretimde İthal Girdi Kullanımı Üzerine Firma Düzeyinde Bir Araştırma: Denizli Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Örneği*

A Firm-Level Research on Imported Input Use in Production: Denizli Textile and Apparel Sector Case

Burcu Sabaz^a, Mustafa Terzioğlu^{b,**}

^a Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Muğla /Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3591-6823

^b Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisat Bölümü, Muğla /Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7314-0149

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Kasım 2019
Düzeltilme tarihi: 07 Haziran 2020
Kabul tarihi: 15 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

İthal girdi kullanımı
Tekstil ve hazır giyim sektörü
Alan araştırması
Denizli

ARTICLE INFO

Article history:

Received 08 November 2019
Received in revised form 07 June 2020
Accepted 15 June 2020

Keywords:

Use of imported input
Textile and apparel sector
Field survey
Denizli.

ÖZ

Bu çalışmada, tekstil ve hazır giyim sektöründe ithal girdi kullanımının düzeyi ve nedenleri alan araştırması yöntemiyle Denizli özelinde incelenmiştir. Üretimde kullanılan girdiler hammadde, ara malı ve yatırım malı olarak gruplandırılmıştır. 86 firmadan elde edilen verilere göre, ithal girdi kullanım oranı iplik, pamuk ve elyafta ortalama % 67 olarak hesaplanmıştır. Ara malı grubunda ithal girdi kullanım payı yok denecek kadar azdır. Makine ve teçhizat grubunun ise neredeyse tamamının ithal edildiği tespit edilmiştir. Girdilerde ithalat payının teknik olarak üretilemeyen girdilerle (makinelere) birlikte, belli bir dönem önce üretilen ancak maliyet ve fiyat baskıları nedeniyle üretmekten vazgeçilen (pamuk, iplik gibi) alanlara da yayılması, ekonomi politikaları açısından düşündürücüdür. Bu nedenle, ekonomi politikalarının gözden geçirilmesi kaçınılmazdır.

ABSTRACT

In this study, the level and reasons of the use of imported inputs in textile and apparel sector have been investigated in Denizli by field research method. The inputs used in production are grouped as raw materials, intermediate and investment goods. According to the data obtained from 86 companies, the ratio of imported input use was calculated as 67% in yarn, cotton and fiber. In the intermediate goods group, the share of imported input use is almost negligible. It was determined that almost all of the machinery and equipment group were imported. The fact that the share of imports in the inputs is spread to the fields that are not technically produced (machinery), but which were produced a certain time ago but abandoned to produce due to cost and price pressures (cotton, yarn) is thought-provoking in terms of economic policies. Therefore, the revision of economic policies is inevitable.

1. Giriş

Son yıllarda dünya ticaretinde küresel çapta yaşanan dış ticaret imkanlarını kolaylaştırıcı gelişmeler ülkeler arası ürünlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımına imkân tanırken, uluslararası rekabeti de iyice artırmaktadır (Baldwin, 2006). İhracatçı firmalar ile yurt dışındaki

firmalar arasında, yerel piyasaya dönük firmalar ile yurt içindeki firmalar arasında kıyasıya bir rekabet söz konusudur. Teknolojik yatırımlarla yenilikler yaratarak, rakiplerine göre farklılık yaratmak veya ürünlerini rakiplerine göre daha düşük fiyattan piyasaya sürmek rekabet gücü kazanmak için uygulanabilecek alternatif politikalar arasında yer almaktadır. Ancak firmalar,

*Bu çalışma, birinci yazarın 2018 yılında Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Terzioğlu danışmanlığında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda tamamladığı ve Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi tarafından Araştırma Projesi kapsamında 17/117 proje numarası ile desteklenen "Tekstil Sektöründe İthal Girdi Bağımlılığı: Denizli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author. e-posta: mterzioglu@mu.edu.tr

ekonomik performanslarını artırabilmek veya piyasalarda tutunabilmek için gerek firma gerekse ülke düzeyinde sahip oldukları donanım ve imkanlar dahilinde politikalar üretebilmektedirler. Ülkenin ve firmanın sahip olduğu nitelikli işgücü, enerji kaynakları gibi üretim faktörlerinin ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge), yenilik faaliyetleri gibi teknoloji kapasitesinin düzeyi belirlenecek politikayı doğrudan etkilemektedir.

Dış ticareti kolaylaştırıcı gelişmeler diğer taraftan dünya ticaret hacmini hızlı bir şekilde artırmıştır. Örneğin dünya ticaretinde ara mallarının payı giderek artmıştır. Ayrıca bir ürünün üretim sürecindeki neredeyse her aşama farklı bir ülkelerde tamamlanır hale gelmiştir. Yani, bir ürünün ana parça ve alt bileşenleri farklı ülkelerdeki ana firmaya bağlı veya bağlı olmayan üreticiler tarafından üretilmektedir. Bu durum ülke ekonomisine doğrudan ve dolaylı birçok etkiye neden olmaktadır (Blinder, 2009; Baldwin, 2009; Akçomak, 2012). Öte yandan bir hammaddenin fiyatı üretim yeri ile nihai piyasa arasındaki her bir aşamada çeşitli ek girdi ve katma değer unsurları eklenerek yükselmektedir (Boratav, 2013). Küresel üretim zinciri diye de kavramlaştırılan bu süreçte yer alan ülkelerin üretime yaptığı katkı farklı olabilmektedir. Teknoloji kapasitesi yüksek ülkeler üretimin katma değeri yüksek aşamalarında yer alırken, düşük olanlar da katma değeri düşük aşamalarında yer alabilmektedirler. Türkiye'deki firmaların Ar-Ge ve yenilik kapasitesi üzerine yapılmış çalışmalarda firmaların büyük bir kısmının bu alanda yetersiz olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki firmaların büyük bir kısmı küresel üretim zincirinde katma değeri düşük aşamalarda rol almaktadır (Taymaz vd., 2011). Dahası, Türkiye imalat sanayi katma değerinin % 69,8'inin düşük ve düşük-orta teknoloji sektörlerde yaratıldığı bilinmektedir (Eşiyok, 2013). Bu durumun iyileştirilmesi için Türkiye'deki firmaların teknoloji ve yenilik kapasitelerinin genele yayılabilecek şekilde yükseltilmesi gerekmektedir. Bu da mevcut koşullarda oldukça uzun sayılabilecek bir dönemde gerçekleşebilecektir.

Dolayısıyla Türkiye'deki firmaların büyük bir kısmı için fiyat rekabeti kaçınılmaz bir politika haline gelmektedir. Firmaların fiyat rekabetinde avantaj kazanmaları için maliyetlerini olabildiğince minimize etmeleri gerekmektedir. Bu da üretimde kullanılan girdilerin maliyetinin önemini artırmaktadır. Bu doğrultuda firmalar, yerel girdi üretiminin yetersizliği, yerel üretim maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle yerel girdi fiyatlarının yüksek olması, yerel girdilerin kalitesinin yetersiz olması, uygulanan döviz kuru politikası gibi birçok nedenle yerli girdiden daha çok ithal girdi kullanımına yönelmektedirler. Bu nedenle üretimde kullanılan ithal girdi payı yüksek olmaktadır. İthal girdi kullanımının yüksekliği ithalatın mal gruplarına göre dağılımına da yansımıştır. Türkiye'de ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 2017 yılı itibarıyla % 73'ünün ara malı olduğu görülmektedir (TCSBB, 2019). Bu oran ilk bakışta da üretimde ithal girdi kullanım payının yüksekliği ile ilgili şüphe uyandırmaktadır. Bu konuda Türkiye için yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular ise şüphelerin gerçek olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca çalışmalarda Türkiye imalat sanayinde ithal girdi kullanım payının son yıllarda giderek arttığı vurgulanmaktadır. Bu aşamada yerel girdi üretiminin teşvik edilmesi dış ticaret dengesi üzerine doğrudan olumlu etki, istihdam, gelir, yatırım, vergi

gelirleri alanlarında da dolaylı olumlu etki söz konusu olacaktır. Ayrıca Ar-Ge ve yenilik odaklı üretim politikasına göre daha kısa vadeli etkiler yaratabileceği açıktır.

Türkiye'de ithal girdi kullanımı üzerine birçok çalışma söz konusudur. Ancak bu çalışmalar genellikle girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak yapılmış olup, firma ve sektör düzeyinde yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Ayrıca girdi-çıkıtı tablolarının güncel olmaması yakın geçmişteki gelişmeleri tespit etme imkanını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle, firma ve sektör düzeyinde yapılan çalışmaların önemi, güncel sektörel ithal girdi kullanım oranlarının ve nedenlerinin belirlenmesi ve bu tespitler doğrultusunda sektörel politikaların belirlenmesi açısından oldukça yüksektir. Bu nedenle bu çalışmada, imalat sanayi alt sektörlerinden tekstil ve hazır giyim sektöründe ithal girdi kullanım oranlarını ve bunun nedenlerini tespit etmek amacıyla Denizli özelinde alan araştırması yapılmıştır. Üretimde kullanılan girdiler, hammadde (pamuk, elyaf, iplik gibi), ara malı (boyar madde ve ağartıcılar gibi) ve yatırım malları (dokuma, boyama makineleri gibi) olarak üç grupta değerlendirilmiştir. Sektör için genel bir ithal girdi oranı hesaplamak yerine mal grupları itibarıyla oranları belirlemek ve ithal etme nedenlerini ayrı ayrı tespit etmek amaçlanmıştır.

2. Literatür Araştırması

Bir ürünün üretimin ilk aşamasından nihai ürün haline kadar geçen süreçte birçok ülkeye girip çıkması dış ticaret değerlerini olduğundan fazla göstermektedir. Bu nedenle uluslararası literatürde üretimdeki yerel ve dış katkısı belirlemek amacıyla dikey uzmanlaşma yöntemi Hummels vd. (2001) tarafından geliştirilmiştir. Bu ve bunu takip eden çalışmalarda ülkelerdeki ithal girdi kullanımı katma değer üzerinden belirlenmektedir. Üretimdeki katma değer girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak yerel ve yabancı olmak üzere ikiye ayrıştırılmaktadır.

Hummels vd. (2001) yerel ve yabancı katkısı OECD girdi-çıkıtı veri tabanını kullanarak, dünya ticaretinin % 60'ından fazlasını gerçekleştiren 10 OECD ülkesi ve 4 yükselen ekonomi ülkeleri için kendilerinin geliştirdiği HIY yöntemi ile incelemişlerdir. OECD ülkeleri için 1990 yılında mal üretiminde ihracatta ithal girdi payının ortalama % 20 olduğunu, küçük ekonomiler için bu oranın % 40 olduğunu hesaplamışlardır. Ayrıca, 14 ülke için yabancı katma değer payının 1970-1990 yılları arasında % 30 arttığını hesaplamışlardır.

Chen vd. (2004) Çin için yaptıkları çalışmalarında ihracatı fason ve doğrudan ihracat olarak iki başlıkta değerlendirmişlerdir. ABD'ye yönelik yapılan fason ihracat sürecinde yerel katkı payının 1992 yılında % 10 olduğunu, bu oranın 1995 yılında % 20'ye ve 1999'da % 35 çıktığını belirtmişlerdir. Kendi analizleri doğrultusunda fason ihracat kapsamında doğrudan etki bakımından en düşük yerel girdi kullanan sektörün % 11,5 ile makine sanayi, en yüksek olan ise % 45,7 ile finans ve sigortacılık olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca toplam etki (doğrudan ve dolaylı etkiler) bakımından yerel girdi kullanımının en yüksek olduğu sektörün % 96,4 ile tarım sektörü olduğunu ve en düşükünün % 85,1 ile ulaşım araçları sektörü olduğunu hesaplamışlardır.

Koopman vd. (2012), kendilerinin geliştirdikleri KWW yöntemiyle Çin için yaptıkları çalışmada imalat sanayi ihracatında yabancı katma değer oranını 1999 yılı için % 50 ve 2007 yılı için % 40 olarak hesaplamışlardır. Bu oranlar alt sektörler bazında hesaplanmış olup tekstil ve hazır giyim sektörü olarak toplulaştırıldığında yabancı katma değer payının yaklaşık % 30 olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmada, aynı verilerle HIY yöntemiyle hesaplanan yabancı katma değer oranının (1999 için % 19, 2006 için % 27) KWW yöntemi bulgularından daha düşük olduğu ve KWW yöntemi bulgularının daha gerçekçi olduğu vurgulanmıştır.

Babahanoğlu (2015), Türkiye için ilk kapsamlı çalışmayı Koopman vd. (2012) tarafından geliştirilen yöntemi kullanarak, 2005-2011 döneminde ihracattaki yerli ve yabancı katma değeri ayırıştırarak yapmıştır. Yerel katma değer payı ortalama % 80 olarak hesaplanmıştır. Analiz bulgularına göre tekstil ve deri sektörleri dışındaki sektörlerde, ihracattaki yerel katma değer payında 2008 yılına kadar yükseliş ve sonrasında düşüş görülmüştür. Tekstil ve tekstil ürünleri sektörünün ihracatındaki yerel katma değer payında 2006-2011 döneminde sürekli bir düşüş görülmesi, bu sektörü diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bu sektörde yerel katma değer payı ilgili dönemde %78'den % 72'ye düşmüştür.

Türkiye için girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak yabancı ve yerli girdi kullanımını birçok çalışmada hesaplanmıştır (Pamukçu ve de Boer, 2000; Şenesen ve Güllük Şenesen, 2003; Yentürk, 2004; Ersungur ve Kızıltan, 2007; Yükseler ve Türkan, 2006; Aydoğuş, vd. 2015; Ayaş, 2017). Bunun yansısı bu konuyu alan araştırması yöntemiyle veya firma düzeyindeki verilerle araştıran çalışma ise yok denecek kadar azdır (Türkan, 2006; Saygılı vd., 2010). Pamukçu ve de Boer (2000), 1968-1990 yılları arasında Türkiye'nin ithalatının kaynaklarını inceledikleri çalışmalarında yapısal ayırıştırma yöntemini kullanmışlardır. Analiz için Türkiye'nin 1968, 1973, 1979, 1985 ve 1990 girdi-çıkıtı tablolarından hareketle, ithal ikameci sanayileşme politikaların uygulandığı dönem (1968-1979) ile ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulandığı dönemi (1980-1990) karşılaştırmışlardır. Analiz bulgularına göre, 1980-1990 dönemi boyunca ara ve yatırım malları ithalatındaki artışın temel sebebinin yurt içi talepteki artış olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak dönemler arası karşılaştırma kapsamında tarım, tekstil ve gıda sektörlerinde yaşanan ihracat artışının ithalat artışı ile desteklendiği ve ikinci dönemdeki ithal girdilerde yaşanan artışta teknoloji alanındaki gelişmelerin ve değişikliklerin önemli oranda katkısının bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Şenesen ve Güllük Şenesen (2003) üretimin ithalata bağımlılığını, 1980'li yıllarda yaşanan yapısal değişimin etkilerini de dikkate alarak araştırmışlardır. Bu amaçla, 1973, 1985 ve 1996 yıllarına ait girdi-çıkıtı tabloları kullanılmış ve özellikle enerji sektöründe ve teknoloji yaratılmasında dışa bağımlılığın 1980 sonrasında daha yüksek oranlara ulaştığını belirtmişlerdir. Ayrıca, Türkiye'nin lider sektörleri sayılan tekstil ve gıda sektörlerinde bile ithalata bağımlılığın gittikçe arttığını vurgulamışlardır.

Yükseler ve Türkan (2006), ithal girdi bağımlılığını 1998 yılına ait girdi-çıkıtı tablosunu kullanarak analiz etmişlerdir. Bulgulara göre, doğrudan ve dolaylı ithal girdi payının

imalat sanayi geneli için ortalama %21,89 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sıralamaya göre ana metal alt sektörü %35,7'lik pay ile ilk sırada yer almaktadır. Ardından, kimyasal madde ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, plastik ve kauçuk ürünleri alt sektörleri gelmektedir. Bu sektörlerde ithal girdi payının imalat sanayi genel ortalamasının önemli ölçüde üzerinde olduğunu gözlenmektedir. En düşük ithal girdi payı %11,2 ile gıda ve içecek ürünleri sektörüne aittir. Bu oran, metalik olmayan diğer mineral ürünler sırasıyla, ağaç mantar ürünleri ve tütün ürünleri sektörlerinde sırasıyla yükselmektedir. İthal girdi payı tekstil sektörü için %20,4 ve hazır giyim sektörü için %22,1 olarak hesaplanmıştır.

Konak (2012), çalışmasında 1985, 1990,1998 ve 2002 yıllarında hazırlanan girdi-çıkıtı tabloları ile ithal girdi bağımlılığını belirlemektedir. 1985 yılında ilk 5 sektörlerden birinin tarım sektörü iken 1990, 1998 2002 yıllarında ilk 5 sektörün (madencilik, dokuma ve deri, kimya, ana metal sanayi ve elektrikli makineler) aynı sektör olduğunu, ancak bu sektörlerin önem sıralarının değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. 2002 yılından sonraki dönemde 2003-2010 yılına kadar girdi-çıkıtı tablolarından yararlanarak hazırlanan ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/ toplam arz oranları kullanılmıştır. 2010 yılı itibaren bağımlılığı yüksek olan sektörler radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü olduğu tespit edilmiştir. Bu sektörlerin ardından ana metal sanayi, metal eşya sanayi, kimyasal madde ve ürünler, tekstil ürünleri, plastik ve kauçuk ürünleri sektörleri gelmektedir.

Yalçın vd. (2015), imalat sanayi yıllık anketleri, gümrük veri tabanı ve girdi-çıkıtı tablolarını kullandıkları çalışmalarında, alt-sektörlerdeki ithal ve yerli girdi kullanımlarını toplam gelirlerin yüzdesi olarak hesaplamışlardır. Buna göre, imalat sanayinde ithal girdi kullanım oranı ortalama % 37,7 olarak hesaplanmıştır. Bu oran tekstil ürünleri sektöründe % 31,1 iken giyim eşyası sektöründe % 13'tür.

Alan araştırması ile firma düzeyinde yapılan çalışmalardan en kapsamlısı Saygılı vd. (2010) tarafından, imalat sanayinde faaliyet gösteren görece büyük ölçekli, kurumsallaşmış ve küresel ticaret sistemine katılım düzeyi yüksek olan 145 firmayla (imalat sanayinin sektörel üretim yapısına paralel olarak, ağırlıklı makine-teçhizat, bilgisayar-elektronik-optik, tekstil-giyim-deri, petrol ve kimya ile motorlu kara taşıtları sektörleri) yüz yüze görüşerek yapılmıştır. Alan araştırmasının yanı sıra girdi-çıkıtı tablolarından da yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda imalat sanayi genelinde toplam hammadde ve malzeme içerisindeki ithalat payının 2002 yılında % 56,5 olduğu, bu değer kısa bir süre sonra 2007 yılında % 61,8'e yükseldiği tespit edilmiştir. Sanayi sektörlerinin neredeyse tamamında üretimde kullanılan ithal girdi oranında artış meydana geldiği belirtilmiştir. Tekstil, giyim ve deri sektöründe 2002 yılında hammadde ve malzeme içerisindeki ithalat payı % 45,5 iken, bu oranın 2007 yılında % 50,5'e yükseldiği tespit edilmiştir.

Türkan (2006), hisse senedi piyasasında işlem gören ve imalat sanayinde faaliyet gösteren 170 firmaya ait verileri kullanarak, 2003-2005 döneminde üretimin ihracata ve ithalata bağımlılığını hesaplanmıştır. Hazır giyim sektöründe ithalatın maliyetler içindeki payının 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla %41,8, %52,4 ve %42,8 olduğu,

tekstil sektöründe ise bu oranın aynı dönem için %41,2, %39,8 ve %40,7 olduğu hesaplanmıştır.

Özlale ve Karakurt (2012) çalışmalarında imalat sanayi sektörlerinin ithalata bağımlılık oranını 2008-2011 dönemi için hesaplamışlardır. Buna göre, ithalat bağımlılık oranının yüksek olduğu sektörleri, gübre üretimi (%72), demir-çelik (%69), bilgisayar ve veri işleme makineleri (%67), kimya (%56), diğer metaller ve mamuller (%51) ve motorlu kara taşıtları (%51) sektörleri olduğu tespit edilirken, görece düşük olan sektörlerin hayvancılık ürünleri (%16), diğer gıda % (12), mobilya (%11), içecek imalatı (%10), sebze-meyve (%9) ve tütün ürünleri (%8) sektörleri olduğu tespit edilmiştir. Bu oranın tekstil sektöründe %43 ve hazır giyim sektöründe ise %19 olduğu hesaplanmıştır.

Kundak (2015) çalışmasında, Türkiye’de imalat sanayi alt sektörlerinin ithalata bağımlılığını, 1996-2011 yıllarını kapsayan dönem için dinamik panel veri analizi yöntemiyle araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, döviz kurunda meydana gelen artışların imalat sanayi ithalat bağımlılığını kısa dönemde azalttığı, ancak uzun dönemde ise arttırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Uzun dönemde bu ilişkinin temelinde ara mallarında ithalata bağımlılığın yüksek olması yer almaktadır.

Çolak ve Terzioğlu (2019), çalışmalarında Türkiye imalat sanayinde 20 alt-sektörde ithalat ve ihracat arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi 1996-2018 yıllarına ait verilerle panel veri yöntemi kapsamında PMG modeliyle tahmin etmişlerdir. Analiz bulgularına göre hem kısa hem de uzun dönemde ihracat ile ithalat arasında anlamlı ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. İhracattaki % 1’lik artışın ithalatı uzun dönemde % 0,85 ve kısa dönemde % 0,52 artırdığı, ortaya çıkan bir dengesizliğin yaklaşık 3 yıl içerisinde dengeye ulaştığı hesaplanmıştır. Hem kısa ve hem de uzun dönemde anlamlı ve güçlü ilişkinin söz konusu olduğu sektörler kimyasal madde ve ürünler, plastik ve kauçuk ürünleri, metal eşya, makine ve tekstil ürünleri sektörleridir. Tekstil ürünleri sektöründe kısa dönemde % 1’lik ihracat artışı ithalatı % 0,89 artırmaktadır. Ayrıca, kısa dönemli anlamlı ilişkiye sahip 11 sektör arasında büyüklük bakımından 3. sırada yer almaktadır. Bulgular sektördeki ithal girdi kullanımının yüksekliğine ve önemine işaret etmektedir.

3. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de imalat sanayinin istihdam, üretim ve ihracat açısından önemli alt sektörlerinden biri olan tekstil ve hazır giyim sektöründe, ithal girdi kullanım alanlarını, düzeyini ve nedenlerini tespit ederek, ilgili sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmesine imkan tanımaktır. Tekstil ve hazır giyim sektöründe ithal girdiyi azaltacak çalışmalara ağırlık verilirse, bu gelişme sektörün sadece ülke dış ticaretine katkısını artırmayacak, aynı zamanda ülke içinde yaratılan toplam istihdamı, üretimi ve katma değeri de olumlu yönde etkileyecektir. Bu amaçla çalışmada yanıt alınacak sorular şu şekildedir:

1. Tekstil ve hazır giyim sektöründe üretimde kullanılan hammadde, ara malı ve makine-teçhizatın ne kadarı ithal edilmektedir?

2. İthal edilen hammadde, ara malı ve makine-teçhizat hangi ülkelerden ithal edilmekte ve ithal edilme nedenleri nelerdir?

Bu doğrultuda Denizli ilinde imalat yapan tekstil ve hazır giyim sektöründeki firmalardan derinlemesine yüz yüze görüşme ve anket yöntemleri ile 86 firma ile görüşmeler yapılmıştır. Anket formunun 3 ana bölümü söz konusudur. İlk bölümde firmaların genel bilgilerini (satışları, öz sermayesi, çalışan sayıları, ihracat yapma oranları) ve maliyet yapılarını belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde firmaların üretimde kullandığı girdilerin yerli ve ithal paylarını ve ithal edilenlerin ülkelerini belirlemeye yönelik sorular hammadde, ara malı ve makine-teçhizat grupları için ayrı ayrı sorulmaktadır. Üçüncü bölümde ise ithal girdi kullanımının nedenlerini belirlemeye yönelik sorular söz konusudur. Son olarak da sektörün sorunlarını anlamaya yönelik açık uçlu sorulara yer verilmiştir.

Firmalara temsilen görüşme yapılanların 44’ü işyeri sahibi, 32’si yönetici ve 10’u bölüm şefidir. Görüşmeler, 2018 yılının ilk 3 ayında gerçekleştirilmiştir.

3.1. Firmalara Ait Genel Bilgiler

Çalışma kapsamında yer alan tekstil ve hazır giyim firmalarının alt sektörleri iplik, ham bez dokuma, havlu dokuma, havlu-bornoz, konfeksiyon ve ev tekstili şeklindedir. Firmaların genel profillerine ait bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir. Görüşmeye katılan firmaların ortalama yaşı 23’tür. Bu firmaların yaşları 2 ile 41 arasında değişmektedir. Çalışma kapsamında firmaların ortalama öz sermayesi yaklaşık olarak 5 milyon TL, bu firmaların öz sermayeleri 300 bin TL ile 100 milyon TL arasında değişmektedir. Çalışma kapsamında yer alan firmaların yerli sermaye oranı %94 olarak hesaplanmıştır. Bu firmaların ortalama satışı 41 milyon TL iken bu değer 100 bin TL ile 210 milyon TL arasında değişmektedir.

Çalışma kapsamındaki firmaların ortalama çalışan sayısı 104 olarak hesaplanmıştır. Bu firmaların istihdamının kadın-erkek dağılımına bakıldığında, %55,5’inin kadın, %44,5’inin ise erkek olduğu görülmektedir. Bu firmalarda çalışanların %0,7’si Ar-Ge departmanında, %8,9’u yönetim kademelerinde ve %90,5’i de üretimde çalışmaktadır. Ar-Ge çalışanlarının düşük olmasının ana nedeni, bu firmaların büyük bir kısmının Ar-Ge departmanlarının olmamasıdır. Bu firmaların işgücüne ödenen ortalama ücret 2.352,20 TL olarak hesaplanmıştır. İstihdam edilenler arasında Ar-Ge’de çalışanların ortalama ücreti 3.811,538 TL, üretimde çalışanların ortalama ücreti 2.881,618 TL ve üretimde çalışanların ortalama ücreti 1.713,605 TL olarak tespit edilmiştir.

Firmaların üretimden ihracat yapma oranı ortalama %36,8 olarak hesaplanmıştır. İhracat yapma oranının düşük olmasının en önemli nedeni olarak kaynak yetersizliği belirtilmiştir. İhracat yapan firmaların ihracat performansını etkileyen en önemli unsurun döviz kuru politikası olduğu anlaşılmaktadır. İkinci önemli olan unsur olarak ihracat teşviklerinin yetersiz olması ve küçük-orta ölçekli birçok firmanın bu teşviklerden yararlanamaması gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma kapsamında Firmalara Ait Genel Bilgiler

	Değerler
Ortalama firma yaşı	23
Ortalama öz sermaye (TL)	4.868.255,81
Ortalama satışlar (TL)	32.272.441,86
Ortalama çalışan sayısı	104
İşgücüne ödenen ortalama ücret (TL)	2.352,20
İhracat yapma oranı (%)	36,8

Tablo 2’de firmaların katlandığı toplam maliyetlerin dağılımı yer almaktadır. Firmaların üretim için katlandığı maliyetler incelendiğinde, ilk sırayı % 39 ile hammadde alırken, ardından % 22,4 ile işçi ödemeleri, % 12,2 ile gelir kurumlar vergi ödemeleri, % 10,9 ile enerji giderleri, % 5,4 yenilenme giderlerini, % 4,1 ara malları gelmektedir.

Tablo 2. Görüşmeye Katılan Firmaların Katlandığı Maliyetlerin Dağılımı

Maliyetler	Değerler (%)
Hammadde	39,0
İşçi Ödemeleri	22,4
Gelir ve Kurumlar Vergisi Ödemeleri	12,2
Enerji Giderleri	10,9
Kredi Faiz Giderleri	6,0
Yenileme Giderleri	5,4
Ara Mallar	4,1

3.2. Firmaların Üretimde Kullandıkları Girdilerde İthal Kullanım Payları ve İthal Kullanım Nedenlerine İlişkin Bilgiler

Çalışma kapsamında firmaların üretimde kullandıkları girdiler hammadde, ara malı ve makine ve teçhizat olarak üçe ayrılmaktadır. Hammadde türünde pamuk, elyaf, iplik, kumaş; ara malı türünde boyar madde, kimyasal girdiler ağartıcılar, parlaticılar, vb., diğer (fermuar, düğme, vb.) ve makine teçhizat türünde iplik üretim makineleri, kumaş üretim makineleri, ön terbiye makineleri, boyama makineleri, hazır giyim üretim makineleri olarak ayrılmaktadır.

Firmaların üretimde kullandıkları hammaddelerde ithal kullanım:

Tablo 3’te firmaların hammadde türünde ithal kullanım payı yer almaktadır. Hammadde türlerine göre ithal girdi kullanım payları pamukta %70, iplikte %79, elyafta %53 ve kumaşta %20 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Görüşmeye Katılan Firmaların Hammadde Türünde İthal Kullanım Payı

Girdi Türü	İthal Kullanım Payı (%)
Pamuk	70
Elyaf	53
İplik	79
Kumaş	20

Pamuk ithalatı yapan firmaların pamuk ithal ettiği ülkelerin başında ABD (%44,2) gelirken, ardından sırasıyla Yunanistan (%29,9), Brezilya (%11,7), Özbekistan (%4,5), Mısır (%3,9), Pakistan (%1,3) gelmektedir. Pamuk ithalatının en önemli nedeni olarak ithal olanın daha kaliteli (özellikle ABD, Yunanistan pamuğu) olması gelirken

ardından yurtiçi üretimin yetersiz olması ve yerel olanın fiyatının yüksek olması gelmektedir. Elyaf ithal edilen ülkeler arasında Çin, Türkmenistan ve Pakistan yer almaktadır. Elyaf ithal edilmesinin nedenleri sırasıyla, yurtiçi üretiminin yetersiz olması, ithal olanın daha ucuz olması, ithal olanın daha kaliteli olması, yurtiçi üretiminin olmaması ve yetersiz olmasıdır. Firmaların iplik ithal ettiği ülkeler arasında Türkmenistan (%50,3), Pakistan (%28,8), Özbekistan (%5,7), Hindistan (%5,6), Çin (%5,1) ve Mısır (%4,5) yer almaktadır. İthal girdi kullanımının nedenleri önem sıralamasına göre, ithal olanın daha ucuz olması, yurt içi üretiminin yetersiz olması, ithal olanın daha kaliteli olması ve yurtiçi üretiminin yeterli olmamasıdır. Firmaların kumaş ithal ettiği ülkeler Pakistan (%77,4), Çin (%11,3), Türkmenistan (%8,1), Özbekistan (%1,6), Tayland (%1,62)’dir. Kumaş ithalatının en önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olmasıdır. Tüm girdilerdeki ithal etme nedenleri bir arada değerlendirildiğinde en önemli ithalat nedeni, ithal olanın daha ucuz olması, ikinci önemli nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olması ve üçüncü önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olmasıdır.

Firmaların üretimde kullandıkları ara mallarında ithal kullanım:

Çalışma kapsamında üretimde kullanılan ara girdi türleri boyar madde, kimyasal girdiler (ağartıcılar, parlaticılar, vb.) ve diğer (fermuar, düğme, vb.) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu firmaların üretimde kullandıkları ara malların (ara girdi, hammadde harici üretimde kullanılan girdiler) menşesine göre ithal olanların payı, üretim ülkeleri ve ithal kullanım nedenlerine yönelik bilgiler paylaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında firmaların üretimde kullandıkları ara malı ithalatı genel ortalama olarak %4,1 olarak hesaplanmıştır. Ara malı ithalatı yapan firmalar genellikle istihdama göre büyük ölçekli firmalardır. Boyar madde ithal eden firmalar için (toplam firmalar içindeki payı %7) ithal boyar madde kullanım payı %21,6 olarak hesaplanmıştır. Kimyasal girdi ithal eden firmaların (toplam firmalar içindeki payı %8,1) ithal kimyasal girdi kullanım payı %24,3 olarak hesaplanmıştır. Boyar ve kimyasal madde ithal edilen sektörler havlu bornoz, konfeksiyon ve ev tekstili sektörleridir. Ara malı ithal edilen ülkeler ise Almanya (%42,9), İtalya (%34,3), Çin (%17,1) ve Japonya (%5,7)’dir. Genel bir değerlendirme yapılırsa, firmaların üretimde kullandıkları ara malı maliyetinin toplam maliyetleri içindeki payının göreceli olarak (örneğin hammaddeye göre) düşük olması ve yerli üretimin göreceli olarak (örneğin pamuk ve ipliğe göre) daha yeterli olması, firmaları yerli ürün kullanmaya yönelten sebepler arasındadır.

Firmaların üretimde kullandıkları yatırım mallarında ithal kullanım:

Firmaların makine ve teçhizat türünden iplik üretim makinelerin ithal kullanım payı ortalama %96,4 olarak hesaplanmıştır. Pamuk ithalatı yapan firmalar iplik üretim makineleri de ithal etmektedir. Bu firmaların iplik üretim makinesi ithal ettiği ülkelerin başında İtalya (%93,9) gelmektedir. Ardından, Almanya (%3,3) ve İsviçre (%2,8) gelmektedir. İthal kullanımın en önemli nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olmasıdır. Kumaş üretim makinelerinde ithal kullanım payı %96,9 olarak hesaplanmıştır. Kumaş

üretim makineleri ithal edilen ülkeler Almanya (%49,4), İtalya (%30,4), Güney Kore (%6,1), İsveç (%3,8), Japonya (%4,2), Belçika (%3) ve Çin (%3)'dir. İthal kullanımın en önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olmasıdır. Ön terbiye makinelerinde ithalat payı %95'tir. Ön terbiye makineleri Almanya (%50) ve İtalya'dan (%50) ithal edilmektedir. İthal kullanımın en önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olmasıdır. Boyama makinelerinde ithal kullanım payı %93,4 olarak hesaplanmıştır. İthal edilen ülkeler Almanya (%68) ve İtalya (%32)'dir. İthal kullanımın en önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olmasıdır. Hazır giyim makinelerinde ithal kullanım payı %90'dır. Hazır giyim makinelerinin ithal edildiği ülkeler Almanya (%81,5), Japonya (%7,9), İtalya (%4,5), Danimarka (%2,4), Belçika (%1,3), İsveç (%1,1) ve Çin (%1,3)'dir. İthal kullanımın en önemli nedeni yurtdışı üretimin olmamasıdır.

Tablo 4. Görüşmeye Katılan Firmaların Makine ve Teçhizat Türünde İthal Kullanım Payı

Makine ve teçhizat türü	İthal kullanım payı (%)
İplik üretim makineleri	96,4
Kumaş üretim makineleri	96,9
Ön terbiye makineleri	95
Boyama makineleri	93,4
Hazır giyim üretimi makineleri	90

4. Sonuç

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından itibaren 1930-1946 (1938 yılı hariç) dönemi dışında sürekli dış ticaret açığı söz konusudur. Dış ticaret açığını azaltmak için ihracat ile ithalatın dengeli bir şekilde gelişmesi sağlanmalıdır. Bu nedenle ihracatı teşvik edici politikalar kadar ithalatı düzenleyici ve kontrol altına alıcı politikalar da gereklidir. Bu yönde politika geliştirebilmek için mevcut durumun gerçekçi bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. İmalat sanayinde her bir alt sanayinin kendine has üretim yapısı ve özellikleri söz konusudur. Bu nedenle imalat sanayi ile ilgili olarak genel yaklaşımlarla tespitlerde bulunmak ve buna bağlı olarak politikalar geliştirmek yeterli ve doğru değildir. Her bir alt sanayi veya sektör ile ilgili olarak detaylı çalışma yapılarak mevcut durum ve sorunlar doğru olarak tespit edilmeli ve bunlara yönelik mikro düzeyde politikalar geliştirilmelidir. Bu yaklaşımla bu çalışmada, imalat sanayi alt sektörlerinden tekstil ve hazır giyim sektöründe ithal girdi kullanım düzeyi ve ithal girdi kullanım nedenleri araştırılmıştır. Araştırma alanı olarak tekstil ve hazır giyim sektöründe üretim ve ihracat yoğunluğu açısından lider iller arasında yer alan Denizli seçilmiştir. Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe üretim yapan 86 firmanın verilerine derinlemesine yüz yüze görüşme ve anket yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır.

Firmaların üretimde kullandıkları girdiler hammadde, ara malı, makine ve teçhizat olmak üzere üç ana grupta değerlendirilmiştir. Hammadde grubunda (pamuk, elyaf, iplik) ithal kullanım payı oldukça yüksektir. Hammadde grubu genel olarak ele alındığında ithal kullanım payının nedenleri arasında ilk sırada ithal olanın daha ucuz olması gelmektedir. Yerli üretimin pahalı olmasının nedenleri arasında, üretim maliyetlerinin yüksekliği ve zaman içinde üretimin azalmasıyla fiyatların yükselmesi gösterilebilir. Firmaların üretimde kullandıkları ara mallarında ithalat

payı oldukça düşüktür. Ara malları maliyetinin toplam üretim maliyetleri içindeki payının düşük olması (% 4) firmaların bu alanda maliyet baskısı hissetmesinin önüne geçmektedir. Ayrıca bu alanda yurtdışı üretimin yeterli olduğu belirtilmiştir. Bu gibi nedenlerle firmaların büyük kısmı bu alanda ithal girdi kullanımına yönelmemektedir. Makine ve teçhizat grubunda ithal girdi kullanım payı ortalama % 95 olarak hesaplanmıştır. İthal etme nedenlerinin başında ithal edilenin daha kaliteli olması ve yerli üretimin olmaması gelmektedir. Sonuç olarak, alan araştırmasının bulgularından hareketle Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe hammadde ve yatırım malları grubunda ithal girdi kullanım payı oldukça yüksek bulunmuştur.

Eldeki verilerle, ithal girdilerin firmaların değişken maliyetleri içindeki payı da tahmin edilebilir. Doğrudan girdi olarak kullanılan pamuk, elyaf ve iplikte ithal kullanım payı ortalama % 67 olarak hesaplanmaktadır. Alan araştırmasından elde edilen veriler doğrultusunda, hammaddenin üretim maliyetlerindeki payının % 39 olduğu bilindiğine göre, maliyetler içinde ithal hammadde payı % 26'dır. Ara malı grubundaki ithalatın maliyetler içindeki payı göz ardı edilebilecek kadar (% 0,1) küçüktür. Buna karşın, enerji kullanımının da dolaylı olarak tamamen ithalat yoluyla (% 10) karşılandığı varsayıldığında maliyetler içindeki toplam ithal girdi payı % 36 olarak hesaplanmaktadır. Bu bulgular, Türkan (2006), Saygılı vd. (2010) ve Özlale ve Karakurt (2012) çalışmalarının bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bu çalışmalarda da analizler firma düzeyindeki verilerle yapılmış olup, genel bir bakış açısıyla, hesaplanan oranlar girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak hesaplanan oranlardan yaklaşık % 10-15 daha yüksektir. Dahası, bu çalışmaların bulgularının sektörlerdeki gerçek durumu yansıtmamasının daha yüksek olduğu ileri sürülebilir. Bu görüşün temelinde, bu çalışmalarda analizlerin alan araştırmalarından veya TÜİK vb. kuruluşlardan firma düzeyinde elde edilen verilerle yapılmış veya desteklenmiş olmasının yanı sıra, girdi-çıkıtı tablolarının güncel olmaması nedeniyle son dönemdeki gelişmelerin takip edilememesi veya girdi-çıkıtı tablolarındaki verilerin gerçeği tam olarak yansıtmaması yatmaktadır. Bu nedenle, alt sektörler düzeyinde hatta şehir/bölge özelinde her bir sektör için detaylı bir araştırma yapılarak gerçek ve güncel değerler ve sorunlar tespit edilmelidir. Ancak bu sayede sektörler/bölgelere özgü sorunları giderici firma ve sektör düzeyinde gerçekçi politikalar üretilebilecektir.

İthal girdi kullanımının, Denizli tekstil ve hazır giyim sektörü örneğinde olduğu gibi mevcut koşullarda teknik olarak üretilmeyen girdilerle (makineler) birlikte belli bir dönem önce üretilen ancak maliyet ve fiyat baskıları nedeniyle üretmekten vazgeçilen (pamuk, iplik gibi) alanlara da yayılması ekonomi politikaları açısından düşündürücüdür. Dünya ekonomisinde Çin ve Güney Kore gibi bazı ülkelerde uygulanan sanayileşme politikaları sayesinde yıllar içinde daha teknoloji yoğunluklu girdiler üretilir hale gelmiştir. Bu politikalar sayesinde literatür analizinde yer aldığı gibi, örneğin Çin'de, yerel katma değer oranları zaman içerisinde yükselmiştir. Türkiye'de ise böyle bir gelişme yaşanmadığı gibi, hali hazırda ülke içinde üretilen birçok girdi ithal edilir hale gelmiştir. Böyle farklı örneklerle karşılaştırılmasının arkasında, ekonomik hedeflerin seçimi, hedeflere yönelik uygun ekonomi

politikalarının belirlenmesi ve istikrarlı bir şekilde uygulanması gibi faktörler ve bunların ülkelere göre farklılık göstermesi yer almaktadır. Eğer, ekonomi politikaları gözden geçirilip, hedefler ve araçlar revize edilmezse önümüzdeki yıllarda bu durumun daha derinleşmesi kaçınılmazdır. Dahası bu gelişmeler reel sektör krizini daha da derinleştirecektir.

Bu doğrultuda, hammadde grubuna yönelik yerli üretimi teşvik edici politikaların uygulanması önceliklidir. Çünkü bu gruptaki iyileştirmelerin, yenilik içerikli ürün üretimine ve sektörde kullanılan teknoloji yoğun girdilerin (makineler) üretimine göre istihdam, gelir ve dış ticaret bakımından etkileri daha doğrudan nitelikte olup, olumlu etkiler daha kısa zamanda ortaya çıkabilecektir. Ülkenin içinde bulunduğu işsizlik ve işgücünde nitelik sorunu, bu tercihi daha da rasyonel kılmaktadır. Hammadde grubuna yönelik yerli üretimi teşvik edici politikalara öncelik verilmesi diğer alanların ihmal edilmesini gerektirmemektedir. Bu seçim, sadece planlama ve zamanlama ile ilgili bir konudur.

Kaynakça

Akçomak, S. (2012). İşgücü Piyasasındaki Güncel Dinamikler: Teknoloji, Küreselleşme ve İthal Girdi Kullanımı, *TEKPOL Working Paper Series*, STPS-WP-12/02, Science and Technology Policies Research Center, METU, Ankara.

Ayaş, N.(2017). Import Dependency of Sectors and Major Determinants: An Input Output Analysis, *European Journal of Sustainable Development Research*, 2(1), 1-16.

Aydoğuş, O., Değer, Ç., Tunalı Çalışkan, E. & Gürel Günel G. (2015). An Application of the Hybrid Approach to Constructing Regional Input-Output Tables: Case of İzmir, Turkey, *İktisat İşletme ve Finans*, 30(348), 9-34.

Babahanoğlu, Y. (2015). *Value-Added Content of Exports Consistent with Imported Intermediates: A Quantitative Analysis*. Doktora Tezi. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University Department of Economics.

Baldwin, R. (2006). *Globalisation: the Great Unbundling(s)*, Globalisation Challenges for Europe and Finland, Secretariat of Economic Council.

Baldwin, R. (2009). Integration of the North American Economy and New-Paradigm Globalisation, *CEPR Discussion Paper*, No: 7523.

Blinder, S. A. (2009) How Many U.S. Jobs Might be Offshorable, *World Economics*, 10(2), 41-78.

Boratav, K. (2013). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. 3. Basım, İstanbul: Yordam Kitap.

Chen, X., Cheng, L. K., Fung, K-C. & Lau, L. J. (2004). The estimation of domestic value-added and employment induced by exports: an application to Chinese exports to the United States, *Working Paper*, Stanford University Department of Economics, California.

Çolak, Y. & Terzioğlu, M. (2019). Türkiye İmalat Sanayi Alt-Sektörlerinde İhracat ile İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *III. Uluslararası EUREFE Kongresi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Ersungur, Ş. M. & Kızıltan, A. (2007). Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 267-278.

Eşiyok, B. A. (2013). *Türkiye İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısı: Sürdürülebilir mi?*. (Erişim: 12.08.2019), <http://www.inovasyon.org/pdf/B.AliEsiyok.Imalat.San.TeknoYap%C4%B1.pdf>.

Hummels, D., Ishii, J. & Yi, K-M. (2001). The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade, *Journal of International Economics*, 54, 75-96.

Konak, A. (2012) *Ticarette Dışa Bağımlılık ve Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: 1980-2010 Ekonomik Analizi*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koopman, R., Wang, Z. & Wei, S-J. (2012). Estimating Domestic Content in Exports When Processing Trade is Pervasive, *Journal of Development Economics*, 99(1), 178-189.

Kundak, S. (2015). *Türkiye'de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi*. Doktora Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Özlale, Ü. & Karakurt, A. (2012). Türkiye'de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması için Politika Önerileri, *Bankacılar Dergisi*, 23(83), 1-33.

Pamukçu, T. & de Boer, P. (2000). *A Structural Decomposition Analysis of Imports of Turkey (1968-1990)*. (Erişim: 09.10.2019), https://www.academia.edu/699050/A_structuraldecomposition_analysis_of_imports_of_turkey_1968-1990.

Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C. & Hamsici, T. (2010). Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği*, No: 10/02, Ankara.

Şenesen, Ü. & Günlük Şenesen, G. (2003). Import Dependency of Production in Turkey: Structural Change From 1970's to 1990's, *Tenth Annual Conference of the Economic Research Forum (ERF)*, 16-18.12.2003.

Taymaz, E., Voyvoda, E. & Yılmaz, K. (2011). *Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye'nin Konumu*. (Erişim: 22.07.2019), TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi, EAF-RP/11-01, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/5878-uluslararası-uretim-zincirlerinde-donusum-ve-turkiyenin-konumu>.

Türkan, E. (2006). *Türkiye'de Üretim İthalat ve İhracat Bağımlılığı*. (Erişim: 15.08.2019), TCMB Bünyesinde Yapılan Çalışmalar, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/fa56c108-d6c1-4668-b3ae-388f8450ef2a/ÜretimdeDisTicaretBagimligi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-fa56c108-d6c1-4668-b3ae-388f8450ef2a-m3fBal->.

Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı (TCSBB). (2019). *Göstergeler, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi, İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı*. (Erişim: 10.06.2019), <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021488947-36394c03-3282>.

Yalçın, F. C., Cebeci, T. & Uras, Ö. (2015). Türkiye’de Sektörlerin Milli Ekonomiye Katkısı, *TEDAM Araştırma Projesi-II*, İstanbul Ticaret Üniversitesi-TİM-Eximbank Dış Ticaret Araştırma Merkezi, İstanbul.

Yentürk, N. (2004). Türkiye’de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi-Çıktı Tekniği İle Bir İnceleme. İçinde: F. Aral (Ed.), *Gülten Kazgan’a Armağan*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yükseler, Z. & Türkan, E. (2006). Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar, *Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi*, TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Formu, İstanbul.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bulut Bilişimin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkileri*

Effects of Cloud Computing On Accounting Profession

Sezin Açık Taşar^{a,**}, Özcan Demir^b

^a Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, 23000, Elazığ/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-0406-7734

^b Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 23000, Elazığ/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9382-6781

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Ekim 2019
Düzeltilme tarihi: 10 Haziran 2020
Kabul tarihi: 19 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Bulut Bilişim
Geleneksel Muhasebe
Bulut Muhasebe

ÖZ

Güncel yaşantımızın önemli bir parçası haline gelen bilişim teknolojileri; eğitim, iş dünyası, sağlık gibi pek çok alanda gün geçtikçe önemini artırmaktadır. Bilişim Teknolojileri işletmeler açısından özellikle rekabet gücünü koruyabilmesi, maliyetlerin düşürülmesi ve global pazarlara erişilmesi bakımından taşıdığı önem hiç şüphesiz daha da büyüktür. İşletmelerin tüm bölümlerinde olduğu gibi muhasebe bölümünde de verilerin kullanımı ve işlenmesinde veri madenciliği kapsamında yeni iş modelleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, bulut bilişimin gün geçtikçe daha fazla yaygınlaşacağı anlamını taşımaktadır. Çalışmamızda muhasebe alanında bulut bilişimin önemi ve etkileri gösterilmeye çalışılmış, geleneksel muhasebe ile bulut bilişim arasındaki farklılıklar ortaya koyularak, global rekabet ortamında yer alan işletme yöneticilerinin bulut muhasebe yazılımları ile ilgili bilgi sahibi olmaları ve doğru yazılımı seçmeleri hedeflenmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 11 October 2019
Received in revised form 10 June 2020
Accepted 19 June 2020

Keywords:

Cloud Computing
Traditional Accounting
Cloud Accounting

ABSTRACT

Information technologies which have become a significant part of our daily life have been more important in many areas such as education, business world and health. The importance of information technologies is greater by maintaining competitiveness, reducing costs and reaching global markets. As in all departments of companies, new business models have emerged within the scope of data mining in using and processing of the data in the accounting department. This situation means that cloud computing will become more widespread. In our study, the importance and effects of cloud computing in accounting were indicated. It is aimed that business managers in a global competitive environment know and choose cloud accounting by comparing the differences between traditional accounting and cloud computing.

1. Giriş

Bir hizmet çeşidi olan bilişim özellikle son yıllarda olağanüstü bir gelişim kaydetmiştir. İşletmeler için bu değişimin en temel motivasyon kaynaklarından biri bulut bilişimin işletme faaliyet ve yatırım giderlerini düşüreceği beklentisidir. Bilişim dünyasında son yıllarda yaşanan en önemli gelişmelerden biri olan bulut bilişim; internet

üzerinden yazılım geliştirme platformları, sunucular, depolama ve yazılım gibi çeşitli hizmetlerin kullanılmasıdır.

Bulut bilişim teknolojisi kullanıcılarına faaliyet ve yatırım giderlerini düşürme fırsatı sunar. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin varlıklarını devam ettirmek için faaliyet ve yatırım giderlerini kontrol altında tutmaları

* Bu makale, 26-28 Eylül 2019'da Malatya'da düzenlenen 1.Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresi'nde yazarlar tarafından sunulan sunumdan geliştirilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: stasar@firat.edu.tr

gerekmektedir. Öte yandan devamlı değişen ve gelişen global ekonomilerde, işletmeler bu değişimlere paralel olarak kendi altyapılarını ve sistemlerini geliştirmek ve güncellemek zorundadırlar. Bulut bilişim teknolojisi bu sebepler doğrultusunda işletmelere çok büyük maliyetlere katlanmadan altyapılarını güncelleme fırsatı sunar.

Çalışmamızda, bulut bilişim kavramı incelenmiş olup, muhasebe sektörünün bu kavramdan nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Bulut bilişim kavramı gün geçtikçe daha çok sektörde uygulanmaya başladığı için, her geçen gün işletmeler sistemlerini klasik muhasebe tabanlı yazılımlardan bulut bilişim tabanlı yazılımlara geçmektedir. Bu sebepten dolayı, çalışmamızda klasik muhasebe yazılımları ile bulut bilişim tabanlı muhasebe yazılımları karşılaştırılmış olup, bulut bilişimin getirdiği avantajlar sıralanmıştır.

2. Literatür Özeti

Seyrek (2011) yaptığı çalışmada, bulut bilişim kavramının gelişimini ve günümüzde yaşanan uygulamaları açıklamış, bu yeni bilişim modelinin işletmeler için ne gibi faydalar sağlayacağına değinmiştir. Bu faydaları sıralarken özellikle maliyet, esneklik ve hizmet kalitesi kriterlerini dikkate almıştır. Öte yandan, bu yeni bilişim modelinin işletmelere getireceği riskler ve yasal zorluklar da araştırmada incelenmiştir.

Kavzaoğlu ve Şahin (2012), bulut bilişim teknolojisi ve bulut cbs uygulamaları üzerine bir çalışma yayınlamışlardır. Çalışmanın ilk bölümünde, bulut bilişim ve bulut cbs uygulama örneklerinden bahseden yazarlar, uygulama bölümünde ise Google API'leri kullanarak üretilen GYTE Çayirova kampüsünün 360 derece sanal tur çalışmasını ve Trabzon Düzköy ilçesine ait heyelan duyarlılık haritasının GIS Cloud web sitesinde yayınlanmasını gerçekleştirmişlerdir.

Sarıtaş ve Üner (2013), eğitimde yenilikçi teknolojiler üzerine bir araştırma yapmışlardır. Bulut bilişimin ele alındığı çalışmada, bu yeni bilişim modelinin mobil öğrenme, işbirlikli öğrenme ve aktif öğrenme gibi farklı eğitsel faaliyetleri nasıl desteklediği ve sektöre entegrasyonu anlatılmıştır. Çalışmada, bir uygulama örneği olarak Google Apps ele alınmış ve sunduğu faydalardan bahsedilmiştir.

Elitaş ve Özdemir (2014) yayınladıkları çalışmalarında, bulut bilişimin muhasebede kullanımını ele almışlardır. Araştırmada yazarlar öncelikle bulut bilişimin tanımı ve kapsamı üzerinde durmuş, hangi hizmetlerde bulut bilişimden yararlanılabileceği yararları ve riskleri belirlenmiştir. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde klasik muhasebe programları ve bulut bilişim tabanlı muhasebe programları karşılaştırılmıştır.

Turan (2014), bulut bilişimin mali etkileri ve bulutta vergi konulu bir araştırma yayınlamıştır. Yazar, çalışmada kurum ve kuruluşların bulut bilişim hizmetleri kapsamında hangi vergilere tabi olduklarını incelemiş ve çeşitli çözüm önerilerinde bulunmuştur. Uygulama kısmında, vergi kanunları, anayasa, tebliğler, özelemler ve diğer mevzuat yanında Alman Gelir Vergi Kanunu'nun ilgili maddeleri içerik analizi yöntemi ile kullanılarak incelenmiş ve Türkiye'de vergi mevzuatında bulut bilişimle alakalı çeşitli hükümlerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Aytekin vd., (2016) muhasebe alanında bulut bilişimi incelemişlerdir. Çalışmada amaçlanan bulut bilişim teknolojisinin nasıl bulut muhasebesine döndüğünü araştırmaktır. Bu kapsamda, bulut bilişimin hizmet katmanları, bulut bilişim modelleri incelenmiş ve klasik ve bulut bilişim tabanlı muhasebe karşılaştırılmıştır. Modelin avantaj ve riskleri de tartışıldıktan sonra Türkiye'de bulut bilişim kullanan muhasebe yazılımlarından bahsedilmiştir.

Tayaksi vd., (2016) Bulut Üretim: İşlemler Yönetiminde Yeni Bir Bulut Bilişim Modeli üzerine bir araştırma yayınlamışlardır. İşlemler Yönetimi alanında ortaya çıkan yeni teknolojilerden birisi olan Bulut Hizmet Modeli'nin bir alt türü olan Bulut Üretim Sistemi modeli, işletmeler için düşük maliyet, yüksek performans, pazara hızlı girebilme gibi çeşitli avantajları sunmaktan olduğundan, çalışmada bu modelin kavramsal yapısı, kullanım için gerekli altyapı ve teknoloji ile sağlayacağı avantajlar incelenmiştir. Ayrıca, mantıksal akışı anlatan yeni bir iş modeli de sunulmuştur.

Yanık (2017) yaptığı çalışmada, bulut bilişim ve sosyal sermaye arasındaki teknik ilişkinin iş tatminine etkisini araştırmıştır. Çalışmada, Microsoft Windows Azure Bulut Bilişim Sistemlerini kullanan yazılım şirketlerindeki gelişmiş bilgi paylaşım ağlarının örgütteki sosyal sermaye ve iş tatminine etkisi incelenmiştir. Anket yöntemiyle toplanan toplam 391 yazılım şirketi çalışanı üzerinden elde edilen verinin yapısal eşitlik modeli ve korelasyon bulguları sonucunda, bilgi paylaşımı, sosyal sermaye ve iş tatmini üzerinde pozitif anlamlı bir ilişki bulunmaktadır sonucu elde edilmiştir.

Dokuz ve Çelik (2017) bulut bilişim sistemlerinde verinin farklı boyutlarını ele aldıkları araştırmalarında, bulut bilişim altyapıları üzerinde verinin farklı boyutları incelenerek bu boyutlarda ne tür stratejiler izlendiği araştırılmıştır. Çalışmada, Google Dosya Sistemi(GFS), GlusterFS ve XtremFS gibi bulut dosya sistemleri ele alınmış ve bulut üzerinde kullanılan veri depolama sistemlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca yapılan geçmiş çalışmalardan yola çıkarak, yeni modelde verinin nasıl gelişmeler kaydedeceği öngörülmüştür.

Tarmidi vd. (2014) yaptıkları çalışmalarında bulut bilişimin Malezya'da KOBİ'lerde ne kadar kullanıldığını ve farkındalığını ölçmeye çalışmışlardır. 329 muhasebe çalışanına uygulanan anketin sonuçlarına göre oluşturulan çalışmada, 99 katılımcının bulut bilişime aşina olduğu, 230 kişinin ise çeşitli nedenlerden ötürü bulut bilişimi kullanmadıkları sonucu elde edilmiştir. Katılımcılar en çok bulut bilişim sistemi yoluyla neler yapabileceklerini bilmedikleri için sistemi tercih etmediklerini belirtmişlerdir.

Ruiz-Agundez vd. (2012) yaptıkları çalışmalarında bulut bilişim için bir muhasebe modeli oluşturarak, belirli bir bulut bilişim hizmetini çalıştıran önceki modelin uygulamasını detaylandırmışlardır. Geliştirdikleri modelde muhasebe sürecini, gerekliliklerini ve mevcut fiyatlandırma şemalarını ve hangi bulut bilişim hizmetlerinin faydalı olduğunu ve bu hizmetlerin kullanım kayıtlarını temsil etmek için hangi veri formatının kullanılması gerektiğini göstermişlerdir. Ayrıca, bulut bilişim muhasebesini mümkün kılan bileşenlerin sağladığı bilgileri kullanan bir muhasebe platformu oluşturmuşlardır.

Alali ve Yeh (2012) yaptıkları çalışmada muhasebe ve denetim alanında literatürde daha önceden tanımlanmış

riskleri bulut bilişim sistemi kullanan ve kullanmayan şirketler üzerinden test etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları arasında, yüksek risk içeren bilgi teknolojileri sektöründe yer alan büyük firmaların bulut bilişim sistemini daha çok tercih ettiği, bulut bilişim sistemi kullanan firmaların bulut bilişim teknolojisine geçtikten sonra finansal tablolarını yeniden düzenleme eğiliminde olduğu, güvenlik, gizlilik gibi risklerin bulut bilişim sistemi kullanan firmalar için önemli riskler olmadığı sonuçları yer almıştır.

3. Bulut Bilişim Teknolojisi

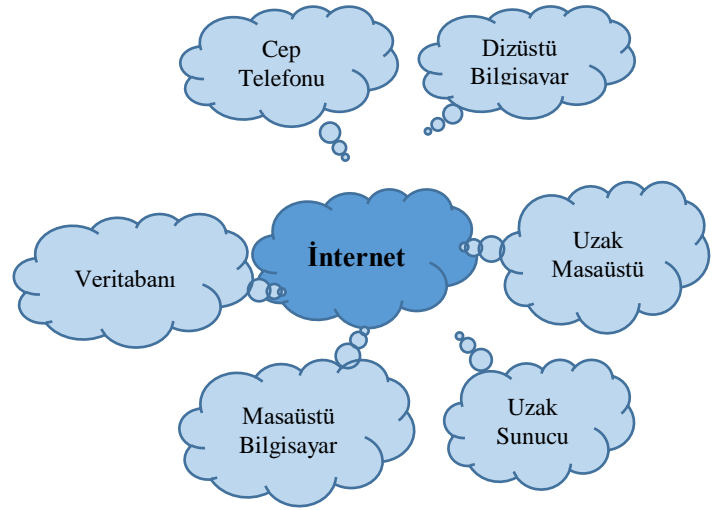
3.1. Bulut Bilişim Teknolojisinin Kapsamı

Yaşamımızın hemen her alanına girmiş bulunan bilişim teknolojilerinin, hem günlük işlerimizi hem de iş ve eğitim faaliyetlerimizi gerçekleştirmedeki desteği yadsınamayacak derecede önemli bir role sahiptir. Bilginin yayılma hızının artması, bilgiye ulaşımın kolaylaşması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, eğitim ve öğrenme ihtiyaçlarını farklılaştırmakta ve alternatif modeller oluşturmaktadır. Son zamanlarda adını sıkça duymaya başladığımız yenilikçi teknolojilerden biri olan Bulut Teknolojisi de bilişim teknolojileri sektöründe yenilikçi servisler oluşturmaktadır (Saritaş ve Üner, 2013:193; Armbrust vd., 2010).

“Bulut Bilişim” kelimelerinin kökeni 1960’lı yıllarda John McCarthy’nin hesaplama fikrinin kamunun yararına kullanılması gereksinimine dayanmaktadır. Fakat bu fikir 1970’li yıllarda teknolojinin yeterli altyapısal gelişmeyi sağlayamamasından dolayı hayata geçirilememiştir. 2006 yılında ise, Google Yönetim Kurulu Başkanı, Eric Schmidt, “bulut bilişim” terimini açıkça dile getirdi ve bu terimin kullanımı bilgi teknolojisi endüstrisinde geniş bir tartışma başlattı. Bulut terimi, internetin hem tamamı hem de uygulamaları açısından işletmelere bilgi sistemi altyapıları üzerinde ölçeklendirilebilir ve sanal kontrol imkanı sunar (Suo, 2013: 1). En basit tanımıyla internet üzerinden erişilen kaynak ve servisleri ifade eden bulut bilişim teknolojisinin temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Güvenlidir.
- Sadece tarayıcı üzerinden istenilen verilere ulaşılabilir.
- Her abone, kullandığı hizmet ölçüsünde ödeme yapar.
- İnternet bağlantısı olan her cihaz ile erişim sağlanabilir.
- Çok sayıda dilde hizmet verdiği için, dil farklılığı sorunu oluşturmaz.
- Teknolojisi kesintisiz güncellendiğinden, son sürüm üzerinden hizmet verir.

Bulut bilişim teknolojisinin altyapısı Şekil 1’deki gibidir:

Şekil 1: Bulut Bilişim Teknolojisi Alt Yapısı

3.2. Bulut Bilişim Hizmet Türleri

Bulut bilişim hizmet türleri, hazırlanan bulut uygulamalarının sergilendiği katmanı ifade eder. Bir bulut altyapısı üzerinde çalışan uygulamalar, servis kullanıcılarına bu katmanda hizmet olarak sunulmaktadır. Üç tip bulut bilişim modeli bulunmaktadır (Elitaş ve Özdemir, 2014: 98):

Yazılım Hizmeti (SaaS): Bu hizmete uygulama bulutu da denmektedir. Bulut altyapısı kullanılarak, web tabanlı çeşitli yazılım ve uygulamaların (Ör: e-posta) bulut sistemi kullanıcılarına sunulmasıdır. Kullanıcının sunucu, işletim sistemi, veri depolama alanı üzerinde yönetim işlevi bulunmamaktadır. Kullanıcı bulut hizmeti almakta olduğu sunucu bilgisayar üzerindeki yazılımı çalıştırmak suretiyle dosyaları üzerinde çalışabilmektedir (Henkoğlu ve Külcü, 2013: 65; Schubert, 2010). Bu hizmet çeşidinde, başka bir yazılım kurulumuna ihtiyaç kalmaz. Örnek olarak Google Drive ve Salesforce CRM verilebilir.

Platform Hizmeti (PaaS): Bu hizmet türü, kullanıcının geliştirmiş olduğu programları bulut içerisindeki sunuculara kurmasıyla ve kullanıcının yazmış olduğu programın ihtiyaç duyduğu işletim sistemi, ağ alt yapısı ve veri tabanı yönetim sistemi çeşitli kaynakların sağlanmasıyla gerçekleşir (Seyrek, 2011:704). Başka bir ifadeyle, bir işletme bulut hizmeti verirken tamamen kendinin oluşturduğu bir uygulama geliştirip, kendi sunucuları üzerinden kullanıcıların hizmetine sunabilir. Bu konuya örnek olarak web tabanlı muhasebe hizmeti veren işletmelerin kullandığı altyapı verilebilir.

Altyapı Hizmeti (IaaS): Bu hizmet modelinde, hizmet sağlayıcı kullanıcıya tam anlamıyla kullanabileceği, üzerine işletim sistemi ve diğer yazılımlar kurabileceği işlemci gücü, bellek, depolama ve ağ hizmetleri sunmaktadır. Diğer modellerde olduğu gibi kullanıcı bu bilgisayarların nerede olduklarından, nasıl yapılandırıldıklarından veya bakımlarının nasıl yapıldığından habersizdir. Sadece belirlenen kalite standartları içerisinde bu hizmeti talep etmektedir (Elitaş ve Özdemir, 2014: 98; Armutlu ve Akçay, 2013).

3.3. Bulut Bilişimin Sağladığı Avantajlar ve Dezavantajlar

3.3.1 Bulut Bilişimin Avantajları

Bulut bilişimin avantajlarını şöyle sıralayabiliriz:

Maliyet: Bulut bilişimin işletmelere sağlayacağı en önemli avantajlardan biri işletmenin elde edeceği maliyet faydasıdır. Bu yeni modeli uygulayan firmalar büyük miktarlarda sermaye yatırımı yapmadan, sahip oldukları sınırlı kaynaklar ile hizmetten faydalanabilmektedir. Özellikle KOBİ'ler ve iş hayatına yeni başlayan işletmeler için bu avantaj son derece önemlidir. Ayrıca bulut bilişim uygulayan işletmeler önemli ölçüde personel maliyetinden de tasarruf etmiş olabileceklerdir. Bilgi teknolojileri personelinin yüksek maaşları ve diğer yan hakları göz önüne alındığında, daha az çalışan gerektiren bu teknoloji önemli bir maliyet avantajı sağlamaktadır.

Esneklik: Bulut bilişim işletmelere önemli ölçüde esneklik sağlayabilir. Bulut bilişim modelini uygulayan işletmelerin çalışanları bilişim kaynaklarına istedikleri yerde ve zamanda ulaşılabilirliğine sahiptir. Bu mekandan ve zamandan bağımsız olma durumu, çalışanlara esneklik avantajı sağlamaktadır. Bu avantaj bilhassa bir çok farklı destinasyonda konumlanmış çalışanlara sahip olan global işletmeler için önemli bir avantaj olmaktadır.

Hizmet Kalitesi: Bulut bilişim, çoğu kullanıcı işletme açısından kaliteli bilişim teknolojileri hizmeti elde etme anlamına gelebilir. Çünkü hizmet sağlayıcı firmalar birçok kullanıcı firmaya hizmet verdiklerinden, yedekleme, güvenlik ve kesintisiz hizmet konusunda büyük bir bilgi ve tecrübe birikimine sahip olacaklardır. Asıl faaliyet alanı bilişim teknolojileri olmayan ve özellikle kaynakları kısıtlı olan firmalarda bu ölçüde kaynakların ve bu düzeyde bir birikimin bulunması pek olası değildir. Dolayısıyla firmaların kendi bilgi teknolojileri departmanının sağladığı hizmetlerden daha kaliteli bir hizmeti bulut bilişim sağlayıcılarından temin etmeleri mümkün olacaktır (Seyrek, 2011: 706).

3.3.2. Bulut Bilişimin Dezavantajları

Bulut bilişimin dezavantajlarını şöyle sıralayabiliriz:

Güvenlik Sorunu: Bulut bilişim hizmetini kullanan işletmeler için en temel sorunlardan biri veri güvenliği ile ilgili sorunlardır. İnternet kullanılan her hizmet için geçerli olan güvenlik sorunu, önemli bilgilerin yetkisiz kişilerin eline geçmesi, çalınması, kopyalanması ve değiştirilmesi gibi çeşitli riskleri de beraberinde getirir. Bulut bilişim hizmeti de internet üzerinden sağlandığından bahsi geçen tüm riskler bulut bilişim için de geçerli olmaktadır.

Gizlilik Sorunu: Gizlilik de kullanıcı işletmeler için büyük risk teşkil etmektedir. Verilerin gizliliğinin sağlanması, yetkili kişiler tarafından erişime açık olunan veri anlamına gelmektedir. Fakat bulut bilişim teknolojisinde kullanılan aygıtların, uygulamaların artması gizliliğin korunmasını zorlaştırabilir. Bir hizmet sağlayıcının birden fazla kullanıcı işletmeye bilişim hizmeti vermesi ve bu kullanıcıların gizli verilerinin aynı aygıt üzerinde saklanması durumunda, farklı kullanıcılar diğer kullanıcıların verilerine ulaşamamalıdır. Aksi takdirde, bu sorun bulut bilişim

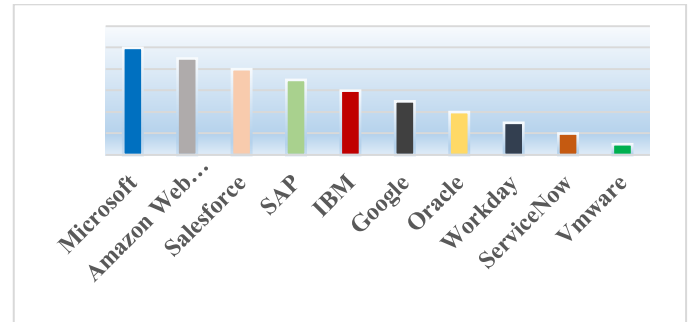
hizmeti alan kullanıcıların birbirlerinin gizli verilerine erişme riskini barındıracaktır.

Hizmet Devamlılığı: Bulut bilişim hizmet sağlayıcılarda hizmet kesintisine sebebiyet verebilecek bir sorun yaşanması durumunda, bu hizmet sağlayıcıdan hizmet tedariki yoluna gitmiş tüm şirketler bundan etkilenen ve kesinti sonuçlanana kadar, şirketlerin müşterilerine hizmet veremez hale gelmelerine sebep olacaktır (Aytekin vd., 2016:57; Palta, 2014).

Yasal Engeller: Hizmet sözleşmelerinde, kullanıcıya ait verilere sadece kendisinin erişebileceğine dair açıklık bulunmamaktadır. Ayrıca sözleşmeler herhangi bir yasal düzenlemeye dayanmadığından, sadece hizmet verenin lehine olacak şekilde hazırlanmaktadır (Henkoğlu ve Külcü, 2013; Wyld, 2009). Öte yandan, kullanıcı işletmeler verilerin nerede nasıl saklandığına dair teknik detaylarla ilgilenmez. Bu durum, hukuksal anlamda risk oluşturabilir. Birçok ülkede veri gizliliği ile ilgili yasalardan dolayı verilerin nerede saklandığı oldukça önemli bir konudur. Örneğin Avrupa Birliğinde hassas konularla ilgili olan bazı verilerin ülke sınırları dışına çıkarılması yasaktır (Seyrek, 2011: 708).

3.4. Bulut Bilişim Örnekleri

Bulut bilişim teknolojisi hizmeti veren firmalar arasında gün geçtikçe artan bir rekabet söz konusudur. Bu rekabette daha fazla pazar payı elde etmek için hizmet ağlarını sürekli güncelleyen firmalar arasında yapılan sıralama Şekil 2'de görülmektedir:

Şekil 2: Bulut Bilişim En İyi 10 Firma

Kaynak: www.forbes.com (Bağlantı Tarihi: 13.07.2019)

4. Bulut Bilişimin Muhasebe Üzerindeki Etkisi

Klasik muhasebe yazılımları, yazılımın kurulu olduğu ve finansal verilerin depolandığı özel bir sabit disk sürücüsü olmasını gerektirir. Bir başka ifadeyle, klasik muhasebe yazılımlarında son kullanıcı, verilerine başka bir cihazdan veya ağdan erişilemeyen bir masaüstü uygulaması üzerinden erişir. Bulut bilişim tabanlı muhasebe yazılımları ise uzak sunucularda çalışabilmesi için interneti kullanır, son kullanıcı finansal verilerine erişir ve önceden yüklenmiş bir masaüstü uygulaması yerine web tabanlı bir arayüzle çalışmalarını gerçekleştirir.

4.1. Bulut Bilişim Tabanlı Muhasebe ve Klasik Muhasebenin Karşılaştırılması

Bilişim teknolojilerinin gün geçtikçe gelişmesi her alana yansdığı gibi muhasebe alanına da önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bilişim teknolojisinin muhasebe alanında

yaptığı değişimlerden önce geçerli olan geleneksel muhasebe anlayışı yerini dijital uygulamalara bırakmıştır.

Önceleri işletme sahipleri işletmeleri ile ilgili finansal bilgileri uzak bir üçüncü parti şirkete vermekte tereddüt içinde olsalar da, bu anlayış günümüzde değişmiştir. Bulut bilişim bu anlamda son derece güvenli bir üçüncü parti olup geleneksel muhasebeye kıyasla işletme sahiplerine çok sayıda avantaj sunmaktadır. Her ne kadar muhasebe endüstrisi geleneksel olarak konservatif, risk yönünden duyarlı ve yeni teknolojileri benimsemek konusunda yavaş hareket etse de, bulut bilişim her sektörde önemli değişikliklere yol açtığından bu sektörlerin muhasebe departmanları da bu değişimden etkilenmişlerdir. Bütün bu değişimlerin sonucunda “bulut muhasebesi” adlı bir kavram ortaya çıkmıştır.

Bulut muhasebesi, muhasebe dünyasında son zamanlarda yaşanan en büyük gelişme olarak görülmektedir. Bu teknoloji, muhasebecilerin ve işletme sahiplerinin konularından bağımsız olarak aynı sistemde aynı anda çalışabilmelerini sağlamaktadır. Muhasebecilerin artık müşteri işletmelerini kendi sistemlerine aktarıp çalışmasına gerek kalmadan bulut bilişim vasıtasıyla ortak girişin söz konusu olduğu teknoloji, muhasebe dünyasını da oldukça büyük bir iş yükünden arındırmıştır.

Bulut bilişimin her sektör için sunduğu avantajları bulut muhasebe kavramıyla tecrübe eden muhasebe sektöründe özellikle muhasebe paket programı hizmeti veren işletmeler, bulut bilişimin sağladığı imkanlardan her geçen gün daha fazla yararlanmaya başlamıştır. Günümüzde klasik muhasebe programlarının yerini bulut bilişimin temel alındığı web tabanlı muhasebe programları almaya başlamıştır. Tablo 1’de klasik muhasebe programları ile bulut bilişim tabanlı muhasebe programlarının karşılaştırılması bulunmaktadır (Elitaş ve Özdemir, 2014: 103):

Tablo 1: Klasik ve Bulut Bilişim Tabanlı Muhasebe Programlarının Karşılaştırılması

Klasik Muhasebe Programları	Bulut Bilişim Tabanlı Muhasebe Programları
Veriler elle girilir	Veriler otomatik olarak girilir
Sisteme uzaktan erişim bulunmamaktadır	Sisteme uzaktan erişim bulunmaktadır
Kurulum ve güncelleme elle gerçekleşir	Kurulum ve güncelleme uzaktan erişim ile gerçekleşir
İşyeri dışında bağımsız çalışma imkanı yoktur	İşyeri dışında bağımsız çalışma imkanı vardır
Yedekleme yerel terminalde gerçekleşir	Yedekleme bulut bilişim sisteminde ve yerel terminalde gerçekleştirilebilir
Mevzuat değişiklikleri bireysel olarak takip edilir	Mevzuat değişiklikleri bulut bilişim sisteminden takip edilir
Beyannameler elle doldurulur ve gönderilir	Beyannameler otomatik olarak doldurulur ve gönderilir

İşlemlerde zaman kayıpları yaşanır	İşlemlerde zaman kayıpları yaşanmaz
Faturaların ve diğer resmi belgelerin doldurulması ve gönderimi elle gerçekleştirilir	Faturaların ve diğer resmi belgelerin doldurulması ve gönderimi web tabanlı olarak gerçekleştirilir
İşletme yöneticilerinin finansal verilere istedikleri an uzaktan erişimi mümkün değildir	İşletme yöneticilerinin finansal verilere istedikleri an uzaktan erişimi mümkündür
Mali müşavirlerde müşteri işletmeler ile sürekli bir iletişim yoktur	Mali müşavirlerde müşteri işletmeler ile sürekli web tabanlı iletişim vardır

Kaynak: (Elitaş ve Özdemir, 2014:103)

4.2. Bulut Muhasebesinin İşletmelere Sağlayacağı Faydalar

Bulut muhasebesinin işletmelere sağlayacağı çok sayıda fayda söz konusudur. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir (www.profitbooks.net ; Bağlantı Tarihi: 19.07.2019):

İşletme sahipleri verilerine istedikleri zaman ve istedikleri yerden ulaşabilir: İşletme sahipleri genellikle hareket halinde olup, düzenli olarak ofislerinde bulunamayabilirler. Bu durumda işletmenin verilerine her istediklerinde ulaşabilmek için, akıllı telefon veya tabletlerini kullanmaktadırlar. Bulut muhasebe sistemi sayesinde, işletme sahipleri bir internet bağlantısına erişebildikleri sürece hesap bakiyelerini, nakit akışı, ödenmemiş faturaları gibi detaylara 7/24 ulaşabilirler.

Bulut muhasebe edinim maliyeti klasik muhasebe yazılım programlarına göre daha ucuzdur: Bulut muhasebe sisteminde yüklenecek ya da bakım yapılacak bir altyapı söz konusu değildir. Yazılım, kullanıcı müdahalesi olmadan otomatik olarak güncellenir. Bu durum, işletme sahipleri için maliyetlerde azalma sağlarken, temel ticari faaliyetlerine de daha fazla odaklanmalarına yardımcı olur.

Bulut muhasebesi güvenlidir: Genelde küçük işletmeler tarafından finansal verilerini korumak için uygun güvenlik önlemleri alınmaz. ProfitBooks gibi bulut muhasebe yazılımları yüksek güvenlik standartlarını korur. Yedekleme düzenli aralıklarla yapılır, sunucular güvenlik açısından taranır ve veriler şifreli bağlantı üzerinden aktarılır.

Çevrimiçi muhasebe yazılımları diğer çevrimiçi hizmetlerle entegredir: Bulut muhasebe tabanlı yazılımların diğer çevrimiçi yazılımlara bağlanarak işlevselliğini genişletmek adına sınırsız olanağı vardır. Örneğin, ProfitBooks programı dosyaları depolamak ve paylaşmak konusunda popüler bir dosya paylaşım uygulaması olan Dropbox ile entegre edilebilir.

Bulut muhasebesi tüm takımı bir araya getirir: Bulut muhasebe yazılımı sayesinde, işletme sahipleri ve muhasebeciler aynı dosya üzerinde çalışabilir ve veri aktarımı yapılabilir.

4.3. Bulut Muhasebesi Yazılımı Seçerken İşletmelerin Dikkat Etmesi Gereken Noktalar

Bulut muhasebe yazılımlarının çok çeşitli olmasından dolayı, işletme yöneticilerinin kendi işletmelerine en uygun yazılımı seçmesi hem fonksiyon olarak hem de maliyet olarak işletmeye büyük faydalar sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle, işletmeye uygun olmayacak şekilde fazla veya eksik özelliğe sahip yazılımlar, işletme için hem ek maliyet getirecektir, hem de işletme yazılımdan istedikleri yararı sağlayamayacaktır. Bu sebeplerden ötürü, işletme sahipleri veya üst düzey yöneticilerinin doğru bulut muhasebesi yazılımını seçebilmek için dikkat etmesi gereken noktalar aşağıdaki gibidir (www.profitbooks.net ; Bağlantı Tarihi: 19.07.2019):

- *Çalışanların bulut muhasebe yazılımından beklentilerini öğrenin:* İşletme sahiplerinin çalışanları ile yüz yüze gerçekleştirecekleri görüşmeler, işletmede hangi tür bir yazılımın faydalı olacağını tespit etmeye yardımcı olacaktır.
- *Bütçenizi belirleyin:* Bulut muhasebe yazılımı için işletme sahiplerinin oluşturduğu bir bütçenin olması ve belirlenecek yazılım için bu bütçe dahilinde hareket edilmesi seçeneklerin önemli bir kısmını elemeye yardımcı olacaktır.
- *Araştırın ve listeleyin:* Muhasebe anlamında ihtiyacınızı ve bütçenizi belirledikten sonra yapılması gereken size bu olanakları sağlayan yazılımları araştırıp bir liste haline getirmek olacaktır. Yazılımların karşılaştırıldığı online siteler ve daha önce yazılımları kullanan kişilerin yorumları bu konuda faydalı olabilir.
- *Bir deneme sürümünü satın alın:* Yazılım sağlayıcının web sitesine girip, bir tanıtıcı sürüm talep etmek, yazılımı satın almadan önce özelliklerini tanımak açısından faydalı olabilir. Bütün sürümü almadan önce deneme sürümünü kullanmak, yazılımın ihtiyacınıza ne kadar cevap verdiği konusunda bilgi verecektir. Ayrıca bu aşamada, yazılım sağlayıcıya muhasebe ihtiyacınız hakkında sorular yöneterek de fayda sağlayabilirsiniz.

4. Sonuç

Bilişim dünyasında devamlı yaşanan değişim ve gelişim, artık hayatımızın her alanında teknolojinin yer almasından ötürü, her sektörde değişime yol açmıştır. Bu sektörlerden biri de hiç şüphesiz, her işletmenin değişmez bir parçası olan muhasebe sektörüdür. Özellikle işletme sahipleri konumları gereği mobil olmaları gerektiğinden artık her istedikleri yerde ve zamanda bilgiye erişebilme fırsatı sunan bulut bilişim tabanlı yazılım programlarına yönlenmiştir.

Yatay ve dikey büyüyeabilen bu yeni sistemler sayesinde bilgiye hızlı ulaşımın ve paylaşımının sağlanması, zaman, mekan ve performans sorununu ortadan kaldırması hatta veri kaybına son vermesi bulut muhasebesine geçiş için önemli anahtarlardandır (Aytekin vd., 2016:59).

Klasik muhasebe yazılımları ile karşılaştırıldığında, bulut muhasebesi uygulamaları, masaüstü muhasebesi yazılımları ile aynı işlevselliği sağlar, aynı zamanda bulut muhasebesi uygulamalarına uzaktan erişim sağlar. Bu da kullanıcılara çok büyük avantaj ve kolaylık sağlamaktadır.

Ayrıca klasik muhasebe yazılımlarına kıyasla, bulut muhasebesi uygulamaları daha güvenlidir. Çevrimiçi bulut muhasebesine bağlanan her kullanıcı şifre ile işlem yapmaktadır. Erişim yetkisi sınırlandırılabilir. Öte yandan, bulut muhasebesi yazılımı kullanıcılara gerek duymadan otomatik olarak güncellenmekte olup, kullanıcılarına her zaman en güncel programı kullanma fırsatı sunar. Bir diğer faydası ise, bulut muhasebesi yazılımı yükleme ve bakım gibi başka maliyetleri gerektirmen hizmete ulaşım sağlar. Bu da işletmeler için maliyetlerini azaltma şansı yaratabilir.

Bulut teknolojisiyle ilgili yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen, gidilecek daha çok yolun olduğu aşırıdır. Bulut muhasebesi uygulamalarının etkisi yeni yeni hissedilmeye başlanmıştır. Muhasebe dünyasına daha büyük faydalar sağlayıp sağlamayacağını belirlemek zaman alacaktır. Yine de, yaşanan gelişmelerden yola çıkarak masaüstü muhasebe uygulamalarına göre önemli işlevsellik avantajı içeren bulut muhasebe uygulamalarının muhasebe sektörüne çok daha fazla fayda sağlayacağı beklenmektedir.

Kaynakça

- Alali, F.A. Yeh, C.L. (2012). Cloud Computing: Overview and Risk Analysis. *Journal of Information Systems*, 26(2), 13-33.
- Armutlu, H. Akçay, M. (2013). *Bulut Bilişimin Bireysel Kullanımı İçin Örnek Bir Uygulama*. Akademik Bilişim Konferansı 2013, 23-25 Ocak.
- Aytekin, A. Erdoğan, Y. Kavalcı, K. (2016). Yeni Bir İş Modeli: Muhasebe Alanında Bulut Bilişim. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı, 46-62.
- Dokuz, A.Ş. Çelik, M. (2017). Bulut Bilişim Sistemlerinde Verinin Farklı Boyutları Üzerine Derleme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6(2), 316-338.
- Elitaş, C. Özdemir, S. (2014). Bulut Bilişim ve Muhasebede Kullanımı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 16(2), 93-108.
- Henkoğlu, T. Külcü, Ö. (2013). Bilgi Erişim Platformu Olarak Bulut Bilişim: Riskler ve Hukuksal Koşullar Üzerine Bir İnceleme. *Bilgi Dünyası*, 14(1), 62-86.
- Kavzaoğlu, T. Şahin, E. K. (2012). *Bulut Bilişim Teknolojisi ve Bulut CBS Uygulamaları*. IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu (UZAL-CBS 2012), 16-19 Ekim 2012, Zonguldak
- Palta, Ö. (2014). *Bulut Bilişimin Yararları ve Zararları*. (Erişim:13.07.2019), <http://ozlempalta.blogspot.com.tr/2014/04/bulut-bilisim-yararlar.html>
- Ruiz-Agundez, I. Peña, Y.K. Bringas, P.G. (2012). Cloud Computing Services Accounting. *International Journal of Advanced Computer Research*, 2(2), 7-17.
- Sarıtaş, T. Üner, N. (2013). Eğitimde Yenilikçi Teknolojiler: Bulut Teknolojisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 192-201.

- Schubert, L. (2010). *The Future of Cloud Computing*. European Commission.
- Seyrek, İ. H. (2011). Bulut Bilişim: İşletmeler için Fırsatlar ve Zorluklar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 701-713.
- Suo, S. (2013). *Cloud Implementation in Organizations: Critical Success Factors, Challenges and Impact on The IT Function*. UMI Dissertation Publishing, ProQuest LLC, 1-192.
- Tarmidi, M. Rasid, S.Z.A. Alrazi, B. Roni, R.A. (2014). Cloud Computing Awareness and Adoption Among Accounting Practitioners in Malasia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 164, 569-574.
- Tayaksi, C. Ada, E. Kazançoğlu, Y. (2016). Bulut Üretim: İşlemler Yönetiminde Yeni Bir Bulut Bilişim Modeli. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 16, Özel Sayı, 71-84.
- Turan, M. (2014). Bulut Bilişim ve Mali Etkileri: Bulutta Vergi. *Bilgi Dünyası Dergisi*, 15(2), 296-326.
- ProfitBooks, *What is Cloud Accounting?*. (Erişim: 19.07.2019), <https://www.profitbooks.net/cloud-accounting/>
- ProfitBooks, *5 Step Process For Selecting A Perfect Accounting Software*. (Erişim:19.07.2019), <https://www.profitbooks.net/tips-and-in-depth-process-to-choose-best-accounting-software/>
- Wyld, D. C. (2009). *Moving To The Cloud: An Introduction To Cloud Computing In Government*. (Erişim: 13.07.2019), <http://faculty.cbpp.uaa.alaska.edu/afgjp/PADM601%20Fall%202010/Moving%20to%20the%20Cloud.pdf>
- Yanık, A. (2017). Bulut Bilişim ile Sosyal Sermaye Arasındaki Teknik İlişkinin İş Tatminine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1249-1259.

Araştırma Makalesi • Research Article

Enerji Tüketiminin Tarımsal Katma Değer Üzerindeki Etkisi: AB'ye Üye Geçiş Ekonomileri İçin Panel Veri Analizi

The Effect of Energy Consumption on Agricultural Added Value: Panel Data Analysis for EU Member Transition Economies

Mehmet Akyol ^{a,*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Gümüşhane/Türkiye
ORCID: 0000-0002-1173-200X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ekim 2019
Düzeltilme tarihi: 17 Haziran 2020
Kabul tarihi: 25 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Enerji
Tarımsal üretim
Dinamik panel veri analizi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 27 October 2019
Received in revised form 17 June 2020
Accepted 25 June 2020

Keywords:

Energy
Agricultural production
Panel data analysis

ÖZ

Enerji, yaşamsal faaliyetlerin devam ettirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Diğer sektörlerde olduğu gibi gelişen teknoloji ile birlikte tarımsal aktivitelerin yerine getirilmesinde de enerjiden yararlanılmaktadır. Tarımsal üretimde enerji tüketiminin hızlı ve kontrolsüz artışı kimi zaman kullanılan enerjinin etkinliğinin azalmasına beraberinde getirmiştir. Bir üretim girdisi olan enerjinin etkin kullanılmaması üretim maliyetlerinin artmasına, buna karşın çıktının görece olarak azalmasına bunun sonucunda üreticilerin gelir kaybı ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Bu çalışmada tarımsal üretimde enerji kullanımının tarımsal toplam katma değer üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz çerçevesinde AB'ye üye ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılan 10 ülke çalışmaya dahil edilmiştir. 2009-2017 yılları arası dönemin analiz edildiği çalışmada dinamik panel veri yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda tarımsal enerji tüketiminin tarımsal katma değer üzerinde pozitif bir etkisi olduğu gözlenmiştir.

ABSTRACT

Energy plays an important role in maintaining vital activities. Like other sectors, with the developing technology, energy is used in agricultural activities. The rapid and uncontrolled increase in energy consumption in agricultural production, has sometimes led to a decrease in the efficiency of the energy use. Inefficient use of energy, which is a production input, leads to an increase in production costs. The increase in production costs leads to a relative decrease in output and such negativities exposing producers to loss of income. Within the framework of the analysis, 10 countries who are called as transition economies and EU member as well were included in the study. Dynamic panel data method was used in the study which analyzed the period between 2009-2017. As a result of the analysis, it was observed that agricultural energy consumption had a positive effect on agricultural value added.

1. Giriş

Tarım sektörü, nüfusun gıda ihtiyacını karşılaması ve endüstriyel üretime girdi temin etmesi bakımından stratejik bir öneme sahip olduğu için ekonomi politikalarında önemli bir konum üstlenmektedir. Tarım toplumu döneminde geçimlik ihtiyaçların karşılanması amacıyla gerçekleştirilen tarımsal faaliyetler sanayi devrimi sonrasında artan kentleşme eğilimine bağlı olarak aynı zamanda ticari bir sektör olarak gelişimini sürdürmüştür. Nitekim uluslararası

ticaretin yaygınlaşması ve teknolojik ilerlemeler neticesinde ortaya çıkan makineleşme, küresel üretim sürecini hızlandırmış ve bu hızlı gelişimden tarım sektörü de payını almıştır.

Enerji, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde hayati bir öneme sahiptir ve üretimin artırılmasında en önemli itici gücü oluşturmaktadır (Faridi ve Murtaza,2013:493). Diğer sektörlerde olduğu gibi tarımsal üretimin artmasında da enerji kullanımını en az makineleşme kadar önemli bir

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: makyol@gumushane.edu.tr

paya sahiptir. Enerji kullanımı ile birlikte üretim standartları yükselirken; verimlilik düzeyi, tarımsal nüfus ve sulanabilir alanların arttığı, sürdürülebilir tarımsal faaliyetlerin de hız kazandığı görülmektedir. Tarımsal üretimde enerji kullanımının belirtilen olumlu etkileri yanında; kimyasal gübre ve zirai ilaç yapımı ile makineleşmeden ötürü artan enerji tüketimi, çevre ve insan sağlığını tehdit etmeye başlamıştır (Fadavi vd:2011,88).

Geleneksel üretim süreçlerinden modern tarıma geçilmesi ticari enerji kullanımını hızlı şekilde arttırmıştır. Bu kontrolsüz artış beraberinde tarımsal üretimde kullanılan enerjinin etkinliğinin azalmasını getirmiştir (Alipour vd,2012:99). Modern tarım uygulamaları ile mal ve hizmet üretimindeki yukarı yönlü ivme neticesinde ortaya çıkan enerjiye olan bağımlılık, enerjinin uluslararası ticaretin en önemli unsurlarından biri haline gelmesine ortam hazırlamıştır (Moghaddasi ve Pour,2016:218).

Tarımda enerjinin etkin kullanımı; parasal kaynakların daha fazla tasarruf edilmesine, fosil yakıt rezervlerinin korunmasına ve çevre kirliliğinin azaltılmasına katkı yaptığı için, sürdürülebilir tarımın temel şartlarından birini oluşturmaktadır (Mohammedi, vd.,2008:3566). Diğer yandan tarımsal enerji kullanımında etkinliğin artırılmasında girdi miktarının azaltılarak gelirden görece olarak artış sağlamak veya çıktı düzeyini arttırmak üreticiler ve ülkeler açısından öneme sahiptir (Shrestha,2002). Ayrıca tarımsal üretimde enerji maliyetleri de üretkenlik açısından büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki ucuz enerjiye kolay ulaşım sağlayan ülkeler üretim maliyetlerini bu anlamda düşürürken enerjiye daha fazla kaynak aktarmak zorunda kalan ülkeler ise yüksek üretim maliyetleri dolayısıyla rekabet güçlerini kaybetmektedirler.

Tarımsal üretimde enerji kullanımı doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Doğrudan enerji kullanımı tarımsal sahanın üretime hazırlanması, tarımsal girdi- çıktuların ve üretimi destekleyici gübre ve ilaçların taşınmasında kullanılan petrole dayalı yakıt ile çalışan araçların kullanımını ifade etmektedir. Buna ilave olarak bitkilerin kurutulması ve sulama sistemlerinin çalıştırılmasında yararlanılan doğal gaz ve elektrik kullanımı da bu gruba dahil edilmektedir (Schnepp,2004). Dolaylı enerji kullanımı ise petrolün, üretim miktarını destekleyen gübre imalatında ve zararlı otlar ile mantar gibi problemlere karşı tarımsal ilaç üretiminde kullanımını ifade etmektedir (Kennedy,2000). Literatürde enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine değinen çalışmalara rastlamak mümkün iken özellikle gelişmekte olan ülkelerde enerji kullanımının tarımsal üretkenlik veya diğer bir ifade ile tarımsal katma değer üzerindeki etkisini değerlendiren pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Her ne kadar enerji kullanımının ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma üzerinde pozitif etkisinin olduğu bilimsel olarak kabul görmüş olsa da kırsaldaki tarımsal faaliyetlerde enerji kullanımına dair politikaların geliştirilmesinde yetersiz kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin tarımsal üretimde verimliliğin ve katma değer artırılması için politika oluşturmakta pasif kalmalarıdır. Yine gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmeye daha çok önem verilmesi, tarım sektörünün geri planda tutulmasına neden olmaktadır (Karkacier vd,2006:3796-3797).

Fuglie vd (2007) tarımsal üretimde verimliliği analiz ettikleri çalışmada 1948-2004 yılları arası dönemde ABD’de üretkenliğin tarımsal kalkınmanın lokomotif olduğu kanısına varmışlardır. Özellikle 1980 sonrası dönemde her ne kadar sermaye, emek, kimyasallar, toprak ve enerji gibi tarımsal üretimin temel bileşenlerinde azalma meydana gelse de üretkenlikte bunun tersine artışlar yaşandığı dile getirilmektedir. Yine 1948-2004 yılları arasında yüksek verimliliğin tarımsal ürün fiyatlarındaki artışı sınırlayıcı etkiler ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karkacier vd. (2006) Türkiye’de enerji tüketimi ve tarımsal üretkenlik arasındaki ilişkiyi 1971-2003 yılları arası dönemi kapsayan bir çalışmada değerlendirmişlerdir. Regresyon modeli sonuçları; enerji tüketimi ile tarımsal üretkenlik arasında yakın ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Söz konusu çalışmada ayrıca birim tarımsal alana uygulanacak yakıt vb. teşvik temelli politikaların tarımda enerji kullanımını artırıcı etki oluşturacağı ileri sürülmektedir.

Felloni vd. (1999) 83 ülke ve Çin’in 30 il ve belediyesini kapsayan çalışmada ulaşım altyapısı ve enerji tüketiminin toplam tarımsal üretim üzerindeki etkisini incelemiştir. Yatay kesit analizi yardımı ile yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre; enerji ve ulaşım sektörlerinin toplam ürünü, tarımsal üretimin toplam verimliliğinin önemli bir değişkeni olma özelliği göstermektedir. Bir başka ifade ile ulaşım ve enerji sektörlerinin toplam ürünündeki artış tarımsal üretimin değerini arttırmaktadır. Çalışma özellikle Çin’de tarımsal verimliliğin artmasında ulaşım ve enerji sektörüne yapılacak yatırımların artırılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Rehman ve Bashir (2015) orta gelir düzeyindeki ülkelerde enerji tüketiminin tarımsal çıktı üzerindeki etkisini 1990-2014 yılları arasında kapsayan dönem için ele almışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada orta gelir düzeyine sahip ülkelerde enerji tüketimi ile tarımsal üretkenlik arasında pozitif ilişkinin varlığı ileri sürülmüştür. Dvoskin (1982) İsrail tarımında enerji tüketiminin önemine değindiği çalışmada toplam elektrik tüketiminin yarısının tarımsal sulamada kullanıldığını belirterek enerji tasarrufu konusunda politikalar geliştirilmesi gerektiğini ve rüzgar, güneş gibi enerji kaynaklarından yararlanılmasının özellikle enerji darboğazının yaşandığı dönemlerde tarımsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir boşluğu dolduracağını savunmaktadır.

Özkan vd. (2004) Türkiye’de tarım sektörünün girdi-çıkta rasyolarını kullanarak 1975-2000 yıllarını kapsayan bir çalışma ortaya koymuşlardır. Tarımsal girdi değişkenleri olarak insan ve makine, yakıt, gübre, tohum gibi insan dışı üretim faktörleri kullanılarak çıktı olarak 36 farklı tarımsal ürün kullanılmıştır. Söz konusu dönem aralığında tarımsal girdilerin yoğun enerji kullanımına bağlı olarak arttığı fakat üretim düzeyini gösteren çıktı seviyesinde bu denli bir artışın olmadığı gözlenmiştir. Girdi-çıkta rasyolarının çıktı aleyhine bozulmasının temelinde enerji kullanımında yaşanan çeşitli sorunların devam etmesi yatmaktadır. Bu bağlamda çıktı düzeyinin artırılması için alternatif enerji kaynaklarının ve yeni teknolojilerin bulunması gerektiği ileri sürülmektedir. Diğer yandan enerji kullanımını neticesinde ortaya çıkan olumsuz etkilerin de giderilmesi adına çeşitli politikalar geliştirilmesi gerektiği önemle vurgulanan bir başka konudur. Doğal üretim kapasitesi

dışsal enerji girdileri yardımı ile artmakta fakat sistem sürdürülebilirliğini doğal sınırlar aşıldığı için kaybetmektedir. Bahsi geçen bu ilişkiden dolayı tarımsal ekosistemde girdi-çıkıtı dengesinin sağlanması sistemin sürdürülebilirliğinin kapsamlı bir göstergesi olmaktadır (Zinck vd.,2002:62).

Faridi ve Murtaza (2013) 1972-2011 yılları arası dönemi kapsayan çalışmada Pakistan'da enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve tarımsal çıktı arasında kısa ve uzun dönemde bağlantı olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre özellikle elektrik enerjisinin eksikliği tarımsal çıktıyı olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer yandan tarım sektörü haricindeki sektörlerin elektrik talebindeki hızlı artış tarım sektörünün payına düşen elektrik kullanım oranını azaltmaktadır. Bu nedenle tarımsal üretimde elektrik enerjisinin kullanımının yanında petrol ve doğalgaz gibi diğer enerji kaynaklarının arzının artırılması gerektiği üzerinde önemle durulmaktadır. Raeni vd. (2019) İran'da enerji tüketiminin tarımsal büyüme ve ihracat üzerindeki etkisini 1967-2015 dönemini kapsayan veriler yardımıyla incelemişlerdir. Ulaşılan bulgulara göre; enerji tüketiminden tarımsal büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiş, ancak enerji tüketimi ile tarımsal ihracat arasında bir ilişki belirlenmemiştir.

Enerji tüketimi ve tarımsal katma değer (verimlilik) ile ilgili çalışmalar genellikle mikro çerçevede ele alınmakta ve enerji tüketiminin çeşitli bitkisel ürünlerin üretimindeki etkisi üzerinde durmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak; İran'da enerji tüketiminin patates üretiminde girdi-çıkıtı üzerindeki etkisi Mohammedi vd. (2008), Türkiye'de kayısı üretimindeki etkisi Esengün vd. (2007), Fas'ta şeker kamışı üretimindeki etkisi Mrini vd. (2001), Malezya'da pirinç hasadına etkisi Bockari vd. (2005), ABD'de buğday üretimindeki etkisi Pringer ve Steinberg, (2008) ve Yunanistan'da pamuk üretimindeki etkisi Tsatsarelis (1991) tarafından incelenmiştir.

Literatürdeki mevcut çalışmalar enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve tarım sektöründe enerji kullanımının ürün bazında tarımsal verimliliğe etkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı literatürde yer alan birçok çalışmadan farklı olarak tarımsal üretimde kullanılan enerji tüketiminin tarımsal toplam katma değer üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. Analiz kapsamında geçiş ekonomileri olarak adlandırılan aynı zamanda Avrupa Birliği üyesi olan 10 ülkenin (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya) tarım sektörü değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda söz konusu ülke grubuna dair literatürde bu denli bir çalışmanın yer almaması çalışmanın konu ile ilgili akademik yazına ve politika uygulayıcılara katkı yapacağı düşüncesini güçlendirmektedir. 2009-2017 yılları arası dönemi kapsayan çalışmada dinamik panel veri analizinden yararlanılmıştır.

2. Yöntem ve Uygulama

Çalışmada kullanılan veriler Eurostat web sayfasından elde edilmiştir. Dinamik panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada bağımlı değişken tarımsal toplam katma değer (TTKD) iken bağımsız değişkenler sırası ile tarımsal emek (TE), tarımsal enerji tüketimi (TET), tarımsal gelir

(TG)'dir. TTKD tarım sektörünün temel ve üretici fiyatları ve Euro cinsinden değerlerini ifade etmektedir. Temel fiyat, ürünlere ilişkin tüm vergilerin düşülmesi fakat üretilen tarım ürünlerine sağlanan tüm sübvansiyonlar dahil olmak üzere, üretici tarafından belirlenen fiyatı ifade etmektedir. TE, tarım sektöründe istihdam edilen işgücünü ifade etmektedir. TET, tüm enerji alanlarında tarım sektörüne sağlanan enerji miktarını ifade etmektedir. Genellikle kgoe olarak kısaltılmış olan kilogram ham petrol değeri normalize edilmiş bir enerji birimidir. Geleneksel olarak bir kilogram ham petrolden elde edilebilecek yaklaşık enerji miktarına eşit olmakla birlikte ölçüm değeri hektar başına olarak belirlenmiştir. TG, tarım sektöründe üretim faktörlerinin elde ettiği net gelirin 2010=100 olacak şekilde endekslenmesi ile bulunan değerdir. Modelde kullanılan değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Tablo-1 analizde kullanılan değişkenlere ait gözlem, ortalama, standart sapma (std. Sapma) en düşük (min) ve en yüksek (max) tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ort	Std. Sapma	Min.	Max.
TTKD	90	2477.01	2830	216.39	10658.61
TE	90	492.46	650.8	43.5	2213.8
TET	90	107.30	67.0	27.75	267.66
TG	90	122.04	30.0	65.6	226.7

Panel veri analizleri hem birim hem de zaman boyutunu dikkate alan bir analiz yöntemidir. Diğer yandan panel veri analizlerinde gözlem sayısının fazla olması parametre tahminlerinin daha güvenilir olmasına imkan sağlamaktadır. Ayrıca yine panel veri analizinde dışlanmış değişkenlere modelde yer verilmesi ile kesit veri ve zaman serilerine kıyasla daha kapsamlı modeller kurulabilmektedir (Arı ve Özcan:2011,108).

Dinamik panel veri modelleri iki grupta incelenebilmektedir. Bunlar dağıtılmış gecikmeli panel veri modelleri ve otoregresif panel veri modelleridir. Dağıtılmış gecikmeli panel veri modellerinde bağımsız değişkenin gecikmeli değerleri modelde bağımsız değişken olarak yer alırken otoregresif panel veri modellerinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modelde bağımsız değişken olarak yer almaktadır Ekonomik birimler iktisadi karar verme aşamasında geçmişte elde edilen deneyimler ve davranış şekillerinin etkisi altında kalmaktadırlar. Bu açıdan iktisadi bir model tanımlanırken değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de modele eklenmesi modelin açıklama gücünü arttırmaktadır. Bu bağlamda dinamik panel veri modellerinin, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini içinde barındıran modeller olarak tanımlanması mümkündür (Tatoğlu, 2013: 65).

Bu çalışmada genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) olarak adlandırılan yöntem kullanılmıştır. Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen bu tahmin yönteminde öncelikle birinci fark modeli araç değişken matrisi kullanılarak dönüştürülmekte ve sonrasında dönüştürülmüş model genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemiyle tahminlenmektedir. Bu doğrultuda Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi İki Aşamalı Araç Değişkenler Tahmincisi olarak da isimlendirilmektedir (Tatoğlu, 2013:

65). Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin açıklayıcı değişken olarak modele dahil edildiği dinamik modellerde ayrıca statik panel veri modellerdeki durağan olmayan kalıntı problemi de ortadan kalkmaktadır (Zeren ve Ergun,2010:77). Söz konusu dinamik panel modeli denklem 1’de gösterildiği gibidir.

$$Y_{it} = \delta Y_{i,t-1} + X'_{it}\beta + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Denklem 1’de δ scalar terimi, X'_{it} $1 \times K$ ve β , $K \times 1$ boyutlarındaki matrisleri göstermektedir. u_{it} ’nin ise tek yönlü hata bileşen modelini izlediği varsayılmaktadır. (Baltagi, 2005: 135).

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (2)$$

Denklem 2’de $\mu_i \sim IID(0, \sigma_u^2)$ ve $v_{it} \sim IID(0, \sigma_v^2)$ kendi aralarında ve birbirlerinden bağımsız hata terimleridir. Denklem 1’de bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ($Y_{i,t-1}$) hata terimi ($u_{i,t-1}$) ile korelasyonludur. Buna ek olarak Y_{it}, μ_i ’nin bir fonksiyonu olduğundan $Y_{i,t-1}$ de μ_i ’nin bir fonksiyonudur. Bu nedenle $Y_{i,t-1}$, aynı zamanda u_i ile korelasyonlu olmaktadır (Baltagi, 2005:135). Bağımlı değişken ile hata terimi arasındaki korelasyonun giderilmesi gerekmektedir. Diğer yandan sabit etki ve rassal etki modellerinde de bağımlı değişken kullanımına paralel olarak gecikmeli bağımlı değişkenin hata terimi ile arasındaki korelasyon ilişkisi önemli sorunlar ortaya koymaktadır (Arı ve Özcan:2011,108).

Bu anlamda Balestra ve Nerlove (1966: 603) gecikmeli bağımlı değişkenin kalıntılar ile korelasyonlu olması en küçük kareler yöntemi ile tahmini tutarsız hale getirdiğini iler sürmektedir. En küçük kareler yönteminde modelin içsel değişkenlerinden biri bağımlı değişken olarak modele katıldığında ve diğer içsel değişkenler bağımsız değişken olarak yorumlandığında bağımsız olarak kabul edilen içsel değişkenler ile denklemin kalıntıları arasındaki korelasyon nedeniyle sonuçlar tutarsızdır. Kalıntılar ile korelasyon sergileyen bağımlı değişken yerine uygun bir araç değişken kullanılmalıdır.

Yine Balestra ve Nerlove (1966) bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin araç değişken olarak kullanılmasını önermişlerdir. Bu tahminci dinamik modelde ortaya çıkan sapmayı azaltsa da birim ve zaman etkinin varlığını göz ardı ettiğinden sapmalı sonuçlar vermektedir (Tatoğlu, 2013: 67-68). Bu nedenle Anderson ve Hsiao (1981) birim etkiden kurtulmak adına birinci farkların alınması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu bağlamda $\Delta y_{i,t-2} = (y_{i,t-2} - y_{i,t-3})$ veya genel olarak $y_{i,t-2}$ ‘yi $\Delta y_{i,t-1} = (y_{i,t-1} - y_{i,t-2})$ in araç değişkeni olarak kullanmayı önermişlerdir. Söz konusu araç değişkenler aynı zamanda $\Delta v_{i,t} = v_{i,t} - v_{i,t-1}$, ile korelasyonlu olmayacaktır. Kullanılacak araç değişkenler, açıklayıcı değişkenlerle korelasyon içerisinde iken hata terimi ile korelasyonsuz olması gerekmektedir. Ancak dinamik panel modelin tahmini için önerilen araç değişken tahmin yöntemi, moment koşullarının tamamının kullanımına izin vermediğinden ve Δv_{it} yapısını dikkate almadığından, tutarlı ancak etkin olmayacaktır (Arı ve Özcan:2011,109).

Yukarıda bahsi geçen olumsuzluklardan ve tahmin sonuçlarının tutarsız olmasından dolayı Arellano ve Bond (1991) genelleştirilmiş momentler (GMM) tahmincisinin kullanımını önermişlerdir. Söz konusu tahmin yöntemi

birinci fark modelini kullanan tahmincilerden biridir. Bu yöntem araç değişken matrisi ile birinci fark modelini dönüştürerek Genelleştirilmiş En Küçük kareler yöntemi ile tahmin etmektedir (Tatoğlu, 2012: 67-80). Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinden başka açıklayıcı değişkeni olmayan model, denklem 3 teki gibi yazılmaktadır (Baltagi, 2005: 137).

$$Y_{it} = \delta y_{i,t-1} + u_{it} \quad u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (3)$$

Modelin birinci farkı;

$$Y_{it} - Y_{i,t-1} = \delta(Y_{i,t-1} - Y_{i,t-2}) + (v_{it} - v_{i,t-1}) \quad (4)$$

şeklinde yazılmaktadır. Bu şekilde birim etki modelden elimine edilmiştir. Ayrıca $(v_{it} - v_{i,t-1})$ MA (1) birim köklüdür. Modelde $(y_{it} - y_{i,t-2})$ için geçerli olan araç değişkenler gecikmeli değerler olmaktadır. Örneğin T=3 için $y_{i3} - y_{i2} = \delta(y_{i2} - y_{i1}) + (v_{i3} - v_{i2})$. Burada y_{i1} geçerli araç değişken olmakla birlikte $(y_{i2} - y_{i1})$ ile yüksek korelasyonlu ve $(v_{i3} - v_{i2})$ ile korelasyonsuzdur (Baltagi, 2005: 137). v_{it} otokorelasyonsuz olduğu sürece y_{i1} uygun bir araç değişken olacaktır.

Arellano ve Bond (1991) tarafından uygulanan genelleştirilmiş momentler tahmincisi ile birinci fark dönüşümü ile sabit parametre modelden düşmekte bağımlı değişkenin bir gecikmeli değişkeni modeldeki bağımsız değişkenler ile birlikte modele bağımsız değişken şeklinde dahil edilerek bir aşamalı tahmin yapılmaktadır. Diğer yandan Arellano ve Bond (1991:283) aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olup olmadığını sargan testi ile kontrol etmektedirler. Sargan testi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Baltagi, 2005:141).

$$m = \Delta \hat{v} W \left(\sum_{i=1}^N W_i' \Delta (\widehat{v})_i (\widehat{v})_i' W_i \right)^{-1} W' \Delta \hat{u} \sim \chi_{p-K-1}^2 \quad (5)$$

Denklem 5’de p W nin sütun sayısını ifade ederken $\Delta \hat{v}$ iki aşamalı tahminden elde edilen kalıntıları göstermektedir. $W_i = \text{diag}(Y_{i1}, \dots, Y_{im}), (m = 1, \dots, T - 2)$ eşitliği vardır. s test istatistiği p-K-1 serbestlik derecesinde χ^2 dağılmaktadır (Tatoğlu, 2012:99). Genel olarak panel veri modeli aşağıdaki şekilde yazıldığında;

$$Y_{it} = \alpha y_{(it-1)} + \beta' x_{it}^* + \mu_i + v_{it} = \delta' x_{it} + \mu_i + v_{it}$$

Modelde v_{it} otokorelasyonsuz iken x_{it}^* , μ_i ile korelasyonludur. Birinci farklar modelinde birinci mertebeden otokorelasyon olması $E(v_{it}v_{i(t-1)}) = 0$ olması önemli değildir. GMM tahmincisinin etkin olması için ikinci mertebeden otokorelasyon olmaması ($E(v_{it}v_{it-2}) = 0$) gerekmektedir. Arellona ve Bond (1991) okorelasyonu test etmek için birinci farklar modelinden elde edilen kalıntıları kullanmaktadır. H_0 hipotezi “otokorelasyon yoktur” şeklindedir (Arellano ve Bond,1991:280-281).

$$m_2 = \frac{\hat{v}_{-2}\hat{v}}{\hat{v}^{1/2}} \tilde{a}N(0,1) \quad (6)$$

Denklem 6’da Arellona ve Bond (1991) test istatistiğini göstermektedir. İkinci mertebeden otokorelasyonun varlığının testi için birinci farklar modelinin sonuçlarından çıkarılan kalıntılar kullanılmaktadır (Arellano ve Bond,1991:280-281). Denklemde \hat{v}_{-2} iki kez gecikmesi alınmış kalıntıların vektörüdür. Temel hipotezin kabul

edilmesi hata teriminin (v_{it}) otokorelasyonsuz olduğu anlamına gelmektedir (Tatoğlu, 2012: 101).

Dinamik panel veri analizi çerçevesinde fark GMM yaklaşımına göre, tarımsal enerji tüketiminin tarımsal toplam katma değer üzerindeki etkisini analiz etmek üzere kurulan model aşağıdaki gibidir;

$$LTTKD_{it} = \alpha_t + \beta_1 LTTKD_{(it-1)} + \beta_2 LTE_{it} + \beta_3 LTET_{it} + \beta_4 LTG_{it} + \eta_i + y_t + v_{it} \quad (7)$$

Denklemin 7'de η_i , gözlenemeyen bireysel etkileri; y_t , gözlenemeyen zamana özgü etkileri; v_{it} hata terimi bileşenlerini; L , ilgili değişkenin logaritmasının alındığını ifade etmektedir. Ayrıca η_i ile y_t 'nin sabit olduğu varsayılmaktadır.

3. Bulgular

Model sonuçlarına göre tarımsal toplam emekte (TE) meydana gelen %1 lik bir artış tarımsal toplam katma değer üzerinde (TTKD) pozitif bir etkiye sahip olmakla birlikte %0.22 lik bir artış sağlamaktadır. Diğer yandan yine tarımsal toplam gelirden (TG) meydana gelen %1 düzeyindeki bir artış tarımsal toplam katma değer (TTKD) üzerinde pozitif etkiye sahip ve % 1.10 düzeyinde artış sağlamaktadır. Son olarak tarımsal enerji tüketiminde (TET) meydana gelen %1'lik artış toplam tarımsal katma değeri pozitif yönde ve %0.97 düzeyinde etkilemektedir. Modelin bütününe anlamlılık derecesini ölçmek için yapılan Wald testi sonuçlarına bakıldığında genel olarak model anlamlıdır sonucu çıkmaktadır. Tablo-2'de GMM analiz sonuçları verilmektedir.

Tablo 2. Modele Ait GMM Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: TTKD			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Test istatistiği	P-Olasılık Değeri
LTTKD (1)	0.123**	1.99	0.047
LTE	0.223***	1.75	0.081
LTET	0.971*	10.91	0.000
LTG	1.096*	5.58	0.000
Diğer Testler		Test istatistiği	P-Olasılık Değeri
Wald Testi (χ^2)		216.86	0.000
Sargan Testi		27.72	0.425
Arellano-Bond Testi AR(1)	Otokorelasyon	-0.625	0.531
Arellano-Bond Testi AR(2)	Otokorelasyon	-0.528	0.597

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Diğer yandan tablonun alt kısmında otokorelasyonun varlığını test etmek amacıyla Arellano ve Bond tarafından önerilen otokorelasyon testi sonuçları gözlenmektedir. Bilindiği üzere otokorelasyon testi H_0 hipotezi otokorelasyon yoktur şeklinde kurulmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere birinci ve ikinci mertebeden otokorelasyonun test edilmesi gerekmektedir. Birinci

meriteden otokorelasyonun olması önemli görülmemekle birlikte ikinci mertebeden otokorelasyon olmaması önem arz etmektedir. Tablo-2 de görüldüğü üzere model, hem 1. hem de 2. mertebeden otokorelasyon barındırmamaktadır. Bir başka ifade ile H_0 hipotezi reddedilememekte ve otokorelasyonun olmadığı anlaşılmaktadır.

Son olarak Sargan testi sonuçları da modelde aşırı tanımlama kısıtlarının geçerliliğini yani bir başka ifade ile kullanılan araçların geçerliliğini test etmektedir. Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir şeklinde kurulan H_0 hipotezi Sargan testi sonucuna göre reddedilememektedir. Test sonucu aşırı tanımlama kısıtlarının geçerli olduğunu diğer bir ifade ile kullanılan araçların geçerli olduğunu ifade etmektedir. Son olarak test istatistiği p-k-1 (90-3-1) serbestlik derecesi ve χ^2 dağılımına uymaktadır.

4. Sonuç

Tarım sektörü ülke ekonomilerine sağladığı doğrudan ve dolaylı katkı ile önemli bir yere sahiptir. Özellikle sanayi sektörüne hammadde ve sermaye sağlaması, nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması, ihracat yolu ile ülkeye döviz girdisi sağlaması ve stratejik öneme sahip olması gibi özellikleri tarım sektörünü vazgeçilmez kılmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte tarımsal üretim süreçlerinde meydana gelen gelişmeler ve makine kullanımının yaygınlaşması enerji kullanımını gündeme getirmiştir. Tarımsal üretimde enerji kullanımı ile birlikte tarımsal üretim miktarı ve verimlilik arttırılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar yukarıda bahsi geçen hedeflere ulaşılması anlamında tarımsal üretimde enerji kullanımının arttırılmaya çalışılması aşırı enerji tüketimini beraberinde getirmiş olsa da enerji maliyetlerinin her geçen gün artması tarımsal üretimde aşırı tüketim dolayısı ile üretimin maliyetini arttırmakta ve neticede tarımsal verimlilik azalmaktadır.

Bu çalışmada tarımsal enerji tüketiminin tarımsal katma değer üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Panel veri metodunun kullanıldığı analizde tarımsal enerji tüketiminde meydana gelen artış tarımsal katma değeri pozitif yönde etkilemektedir. Diğer yandan yine tarımsal emeğin ve tarımsal gelirin artması aynı şekilde tarımsal katma değeri pozitif yönde etkilemektedir. Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde önemli bir tarımsal girdi bileşeni olan enerjinin etkin ve verimli kullanılması tarımsal üretimi arttırırken tarımsal katma değere de pozitif etkiler yapacağı gözlenmektedir. Ayrıca elde edilen bulgular literatürde bu alanda yapılan çalışmalarla (Karkacier vd.2006; Felloni vd. 1999; Rehman ve Bashir, 2015; Faridi ve Murtaza,2013) paralellik göstermektedir. Bu bağlamda özellikle tarım sektörüne yönelik enerji yatırımlarının arttırılması ve sektörde kullanılacak enerjinin kullanım maliyetlerinin azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu politikaların hayata geçirilmesi bir yandan ülke ekonomilerine pozitif katkı sağlarken diğer yandan tarımsal gelirin arttırılması yolu ile bölgesel ve ulusal kalkınma çabalarına ivme kazandıracaktır.

Kaynakça

- Alipour, A., Veisi, H., Darijani F., Mirbagheri, M. & Behbahani A.G. (2012). Study and Determination of Energy Consumption to Produce Conventional Rice of The Guilan Province, *Res. Agr. Eng.*, 58 (3): 99–106.
- Arellano, M. & Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations, *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arı, A. & Özcan, B. (2011). İşçi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 101-117.
- Balestra, P. and Nerlove, M. (1966). Pooling Cross—Section and Time Series Data in the Estimation of a Dynamic Model: The Demand for Natural Gas, *Econometrica* (34), 585–612.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons
- Bockari-Gevao, SM., Wan, I., WI., Azmi, Y. & CW. (2005). Analysis of Energy Consumption in Lowland Rice-Based Cropping System of Malaysia. *Sci Technol*, 27(4):819–826.
- Dvoskin, D. (1982). Energy – Dependent Agriculture in Israel, *Energy in Agriculture*, 1:131 – 139.
- Esengun K, Gunduz O. & Erdal G. (2007). Input–Output Energy Analysis in Dry Apricot Production of Turkey. *Energy Convers Manage*, 48:592–598
- Fadavi, R., Keyhani, A. & Mohtasebi, S.S. (2011). An Analysis of Energy Use, Input Costs and Relation Between Energy Inputs and Yield of Apple Orchard, *Res. Agr. Eng.*, 57(3): 88–96
- Faridi, M. Z. & Murtaza, G. (2013). Disaggregate Energy Consumption, Agricultural Output and Economic Growth in Pakistan, *The Pakistan Development Review*, 52(4):493–516
- Felloni, F., Thomas, I.W. & Wandschneider, P. (1999). Evidence of The Effect of Infrastructure on Agricultural Production and Productivity: Implications for China. In: Wahl, T.I., Fuller, F. (Eds.), *Chinese Agriculture and the WTO*. Impact Center, Washington State University, Pullman
- Fuglie, K., MacDonald, O., James M. & Ball, E. (2007). Productivity Growth in U.S. Agriculture, United States Department of Agriculture Economic Research Service, Economic Brief, No. 9. Raaeni, A. A. G., Hosseini, S. & Moghaddasi, R. 2019. How Energy Consumption is Related to Agricultural Growth And Export: an Econometric Analysis on Iranian Data, *Energy Reports*, 5:50-53.
- Karkacier O., Goktolga G. & Cicek A., 2006. A Regression Analysis of The Effect of Energy Use in Agriculture, *Energy Policy*, (34), 3796–3800.
- Kennedy, S. (2000). *Energy Use in American Agriculture*, Sustainable Energy Term Paper 5/1/00 erişim:20.09.2019 http://web.mit.edu/10.391J/www/proceedings/Agriculture_Kennedy2000.pdf,
- Moghaddasi R. & Pour. A.A. (2016). Energy Consumption and Total Factor Productivity Growth in Iranian Agriculture, *Energy Reports*, (2), 218-220.
- Mohammedi, A., Tabatabaefar, A., Shahin S., Rafiee S. & Keyhani A. (2008). Energy Use and Economical Analysis of Potato Production in Iran A Case Study: Ardabil Province, *Energy Conversion and Management* 49(3):566–3570
- Mrini M, Senhaji . & Pimentel D. (2001). Energy Analysis of Sugarcane Production in Morocco. *Environ, Dev Sustainability* 3:109–126.
- Özkan, B., Akçaöz, H. & Fert, C. (2004). Energy Input–Output Analysis in Turkish Agriculture, *Renewable Energy*, 29(1): 39-51
- Pringer, GJ. & Steinberg, L. (2006). Reevaluation of Energy Use in Wheat Production in The United States. *Journal of Industrial Ecology*, 10:149–167
- Rehman, H. & Bashir F. (2015). Energy Consumption and Agriculture Sector in Middle Income Developing Countries: A Panel Data Analysis, *Pakistan Journal of Social Sciences*, 35(1):479-496.
- Schnepf, R. (2004). *Energy Use in Agriculture: Background and Issues*, CRS Report for Congress
- Shrestha, DS. (1998). Energy Use Efficiency Indicator for Agriculture, erişim: 22.09.2019 <<http://www.usaskca/agriculture/caedac/PDF/mcrae>>. PDF,10/10/2002.
- Tatoğlu ,F.Y., 2012. İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı, Beta, İstanbul.
- Tsatsarelis, CA. (1991). Energy Requirements for Cotton Production in Central Greece. *JAgric Eng Res*, 50:239–246.
- Zeren, F. & Ergun, S. (2010). AB’ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (1)4, 67-83
- Zinck J. Berroterán J., Farshad A., Moameni, A., Wokabi S. & Ranst E. V. (2002). Approaches To Assessing Sustainable Agriculture, *Ciencia del Suelo* 20(2):55-68.

Araştırma Makalesi • Research Article

Politik İstikrarsızlık, Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Orta Doğu Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme*

The Relationship between Political Instability, Energy Security and Economic Growth: An Empirical Analysis on the Middle Eastern Countries

Gökhan Kartal^{a,**}, Serdar Öztürk^b

^a Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2006-6272

^b Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisat Bölümü, Nevşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0650-0244

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 07 Ekim 2019
Düzeltilme tarihi: 19 Haziran 2020
Kabul tarihi: 30 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Politik İstikrarsızlık
Enerji Güvenliği
Ekonomik Büyüme
Orta Doğu Ekonomileri
Panel Veri Analizi
Panel Eşbütünlük
FMOLS

ARTICLE INFO

Article history:

Received 07 October 2019
Received in revised form 19 June 2020
Accepted 30 June 2020

Keywords:

Political Instability
Energy Security
Economic Growth
Middle East Economies
Panel Data Analysis
Panel Cointegration
FMOLS

ÖZ

Bu çalışmada, seçili 15 Orta Doğu ülkesinde 1996-2014 yılları arasında politik istikrarsızlık, enerji güvenliği ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Panel eşbütünlük sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermektedir. Panel FMOLS sonuçlarına göre enerji güvenliği riskinde %1 artış kişi başı GSYH'yi %0,41 düşürürken, politik istikrardaki %1 artış kişi başı GSYH'yi %0,25 artırmaktadır. Tek Yönlü Sabit Zaman Etkili Panel EKK sonuçlarına göre enerji güvenliği riskinde %1 artış kişi başı GSYH'yi %0,62 düşürürken, politik istikrardaki %1 artış kişi başı GSYH'yi %0,35 artırmaktadır. Panel Granger Nedensellik sonuçları ise enerji güvenliği ile kişi başı GSYH arasında çift yönlü; enerji güvenliğinden politik istikrara ve kişi başı GSYH'den politik istikrara tek yönlü nedenselliği göstermektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada enerji güvenliği ve politik istikrarın Orta Doğu ekonomilerinde önemli bir politika meselesi olduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the relationship between political instability, energy security and economic growth between 1996-2014 in selected 15 Middle Eastern countries. Panel cointegration results show that there is long-term relationship between variables. According to the panel FMOLS results, while 1% increase in energy security risk decreases per capita GDP by 0.41%, 1% increase in political stability increases per capita GDP by 0.25%. According to One-Way Fixed Effect Panel LS (based on period), while 1% increase in energy security risk decreases per capita GDP by 0.62%, 1% increase in political stability increases per capita GDP by 0.35%. The Panel Granger Causality results show that there is bi-directional causality relationship between energy security and GDP per capita, one-way causality relationship from energy security to political stability and from GDP per capita to political stability. Accordingly, in this study have been concluded that energy security and political stability are an important policy issue in the Middle Eastern economies.

1. Giriş

Birçok farklı tanımlama (bknz. Kartal, 2018: 4-6) yapılan politik istikrarsızlık kavramı, anayasal veya anayasaya aykırı araçlarla yürütme gücünde bir değişiklik eğilimidir

(Alesina ve Perotti, 1996: 191; Belletini vd., 2013: 9). Literatürde yapılan tanımlamalardan yola çıkarak politik istikrarsızlık kavramı şu şekilde yeniden tanımlanabilir: Politik istikrarsızlık, politik sistemde sürekliliğin olmadığı,

* Bu çalışma birinci yazarın 2018 yılında Prof. Dr. Serdar Öztürk danışmanlığında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Orta Doğu Ülkelerinde Politik İstikrarsızlık, Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gokhankartal.gk@gmail.com

sosyo-politik gerginliklerden dolayı oluşan mülkiyet haklarını da içine alan toplumsal huzursuzluk ve şiddetin hakim olduğu belirsizlik halidir.

Politik istikrarsızlığın tanımında olduğu gibi, politik istikrarsızlık göstergeleri üzerinde de literatürde birçok farklı gruplandırmalar yapılmıştır. Genel olarak iki gruba indirgenebilecek politik istikrarsızlık göstergelerinden ilk gruplandırmaya göre politik istikrarsızlık iki ana başlık altında inceleyebilir. Birincisi yönetsel istikrarsızlık, ikincisi ise toplumsal huzursuzluk ve siyasi şiddetin göstergelerine dayanmaktadır (bkz. Alesina ve Perotti, 1996: 1205; Belletini vd., 2013: 19). İkinci gruplandırmaya göre ise politik istikrarsızlık yine iki ana başlıkta incelenmektedir. Birincisi düzenli ve düzensiz hükümet değişiklikleri (kabine değişiklikleri, anayasa değişiklikleri vb.) şeklindeki resmi istikrarsızlıklar; ikincisi devrimler, darbeler, iç savaşlar ve politik amaçlı suikastlar gibi daha sert yönlerini vurgulayan gayri resmi istikrarsızlıklar (Campos vd., 2012: 302; Campos ve Nugent, 2002: 159).

Konuyla ilgili literatür göz önüne alınarak politik istikrarsızlık göstergeleri; yönetsel istikrarsızlık göstergeleri (resmi istikrarsızlık göstergeleri), toplumsal huzursuzluk ve politik şiddet göstergeleri (gayri resmi istikrarsızlık göstergeleri) ve kurumsal göstergeler olmak üzere üç ana başlıkta incelenebilir:

A. Yönetsel İstikrarsızlık Göstergeleri (Resmi İstikrarsızlık Göstergeleri): Devlet başkanının değişmesi, seçim sayısı, parlamento değişiklikleri, kabine değişiklikleri (majör ve minör), hükümet krizleri, koalisyon ile kurulan hükümet sayısı, üst yönetim değişiklikleri, seçim sayısı, iktidardaki partinin yıl sayısı, rejim değişiklikleri, mecliste yer alan siyasi parti sayısı ve tasfiyelerdir.

B. Toplumsal Huzursuzluk ve Politik Şiddet Göstergeleri (Gayri Resmi İstikrarsızlık Göstergeleri): Politik bir amaca dayalı suikastlar, büyük ve küçük çaplı yurt içi şiddet olayları ve bu olaylarda öldürülen insan sayısı, başarılı ve başarısız darbeler, iç savaş, isyan, terör, grev, etnik çatışma ve kutuplaşma, dini gerginlikler ve bölünmedir.

C. Kurumsal Göstergeler: rejim, rejimin ömrü, bürokratik kalite, yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, orta sınıfın boyutu, özel yatırımların kamulaştırılması ve sözleşmelerin reddedilmesi, bütçenin uygulanmasının esnekliği, yönetici istihdamında şeffaflık ve rekabet edebilirlik ve hukuki yapının kökenidir.

Politik istikrarsızlık, kendi kendisini besleyen bir kısır döngüyü de beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda ekonomik büyümedeki düşüşlerde politik istikrarsızlığı besleyen bir diğer unsurdur. Alesina vd. (1996)'nin çalışmasında, politik istikrarsızlığın büyümeyi azalttığı, olası hükümet değişikliklerinin müteakip değişikliklerin olasılığını artırarak politik istikrarsızlığın kalıcı olma eğilimine sürüklediği ifade edilmiştir. Brückner ve Gradstein (2015), konuya ekonomik büyümenin politik riskleri azaltacağı şeklinde farklı bir açıdan bakarak gelir artışının politik riskleri azalttığını belirtmiştir. Ayrıca, etnik kutuplaşmanın az olduğu yerlerde gelir seviyesinin yüksek ve politik risklerin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonomi ile ilgisi olmayan politik çatışmanın veya uluslararası siyasal gelişmelerin artmasından kaynaklanan bazı dışsal sebeplerden dolayı hükümetin çöküş ihtimalinin

arttığı bir durumda, şokun bir sonucu olarak yatırım ve büyüme düşmekte ve böylece hükümetin çöküş ihtimali artarak politik belirsizliklerin daha da yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu durum, politik istikrarsızlığın kendi kendini besleyen kısır döngüsüne örnektir. Öte yandan, büyümenin bazı dışsal sebeplerden dolayı düştüğü bir durumda halk, hükümeti (kısmen dahi olsa) kötü ekonomik sonuç için sorumlu tutacaktır. Bu, hükümetin çöküş ihtimalini artırarak büyümeyi daha da düşürecektir. Düşük büyüme, hükümetin istikrarsızlığını da artırmaktadır. Bu durum ise ekonomik büyümedeki düşüşün politik istikrarsızlığı beslemesi, yaşanan politik istikrarsızlığın büyümeyi daha da düşürmesi gibi bir kısır döngünün ortaya çıkmasına bir örnektir. Ampirik literatür, endüstriyel demokrasilerde görevdeki hükümetlerin yeniden seçilme şansının seçimlerden hemen önce büyüme oranına bağlı olduğunu göstermiştir. Demokratik olmayan ülkelerde düşük büyüme, popüler memnuniyetsizliği artırmakta, anti-hükümet faaliyetlerine yönelik teşvikler meydana getirerek darbeleri daha da olası kılmaktadır (Alesina vd., 1996: 191).

Şekil 1. Politik İstikrarsızlığın Kısır Döngüsü

Enerji ise modern dünya ekonomisinin işleyişinde merkezi bir önem taşımaktadır. Sacko (2004)'e göre enerji, ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı olup, enerji kullanımındaki artış ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Çünkü enerji, birçok tüketim ve üretim faaliyeti için temel üretim faktörüdür. Fiziksel açıdan enerji kullanımında artış ekonomik üretkenliğe ve endüstriyel büyümeye yol açar. Bu teori, 1973 petrol şokundan önceki yılların gözlemleriyle desteklenen birim elastikiyete dayanmaktadır. İlk petrol şokuna (1973-1974) kadar, OECD ülkelerindeki ortalama esneklik katsayısı 1'dir. Yani %1'lik enerji tüketimindeki artış, %1'lik GSYH artışı meydana getirmektedir. Fakat 1974-1975'ten ve özellikle 1979'dan bu yana, bu ülkelerde GSYH birimi başına enerji tüketimi azalmıştır. Bu durumun sebebi enerji verimliliğinden kaynaklanan gelişmeler olup, enerji tüketiminde %1'lik artış GSYH'de %1'den daha fazla artışa olanak sağlamıştır. Barney ve Franzi (2002), modern ekonomide endüstriyel büyümenin en az yarısının enerji kaynaklı olduğunu ve üretim maliyetinin onda birinden fazlasını enerjinin temsil ettiğini iddia etmektedir (Saidi vd., 2017: 46). Hatta Voser (2012) enerjini ekonominin oksijeni ve büyümenin can damarı olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de günümüz ülkelerinin ekonomik yapılarına bakıldığında, bazı ülkelerin doğrudan enerji üretimi sonucunda elde ettiği gelirlerin ülke GSYH'lerinde önemli yeri olduğu görülürken, bazı ülkelerde ise üretim aşamasında enerjini önemli bir girdi olarak kullanarak enerjinin katma değerini artırdığı, bu yolla da yüksek GSYH değerlerine ulaştığı görülmektedir. Stern (1993), emek ve sermayeden oluşan üretim fonksiyonuna enerjini de ekleyerek enerjini bir üretim fonksiyonu olarak ele almıştır (Karagöl vd., 2007: 73).

Enerji tüketimi ekonomik büyümeyi artırmasının yanında yaşam standartlarını da geliştirir. İnsan yaşamını kolaylaştıran birçok teknolojik cihazın hem üretim aşamasında hem de bu cihazların kullanımında yoğun bir şekilde enerjiden yararlanılmaktadır. Enerji tüketimindeki artışın ekonomik büyümeyi artırmasının yanında, ekonomik büyümedeki artışında enerji tüketimini artırdığını belirtmek gerekir.

Enerjinin var olan önemi, enerjiye erişileme durumunu modern dünya ekonomisinin kâbusu haline getirerek enerji güvenliği kavramını ortaya çıkarmıştır. IEA'ya (International Energy Agency-Uluslararası Enerji Ajansı) göre enerji güvenliği "uygun fiyatta kesintisiz enerji kaynakları bulunabilirliği" olarak tanımlanmaktadır (IEA, 2017). Enerji güvenliği, kesintisiz bir enerji arzının bir ekonominin işleyişi için kritik olduğu fikrine dayanmakta, geleneksel olarak, petrol kaynaklarına erişimin korunması ve yaklaşımakta olan fosil yakıt tükenmesi ile ilişkilendirilmektedir (Kruyt vd., 2009: 2167). Kısaca enerji güvenliği "enerjinin makul bir fiyatla güvenilir ve yeterli miktarda arzı" ya da "ekonomik büyüme ve performansın devamlılığının sağlanması için yeterli miktarda enerji arzının makul ve istikrarlı fiyatlarla sağlanması" şeklinde tanımlanabilir (Çelikpala, 2014: 85). Yeterli miktarda enerji kaynağına ulaşabilme yeteneği, makul fiyatlarla enerji alımı, ulaşılabilirlik ve maliyet unsurlarının yakın ve orta vadeli gelecekte öngörülebilir olması, enerji alımıyla ilgili risklerin minimize edilmesi, geçiş ülkelerinin istikrarı, kullanılan enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek, bağımlılığı azaltmak adına ithalat yapılan ülkelerin çeşitlendirilmesi, ülke içinde enerji verimliliğinin yükseltilmesi, enerji alanındaki yatırımların teşvik edilmesi ve son olarak enerji güvenliği ile çevre güvenliğinin beraber düşülmesi enerji güvenliği tanımını şekillendiren ana unsurlardır (Karabulut, 2017: 34).

BP (2017)'ye göre Orta Doğu bölgesi verileri incelendiğinde 2016 yılı itibarıyla Orta Doğu bölgesi petrolde 877,93 milyar varil ile dünya petrol rezervlerinin %51,44'üne sahip olduğu görülmektedir. Petrol üretiminde ise 1.622,19 milyon ton ile dünya toplam petrol üretiminin %37,02'sini gerçekleştirmektedir. Doğalgaz açısından da zengin olan bölge 87,23 trilyon metreküp ile dünya doğalgaz rezervlerinin %46,75'ine sahiptir. Üretimde ise 781,01 milyar metreküp ile dünya üretiminin %21,99'unu gerçekleştirmektedir. Bunun yanında bölge, petrol taşımacılığında stratejik önemdeki (Süveyş Kanalı, Bal El Mandab, Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi gibi) bölge ve geçiş güzergâhlarına sahiptir. Ayrıca BP (2017)'de petrol ticaretinde önemli paya sahip olan bölgeler ve ülkelerin verileri incelendiğinde, Orta Doğu'nun dünya ham petrol ticaretinin %46,39'una hakim olduğu görülmektedir. BP (2017) verilerine ülkeler açısından bakıldığında Suudi Arabistan ham petrol ihracatında yıllık 375,32 milyar ton ve %17,7'lik pay ile dünyada ilk sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan ile birlikte Irak, Kuveyt ve BAE'nin yer aldığı 4 ülkenin dünya ham petrol ihracatının %36,8'ini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ayrıca, bölge ülkelerinin petrol ve doğalgazdan elde edilen gelirlerin GSYH ve ihracat gelirlerindeki payları bölgedeki çoğu ülkede yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. Orta Doğu'nun dünyanın en önemli enerji kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra önemli geçiş noktalarının bu bölgede bulunması ve Bölge

ekonomilerinin enerji kaynaklarından elde edilen gelirlere aşırı bağımlılığı, enerji güvenliği ile büyüme ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, Orta Doğu ülkelerinin seçilmesinin en temel sebebini oluşturmaktadır. Bunun yanında, Orta Doğu politik istikrarsızlık olayları açısından dünyanın en istikrarsız bölgelerinden birisidir. Bu bağlamda, tarihsel süreç içinde yaşanan Arap-İsrail Savaşları, Lübnan İç Savaşı, İran Devrimi, İran-İrak Savaşı, Birinci ve İkinci Körfez Savaşı, Birinci ve İkinci İntifada, Irak'ın İşgali ve etkisi halen devam eden Arap Baharı olaylarının yanı sıra birçok darbe, devrim, iç savaş, suikast gibi çok sayıda politik istikrarsızlık olayının yaşandığı bir bölgedir. Bu anlamda bu olayların hem bölge hem de dünya enerji güvenliğini tehdit etmesinin yanı sıra diğer ekonomik değişkenlere de doğrudan olumsuz etkisi söz konusudur. Literatürde konu ile ilgili çok az sayıda çalışma olması bu çalışmanın önemini artıran en önemli husus olup, bu bağlamda bu çalışmayla literatüre önemli bir katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu amaçla bu çalışmada öncelikle enerji güvenliği, politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme temelinde ilgili literatür incelenecektir. Sonraki bölümde bu çalışmada kullanılan veri seti ve metodoloji tanıtılacaktır. Son bölümde ise ekonometrik analizden elde edilen sonuçlar tablolaştırılarak değerlendirilecektir.

2. Literatür Özeti

Politik istikrarsızlıkların ekonomik büyüme, özel yatırım, vergilendirme, kamu harcamaları ve yatırım, borç ve enflasyon da dahil olmak üzere çok çeşitli makroekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz etkilerini belgeleyen geniş bir literatür ortaya çıkmıştır (Aisen ve Veiga, 2013: 151). Bu geniş literatür (bkz. Tablo 1¹) ekonomik büyümenin doğrudan veya dolaylı belirleyicilerini kapsamakta, politik istikrarsızlığın ekonomik büyümedeki etkisini göstermektedir.

¹ Bu çalışmada yer alan literatür özetinde doğrudan ekonomik büyümeye ilişkin literatüre yer verilmiş olup, politik istikrarsızlığın diğer ekonomik değişkenler üzerine etkisini de kapsayan geniş literatür için bkz. Kartal, 2018: 242-246; Kartal, 2020: 48-57.

Tablo 1. Politik İstikrarsızlık Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

S	Yazar	Konu	Dönem	Ülke	Sonuç
1	Aisen ve Veiga (2013)	Politik istikrarsızlık ve diğer politik ve kurumsal değişkenlerin ekonomik büyüme etkisi	1960-2004	169 ülke	Politik istikrarsızlığın büyümeye etkisi negatiftir. Demokrasinin küçük de olsa büyümeye etkisi negatiftir.
2	Al ve Belke (2018)	Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki	19914-2016	14 MENA ülkesi	İran ve İsrail hariç, diğer ülkelerde politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında tek ve çift yönlü nedensellik ilişkileri mevcuttur.
3	Alesina vd. (1996)	Politik istikrarsızlık ile kişi başı GSYH büyümesi arasındaki ilişki	1950-1982	113 ülke	Politik istikrarsızlık büyümeyi azaltmaktadır.
4	Alesina ve Perotti (1996)	Sosyo-politik istikrarsızlık	1960-1985	71 ülke	SPI hem gelir düzeyi hem de eğitim düzeyi ile negatif yönde ilişkilidir.
5	Alper (2018)	Politik istikrarın ekonomik büyüme üzerine etkisi	1996-2016	BRICS-T	Politik istikrardaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %1.27 arttırmaktadır.
6	Belletini vd. (2013)	Siyasi devamlılık/süreklilik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki	1984-2008	62 ülke	Siyasi kalıcılık/devamlılık/süreklilik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki negatiftir.
7	Brückner ve Gradstein (2015)	Ülkelerin ulusal gelirlerindeki büyümenin siyasi risk üzerindeki etkileri	1984-2007	115'den fazla ülke	Kişi başı GSYH büyümesindeki bir puanlık artış, siyasi risk endeksinin yaklaşık 0,1 puan azaltmaktadır.
8	Butkiewicz ve Yanikkaya (2005)	Sosyo-politik istikrarsızlık, demokrasi ve gelir ilişkisi	1970-1997	100'den fazla gelişmekte olan ülke	Sosyo-politik istikrarsızlık geliri olumsuz etkilemektedir. Fakat demokrasi seviyesine bağlı olarak etki gücü farklıdır.
9	Campos ve Karanasos (2008)	Ekonomik büyüme, dalgalanma ve politik istikrarsızlık ilişkisi	1896-2000	Arjantin	"Gayri resmi" politik istikrarsızlık doğrudan, "resmi" istikrarsızlık dolaylı olarak büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
10	Campos ve Nugent (2002)	SPI ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik	1960-1995	Gelişmekte olan 98 ülke	Siyasi istikrarsızlıktan ekonomik büyüme doğru nedensellik ve negatif ilişki olmakla birlikte, uzun vadeli ilişki bulunmamıştır.
11	Campos vd. (2012)	Politik istikrarsızlık, ekonomik büyüme ve finansal gelişme	1896-2000	Arjantin	Politik istikrarsızlık, ekonomik büyüme ve finansal gelişme üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.
12	Caporalea ve Leirer (2010)	Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ilişkisi	1975-2005	50 ABD eyaleti	Politik istikrarsızlık ekonomik büyüme etkisi negatiftir.
13	Chen ve Feng (1996)	Siyasi çevrenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri	1974-1990	7 OECD ülkesi	Rejim istikrarsızlığı, politik kutuplaşma ve hükümet baskısı büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.
14	Fosu (2001)	Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki	1960-1986	Sahraaltı Afrika	Çeşitli siyasi istikrarsızlık olaylarının başlıca bileşenlerinin artırılmış bir üretim fonksiyonunda uygulandığında, temel spesifikasyon testlerine (Specification-Based Testing) uyulduğunu tespit edilmiştir.
15	Gurgul ve Lach (2013)	Ekonomik büyüme ile politik istikrarsızlık ilişkisi	1990-2009	10 CCE ülkesi	Hükümet değişikliği eğilimi olarak tanımlanan siyasi istikrarsızlığın büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu bulunmuştur. Buna karşın büyümeden politik istikrara doğru bir nedensellik bulunamamıştır.
16	Jong-A-Pin (2009)	Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ilişkisi	1974-2003 ve 1984-2003	-	Politik rejimin istikrarsızlığı, ekonomik büyüme üzerinde sağlam ve önemli bir negatif etkiye sahiptir.
17	Kartal ve Öztürk (2018)	Politik istikrarsızlık, uluslararası göç hareketleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki	1996-2016	Türkiye, İran, Irak ve Suriye	Göçmen girişi ve politik istikrardaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi sırasıyla % 0,022 ve % 0,984 arttırmakta; göçmen olarak ülkeden çıkıştaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi % 0,488 azaltmaktadır.
18	Klomp ve Haan (2009)	Siyasi kurumların ekonomik büyüme volatilitesi üzerindeki etkisi	1960-2005	112 ülke	Demokrasi ekonomik volatilitiyi azaltmakta, politik istikrarsızlık ve politika belirsizlikleri ekonomik volatilitiyi arttırmaktadır.
19	Knutsen (2013)	Devlet kapasitesinin ekonomik büyümedeki rolü	1984-2004	Sahraaltı Afrika	Demokrasinin büyüme üzerinde etkisi güçlü ve pozitif olarak bulunmuştur.
20	Man (2016)	Siyasi rekabet bileşenleri (yürütme ve yasama organı) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki	1975-2007	187 ülke	Siyasi rekabet (genel ve yürütme açısından) ile büyüme arasında U şeklinde doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.
21	Martin ve Rogers (2000)	Büyüme ile ekonomik istikrarsızlık arasındaki ilişki	1979-1992 ve 1960-1988	97 ülke	Politik istikrarsızlık ekonomik istikrarsızlıkta önemli bir etkidir.
22	Menegaki ve Ozturk (2013)	Ekonomik büyüme ile politik istikrar dahil olmak üzere bazı değişkenlerle ilişkisi	1975-2009	26 Avrupa ülkesi	Büyüme ve politik istikrar, sermaye ve politik istikrarsızlık, sermaye ve fosil enerji tüketimi arasındaki iki yönlü nedensellik vardır.
23	Miljkovic ve Rimal (2008)	Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ilişkisi	1960-1988	122 ülke	Gelir artış hızı, ilk gelir düzeyi ve politik rejimin doğası gibi çeşitli sosyo-ekonomik faktörlerin politik istikrarı etkilediği hipotezini doğrulamıştır.
24	Özer ve Kocaman (2019)	Politik istikrarsızlık ve makroekonomik değişkenler (büyüme, enflasyon ve döviz kuru) arasındaki nedensellik ilişkisi	1992-2016	Türkiye, Hindistan, Rusya, Meksika ve Endonezya	Politik istikrarsızlık ile bazı makroekonomik değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin kanıtları bulunmuştur.

S	Yazar	Konu	Dönem	Ülke	Sonuç
25	Rachdi ve Saidi (2015)	Demokrasi ile ekonomik büyüme ilişkisi	1983-2012	MENA ülkeleri	Demokrasi MENA ülkelerinde büyüme üzerinde sağlam ve olumsuz bir etkiye sahiptir.
26	Radu (2015)	Politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi	1990-2011	Romanya	Politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir.
27	Şanlısoy (2020)	Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi	1987-2015	Türkiye	Ekonomik büyümede meydana gelen pozitif şokların politik istikrarsızlık üzerinde pozitif şoklara neden olmaktadır.
28	Şanlısoy ve Çetin (2017)	Politik istikrarsızlık ile makroekonomik performans değişkeni arasındaki nedensellik ilişkisi	1984-2015	Türkiye	Politik istikrarsızlıktan makroekonomik performansa doğru bir nedensellik vardır.
29	Şanlısoy ve Kök (2016)	Politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme	1987-2006	Türkiye	Politik istikrarsızlıkla ekonomik büyüme arasındaki ters yönlü ilişki
30	Sen (2013)	Kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki	1984-2010	110 ülke	Kurumsal kalite ekonomik büyümenin devam etmesi açısından önemlidir.
31	Sweidan (2016)	Politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme	1967-2009	Ürdün	Politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme ve reel devlet harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir olumsuz etkisi vardır.
32	Tabassam vd. (2016)	Politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisi	1988-2010	Pakistan	Siyasi istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir olumsuz etkisi
33	Tang ve Abosedra (2014)	Turizm, enerji tüketimi, politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme	2001-2009	24 MENA ülkesi	Siyasi istikrarsızlık MENA bölgesindeki ekonomik büyüme ve gelişme sürecini de engellemektedir.
34	Toledo ve Venieris (2014)	Sosyo-politik istikrarsızlık endeksi ile ekonomik büyüme ilişkisi	1980-2000	62 ülke	Sosyo-politik istikrarsızlık endeksi ile büyüme arasında negatif ilişkili vardır.
35	Yalçınkaya ve Kaya (2017)	Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki	1996-2015	Gelişmiş G-12 ve gelişmekte olan G-8 ülkeleri	G-12 ve G-8 gruplarında politik istikrar/istikrarsızlık endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri pozitif/negatif yönlü olup, sonuçlar istatistiksel açıdan anlamlıdır.
36	Yang (2011)	Siyasi ve ekonomik liberalizasyonun büyüme volatilitesi üzerindeki etkileri	1970-2005	158 ülke	Demokratikleşmenin daha hızlı büyümeye neden olduğuna yönelik kesin kanıt bulunamamıştır.
37	Younis vd. (2008)	Politik istikrarsızlığın büyüme ile ilgili değişkenler üzerindeki etkisi	1990-2005	10 Asya ülkesi	Politik istikrar ekonomik büyümenin belirleyicileri üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiye sahiptir.
38	Zouhaier ve Kefi (2012)	Politik istikrarsızlık-yatırım-büyüme arasındaki ilişki	2000-2009	11 MENA ülkesi	Politik istikrarsızlığın yatırım ve ekonomik büyüme üzerinde etkisi yoktur.

Bu çalışmada, politik istikrarsızlığın yanında enerji güvenliği de analize dahil edilmiş olup, politik istikrarsızlığın aksine ekonomik değişkenler ile enerji güvenliği arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar yok denecek kadar az sayıdadır. Mevcut ekonomi literatüründe enerji konusu çokça işlenmesine rağmen, ampirik çalışmalar genellikle enerji tüketiminin ekonomik değişkenler üzerindeki etkisine yoğunlaşmıştır. Enerji güvenliği üzerine yapılan ampirik çalışmaların çoğunluğu ise enerji güvenliği endeksi oluşturma üzerinedir.

Enerji güvenliğini bir bütün olarak ampirik çalışmalarına konu edinen çok az sayıda çalışmadan birisi Le and Nguyen (2019) tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, 2002-2013 yılları arasındaki dönemde 74 ülkeyi kapsayan bir veri seti ile enerji güvenliğinin ekonomik büyümeye katkıda bulunup bulunmadığını incelenmektedir. Enerji güvenliğinin 5 farklı yönünü içeren 10 enerji güvenliği ölçütü ile farklı gelir seviyelerine dayalı ülkelerin alt örnekleri üzerinde panel veri analizini gerçekleştirilmiştir. Yazarlara göre, elde edilen sonuçlar enerji güvenliğinin hem tüm örnek ülke hem de alt örnekler için ekonomik büyümeyi arttırdığını göstermektedir. Ayrıca enerji yoğunluğu ve karbon yoğunluğu değişkenleriyle ölçülen enerji güvensizliği ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bulgular, küresel düzeyde ekonomik gelişme, enerji güvenliği ve iklim değişikliğinin azaltılması için enerjinin bu üç ajanda arasında bağlantı olduğu için bütünleşik temalar olarak takip edilmesi gerektiğini göstermektedir. Enerji güvenliğinin ampirik çalışmaya konu olan bir diğer çalışma Stavtysky vd. (2018) çalışmasında 1997-2016 yıllarını kapsayan 29 Avrupa

ülkesi için New Energy Security Index (NSI) oluşturmuştur. CPI'nın bağımlı değişken olduğu modelde enerji güvenliğindeki artış ile enflasyon arasında negatif ilişki bulunurken; GDP'nin bağımlı olduğu modelde enerji güvenliğindeki artışların GSYH'yı pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır.

3. Veri Seti ve Metodolojisi

Panel veri; hane halkları, firmalar ve ülkelerin bir yatay kesit üzerinde çeşitli zaman periyotları boyunca gözlemlerin bir araya getirilmesini ifade etmektedir (Baltagi, 2005: 1). Bu bölümde politik istikrarsızlık, enerji güvenliği ve ekonomik büyüme ilişkisi bir panel veri oluşturularak incelenmiştir. Bu amaçla (1) nolu denklem kurulmuştur. Ekonomik büyümeyi temsil etmesi için kişi başı GSYH'den faydalanılmıştır. Denklemde verilen değişkenler ve açıklamaları Tablo 2'de verilmiştir.

$$\ln \text{pergdp}_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{ensec}_{i,t} + \beta_2 \ln \text{pi}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Tablo 2. Analizde Kullanılan Veriler ve Açıklamaları

Değişken	Açıklama
lnpergdp	Kişi başı GSYH. Genel olarak Dünya Bankası tarafından elde edilen veriler kullanılmıştır. Eksik veriler IMF, UNCTAD, CIA ve Butter (2015)'den tamamlanmıştır.
lnensec	Global Energy Institute tarafından enerji tüketimi en yüksek 75 ülke için yayınladığı "Enerji Güvenliği Risk Skoru"dur. Rakamsal artış riskin arttığını göstermektedir.
lnpi	Dünya Bankası tarafından yayınlanan "Politik İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu" verisidir. Rakamsal azalış politik riskin arttığını göstermektedir.
Ülkeler	Türkiye, Suudi Arabistan, İran, BAE, Mısır, İsrail, Irak, Cezayir, Katar, Kuveyt, Fas, Umman, Libya, Bahreyn ve Suriye.

Enerji Güvenliği Risk Skoru, Orta Doğu'da yer alan ülkelerden 15 ülke için mevcut olmasından dolayı yapılan analiz 15 ülkeyi kapsamaktadır. Bunun yanında, politik istikrarsızlık değişkeninin 1996 yılından başlaması, Enerji Güvenliği Risk Skorunun ise 2014 yılına kadar mevcut olmasından dolayı analiz 1996-2014 yıllarını kapsamaktadır. Verilerin aynı türden ifade edilebilmesi için logaritması alınmıştır. Negatif verilerin logaritması hesaplanamayacağından pi değişkeninin tüm değerlerine 5 puan eklenerek negatiflikten kurtarılmıştır.

Panel veri seti, zaman boyutunu da içermesinden dolayı beraberinde zaman serisi özelliklerini ve sorunlarını da getirmektedir. Bu bağlamda verilerde birim kökün varlığı tespit edilirse, sahte regresyon sorunu panel veri analizinde de ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle öncelikle panel birim kök incelemesinin yapılması gerekmektedir (Kök ve Şimşek, 2006). Birim kökün varlığı serinin durağan olmadığını göstermektedir. Durağanlık kavramı ise stokastik bir sürecin birinci (ortalama) ve ikinci (varyans ve otokovaryans) momentleri doğrusal zamanda değişmez (zamandan bağımsız) olduğu durumu ifade etmektedir. Durağan olmayan bir zaman serisi d defa farkı alınarak durağan hale dönüştürülebiliyorsa bu seri d'inci dereceden bütünleşiktir ve bu durum I (d) şeklinde gösterilir (Uçan, 2011: 145-148).

Bu çalışmada Levin, Lin ve Chu (2002) ve Im, Pesaran, Shin (2003) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Levin, Lin ve Chu (2002), her bir zaman serisinin durağan olduğu alternatif hipotezine karşı birim kök içerdiği boş hipotezi test etmek için havuzlanmış kesitsel zaman serisi verilerini kullanan homojen paneller için bir prosedür geliştirmiştir (Levin, Lin ve Chu, 2002:18). LLC testi, sıfır hipotezinde paneldeki her birim bütünleşik artıkları (residual) içerir durumunu, alternatif hipotezinde ise tüm birimler durağan artıklar içerir durumunu test etmekte; paneldeki her grubun birim kök içerip içermediğinin analizi yapılmaktadır (Çelik vd., 2008). Levin, Lin ve Chu (2002), Denklem (2)'de verilen temel ADF spesifikasyonunu dikkate alarak panel birim kök testini açıklamaktadır (Seshaiah ve Tripathy, 2018: 578-579):

$$\Delta Y_{i,t} = (\rho_i - 1)Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{\varphi} \beta_{i,t} \Delta Y_{i,t-j} + \delta X_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Burada $\Delta Y_{i,t}$, $Y_{i,t}$ 'nin panel veri değişkeni olduğu fark terimi, n fark terimi için gecikme sayısı, $X_{i,t}$ modeldeki eksojen değişken ve $\varepsilon_{i,t}$ denklemdeki hata terimidir.

Denklem (2) otokorelasyon ve deterministik bileşenler düşünülerek aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$\Delta Y_{i,t}^* = (\rho_i - 1)Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{\varphi} \beta_{i,t}^* \Delta Y_{i,t-j} + \delta^* X_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Benzer $y_{i,t-1}^*$ ikinci katsayı kümesi kullanılarak şu şekilde tanımlanabilir:

$$y_{i,t-1}^* = Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^n \beta_{i,t}^* \Delta Y_{i,t-j} + \delta X_{i,t}^* \quad (4)$$

$\Delta Y_{i,t}^+$ ve $y_{i,t-1}^+$, $\Delta Y_{i,t}^*$, $y_{i,t-1}^*$ 'in regresyon standart hatası s_i 'ye bölünmesiyle elde edilir. Burada Denklem (11)'deki her bir ADF den s_i standart hata hesaplanır. Son olarak α katsayısı denklem (5) kullanılarak hesaplanır.

$$\Delta Y_{i,t}^+ = (\rho_i - 1)y_{i,t-1}^+ + \xi_{i,t} \quad (5)$$

Yukarıdaki denklemde elde edilen α katsayısı, sonlu örnek özelliklerine sahip asimptotik ve normal dağılıma sahip olacaktır. Bununla birlikte, t istatistiği eksi sonsuza doğru saparsa, Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından gösterildiği gibi, iyi tanımlanmış bir sınırlayıcı dağılımına yakınsama sağlamak için yeniden yerleştirilmeli ve normalleştirilmelidir. Bu yüzden istatistik değeri aşağıdaki gibi modifiye edilmektedir:

$$t^* = \left(t_{\varphi} - N \tilde{T} \hat{S}_{NT} STD(\hat{\Phi}) \mu_m T \right) / \sigma_m T \quad (6)$$

Burada \tilde{T} örnek büyüklüğü, $STD(\hat{\Phi})$, $\hat{\Phi}$ 'nin standart sapmasıdır.

$$\hat{S}_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{s}_i \quad (7)$$

Panel verinin birim birim kök içerdiğini ifade eden hipotez:

$$H_0 : \Phi_i = \rho_i - 1 = 0, \quad i = 1, \dots, N \quad (8)$$

Panel verinin birim birim kök içermediğini ifade eden alternatif hipotez:

$$H_1 : \Phi_i = \rho_i - 1 \neq 0 \quad (9)$$

şeklinde verilir.

Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testi bireysel birim kök istatistiklerinin ortalamasına dayanan dinamik heterojen paneller için geliştirilmiştir (Im, Pesaran ve Shin, 2003: 53). Bu test her bir yatay kesit için ayrı ayrı birim kök testi olup olmadığını test etmektedir.

$t = 1, 2, \dots, T$ olmak üzere IPS panel birim kök testi için model şu şekildedir (Seshaiah ve Tripathy, 2018: 580):

$$Y_{it} = \alpha + \beta Y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

Bu denklem Dicky Fuller formatında

$$Y_{it} = \alpha + \beta Y_{it-1} + \varepsilon_{it}, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (11)$$

olarak yazılabilir. Yukarıdaki birinci derece Auto Regressive (AR) model Y_{it} bağımlı değişken ve panel çerçevesinde birinci gecikmeli bağımsız değişken içerir. Panel çerçevesinde 1'den N 'ye kadar i değişkenleri yatay kesit birimlerini, ε_{it} denklemin hata terimini gösterir. Bu denklem $t = 1, 2, 3, \dots, T$ olmak üzere Augmented Dicky Fuller formatında

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \beta_i \Delta Y_{it-1} + \sum_{j=1}^{pi} \theta_j \Delta Y_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

olarak ifade edilir. Sıfır hipotezi veya birim kök hipotezi $H_0 : \beta = 1$ olarak ifade edilebilir. Bireysel serilerde birim kökleri test etmek için tahmini t istatistikleri,

$$\bar{t}_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{iT} (p_i \theta_i) \quad (13)$$

biçimindedir. \bar{t}_{NT} standartlaştırılmıştır ve standartlaştırılmış \bar{t}_{NT} istatistiğinin N ve $T \rightarrow \infty$ standart normal dağılıma yakınsadığı gösterilmiştir. IPS, N ve T küçük olduğunda \bar{t}_{NT} testinin daha iyi sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli katsayıları tahmin etmeden önce değişkenler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisinin doğrulanması gerekmektedir. Bu amaçla literatürde kullanılan eşbütünlüşme testlerinden olan Pedroni ve Kao testleri, Engle-Granger (1987) eşbütünlüşme testinin panel veriler için genişletilmiş, iki aşamalı (artık bazlı) eşbütünlüşme testlerine dayanmaktayken, Fisher testi Johansen testinin kombine edilmiş halidir.

Pedroni (1999, 2004) birden fazla regrese sahip dinamik panellerde eşbütünlüşme yokluğunu test etmek ve bu testler için yaklaşık kritik değerleri hesaplamak için artık bazlı bir yöntem açıklamaktadır. Burada ilk adım, hipotezlenen koentegrasyon regresyonundan regresyon artıklarını hesaplamaktır. Genel durumda denklem $t = 1, \dots, T$; $i = 1, \dots, N$; $m = 1, \dots, M$ için

$$y_{i,t} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} x_{1i,t} + \beta_{2i} x_{2i,t} + \dots + \beta_{Mi} x_{Mi,t} + e_{i,t} \quad (14)$$

şeklinindedir. Burada T zaman içindeki gözlem sayısını, N paneldeki bağımsız üyeleri, M regresyondaki değişkenlerin sayısını göstermektedir. Pedroni dördü kesit içi (panel eşbütünlüşme), üçü kesitlerarası (grup ortalama panel eşbütünlüşme) olmak üzere eşbütünlüşmenin yokluğu hipotezini test eden yedi test önermiştir:

Kesit İçi Panel Eşbütünlüşme Testleri (Within):

Panel v (variance ratio statistic):

$$T^2 N^{3/2} Z_{v,N,T} \equiv T^2 N^{3/2} \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1} \quad (15)$$

Panel rho (Panel rho – Statistik) :

$$T \sqrt{N} Z_{\rho,N,T-1} \equiv T \sqrt{N} \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} (\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{i,t} - \hat{\lambda}_i) \quad (16)$$

Panel PP (Panel t – Statistik; non-parametric) :

$$Z_{t,N,T} \equiv \left(\hat{\sigma}_{N,T}^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1/2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} (\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{i,t} - \hat{\lambda}_i) \quad (17)$$

Panel ADF (Panel t – Statistik; parametric) :

$$Z_{t,N,T}^* \equiv \left(\hat{s}_{N,T}^{*2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^{*2} \right)^{-1/2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^* \Delta \hat{e}_{i,t}^* \quad (18)$$

Kesitlerarası Panel Eşbütünlüşme Testleri (Between Tests):

Grup rho (Grup rho – Statistik) :

$$TN^{-1/2} \tilde{Z}_{\rho,N,T-1} \equiv TN^{-1/2} \sum_{i=1}^N \left(\sum_{t=1}^T \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1} \sum_{t=1}^T (\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{i,t} - \hat{\lambda}_i) \quad (19)$$

Grup PP (Grup t – Statistik; non-parametric) :

$$N^{-1/2} \tilde{Z}_{t,N,T} \equiv N^{-1/2} \sum_{i=1}^N \left(\hat{\sigma}_i^2 \sum_{t=1}^T \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1/2} \sum_{t=1}^T (\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{i,t} - \hat{\lambda}_i) \quad (20)$$

Grup ADF (Grup t – Statistik; parametric) :

$$N^{-1/2} \tilde{Z}_{t,N,T}^* \equiv N^{-1/2} \sum_{i=1}^N \left(\sum_{t=1}^T \hat{s}_i^{*2} \hat{e}_{i,t-1}^{*2} \right)^{-1/2} \sum_{t=1}^T \hat{e}_{i,t-1}^* \Delta \hat{e}_{i,t}^* \quad (21)$$

Panel ve grup ortalama istatistiklerinin her biri için asimptotik dağılımlar şu şekilde ifade edilebilir:

$$\frac{\chi_{N,T} - \mu \sqrt{N}}{\sqrt{v}} \Rightarrow N(0,1) \quad (22)$$

Burada $\chi_{N,T}$, yukarıda ifade edilen kesit içi ve kesitlerarası istatistiklerin her biri için uygun şekilde standardize edilmiş (N ve T boyutlarına göre) formuyken, μ ve v değerleri her testin ortalaması ve varyansdır.

Engle-Granger iki aşamalı eşbütünlüşme testlerinden bir diğeri Kao Eşbütünlüşme testidir. Kao (1999), Dickey Fuller (DF) ve Augmented Dickey Fuller (ADF) temelli eşbütünlüşme testleri sunmaktadır. Kao'nun DF tipi testi aşağıdaki modeli takip etmektedir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + e_{it}, \quad i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T \quad (23)$$

$$y_{it} = y_{it-1} + u_{it} \quad (24)$$

$$\chi_{it} = \chi_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (25)$$

Bu modellerle DF testi, tahmin yapılan kalıntılardan hesaplanabilir:

$$\hat{e}_{it} = p \hat{e}_{it-1} + v_{it} \quad (26)$$

Durağan olmayan sıfır hipotezini test etmek, yokluk hipotezi (eşbütünlüşme yoktur) $H_0 : \rho = 1$ olarak yazılabilir. ADF testi, tahmin yapılan kalıntılardan hesaplanabilir:

$$\hat{e}_{it} = p \hat{e}_{it-1} + \sum_{j=1}^p \phi_j \Delta \hat{e}_{it-j} + v_{itp} \quad (27)$$

Eşbütünlüşmenin yokluğu altında ADF test formu:

$$t_{ADF} = \frac{(\hat{p}-1) \left[\sum_{i=1}^N (e_i' Q_i e_i) \right]^{1/2}}{s_v} \quad (28)$$

şeklinindedir. Burada eşbütünlüşmenin yokluğu hipotezi $H_0 : \rho = 1$ t istatistiğine dayanmaktadır.

Fisher (1932), özel bağımsız test sonuçlarını kullanan birleştirilmiş bir test elde etmiştir. Maddala ve Wu (1999),

Johansen testlerini birleştirerek panel verilerinde eş bütünlüme testine alternatif bir yaklaşım önermek için Fisher'in sonuçlarını kullanmışlardır. Bu test Johansen Fisher Panel Eşbütünlüme Testi olarak adlandırılmaktadır (Arlt ve Mandel, 2014: 279).

Johansen (1988), iki farklı yaklaşım önermektedir; bunlardan biri olasılık istatistiklerinin iz istatistiği, diğeri ise durağan olmayan zaman serilerinde eşbütünlüme vektörlerinin varlığını belirlemek için maksimum özdeğer istatistiğidir. İz istatistikleri ve maksimum özdeğer istatistikleri sırasıyla Denklem (29) ve Denklem (30)'da gösterilmiştir (Morshed, 2010: 17).

$$\lambda_{iz}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (29)$$

$$\lambda_{mak}(r, r+1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (30)$$

Eğer π_i yatay kesit i için bireysel eşbütünlüme testinden elde edilen p değeri ise, o zaman panel için sıfır hipotezi:

$$\chi^2_{2N} = -2 \sum_{i=1}^N \log_e(\pi_i)$$

Eşbütünlüme ilişkinin varlığı tespit edilmesi durumunda Pedroni (2000) tarafından önerilen Tam Modifiye En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS-Fully Modified Ordinary Least Squares) ile uzun dönem katsayıların tahmini yapılabilir. Heterojen panellerde eşbütünlüme regresyonlarının tahmini için Pedroni (2000) aşağıdaki denklemi kullanmıştır:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \mu_{it} \quad (31)$$

$$x_{it} = x_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (32)$$

Denklem (31)'de hata terimleri durağan bir süreçtir. Dolayısıyla y_{it} birinci dereceden bütünlük ise y_{it} ve x_{it} arasında eşbütünlüme ilişkisi vardır. Böylece, β tahmin edilmesi gereken uzun dönem eşbütünlüme vektörünü göstermektedir. Panel FMOLS tahmincisinde panel için eşbütünlüme vektörü elde edilirken birinci aşamada eşitlik (31)'deki model her bir yatay kesit için FMOLS tahmincisi kullanılarak tahmin edilmektedir. İkinci aşamada her bir yatay kesite ait FMOLS tahmininden elde edilen eşbütünlüme katsayılarının ortalaması alınmaktadır. Panel için eşbütünlüme vektörü ve panel eşbütünlüme katsayısına ilişkin t -istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Nazlıoğlu, 2010: 98-99):

$$\hat{\beta}_{GFM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FM,i}^* \quad (33)$$

$$t_{\hat{\beta}_{GFM}^*} = N^{-1/2} \sum_{i=1}^N t_{\hat{\beta}_{FM,i}^*} \quad (34)$$

Burada, $\hat{\beta}_{GFM}^*$ her bir yatay kesit için FMOLS tahmininden elde edilen eşbütünlüme katsayısını, $t_{\hat{\beta}_{GFM}^*}$ paneli oluşturan her bir yatay kesit için yapılan FMOLS tahmininden elde edilen eşbütünlüme katsayısına ilişkin t -istatistiğini göstermektedir.

Kısa dönem katsayıların tespiti için klasik model, rassal etkiler modeli ve sabit etkiler modeli arasında seçim

yapılması gerekmektedir. Ayrıca klasik modelin dışında bir model kullanılacaksa kullanılacak modelde tek yönlü zaman ya da kesit etki modeli mi yoksa çift yönlü etki modelinin mi geçerli olduğu tespit edilmelidir. Hangi modelin geçerli olduğunun tespiti için kullanılan yöntemlerden biri olan F İstatistiği klasik model ile sabit etkili model arasında² geçerli model seçiminde yardımcı olan testlerdendir. Modelde tek ya da çift yönlü etkilerin tespit edilmesi için EKK tahmin yöntemi sonucu elde edilen hata terimleri kullanılmaktadır. Aşağıda verilen Denklem (35) ile tek yönlü sabit kesit etki modeli, Denklem (36) ile tek yönlü sabit zaman etki modeli, Denklem (37) ile çift yönlü sabit kesit etki modeli açıklanmaktadır (Baltagi, 2005: 11-14; Hotunluoğlu ve Özçağ, 2012: 360-362)³.

$$\begin{array}{ccc} u_{it} = & H_0 = & F = \\ \mu_i + v_{it} & \mu_1 = \mu_2 = \dots = 0 & \frac{(RRSS - URSS)/(N-1)}{URSS/(NT - N - K)} \end{array} \quad (35)$$

$$\begin{array}{ccc} \lambda_i + v_{it} & \lambda_1 = \lambda_2 = \dots = 0 & \frac{(RRSS - URSS)/(N-1)}{URSS/(NT - N - K)} \end{array} \quad (36)$$

$$\begin{array}{ccc} \mu_i + \lambda_i + v_{it} & \mu = \lambda = \dots = 0 & \frac{(RRSS - URSS)/(N+K-1)}{URSS/(NT - N - K + 1)} \end{array} \quad (37)$$

Klasik model ile rassal etki modelden hangi yöntemin kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmesinde literatürde en sık kullanılan Breusch ve Pagan (1980) LM test istatistiği⁴ aşağıda verilen Denklem (38) ile rassal etkisini, Denklem (39) ile rassal zaman etkisini, Denklem (40) ile çift yönlü rassal etki yokluk hipotezini test etmektedir (Baltagi, 2005: 59-60).

$$LM_{\mu} = \frac{NT}{2(T-1)} \left[1 - \frac{\tilde{u}'(I_N \otimes J_T)\tilde{u}}{\tilde{u}'\tilde{u}} \right]^2 \quad H_0^a : \sigma_{\mu}^2 = 0 \quad (38)$$

$$LM_{\lambda} = \frac{NT}{2(N-1)} \left[1 - \frac{\tilde{u}'(J_N \otimes I_T)\tilde{u}}{\tilde{u}'\tilde{u}} \right]^2 \quad H_0^b : \sigma_{\lambda}^2 = 0 \quad (39)$$

$$LM_{\mu} + LM_{\lambda} \quad H_0 : \sigma_{\mu}^2 = \sigma_{\lambda}^2 = 0 \quad (40)$$

Hem F Testi hem de LM Testi sonucunda klasik modelin uygulanamayacağı sonucunun çıkması durumunda rassal ve sabit etki modellerinden birisi tercih edilmelidir. Bu iki test arasında hangisinin uygulanacağına ise Hausman Testi

² H₀ kabul ise klasik model; H₀ red ise sabit etki modeli.

³ u_i gözlemlenemeyen kesit ekişi, λ_i gözlemlenemeyen zaman etkisini, v_{it} rassal hata terimini ifade etmektedir. RRSS kısıtlı modelin hata kareleri toplamı, URSS kısıtsız modelin hata kareleri toplamını ifade etmektedir.

⁴ H₀ kabul ise klasik model; H₀ red ise rassal etki modeli.

sonucunda karar verilir. Hausman İstatistiği şu şekilde ifade edilebilir (Tarı, 2011: 494):

$$\left(\hat{\beta}_{SE} + \hat{\beta}_{RE} \right)' \left[\text{Var} \left(\hat{\beta}_{SE} - \text{Var} \left(\hat{\beta}_{RE} \right) \right) \right]^{-1} \left(\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{RE} \right) = \chi_k^2 \quad (41)$$

Yokluk hipotezinin kabulü rassal etkiler modelini, alternatif hipotezin kabulü ise sabit etkiler modelini işaret etmektedir.

4. Ampirik Sonuçlar

Bu bölümde öncelikle değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin analizi yapıldıktan sonra, uygun sonuçlar çıkması halinde eşbütünleşme analizi yapılacaktır. Bu çalışmada LLC (Levin, Lin ve Chu), IPS (Im, Pesaran, Shin) birim kök testleri uygulanmıştır. Tablo 3’de Levin, Lin ve Chu (2002) ve Im, Pesaran, Shin (2003) birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları (LLC ve IPS)

Değişken	Levin, Lin ve Chu t istatistik (LLC)			
	Düzye		Birinci Fark	
	İst.	p-value	İst.	p-value
pergdp	-1,55240	0,0603	-9,22516	0,0000
pi	-0,10377	0,4587	-6,75302	0,0000
ensec	2,06499	0,9805	-7,98119	0,0000

Değişken	Im, Pesaran and Shin W-stat (IPS)			
	Düzye		Birinci Fark	
	İst.	p-value	İst.	p-value
pergdp	-0,33935	0,3672	-619,149	0,0000
pi	-0,71911	0,2360	-741,008	0,0000
ensec	0,01064	0,5042	-572,505	0,0000

Not : Model sabit ve trend içermektedir.

Tablo 3 incelendiğinde her iki birim kök testi sonuçlarında da tüm değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiği, birinci farkı alındığından birim kökten kurtulduğu görülmektedir. Kısaca değişkenler I(1) seviyesinde durağan hale gelmektedir. Bu sonuç eşbütünleşme analizinin yapılabileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda yapılan eşbütünleşme test sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. İlk olarak verilen Pedroni Eşbütünleşme sonuçlarına göre 11 test istatistiğinden 8’inde eşbütünleşme yoktur hipotezi reddedilerek, alternatif hipotez olan eşbütünleşmenin varlığı kabul edilmiştir. Aynı şekilde Kao Eşbütünleşme Testi ve Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi sonuçları da eşbütünleşme ilişkisinin varlığını teyit etmektedir.

Tablo 4. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi				
Kesit İçi Testler (Within)	t-ist.	Olasılık	Ağırlık, t- ist.	Olasılık
Panel v	-0,791242	0,7856	-2,694330	0,9965
Panel rho	-3,966839	0,0000***	-2,328830	0,0099***
Panel PP	-8,034342	0,0000***	-8,197642	0,0000***
Panel ADF	-8,103650	0,0000***	-8,059380	0,0000***
Kesitlerarası Testler (Between Tests)	t-ist.	Olasılık		
Group rho-Statistic	-0,626578	0,2655		
Group PP-Statistic	-9,824519	0,0000***		
Group ADF-Statistic	-7,592429	0,0000***		

Kao Eşbütünleşme Testi	
ADF t-ist.	Olasılık
-2,439652	0,0074***

Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi				
Eşbütünleşme Hipotezleri	Fisher İst. (İz testi)	Olasılık	Fisher İst. (mak. özdeğer)	Olasılık
Yok	279.9	0.0000***	205.2	0.0000***
En çok 1	120.1	0.0000***	106.5	0.0000***
En çok 2	62.82	0.0004***	62.82	0.0004***

Not :Lag uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. ***%1, **%5, *%10.

Uzun dönemli ilişkinin varlığının bulunmasının ardından değişkenlerin uzun dönem katsayıları FMOLS yöntemi ile tahmin edilmiş olup, sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. FMOLS (Panel Fully Modified Least Squares) Test Sonuçları

Değişken	Katsayı	t ist.	p-value
$\Delta \ln \text{ensec}$	-0,414448	-3,057127	0,0025***
$\Delta \ln \text{pi}$	0,255783	1,869909	0,0629*
R^2	0,188107		

Not : ***%1, **%5, *%10.

Tablo 5’de verilen FMOLS sonuçlarına göre, politik istikrardaki %1 artış, %10 anlamlılık seviyesinde kişi başı GSYH’yi %0,25 artırırken; enerji güvenliği riskindeki %1 artış, %1 anlamlılık seviyesinde kişi başı GSYH’yi %0,41 azaltmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuç beklentiler ile uyumludur.

Kısa dönem katsayıların tespitinde rassal ve sabit etkili modellerden uygun olana karar vermek için bazı ön testler yapılması gerekmektedir. Kısa dönem katsayılarının hesaplanmasında klasik model, rassal etkili model ve sabit

etkili modelden hangisinin kullanılacağı, klasik modelin dışında bir model kullanılacaksa tek yönlü etki (zaman veya kesit) modellerinden birisi mi yoksa çift yönlü etki

modellerinden birisinin mi kullanılacağı konusunda karar vermek için yapılan testler ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Uygun Modelin Seçilmesi Üzerine Yapılan Test Sonuçları

Test	Etki Türü	İst.	Olasılık	H ₀	Sonuç
F Testi	Kesit etkisi	0,13538	0,9999	Sabit kesit etki yoktur.	Kabul
	Zaman etkisi	5,70398	0,0000	Sabit zaman etki yoktur	Red
	Çift yönlü	3,06609	0,0000	Sabit çift yönlü etki yoktur	Red
Breusch-Pagan LM	Kesit etkisi	5,96433	0,0146	Rassal kesit etki yoktur.	Red
	Zaman etkisi	7,29778	0,0000	Rassal zaman etki yoktur	Red
	Çift yönlü etki	7,89422	0,0000	Rassal çift yönlü etki yoktur	Red
Honda LM	Kesit etkisi	-2,44220	-	Rassal kesit etki yoktur.	-
	Zaman etkisi	8,54271	0,0000	Rassal zaman etki yoktur	Red
	Çift yönlü etki	4,31371	0,0000	Rassal çift yönlü etki yoktur	Red
Hausman (χ ²) İst.	Kesit etkisi	0,19132	0,9088	Rassal Kesit etki	Kabul
	Zaman etkisi	8,37541	0,0152	Rassal zaman etki	Red
	Çift yönlü etki	6,34689	0,0419	Çift yönlü rassal etki	Red

Klasik model ile sabit etkili model arasındaki tercihi belirten F Testi sonuçları incelendiğinde kesit etkisinin kabul edildiği model⁵ dışındaki diğer sonuçlar sabit etkinin varlığını desteklemektedir. Rassal etkili model ile klasik model arasında tercihi belirten Breusch-Pagan LM sonuçları incelendiğinde rassal etkili modelinin varlığı kabul edilmiştir. Honda LM zaman ve çift yönlü etki modellerinde klasik modele karşı rassal etkinin varlığı kabul edilirken kesit etkisi negatif değer aldığı için rassal etki tahmini geçersizdir. LM testleri bir arada düşünüldüğünde tek yönlü rassal zaman etkisi ve çift yönlü rassal etki vardır.

Rassal etki ile sabit etki modelleri arasında hangisine karar verileceğini gösteren Hausman test sonuçları incelendiğinde⁶ kesit etkide rassal etkinin, zaman ve çift yönlü etkide sabit etkili modelin geçerliliği kabul edilmiştir. Rassal kesit etkisi Honda LM testinde negatif değer aldığı için geçersiz olmasından dolayı analizin tek yönlü sabit zaman etkisi ile yapılmasına karar verilmiştir. Tablo 7'de tek yönlü sabit zaman etkili modelin sonuçları verilmiştir.

Tek yönlü zaman etkili sabit modelin tahmin sonuçları incelendiğinde enerji güvenliği değişkeninin %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı iken politik istikrar değişkeninin %10 (%5'e çok yakın seviyede) anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %29'dur. Modelin genel anlamlılığını gösteren F değeri modelin tümüyle anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre enerji güvenliği riskindeki %1'lik artış kişi başı GSYH'yi %0,62 azaltmaktadır. Politik istikrardaki %1 artış ise kişi başı GSYH'yi %0,35 artırmaktadır.

Tablo 7. Tek Yönlü Zaman Etkili Sabit Modelin Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t ist.	p-value
Δlnnsec	-0,62317	-2,83700	0,00490**
Δlnpi	0,34754	1,95521	0,05170*
c	0,06157	5,65001	0,00000***
R ²	0,29160	F-İst.	5,41608
D-W İst.	2,27201	Prob(F-statistic)	0,00000

Not : ***%1, **%5, *%10.

Politik istikrar, enerji güvenliği ve ekonomik büyüme arasındaki Granger nedensellik ilişkisi sonuçları ise Tablo 8'de verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde enerji güvenliği ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü; enerji güvenliğinden politik istikrara ve ekonomik büyümeden politik istikrara olmak üzere tek yönlü Granger Nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup, sonuçlar Şekil 2'de özetlenmiştir.

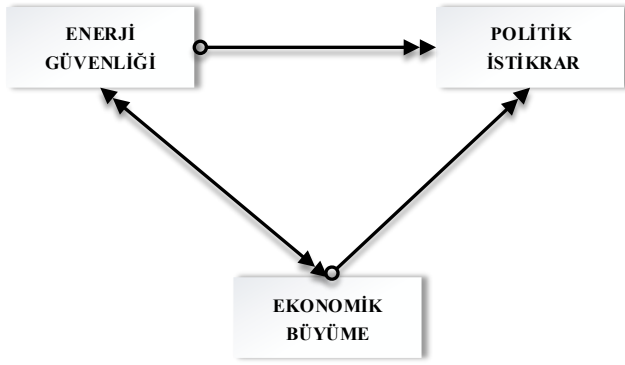
Tablo 8. Granger Causality Test Sonuçları

Hipotez	F İst.	Olasılık
Enerji güvenliği kişi başı gelirin nedeni değildir.	3,07101	0,0175**
Kişi başı gelir enerji güvenliğinin Granger nedeni değildir.	3,93246	0,0043***
Politik istikrar kişi başı gelirin Granger nedeni değildir.	1,97156	0,1002
Kişi başı gelir politik istikrarın Granger nedeni değildir.	2,55759	0,0400**
Politik istikrar enerji güvenliğinin Granger nedeni değildir.	0,50394	0,7329
Enerji güvenliği politik istikrarın Granger nedeni değildir.	3,29726	0,0121**

Not : ***%1, **%5, *%10.

⁵ Kesit etkisinin kabul edildiği sabit etkili modelde modelin genel anlamlılığını gösteren F istatistiği modelin anlamsız olduğunu işaret etmektedir.

⁶ H₀ kabul ise rassal; H₁ red ise sabit etki modeli.

Şekil 2. Enerji Güvenliği, Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik

5. Sonuç

Bu çalışmada, Orta Doğu'da yer alan 15 ülke için 1996-2014 yılları arasında ekonomik büyüme ile enerji güvenliği ve politik istikrarsızlık değişkenleri kullanılarak bir panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan eşbütünleşme analizinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespit edilmesinin ardından eşbütünleşme katsayısı tahmini FMOLS yöntemi ile yapılmış; uzun dönemde enerji güvenliği riskinde %1 artış ekonomik büyümeyi %0,41 düşürürken, politik istikrardaki %1 artış ekonomik büyümeyi %0,25 artırdığı sonucuna varılmıştır. Kısa dönem katsayıların tespiti için çalıştırılan Tek Yönlü Sabit Zaman Etkili Panel EKK sonuçlarına göre enerji güvenliği riskindeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,62 düşürürken, politik istikrardaki %1'lik artış büyümeyi %0,35 artırmaktadır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi ve nedenselliğin yönünün tespiti için yapılan Panel Granger Nedensellik analiz sonuçlarına göre enerji güvenliği ile büyüme arasında çift yönlü; enerji güvenliğinden politik istikrara ve büyümeden politik istikrara olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ekonometrik analiz sonuçlarına göre, bölge ülkelerinde mevcut literatürle uyumlu olarak politik istikrar bölge ekonomilerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu çalışmada enerji güvenliği riskinin ekonomik büyümeye etkisine de yer verilerek (literatürde konuyla ilgili yok denecek kadar az çalışma olmasından dolayı) literatüre önemli bir katkı sağlanması hedeflenmiş olup, ampirik analizden elde edilen sonuçlar enerji güvenliği risk seviyesindeki artışın bölge ekonomilerini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda enerji güvenliği konusunun bölge ekonomileri için önemli bir politika meselesi olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle enerji güvenliği ile büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin varlığının yanında bölge ekonomilerinin petrol ve doğalgaz gelirlerine yüksek bağımlılığı da düşünüldüğünde enerji güvenliği konusunun Orta Doğu ekonomileri için kritik önemde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Orta Doğu'da var olan politik istikrarsızlıklar birçok ekonomik değişkenin yanı sıra dünyanın en önemli petrol ve doğalgaz üreticisi ülkelerin bulunmasından dolayı enerji güvenliğini de tehdit ederek politik istikrarsızlıkların bu ülkeler için ekonomik etkilerini ağırlaştırmaktadır. Politik istikrarsızlıkların çözümü yanında millî menfaatlere uygun enerji politikaları ile sahip olunan zengin petrol ve doğalgaz

kaynaklarının daha verimli kullanılması gerekmektedir. Bu ülkeler için en önemli ekonomik potansiyeli olan enerji kaynaklarını hem enerji yoğun ileri teknoloji ürünler üretmede girdi olarak hem de bu ürünleri üretmede gerekli sermayeyi sağlama açısından kullanılarak önemli bir ekonomik kalkınma ve büyüme hamlesi oluşturulabilir. Fakat politik istikrarsızlık açısından son derece yoğun olaylarla birlikte politik istikrarsızlığın kısır döngüsünün yaşandığı böyle bir bölgede yönetimlerin var olan bu potansiyeli en verimli şekilde kullanarak sağlıklı ekonomi politikaları oluşturmaları ve uygulamaları çok kolay görülmemektedir. Ayrıca bölgede güçlü ve bağımsız liderlerin eksikliği de önemli bir sorundur. Türkiye gibi enerji kaynakları açısından dışa bağımlı bölge ülkeleri ise hem ülkelerindeki hem de bölge genelindeki politik istikrarsızlık olaylarından etkilenmekte, literatürde belirtilen politik istikrarsızlıkların ekonomik değişkenlere olumsuz etkilerini derinden yaşamaktadırlar.

Kaynakça

- Aisen, A., ve Veiga, F. J. (2013). How does political instability affect economic growth?. *European Journal of Political Economy*, 29, 151–167. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2012.11.001>
- Al, İ., ve Belke, M. (2018). Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: MENA ülkeleri için panel nedensellik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 271–286. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.452539>
- Alcántar-Toledo, J., ve Venieris, Y. P. (2014). Fiscal policy, growth, income distribution and sociopolitical instability. *European Journal of Political Economy*, 34, 315–331. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2014.03.002>
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., ve Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189–211. <https://doi.org/10.1007/BF00138862>
- Alesina, A., ve Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review*, 40(6), 1203–1228. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00030-5](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00030-5)
- Alper, A. E. (2018). BRICS-T ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik performans ilişkisi üzerine bir analiz. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 49–56. <https://doi.org/10.20409/berj.2017.88>
- Arlt, J., ve Mandel, M. (2014). The reaction function of three central banks of visegrad group. *Prague Economic Papers*, 23(3), 269–289. <https://doi.org/10.18267/j.pep.484>
- Baltagi, B. (2005). *Econometric analysis of panel data* (Third Edit). England: John Wiley & Sons Ltd.
- Belletini, G., Berti Ceroni, C., ve Prarolo, G. (2013). Political persistence and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 31, 165–179. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2013.05.002>

- Breusch, T. S., ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253.
- BP (2017). *Statistical review of world energy*. (Erişim: 12.09.2017), <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
- Brückner, M., ve Gradstein, M. (2015). Income growth, ethnic polarization, and political risk: Evidence from international oil price shocks. *Journal of Comparative Economics*, 43(3), 575–594. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2014.05.005>
- Butkiewicz, J. L., ve Yanikkaya, H. (2005). The impact of sociopolitical instability on economic growth: Analysis and implications. *Journal of Policy Modeling*, 27(5), 629–645. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2005.04.001>
- Butter, D. (2015). *Syria's economy: Picking up the piece*. Royal Institute of International Affairs, Middle East and North Africa Programme Research Paper. London: Chatham House (Erişim: 06.12.2017), https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150623SyriaEconomyButter.pdf
- Campos, N. F., ve Karanasos, M. G. (2008). Growth, volatility and political instability: Non-linear time-series evidence for Argentina, 1896–2000. *Economics Letters*, 100(1), 135–137. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2007.12.013>
- Campos, N. F., Karanasos, M. G., ve Tan, B. (2012). Two to tangle: Financial development, political instability and economic growth in Argentina. *Journal of Banking & Finance*, 36(1), 290–304. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2011.07.011>
- Campos, N. F., ve Nugent, J. B. (2002). Who is afraid of political instability?. *Journal of Development Economics*, 67(1), 157–172. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(01\)00181-X](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(01)00181-X)
- Caporale, T., ve Leirer, J. (2010). Take the money and run: Political turnover, rent-seeking and economic growth. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 76(2), 406–412. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2010.07.005>
- Çelik, S., Deniz, P., ve Eken, S. (2008). Eşbütünleşme analiziyle Türkiye için ikiz açıklar hipotezi: 1996-2006. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*.
- Çelikpala, M. (2014). Enerji güvenliği: NATO'nun yeni tehdit algısı. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), 75–99.
- Chen, B., ve Feng, Y. (1996). Some political determinants of economic growth: Theory and empirical implications. *European Journal of Political Economy*, 12(4), 609–627. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(96\)00019-5](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(96)00019-5)
- Fosu, A. (2001). Political instability and economic growth in developing economies: some specification empirics. *Economics Letters*, 70(2), 289–294. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(00\)00357-8](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(00)00357-8)
- Gurgul, H., ve Lach, Ł. (2013). Political instability and economic growth: Evidence from two decades of transition in CEE. *Communist and Post-Communist Studies*, 46(2), 189–202. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2013.03.008>
- Hotunluoğlu, H., ve Özçağ, M. (2012). İnternet kullanımının vergi gelirlerine etkisi: OECD üyesi ülkeler için ampirik bir analiz. *Maliye Dergisi*, 163, 354–366.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- IEA. (2017). *What is energy security?*. (Erişim: 30.05.2017), <https://www.iea.org/topics/energysecurity/subtopics/whatisenergysecurity>
- International Monetary Fund. *IMF Data*. (Erişim: 02.11.2017), <http://data.imf.org>
- Jong-A-Pin, R. (2009). On the measurement of political instability and its impact on economic growth. *European Journal of Political Economy*, 25(1), 15–29. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2008.09.010>
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1–44. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)
- Karabulut, B. (2017). Enerji güvenliğine küresel ölçekte bir bakış. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 15(1), 31–54.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., ve Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi: Sınır testi yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(8), 72–80. <https://doi.org/10.31671/dogus.2019.243>
- Kartal, G. (2018). *Orta Doğu ülkelerinde politik istikrarsızlık, enerji güvenliği ve ekonomik büyüme ilişkisi*. Doktora Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Kartal, G. (2020). *Politik istikrarsızlık ve enerji güvenliği ekseninde Orta Doğu ekonomileri*. İstanbul: Hiperyayın.
- Kartal, G., ve Öztürk, S. (2018). Politik istikrarsızlık, uluslararası göç hareketleri ve ekonomik etkileri: Türkiye ve güney komşuları (İran, Irak ve Suriye) üzerine bir inceleme. İçinde E. Özensel, G. Bozbaş, F. Kaleci, ve M. N. Salur (Ed.), *Ortadoğuda Göç Hareketleri ve Değişen Dinamikler*. 180-199, Konya: Aybil Yayınevi.
- Klomp, J., ve de Haan, J. (2009). Political institutions and economic volatility. *European Journal of Political Economy*, 25(3), 311–326. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2009.02.006>
- Knutsen, C. H. (2013). Democracy, state capacity, and economic growth. *World Development*, 43, 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2012.10.014>

- Kök, R., ve Şimşek, N. (2006). Endüstri-içi dış ticaret, patentler ve uluslararası teknolojik yayılma. *Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı*. 11-13 Eylül 2006, Ankara.
- Kruyt, B., van Vuuren, D. P., de Vries, H. J. M., ve Groenenberg, H. (2009). Indicators for energy security. *Energy Policy*, 37(6), 2166–2181. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.02.006>
- Le, T. H., ve Nguyen, C. P. (2019). Is energy security a driver for economic growth? Evidence from a global sample. *Energy Policy*, 129, 436–451. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.02.038>
- Levin, A., Lin, C.-F., ve James Chu, C.-S. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1–24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Man, G. (2016). Political competition and growth in global perspective: Evidence from panel data. *Journal of Applied Economics*, 19(2), 363–382. [https://doi.org/10.1016/S1514-0326\(16\)30015-0](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(16)30015-0)
- Martin, P., ve Ann Rogers, C. (2000). Long-term growth and short-term economic instability. *European Economic Review*, 44(2), 359–381. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(98\)00073-7](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(98)00073-7)
- Menegaki, A. N., ve Ozturk, I. (2013). Growth and energy nexus in Europe revisited: Evidence from a fixed effects political economy model. *Energy Policy*, 61, 881–887. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.06.076>
- Miljkovic, D., ve Rimal, A. (2008). The impact of socio-economic factors on political instability: A cross-country analysis. *The Journal of Socio-Economics*, 37(6), 2454–2463. <https://doi.org/10.1016/j.soec.2008.04.007>
- Morshed, H. A. S. (2010). *A panel cointegration analysis of the Euro area money demand*. Master Thesis. Lund: Lund University.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Özer, M., ve Kocaman, M. (2019). A bootstrap panel granger causality analysis of relationships between political instability and macroeconomic variables. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 239–252. <https://doi.org/10.29216/ueip.585261>
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(s1), 653–670. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653>
- Pedroni, P. (2000). Fully modified ols for heterogeneous cointegrated panels. *Advances in econometrics*, 15, 93–130. <https://web.williams.edu/Economics/wp/pedroniaie.pdf>
- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric Theory*, 20(03). <https://doi.org/10.1017/S0266466604203073>
- Rachdi, H., ve Saidi, H. (2015). Democracy and economic growth: Evidence in MENA countries. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 191, 616–621. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.644>
- Radu, M. (2015). Political Stability - a condition for sustainable growth in Romania? *Procedia Economics and Finance*, 30, 751–757. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01324-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01324-6)
- Saidi, K., Rahman, M. M., ve Amamri, M. (2017). The causal nexus between economic growth and energy consumption: New evidence from global panel of 53 countries. *Sustainable Cities and Society*, 33, 45–56. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2017.05.013>
- Şanlısoy, S. (2020). Türkiye’de politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ilişkisi: Bir nedensellik analizi. *Bilgi*, 92, 85–114. <https://doi.org/10.12995/bilgi.9204>
- Şanlısoy, S., ve Çetin, M. (2017). Türkiye ekonomisinde politik istikrarsızlık-makro ekonomik performans ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 207–237. <https://doi.org/10.24988/deuiibf.2017322606>
- Şanlısoy, S., ve Kök, R. (2016). Politik istikrarsızlık - ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1987–2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22735/242657>
- Sen, K. (2013). The political dynamics of economic growth. *World Development*, 47, 71–86. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.02.015>
- Seshaiah, V. S., ve Tripathy, T. (2018). GDP purchasing power parity per capita and its determinants: A panel data analysis for BRICS. *Theoretical Economics Letters*, 08(03), 575–571. <https://doi.org/10.4236/tel.2018.83040>
- Stavytskyy, A., Kharlamova, G., Giedraitis, V., ve Šumskis, V. (2018). Estimating the interrelation between energy security and macroeconomic factors in European countries. *Journal of International Studies*, 11(3), 217–238. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2018/11-3/18>
- Sweidan, O. D. (2016). Political instability and economic growth: Evidence from Jordan. *Review of Middle East Economics and Finance*, 12(3). <https://doi.org/10.1515/rmeef-2015-0025>
- Tabassam, A. H., Hashmi, S. H., ve Rehman, F. U. (2016). Nexus between political instability and economic growth in Pakistan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 230, 325–334. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.041>
- Tang, C. F., ve Abosedra, S. (2014). The impacts of tourism, energy consumption and political instability on economic growth in the MENA countries. *Energy*

- Policy*, 68, 458–464.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.004>
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları.
- Uçan, O. (2011). *Açık ekonomilerde döviz kuru dinamikleri: Türkiye örneği*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- UNCTAD. *UNCTADstat*. (Erişim:06.12.2017)
<http://unctadstat.unctad.org/EN>
- Voser, P. (2012). *Energy: The Oxygen of the Economy. World Economic Forum Energy for Economic Growth Energy Vision Update 2012*. (Erişim: 31.05.2017),
http://www3.weforum.org/docs/WEF_EN_EnergyEconomicGrowth_IndustryAgenda_2012.pdf
- World Bank. *World Development Indicators Database*. (Erişim: 14.01.2017),
<https://datacatalog.worldbank.org/dataset/world-development-indicators>
- Yalçınkaya, Ö., ve Kaya, V. (2017). Politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Dünyanın en büyük ilk yirmi ekonomisi üzerinde bir uygulama (1996-2015). *International Journal of Management Economics and Business*, 13(2), 277–298.
<https://doi.org/10.17130/ijmeh.2017228684>
- Yang, B. (2011). Political democratization, economic liberalization, and growth volatility. *Journal of Comparative Economics*, 39(2), 245–259.
<https://doi.org/10.1016/j.jce.2010.08.001>
- Younis, M., Lin, X. X., Sharahili, Y., ve Selvarathi, S. (2008). Political stability and economic growth in Asia. *American Journal of Applied Sciences*, 5(3), 203–208.
<https://doi.org/10.3844/ajassp.2008.203.208>
- Zouhaier, H., ve Kefi, M. K. (2012). Interaction between political instability and investment. *Journal of Economics and International Finance*, 4(2), 49–54.
<https://doi.org/10.5897/JEIF11.127>

Araştırma Makalesi • Research Article

İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe Standartları ve Uluslararası Muhasebe Standartlarının Karşılaştırmalı Olarak Analizi*

Comparative Analysis of International Accounting Standards for Islamic Financial Institutions and Accounting Standards

İbrahim Çemberlitaş^{a,**}, Tolga Oral^b, Hakan Erkuş^c

^a Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 21200, Diyarbakır/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2489-9060

^b Dr. Öğr. Üyesi İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 44280, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7173-8171

^c Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 44280, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0925-9396

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Nisan 2020
Düzeltilme tarihi: 28 Haziran 2020
Kabul tarihi: 06 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

AAOIFI,
UFRS,
UMSK
Uluslararası Muhasebe Standartları

ARTICLE INFO

Article History:

Received 01 April 2020
Received in revised form 28 June 2020
Accepted 06 July 2020

Keywords:

AAOIFI,
IFRS,
IASB,
International Accounting Standards

ÖZ

Küreselleşme ile birlikte ticari işlem sayılarının artması Dünya’da ortak bir finansal raporlama dilinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) bu ihtiyaç üzerine ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde diğer ortak bir dil ve standart ihtiyacı da İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Standartları Organizasyonu (AAOIFI) için gerekli olmuştur. Zira Müslümanlar, dünya üzerinde azımsanmayacak bir nüfusa sahiptir. Müslüman ülkelerin finansal faaliyetlerini dini kurallara göre yapma gereksinimleri en tabii haklarıdır. Bu hakkın somut bir sonucu olarak ve bir ihtiyaç üzerine ortaya çıkan AAOIFI de bu anlamda finansal işlemlerin dini kurallar gereği yapılmasına olanak tanımıştır. Bu çalışmanın amacı, bu iki standardın birbirleriyle karşılaştırılması, benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulmasıdır. Kavramsal çerçeve, kiralama, fon kullandırma, ortaklıklar ve inşaat sözleşmeleri standartlarının karşılıklı incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kavramsal bir inceleme yapılarak, Türkiye özelinde Dünya’daki uygulamalara yer verilmiştir.

ABSTRACT

The increase in the number of commercial transactions with the globalization has revealed the necessity of a common financial reporting language in the World. The International Financial Reporting Standards (IFRS) have been introduced on this need. Similarly, the need for another common language and Standard has also been required for accounting and Auditing Standards (AAOIFI) for Islamic Financial Institutions. Because Muslims have a considerable population in the world. Muslim countries have the most natural right to carry out financial activities of with religious rules. As a result of this right and upon a need, the AAOIFI also allowed financial transactions to be carried out in accordance with religious rules. The aim of this study is to compare these two standards and to reveal their similarities and differences, the conceptual framework, leases, fund utilization, partnerships and construction contracts are aimed at mutual examination of the standards. In line with this objective by making a conceptual study, Turkey is given to private practice in the world.

1. Giriş

Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards – IFRS) ülkelerin farklı muhasebe anlayışlarının farklılığını gidermek üzere

yayımlanan standartlardır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board – IASB) tarafından çıkarılan bu standartların temel amacı muhasebe ve muhasebeleştirme sürecine şeffaf, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir bir ortak dil gerekliliğinden

*Bu çalışma 10-12 Ekim 2019 tarihlerine Diyarbakır’da düzenlenen 3. ISEPA sempozyumunda sunulan ve tam metni yayımlanan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: drcemberlitas@gmail.com

ibarettir. Uluslararası ticaretin artması muhasebe kayıt işlemleri ile ilgili bir karmaşıklık da beraberinde getirmiştir. Bu karmaşıklığın çözümü konusunda IFRS uluslararası ticaret yapan işletmelerin muhasebe birimlerine bu anlamda yardımcı olan bir süreçtir. Zira IASB'nin standartlardan önce yayınladığı kavramsal çerçeveye bakıldığında zikredilen karmaşıklık ve farklılık şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bir takım sosyal, ekonomik ve hukuki sebepler ile ulusal düzenlemelerin oluşturulması sırasında farklı ülkeler tarafından farklı finansal tablo kullanıcılarının gereksinimlerinin dikkate alınması gibi sebeplerle de bazı farklılıklar taşımaktadır”(KGK, Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve, 2011: 1).

IFRS ortak dil olmanın yanı sıra kurulmuş aldığı karar ile karşılaştırılabilir olması için şeffaflık ilkesini de içinde barındıran standartlardır. Bu şeffaflık sayesinde finansal tablo kullanıcılarının alacağı bir yatırım kararında doğru bilgiye ulaşabilmekte ve karar vermek süreci daha net ve kolay olmaktadır.

Son dönemlerde gerek dünyada gerekse Türkiye’de AAOIFI standartlarına ilişkin çalışmaların olduğunu görmek mümkündür.

Özulucan ve Deran (2009) katılım bankacılığını ve geleneksel bankacılık hizmetlerini muhasebe uygulamaları açısından karşılaştırarak incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda katılım bankalarının geleneksel bankalarla rekabet edebilmek ve atıl fonları ekonomiye kazandırabilmek için çeşitli yöntemler geliştirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Çalışmalarında muhasebe uygulamalarındaki farklılıkları belirtmek için şu örneği vermişlerdir:

“Örneğin; bankalar faizi esas alarak faaliyetlerini sürdürdükleri için devlet tahvili, hazine bonusu, repo ve Interbank işlemleri gibi alım-satım işlemlerini yapabilirlerken; katılım bankaları çalışma prensipleri gereği, bu işlemleri ve bu işlemlerden kaynaklanan kimi yasal yükümlülükleri (örneğin; BSMV) yerine getirmemektedirler.”

Erkuş ve Çemberlitaş (2016), çalışmalarında Sukuk’ların muhasebeleştirilmesine dair örnek çalışmalara yer vermişlerdir. Çalışmalarında birçok İslam ülkesinde muhasebe ve denetleme kurumunun bulunduğu ve bu kurumların çıkardığı standartlara göre İslami finansal araçların kayıtlarının yapıldığını belirtmişlerdir.

Yardımcıoğlu (2016), icare işlemlerinin ve klasik uygulamalardaki finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirme süreçlerini farklı muhasebe standartları bağlamında incelemiştir.

Ağkan (2018), yaptığı çalışmada AAOIFI standartlarının Türkiye’de uygulanabilirliğini araştırmıştır. Bu anlamda Türkiye’de Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun (KGK) standartlar ile ilgili yaptığı çalışmalar incelenmiştir.

Ersoy, Çatıkkaş ve Yatbaz (2018) yaptıkları çalışmada İslami muhasebeyi geleneksel muhasebe çerçevesinde inceleyip bunun akabinde teorik bir çerçeve ortaya koymaya çalışmışlardır. İstanbul’un bir finans merkezi olması yolundaki gelişmelerin paralelinde İslami bankacılık

ve finansa da daha fazla önem verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Bu çalışmada AAOIFI’nin yayınladığı muhasebe standartları ile IASB’nin yayınladığı muhasebe standartları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İki standardın karşılaştırması yapılırken faizsiz finans kuruluşlarının kullandığı standartlar ile faize dayalı sistemde faaliyet gösteren finansal kuruluşların kullandığı standartların benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiştir. İşletmelerin çoğunlukla kullandığı finansman yöntemleri ile ilgili amaç, kapsam ve esaslar iki sistemde seçilmiş standartlar yolu ile karşılaştırılarak irdelenmiştir.

2. İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI)

İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institution – AAOIFI) Manama / Bahreyn merkezli bir kuruluştur. IASB’nin dünyadaki ticari işlemlerin muhasebe işlemleri için ortak dil olan IFRS’i yayınladığı gibi AAOIFI de başta İslami bankalar olmak üzere İslami finansal kuruluşların muhasebe işlemlerinde ortak bir dil olan standartları yayınlamaktadır. 1990 yılında kurulan AAOIFI İslami finans kurumları, katılımcıları ve tüm sektöre yönelik Şeriat standartlarını korumak ve desteklemek amacıyla kurulan kar amacı gütmeyen bir organizasyondur. Kuruluşundan bu yana Şer’i Standartlar, Denetim Standartları, Yönetim Standartları, Etik Standartları ve Muhasebe Standartları olmak üzere 5 farklı alanda standartlar yayınlamıştır.

Türkiye’de şer’i standartları Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) Türkçe’ye kazandırmıştır. Bu standartlar Türkçe yayımlanan adı faizsiz finans standartları olarak finans literatürüne geçmiştir. Muhasebe standartları ise KGK bünyesinde Türkçe ’ye çevrilerek zaman zaman kamuoyunun görüşüne açılarak kısmi olarak yayımlanmaktadır. Muhasebe standartları da Türkçeye çevrilirken Faizsiz Finans Muhasebe Standartları olarak çevrilmiştir.

2.1. Dünya’da AAOIFI’nin Gelişimi

İlk uygulamaları 1963 yılında Mısır’da ortaya çıkmaya başlayan İslami finansal kuruluşlar sonraki yıllarda Pakistan, Malezya, Suudi Arabistan, Bahreyn gibi ülkelerde sayıca artmaya başlamışlardır. İlk zamanlar basit yöntemler ile yapılan uygulamalar daha sonra yerini modern uygulamalara bırakmışlardır.

İslami finansal sistemdeki muhasebe uygulamalarının İslami prensiplere uygun olması için belirli standartlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda İslami finansal kuruluşlar için çeşitli ülkelerde muhasebe standartları geliştirilmiştir. Malezya’da İslami Finansal Hizmetler Kurulu belirli muhasebe standartlarını yayınlamaya başlamışlardır. Daha sonra Pakistan’da Pakistan Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü bu anlamda yerel standartlar çıkarmıştır. Fakat bu ülkelerde çıkarılan standartlar ilgili ülkelerle sınırlı kalmış, uluslararası boyutlara ulaşmamıştır.

İslami finansal sistemde en yetkin ve uluslararası çaplı standart düzenleme kurulu Bahreyn’de kurulmuştur. AAOIFI adlı bu kuruluş dünya çapındaki İslami finansal

kuruluşlar için bir muhasebe, denetim, etik vb. standartlar yayımlamaktadır.

1991 yılında kurulan ve Bahreyn merkezli AAOIFI, küresel İslami finans endüstrisi için standartların geliştirilmesi ve verilmesinden öncelikle sorumlu olan önde gelen uluslararası kar amacı gütmeyen kuruluştur. Uluslararası İslami finans için şeriat, muhasebe, denetim, etik ve yönetim alanlarında toplam 100 standart yayınlanmıştır (AAOIFI, 2020: 1).

AAOIFI'nin bazı alanlarda yayınladığı standartlar tamamlanmış, bazı alanlarda yayınladığı standartlar da peyder pey yayınlanmaktadır. Şeriat standartlarına ilişkin 54 adet standardın tamamı 2015 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca 26 adet muhasebe standardı ve 6 adet denetim standardı da yayınlanmış bulunmaktadır.

İslami finansal kuruluşlara yönelik uluslararası düzeyde muhasebe standartları düzenleme konusunda tek otorite kabul edilen Bahreyn merkezli AAOIFI'nin yayınladığı standartlar üye ülkelerdeki yetkili kuruluşlar tarafından kendi ülkelerinin dillerine çevrilmektedir.

2.2. Türkiye'de AAOIFI'nin Gelişimi

Türkiye'de İslami finans kuruluşları 1980'lerin başında faaliyet göstermeye başlamışlardır. İlk defa Özel Finans Kuruluşları ismi ile faaliyet göstermeye başlayan bu kuruluşlar 2005 yılında çıkarılan bir kanun ile "Katılım Bankası" adı ile finansal faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Birçok İslam ülkesinde "İslami Bankacılık" isminin kullanılmasına karşın Türkiye'de *İslam* ibaresi kullanılmamıştır. Türkiye'de katılım bankalarının ve faizsiz finans kuruluşlarının kullanması için muhasebe standartlarının yayımlanması KGK'nın sorumluluğundadır.

AAOIFI tarafından yayımlanan standartlar KGK tarafından Türkçe'ye çevrilmekte ve KGK bünyesindeki sorumlu kurul tarafından kontrolü gerçekleştirilmektedir. Sonrasında KGK'nın web sitesinde taslak olarak kamuoyunun ve ilgililerin değerlendirmesine sunulmaktadır. Gelen görüşler çerçevesinde standartların son halleri yayımlanmaktadır.

TKBB ve Sabahattin Zaim Üniversitesinin ortak çalışmalarıyla AAOIFI'nin yayınladığı standartlardan Şeriat Standartlarının tamamı Türkçeye çevrilmiştir. Türkçe'ye Faizsiz Finans Standartları adıyla tercüme edilen 58 standart kitap haline getirilmiş ve TKBB'nin web sitesinde yayımlanmıştır.¹ TKBB'nin bu standartları yayınlamasından sonra diğer standartlar ise KGK tarafından Türkçe'ye çevrilmekte ve yayınlanmaktadır.

AAOIFI'nin yayınladığı Finansal Muhasebe Standartları'ndan 22 tanesi KGK tarafından "Faizsiz Finans Muhasebe Standartları" adıyla Türkçeye çevrilmiş ve kısaltması da FFMS olarak belirlenmiştir (Çemberlitaş, 2019: 76).

3. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (UMSK)

Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (International Accounting Standards Committee-IASC) dünyadaki ticari

işlemler için ortak bir dil olan standartlar yayımlamayı ilke edinen bir yapı olarak 1973 yılında kurulmuştur. İstendiği gibi bir yapıya tam olarak ulaşamayan bu yapı daha sonra öncekinden bağımsız bir kurul olarak 2001 yılında Londra'da yapılan bir toplantı ile yeniden şekillenmiş ve Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board-IASB) adı ile çeşitli muhasebe standartlarını yayımlamaya başlamıştır. Daha önce yayımlanan standartlar Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards-IAS) olarak isimlendirilmişken 2001 yılında kurulan yapıdan sonra yayımlanan standartlar Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards-IFRS) olarak isimlendirilmiştir.

Bu kapsamda TMS'ler IAS'lerin; TFRS'ler ise IFRS'lerin birebir Türkçe çevirilerini ifade etmektedir. Dolayısıyla TMS'ler ve TFRS'ler arasında bağlayıcılık açısından bir farklılık bulunmamaktadır (KGK, 2019: 1). Türkiye'de TFRS'leri yayımlamakla yetkili kurum KGK çeşitli zamanlarda yeni çıkan veya güncellenen standartları yayımlamaktadır.

IFRS işletmelerin mali bilgilerini gösteren finansal tablolarını, performanslarını ve nakit akışlarını gerçeğe uygun hazırlamaları için çıkarılan rehber niteliğindeki standartlardır. Sadece işletmelerin değil ilgililerin özellikle yatırımcıların kararlarını etkilediği için mali bilgilerin doğru aktarılmasını sağlamak da IFRS'nin başlıca amacıdır. Bu şekilde finansal tablolar güvenilir, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir olacaktır (Akgün 2013: 11).

3.1. Dünyada UFRS'nin Gelişimi

IFRS yüksek kalitede, anlaşılabilir, uygulanabilir ve küresel anlamda kabul görmüş muhasebe standartları geliştirmek için kurulmuş bir kuruluştur. Bunun yanında bu kuruluş yayımlanan standartlarının benimsenmesini teşvik etmek ve uygulanmasını kolaylaştırmak için kurulan ve kâr amacı gütmeyen kamu yararına kurulan bir kuruluştur. Yayımlanan IFRS'ler Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından belirlenmektedir (IFRS 2019: 1).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin standart belirleme organı olan Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB), iki muhasebe rejimini yakınlaştırma hedefine yönelik IASB ile birlikte çalışmaya karar vermiştir. Bu noktada ABD Sermaye Piyasası Kurulu (SEC) Başkanı, Christopher Cox, Norwalk Anlaşması'nın imzalanmasıyla 18 Eylül 2002'de bu hedefe ulaşıldığını belirtmiştir. Anlaşma, mevcut standartlardaki büyük farklılıkları ortadan kaldırmayı, gelecekteki projeler üzerinde ortaklaşa çalışmayı ve standart belirleme organları arasında işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamıştır (Trimble, 2017: 6).

2002 yılında Avrupa Birliği (AB) tarafından, halka açık tüm şirketlerin 2005 yılı mali tablolarında Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na (IFRS) tabi olmalarını gerektiren bir muhasebe düzenlemesini onaylaması sonucunda, tüm dünyada özellikle de Avrupa'da yeni ve karmaşık bir dönem başlamıştır. Bu değişiklik, doğal olarak Türkiye'yi de önemli ölçüde etkilemiştir. AB'ye uyum çalışmaları içinde olan Türkiye'deki düzenleyici kuruluşlarda ardı ardına IFRS'ler ile uyum çalışmalarına başlamışlardır (Deloitte, 2019: 1).

¹<https://www.tkbb.org.tr/documents/Yonetmelikler/FAIZSI-Z-FINANS-STANDARTLARI.pdf>

2000 yılı sonrası AB’de UFRS uygulamalarına ilişkin gelişmeler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

2000	Halka açık şirketlerin konsolide finansal tablolarını IFRS’ye uygun şekilde raporlamasına ilişkin planın duyurulması
2001	Gerçeğe uygun değerle muhasebeleştirme yönergesi (özellikle finansal araçlar için)
2002	Uluslararası muhasebe standartlarına uygun raporlama düzenlenmesi (2005 yılı itibariyle IFRS uygulanması)
2003	Çağdaşlaşma yönergesi (IFRS gelişmeleri)
2005 -	AB ülkelerinde halka açık şirketlerin IFRS’ye uygun raporlama yapması

Kaynak: (UFRS/IFRS, 2015: 1)

Aşağıdaki tabloda 2005 yılına kadar yıllar itibariyle dünyada ve AB ülkelerinde IFRS uygulayan şirket sayısı görülmektedir.

	Dünya	AB ve İsviçre	UFRS %	Almanya	İsviçre	Avusturya	UFRS (3 Ülke) %
1996	207	103	50 %	11	74	0	41 %
1997	271	143	53 %	26	83	4	42 %
1998	325	182	56 %	49	87	9	45 %
1999	443	257	58 %	100	92	23	49 %
2000	679	402	59 %	176	131	39	51 %
2001	777	467	60 %	202	141	47	50 %
2002	831	525	63 %	232	152	61	54 %
2003	858	536	62 %	243	139	58	51 %
2004	828	538	65 %	256	122	50	52 %

Kaynak: (ufrs/ifrs, 2015: 1)

3.2. Türkiye’de UFRS’nin Gelişimi

Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını Türkiye’de tercüme etmeye yetkili kuruluş olan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) bu standartların tamamını tercüme etmiştir. Türkçeye Türkiye Finansal Raporlama Standartları olarak çevrilen bu standartların kısaltılması da TFRS olarak belirlenmiştir. TFRS’den önce Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayımlanan standartlar kullanılmaktaydı ve esasen UFRS’den çok fazla farkı yoktu. Benzer şekilde daha önce Maliye Bakanlığı’nın hazırlayıp yayımladığı Tek Düzen Muhasebe Standartları’nın yerini de UFRS almıştır (Aysan, 2007: 54).

Türkiye’de Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına dair ilk ciddi teşebbüs Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği’nin (TMUD) bu standartları Türkçeye çevirmesi ile başlamıştır. Daha sonra TÜRMOB bünyesinde tecrübeli muhasebe bilim insanlarının katkılarıyla oluşturulan Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMUDESK) 19 adet standardı Türkçeye çevirerek yayımlamıştır. Standartları yayımlamaktaki yasal eksiklikler sebebiyle adı geçen kurullar uzun süre faaliyet gösterememiştir (Üstünel, 2003: 3). 1999 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nda değişiklik yapan 4487 sayılı kanun yayımlanarak bu yasal eksiklik giderilmiştir.

4487 sayılı kanun ile kamu tüzel kişiliğini haiz ve idari ve mali özerkliğe sahip Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) kurulmuştur. 1999 yılından 2011 yılına kadar Türkiye’de daha önce Uluslararası Muhasebe Standartlarını

(UMS) ve 2001 yılından sonra da Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını (UFRS) TMSK yayımlamıştır. Daha sonra Türk Ticaret Kanunu uyarınca öngörülen bağımsız denetim alanını düzenlemek üzere 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 2 Kasım 2011 tarihinde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kurulmuştur. KGK’nın kurulmasından bu yana finansal raporlama standartları bu kurum tarafından yayınlanmaktadır.

4. AAOIFI ve UMSK Karşılaştırması

AAOIFI standartları İslami finansal kuruluşlar için yayımlanan standartlar olduğu gibi UFRS’de geleneksel sistemde faaliyetlerini yürüten işletmeler için de yayımlanan standartlardır. Bu başlık altında iki standarda ve standartları yayımlayan kurumların yapılarına karşılaştırmalı olarak yer verilmiştir.

4.1. İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe ve Denetim Organizasyonu’nun (AAOIFI) Yapısı

AAOIFI’nin organizasyon yapısına bakıldığında genel kurulun altında bazı kurulların olduğu görülür. Bu genel kurulda 15 ülkeden katılan elliden fazla kurum yer almaktadır. Genel kurulun altında mütevelli heyeti, muhasebe ve denetim standartları kurulunu yanı sıra bir de şeriat kurulu bulunmaktadır. Muhasebe ve denetim kurulunda 15 part-time üye ve ayrı bir birim olan şeriat kurulunda ise 4 part-time üye bulunmaktadır. Bunlarla beraber İcra Komitesi ve tam zamanlı yürütme ve genel sekreteri bulunan bir genel sekreterliği bulunmaktadır (Abdel-Karim, 1999: 240).

AAOIFI’nin örgütsel yapısının şekillenmesine öncülük eden gruplardan bazıları İslam Kalkınma Bankası, Kuwait Finance House, Dallah Albaraka Group, Al Rajhi Banking & Investment Corporation, Dar-al Maal İslami gibi İslami finansal kuruluşlardır (Aktepe ve Odabaşı 2012: 38).

AAOIFI 45’ten fazla ülkede merkez bankaları, düzenleyici otoriteler, finansal kurumlar, muhasebe ve denetim firmaları ve ülkelerdeki diğer yasal firmalar gibi bir dizi kurumlarca desteklenmektedir. Standartları şu anda dünya çapında tüm önde gelen İslami finans kurumları tarafından takip edilmekte ve uluslararası İslami finans uygulamaları gayet ileri bir derecede yer almış bulunmaktadır (AAOIFI, 2020).

4.2. UMSK’nın Yapısı

IASB’nin üzerinde IFRS (üst) kuruluşu oluşturulmuştur. IFRS kuruluşu; IASB’nin üyelerinin atanması, faaliyetlerinin gözetimi, etkinliğinin gözden geçirilmesi ve finansmanı konularından sorumludur. IFRS mütevelli heyeti üyelerinin atanması ve faaliyetlerin izlenmesi, Gözetim Kurulu (Monitoring Board) tarafından gerçekleştirilmektedir. Monitoring Board ilgili ülkelerin sermaye piyasası otoriteleri tarafından teşkil edilmektedir. Standartların belirlenmesi ve yayımlanması görevi IASB’ye ait olup, standartların yorumlanması için ayrıca IFRS Yorum Komitesi (IFRICs) kurulmuştur. IASB, uluslararası finansal raporlama ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin muhasebe standartlarının (SMEs) geliştirilmesinden sorumludur.

5. Seçilmiş Standartlar Çerçevesinde AAOIFI-UFRS Karşılaştırılması

5.1. Kavramsal Çerçeve

5.1.1. AAOIFI Kavramsal Çerçeve

AAOIFI standartlarına dair kavramsal çerçeve şu şekilde belirlenmiştir: “Kavramsal Çerçeve, Faizsiz Finans Kuruluşlarının (FFK) muhasebe uygulamaları ile FFK’ler tarafından yapılan finansal raporlamanın temel amaçlarını ve kavramlarını belirler. Finansal muhasebe ve finansal raporlamanın amacı, Kavramsal Çerçevenin temelini teşkil eder. Kavramlar amaçlardan kaynaklanır ve finansal raporlamaya ilişkin ilkelerin bir çerçevesini temsil eder.” (KGK, AAOIFI Kavramsal Çerçeve, 2019: 1).

Finansal muhasebe ve finansal raporlamanın amaçları, kullanıcıların bu raporlara dayanarak karar almasına yardımcı olmak amacıyla finansal raporlarda yer verilmesi gereken bilgilerin türünü ve niteliğini belirler. Dolayısıyla, finansal muhasebenin amaçları, finansal rapor kullanıcılarının ortak bilgi ihtiyaçlarına odaklanmalıdır. Bunun için öncelikle FFK tarafından kullanıcılar belirlenmelidir. Buna ek olarak bu amaçlar, ihtiyaç duyduğu bilgiyi doğrudan elde etme yetki ve imkânına sahip olmayan ya da bilgiye erişimi olmayan kullanıcıların ortak bilgi ihtiyaçlarına odaklanır. Bu odak iki nedenden kaynaklanır (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu –KGK-, AAOIFI Kavramsal Çerçeve, 2019: 4):

- ✓ Diğer kullanıcıların karar almak için ihtiyaç duyduğu bilgiyi doğrudan FFK’den elde etme yeteneği ve
- ✓ Muhasebecilerin finansal raporlara dâhil edebileceği bilgilerin sınırlı bir yapıya sahip olması nedeniyle farklı kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarının çeşitliliği arasında seçim yapma ihtiyacı.

5.1.2. UFRS Kavramsal Çerçeve

Kavramsal Çerçeve, genel amaçlı finansal raporlamanın amacını ve bununla ilgili kavramları tanımlamaktadır (KÇ). Kavramsal çerçeve, finansal raporlamaya ilişkin genel bilgiler sunarak finansal tablolarda raporlanacak bilgilerin anlaşılması ve yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. Bu açılarından bakıldığında kavramsal çerçeve bir standart olmayıp, genel anlamda standartların anlaşılması ve uygulanmasında tüm kesimlere önemli bir yol gösterici olmaktadır. Yeni bir standardın ortaya çıkması ya da özel bir standardın olmadığı durumlarda kavramsal çerçeve bu boşluğu doldurmaktadır. Kavramsal Çerçevenin standart uygulama aşamalarında yol gösterici bir rolünün olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle standartları yorumlayıp uygulayabilmek için kavramsal çerçeveyi iyi özümsemek oldukça önem arz etmektedir (Çelik ve Turan, 2019: 93-94).

Kavramsal Çerçevde, genel amaçlı finansal raporlamanın amacı, faydası, özellikleri gibi hususlar açıklanmaktadır. Bu nedenle finansal tablolarda yer alan bilgilerin ne tür özellikler taşıması ya da hangi bilgilerin finansal tablolarda sunulması gerektiği kavramsal çerçevede yer almaktadır. Bu bilgiler finansal tablolarda yer alan bilgilerin anlaşılabilirliğini ve finansal tablo kullanıcılarının

verecekleri kararlarda isabetliliği arttırmaktadır. “Genel amaçlı finansal raporlamanın amacı, mevcut ve potansiyel yatırımcılar, borç verenler ve kredi veren diğer taraflara, raporlayan işletme hakkında o işletmeye kaynak sağlamaya ilişkin kararlar verirken faydalı olacak finansal bilgiyi sağlamaktır” (KGK, Kavramsal Çerçeve, 2018: 1). Bu nedenle finansal tablolar düzenlenirken bu amaç göz önünde bulundurulmalıdır.

Kavramsal çerçevede yer alan ya da açıklanan bir diğer önemli husus da finansal tablolarda yer alacak bilgilerin hangi özellikleri taşıması gerektiğidir. Finansal bilginin temel niteliksel ve destekleyici niteliksel özelliklerinden bahsedilmektedir. Temel niteliksel özellikler finansal bilginin olmazsa olmaz özellikleridir. Bu özellikler finansal bilginin faydası arttırmaktadır. Bir bilginin faydalı finansal bilgi olabilmesi için ihtiyaca uygun ve gerçeğe uygun sunulması gerekmektedir. Bu iki temel niteliksel özellik, finansal bilgi için elzemdir. Bunların dışında finansal bilginin, karşılaştırılabilir, anlaşılabilir, doğrulanabilir ve zamanında sunulması gibi özellikleri de bulunmaktadır. Bunlar da destekleyici niteliksel özellikler olarak ifade edilmektedir. Bu özellikler faydalı finansal bilginin faydası arttırmaktadır. Ancak bu özelliklerin var olması tek başına finansal tablolarda yer almasına yeterli değildir. Temel niteliksel özellikleri taşımayıp destekleyici niteliksel özellikleri taşımanın bir anlamı bulunmamaktadır.

5.2. Kiralamalar

5.2.1. İcra Standardı

Kelime anlamı bir varlığın kiraya verilmesi olarak tanımlanan icra İslami finansal kuruluşlarda kullanılan finansman kullandırma yöntemlerinden biridir. Geleneksel bankacılık sisteminden leasing’e karşılık gelen icra İslam’ın ilk dönemlerinde de uygulamaları olan yöntemlerden biridir.

İcra işleminde varlığın mülkiyeti kiralama süresi sonunda kiralayana devredilir. Sermaye sahibi müşterinin talep ettiği özelliklere sahip malı satın alır ve üzerine belirli bir kâr payı eklemek suretiyle müşteriye kiralar (Yardımcıoğlu, 2016: 224).

Kiralama işlemlerini konu edinen İcra ve İcra Müntehiye Bittemlik standardı Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) 8 başlığı altında incelenmektedir. Katılım bankalarının veya faizsiz finans kuruluşunun kiraya veren ve kiracı olduğu durumlarda izlenmesi gereken prensipler bu standart kapsamında yer almaktadır.

FFMS 8 İcra standardı kiralama işlemindeki giderleri, kazançları ve kayıplara dair muhasebe kurallarını düzenler. Faizsiz finans kuruluşunun kiraya veren veya kiracı olduğu durumda icra amaçlı edinilen varlıklar, icar giderleri, hasılatı kazanç ve kayıpları da dâhil olmak üzere cäre ve İcra Müntehiye Bittemlik’e ilişkin muhasebe kurallarını düzenler (KGK, FFMS 8, 2019: 1).

İcra sözleşmelerinde aşağıdaki şartlar gerçekleştiğinde icra işlemlerine ait muhasebe işlemleri yapılır (Hanif, 2016: 54).

Varlık kiracının kullanabileceği hale geldiğinde kiracıdan kira tahsil edilir. Varlık satıldığı takdirde ve kiralandığında iki ayrı sözleşme yapılır. İcra sözleşmesi, kullanım için

teslim edilen varlığın süresi ile imzalanır ve satış sözleşmesi, mülkiyet devri ile imzalanır. Bunlarla beraber kiralayan birtakım yükümlülükleri vardır. Kiralayan kiracı için varlığın intifa'ını sürdürmelidir. Büyük bakım, yüksek tutardaki onarım maliyetlerini, olası riskler için bir sorumluluğu vardır (AOSSG, 2010: 73).

AAOIFI standartlarına göre icara aşağıdaki şekillerde sahipliğini aktarmaktadır (Atmeh & Serdaneh, 2012: 4).

- ✓ hediye yoluyla transfer
- ✓ sözleşmede belirlenen tutarla satışı yapılarak
- ✓ kiralama süresinin bitiminden önce kalan fiyatın ödenmesi sonucu satışı sağlanarak
- ✓ kiralanan varlığın kademeli olarak satışıyla

5.2.2. Kiralamalar Standardı

İşletmeler, varlıklarını ya satın almak suretiyle ya da kiralama yoluyla elde edebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kiralama işlemi işletmelere bir finansman sağlamaktadır. Yeteri kadar fonu bulunmayan işletmeler faaliyetlerini yürütmek için varlıklarını kiralama yoluyla edinmektedir. Özellikle son yıllarda finansal kiralama şirketlerinin artan etkisi göz önüne alındığında oldukça önemli bir alternatif olmaktadır.

Muhasebe standartları tarafından kiralama işlemlerine ilişkin olarak daha önce TMS 17 Finansal Kiralamalar standardı bulunmaktaydı. Bu standart kiralama işlemlerini finansal ve faaliyet kiralaması olarak ikiye ayırmakta ve finansal kiralama yoluyla elde edilen varlığın finansal tablolarda sunulmasına imkan vermektedir (Aktaş, Kargın, & Demirel Arıcı, 2017: 860)

Ancak TFRS 16 Kiralamalar standardının uygulanmaya başlaması ile birlikte kiracılar için finansal ve faaliyet kiralaması ayrımı ortadan kalmıştır. Kiraya veren için ise bu ayrım korunmuştur. Bu durum hem finansal kiralama hem de faaliyet kiralaması yoluyla varlık edinen kiracıların bu varlıklarını finansal tablolarda sunabilmesini sağlamıştır. Bilindiği gibi kira sözleşmesinde tüm risklerin devredildiği kiralama türüne finansal kiralama, bunun dışındakilere de faaliyet kiralaması denilmektedir. Kiracı için bu durumun muhasebeleştirme açısından farklılık ortadan kalkmıştır.

Tablo 1. Kiracı Açısından TMS 17 ile TFRS 16'nın Karşılaştırılması

	TMS 17	TFRS 16	FARK
Sınıflandırma	Finansal Kiralama Faaliyet Kiralaması	Tümü Finansal Kiralama	Kiracı açısından bir ayrım yapılmamakta tümü finansal kiralama olarak değerlendirilmektedir.
Bilançoda Gösterim	Finansal kiralama bilançoda gösterilir. Faaliyet kiralaması dipnotlarda gösterilir	Tüm kiralamalar Kiralama maliyetleri üzerinden bilançoda yer alır.	Faaliyet kiralamaları da bilançoda gösterilmektedir
Gelir tablosunda gösterim	Kiralama Giderleri olarak yer alır.	Amortisman ve kiralama gideri olarak yer alır.	Faaliyet giderleri finansman giderleri artmaktadır.

Kaynak: (Aslan, 2018: 59)

TFRS 16'ya göre kiralanan bir varlık maliyet bedeli üzerinden muhasebeleştirilir. Bu maliyet bedeline, kira gideri ve kiracının başlangıçta katlandığı kiralanan varlığa ait taşıma, sökülme, restorasyon, montaj, konulacak yerin düzenlenmesi gibi giderler dahil edilir. Daha sonraki dönemlerde de standartta belirtilen durumlar hariç maliyet bedeli üzerinden ölçülmeye devam edilir.

5.3. Ortaklıklar

5.3.1. Muşaraka ve Mudaraba Standartları

5.3.1.1. Muşaraka Standardı

Kelime anlamı olarak ortaklık anlamına gelen muşaraka, faizsiz finans kuruluşlarının kullandığı yöntemlerden biridir. Bu ortaklık yönteminde tarafların ikisi de hem emek hem sermayeye ortak olmak suretiyle ortaklığı kurarlar. Faizsiz finans muhasebe standartlarının dördüncüsünde düzenlenen bu standart Müşareke Finansmanı ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Söz konusu standartta müşareke finansmanı işlemlerinin finansal tablolara alınması, ölçümü ve açıklanmasına ilişkin esaslar yer almaktadır.

FFMS 4 Müşareke Finansmanı standardı kısa ve uzun vadeli ya da azalan Müşareke finansmanı işlemlerini inceler. Bu standart katılım bankasının Müşareke sermayesindeki payını, münhasıran kendi fonlarından, kendi fonları ile kısıtlanmamış yatırım hesaplarının oluşturduğu birleştirilmiş fon havuzundan veya kısıtlanmış yatırım hesaplarından finanse etmiş olmasına bakılmaksızın uygulanır. Bu standart ayrıca katılım bankasının Müşareke kâr veya zararlarındaki payıyla ilgili işlemlere de uygulanır (KGG, FFMS 4, 2019: 1).

Müşareke ortaklığında sermayeye olan katkı eşit veya farklı miktarlarda olabilmektedir. Kâr önceden kararlaştırılan oranlarda paylaşılır. Aynı şekilde kayıp ve zararlarda önceden belirlenen oranlarda pay edilir. Sözleşmede belirlendiği şekliyle muşaraka yönetimine katılınabilmektedir (Mia, Hasnat, & Mahjabeen, 2016: 67).

“Katılım bankasının Müşareke sermayesindeki payı (nakit veya aynı olarak koyduğu), ortağa ödeme yapıldığında veya Müşareke hesabında ortağın kullanımına hazır hale getirildiğinde finansal tablolara alınır. Bu pay, katılım bankasının kayıtlarında (müşterinin adıyla birlikte) Müşareke finansmanı hesabının altında sunulur ve “Müşareke Finansmanı” başlığı altında finansal tablolarda gösterilir. Katılım bankasının nakit olarak koyduğu Müşareke sermayesindeki payı, ödenen tutar üzerinden veya Müşareke hesabında ortağın kullanımına hazır hale getirilen tutar üzerinden ölçülür. Katılım bankasının aynı olarak koyduğu (ticari amaçla kullanılacak varlıklar veya teşebbüste kullanılacak parasal olmayan varlıklar) Müşareke sermayesindeki payı, sermaye olarak konulan varlıkların gerçeğe uygun değeri (ortaklar arasında mutabık kalınan değeri) üzerinden ölçülür. Söz konusu varlıklar için yapılan değerlendirme, bunların gerçeğe uygun değerleri ile defter değerleri arasında bir fark olduğunu gösterirse, bu

fark katılım bankasının kâr veya zararı olarak finansal tablolara alınır (KGK, FFMS 4, 2019: 3).

Ortak, tasfiye sonrasında veya hesabın sonlandırılması yapıldıktan sonra katılım bankasının kârlardaki muaccel hale gelen payını ödememişse, muaccel hale gelen söz konusu paylar ortaktan alacak olarak finansal tablolara alınır. Müşârekede ortağın ihmalden ya da kusurundan dolayı zarara katlanılması durumunda, katılım bankasının bu tür zararlarıdaki payını ortak karşılar. Bu zararlar ortaktan alacak olarak finansal tablolara alınır (KGK, FFMS 4, 2019: 4).

5.3.1.2. Mudaraba Standardı

Mudaraba standardı katılım bankalarınca gerçekleştirilen mudaraba finansmanına ilişkin işlemlerin finansal tablolara alınmasına ilişkin muhasebeleştirme esaslarını belirleyen standarttır.

İslam'dan önce de uygulanan ve İslam dininde de uygulanmasına onay verilen ortaklık türlerinden biri olan mudaraba, bir tarafın emeğini diğer tarafın da sermayesini ortaya koymak suretiyle kurdukları sözleşme türüdür. Bu ortaklıkta sermaye sahibine rabbu'l-mal, sermayeyi işletene de mudarib veya amil denmektedir. Mudaraba sözleşmesindeki asıl amaç kâr elde etmek ve bu kârı paylaşmaktır. Elde edilecek kâr sözleşme yapıldı anda belirlenen oranlara göre dağıtılabilir. Esas nokta kârın muhakkak surette bölünüyor olması ve herhangi bir tarafın da kârdan mahrum kalmıyor olmasıdır (Çelik İ. , 2017: 381).

Faizsiz Finans Muhasebe Standartları 3 no'lu standartta incelenen Mudaraba standardı katılım bankasının fon sağlayıcı olarak gerçekleştirdiği Mudârebe finansmanı işlemlerine ve katılım bankasının Mudarebede kullanılmak üzere sağladığı sermayeye ilişkin işlemlere, söz konusu işlemlerin başlangıcından tamamlanmasına kadar geçen süreçte uygulanacaktır (KGK, FFMS 3, 2019: 3).

Mudârebe finansmanı, sermaye (nakdî veya aynî) Mudârebe ödendiğinde veya Mudâribin hesabına yazıldığında finansal tablolara alınır. Ayrıca Mudârebe sermayesinin taksitler halinde ödenmesinin kararlaştırılması durumunda her bir taksit ödemesi, ödeme zamanında finansal tablolara alınır. Mudârebe sözleşmesinin sona ermesinin gelecekte bir olayın meydana gelmesine bağlı olmasının veya gelecekteki bir zamana ertelenmesinin söz konusu olması ve Mudârebe sermayesinin ödenmesinin söz konusu olayın meydana gelmesine veya söz konusu zamanın gelmesine bağlı olması durumunda; Mudârebe sermayesi sadece Mudârebe ödendiğinde finansal tablolara alınır. Mudârebe finansmanı işlemleri katılım bankasının finansal tablolarında "Mudârebe Finansmanı" başlığı altında sunulur. Parasal olmayan varlık şeklinde sağlanan Mudârebe sermayesi, "Parasal Olmayan Mudârebe Varlıkları" adı altında finansal tablolarda sunulur (KGK, FFMS 3, 2019: 3).

Tasfiyeden kaynaklanan zararlar Mudârebe sermayesi azaltılarak tasfiye sırasında finansal tablolara alınır. Mudârib kendisine ait kasıt veya kusurlardan kaynaklanan zararları üstlenir. Bu zararlar Mudâribden alacak olarak finansal tablolara alınır (KGK, FFMS 3, 2019: 5).

5.3.2. İş Ortaklıkları

31 no'lu Uluslararası muhasebe standardı "İş Ortaklıklarındaki Paylar" standardı kaldırılmış ve bunun yerine ve bundaki bazı hükümleri de bünyesinde barındıran TFRS 11 "Müşterek Anlaşmalar" standardı yürürlüğe konmuştur.

AAOIFI standartlarında yer alan farklı ortaklık türlerine mukabil UFRS 11 "Müşterek Anlaşmalar" standardı müştereken kontrol edilen müşterek anlaşmalarda payı olan işletmeler tarafında kullanılan standarttır. Müşterek anlaşma iki veya daha fazla tarafın üzerinde müşterek kontrole sahip olduğu anlaşmadır (KGK, TFRS 11, 2019: 1).

Müşterek anlaşmaların yanı sıra 28 no'lu Uluslararası Muhasebe Standardı "İştiraklerdeki ve İş Ortaklıklarındaki Yatırımlar" standardı da ortaklıklar sonucu yapılan işlemlerin muhasebeleştirilmesine yönelik yayımlanan standartlardır.

5.4. Fon Kullanırma

5.4.1. Murabaha

İslami finansal sistemde kullanılan finansman yöntemlerinden biri olan murabaha literatürde fon kullanırma yöntemi olarak geçmektedir. Genel uygulaması katılım bankasının satın aldığı bir mala kârı da ekleyerek müşteriye satması şeklinde olmaktadır. Müşterinin finansmana ihtiyaç duyduğu bir anda katılım bankasından finansman kullanmasıyla başlayan bir süreç olduğundan fon kullanırma yöntemi olarak bilinmektedir. AAOIFI'nin yayınladığı "Murabaha ve Diğer Vadeli Alacaklar" standardı FFMS 28 no'lu standart olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. FFMS 28 standardı murabahayı "malların maliyetinin üzerine anlaşılan bir kâr marjı eklenerek satılması" olarak tanımlamaktadır. Aynı şekilde satış bedelinin tek seferde veya vadeli olarak ödenebileceği de açıklanmaktadır.

FFMS 28'e göre murabahaya konu varlıkların muhasebeleştirilmesi aşağıdaki hususlara göre yapılmaktadır (KGK, FFMS 28, 2019: 3):

Stoklar, kuruluş ilgili stok üzerinde kontrole sahip olduğunda, diğer bir ifadeyle stokun mülkiyetinden kaynaklanan risk ve getirileri önemli ölçüde edindiğinde, kuruluşun finansal tablolarına alınır. Stokların parçalar halinde edinilmesinde de aynı şekilde finansal tablolara alınma işlemi yapılır. Stoklar, başlangıçta maliyeti üzerinden finansal tablolara alınır. Stok maliyeti, tüm satın alma maliyetlerini ve stokun mevcut konumuna ve durumuna getirilmesi için katlanılan diğer maliyetleri içerir.

Alacaklar FFMS 28' göre finansal tablolara alınmasında aşağıdaki hususlara dikkat edilir (KGK, FFMS 28, 2019: 3):

İlgili stok Murabaha ya da vadeli satış sözleşmesi kapsamında satıldığında, satıcı alacakları ve hasılatı finansal tablolarına alır. Alacak, itibari değeri (brüt tutar ya da fatura tutarı) üzerinden finansal tablolara alınır.

Stokların sonraki ölçümlerde maliyet değeri ile net gerçekleşebilir değerinden düşük olanı üzerinden ölçülür. Brüt alacaklar sonraki ölçümlerde ödenememiş tutarlardan varsa kredi zarar karşılıkları düşüldükten sonra kalan tutar üzerinden ölçülür.

Stoklar satıldığında, kaybolduğunda veya çalındığında bunlarla beraber eskime, yıpranma vb. sebeplerle kullanılmaz hale geldiğinde veya alıcısının olmaması gibi durum olduğunda finansal tablo dışı bırakılacaktır. Alacaklar müşterinin borcunu ödemesi sonucu veya ödemeyeceği anlaşılıp tahsil edilemeyeceği kesinleşirse finansal tablolardan çıkarılır.

Temerrüt ve gecikmeli ödemeler karşılığında müşteri tarafından verilen sadakalar, satıcının geliri olarak finansal tablolara alınmaz ve alındığında doğrudan ödenecek sadakalarda izlenir (KGK, FFMS 28, 2019: 7).

5.4.2. Finansal Araçlar

Finansal araçlar standardı farklı birkaç standart altında yayımlanmıştır. UFRS 7 Finansal Araçlar; Açıklamalar, UFRS 9 Finansal Araçlar, UMS 32 Finansal Araçlar; Sunum ve UMS 39 Finansal Araçlar; Muhasebeleştirme ve Ölçme standartları başlıklarıyla yayımlanmıştır.

UFRS 7 Finansal Araçlar; Açıklamalar standardının amacı şu şekilde belirlenmiştir:

- ✓ Finansal araçların işletmenin finansal durumu ve performansı açısından önemi ve
- ✓ İşletmenin dönem içerisinde ve raporlama dönemi sonunda finansal araçlar nedeniyle maruz kaldığı risklerin niteliği ve düzeyi ile işletmenin sözlü edilen riskleri yönetme şekli

gibi hususların kamuoyuna açıklanmasının sağlamaktır. Finansal tablo kullanıcılarının işletmenin finansal durum ve performansı açısından finansal araçların önemini değerlendirmelerine imkân veren bilgiler kamuoyuna açıklanır (KGK, TFRS 7, 2019: 1-2)

TMS 32 Finansal Araçlar; Sunum standartlarının kapsamında bu standardın tüm işletmeler tarafından tüm finansal araçlar için uygulanabilir olduğu açıklanmıştır. Bununla beraber bu standart, işletmenin beklenen alış, satış ya da kullanım gerekliliklerine uygun olarak finansal olmayan bir kalemin alınması veya teslimi amacı ile düzenlenmiş olan ve elde tutulmaya devam edilen sözleşmeler hariç olmak üzere, net ödemenin nakit ya da başka bir finansal araçla ya da finansal araç sözleşmesi gibi finansal araçların takası yoluyla yapıldığı finansal olmayan bir kalemin alım ya da satım sözleşmelerine uygulanır (KGK, TMS 32, 2019: 1).

TMS 32 Finansal Araçlar standardında geçen tanımlara göre finansal araç; Bir işletmenin finansal varlığı ile diğer bir işletmenin finansal borcunda ya da özkaynağa dayalı finansal araçta artışa neden olan herhangi bir sözleşmedir. Özkaynağa (Hisse senedine) dayalı finansal araç: İşletmenin tüm borçları çıkarıldıktan sonra varlıklarında bir payı/hakkı gösteren sözleşmedir. (KGK, TMS 32, 2019: 1).

Finansal araç tanımında geçen finansal varlık nakit veya başka bir işletmenin özkaynağına dayalı (başka işletmeden finansal varlık satın almak için düzenlenen sözleşme)

finansal araçlardır. Finansal borç ise başka bir işletmeye finansal varlık verilmesi ya da takas edilebilmesi için düzenlenen sözleşmelerdir.

Finansal araç ya da finansal aracın bileşenleri ilk defa muhasebeleştirilirken sözleşmedeki düzenlemelerin özüne uygun ve finansal borç, finansal varlık ve özkaynağa dayalı finansal araç tanımlarıyla uyumlu bir sınıflandırma yapılır (KGK, TMS 32, 2019: 4).

Bir finansal araçla veya finansal borç niteliğindeki bir unsurla ilgili faiz, temettü, kayıp ve kazançlar, kâr ya da zararda gelir veya gider olarak muhasebeleştirilir. Özkaynağa dayalı finansal araç sahiplerine yapılan dağıtımlar doğrudan özkaynaklarda muhasebeleştirilir. Özkaynak işlemlerinden kaynaklanan işlem maliyetleri özkaynaktan indirim olarak muhasebeleştirilir (KGK, TMS 32, 2019: 10).

UFRS'ye göre murabaha; banka açısından bir finansal varlık olup buradan doğan gelirler faiz geliridir. Bu kapsamda düşünüldüğünde UFRS 15 no'lu standart hasılatın nasıl doğduğuna ilişkin açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Müşterinin, varlığın mülkiyetine sahip olmaktan doğan önemli risk ve getirileri varlığın mülkiyetinden kaynaklanan önemli risk ve getirilerin müşteriye devri, müşterinin varlığın kullanımını yönetebildiğini ve varlığın kalan tüm faydasını büyük ölçüde elde edebildiğini gösterebilir. Ancak, taahhüt edilmiş bir varlığın mülkiyetinin getirdiği risk ve getirileri değerlendirirken işletme, varlığın devrine ilişkin edim yükümlülüğünden ayrı ilave bir edim yükümlülüğüne yol açan herhangi bir riski kapsam dışında bırakır. (KGK, TFRS 15, 2019: 7).

TFRS 15'e göre hasılatın doğması için önemli risk ve getirilerin karşı tarafa devredilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan ufrsye göre murabaha tam bir satış işlemi olmayıp finansal varlık niteliği taşımaktadır.

İşletmenin, özkaynağına dayalı finansal araçlarını yeniden edinmesi durumunda, bu araçlar ("işletmenin geri satın alınan kendi hisseleri") özkaynaktan düşülür. İşletmenin özkaynağına dayalı finansal araçlarının alışından, satışından, ihracından ya da iptalinden dolayı kar veya zarara herhangi bir kazanç ya da kayıp yansıtılmaz. Bunun gibi, işletmenin geri satın alınan kendi hisseleri, işletme tarafından ya da konsolide edilmiş şirketler grubunun diğer üyeleri tarafından geri alınabilir ya da elde tutulabilir. Alınan ya da ödenen tutarlar doğrudan özkaynaktan muhasebeleştirilir.

5.5. İnşaat Sözleşmeleri

5.5.1. İstisna Standardı

Yapılmakta olan veya inşa edilmekte olan ya da inşa edilmesi gereken ürünlerin konu edildiği İslami finansman yöntemi istisna akdidir. Yapılacak veya tamamlanacak olan bina, araç, gemi, uçak vb. işlerin tamamlanmasında istisna' yöntemi tercih edilmektedir. İstisna' ve paralel istisna' ismiyle yayımlanan FFMS 10 no'lu standart istisna'dan kaynaklanan hasılat ve maliyetlerin muhasebeleştirilmesine rehberlik eden standarttır.

İstisnâ maliyetleri şunları içerir (KGK, FFMS 10, 2019: 1)

- ✓ Direkt maliyetler, özellikle Masnûnun (sözleşme konusu eserin) üretim maliyetleri ve
- ✓ Sözleşmeyle ilgili olan ve objektif şekilde dağıtılan endirekt maliyetler, genel yönetim giderleri, satış giderleri, araştırma ve geliştirme giderleri İstisnâ sözleşme maliyetlerine dâhil edilmez.

Alınan hakediş ödemeleri tutarı İstisnâ maliyetleri hesabı borçlandırılarak finansal tablolara alınır ve katılım bankasının finansal durum tablosunda varlıkların altında sunulur. Buna karşılık satıcıya İstisnâ borçları hesabı alacaklandırılır. Alınan varlıklar (sözleşme konusu eser) İstisnâ maliyetleri hesabına tarihi maliyeti (yani defter değeri) üzerinden kaydedilir. Alt İstisnâ varsa, sözleşme konusu eser alıcıya teslim edildiğinde, İstisnâ maliyetleri hesabının bakiyesi, alınan sözleşme konusu eserin niteliğini yansıtan bir varlık hesabına aktarılır (KGK, FFMS 10, 2019: 6).

5.5.2. İnşaat Sözleşmeleri

Uluslararası finansal raporlama standartlarında yer alan “inşaat sözleşmeleri” standardı yürürlükten kaldırılmıştır. UMS 11 İnşaat sözleşmeleri standartları ile beraber UMS 18 Hasılat standardı da kaldırılarak bunların yerine 15 Ocak 2019’da UFRS 15 “Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat” standardı yürürlüğe konmuştur.

“Müşteri sözleşmelerinden hasılat” standardında AAOIFI’nin istisna standardına karşılık gelen yalnızca aşağıdaki maddenin olduğu görülmektedir:

- Bir müşteri adına bir varlığın inşası, imali veya geliştirilmesi

Bu madde kapsamında söz konusu standart müşteriyle yapılan her bir sözleşmenin ayrı olarak muhasebeleştirilmesini öngörür.

Müşteri adına bir varlığın inşasında sözleşmenin tarafları sözleşmeyi onaylamış ve kendi edimlerini yerine getirmeye söz vermiş olur. İşletme taahhüt edilen mal ve hizmetlerin devri karşılığında işletme hak kazanmayı beklediği bedeli yansıtan bir tutar üzerinden hasılatı finansal tablolara yansıtır. (KGK, TFRS 15, 2019: 1)

6. Sonuç

IASB farklı ülkelerde devam eden ticari işlemlerin muhasebe anlamındaki ortak dili fonksiyonunu son zamanlarda oldukça başarılı bir şekilde yerine getirmektedir. Bu anlamda KGK – IASB’nin yayımladığı standartları Türkçe’ye çevirmekte ve kamuoyunun görüşüne sunmakta ve daha sonra yayımlamaktadır. Zaman içerisinde çeşitli standartlar farklı sebep ve gerekçelerde birleştirilmekte, yürürlükten kaldırılmakta veya güncellenerek yeniden yürürlüğe girmektedir.

AAOIFI’nin 2010 yılında yayınladığı standartlar da IFRS’ye benzer şekilde İslami finansal kuruluşların ticari işlemlerde ortak dil mahiyetindeki standartlardır. Bu

standartları Türkiye’de TKBB 2012 yılında Faizsiz Bankacılık Standartları (şariat standartları) ismiyle yayımlamıştır. 2015 yılında AAOIFI’nin yayınladığı standartlar ise 2018 yılında Faizsiz Finans Standartları adıyla TKBB tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bunların dışındaki muhasebe, denetim, yönetim ve etik standartlarını ise KGK çevirmeye başlamıştır. AAOIFI şu ana kadar 26 FFMS standardı yayımlamış, KGK bunun 18 ini Türkçeye çevirmiştir. Kalan 8’i kamuoyunun görüşüne açılmıştır.

Çalışmada AAOIFI ve UFRS’de yer alan seçilmiş standartların karşılıklı olarak incelenmesiyle elde edilen sonuçlar tablo halinde aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

	AAOIFI	UFRS
Kavramsal Çerçeve (Amaç)	Kullanıcılara sunulan çeşitli bilgiler arasında istediklerini seçmelerine imkân tanınması	Finansal tablolarda yer alacak bilgilerin karşılaştırılabilir olmasını sağlamak
Kiralamalar	Varlık kiracının kullanabileceği hale geldiğinde kiracıdan kira tahsil edilir.	Varlık maliyet bedeli ile kiralanır
Ortaklıklar	İki taraf hem emek hem Muşaraka – sermaye ile ortaklığa İş Ortaklıkları katılır.	İki veya daha fazla tarafın müşterek kontrole sahiptir.
Ortaklıklar	Bir taraf emegini bir Mudaraba – İş Ortaklıkları taraf sermayesini ortaya koyarak ortaklık kurar.	
Fon Kullanırma	Murabaha – Temerrüt ve gecikmeli Borçlanma ödemeler karşılığında alınan sadakalar gelir olarak kaydedilmez.	Borçlanma maliyetleri doğrudan dönem gideri olarak kaydedilir.
Fon Kullanırma	Murabaha – Finansal Araçlar	Finansal araçların işletmenin finansal durumu/performansı açısından önemi kamuoyuna açıklanır.
İnşaat Sözleşmeleri	Alınan hakedişler istisna maliyetleri hesabı borçlandırılmak suretiyle İnşaat Sözleşmeleri varlıkların altında gösterilerek finansal tablolara alınır.	Bir varlık inşasında sözleşmenin tarafları sözleşmeyi onaylar ise beklenen tutar finansal tablolara alınır.

Kaynak: Yazar(lar) tarafından hazırlanmıştır.

Finansal işlemlerin oldukça önemli bir kısmı geleneksel bankacılık sistemi vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Katılım bankalarının bütün bankacılık sistemindeki payı yakın geçmişte % 5 idi. Katılım bankalarının farklı opsiyonlar sunmasıyla faizsiz sistemi tercih eden kitlede bir artış görülmeye başlanmıştır. KGK’nın katılım bankaları ve faizsiz finans alanındaki uzmanlarla ortak çalışması ve bu anlamda çeşitli tanıtımlar yapması katılım bankaları, tüm bankacılık sektöründeki payını artıracaktır.

Katılım bankalarının geleneksel bankalardan bazı farklı çalışma yöntemleri bulunmaktadır. UFRS’ye göre yapılacak raporlamalarda finansal bilgi kullanıcılarına tamamen İslami prensiplere göre hazırlanmış bilgiler

sunulmamış olacaktır. Bu nedenle AAOIFI muhasebe standartlarının kullanılması daha anlamlı olacaktır. Katılım bankalarının 1 Ocak 2020 itibariyle ihtiyari olarak tablolarını AAOIFI'ye göre hazırlamalarına olanak sağlanmıştır. Katılım bankaları ihtiyari olarak değil bir zorunluluk ilkesiyle raporlamalarını AAOIFI'ye göre yapmaları halinde katılım bankaları arasında bir uygulama birliği sağlanmış olacaktır. Dahası bu uygulama birliği dünyadaki katılım bankalarıyla ve özellikle İslam ülkelerindeki katılım bankalarıyla sağlanacağı da bu hususu ayrıca önemli kılmış olacaktır. Bu vesile ile Türkiye'deki katılım bankaları katılım bankacılığı anlamında uluslararasılaşma yolunda önemli bir adım atmış olacaktır.

Kaynakça

- AAOIFI. (2019). *About AAOIFI*. 11 06, 2019 tarihinde <http://aaoifi.com/our-history/?lang=en> adresinden alındı
- AAOIFI. (2020). *About AAOIFI*. 11 06, 2019 tarihinde <http://aaoifi.com/our-history/?lang=en> adresinden alındı
- Abdel-Karim, R. A. (1999). Accounting and Auditing Standards for Islamic Financial Institutions. *Proceedings of the Second Harvard University Forum on Islamic Finance: Islamic Finance into the 21 st Century* (s. 239-241). Cambridge : Harvard University.
- Ağkan, F. (2016). AAOIFI Standartları ve Türkiye Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 235-243.
- Akgün, A. İ. (2013). Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Finansal Analize Etkisi: İMKB'ye Yönelik Bir Araştırma. *Doguş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 10-26.
- Aktaş, R., Kargın, S., & Demirel Arıcı, N. (2017). Yeni Kiralamalar Standardı UFRS 16'nın Getirdiği Yenilikler ve İşletmelerin Finansal Tablolarına ve Finansal Oranlarına Olası Etkilerinin Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 858-881.
- Aktepe, İ. E., & Odabaşı, M. (2012). *Faizsiz Bankacılık Standartları*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- AOSSG. (2010). *Financial Reporting Issues relating to Islamic Finance*. Mart 7, 2020 tarihinde http://www.aossg.org/docs/AOSSG_IF_WG-Research_Paper_11Oct2010.pdf adresinden alındı
- Aslan, Ü. (2018). UFRS 16 Kiralamalar Standardı Kapsamında Faaliyet Kiralamasının Kiracı İşletme Tarafından Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(77), 55-68.
- Atmeh, M. A., & Serdaneh, J. (2012). A Proposed Model for Accounting Treatment of Ijarah. *International Journal of Business and Management*, 7(18), 49-56.
- Aysan, M. (2007). Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ve Küresel Uyum. *1. Balkan Ülkeleri Uluslararası Muhasebe ve Denetim Konferansı* (s. 51-56). Edirne: MUFAD.
- CIO-Wiki. (2019). *International Accounting Standards Board (IASB)*. Kasım 19, 2019 tarihinde Cio Index: [https://cio-wiki.org/wiki/International_Accounting_Standards_Board_\(IASB\)](https://cio-wiki.org/wiki/International_Accounting_Standards_Board_(IASB)) adresinden alındı
- Çelik, İ. (2017). Meşru' Bir Yatırım Aracı Olarak Mudarebe ve Günümüzde Kullanımı. *İNJOSOS Al- Farabi International Journal on Social Sciences*, 1(3), 381-395.
- Çelik, Y., & Turan, Z. (2019). Yeni Kavramsal Çerçevenin Finansal Raporlama Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 91-106.
- Çemberlitaş, İ. (2019). *AAOIFI Ve UFRS'ye Göre Teverruk Uygulaması, Muhasebeleştirilmesi Ve Raporlanması*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Deloitte. (2019). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) Sunum ve Açıklama Kontrol Listesi*. Kasım 19, 2019 tarihinde Verginet: <https://www.verginet.net/dtt/1/UFRS-Sunum-Aciklama-Kontrol-Listesi.aspx> adresinden alındı
- Erkuş, H., & Çemberlitaş, İ. (2016). İslami Finansal Araçlardan Olan Sukukların Muhasebeleştirilmesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 245-262.
- Ersoy, M., Çatıkkaş, Ö., & Yatbaz, A. (2018). İslami Muhasebenin Geleneksel Muhasebe ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 95-109.
- Hanif, M. (2016). Ijarah Accounting: A Comparison of Conventional IAS-17 and Islamic FAS-8. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 12(1), 49-63.
- <http://aaoifi.com/structure/?lang=en>. (tarih yok).
- IFRS. (2019). *Who We Are*. Kasım 19, 2019 tarihinde IFRS: <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/#about-us> adresinden alındı
- KGK. (2011). *Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve*. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu: <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2019Seti/Finansal%20Raporlamaya%20C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20C3%87er%C3%A7ve/Kavramsal%20C3%87er%C3%A7ve.pdf> adresinden alınmıştır
- KGK. (2018). *Kavramsal Çerçeve*. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.

- KGK. (2019). *AAOIFI Kavramsal Çerçeve*. Ankara: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.
- KGK. (2019). *Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Raporlamasına İlişkin Kavramsal Çerçeve*. Kasım 20, 2019 tarihinde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK): https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/standartlar%20ve%20ilke%20kararlar%C4%B1/FFMS/Faizsiz%20Finans%20Kurulu%C5%9Flar%C4%B1n%C4%B1n%20Finansal%20Raporlamas%C4%B1na%20C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20C3%87____.pdf adresinden alındı
- KGK. (2019). *Faizsiz Finans Muhasebe Standardı 8 İcâre ve İcâre Müntehiye Bitimlik*. Ankara: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.
- KGK. (2019). *TMS/IFRS ve TMS/IFRS Yorumları Nedir?* 10 01, 2019 tarihinde KGK-Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu: <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/6651/TMS/IFRS-ve-TMS/IFRS-Yorumlar%C4%B1-nedir?> adresinden alındı
- Mia., M. R., Hasnat., M. A., & Mahjabeen, W. (2016). Mudharabah and Musharakah from the accounting perspective by referring to AAOIFI, IFRS and MFRS. *IOSR Journal of Business and Management*, 67-72.
- Özulucan, A., & Deran, A. (2009). Katılım Bankacılığı ile Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 85-108.
- SlidePlayer. (2015). *Finansal Raporlama Standartları ve Uygulamaları*. Kasım 20, 2019 tarihinde Slide Player: <https://slideplayer.biz.tr/slide/2903605/> adresinden alındı
- Trimble, M. (2017). *The Historical and Current Status of IFRS Adoption around the World*. University of Mannheim.
- UFRS/IFRS. (2015). *Avrupa Birliği ülkelerinde UFRS gelişimi*. Kasım 19, 2019 tarihinde UFRS / IFRS / TFRS Hayatımızda: <http://ufrsifrs.blogspot.com/2015/02/avrupa-birligi-ulkelerinde-ufrs-gelisimi.html> adresinden alındı
- Üstünel, B. (2003). *Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu ve Ulusal Finansal Raporlama Standartları*. 10 03, 2019 tarihinde http://archive.ismmmo.org.tr/docs/SEMPOZYUMLAR/SEMPOZYUM_06/5Oturum/BulentUstunel.pdf adresinden alındı
- Yardımcıoğlu, M. (2016). İcare (Finansal Kiralama) İşlemlerinin İslami Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 224-233.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kredi Temerrüt Takası, Büyüme ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği

The Relationship Between Credit Default Swap, Economic Growth and Current Account Deficit: A Case of Turkey

Tuğba Akın ^{a,*}, Emre Işıklı ^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Aydın/Türkiye
ORCID: 0000-0002-1132-388X

^bÖğr. Görevlisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Buharkent Meslek Yüksekokulu, Elektrik ve Enerji Bölümü, Aydın/Türkiye
ORCID: 0000-0003-4148-7655

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Eylül 2019
Düzeltilme tarihi: 12 Temmuz 2020
Kabul tarihi: 20 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Kredi Temerrüt Takası
Cari Açık
Ekonomik Büyüme
Nedensellik Analizi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 05 September 2019
Received in revised form 12 July 2020
Accepted 20 July 2020

Keywords:

Credit Default Swap
Current Account Deficit
Economic Growth
Causality Analysis

ÖZ

Son yıllarda kredi temerrüt takasları (CDS), piyasada ülke risklerini fiyatlandırmada ve araştırmada önemli bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye gibi ekonomik kırılganlıkları ve dışa bağımlılığı yüksek gelişmekte olan ülkeler için bu kavram daha önemli hale gelmiştir. Ülke riskini etkileyen makroekonomik göstergelerden cari açık ve ekonomik büyüme çalışmada kullanılmıştır. Çalışmada CDS ile olan ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişki 2007:Q2-2018:Q4 dönemi için Kapetanios (2005) birim kök testi, Maki (2012) eşbütünleşme testi ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar teorik açıdan cari açığın ve ekonomide yaşanan daralmanın ülkenin dış borçlanma riski primi ve CDS oranlarında bir artışa neden olduğu beklentisiyle uyumlu olup; Türkiye'ye yönelik risk algısının makroekonomik değişkenlerinden etkilendiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In recent years, credit default swaps (CDS) have occurred as a fundamental concept in pricing and surveying country risks in the market. This concept has gained greater significance for developing countries such as Turkey because of their economic fragility and higher dependency to foreign funds. Of the most important macroeconomic indicators affecting country risks, the current account deficit and economic growth were studied in terms of their relationship with CDS. In this regard, this relationship was investigated for the period of 2007:Q2-2018:Q4 by using Kapetanios (2005) unit root test, Maki (2012) cointegration test and Fourier Toda-Yamamoto causality test. Obtained results suggested that the current account deficit and the economic constriction caused an increase with the country's external borrowing risk, and that risk perception towards Turkey was found to be affected by the concerned macroeconomic variables.

1. Introduction

Sovereign credit risk denotes the credit risk of a country relevant with current account payable balance against debtor parties, and it is realized in case of failure of the concerned government in honouring its obligations. Accordingly, the sovereign risk premium is an essential component of the cost of using foreign funds; and it is

especially higher for emerging and developing economies due to their higher default probability perceived by the market.

In this regard, for monitoring financial risks, CDS premiums have become an alternative tool in the market (Mora, 2006:9, Flannery et al., 2010: 2095; Başarır and Ketan, 2016). After CDS's introduction to the financial

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: tugba.akin@adu.edu.tr

world by JP Morgan in 1994 (Augustin et al., 2016), it has been recognized as a useful tool to differentiate the default risk of bond issuer party from other risks and to the price of the current credit risk (Whetten, et al., 2004). Sovereign CDS functions as a credit insurance policy issued against a debt (e.g. sovereign bonds, treasury bills etc.) of a country.

As described by Fontana and Scheicher (2016), a CDS contract carries over the risk from the “protection buyer” to the “protection seller” in exchange for the payment of a regular premium. Briefly, The CDS premium, is the cost for protection against default. CDS premiums have become an indicator of the risk status of countries today. So the greater the CDS premium of a specific country’s bonds, the higher the cost of funding from external resources.

Baum and Wan (2010) considered CDS as the most common credit derivative instrument enabling enterprisers to insure against a credit event, especially the default of a reference entity (e.g. a bond issuer). Enterprises can provide hedging at a relatively lower cost because of traded CDS over the counter. CDS spreads fluctuate in progress of time to represent variances in the credibility of the financial instruments. In this line, CDS is utilized by a debtee as a hedging opportunity against the default risk of borrowed parties. As CDS emerged from hedging purposes first, investors have started to exploit this insurance for arbitrage opportunities between diverse pricing of default risk as well as speculators to take advantage of the inefficient distribution of information or differentiated investor sentiments across the markets. Accordingly, as CDS has gained greater interest by markets, it's trading volume CDS derivatives has increased dramatically over time (Alexander and Kaeck, 2008; Liu and Morley, 2012).

Especially increasing fragility of some countries attracts investors’ attention to accurately evaluate and price the risks associated with certain developing countries especially characterized among the fragile ones. As country risks are priced and surveyed by CDS premiums in the market, this urges researchers to draw more accurate conclusions on variations in CDS premiums and potential underlying factors.

Whereas developed economies are viewed roughly default-free in nature, CDS premiums are considered more important for developing economies, especially for fragile ones such as Turkey. Since financially fragile countries have comparatively low domestic savings rates and persistently high current account deficit, they depend on foreign sources in form of direct investments or net cash inflow to maintain country account balance. In the framework of the present study, an increase in CDS premium of Turkey is expected to have negative impact on country’s macroeconomic variables (Gebeşoğlu and Varlık, 2018) or vice versa. Turkey’s inclusion into almost all global financial fragility rankings puts the country more sensitive position before investors who closely follow statistical indices, especially CDS, and fundamental macroeconomic figures. To the objective of the present study, we narrowed our focus on developing and especially fragile economy of Turkey from the perspective of its sovereign CDS index.

In this regard, the present study investigated the relationship between Turkey’s CDS premium and its two

specific macroeconomic indices namely current account deficit and growth rate which have gained significant popularity across economic debates carried on Turkey’s fragility and fundamental reasons behind it.

As a rationale for following such path, it is important to bring various valuable conclusions from the relevant literature. The increase in CDS spreads leads to increased risk perceived by investors on current account deficit and higher interest rates in international financial borrowing. Thus, Turkey's current account deficit increased financial risk exposed by the foreign investors in Turkey so does their perception of risk; and consequently this has led to an increase in CDS premiums (Yılmaz and Çetiner, 2017:565).

Furthermore, unstable economic growth negatively affects cash flow from abroad negatively during the recession periods of the economy (Tang and Yan, 2010). Theoretically, interest rates have a positive relationship with economic growth and higher growth should, because of ceteris paribus, lead to lower CDS spread (Annaert et al., 2013:450, Shahzad et al., 2017: 215). Fluctuations in the current account deficit and economic growth cause to increase macroeconomic uncertainty; and drag countries like Turkey to become more fragile. The increasing economic uncertainty of Turkey also causes higher pricing of CDS premiums. So, CDS spreads are followed as an indicator for the growth data of the Turkish economy (Kargı, 2014: 65)

It is possible to find abundant works of literature about CDS spread affected by financial factors in Turkey. However, there is also need to examine the concept for Turkey in terms of macroeconomic perspective. In this study, the main question of the research is that how the country economic growth and current account deficit are effective on Turkey’s CDS spread.

With this study, it is aimed to investigate into the relationship between CDS, growth rate and current account deficit over data from Turkey referred as “the most fragile economy” through new generation econometric analysis methods for the period of 2007:Q12-2018:Q4. The literature summary in Section 1 will be followed by the introduction of the empirical analysis employed in Section 3. Finally, Section 4 will draw the conclusion.

2. Literature Overview

As an emerging economy, Turkey relies on international funds for financing its growth. Hence an increase in its sovereign risk premium is expected to have a negative impact on the sustainability of international capital flows into the country and on the macroeconomic view of Turkey (Gebeşoğlu and Varlık, 2018).

To date, there have been numbers of empirical studies on CDS spreads and macroeconomic fundamentals, but the majority has focused on corporate CDS spreads instead of sovereign ones. Of these previous researches, the risk-free interest rate, the yield of the reference obligation and credit ratings are the explanatory variables commonly included in studies (Liu and Morley, 2012). There are also some macroeconomic indicators examined with regard to their correlation with CDS. For instance, Greatrex (2008), as a result of his analysis on the variation in monthly CDS

spread changes through structural variables, concludes that macroeconomic indicators could explain the 30% of the overall variation.

The empirical literature provides significant evidence for the relationship between CDS premium and macroeconomic variables. Bhansali et al. (2008) conclude that macroeconomic factors feature an important role in assessment CDS spreads, especially in times of global crisis. The authors find that CDX is priced by both the sector-wide risk and economy-wide risk. Similarly, Wu and Zhang (2008) identify that real output growth, financial market volatility and inflation which define as an economy-wide risks impacts on credit spreads. In the study of Haugh et al., 2009 which analyzes recent notable volatilities in the yield for sovereign bonds within Germany and other euro area countries. Authors report that risk aversion which could be monitored by CDS premiums is a general characteristic of crisis periods, and fiscal performance is also found to be an important factor on its own. In terms of observations of the present study, incremental deteriorations in the current account deficit lead to even larger increases in CDS. Pan and Singleton (2008), investigated that spread of economic growth in the U.S. to other countries' economic growth also contribute to act in concert between countries' risk premiums. The authors also present country-specific and regional economic risks in their models' estimates, which especially considers Turkey, Mexico and Korea.

With the same efforts, Tang and Yan (2010) show that macroeconomic indicators to have a significant impact on CDS and economic growth is the most important factor affecting average credit spreads. Authors emphasize that 1% increase in the GDP growth rate cause to decrease in credit spreads as 6–7 basis points.

Hilscher and Nosbusch (2010) remark the significant variation between the interest rates paid by emerging countries, and study macroeconomic fundamentals in terms of their explanatory power on sovereign yield spreads for 31 emerging market countries for the period of 1994 to 2007. According to results, macroeconomic fundamentals have a significant effect on sovereign yield spreads. On the other hand, Fender, Hayo and Neuenkirch (2012) study the determinants of CDS spreads for emerging market over the period 2002:M04– 2011:M12 by utilizing from using GARCH models. Authors considered the ratio of budget deficit to GDP, foreign liabilities to GDP and central bank interest rate as macroeconomic variables. They report that there is no relationship between CDS spread changes and neither macroeconomic variables nor country ratings.

Aizenman, Hutchison and Jinjarak (2013) study the relationship between external debt ratio, inflation, trade openness and CDS spread for 60 countries from 2005-2010 by using Panel data analysis. Authors report that CDS spreads is relatively defined by fiscal space. Fiscal space, measure by government debt/tax base, is found that it is an important economic determinant of CDS spreads.

Ho (2016) investigates the effect of three macroeconomic variables which are a current account, external debt and international reserves on the spread of sovereign CDS for

the period 2008:Q4-2013:Q2. The author used the pooled mean cointegration approach for eight emerging countries. It was found that there is a negative and significant relationship between current account and CDS spread. It means that an increase in financing from abroad cause to reduce in CDS spread in this study.

From Turkey's perspective, Kilci (2017) analyzes the relationship between macroeconomic and financial variables which cause an increase of sovereign credit risk and country CDS premiums through the Toda-Yamamoto Causality Test. Authors study the relationship between CDS and variables of capital adequacy ratios of Turkish Banking Industry, BIST 30 Index, growth, unemployment, inflation, current account deficit and valuation of real currency. Authors remark that there is long term causality relationship between real effective currency, capital adequacy ratio, and BIST 30 variables and 5-year CDS premiums. On the contrary to studies of Brandorf and Holmberg (2010), no causality relationship is found between macroeconomic indicators and CDS premiums.

Gebeşoğlu and Varlık (2018) employed the SVAR model on their study data from the period of 2005:12- 2017:3. Researchers report that sovereign risk premium shocks significantly affect exchange rates, consumer price index, credit, industrial production and current account balance over the open inflation targeting period in Turkey. Şahin (2018), in his study employed multiple-structural break unit root test developed by Carrion-i-Silvestre et al. (2009) and co-integration tests are employed to investigate long term relationships, concludes current account deficit of Turkey could be considered as a prominent variable to variations in CDS scores. Authors report that a 1% increase in current account deficit results in a 0.01 increase in CDS score. The author reveals that changes in Turkey's current account deficit could explain the changes in Turkey's CDS premium positively in the long term. Accordingly, for Turkey, changes in the current account deficit could be regarded as a prominent indicator in the explanation of changes in country's CDS indice.

In the current literature, there are numbers of studies existed on CDS, which investigated the extensive variety of correlations dimensions including variety of determinants, relationships, different periods of time, crisis or tranquil market conditions, sovereign or corporate, developed or developing economies, different economic zones of the world, macro and/or microeconomic factors and so on by employing wide variety of models. Finally, in parallel with the relevant studies above, to bring better explanation and estimates to sovereign credit risk concept through CDS dimension, the present study is expected to make a novel contribution to the existing literature with the new generation econometric methods employed in the analysis.

3. Empirical Analysis

3.1. Data and Model

In this study, the relationship between Credit Default Swap (CDS), Current Account deficit rate (Current debt/GDP) and Gross Domestic Product in USD (GUSD) was analyzed in Turkey for period 2007:Q1-2018:Q4. Study data were

obtained from Central Bank of The Turkish Republic (www.evds.tcmb.gov.tr) and Bloomberg (www.bloomberg.com). Logarithms of CDS and GUSD were included in the analysis to obtain measurable results with certain elasticity. The effect of GUSD and CA on CDS was investigated by using the following model:

$$LNCDS_t = \alpha_0 + \alpha_1 CA_t + \alpha_2 LNGUSD_t + \mu_t \quad (1)$$

3.2. Methods

The stationary of series was analyzed by using Kapetanios (2005) multiple breaks unit root test, the existence of the cointegration relationship between the series was estimated with Maki (2012) test, the long and the short term relations were estimated by Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) method and, finally causality relationship between responding and explanatory variables was analyzed by Toda Yamamoto approach with the Fourier approximation (Nazlioglu, Gormus and Soytaş, 2016; Gormus, Nazlioglu and Soytaş, 2018).

3.3. Kapetanios (2005) Multiple Break Unit Root Test

The stationary of time series means that it has constant average, constant variance and covariance related to its lag level (Gujarati and Porter, 2012). However, there may be structural breaks in the series. The unit root analysis conducted without taking these breaks into account could yield misleading conclusions (Perron, 1989). In this study, the Kapetanios (2005) test exhibited five structural breaks that could be determined endogenously in this method together with their breaking points. The model used in this test is given as follows (Kapetanios, 2005):

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \beta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \gamma_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \varphi_i DU_{i,t} + \sum_{i=1}^m \delta_i DT_{i,t} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$DU_{i,t} = \begin{cases} 1 & t > T_{b,i} \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases} \text{ and } DT_{i,t} = \begin{cases} t - T_{b,i} & t > T_{b,i} \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases}$$

where, DU and DT are intercept and trend break dummy variables, respectively. The null hypothesis is denoted as “ $\beta=1$, the serial is not stationary”. In this test, structural breakpoints are determined by using the Bai and Perron (1998) algorithm for the facility of calculation. In this context, each period is evaluated as a possible structural break date. The date of the dummy variable in the model with the minimum sum of squared residuals is taken as the date of the first break. After that, the first break date is pegged and the second break date is being investigated (Murat, et al., 2013). These steps are repeated until m break dates, then the number of structural breaks and break dates determined with the minimum t -statistic (Capistrán and Ramos-Francia, 2009). In this study, the maximum lag length was determined as 9 by employing the $k=12x(T/100)1/4$ formula developed by Schwert (1988). Where, k denotes the maximum lag length, and T denotes the number of observations. Unit root test results are presented in Table 1.

Table 1. Kapetanios (2005) Multiple Unit Root Test Results

	τ - statistics	Critical Value			Structural Break Dates
		1%	5%	10%	
LNCDS	-4.545	-5.954	-5.367	-5.089	2012:Q2, 2014:Q4, 2017:Q1, 2018:Q1, 2009:Q4,
CA	-4.784	-5.847	-5.234	-4.941	2013:Q2, 2018:Q2
LNGUSD	-5.067	-6.587	-6.113	-5.847	2010:Q1, 2014:Q4
Δ LNCDS	-4.785**	-4.899	-4.354	-4.078	2017:Q4, 2010:Q4,
Δ CA	-8.858***	-8.243	-7.736	-7.426	2016:Q4, 2017:Q2, 2018:Q1
Δ LNGUSD	-4.429**	-4.899	-4.354	-4.078	2017:Q3

Note: ** and *** denotes stationarity of series at 5% and 1% significance levels, respectively. Test statistics were obtained with codes written for Gauss program. Critical values were obtained with 1.000 bootstrap replications. As the test method, the model which determines the number of structural breaks according to the data set is selected.

According to results in Table 1, it was seen that the series contain unit root at this level, but that they become stationary when the first differences are taken $I(1)$. Based on the structural break dates indicated by the test method, important structural break dates were observed as 2009, 2014 and 2018. In an attempt to bring explanation to these breaks, prominent economic events occurred in these years were 4.7% contraction in the Turkish economy after the global crisis in 2008, and the current account deficit decreased in 2009. In 2014, the 5-year CDS premiums continued to rise due to the effects of political instability in Turkey. In the first two quarters of 2018, Turkey continued to yield high current account deficit, while in the last two quarters CDS premiums experienced an increase because of adverse developments in foreign exchange and increased risk perception with Turkey. This increase in CDS premiums meant elevated borrowing costs for Turkey along 2019.

3.4. Maki (2012) Multiple Structural Break Cointegration Test

The existence of a cointegration relationship between the series was investigated by the Maki’s (2012) method. This method is the cointegration of the unit root test of Kapetanios (2005). Therefore, it is able to test the existence of cointegration between series and to determine the number and date of structural breaks endogenously up to five breaks. In these aspects, this test is stronger than the other cointegration tests employed in the literature (Maki, 2012). According to the test algorithm, each period is taken as a possible breakpoint; and the points, where its t -test value is the minimum, are considered as the breakpoint. In this method, all series to be analyzed should be $I(1)$. Maki (2012) developed four different models in order to test cointegration with structural breaks:

Model 0: Level Shift;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + u_t \quad (3)$$

Model 1: Regime Shift;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t \quad (4)$$

Model 2: Regime Shift with Trend;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma x + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t \quad (5)$$

Model 3: Level, Trend and Regime Shift;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t \quad (6)$$

K_i denotes dummy variable, and: $K_i = \begin{cases} 1 & t > T_{Bi} \\ 0 & otherwise \end{cases}$

where, k is the maximum number of breaks, T_{Bi} denotes the time period of the break. The null hypothesis of the test is “There is no cointegration relationship between series under structural breaks”. Table 3 exhibits the cointegration test results below.

Table 2. Results of Maki (2012) Multiple Structural Break Cointegration Test

Model	t statistic Value	Critical Values			Structural Break Dates
		1%	5%	10%	
Model 0	-12.7***	-5.96	-5.43	-5.13	2008:Q2, 2010:Q3, 2013:Q2, 2016:Q3, 2017:Q3
$LNCDS_t = \alpha_{it}$ + $\alpha_{1t} CA_t$ + $\alpha_{2t} LNGUSD_t$ + μ_t	Model 1 -12.1***	-5.83	-5.37	-5.11	2007:Q3, 2010:Q2, 2013:Q1, 2012:Q4, 2015:Q1, 2016:Q4, 2018:Q1
	Model 2 -11.2***	-6.59	-6.01	-5.72	2008:Q1, 2010:Q2, 2013:Q1, 2015:Q3
	Model 3 -12.4***	-7.55	-7.01	-6.67	

Notes: Critical values are taken from the Table 1 of Maki (2012, p.2013). *** indicates the existence of cointegration relationship between the series at 1% significance level.

According to the results in Table 2, it is seen that there is a co-integration relationship between the series. In other words, these series exhibit similar behavior in the long term; and the long-term analysis of these series with level will not cause spurious regression. In this case, it was concluded that the long-term co-integration coefficients between the series could be estimated. In consideration of the break periods determined by the test method, it could be

Table 4. Results of the long-term coefficients

Dependent Variable	Constant Term	CA	LNGUSD	$K_{2007:Q3}$	$K_{2015:Q3}$	$K_{2017:Q3}$	R^2	\bar{R}^2
LNCDS	28.51 [5.32]***	5.61 [5.04]***	-0.88 [-4.25]***	0.15 [1.08]	0.17 [2.17]**	-0.24 [-2.25]**	00.41	00.35

Notes: The values in square brackets are t statistics, and** and *** mean 5% and 1% significance level, respectively. The autocorrelation and heteroscedasticity problems in the estimates were corrected by the Newey-West method.

seen that the growth rate slowed down and current account deficit increased sharply in Turkey along the third quarter in 2007. In 2010, although the current account deficit was a risk factor, Turkey’s economy achieved higher growth rate compared to many developing countries. This situation was also reflected positively on Turkey's CDS premium. The Federal Reserve Bank (FED) announced that it would reduce its bond purchases on May 22, 2013, resulting in financial stress in developing countries like Turkey. In 2013, Turkey’s financial fragility increased due to the high ratio of current account deficit to GDP and over-dependence on external financing for economic growth. In the third quarter of 2015, the positive effect of low energy prices was seen with the Turkish economy. The coup attempt in the third quarter of 2016 caused losses in the tourism sector, and this was accompanied by the contraction in global and geopolitical circumstances seem to have adverse impacts on Turkey. Hence, these developments caused to increase the perception of risk of Turkey. Despite all political and economic events, in the third quarter of 2017, Turkey has recorded high economic growth because of the government’s successful implementation of the credit guarantee fund, the effects of fiscal incentives and its strong banking system. The most common structural breaks in cointegration analysis were included in the long-term analysis as dummy variables.

3.5. Long-Term Analysis

The long-term coefficients were estimated by FMOLS method. This method, developed by Phillips and Hansen (1990), is more powerful than the others because of considering the common co-integration vector between series and using the best linear and unbiased estimator (Hamilton, 1994). Table 4 exhibits the results of FMOLS method below.

According to the results of Table 4, there was a negative relationship between CDS and growth rate, and a positive relationship with the current account deficit. A percent increase in growth rate leads to a 0.88% decrease in CDS risk premium. On the other hand, a percent increase in the current account deficit increases the CDS risk premium by 5.61%. These results showed that the current account deficit and the economic constriction cause to increase the country's external borrowing risk premium and CDS rates; and risk perception toward Turkey is affected by its macroeconomic variables.

3.6. Short-Term Analysis (Error Correction Model)

Short term analysis was performed by FMOLS method within the framework of error correction model by using a period lag length (Error Correction Term: ECT_{t-1}) of the error term series obtained from long term analysis. The results were presented in Table 5.

According to Table 5, the coefficients of error correction terms were found negative and statistically significant.

Therefore, the models were found functional in error correction mechanisms. In other words, the short-term

deviations between the series moving together on the long run disappear, and the series converge to long-term equilibrium values again. This situation also proved that long-term analyzes were reliable. In the short term, it was observed that the current account deficit increased the CDS rates; and the increase in growth rate resulted in a decrease in the CDS rates, and these effects were found to be statistically significant.

Table 5: Results of Error Correction Model

Dependent Variable	Constant Term	ECT _{t-1}	ACA	ΔLNGUSD	R ²	R̄ ²
ΔLNCDS	-0.003	-0.28 [-4.14]***	6.30[11.16]***	-1.14 [-11.24]***	0.44	0.40

Notes: The values in square brackets are *t* statistics, and *** means 1% significance level. The autocorrelation and heteroscedasticity problems in the estimates were corrected by the Newey-West method.

3.7. The Fourier Toda Yamamoto (FTY) Causality Test

The causality relationship between the variables was examined by Fourier Toda Yamamoto causality analysis (Nazlıoğlu et al., 2016, p.172). Toda Yamamoto causality test (1995) is an improved method of Granger causality approach based on estimating a VAR (*p* + *d*) a model, where *p* is lag length and *d* is the maximum integration degree of the variables. The resulting model employed in the study was given below;

$$Y_t = \alpha + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} Y_{t-(p+d)} + \epsilon_t \quad (7)$$

where, $\alpha(t)$ denotes intercept terms, β denotes coefficient matrices, ϵ_t denote white noise residuals. Y_t contains *K* endogenous variables. The null hypothesis of test was “There is no causality between series”; and this hypothesis accepts zero restriction on the first *p* parameters ($H_0 = \beta_1 = \dots = \beta_p = 0$) of the *K*th components of Y_t . However, Toda Yamamoto causality analysis does not take brakes into into account at all. Ventosa and Valdés (2008, p.8) criticize this issue and show that the results of the causal analysis do not yield effective results if there was no structural changes. Therefore, the causality analysis allowing breaks was included in the study. When structural break dates cannot be predicted sharply, the Fourier approach is considered and described below by (Nazlıoğlu et al., 2016, p.172);

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (8)$$

where, $\alpha(t)$ depends on time; *n* is the number of frequencies; γ_{1k} and γ_{2k} evaluates the wideness and displacement of the frequency, respectively. If the resulting of Eq (8) is rewritten with a single Fourier frequency;

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (9)$$

By substituting Eq (7) and Eq(9), it is obtained;

$$Y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} Y_{t-(p+d)} + \epsilon_t \quad (10)$$

According to Nazlıoğlu, Gormus and Soytaş (2019, p.108), the Fourier TY test with single frequency should be preferred when 50 and 100 samples and the Fourier TY with cumulative frequency test should be preferred when approximately 250 samples for more reliable results.

In this context, the results of both analyzes were reported; and it was observed that the FTY causality test with cumulative frequency results was stronger when the number of observations was taken into consideration. Specifically, it was selected the optimal number of *k* and *p* with the lowest information criterion value.

Table 6: The results of FTY causality

To CDS	Bivariate VAR Estimation		Multivariate VAR Estimation	
	FTY _{single}	FTY _{cumulative}	FTY _{single}	FTY _{cumulative}
CA				
Wald Stat	1.848	2.756	2.423	2.777
p-value^a	0.174	0.097	0.12	0.096
p-value^b	0.180	0.085	0.13	0.095
Frequency (k)	1	3	1	3
Lags (p)	1	1	1	1
LNGUSD				
Wald Stat	6.439	9.380	2.809	2.278
p-value^a	0.040	0.009	0.094	0.131
p-value^b	0.054	0.015	0.100	0.149
Frequency (k)	1	3	1	3
Lags (p)	2	2	1	1

Notes: FTY_{single}: Fourier TY approach with single frequency, and FTY_{cumulative}: Fourier TY approach with cumulative frequencies. Maximum *k* and *p* are, respectively, determine to 3 and 4, then optimal *k* and *p* are determined by Akaike information criterion. p-Value^a represents the asymptotic chi-square distribution with *p* degrees of freedom. p-Value^b is represents the bootstrap distribution with 1000 replications. VAR(*p* + *d*) models are estimated with *d*_{max} equal to 1. Bivariate VAR models include CDS rate and one independent variable. Multivariate VAR models include CDS, CA and GDP.

According to the results in Table 6, the conventional TY tests based on bivariate VAR model showed that the null hypothesis of Granger non-causality from the gross domestic product in USD to the variable of CDS was to be rejected. Fourier TY analysis with both VAR models yielded different results. Especially, whereas the bivariate description shows a causality relationship, the multivariate model did not support any information transmission. In other respects, there was no evidence supporting causality from current account deficit to CDS for structural shifts by using single frequency. With the cumulative framework, it was found that there was causality from current account deficit to CDS at 10% significance level.

4. Conclusion

CDS premiums are considered one of the prominent tools to assess financial risk levels of individual countries. Additionally, the macroeconomic factors have been found to be significantly effective on risk perception and financial fragility of countries. CDS premiums exhibit rather a volatile pattern especially with the countries with high fragility due to high current deficit such as Turkey. In this context, the relationship between CDS, current account deficit rate (denominated in US Dollars) and GDP rate was analyzed for Turkey for the period of 2007:Q1-2018:Q4 through multiple structural break methods. According to findings, a negative relationship was determined between CDS and growth rate, whereas a positive relationship between CDS and current account deficit. A percent increase in growth rate led to 0.88% decrease in CDS risk premium. On the other hand, a percent increase in the current account deficit causes an increase with CDS risk premium by 5.61%. The augmented format of the Toda Yamamoto model (Nazlıoğlu et al., 2016) supported a demonstration of causality from the current account deficit and growth rate to CDS risk premium with the cumulative framework. These results are found to be consistent with theoretical expectations and showed that the current account deficit and the economic constriction cause an increase with the country's external borrowing risk premium and CDS rates, and risk perception towards Turkey is found to be affected by its macroeconomic variables. The rise of the current account deficit in Turkey resulted in an increase in the perception of sovereign default position; and led an increase in the CDS risk premium, which eventually increases Turkey's cost of borrowing. In this case, it is necessary to eliminate hindrance before doing free business in Turkey and to ensure foreign funds to inflow into the country so as to create an investment environment that may reduce interest rates and current account deficit. In this case, Turkey is expected to reduce the sovereign risks through disciplining current account deficit and improving growth performance. To that end, Turkey is expected to stabilize fluctuations in currency and interest rates mostly by increasing external cash inflow and to create an investment environment for real industry to reverse deficit-making characteristic of the country.

References

- Aizenman, J., Hutchison, M., & Jinjark, Y. (2013). What is the risk of European sovereign debt defaults? Fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk. *Journal of International Money and Finance*, 34 (2013), 37-59.
- Alexander, C., & Kaeck, A. (2008). Regime dependent determinants of credit default swap spreads. *Journal of Banking & Finance*, 32.6, 1008-1021.
- Annaert, J., De Ceuster, M., Van Roy, P., & Vespro, C. (2013). What determines Euro area bank CDS spreads?. *Journal of International Money and Finance*, 32, 444-461.
- Augustin, P., Subrahmanyam, M. G., Tang, D. Y., & Wang, S. Q. (2016). Credit default swaps: Past, present, and future. *Annual Review of Financial Economics*, 8, 175-196.
- Bai, J., & Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 47-78.
- Başarır, Ç., & Keten, M. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerin Cds Primleri İle Hisse Senetleri Ve Döviz Kurları Arasındaki Kointegrasyon İlişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8.15, 369-380.
- Baum, C. F., & Wan, C. (2010). Macroeconomic uncertainty and credit default swap spreads. *Applied Financial Economics*, 20.15, 1163-1171.
- Bhansali, V., Gingrich, R., & Longstaff, F.A. (2008). Systemic credit risk: What is the market telling us? *Financial Analysts Journal*, 64.4, 16-24.
- Brandorf, C., & Holmberg, J. (2010). *Determinants of sovereign credit default swap spreads for PIIGS-a macroeconomic approach*. Bachelor Thesis. Lund University.
- Bulow, J., & Rogoff, K. (1989). A constant recontracting model of sovereign debt. *Journal of political Economy*, 97.1, 155-178.
- Capistrán, C., & Ramos-Francia, M. (2009). Inflation dynamics in Latin America. *Contemporary Economic Policy*, 27.3, 349-362.
- Fender, I., Hayo, B., & Neuenkirch, M. (2012). Daily pricing of emerging market sovereign CDS before and during the global financial crisis. *Journal of Banking & Finance*, 36.10, 2786-2794.
- Fabozzi, F. J., Cheng, X., & Chen, R. R. (2007). Exploring the components of credit risk in credit default swaps. *Finance Research Letters*, 4.1, 10-18.
- Flannery, M., Houston, J., & Partnoy, F. (2010). Credit default swap spreads as viable substitutes for credit ratings. *Univ. Pa. Law Rev.* 158,2085-2123.
- Fontana, A., & Scheicher, M. (2016). An analysis of euro area sovereign CDS and their relation with government bonds. *Journal of Banking & Finance*, 62, 126-140.

- Gebeşoğlu, F., & Varlık, N. (2018). The macroeconomic effects of sovereign risk premium shock: A case study for Turkey." *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16.2, 236-246.
- Gormus, A., Nazlioglu, S., & Soytaş, U. (2018). High-yield bond and energy markets. *Energy Economics*, 69, 101-110.
- Greatrex, C. A. (2008). Credit default swap market determinants. *The Journal of Fixed Income*, 18.3, 18-32.
- Hamilton, J.D. (1994). *Time Series Analysis*, Princeton: Princeton University Press.
- Haugh, D., Ollivaud, P., & Turner, D. (2009). What drives sovereign risk premiums? *OECD Economics Department Working Papers*. <https://doi.org/10.1787/18151973>
- Hilscher, J., & Nosbusch, Y. (2010). Determinants of sovereign risk: Macroeconomic fundamentals and the pricing of sovereign debt. *Review of Finance*, 14.2, 235-262.
- Kapetanios, G. (2005). Unit-root testing against the alternative hypothesis of up to m structural breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 26.1, 123-133.
- Kargı, B. (2014). Credit default swap (CDS) spreads: the analysis of time series for the integration with the interest rates and the growth in Turkish economy. *Montenegrin Journal of Economics*, 10(1), 59-66.
- Kılıcı, E. N. (2017). CDS primleri ile ülke kredi riski arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi; Türkiye örneği. *Maliye Finans Yazıları*, 108.
- Liu, Y., & Morley, B. (2012). Sovereign credit default swaps and the macroeconomy. *Applied Economics Letters*, 19.2, 129-132.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29.5, 2011-2015.
- Minton, B. A., & Schrand, C. (1999). The impact of cash flow volatility on discretionary investment and the costs of debt and equity financing. *Journal of Financial Economics*, 54.3, 423-460.
- Mora, N. (2006). Sovereign credit ratings: Guilty beyond reasonable doubt? *Journal of Banking & Finance*, 30.7, 2041-2062
- Nazlioglu, S., Gormus, N.A., & Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Nazlioglu, S., Gormus, A., & Soytaş, U. (2019). Oil prices and monetary policy in emerging markets: structural shifts in causal linkages. *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(1), 105-117.
- Pan, J., & Singleton, K. J. (2008). Default and recovery implicit in the term structure of sovereign CDS spreads. *The Journal of Finance*, 63.5, 2345-2384.
- Perron, P. (1990). Testing for a unit root in a time series with a changing mean. *Journal of Business & Economic Statistics*, 8.2, 153-162.
- Phillips, P. C. B., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57.1, 99-125.
- Schwert, W.G. (1988), Tests for unit roots: A monte carlo investigation. *NBER Technical Working Paper Series*, No:73.

Araştırma Makalesi • Research Article

Cari Açık Belirleyicileri ve Sürdürülebilirlik Olasılığı İlişkisi: Türkiye

Relationship Between Current Deficit Definitions and Sustainability Probability: Turkey

Çiğdem Karış^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu, 61400, Trabzon/Turkey
ORCID: 0000-0002-7534-0494

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Ekim 2019

Düzeltilme tarihi: 13 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 20 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Cari İşlemler Açığı

Sürdürülebilirlik

Probit

ARTICLE INFO

Article history:

Received 18 October 2019

Received in revised form 13 July 2020

Accepted 20 July 2020

Keywords:

Current Account Deficit

Sustainability

Probit

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de 1980-2018 döneminde cari işlemler açığının belirleyicileri çerçevesinde sürdürülebilirlik olgusu üzerine olasılık tahminini içermektedir. Çalışmada cari açığın sürdürülebilirliği için genel ölçüt olarak kabul edilen cari işlemler açığı/GSYİH oranının bağımlı kukla değişken olarak ifade edilmesi durumunda cari açık belirleyicilerinin sürdürülebilirliği ne yönde etkilediğini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda oluşturulan regresyon modellerinde kullanılan bağımlı değişkenin nitel olması nedeniyle Probit analizinden faydalanılmış ve değişkenlere ait marjinal etki hesaplamalarına da yer verilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre ortalama döviz kuru, M2 para arzı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı değişkenleri dışındaki tüm değişkenlerde yaşanacak artışların cari açığın sürdürülebilirlik olasılığını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

This study includes the probability estimate on sustainability within the framework of the determinants of current account deficit in Turkey for the period 1980-2018. This study aims to determine how the current account deficit affects the sustainability of the current account deficit/GDP ratio, which is accepted as the general measure for the sustainability of the current account deficit. Due to the qualitative nature of the dependent variable used in the regression models, Probit analysis is used and the marginal effect calculations of the variables were also included. According to the results obtained from the analysis, the increases in all variables except average exchange rate, M2 money supply and export coverage ratio variables negatively affect the sustainability probability of the current account deficit.

1. Giriş

1990’lı yıllardan itibaren cari açığın sürdürülebilirliği ekonomik araştırmalar ve politik tartışmalar açısından odak noktası olmuştur. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve dış ticaretin önündeki engellerin ortadan kalkmasıyla uluslararası finans alanında cari açığın sürdürülebilirliği en çok tartışılan ve üzerinde durulan konulardan biri haline gelmiştir.

Cari işlemler dengesi, ülkeler açısından ekonomik karar alma sürecinde bir gösterge niteliği taşımakta olup makroekonomik istikrarın sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu noktada cari açığın sürdürülebilirliği makroekonomik istikrarın sağlanmasında gereklidir (Ayla ve Küçükale, 2017: 1025). Sürdürülebilir bir cari açık

istikrarlı bir durumu göstermekte olup ekonomi için bir sorun yaratmayacağını söylemek mümkündür. Yani sürdürülebilir bir cari açık dış borcun sürdürülebilirliği anlamına gelmektedir. Bu durumda, hükümetin sert politika değişiklikleri yapması ve yakın gelecekte uluslararası borçlarında temerrüde düşmesini gerektirecek bir durum yoktur. Ancak sürdürülemez kalıcı bir cari açık iç ve dış faiz oranlarında keskin bir yükselişe, döviz kurlarında hızlı bir değer kaybına, gelecek nesillere büyük bir borç yüklemeye ve daha düşük bir yaşam standardına neden olma gibi ciddi olumsuz etkiler meydana getirecektir. Şüphesiz ekonomide yaşanan bu tür olumsuzlukların da ani iç ve küresel bozulmaları tetikleyeceğini söylemek mümkündür.

Bir başka ifadeyle büyük ve kalıcı bir cari açık ülkelerin ekonomik refahlarına zarar verir ve dolayısıyla bu durum

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ciğdemkaris@trabzon.edu.tr

açıkların sürdürülebilirliği sorununu ortaya çıkarır. Sürekli olarak cari işlemler açığı veren bir ülke, yabancılara daha da borçlanacaktır. Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, büyük bir açığın ne zaman olacağı, bu açığın finanse edilmesi ve bu açığın yatırım için mi yoksa tüketim için mi kullanılacağı belirlenmesi gibi belirli özelliklere dayanmaktadır (Edwards, 2001)

Dış dengenin sağlanması noktasında önemli olan cari açığın iç dengeyi de bozması mümkündür. Cari açığın hem iç hem de dış denge üzerindeki bu etkisi makroekonomik açıdan sütlendiği rolü ortaya koymaktadır. Bu açığın finanse edilebilmesinde yaşanacak zorluklar ülkeleri darboğaza sokabilir. Bu noktada cari açığın ekonomiler üzerinde meydana getireceği etkide belirleyici olan etken açığın ne kadar süre sürdürülebildiğidir (Kim vd. 2009:16).

Cari açığın sürdürülebilirliğini tespit etmek için kullanılan kriterlerden yaygın olarak kullanılanların reel döviz kurunun değerlendirilmesi, brüt iç rezervler/borç stoku, sermaye girişlerinin büyüklüğü ve bileşimi, finansal yapı, ekonomik büyüme, borç yükü, döviz rezervleri ile dış borç/GSYH, cari açık/GSYH, ihracat/GSYH ve yatırım/tasarruf oranları olduğu görülmektedir (Ayla ve Küçükkale, 2018:56).

Bu çerçevede çalışmada Türkiye ekonomisinin 1980-2018 dönemine ait yıllık verilerle cari işlemler açığının belirleyicilerinin cari açığın sürdürülebilirliğini ne yönde etkilediği probit analizi kullanılarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk kısmında

konuya ilişkin genel bilgilere yer verildikten sonra ikinci kısımda literatürde söz konusu konuya ilişkin ilgili çalışmalar irdelenip özet halinde sunulmuştur. Üçüncü ve dördüncü kısımlarda ise ekonometrik yöntem ve veri seti tanıtılmış ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son kısımda ise elde edilen bulgular doğrultusunda çalışmanın sonuçları değerlendirilmiştir.

2. Literatür Özeti

Makroekonomik istikrarın sağlanması açısından önem arz eden cari açığın sürdürülebilirliği konusunda literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konuda yapılmış olan ilk çalışmalar arasında Husted(1992), Quintos(1995), Milesi-Ferretti ve Razin (1996), Wu, Fountas ve Chen(1996), Obstfeld ve Rogoff (1996), Fountas ve Wu (1999) ve Edwards (2001) yer almaktadır. Husted(1992), 1967:Q1-1989:Q4 dönemine ait üçer aylık verilerle ABD ekonomisi için yaptığı çalışmada serilerin eş bütünleşik olması ve eş bütünleşme katsayısının bire eşit olması durumunda cari açığın sürdürülebilir olduğunu gösterdiğini ortaya koymuştur. Quintos(1995), cari açığın sürdürülebilirliği açısından eş bütünleşme katsayısının bire eşit olmasının sağlam bir gösterge olduğunu ancak bu katsayının sıfır ile bir arasında bir değer taşıması durumunda zayıf da olsa cari açığın sürdürülebileceğini belirtmiştir.

Tablo 1’de cari açığın belirleyicileri sürdürülebilirliğine yönelik yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular özet halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar/Yazarlar	Ülke/Dönem	Yöntem	Bulgular
Wu, Fountas ve Chen(1996)	ABD ve Kanada /1973-1994	Eş bütünleşme	Cari açığın sürdürülemez olduğunu tespit etmişlerdir
Fountas ve Wu(1999)	ABD/1967/1994	Engle-Granger eş bütünleşme	İhracat ve ithalat serilerinin eş bütünleşik olmadığı dolayısıyla cari açığın sürdürülemez olduğu belirtilmiştir
Edwards (2001)	149 ülke/1970-1997	Probit modeli	Cari açığın sürdürülemez olduğunu ve bunun ekonomik krizlere neden olduğunu tespit etmiştir
Dülger ve Özdemir (2005)	G7 ülkeleri/1974-2001	SURADF panel ve oransal birim kök testleri	Japonya, Almanya, ABD ve İngiltere’de cari açığın sürdürülemez nitelikte olduğu, buna karşın Kanada, İtalya ve Fransa’da cari açığın sürdürülebilir olduğu bulunmuştur
Yücel ve Yanar (2005)	Türkiye/1964-2003	Engle-Granger eş bütünleşme	Cari açığın sürdürülemez olduğunu ortaya koymuşlardır.
Aristovnik (2006)	Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri/1992-2006	Dinamik panel GMM	Ekonomik büyüme, bütçe açığı ve dışa açıklık oranının cari açığı artırdığı bulunmuştur
Aristovnik (2007)	17 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesi/1971-2005	Panel GMM	Ekonomik büyüme oranı, kamu harcamaları, dışa açıklık oranı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının cari işlemler açığını artırdığı tespit edilmiştir
Lau, Baharumshah ve Haw (2006)	Tayland, Kore, Filipinler, Malezya ve Endonezya/1976:1-2001:4	Tek değişkenli birim kök testi	Cari açığın kriz öncesi dönemde sürdürülebilirken kriz sonrası dönemde sürdürülemez olduğunu tespit etmişlerdir
Chu, Chang, Chang, Su ve Yuan (2007)	48 Afrika ülkesi/1980-2004	Panel veri analizi	37 ülkede cari açığın sürdürülebilir nitelikte olduğu ortaya konmuştur
Gruber ve Kamin (2007)	61 ülke/1982-2003	Panel veri analizi	Kişi başına düşen milli gelir, bütçe dengesi, yabancı sermaye girişleri ve petrol fiyatlarının bu ülkelerde cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır
Yamak ve Korkmaz (2007)	Türkiye/2001:4-2005:9	Sınır testi	Cari açığın sürdürülebilirliğinin zayıf formda olduğu tespit edilmiştir
Perera ve Verma (2008)	Sri Lanka/1950-2006	Eş bütünleşme	Cari açığın sürdürülemez nitelikte olmadığı bulunmuştur
İsmail ve Baharumshah (2008)	Malezya/1960-2004	Granger nedensellik testi ve eş bütünleşme yöntemi ile VAR analizi	1990-1997 dönemi itibarıyla cari açığın sürdürülebilir olduğu, 1998-2003 döneminde ise cari açığın sürdürülemez olduğu tespit edilmiştir.
Berke (2009)	Türkiye/1989:1-2006:2	Parçalı eş bütünleşme	Uzun dönemde reel ihracat ve reel birleşik ithalat serilerinin parçalı eş bütünleşik olduğu, bundan

			hareketle uzun dönemde cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Erdoğan ve Bozkurt (2009)	Türkiye/1990:01-2008:10	MGARCH	İhracatın ithalatı karşılama oranının cari açıkla en yüksek ilişkiye sahip olduğu ve cari açıkla aralarındaki ilişkinin negatif olduğu, petrol fiyatlarının ise ikinci yüksek ilişkiye sahip olduğu ve cari açıkla pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur
Chen (2010)	ABD ve İngiltere/1960-2008 Kanada/1961-2008 Fransa/1978-2008	Doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri	Tüm ülkelerde cari açığın sürdürülemez olduğu bulunmuştur
Holmes vd. (2011)	Hindistan/1950-2003	GLS ve VEC	Cari açığın sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir
Polat (2011)	Türkiye/2000-2010	ARDL sınır testi	Cari açığın sürdürülebilirliğinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir
Bajo-Rubio (2012)	İspanya/1850-2000	Regresyon analizi	Cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Trachanas ve Katrakilidis (2013)	Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan, İtalya/1971-2009	Eş bütünleşme	Bütçe açığının cari açığa neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır
Altunöz (2014)	Türkiye/1994:04-2013:04	Johansen eş bütünleşme ve VEC	Cari açığın düşük düzeyde sürdürülebilir olduğu bulunmuştur. Ayrıca cari işlemler açığının en önemli nedenlerinin; enerji ithalatı, dış ticaret açığı, doğrudan yabancı yatırımları ve portföy yatırımlarının kâr transferleri ve dış borç stoku olduğu bulunmuştur
Ekinci ve Kahyaoglu (2015)	Türkiye/1992:1-2011:12	Doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri	Uluslararası faiz oranlarında yaşanacak yavaş bir yükselmenin Türkiye’de cari açığı zayıf bir etkiyle sürdürülemez durumdan sürdürülebilir duruma dönüştüreceği tespit edilmiştir.
Akçayır ve Albeni (2016)	Türkiye/1992:1-2015:1	Engle-Granger Eşbütünleşme ve DOLS yöntemi	Cari açığın sürdürülebilirliğinin zayıf düzeyde olduğunu ortaya koymuşlardır
Çakır ve Sözen (2016)	Türkiye/1980-2104	VAR Granger	Tüm değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu dış borç, döviz kuru ve enflasyon ile cari açık arasında pozitif bir ilişkinin, para arzı ile cari açık arasında ise negatif bir ilişkinin olduğu bulgularına ulaşılmıştır
Karagöl ve Erdoğan (2017)	Türkiye/1992-2015	VEC	Cari açığın en önemli belirleyicilerinin tasarruf-yatırım açığı, bütçe açığı, ihracatın ithalatı karşılama oranı (dış ticaret açığı), ekonomik büyüme, reel döviz kuru, faiz oranı, enflasyon ve petrol fiyatları olduğu tespit edilmiştir
Öztürk ve Çoltu (2018)	15 OECD ülkesi/1995-2015	Panel veri analizi	15 OECD ülkesinde uzun dönemde cari açığın sürdürülebilirliğinin güçlü formda kısa dönemde ise zayıf formda olduğu tespit edilmiştir
Bozgeyik ve Kutlu (2019)	Türkiye/1992:01-2017:12	MV-GARCH	İhracat ve doğrudan yabancı yatırımlar ile cari açık arasında pozitif yönlü, döviz kuru, M2 para arzı, petrol fiyatları ve enflasyon ile cari açık arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır

3. Yöntem

Çalışmada cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığı kapsamında oluşturulan bağımlı değişkenin “sürdürülebilir” ve “sürdürülemez” şeklinde nitel olarak ifade edilmesi Probit analizinin tercih edilmesinin temel sebebini oluşturmuştur. Zira literatürde yer alan ekonomik değişkenlere yönelik nitel araştırmalarda logit ve doğrusal olasılık yöntemine kıyasla probit analizinin tercih edildiği de bilinmektedir. Bu nedenle normal birikimli dağılım fonksiyonunun kullanıldığı probit modelinin analiz için uygun olduğuna karar verilmiştir.

Probit regresyon analizi, bağımlı değişkenin kategorik nitelikte olması durumunda tercih edilebilen, doğrusal olmayan ve gözlemlenemeyen bir fayda endeksi açıklamasını içermektedir. Başka bir ifadeyle, bağımsız değişkene bağlı olarak belirlenen bir endeks tahminlemesini öngörmektedir. Bu çerçevede gerçekleşme olasılığı tahmin edilen bağımlı değişkeninin açıklanma gücü bahsedilen fayda endeksinin büyüklüğüne göre belirlenmektedir (Akin, 2002: 38). Analize başlamadan önce bağımsız değişkenlerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi önem arz etmektedir (Cebeci, 2012: 139).

Probit fonksiyonunun doğrusal olmaması nedeniyle normal birikimli dağılım fonksiyonunun tersi alınarak

doğrusallaştırma işlemi yapılmalıdır. Bu kapsamda birikimli olasılık fonksiyonunu ifade eden F , stokastik değişken olan X değişkeni ve varyans değeri “1” ortalaması “0” olan normal dağılımlı bir tesadüfi “ s ” değişkeni kullanılarak şu işlemler yapılmaktadır (Güriş ve Çağlayan, 2005: 685):

$$P_i = F(\beta_0 + \beta_1 X_i) = F(Z_i) \quad (1)$$

$$P_i = F(Z_i) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{Z_i} e^{-s^2/2} ds \quad (2)$$

$$Z_i = F^{-1}(P_i) = \beta_0 + \beta_1 X_i \quad (3)$$

(1), (2), (3) nolu denklemlerde ifade edilen “ Z_i ” parametresi, fayda endeksi tahminini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, P_i ve herhangi bir gerçek değer in standart normal değişkenin $\beta_0 + \beta_1 X_i$ değerinden küçük olma olasılığını içermektedir (Güriş ve Çağlayan, 2005: 685). Bununla birlikte oluşturulan probit modelin bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etki katsayılarını içermemesi değişkenlerin marjinal etki hesaplamalarının yapılmasını gerektirmektedir.

4. Araştırma Bulguları

Bu çalışma Türkiye ekonomisinin 1980-2018 döneminde gerçekleşen cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını ifade eden Cari Açık/GSYİH oranı ile açığı belirleyen çeşitli değişkenler arasındaki ilişkinin yıllık veriler ve olasılık tahmini kullanılarak incelenmesini öngörmektedir. Araştırmada öncelikle Cari Açık/GSYİH oranı hesaplanmış, açığın literatürde genel kabul görmüş olan %5 eşik değeri aştığı dönemler dikkate alınarak sürdürülebilirliği ifade eden bağımlı kukla değişken türetilmiştir. Kukla değişken oluşturulurken yorumsal ifadelerin daha açıklayıcı olmasını temin etmek amacıyla ilgili oranın eşik değerin altında kaldığı yıllarda "1" ve eşik değeri aştığı yıllarda ise "0" değerinin kullanılması tercih edilmiştir. Çalışmanın amacı gereği cari işlemler açığını belirleyen değişkenlerin açığın sürdürülebilir olma olasılığı üzerindeki etkisi Probit analizi yardımıyla sınanmıştır. Kullanılan veri seti ise Worldbank, TÜİK, OPEC ve TCMB veri tabanından temin edilmiş olup analiz için gerekli dönüşümler yapılarak logaritma alma ve standartlaştırma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu veri setine ait tanımlamalar ve istatistiki değerler Tablo 2'de sunulmuştur.

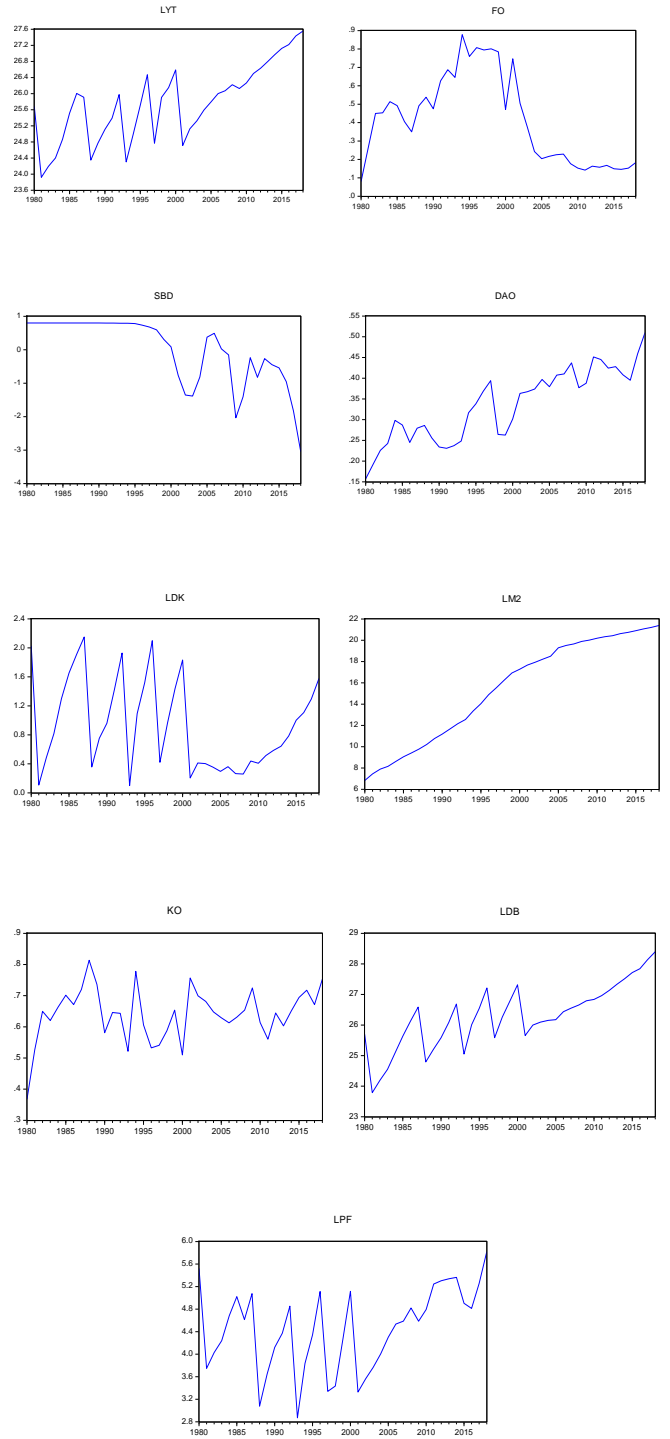
Tablo 1. Veri Seti ve İstatistiki Göstergeler

VERİLER	AÇIKLAMA
CA	Cari işlemler açığı /GSYİH kukla değişkeni
LYT	Logaritmik yurtiçi tasarruf (Tl)
FO	Mevduat faiz oranı (%)
SBD	Bütçe dengesi (TL) (standardize)
DAO	Dışa açıklık oranı (%)
LDK	Logaritmik ortalama döviz kuru (Tl)
LM2	Logaritmik m2 para arzı (Tl)
KO	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
LDB	Logaritmik brüt dış borç stoku (Tl)
LPF	Logaritmik ortalama ham petrol varil fiyatı (Tl)

İstatistiki Göstergeler

LYT	25.755	0.941	23.921	27.556	0.931 (0.6278)
FO	0.413	0.243	0.080	0.878	3.290 (0.1929)
SBD	-4.555	1.000	-3.047	0.800	9.713 (0.0078)
DAO	0.336	0.086	0.157	0.510	1.70 (0.4278)
LDK	39	0.930	0.630	0.010	2.150 (0.1740)
LM2	15.425	4.846	6.829	21.986	3.908 (0.1417)
KO	0.641	0.085	0.368	0.814	5.700 (0.0579)
LDB	26.287	1.050	23.788	28.399	0.454 (0.7968)
LPF	4.453	0.733	2.870	5.820	1.551 (0.4606)

Analizin bağımsız değişkenlerini oluşturacak olan serilerin grafiksel gösterimleri ise Grafik 1'de belirtilmiştir.

Grafik 1. Değişkenlerin Grafiksel Gösterimleri

Analize başlamadan önce serilerin durağanlık seviyeleri ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) testi ile Akaike (AIC) bilgi kriteri kullanılarak belirlenmiş ve ilgili sonuçlar Tablo 3'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Durağanlık Testi Sonuçları

Değişken	ADF (Sabitsiz)		ADF (Sabitli)		ADF (Sabitli ve Trendli)	
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
LYT	1.827 (0.981)	-6.494 (0.000)	-0.398 (0.898)	-6.977 (0.000)	-2.006 (0.578)	-6.907 (0.000)
FO	-1.040 (0.263)	-3.121 (0.002)	-1.090 (0.708)	-7.645 (0.000)	-1.827 (0.668)	-7.888 (0.000)
SBD	0.062 (0.695)	-	0.320 (0.976)	-	-3.813 (0.027)	-
DAO	2.763 (0.997)	-	-1.465 (0.540)	-	-4.116 (0.013)	-
LDK	-0.307 (0.567)	-6.817 (0.000)	-1.549 (0.497)	-6.729 (0.000)	-1.635 (0.758)	-6.638 (0.000)
LM2	0.499 (0.818)	-1.150 (0.223)	-1.628 (0.458)	-1.627 (0.458)	0.095 (0.996)	-3.357 (0.073)
KO	0.361 (0.783)	-	-5.490 (0.0001)	-	-5.383 (0.0004)	-
LDR	2.837 (0.998)	-	-1.588 (0.477)	-	-5.047 (0.001)	-
LDB	2.274 (0.993)	-2.705 (0.008)	-0.780 (0.812)	-6.904 (0.000)	-2.186 (0.482)	-6.791 (0.000)
LPF	0.573 (0.835)	-7.415 (0.000)	-0.802 (0.806)	-5.635 (0.000)	-1.641 (0.755)	-5.846 (0.0002)

Tablo 3’deözetlenen bulgulara göre LYT, FO, LDK, LM2, LDB ve LPF serilerinin fark durağan, diğer serilerin ise seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Fark durağan olduğu tespit edilen serilerden sadece LM2 serisinin %10 anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu belirlemenin ardından çeşitli kombinasyonlar denenerek probit çözümlenmeleri yapılmış ve ilgili model çözümlenmelerinde Quadratic Hill Climbing algoritması ile Huber-White kriterinden faydalanılmıştır. Çalışılan probit modellerinden çoklu doğrusal bağıntı hatası vermeyen ve istatistiki olarak anlamlı olan üç temel regresyon tespit edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen modeller ve ilgili tahmin sonuçları aşağıdaki şekildedir.

Tablo 4. Model 1 Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	z-İstatistiği	Olasılık	Marjinal Etki Katsayısı
C	-20.477	5.801	-3.530	0.0004	-
LM2	13.959	4.302	3.245	0.0012	0.196
LYT	-1.274	0.371	-3.434	0.0006	-0.017
KO	27.767	7.869	3.529	0.0004	0.391
FO	-11.555	3.341	-3.458	0.0005	-0.162
LR İstatistiği	26.976 (0.00)	Wald F-İstatistiği			3.9873 (0.009)
McFadden R ²	0.690	LM Test			1.792 (0.180)
Log likelihood	-6.068				

Tablo 5. Model 2 Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	z-İstatistiği	Olasılık	Marjinal Etki Katsayısı
C	15.178	3.071	4.942	0.000	-
DAO	-31.521	6.379	-4.941	0.0000	-0.645
LDK	26.106	6.721	3.884	0.0001	0.535
LDB	-25.847	6.523	-3.962	0.0001	-0.529
FO	-7.069	2.527	-2.798	0.005	-
LR İstatistiği	27.135 (0.000)	Wald F-İstatistiği			6.907 (0.0004)
McFadden R ²	0.694	LM Test			1.803 (0.179)
Log likelihood	-5.989				

Tablo 6. Model 3 Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	z-İstatistiği	Olasılık	Marjinal Etki Katsayısı
C	-6.812	1.894	-3.596	0.0003	-
LPF	-10.973	4.910	-2.235	0.0254	-0,224
SBD	-1.643	0.459	-3.582	0.0003	-0.033
LDK	13.742	6.297	2.183	0.0291	-
LM2	33.922	10.260	3.306	0.0009	-
LR İstatistiği	31.110 (0.000)	Wald F-İstatistiği			3.5914 (0.015)
McFadden R ²	0.795	LM Test			2.797 (0.094)
Log likelihood	-4.0017				

Uygulanan probit model tahminlerinde öngörülen sonuçlara göre modellerin açıklama gücünü ifade eden ve 0 ile 1 arasında bir değer alabilen Mc Fadden R^2 değerlerinin yeterli olduğu belirlenmiştir. Wald testi ile de değişkenlerin bütünsel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sabit terim dışındaki değişken katsayılarının anlamlılık sınaması için kullanılan LR istatistiği sonuçları modellerin uyum iyiliğinin %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Davidson ve MacKinnon (1993)'a ait yapay regresyon modelinde olduğu gibi varyans sınaması amacıyla kullanılan LM testine ait sonuçlar tüm modeller için anlamlı bulunmuştur. Söz konusu sınama işleminde ilgili modelde sabit varyans olduğunu ifade eden H_0 hipotezi tüm modeller için kabul edilmiştir

Analiz sonuçları cari açığın sürdürülebilir olma olasılığı ile LDK, LM2 ve KO değişkenleri arasında pozitif; LYT, FO, SBD, DAO, LDB ve LPF değişkenleri arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Söz konusu sonuçlara göre, döviz kurunda azalma yaşanması durumunda ulusal paranın değer kazanmasına bağlı olarak dış ticaret açığı ve dolayısıyla cari açık artışı gözlenebilecektir. Bu durum cari açığın sürdürülebilirlik olasılığının azalmasına sebep olabilir. Para arzında gözlenen azalmalar ise faiz oranını arttırarak yatırımların azalmasına sebep olabileceği gibi nakit sıkışıklığı nedeniyle durgunlaşan piyasa cari açığın sürdürülebilirlik olasılığını negatif yönde etkileyebilecektir. İhracatın ithalatı karşılama oranında gözlenen azalmalar da döviz kuruna benzer bir mekanizma ile sürdürülebilirlik üzerinde olumsuz etki yaratabilecektir. Diğer taraftan yurteri tasarruflar ve sürdürülebilirlik olasılığı arasında negatif olarak tespit edilen ilişki teorik beklentilere aykırıdır. Ancak bu durum yurteri tasarrufların cari açık yerine borçların finanse edilmesi amacıyla kullanılması ile açıklanabilecektir. Faiz oranlarında yaşanan artışlar ise üretimin azalmasına ve dışa bağımlılık da dikkate alındığında cari açığın artmasına neden olabileceğinden sürdürülebilirliği negatif yönde etkileyebilecektir. Ayrıca bütçe açıklarının artması halinde ortaya çıkabilecek olan "ikiz açık" olgusu teorik beklentilere de uygun şekilde cari açığın sürdürülebilirlik olasılığı üzerinde negatif yönde etkili olacaktır. Benzer şekilde dışa açıklık oranında yaşanan artışlar da teorik beklentilere uygun şekilde cari açığın sürdürülebilirlik olasılığı üzerinde negatif etkiler yaratabilir. Bununla birlikte dış borç artışlarının ülkenin döviz giderinin artması anlamına geldiği düşünüldüğünde cari açığın sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesi olasıdır. Son olarak petrol fiyatı artışlarının ithalat artışı ile birlikte sürdürülebilirlik üzerinde negatif yönde etki yaratması beklenebilecek bir olgudur.

Çalışmada probit analizi yardımıyla tespit edilen yön ilişkisi dışında marjinal etki hesaplamaları ile değişkenlerin cari açığın sürdürülebilir olma olasılığını ifade eden kukla değişken üzerindeki etkisi de hesaplanmıştır. Söz konusu modellerde ortak değişken kullanılmasının sebebi daha çok değişken için sonuca ulaşabilmektir. Dolayısıyla ortak değişkenler için marjinal etki hesaplaması tekrarlanmamıştır. Buna göre LDK, LM2 ve KO değişkenlerinin incelenen referans döneminde azalma göstermesi cari açığın sürdürülebilirlik olasılığını sırasıyla %53, %20 ve %39 düzeyinde azaltmaktadır. Bununla birlikte analiz sonucunda LYT, FO, SBD, DAO, LDB ve

LPF değişkenlerinde yaşanan artışların ise cari açığın sürdürülebilir olma olasılığını sırasıyla %2, %16, %3, %65, %53 ve %22 oranında azalttığı tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için gittikçe artan bir öneme sahip olan cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olup olmadığı makroekonomik istikrarın temin edilmesi açısından oldukça önem arz eden bir konudur. Zira günümüzde pek çok ülke cari açık sorunu ile mücadele etmekte ve konuya ilişkin gerek mali gerekse yapısal düzenlemelerle çeşitli uygulamalara yer vermektedir. Öngörülen düzenlemelerin genel çerçevesine bakıldığında ise açığın varlığından ziyade sürdürülebilir olmasının gerekliliği üzerinde durulduğu görülmektedir.

Bu çerçevede hazırlanan çalışma Türkiye'nin 1980 yılından günümüze kadar olan süreçte temel sorunlarından biri haline gelen cari işlemler açığı probleminin sürdürülebilir olma niteliği açısından etkili olabilecek değişkenler üzerine olup 1980-2018 döneminde, cari açık üzerinde etkili olan çeşitli faktörler ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin olasılık tahminini içermektedir. Probit regresyon modelinin kullanıldığı bu çalışma değişkenlerin marjinal etki hesaplamalarını da kapsayacak şekilde planlanmıştır. Bu bağlamda cebirsel olarak hesaplanan marjinal etki değerleri, probit modellerinde kullanılan bağımsız değişkenlerde oluşacak artış ya da azalışların sürdürülebilirlik olasılığını nasıl etkileyebileceğini ifade eden katsayı değerleridir.

Analiz sonucunda ortalama döviz kuru, para arzı ve ihracatın ithalatı karşılama oranında yaşanacak azalmaların cari açığın sürdürülebilirlik olasılığını azaltabileceği belirlenmiştir. Analizden elde edilen bu bulgular Erdoğan ve Bozkurt (2009), Çakır ve Sözen (2016) ve Bozgeyik ve Kutlu (2019)'un çalışmasından elde ettiği sonucu desteklemektedir. Bu kapsamda ortalama döviz kuru ve karşılama oranında yaşanacak azalmalar ithalatı pozitif, ihracatı negatif yönde etkileyerek cari açığın sürdürülebilirlik olasılığını azaltabilecektir. Para arzında yaşanan azalmalar ise faiz oranını yükselterek yatırımları negatif etkileyecek ve yaşanan nakit sıkışıklığı da piyasada durgunluğa sebep olursa cari açığın finansmanı güçleşebilecektir.

Araştırma sonuçları kapsamında ulaşılan bulgulara göre cari açığın sürdürülebilirlik olasılığındaki azalmalar yurteri tasarruf, mevduat faiz oranı, bütçe açığı, dışa açıklık oranı, brüt dış borç stoku ve ortalama ham petrol varil fiyatlarında gözlenen artışlardan kaynaklanabilmektedir. Analizden elde edilen bu bulgular Erdoğan ve Bozkurt (2009), Aristovnik (2006), (2007), Gruber ve Kamin (2007), Trachanas ve Katrakilidis (2013), Altunöz (2014), Çakır ve Sözen (2016), Karagöl ve Erdoğan (2017)'nin çalışmalarındaki sonuçları desteklemektedir. Buna göre cari açığın önemli finansman kaynaklarından biri olarak görülen yurteri tasarruflar ile sürdürülebilirlik olasılığı ilişkisinin negatif bulunması teorik beklentilere uygun olmamakla birlikte Türkiye örneğinde tasarrufların borçların finansmanında kullanılması ile izah edilebilecektir. Analiz sonucunda mevduat faiz oranları ve dışa açıklık oranında yaşanan artışların sürdürülebilirlik olasılığı üzerinde negatif etkiler yaratacağı ise teorik beklentilere uygundur. Bütçe açığı değerlendirildiğinde ise sürekli açık veren Türkiye

ekonomisi bütçesindeki açıkta gözlenen artışların ikiz açık nedeniyle sürdürülebilirlik olasılığını azaltması beklenen bir sonuçtur. Ayrıca dış borç stokunda yaşanan artışlar teorik beklentilere uygun şekilde döviz giderine sebep olacağından sürdürülebilirlik olasılığını güçleştirebilecektir. Son olarak petrol fiyatlarında yaşanan artışların ithalat kanalıyla negatif etki yaratması ise beklenen bir sonuçtur.

Marjinal etki hesaplamalarından elde edilen sonuçlara göre döviz kuru, dışa açıklık oranı ve dış borç stokunun cari açığın sürdürülebilirlik olasılığını artırma gücünün yüksek olması bu değişkenlerin Türkiye için belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Bu noktada özellikle son zamanlarda oldukça hareketli olan döviz piyasasının stabilize edilmesinin son derece önemli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca dışa açıklığın ithalat lehine geliştiği Türkiye ekonomisinde ithal ikame stratejisinin selektif olarak uygulanmasına yönelik politikaların artırılması önerilebilir. Bununla birlikte dış borç yükünün azaltılması ve ödeme planları bağlamında ekonomik etkinliğin temin edilmesinin öneminin arttığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akçayır, Ö., & Albeni, M. (2016). Türkiye’de Kronikleşen Cari Açıkların Sürdürülebilirlik Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 35-62.
- Akın, F. (2002). *Ekonometri*, Bursa: Beta Basım.
- Altunöz U. (2014). Cari Açık Sorunun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 115-132.
- Aristovnik, A. (2006). The Determinants & Excessiveness of Current Account Deficits in Eastern Europe & the Former Soviet Union. *The William Davidson Institute Working Paper*, The University of Michigan, (827), 1-27.
- Aristovnik, A. (2007). Short and Medium Term Determinants of Current Account Balances in Middle East and North Africa Countries. *The William Davidson Institute Working Paper*, The University of Michigan, (862), 1-24.
- Ayla, D. & Küçükkale, Y. (2017). Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Bir Derleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 1025-1041.
- Ayla, D. & Küçükkale, Y. (2018). Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Literatür Taraması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 55-80.
- Berke, B. (2009). Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eşbütünleşme Analizi. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(18), 117-145.
- Bajo-Rubio, O. (2012). The Balance-Of-Payments Constraint on Economic Growth in a Long-Term Perspective: Spain, 1850–2000. *Explorations in Economic History*, 49(1), 105-117.
- Bozgeyik, Y., & Kutlu, A. (2019). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: 1992-2017 Dönemi. *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran, 176, 1-26.
- Cebeci, İ. (2012). Krizleri İncelemede Kullanılan Nitel Tercih Modelleri: Türkiye İçin Bir Probit Model Uygulaması (1988-2009). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(1),127-146.
- Chen, S.-W. (2010). Testing for The Sustainability of The Current Account Deficit in Four Industrial Countries: A Revisitation. *Economics Bulletin*, 30(2), 1-21
- Chu, H.-P., Chang, T., Chang, H.-L., Su, C.-W., & Yuan, Y. (2007). Mean Reversion in The Current Account of Forty-Eight African Countries: Evidence From The Panel Suradf Test. *Physica*, A(384), 485-492.
- Çakır, B., & Sözen, İ. (2016). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Finansal Değişkenlerin Var Analizi. *The Academic Elegance*, 3(5), 19-42.
- Davidson, R., & MacKinnon, J.G. (1993). *Estimation and Inference in Econometrics*, New York: Oxford University Press.
- Dülger, F., & Özdemir, Z. A. (2005). Current Account Sustainability in Seven Developed Countries. *Journal of Economic and Social Research*, 7(2), 47-80
- Edwards, S. (2001). Does The Current Account Matter?. *NBER Working Paper*, (8275), 1-69.
- Ekinci, R. & Kahyaoğlu, H. (2015). The Sustainability of Current Account Deficit in Turkey: A Non-Linear Time Series Approach. *Izmir Review of Social Sciences*, 2(2), 27-40, January.
- Erdoğan, S., & Bozkurt, H. (2009). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri ile Bir İnceleme. *Maliye Finans Yazıları*, 1(84), 135-172.
- Fountas, S., & Wu, J.-L. (1999). Are the U.S. Current Account Deficits Really Sustainable?. *International Economic Journal*, 13(3), 51-58.
- Gruber, J. W., & Kamin, S. B. (2007). Explaining the Global Pattern of Current Account Imbalances. *Journal of International Money and Finance*, 26, 500-522.
- Güriş, S., & Çağlayan, E. (2005). *Ekonometri ve Temel Kavramlar*, İstanbul: Der Yayınları.
- Holmes, M. J., Panagiotidis T., & Sharma, A. (2011). The Sustainability of India’s Current Account. The Rimini Centre for Economic Analysis WP (41-07), 1-28.
- Husted, S. (1992). The Emerging U.S. Current Account Deficit in The 1980s: A Cointegration Analysis. *The Review of Economics and Statics*, 74(1), 159-166.
- İsmail, H. B., & Baharumshah, A. Z. (2008). Malaysia’s Current Account Deficits: An Intertemporal Optimization Perspective. *Empirical Economics*, 35(3), 569-590.

- Karagöl, V., & Erdoğan, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Belirleyicileri ve Cari Açığa Yönelik Politika Uygulamaları. *Ulakbilge*, 5(10), 353-381.
- Kim, B.-H., Min, H.-G., Hwang, Y.-S., & McDonald, J. A. (2009). Are Asian Countries Current Accounts Sustainable? Deficit, Even When Associated With High Investment, Are Not Costless. *Journal of Policy Modelling*, 31, 163-179.
- Lau, E., Baharumshah, A. Z., & Haw, C. T. (2006). Current Account: Mean-Reverting or Random Walk Behavior?. *Japan and The World Economy*, 18, 90-107.
- Milesi-Ferretti, G. M., & Razin, A. (1996). Current Account Sustainability. *Princeton Studies in International Finance*, 81, 1-78.
- Obstfeld, M., & Rogoff, K. (1996). *Foundations Of International Macroeconomics*, MIT Press.
- Öztürk, S., & Çoltu, S. (2018). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 37-48.
- Perera, N., & Verma, R. (2008). An Empirical Analysis of Sustainability of Trade Deficit: Evidence From Sri Lanka. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 5(1), 79-92.
- Polat, Ö. (2011). Sustainability of The Current Account Deficit in Turkey. *African Journal of Business Management*, 5(2), 577-581.
- Quintos, C. E. (1995). Sustainability of The Deficit Process With Structural Shifts. *Journal of Business and Economic Statistics*, 13(4), 409-417.
- Trachanas, E., & Katrakilidis, C. (2013). The Dynamic Linkages Offiscal and Current Account Deficits: New Evidence from Five Highly Indebted European Countries Accounting for Regime Shifts and Asymmetries. *Economic Modelling*, 31, 502-510.
- Wu, J.-L., Fountas, S., & Chen, S.-L. (1996). Testing For The Sustainability of The Current Account Deficit in Two Industrial Countries. *Economics Letters*, (52), 193-198.
- Yamak, R., & Korkmaz, A. (2007). Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım. *Bankacılar Dergisi*, (60), 17-32.
- Yücel, F., & Yanar, R. (2005). Türkiye’de Cari İşlemler Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 483-492.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bitcoin ile Finansal Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Var Analizi

The Relationship Between Bitcoin and Financial Macro Variables: A Var Analysis On Turkey

Hüseyin İşcan^{a,*}

^a Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 32200, Isparta/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3121-4007.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 04 Ocak 2020

Düzeltilme tarihi: 14 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 20 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Bitcoin

Döviz kuru

Borsa İstanbul Endeksi

Faiz oranı

ARTICLE INFO

Article history:

Received 04 January 2020

Received in revised form 14 July 2020

Accepted 20 July 2020

Keywords:

Bitcoin

Exchange rate

Borsa İstanbul Index

Interest rate

ÖZ

Bu çalışmada amaç; Bitcoin, döviz kuru, Borsa İstanbul Endeksi ve faiz değişkenleri arasındaki ilişkileri Türkiye için 2013:11-2019:10 dönemi haftalık verileri kullanarak incelemektir. Çalışmada VAR modeli kurularak değişkenler arasındaki uzun dönem ve nedensellik ilişkileri araştırılmış, etki-tepki grafikleri ve varyans ayrışım tablosuyla analiz sonuçlandırılmıştır. Çalışma sonucunda Bitcoin ile diğer değişkenler arasında uzun dönemde herhangi bir eşbütünlüşme ilişkisi ve nedensellik ilişkisi tespit edilememiş, ancak diğer değişkenlerin kendi aralarında nedensellik ilişkileri saptanmıştır. Etki-tepki grafiklerine göre Bitcoin'e verilen bir şoka döviz kuru üç haftalık negatif tepki göstermiş diğer haftalarda verilen tepki anlamsız olmuştur. Türkiye'de kripto paralar üzerinde belirli bir farkındalığın olduğu ancak bu farkındalığın uzun vadeli yatırım boyutunda ve makro değişkenleri etkileyebilecek güçte olmadığı görülmektedir. Türkiye'de yeni sayılabilecek olan bu teknolojinin yaygınlaşabilmesi için belirli bir zamana ihtiyaç vardır.

ABSTRACT

The aim of this study, the relations between Bitcoin, exchange rate, Stock Exchange Istanbul index and interest rate variables are to examine using weekly data for the period 2013:11-2019:10 for Turkey. In the study, by establishing a VAR model, long-term and causality relationships between variables were investigated, and analysis was concluded with effect-response graphs and variance decomposition table. As a result of the study, there was no long-term correlation and causation relationship between Bitcoin and other variables; however, causation relations between the other variables were determined. According to the impact-response charts, the exchange rate reacted negatively to a shock to Bitcoin for three weeks, and the response in other weeks was meaningless. It is seen that there is on crypto coins in Turkey a certain awareness, but this awareness there is not in long-term investment dimension and there is not strong enough to affect macro variables. It needs some time to spread the technology, which can be considered new in Turkey.

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar alışverişlerde farklı ödeme yöntemleri kullanılmıştır. Hayatın dinamiği içinde mevcut ödeme araçlarının işlevinin yitirmesiyle yeni ödeme yöntemleri geliştirilmiştir. Trampa ekonomisiyle başlayan bu süreç yerini madeni paralara oradan kağıt paralara ve artık günümüze geldiğinde ise daha çok kartlara ve elektronik ödeme araçlarına bırakmıştır. Yaşanan her değişim zaman ve işlem maliyetlerini düşürmekte hayatı

daha da kolaylaştırmaktadır. Bu konuda en son gelinen nokta ise kripto para olarak ifade edilen sanal paralardır.

Kripto para olarak tarif edilen sanal para Avrupa Merkez Bankasının tanımlamasına göre “geliştiricileri tarafından ihraç edilen ve belirli bir sanal çevre tarafından kontrolü sağlanan, regülasyonu olmayan bir dijital paradır” (European Central Bank (ECB), 2012: 13) şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir tanımlamaya göre: “dijital olarak değiş tokuş edilebilen, hesap birimi ve değer saklama işlevlerini yerine getirebilen fakat herhangi bir yasal

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: huseyn.can17@yahoo.com

sağlayıcı sahipliği statüsü olmayan paradır” (The Financial Action Task Force (FATF), 2014: 4). Kripto paralar herhangi bir otorite tarafından kontrol edilmeyen, herhangi bir aracı kurumun olmadığı, merkezi olmayan bir sistemdir. Bu paralar kriptoloji yani şifreleme bilimini kullanan, matematik temelli şifrelenmiş dijital para birimi olarak bilinmektedir (Nair ve Motwani, 2018: 36). Kripto paralarda değer içeren her türlü yapı bloklarda saklanmakta burada tamamlanan bloklar birbiri ardına bir zincir halkası gibi eklenerek blockchaini oluşturmaktadır. Blockchain kayıtları herkese açık, şeffaf, dağıtık ve sıralı dijital kayıtlardır. Blockchain teknolojisinin temel bileşenleri; bilgisayarlardan oluşan bir eşten eşe ağ, bu ağda iletişimi yönetecek belirli bir mutabakat mekanizmasıdır (Durbilmez ve Türkmen, 2019: 31).

Kripto paraların yüksek fiyat volatilitesine rağmen trendinin artış yönünde olması bu paralara olan rağbeti artırmıştır. Bu paraların reel piyasada alışveriş işlemlerinde kullanımı yaygın olmamasına karşın kripto para borsalarındaki işlem hacmi özellikle son yıllarda büyük bir artış göstermiştir. Bu artan taleple birlikte kripto paraların değerlerinde de son beş yıl içerisinde astronomik artışlar yaşanmıştır. Bu durum birçok yatırımcının kripto paraların kısa ve uzun vadeli ticaretine ilgi duymasının önünü açmıştır (Dağlı, 2019:44).

Coinmarket verilerine göre günümüzde 2354 tane kripto para bulunmakta ve bu sayı her geçen gün artmaktadır. Bu kripto paraların içinde en değerlisi 164 milyar dolar işlem hacmi ile Bitcoin'dir. Bitcoin 2008 yılında kurucusu olan Satoshi Nakamoto adlı takma isimli kişi ya da kişiler tarafından kurulmuş ve 2009 yılında ilk Bitcoin transferi gerçekleştirilmiştir. Bitcoin reel ekonomiyle 2010 yılında Laszlo Hanyecz adlı bir kişinin 10.000 Bitcoin karşılığında iki adet pizza satın alarak tanışmıştır. Bu durum Bitcoin ile yapılan ilk alışveriş olmuştur (Koçoğlu vd.,2016: 79). Günümüze gelindiğinde ise Bitcoin'e olan talep her geçen gün artmaktadır. Bu durum ülkelerin finansal araçları üzerinde spekülasyon etkilerde bulunmaktadır. İşlem hacminin büyüklüğü, fiyatındaki volatilitenin yüksek olması, kullanım kolaylığı kendisini cazip kılmaktadır. Bu nedenle Bitcoin ve benzeri kripto paraların finansal piyasalar ile olan etkileşimi iyi analiz edilmelidir.

Kripto paralar bir para birimi olarak kullanılsa da günümüzdeki para birimlerinden farklıdır ve döviz kuru olarak kabul edilmemekte daha çok yatırım aracı olarak kullanılmaktadır. Spekülasyon olarak volatilitesi yüksek olan hisse senedine benzemektedir. Bu nedenle yatırımcıları kendisine çekebilme kısa vadede büyük kazançlar sağlayabilmektedir. İlk zamanlarda ödeme araçları olarak hizmet etmesi beklenen kripto paralar yükselen trendiyle zamanla yatırım aracı haline gelmiş bu durum çeşitli kripto borsalarının oluşmasını sağlamıştır. Böylece kısa vadede yüksek kazanç elde etmek isteyen kişi ve firmalar geleneksel yatırım araçları ve borsaların yerine yatırımlarını kripto paralara kaydırmışlardır. Bu nedenle kripto paraların borsalar üzerindeki etkisi araştırmacılar tarafından incelenmektedir.

Uluslararası piyasalarda en güçlü ve en konvertibl para olan doların etkisi son yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerin para birimlerini etkilemektedir. Doların gücünü son yıllarda etkileyebilecek yeni bir mekanizma olarak

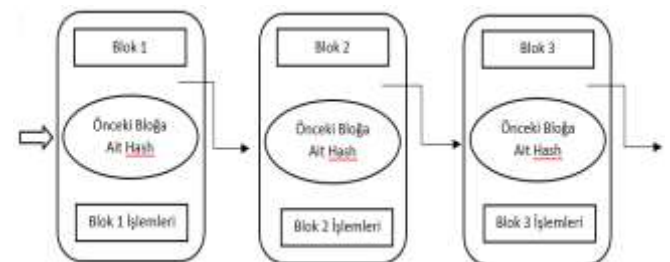
kripto paralar tartışılmaktadır. Kripto paraların artan trendi geleneksel para birimlerinin geleceğiyle ilgili endişeler uyandırmaktadır. Bu endişeler kripto paraların, para birimlerini etkileyeceği yönündedir. Bu durum Merkez Bankalarının para politikalarını gözden geçirmelerine neden olabilmektedir. Bu nedenle kripto para ile döviz kuru arasındaki ilişkinin ortaya konulması literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada kripto paralar içerisinde aktif büyüklüğü %40'lara ulaşan Bitcoin, Borsa İstanbul Endeksi, döviz kuru ve faiz arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kripto paraların gelişimi hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde bu konuda yapılmış yerli ve yabancı çalışmalara değinilmiş ve son bölümde ekonometrik analiz yapılmıştır.

2. Blockchain Teknolojisi, Kripto Paralar ve Bitcoin

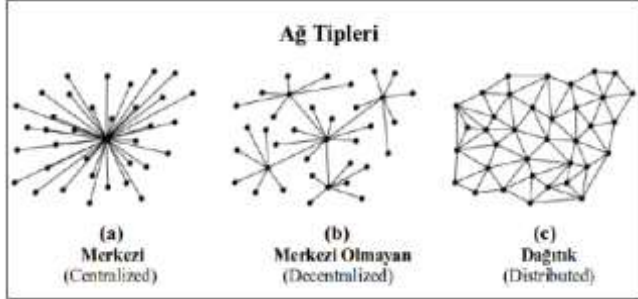
Blockchain, taahhüt edilen tüm işlemlerin bir blok zincirinde saklandığı bir kamu defteridir. Bu zincir, yeni bloklar eklendiğinde sürekli olarak büyümektedir. Blockchain teknolojisi, ademi merkeziyetçilik, kalıcılık, anonimlik ve denetlenebilirlik gibi temel özelliklere sahiptir. Blockchain, kriptografik şifreleme, dijital imza ve dağıtılmış ağ mekanizması gibi çeşitli çekirdek teknolojilerin entegre edilmesiyle etkinleştirilen merkezi olmayan bir ortamda çalışmaktadır (Zheng vd.,2018: 354).

Blockchain teknolojisi, bankalar, kredi kuruluşları, hükümetler ve muhasebeciler gibi araçlar tarafından merkezi olarak kontrol edilen geleneksel veri tabanları yerine dağıtılmış defterleri kullanarak dijital varlık işlemlerinin kayıtlarını tutan eşler arası (P2P) bir ağıdır. Merkezi olmayan, açık ve kriptografik yapısı güveni beraberinde getirir ve böylece benzeri görülmemiş güvenlik avantajları sağlar. Blockchain tüm işlemleri takip edebildiğinden, bankalar gibi büyük merkezi araçları yaygın olarak etkileyen saldırıları neredeyse imkânsız hale getirecektir. Bir kişi Blockchain'de belirli bir bloğa saldırı yapmak isterse, kişi bu bloğun yanı sıra o blok zincirinin tüm geçmişindeki önceki blokları hacklemesi gerekir. Bu nedenle blockchain teknolojisi, ticari faaliyetlerin ve işlemlerin güvenli bir şekilde oluşturmanın bir yolunu sağlamaktadır (Fallahpour, vd., 2014; Lemieux, 2016; Min, 2019: 2). Blockchain ve benzeri kripto para birimleri, kullanıcıların birbirlerine güvenmelerini sağlayacak bir arabulucuya ihtiyaçları yoktur; daha çok güven, merkezi olmayan ağ sisteminin içinde kendini gösterir. Blockchain böylece ideal “Güven Makinesi” paradigması gibi görünmektedir (Miraz & Ali, 2018: 3).

Şekil 1. Blok zincir yapısı (Khalilov vd., 2017:3).

Kripto para birimleri dağıtık sistemlerdir. Bu paralar, sahteciliği önlemek, işlemleri ve arzı kontrol etmek için kriptografi kullanırlar. İşlemler, onaylandıktan sonra, dijital olarak saklanır. Bu işlemler şekil 1 de görüldüğü üzere muhasebe sistemi olarak düşünülebilecek bir blok zincir içine kaydedilir. Bu zincir herkese açık ve erişilebilir olarak tutulmakta ve yapılan tüm işlemleri içermektedir (Gandal & Halaburda, 2014'den aktaran, Karaoğlu vd., 2018: 14).

Şekil 2. Ağ tipleri (Çarkacıoğlu, 2016: 13).

Cyripto ve currency kelimelerinin birleşmesiyle oluşan şifreli para anlamına gelen kripto paralar (Turan, 2018:2), şekil 2'deki merkezi olmayan, dağıtık ağ sistemini kullanırlar. Kripto paralar, katılımcılar arasındaki işlemleri doğrulamak için ortak anahtarlı şifreleme ve işlemsel bütünlüğü sağlamak için dijital imzaları kullanır. Bir kripto para birimi sisteminde, ortak anahtar katılımcının hesap numarası olarak kabul edilebilirken, özel anahtar katılımcının kimlik bilgilerini temsil eder. Tüm katılımcıların özel anahtarları saklamak için kullanılan dijital cüzdanların yanı sıra katılımcıların sahip olduğu kripto para birimi haklarını (paraları) temsil eden dijital imzaları vardır. Cüzdanlar, katılımcının gereksinimlerine bağlı olarak özel olarak veya web sitelerinde veya borsalarda çevrimiçi olarak saklanabilmektedir. (Herbert & Litchfield, 2015: 28).

Bitcoin, temel olarak blockchain teknolojisine bağlı en popüler kripto paradır. 2008 yılında kurucusu olan Satoshi Nakamoto adlı takma isimli kişi ya da kişiler tarafından kurulmuş olan Bitcoin "*Bitcoin: Uçtan Uca Elektronik Ödeme Sistemi*" (*Bitcoin: A peer to peer electronic cash system*) isimli makaleyle tüm dünyaya duyurulmuştur (Nakamoto, 2008). Bitcoin "BTC" olarak kısaltılmaktadır. Para biriminin en küçük değerine satoshi denilmektedir. Bu da bir Bitcoin'in 100 milyonda birine eşittir (0.00000001 BTC) ve ismini Bitcoin'in yaratıcısı olan Satoshi Nakamoto'ya saygıdan dolayı "satoshi" olarak adlandırılmaktadır. Blok zincirindeki tüm miktarlar, diğer para birimlerine dönüştürülmeden önce satoshi cinsinden yer almaktadır. Kaynak kodu, Bitcoin miktarını belirtirken satoshi kullanılmaktadır (kriptokoin.com).

Bitcoin, merkezi olmayan küresel ağdaki bilgisayarların işlemcileri çalıştırılarak üretilmektedir. Açık kaynak kodlu madenci yazılımının devreye girmesiyle, Bitcoin ağına dâhil olan herkes madenci olabilmekte ve Bitcoin arzı yaratabilmektedir. Bitcoin'ler, madencilik (mining) adı verilen, transfer işlemleriyle uğraşırken karmaşık bir matematik problemini, birbirleriyle yarışarak çözen, madenciler aracılığıyla arz edilir. Problemi çözen madenci belli miktar Bitcoin ile ödüllendirilir. Her dört yılda bir madencilere verilen ödül %50 oranında azaltılır ve yıllar geçtikçe problem daha da zorlaşır. (Çarkacıoğlu, 2016: 13).

Her dört yılda bir gerçekleşen madencilere verilen ödülün yarıya indirilmesine halving denir. Günümüzde kadar üç kere gerçekleşen halving, sırasıyla 2012, 2016 ve en son 2020 yılının Mayıs ayında gerçekleşmiştir. Bitcoin arzı 21 milyonla sınırlı tutulmuştur. Coindesk (2020), verilerine göre şu ana kadar 18 milyon Bitcoin arz edilmiştir. Bu, yaklaşık 120 yıl içinde sıfırlanacak olan sürekli azalan, Bitcoin arzı anlamına gelmektedir. 120 yıl sonra yani 2140 yılında son Bitcoin'in çıkarılmasıyla madencilere sadece 1 Satoshi, yani 0,00000001 BTC ödül verilecek. Bu noktadan itibaren artık blok ödülü verilmeyecektir (investing.com).

3. Kripto Paraların Gelişimi

Kripto paraların teorik anlamdaki altyapısı 1998 yılında Wei Dai tarafından "b-money" konsepti olarak oluşturulmuştur (Dai, 1998). 1999 yılında Milton Friedman internetin hükümetin rolünü azaltacak büyük güçlerden biri olacağını ve dijital paraların tüm dünya yayılacağını kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir (Andersson ve Wegdell, 2014: 8). 2005 yılında Vishnumurthy ve arkadaşları "karma" adını verdikleri peer to peer (P2P) çalışma prensibiyle çalışan çevrimiçi para birimi oluşturmuşlardır. Ancak küresel çapta tek para birimi yaratmak isteseler de bunda başarılı olamamışlardır (Vishnumurthy vd, 2005). 2008 yılına gelindiğinde Bitcoin'in de kurucusu olan Satoshi Nakamoto takma isimli bir kişi ya da grubun çalışmaları sonucu kripto paralar dünya genelinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu sistem de yine önceki yaratılan sistem gibi peer to peer yani iki taraflı elektronik ödeme sistemiyle aynı prensibe sahiptir (Nakamoto, 2008).

Bitcoin ilk kez 9 Ocak 2009'da Windows işletim sistemlerinde, C++ yazılım diliyle açık kaynak olarak yayınlanmıştır. Alfa sürüm olan ilk versiyonunun duyurulmasının ardından 12 Ocak 2009'da Nakamoto, Hal Finney'e Bitcoin transfer etmesiyle ilk işlem gerçekleşmiştir. 2010 yılında Swiftcoin adıyla çıkan altcoin borç senedi işlemleri takas etmek için kurulmuş ve bu özelliğiyle Amerika Patent ve Marka Ofisinden ilk patent almıştır. 2011 yılında Litecoin, ilk scrypt özetleme algoritmasını kullanmıştır (Çeker, 2018: 5). 2012 yılında piyasaya sürülen Ripple diğer kripto paraların aksine blockchain teknolojisini kullanmamaktadır. "*Merkezi olmayan bir mutabakat protokolüne dayanmasına rağmen, Ripple'in mevcut dağılımı Ripple Laboratuvarları tarafından yürütülmektedir.*" Kurumsal bir merkeze sahip olması nedeniyle ödeme sistemleri sağlayıcı banka ve şirketlerin tercih ettiği bir kripto para ve transfer sistemi olmasını sağlamıştır (Aslan,2018: 10). Ethereum, 2013 yılının sonlarında Vitalik Buterin tarafından tasarlanmış daha sonra İsviçre merkezli Ethereum Vakfı tarafından finanse edilmiş ve resmi olarak 2015 yılında piyasaya sürülmüştür. Ethereum, Bitcoin'e göre daha gelişmiş Ethash isminde bir algoritma kullanmakta ayrıca kendi tuning-complete programlama dilini kullanmaktadır (Kesebir ve Günceler: 616). 2014 yılında kurulan Tron Singapur menşeli blok zincir tabanlı açık kaynak kodlu merkezi olmayan bir kripto paradır. Yine bir başka kripto para olan Tether ise Tron ve diğer paralar gibi açık kaynak kodlu bir kripto paradır. Tether değerini 1 tether = 1 dolar olacak şekilde sabitlemeye çalışmaktadır. Binance coin ise kripto para borsası Binance'nin ürettiği bir kripto paradır.

2017 yılında kurulan EOS ise yine merkezi olmayan blockchain tabanlı bir sistemdir (Coin-türk, 2019).

Tablo 1. Dünya Piyasalarındaki En Büyük 10 Kripto Para

İsim	Fiyat (Dolar)	Piyasa Değeri(Milyar Dolar)
Bitcoin	9.251,4	164,71
Ethereum	183,1	19,63
Ripple	0,2944	12,67
Bitcoin Cash	286,64	5,07
Tether	1.004	4,13
Litecoin	59,005	3,71
Binance Coin	19,98	3,10
EOS	3,29	3,04
Bitcoin SV	131,66	2,33
Tron	0,02	1,3

Kaynak: <https://tr.investing.com/crypto/currencies> Erişim Tarihi 31.10.2019.

Tablo 1'de görüldüğü üzere Bitcoin 164 milyar dolar piyasa değeri ile en yüksek hacimli kripto para konumundadır. Diğer kripto paralar ise Bitcoin'in altcoinleridir. Bitcoin'e alternatif olarak çıkarılan bu altcoinlerin ortaya çıkmasıyla kripto paralar tabana yayılmıştır. Bunlar genel kullanım amacından ziyade daha çok özel işlemlere yönelik üretilmekte ve kripto para piyasasında Bitcoin'in türevleri olarak gösterilmektedir (Ateş,2016: 360).

Bitcoin ve diğer altcoinler finansal piyasaları derinden etkilemiştir. Günün her saati işlem yapma imkanı, düşük komisyon düzeyleri, para gönderimi ve işlem hızı gibi avantajları sayesinde geleneksel aracı kurumlara üstünlük sağlamıştır (Karaoğlan vd.2018: 16).

4. Literatür Taraması

Konuya ilişkin literatür Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Literatür Özeti

Yazarlar ve tarih	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Atik vd. (2015)	2009-2015	Granger nedensellik testi	Bitcoin, 10 farklı para birimi	Japon Yen'i ile Bitcoin arasında nedensellik olduğu saptanmış olup Japon Yen'i ile Bitcoin birbirlerini gecikmeli olarak etkilemektedir.
Georgoula vd. (2015)	2014-2015	Vsm Model, Vecm Model	Bitcoin, S&P500 Endeksi, Twiter duyarlılık oranı, Wikipedia arama oranları	Twitter duyarlılık oranı ile Bitcoin fiyatları arasında pozitif korelasyon varken kısa dönem analizde Wikipedia arama oranının sayısının Bitcoin'lerin fiyatı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir Uzun dönemli analizde Bitcoin fiyatı ile dolaşımdaki Bitcoin sayısı arasında pozitif korelasyon saptanırken, S&P500 endeksi arasında negatif ilişki belirlenmiştir.
Chu, Nadarajah ve Chan (2015)	2011-2014	En popüler 15 parametrik dağılım	Bitcoin, USD	Bitcoin kurları çok karmaşık dinamikler sergilemektedir. Bitcoin yatırımı yüksek getiriye sahip olup aynı zamanda yüksek oynaklık sergilemektedir.
Kristoufek (2015)	2011-2014	Wavelets yöntemi	Bitcoin, USD ve Çin yuanı	Çin Bitcoin piyasası ile USD Bitcoin piyasası arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.
Song (2016)	2011-2016	Vecm Model, Linear Regresyon Model, Eşbütünlüşme Testi	Bitcoin, USD, Borsa Endeksleri	Uzun dönemde döviz kurları ile Bitcoin fiyatları arasında eşbütünlüşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, borsa endeksleri ile Bitcoin fiyatları arasında pozitif ilişkinin varlığı da saptanmıştır.
Bhattacharjee (2016)	2012-2013	GARCH Modeli	Bitcoin, USD, Euro, Ruble	Bitcoin fiyatındaki oynaklığın diğer para birimlerine kıyasla çok daha fazla olduğu ayrıca, Bitcoin ile belirlenen para birimleri arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir.
Dyhrberg (2016)	2010-2015	GARCH Modeli	Bitcoin, Ons Altın ve USD	Bitcoin ile altın ve doların hedging ve değişim aracı işlevlerinin birbirine benzediğini bu nedenle, Bitcoin'in risk yönetimi ve riskten kaçınmak isteyen yatırımcılar için kullanışlı olabileceği belirtilmiştir.
Szetela, vd. (2016)	2014-2016	ARMA ve GARCH Modelleri	Bitcoin, 4 farklı para birimi	Bitcoin, analizde yer alan tüm para birimlerinden bağımsız bir şekilde hareket etmektedir.
Katsiampa (2017)	2010-2016	ARCH ve GARCH Modeli	Bitcoin günlük kapanış fiyatları	ARCH-GARCH modelinin Bitcoin'in fiyat oynaklığı tahmini için uygun modeller olduğu tespit edilmiştir.
Klein vd. (2018)	2011-2018	BEKK-GARCH Modeli	Bitcoin, S&P 500 ve MSCI Endeksi, WTI Petrol, altın ve gümüş fiyatları	Bitcoin'nin aşağı yönlü pazarlarla olumlu bir şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bitcoin'nin gelecekteki gelişimi belirsiz olduğundan fiyatlarında her iki yönde dalgalanmaların olacağı tahmin edilmiştir.
Baur, vd. (2018)	2010-2017	GARCH Modeli	Bitcoin, Ons Altın ve USD	Bitcoin ile altın ve dolar arasında bir ilişki tespit edilememiştir.
Çütçü ve Kılıç (2018)	2013-2018	Maki Eşbütünlüşme Testi, Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Testi	Bitcoin, Dolar Kuru	Dolar kuru ile Bitcoin fiyatları arasında orta ve uzun dönemde eşbütünlüşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca dolar kurundan Bitcoin fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Çütçü ve Kılıç (2018)	2012-2018	Engle-Granger ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri ile Toda-Yamamoto ve Hacker-Hatemi-J nedensellik testleri	Bitcoin, BİST 100 Endeksi		Bitcoin fiyatları ile BİST100 endeks değeri arasında orta ve uzun vadede bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre BİST100 endeksinden Bitcoin fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Yıldırım (2018)	2012-2013	Johansen eşbütünleşme testi	Bitcoin, altın	ons	Uzun vadede altın fiyatları bitcoin fiyatlarını etkilemekte iken tersi durum geçersizdir.
Kanat ve Öget (2018)	2013-2018	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi	Bitcoin, G7 ülke borsaları		Bitcoin ile ülke borsaları arasında uzun vadede bir ilişki tespit edilememiştir. Kısa vadede ise İngiltere borsası bitcoinin nedeni, bitcoinin ise S&P ve Kanada borsasının nedeni olduğu saptanmıştır.
İçellioğlu ve Öztürk (2017)	2013-2017	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi	Bitcoin, gelen 5 birimi	önde 5 farklı	Kısa ve uzun vadede Bitcoin ile ilgili para birimleri arasında herhangi bir ilişki saptanmamıştır.
Ağan ve Aydın (2018)	2013-2018	Hatemi-J nedensellik testi	Bitcoin, para birimi	önde 6 farklı	Bitcoin ile Yen, Yuan, Kanada Doları ve Amerikan Doları arasında tek yönlü şokların etkisine rastlanırken; Euro ve İngiliz Sterlini arasında tek veya çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.
Güleç, Çevik ve Bahadır (2018)	2012-2018	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi	Bitcoin, dolar kuru, fiyatları, 100 faiz	dolar altın BİST 100 endeksi,	Bitcoin'in faizin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Topaloğlu (2019)	2012-2017	Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi	Bitcoin, para birimi	8 farklı	Uzun vadede Bitcoin ile diğer döviz kurları arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Nedenselliğin yönü ise Çin Yuanı'ndan Bitcoin'e doğrudur.

5. Ekonometrik Analiz

Çalışmada Türkiye için Bitcoin, dolar kuru, Borsa İstanbul Endeksi ve faiz değişkenleri arasındaki ilişkiler zaman serileri yardımıyla analiz edilmiştir.

5.1. Kapsam ve Veri Seti

Çalışmada Türkiye için 2013:11-2019:10 dönemi haftalık veriler kullanılarak Bitcoin Fiyatları, dolar kuru, Borsa İstanbul Endeksi ve faiz değişkenleri kullanılmıştır. Bitcoin Fiyatları <https://tr.investing.com/> sitesinden, dolar kuru, Borsa İstanbul Endeksi ve faiz verileri ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır. Çalışmadaki verilerin analizinde Eviews 9 paket programından yararlanılmıştır.

Tablo 3. Veri Tanıtımı ve Kaynakları

Değişken	Kısaltması	Kaynak
Bitcoin	BTC	https://tr.investing.com/
Borsa İstanbul Endeksi	BİST	TCMB (EVDS)
Dolar kuru	DK	TCMB (EVDS)
Faiz	R	TCMB (EVDS)

Çalışmada değişkenler logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir. Bu logaritmik dönüşümün yapılma sebebi belirli bir tabana göre logaritmalarının alınarak parametrelerin küçülmesi ve analiz bulgularının yorumlanmasında kolaylık sağlamasıdır. Değişkenlere logaritmik dönüşüm uygulaması verilerde herhangi bir bilgi kaybına neden olmayıp serisel korelasyonun azalmasına ve serilerin normal dağılım göstermesine yardımcı olmaktadır (Dirican ve Canöz, 2017: 383).

5.2. Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu bölümünde değişkenlerin aralarındaki ilişkileri belirleyebilmek için ekonometrik test yöntemleri ve ampirik bulgulara değinilmiştir.

Çalışmada serilerin durağanlığını sağlamak için Artırılmış Dickey-Fuller (The Augmented Dickey-Fuller) ve Phillips-Peron birim kök testleri yapılmıştır. Serilerin birinci farkları alınarak seriler durağan hale getirilmiştir. VAR modeli kurularak Johansen eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırılmış, Blok Granger Nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi saptanmış, en son etki tepki grafikleri ve varyans ayrıştırma tablosu ile analiz sonuçlandırılmıştır.

5.2.1. Birim Kök Testleri

İktisatta teorilerin geçerliliği sınanırken ekonometrik test yöntemlerine sıklıkla başvurulmaktadır. Zaman serileri üzerine çalışan araştırmacılar yapılan analizlerin ilk aşamasında serilerin birim kök sürecinde olup olmadığını kontrol etmektedir. Bunun nedeni bir serinin durağan olup olmaması analizin işleyişini etkilemesidir. Dolayısıyla hem iktisadi teorilerin açıklanmasında hem de ekonometri literatüründe bir ön test olarak durağanlık analizi çok önemli bir hale gelmektedir (Mert ve Çağlar, 2019: 97).

Ekonometrik analizlerde değişkenler uzun dönemde birçok şoka maruz kalmaktadır. Serilerin şoklara karşı dirençli olması yani şokların etkisinin geçici olması durağan olduğu, tam tersi şokların etkisinin kalıcı olması durağan olmadığı anlamına gelmektedir. Yani seriye herhangi bir şok verildiğinde uzun dönemde serinin ortalamasında ve varyansında bir değişim meydana gelmiyorsa serinin durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Birim kök olup olmadığının tespit edilmesi için kullanılan iki hipotez kullanılmakta olup bunlar şu biçimde gösterilebilir:

- $H_0: \delta = 0$ (Birim kök vardır, seri durağan dışıdır),

- $H_1: \delta < 0$ (Birim kök yoktur, seri durağandır).

Oluşturulan hipotezlerin mevcut model içinde test edilmesi ise şu şekilde olmaktadır:

- Hesap değerinin kritik değerden büyük olduğu durumda $H(0)$ hipotezi ret edilip ilgili serinin durağan olduğuna karar verilmektedir.
- Olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu durumda $H(0)$ hipotezi ret edilip ilgili serinin durağan olduğuna karar verilmektedir.

Serilerin birim kök içerip içermediği Arttırılmış Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Peron (PP) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Testler düzey değerlerinde ve birinci farkları alınarak sabitli ve sabitli + trendli terimler esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4'te serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı, ancak serilerin birinci farkları alındığında hem ADF hem de PP testlerinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 4. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

		Değişkenler	ADF	PP			Değişkenler	ADF	PP
Düzyey	Sabit	LOGBTC	-0.37(0)	-0.39(4)	Birinci Farklar	Sabit	Δ LOGBTC	-18.01(0)	-17.99(5)
			[0.9106]	[0.9067]				[0.000]*	[0.000]*
		LOGBİST	-1.75(0)	-1.68(5)			Δ LOGBİST	-18.54(0)	-18.58(4)
			[0.4030]	[0.4399]				[0.000]*	[0.000]*
	Sabit + Trend	LOGDK	-0.40(1)	-0.52(8)		Δ LOGDK	-14.40(0)	-14.69(7)	
			[0.9054]	[0.8843]			[0.000]*	[0.000]*	
		LOGR	-1.71(4)	-1.55(12)		Δ LOGR	-5.28(3)	-14.40(11)	
			[0.4238]	[0.5042]			[0.000]*	[0.000]*	
Sabit + Trend	LOGBTC	-1.67(0)	-1.70(3)	Δ LOGBTC	-18.04(0)	-18.04(4)			
		[0.7601]	[0.7475]		[0.000]*	[0.000]*			
	LOGBİST	-2.64(0)	-2.68(7)	Δ LOGBİST	-18.51(0)	-18.55(4)			
		[0.2613]	[0.2447]		[0.000]*	[0.000]*			
Sabit + Trend	LOGDK	-2.58(1)	-2.81(8)	Δ LOGDK	-14.38(0)	-14.67(6)			
		[0.2867]	[0.1940]		[0.000]*	[0.000]*			
	LOGR	-2.22(4)	-1.80(12)	Δ LOGR	-5.31(3)	-14.44(11)			
		[0.4760]	[0.7016]		[0.000]*	[0.000]*			

Not: *, ** ve *** değerleri %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler, ADF için Schwarz istatistik bilgi kriterine; PP için "Barlett Kernel" ve "Newey West bandwith" yöntemine göre uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

5.2.2. Vektör Otoregresif (VAR) Modeli

Sims (1980), tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif Model (VAR) Modeli tek değişkenli otoregresif (AR) modelinin çok değişkenli biçimidir. VAR analizinde, her bir zaman serisinin içsel olarak sisteme dahil edildiği ve zaman serilerinin p gecikmelerine kadar bağımsız değişkenler olarak alındığı vektörel denklem sistemi tahmin edilmektedir. VAR modelinde amaç parametre tahmini yapmaktan çok zaman serilerinin birbirlerinden nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. Bir VAR(p) modelinde katsayıları yorumlamak oldukça güç olmaktadır. Dolayısıyla VAR analizi yapmada temel amaç, zaman serilerine ait etki tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ya da Granger nedensellik analizi sonuçlarını elde etmek olacaktır. VAR analizindeki temel koşul serilerin

durağanlığıdır, eğer seriler farkları alınıp durağanlaştırılırsa, zaman serileri arasındaki etkileşime ait bir kısım veriler kaybolacaktır. Bu yüzden durağan dışı zaman serileri arasındaki ilişkilerin VAR analizinden çok eşbütünlüşme analizleri ile incelenmesi daha doğru olacaktır. Ancak durağan dışı zaman serileri arasında bir eşbütünlüşme ilişkisi bulunamazsa, farkları alınıp durağanlaştırılarak VAR analizi ile test edilebilirler (Mert ve Çağlar, 2019: 215).

VAR analizinde ilk yapılması gereken işlemlerden birisi gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Bu modelde tahmin yapılırken p gecikme sayısı olması gerekenden küçük alınrsa parametrelerin tahmini tutarlı olmamakta; eğer olması gerekenden büyük alınrsa da parametrelerin varyansı büyük çıkmaktadır (Kadılar, 2000).

Tablo 5. Gecikme Uzunlukları

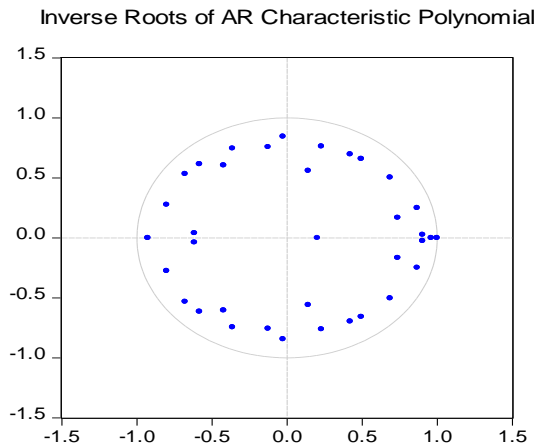
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	52.57346	NA	8.46e-06	-0.328199	-0.278329	-0.308232
1	2401.921	4619.324	1.20e-12	-16.09406	-15.84471*	-15.99422
2	2435.843	65.78171	1.07e-12	-16.21515	-15.76633	-16.03545*
3	2460.661	47.45637	1.01e-12	-16.27474	-15.62643	-16.01517
4	2476.250	29.38651	1.01e-12	-16.27196	-15.42417	-15.93252
5	2503.413	50.47231	9.35e-13*	-16.34738*	-15.30012	-15.92808
6	2515.664	22.43248	9.60e-13	-16.32205	-15.07531	-15.82288
7	2523.134	13.47706	1.02e-12	-16.26442	-14.81820	-15.68538
8	2530.972	13.92766	1.08e-12	-16.20927	-14.56357	-15.55036
9	2542.774	20.65451	1.11e-12	-16.18091	-14.33573	-15.44214
10	2563.142	35.09313*	1.08e-12	-16.21042	-14.16576	-15.39178
11	2565.850	4.592288	1.18e-12	-16.12061	-13.87647	-15.22210
12	2579.755	23.20600	1.20e-12	-16.10645	-13.66284	-15.12808

Tablo 5'te yıldızla işaretli yerler VAR modeli için uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. VAR modelinde model için uygun istikrar koşullarını bu gecikme uzunlukları sağlayamazsa gecikme uzunlukları artırılabilir. Ancak gecikme uzunluğunun artırılması serbestlik derecesini düşüreceğinden gözlem sayısının az olması gibi durumlarda gecikme sayısının az girilmesinde fayda vardır (Mert ve Çağlar,2019: 222).

VAR analizinde tüm değişkenler içsel olarak sisteme dahil edilmektedir. Ancak serilerin sıralaması özellikle varyas ayrıştırması yaparken önem kazanmaktadır. Bu sıralama içsel değişkenlerden dışsal değişkenlere doğru olmalıdır. Buna teorik olarak karar vermenin yanı sıra istatistiksel olarak nedensellik analizleri yaparak da karar verilebilmektedir. İyi bir VAR modeli kurabilmek için belli istikrar koşulları vardır. Bu koşulları sağlamayan VAR modeli, bilgi kriterleri en uygun gecikmeyi vermiş olsalar dahi uygun bir model kurulamayacaktır. VAR modeli için istikrar koşulları üç tanedir. Ters köklerin çemberin içinde olması, serisel korelasyonun olmaması, değişen varyans sorununun olmamasıdır.

VAR denklem sisteminde karakteristik köklerin mutlak değerce 1'den küçük olması sistemin durağan değişkenler tarafından oluşturulduğunu göstermektedir. Bu durumda karakteristik kökler çemberin içinde yer almakta aksi durumda istikrar koşulu sağlanamamaktadır.

Şekil 3'te görüldüğü üzere karakteristik kökler çemberin içinde yer almaktadır. Böylece VAR modelinin ilk istikrar koşulu sağlanmıştır.

Şekil 3. AR Karakteristik Polinom Ters Kökleri

İkinci varsayım olan serisel korelasyonun olmaması koşulu Lagrange Çarpanları (Otokolarasyon LM) testi ya da Portmanteau Otokolarasyon testinden faydalanabilmektedir.

Bilgi kriterleri 1, 2, 5 ve 10. gecikmenin uygun gecikme uzunluğunu söylese de bu gecikmelerde otokolarasyon ve değişen sorununa rastlanıldığı için gecikme uzunluğu sorun çözülene kadar artırılmıştır ve 12. Gecikmede otokolarasyon ve değişen varyans sorununun çözüldüğü görülmüştür. Böylece tüm istikrar koşulları sağlanmıştır. Böylece modele VAR (12) üzerinden devam edilecektir.

Tablo 6. Otokorelasyon LM Testi

Lag	LM Test İstatistiği	Olasılık Değerleri
1	11.10522	0.8029
2	17.46504	0.3561
3	16.32109	0.4308
4	17.66113	0.3441
5	9.294564	0.9008
6	16.91635	0.3910
7	7.777791	0.9552
8	12.18219	0.7313
9	21.16226	0.1724
10	9.075181	0.9103

Tablo 7. White Değişen Varyans Testi

VAR Residual Heteroskedasticity Tests		
Chi-sq	df	Prob.
2995.574	2980	0.4168

5.2.2.1. Johansen Eşbütünleşme Testi

Johansen eşbütünleşme testinde, seriler arasında olası denklem sistemleri incelenerek birden fazla eşbütünleşme ya da denge ilişkisi vektörel olarak analiz edilmektedir. Bu amaçla Johansen (1988: 1996), Johansen ve Jeselius (1990) çalışmalarında çoklu denklem yaklaşımı getirip her bir seriyi içsel kabul ederek eşbütünleşme ilişkisini vektörel olarak tanımlamıştır. Bu analizde denklem sistemindeki serilerin aynı dereceden entegre olması gereklidir. Bu durumun oluşmaması durumunda analiz uygulanamamaktadır.

Tablo 8. Johansen Eşbütünleşme Testi

Yokluk hipotezi	İz istatistiği	.05 kritik değer	prob
r=0	48.94987	54.07904	0.1326
r≤1	29.38934	35.19275	0.1846
r≤2	13.40536	20.26184	0.3323
r≤3	4.511247	9.164546	0.3413
Yokluk hipotezi	Max. Özdeğer	.05 kritik değer	prob
r=0	19.56053	28.58808	0.4465
r≤1	15.98397	22.29962	0.2994
r≤2	8.894116	15.89210	0.4453
r≤3	4.511247	9.164546	0.3413

Not: r bütünleşik vektör sayısını ifade etmektedir.

Tablo 8'e bakıldığında, hesaplanan iz istatistiği ve maksimum özdeğer istatistiklerinin kritik değerlerle karşılaştırılması sonucunda %5 anlam düzeyinde herhangi bir eşbütünleşme vektörünün olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Bitcoin, döviz kuru, BİST 100 ve faiz değişkenleri arasında uzun dönemde herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır

hipotezi, iz ve maksimum özdeğer istatistikleri tarafından kabul edilmiştir.

5.2.2.2. Granger Nedensellik Testi

Ekonometrik olarak nedensellik kavramı Granger (1969) çalışması ile literatüre kazandırılmıştır. Çalışmanın ana düşüncesi bir değişkenin cari dönemdeki değeri açıklanırken başka bir değişkenin gecikmeli değerleri bu değişkenin açıklamasına katkı sağlıyorsa değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik testlerinde dört farklı sonuç ortaya çıkmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 340).

- x,y'nin Granger nedenidir.
- y,x'in Granger nedenidir.
- x ile y arasında Granger nedensellik ilişkisi yoktur.
- x ile y arasında geri besleme süreci vardır (Çift yönlü Granger nedensellik).

Tablo 9. Blok Granger Nedensellik Testi Sonuçları

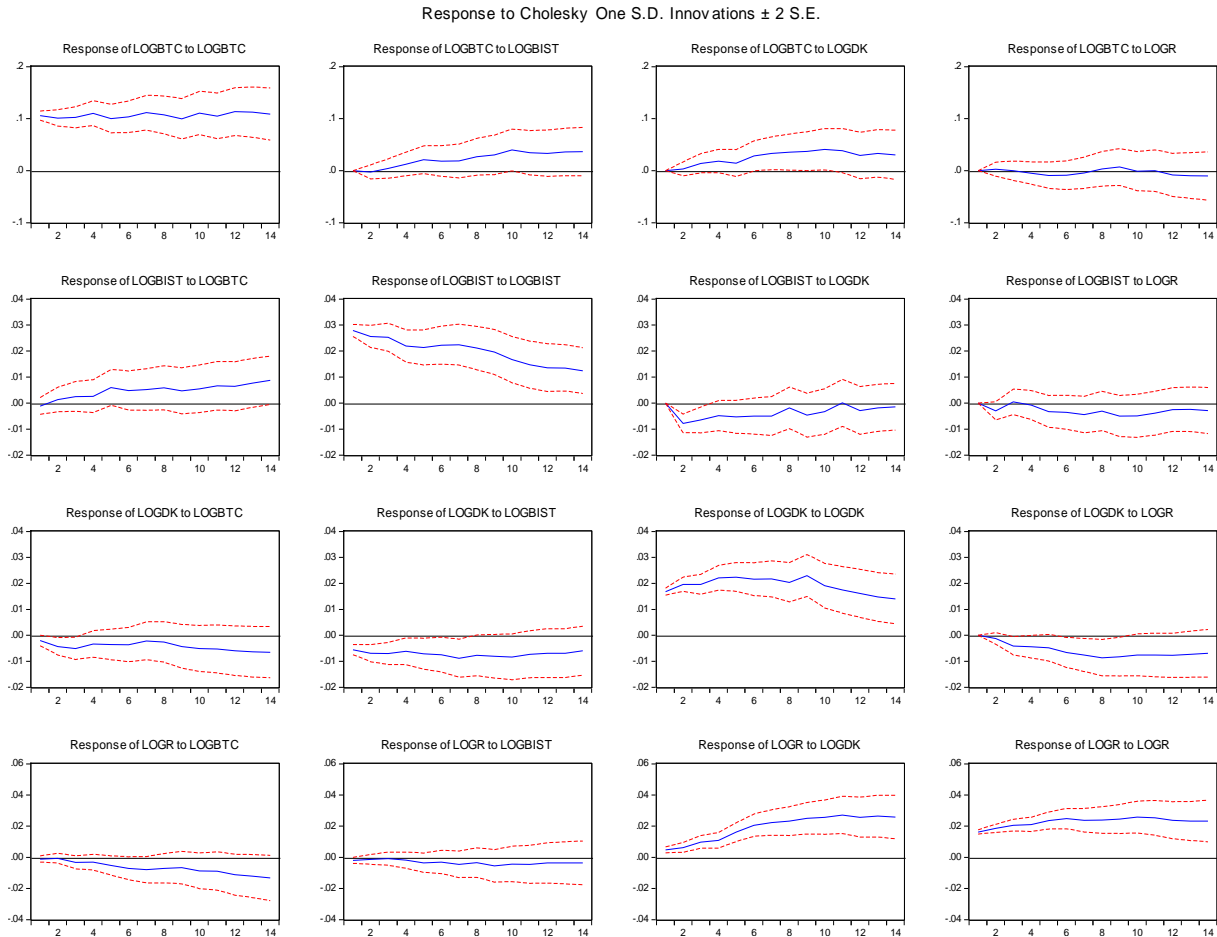
Bağımlı değişken: BTC			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
LOGBİST	10.71327	12	0.5536
LOGDK	14.12015	12	0.2931
LOGR	14.09760	12	0.2945
ALL	39.09865	36	0.3324
Bağımlı değişken: BİST			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
LOGBTC	16.13595	12	0.1851
LOGDK	25.89979	12	0.0111

LOGR	14.83520	12	0.2506
ALL	63.02958	36	0.0035
Bağımlı değişken: DK			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
LOGBTC	12.81092	12	0.3829
LOGBİST	12.82174	12	0.3821
LOGR	14.77390	12	0.2540
ALL	38.03438	36	0.3769
Bağımlı değişken: R			
LOGBTC	18.49185	12	0.1016
LOGBİST	12.59288	12	0.3993
LOGDK	32.19219	12	0.0013
ALL	74.29373	36	0.0002

Tablo 9'daki sonuçlar incelendiğinde, döviz kurundan faiz ve BİST'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca döviz kuru, BTC ve faiz bağımsız değişkenleri birlikte BİST'in nedeni ve döviz kuru, BİST ve BTC değişkenleri birlikte bağımlı değişkeninin nedenidir. Sonuç olarak Türkiye'de döviz kuru, Borsa İstanbul Endeksi ve faiz değişkenleri ile Bitcoin arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

5.2.2.3. Etki-Tepki Grafikleri

Etki-tepki grafikleri serilere verilen bir şoktan diğerlerinin ne yönde etkilendiğini görmek için oluşturulmaktadır. Her bir seri için etki tepki grafikleri 14 dönem (period) boyunca yapılmıştır. Burada veriler haftalık olarak alındığı için dönem hafta olarak açıklanmaktadır.

Şekil 4. Etki-Tepki Grafikleri

Şekil 4'te Bitcoin, döviz kuru ve BİST 100 Endeksi ve faiz değişkenlerinin kendilerine ve birbirlerine olan etkilerini gösteren etki tepki grafikleri görülmektedir. Her bir grafikte düz yatay çizgi sıfır çizgisi olarak adlandırılmaktadır. Bu sıfır çizgisi tepkinin yok olduğu çizgidir. Sıfır çizgisinin üst tarafı tepkinin pozitif olduğu bölgeyi, altı ise tepkinin negatif olduğu bölgeyi temsil etmektedir. Grafiklerde görülen iki kesikli kırmızı eğriler %95 güven aralığının alt ve üst sınırlarını, mavi çizgi ise tepki eğrisi olarak adlandırılmaktadır. Yatay çizgi yani sıfır çizgisi eğer bu güven aralığının içerisinde kalması durumunda değişkenlerin tepkileri anlamlı olmamaktadır.

- Grafikte her bir değişkene verilen bir şok değişkenlerin kendilerini ilk haftadan itibaren pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir.
- Bitcoin'e verilen bir şoka BİST 100 Endeksi ve faizin verdiği tepki ilk haftadan itibaren anlamsız iken, döviz kuru üç hafta negatif tepki vermiştir.
- BİST 100 Endeksine verilen bir şoka, Bitcoin ve faizin ilk haftadan itibaren verdiği tepki anlamsız

iken, döviz kuru yaklaşık altı hafta negatif tepki vermiştir.

- Döviz kuruna verilen bir şoka, Bitcoin'in verdiği tepki anlamsız iken, BİST 100 Endeksi yaklaşık dört hafta negatif, faiz ise ilk haftadan itibaren pozitif tepki vermiştir.
- Faize verilen bir şoka, Bitcoin ve BİST 100 Endeksinin verdiği tepki anlamsız iken, döviz kuru 10 hafta negatif tepki vermiştir.

5.2.2.4. Varyans Ayrıştırma

Etki-tepki grafikleri, serilerin verilen şoklara karşı tepkilerinin yönü hakkında bilgi verirken varyans ayrıştırması ile göreceli olarak toplam değişimin dönemler boyunca seriler tarafından nasıl paylaşıldığını göstermektedir. Burada etki tepki grafiklerinde olduğu gibi varyans ayrıştırma 14 dönem (period) boyunca yapılmış ve veriler haftalık olarak alındığı için dönem hafta olarak açıklanmaktadır.

Tablo 10. Bitcoin Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	LOGBTC	LOGBIST	LOGDK	LOGR
1	0.105828	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.146429	99.88803	0.026517	0.047858	0.037596
3	0.179430	99.25283	0.071696	0.650193	0.025282
4	0.211922	98.29862	0.408040	1.223853	0.069484
5	0.235958	97.30901	1.115853	1.366856	0.208286
6	0.259949	95.97574	1.423400	2.310305	0.290557
7	0.285436	94.84731	1.605791	3.283609	0.263293
8	0.308178	93.47581	2.136609	4.150122	0.237464
9	0.327480	92.02385	2.752501	4.966972	0.256682
10	0.350401	90.38093	3.688735	5.705037	0.225302
11	0.369442	89.39212	4.187428	6.217772	0.202678
12	0.389047	89.09853	4.506753	6.166883	0.227837
13	0.407978	88.60699	4.868453	6.263077	0.261484
14	0.424971	88.18937	5.226069	6.284381	0.300176

Bitcoin değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde ilk hafta Bitcoindeki toplam değişimin %100'ü değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu oran Bitcoin değişkeninin en dışsal değişken olduğunun göstergesidir. 11. Haftadan sonra Bitcoin'deki değişimin yaklaşık %89.4'ü değişkenin kendisi, %6.2'si ise döviz kuru tarafından açıklanmış ve bu oran diğer haftalar

boyunca fazla değişmemiş stabilize olmuştur. Dolayısıyla bu iki değişkenin toplam değişkenliği açıklama yönünden birbirine olan etkileri 11 hafta sürmektedir. 14. haftaya gelindiğinde ise Bitcoin'deki değişimin %88.18'i değişkenin kendisi tarafından, %5.22'si BİST tarafından ve yaklaşık %6.28'i de döviz kuru tarafından ve 0.3'ü ise faiz tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 11: Döviz Kurunun Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	LOGBTC	LOGBIST	LOGDK	LOGR
1	0.017810	1.284356	9.695129	89.02051	0.000000
2	0.027770	2.926214	10.24313	86.62383	0.206821
3	0.035326	3.868039	10.31776	84.33070	1.483506
4	0.042509	3.300390	9.242761	85.35038	2.106468
5	0.048951	3.014791	9.090036	85.35558	2.539598
6	0.054552	2.866605	9.193031	84.40768	3.532680
7	0.059916	2.507767	9.825149	83.12527	4.541815
8	0.064401	2.335215	9.951289	81.99017	5.723324
9	0.069486	2.390259	9.908533	81.38134	6.319863
10	0.073109	2.647442	10.25157	80.32144	6.779550
11	0.076098	2.931427	10.38585	79.42713	7.255602
12	0.078699	3.316517	10.47613	78.45816	7.749188
13	0.080945	3.752891	10.62552	77.48075	8.140833
14	0.082909	4.195166	10.64407	76.70665	8.454119

Döviz kuru değişkenine ait varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ilk hafta döviz kurundaki toplam değişimin %89'u değişkenin kendisi tarafından, yaklaşık %9.7'i BİST

tarafından, yaklaşık %1.3'u ise Bitcoin tarafından açıklanmaktadır. Son haftaya gelindiğinde döviz kuru değişkeninin %76,7'si değişkenin kendisi tarafından, yaklaşık %4,2'si Bitcoin tarafından, %10,65'i BİST tarafından, %8,45'i ise faiz tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 12: BİST 100 Endeksi Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	LOGBTC	LOGBİST	LOGDK	LOGR
1	0.027942	0.167401	99.83260	0.000000	0.000000
2	0.038852	0.203572	95.14962	4.037648	0.609156
3	0.046901	0.429776	94.44943	4.692631	0.428159
4	0.052062	0.596015	94.36434	4.669730	0.369915
5	0.056929	1.607807	92.97916	4.778353	0.634675
6	0.061613	1.979599	92.38915	4.750491	0.880757
7	0.066125	2.333774	91.75841	4.691235	1.216576
8	0.069763	2.801749	91.62568	4.285276	1.287298
9	0.072945	2.978276	91.04240	4.329589	1.649737
10	0.075264	3.319180	90.43976	4.261013	1.980045
11	0.077077	3.907449	89.88389	4.062995	2.145670
12	0.078625	4.426362	89.37105	4.037762	2.164823
13	0.080208	5.182218	88.71722	3.932030	2.168533
14	0.081698	6.129529	87.83120	3.823252	2.216015

Borsa İstanbul Endeksine ait varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ise ilk hafta BİST'teki toplam değişiminin yaklaşık %99.8'i değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. On dördüncü haftanın sonunda ise BİST'teki toplam değişimin

%87.83'ü kendisi tarafından, %3.82'si döviz kuru tarafından, yaklaşık %6.13'ü Bitcoin tarafından ve %2.22'si faiz tarafından açıklanmaktadır. Burada haftalar geçtikçe Bitcoin ve faiz değişkenlerinin açıklama payı haftalar geçtikçe artmakta iken döviz kuru değişkeninin payı azalmaktadır.

Tablo 13: Faiz Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	LOGBTC	LOGBİST	LOGDK	LOGR
1	0.017117	0.452383	1.295708	7.939462	90.31245
2	0.026083	0.257909	0.850314	9.231864	89.65991
3	0.034827	1.034339	0.541296	13.11840	85.30596
4	0.042303	1.258887	0.567225	15.51562	82.65827
5	0.051478	1.872717	0.847623	20.33755	76.94211
6	0.061227	2.676967	0.843085	25.64907	70.83088
7	0.069943	3.342526	1.072538	29.76544	65.81949
8	0.077859	3.524026	1.056885	32.90269	62.51639
9	0.085847	3.493824	1.285136	35.59704	59.62400
10	0.093769	3.800406	1.291819	37.37535	57.53242
11	0.101344	4.019907	1.302924	39.19976	55.47741
12	0.107865	4.625070	1.263855	40.28819	53.82289
13	0.114170	5.256284	1.227329	41.32214	52.19425
14	0.120136	5.965884	1.200468	41.93285	50.90080

Faiz değişkenine ilişkin varyans ayrıştırma tablosu ise Tablo 13'de verilmiştir. İlk hafta faizdeki toplam değişimin yaklaşık %90.3'ü değişkenin kendisi tarafından, %8.93'ü döviz kuru tarafından, %1.29'u BİST tarafından, %0.45'i ise Bitcoin tarafından açıklanmaktadır. Haftalar geçtikçe faizdeki toplam değişimin açıklama payı azalmış döviz kuru değişkeninin ise payı artmıştır yani faizdeki değişimin büyük bir kısmı döviz kuru tarafından açıklanmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu konuda yapılan benzer çalışmalara bakıldığında Bitcoin ile ülkelerin borsa endeksleri ve döviz kurları arasındaki ilişkiler ele alınmış ve Bitcoin'in bu değişkenlerle aralarındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri tespit edilmiştir.

Bu çalışmada ise Bitcoin, Borsa İstanbul Endeksi, dolar kuru ve faiz arasındaki ilişkiler VAR modeli ile analiz edilmiştir. VAR analizine göre Bitcoin'e verilen bir şoka döviz kuru üç hafta negatif tepki vermiştir. Ayrıca BİST

100 Endeksine verilen bir şoka, döviz kuru yaklaşık altı hafta negatif tepki, döviz kuruna verilen bir şoka ise BİST 100 Endeksi yaklaşık dört hafta negatif, faiz ise ilk haftadan itibaren pozitif tepki vermiştir. Faize verilen bir şoka, döviz kuru yaklaşık 10 hafta negatif tepki vermiştir. Eşbütünlük testi sonucuna göre bu değişkenler arasında uzun dönemde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Nedensellik testi sonuçlarına göre de döviz kuru, BİST100 ve faiz değişkenleri Bitcoin'in nedeni olmamaktadır.

Kripto paralar içinde işlem hacmi en büyük olan Bitcoin'e Türkiye açısından bakıldığında belirli bir farkındalığın olduğu ancak bu farkındalığın uzun vadeli yatırım boyutunda ve makro değişkenleri etkileyebilecek güçte olmadığı görülmektedir. Ancak kısa vadede sadece döviz kuru üzerinde bir negatif etkisi olduğu gözükmemektedir. Türkiye yeni sayılabilecek olan bu teknolojinin yaygınlaşabilmesi için belirli bir zamana ihtiyaç vardır.

Kripto paralar ile yapılacak olan gelecekteki çalışmalar için iki yaklaşım önerilmektedir. İlk olarak Bitcoin fiyatlarındaki artış ve azalış trendlerinin kalıcı olup olmadığı ya da zaman içerisinde bozulup bozulmadığını görebilmek için çalışmalar farklı zaman dilimleri için tekrarlanabilir. İkinci olarak çalışmalara daha çok kripto para ve finansal makro değişkenler eklenerek aralarındaki ilişkilerin boyutu genişletilebilir.

Kaynakça

- Ağan, B. ve Aydın, Ü. (2018). *Kripto Para Birimlerinin Küresel Etkileri: Asimetrik Nedensellik Analizi*, https://www.researchgate.net/publication/328278747_Kripto_Para_Birimlerinin_Kuresel_Etkileri_Asime-trik_Nedensellik_Analizi (Erişim Tarihi: 26.10.2019)
- Andersson, G. ve Wegdell, A. (2014). *Prospects of Bitcoin: An Evaluation of Its Future*, Lund University Master Thesis, Sweden.
- Aslan, A. (2018). *Kripto Para Olgusu ve Blockchain Teknolojisi: Ekonomik Aktörlerin Tepkisi, Maliyet Analizi, VAR Modeli ve Granger Nedensellik Testi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ateş, B. A. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349-366.
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B. ve Sağlam, F. (2015). Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Baur, D. G., Dimpel, T. ve Kuck, K. (2018). Bitcoin, Gold and The US Dollar – A Replication and Extension, *Finance Research Letters*, 25, 103-110.
- Bhattacharjee, S. (2016). A Statistical Analysis of Bitcoin Transactions During 2012 to 2013 In Terms of Premier Currencies: Dollar, Euro and Rubles, *Vidwat, The Indian Journal of Management*, 1-5.
- Chu, J., Nadarajah, S. ve Chan, S. (2015). Statistical Analysis Of The Exchange Rate Of Bitcoin, *Plos One*, 10 (7), 1-27.
- Çeker, S.M. (2018). Kripto Paralar ve Ekonomik Etkileri, *Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Yayınlanmış Bitirme Tezi*, İstanbul.
- Çütüçü, İ. ve Kılıç, Y. (2018). Bitcoin Fiyatları İle Borsa İstanbul Endeksi Arasındaki Eşbütünlük ve Nedensellik ilişkisi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 235-250.
- Çütüçü, İ. ve Kılıç, Y. (2018). Bitcoin Fiyatları İle Dolar Kuru Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 349-366.
- Dağlı, İ. (2019). Kripto Paraların Dünya Ekonomisindeki Makroekonomik Boyutu ve Türk Lirası Bazında Yatırım-Tasarruf Aracı Olarak Kripto Paralara Genel Bir Bakış, *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 40-49.
- Dai, W. (1998), *B-money*, <http://www.weidai.com/bmoney.txt>, (Erişim Tarihi: 30.10.2019).
- Dirican, C. ve Canöz, İ. (2017). Bitcoin Fiyatları İle Dünyadaki Başlıca Borsa Endeksleri Arasındaki Eşbütünlük İlişkisi: ARDL Modeli Yaklaşımı İle Analiz, *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.
- Durbilmez S.E. ve Türkmen, Y.E. (2019). Blockchain Teknolojisi Ve Türkiye Finans Sektöründeki Durumu, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 30-45.
- Dyhberg, A. H. (2016). Bitcoin, Gold and The Dollar – A GARCH Volatility Analysis, *Finance Research Letters*, 16, 85-92.
- European Central Bank (Ecb), (2012). *Virtual Currency Schemes*, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurr-encyschemes201210en.p-df>, (Erişim Tarihi: 02.11.2019).
- Fallahpour, M., Shirmohammadi, S., Semsarzadeh, M., & Zhao, J. (2014). Tampering detection in compressed digital video using watermarking. *IEEE Transactions on Instrumentation and Measurement*, 63(5), 1057-1072.
- Financial Action Task Force (Fatf), (2014). *Virtual Currencies: Key Definitions and Potential AML/CFT Risks*, <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.11.2019).
- Georgoul, I., Pournarakis, D., Bilanakos C., Sotiropoulos, D.N., Giaglis, G.M. (2015). Using Time-Series and Sentiment Analysis to detect the Determinants of Bitcoin Prices, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2607167> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2607167>.
- Granger, C.W (1969). Investigating Casual Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica, Journal of the econometric society*, 424-438.
- Güleç, Ö.F., Çevik, E. ve Bahadır, N. (2018). Bitcoin İle Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.
- Halving 101: Bitcoin Halving Ne Demek? Bitcoin Blok Ödülü Yarılanması Nedir?* (2020), <https://tr.investing.com/news/cryptocurrency-news/halving-101-bitcoin-halving-ne-demek-bitcoin-blok-dulu-yarilanmas-nedir-1952916>, (Erişim Tarihi: 17.06.2020).
- Herbert, J. & Litchfield, A. (2015). A Novel Method for Decentralised Peer-to-Peer Software License Validation Using Cryptocurrency *Blockchain*

- Technology, 38th Australian Computer Science Conference (ACSC), 27-35.
- İçellioğlu, C.Ş ve Öztürk, M. B. E. (2017). Bitcoin İle Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi İçin Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi, *Maliye ve Finans Yazıları*, (109), 51-70.
- Kadılar, C. (2000). *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kanat, E. ve Öget, E. (2018). Bitcoin İle Türkiye Ve G7 Ülke Borsaları Arasındaki Uzun Ve Kısa Dönemli İlişkilerin İncelenmesi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 601-614.
- Karaoğlan, S., Arar, T. ve Bilgin, O. (2018). Türkiye’de Kripto Para Farkındalığı ve Kripto Para Kabul Eden İşletmelerin Motivasyonları, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 15-28.
- Katsiampa, P. (2017). Volatility Estimation For Bitcoin: A Comparison of GARCH Models, *Economics Letters*, 158, 3-6.
- Kesebir, M. ve Günceler, B. (2019). Kripto Para Birimlerinin Parlak Geleceği, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 17: 605-625.
- Khalilov, M.C.K., Gündebahar, M., Kurtulmuşlar, İ., (2017). *Bitcoin ile Dünya ve Türkiye’deki Dijital Para Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme*, 19. Akademik Bilişim Konferansı, 8-10 Şubat 2017, Aksaray.
- Klein, T., Thu, H. P., Walther, T. (2018). Bitcoin is Not The New Gold—A Comparison of Volatility, Correlation, And Portfolio Performance, *International Review of Financial Analysis*, 59, 105-116.
- Koçoğlu, Ş., Çevik, Y. E. ve Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin Piyasalarının Etkinliği, Likiditesi ve Oynaklığı, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 77-97.
- Kristoufek, L. (2015). What Are The Main Drivers Of The Bitcoin Price? Evidence From Wavelet Coherence Analysis, *Plos One*, 10(4), 1-19.
- Lemieux, V. L. (2016). Trusting records: Is blockchain technology the answer? *Records Management Journal*, 26(2), 110-139.
- Mert, M. ve Çağlar, E. A. (2019). *Eviews Ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Min, H. (2019). Blockchain technology for enhancing supply chain resilience, *Business Horizons*, 62(1), 35-45.
- Miraz, M.H., ve Ali, M. (2018). Applications of Blockchain Technology beyond Cryptocurrency, *Annals of Emerging Technologies in Computing (AETiC)*, 2 (1), 1-6.
- Nair, J., ve Motwani, D. A. (2018). Crypto Currency: Bubble or Boom, *International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies*, 6(1), 35-42.
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*, <http://www.bitcoin.org/bitcoin.pdf> (Erişim Tarihi: 30.10.2019).
- Satoshi Nedir? (2020), <https://kriptokoin.com/satoshi-nedir/> (Erişim Tarihi: 20.06.2020)
- Sims, C. (1980). Macroeconomics And Reality, *Econometrica*, 48, 1-48.
- Song, Y. (2016). A Study of Bitcoin Price's Relationship With Local Currency Exchange Rate and Stock Market Index in Emerging Economies Using VECM, *ETD Collection for Fordham University.AAI10246887*, <https://fordham.bepress.com/dissertations/AAI10246887>.
- Szetela, B., Mentel G. ve Gedek S. (2016). Dependency Analysis between Bitcoin and Selected Global Currencies, *Dynamic Econometric Models*, 16, 133-144.
- Topaloğlu, E.A. (2019). Kripto Para Bitcoin ve Döviz Kurları İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 367-382.
- Turan, Z. (2018). Kripto Paralar, Bitcoin, Blokchain, Petro Gold, Dijital Para ve Kullanım Alanları, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 1-5.
- Vishnumurthy, V., Chandrakumar, S. ve Sirer, E.G. (2005). KARMA: A Secure Economic Framework for Peer-to-Peer Resource Sharing, *Department of Computer Science, Cornell University, Ithaca, NY 14853*.
- Yıldırım, H. (2018). Günlük Bitcoin İle Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: 2012-2013 Yılları Arası Johansen Eşbütünlük Testi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2328-2343.
- Zheng, Z., Xie, S., Dai, H.N., Chen, X., Wang, H., (2018). Blockchain challenges and opportunities: a survey, *Int. J. Web and Grid Services*, 14(4), 352-375.
- <https://coin-turk.com/>, (Erişim Tarihi: 01.11.2019).
- <https://tr.investing.com/crypto/bitcoin/btc-usd-historical-data>, (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

Araştırma Makalesi • Research Article

Yöneticilerde Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi: KOMB (VUCA) ve Öz Yeterlilik Etkileşimi*

Relationship Between New Leadership Skills and Stress in Managers: KOMB (VUCA) and Self Efficacy Interaction

Engin Yurdasever^{a,**}, Yahya Fidan^b

^a Öğr. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Ordu/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3853-2032

^b Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5012-3629

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mart 2020
Düzeltilme tarihi: 19 Ağustos 2020
Kabul tarihi: 26 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Yeni Liderlik Becerileri
Stres
VUCA
KOMB
Öz Yeterlilik

ÖZ

Bu çalışmada, yöneticilerin sahip oldukları yeni liderlik becerilerinin iş ortamlarında yaşadıkları stres üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca söz konusu liderlik becerileri ile iş ortamında algıladıkları karmaşık, oynak, muğlak ve belirsiz durum ve koşullar ile öz yeterlilik düzeyleri arasında bir etkileşim kurulduğunda, yaşadıkları stresin ne oranda değiştiği de incelenmiştir. Bu amaçla ISO500 – 2016 listesine girmiş kuruluşlarda çalışan 794 orta ve üst düzey yöneticiden e-posta yoluyla elde edilen anket verileri ışığında, araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli kurularak hipotezlerin test edilmesi sonucunda, yöneticilerin sahip oldukları yeni liderlik becerilerinin yaşadıkları stresi negatif yönlü anlamlı bir şekilde etkilediği gözlenmiştir. Yeni liderlik becerileri ile KOMB ve öz yeterlilik değişkenlerinin etkileşimi ise stres üzerinde anlamlı bir etki ortaya çıkarmamıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 March 2020
Received in revised form 19 August 2020
Accepted 26 August 2020

Keywords:

New Leadership Skills
Stress
VUCA
KOMB
Self Efficacy

ABSTRACT

In this research, the effect of the new leadership skills of managers on the stress in their work environment is examined. In addition, when the interaction between these leadership skills and perceived VUCA and self-sufficiency levels is established, the extent of the stress they experience is examined. For this purpose, with the survey data obtained from 794 middle and senior managers, the relations between research variables were analyzed. As a result of testing hypotheses by establishing a structural equation model, it was observed that the new leadership skills of managers have a negative significant effect on their stress. Interaction of new leadership skills with VUCA and self-efficacy variables did not have a significant effect on stress.

1. Giriş

Günümüzde birçok yönetici, geçmişten çok farklı olarak, karmaşık, oynak, muğlak ve belirsiz bir iş ortamında

çalışmaktadır. Batı’da bu tür iş ortamları VUCA (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity) kısaltması ile tarif edilmektedir (Casey, 2014:75). VUCA’yı oluşturan her bir kavram tek başına bozucu etkiye sahip olmasa da

* Bu çalışma, sorumlu yazarın 2019 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Yahya Fidan danışmanlığında savunduğu “Yöneticilerde Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi: KOMB (VUCA) ve Öz Yeterlilik Etkileşimi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: enginyurdasever@odu.edu.tr

bileşenlerin aynı anda ortaya çıkması yöneticiler açısından çoğunlukla tehdit olarak algılanmaktadır (Prensky, 2014). Her ne kadar içerisinde bir çok fırsat barındırır da pek çok araştırmacıya göre VUCA yöneticilerin karar alma süreçleri açısından ciddi bir tehdit unsurudur ve yöneticilerin VUCA ile başa çıkabilmek için yeni liderlik becerilerine ihtiyacı vardır (Battey, 2012; Collins & Hansen, 2011; Johansen, 2010) Günümüzde karmaşıklığın, oynaklığın, muğlaklığın ve belirsizliğin -ki böyle ortamlar bu çalışmada kelimelerin baş harflerinden yararlanılarak KOMB kısaltması ile anılmaktadır- bu denli yaygın ve şiddetli olması, yöneticilerin stres düzeyini de dramatik bir şekilde yükseltmektedir.

Günümüzde stres, endişe, huzursuzluk gibi duygular hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle iş çevrelerinde ortaya çıkan hızlı değişimler ve buna bağlı belirsizlikler, çalışanların her geçen gün daha fazla stres yaşamasına sebep olmaktadır (Paşa, 2007:1). Hiç kuşkusuz bu değişim ve belirsizliklerden en çok etkilenen kesimlerin başında karar alma pozisyonunda bulunan orta ve üst düzey yöneticiler gelmektedir (Tutar, 2000:27). Bu sebeple, günümüzde her yöneticinin, strese yol açan sebepleri ve stresin sonuçlarını bilmesi, stresi önleme veya onu yönetme konusunda yeterliliğe sahip olması gerekmektedir.

Bu çalışmada yöneticilerin yaşadıkları stresin nedenlerini ortaya çıkarmalarına veya stres düzeyini azaltmalarına yardımcı olmak amacıyla, öncelikle KOMB ortamında gerekli olan yeni liderlik becerilerine sahip olup olmadıkları araştırılmış ardından da bu becerilerin stres düzeylerine etki edip etmediği incelenmiştir. Bu amaçla hazırlanan anket formu yardımıyla Nisan-Aralık 2018 döneminde, ISO500-2016 listesine girmiş kuruluşların orta ve üst düzey yöneticilerinden e-posta yoluyla 794 geçerli veri elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS ve SmartPLS programlarıyla analiz edilerek, araştırma hipotezleri test edilmiştir.

2. Literatür Özeti

KOMB, yaşadığımız çalkantılı zamanları özetleyen daha karmaşık, daha oynak, daha muğlak ve daha belirsiz bir iş dünyasını temsil eden kullanışlı bir kısaltmadır (Automatic Data Processing, 2016). İlk olarak Bennis ve Nanus'un (1985) liderlik teorisinden yararlanarak ABD Ordusu tarafından kullanılan bu kısaltma ve ifade ettiği ortam, temelde askeri kökenli olsa da bugün iş dünyası tarafından hem benimsenmekte hem de belirgin derecede kendini hissettirmektedir (Brittain, 2012). KOMB, herkesin karşı karşıya kaldığı, değişken ve kaotik iş, ekonomik ve fiziksel çevreyi en iyi şekilde tanımlamaktadır (Sullivan, 2012). KOMB'u oluşturan bileşenler aşağıda kısaca açıklanmıştır:

Karmaşıklık; çok yönlü konular ve bilgi miktarının fazlalığı nedeniyle karar verme konusunda kafa karışıklığına sebep olan bir ortamı ifade etmektedir (Shaffer & Zalewski, 2011). *Oynaklık*; tür, hız, hacim ve ölçek açısından sürekli artan bir değişimi ve değişimin ortaya çıkardığı türbülansı ifade etmektedir (Michel, 2016). *Muğlaklık*; neden-sonuç ilişkisinin net olmadığı ve bu sebeple bilgi, durum ve olayların yanlış şekillerde yorumlanabilme riskini ifade etmektedir (Cooke, 2013). *Belirsizlik* ise; öngörülebilirliğin az olmasını, sürprizlerin ortaya çıkma ihtimalinin yüksek

olmasını ve spesifik bilgi eksikliğini ifade etmektedir (Guterman & King, 2014).

İş çevresi açısından KOMB günümüzde olduğu gibi, radikal liderlik değişikliklerinin yaşandığı ve geleneksel liderlik becerilerinin yeterli olmayacağı bir ortamı anlatmaktadır (Anonim, 2011). Günümüzde yöneticiler için, KOMB koşullarına uygun yeni becerilere ihtiyaç duyulmaktadır. ABD'de faaliyet gösteren bir düşünce kuruluşu olan Institute for the Future (Gelecek Enstitüsü)'dan Bob Johansen, üst yöneticilerin gelecekte ihtiyaç duyacağı ve KOMB ortamlarında başarılı olabilmeleri için sahip olmaları gereken on yeni liderlik becerisi belirlemiştir. Bu beceriler şöyle sıralanmaktadır (Johansen, 2012):

- *Sezgisel motivasyon becerisi*: Bir şeyler yapmak veya geliştirmek için, iç etkenlerden yararlanabilmeyi ifade etmektedir.
- *Netleştirme becerisi*: Çelişkiler içinden görebilme ve her şeyi olabildiğince açık hale getirebilmeyi ifade etmektedir.
- *Krizden fırsat çıkarma becerisi*: Ortadan kaldırılmayan ikilem ve çelişkileri, avantajlara ve fırsatlara dönüştürebilmeyi ifade etmektedir.
- *Simülatif öğrenme becerisi*: Küçük ölçekli senaryolara dahil olarak, yeni davranışları deneyerek öğrenebilmeyi ifade etmektedir.
- *Dirimsel empati becerisi*: Olay ve durumları doğanın bakış açısından görebilme, anlayabilme ve öğrenebilmeyi ifade etmektedir.
- *Uzlaştırma becerisi*: Kutuplaşmaları ortadan kaldırarak, farklı kültürden insanları olumlu etkileşim içine sokabilmeyi ifade etmektedir.
- *Mütevazı şeffaflık becerisi*: Önem arz eden işleri, açık, samimi, alçakgönüllü ve özgün olarak yapabilmeyi ifade etmektedir.
- *Hızlı modelleme becerisi*: Yeniliklerin, hızlı bir şekilde ilk uyarlamasını yapabileceği ve uygulayabilmeyi ifade etmektedir.
- *Sanal takımlar örgütlenme becerisi*: İnternet aracılığıyla büyük bir grubu ortak bir iş veya sosyal değişim amacı ile bir araya getirebilmeyi ifade etmektedir.
- *Pastayı büyüme becerisi*: Hem rekabeti artıran hem de başkalarına fayda sağlayan, paylaşılan varlıklar oluşturabilmeyi ifade etmektedir.

Johansen'e (2012) göre yöneticilerin KOMB dünyasında etkili bir şekilde liderlik etmek için bu becerilere sahip olması gerekmektedir. Bununla birlikte, KOMB dünyasında ortaya çıkan hızlı değişimler, bu değişimlerin getirdiği belirsizlikler ve pek çok konuda artan karmaşıklık düzeyi yöneticiler için ciddi birer stres kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ek olarak teknolojik değişim hızı ve benzer dışsal faktörler yöneticilerin bu yeni gelişmelere ayak uydurmasını zorlaştırmakta ve daha yoğun bir şekilde iş kaynaklı stres yaşamalarına sebep olmaktadır (Paşa, 2007:1).

Yöneticilerin iş hayatında yaşadığı en büyük problemlerden biri olan *stres* kavramının ilk olarak bir fizikçi ve biyolog olan Robert Hooke tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. Hooke, köprüler gibi fiziksel yapıların üzerine gelen yükleri taşımaları için nasıl tasarlanmaları gerektiği üzerinde çalışırken, "yük" kavramını yapı

üzerindeki ağırlık, yükün bindiği alanı “stres”, yapıdaki yük ve stresin etkisi ile meydana gelen bozulmayı ise “gerilim” olarak tanımlamıştır (Lazarus, 1993:4). Bununla birlikte zaman içinde biyoloji, psikoloji ve yönetim bilimlerinde, stresin insanlar üzerindeki etkisini konu edinen pek çok araştırma yapılmıştır (Örnek & Aydın, 2008:135). Stresi canlı organizmalar bağlamında ele alan ilk kişi olan Cannon ise stres kavramını, “istenmeyen çevresel etkenlerden dolayı bozulan fizyolojik iç dengeyi yeniden kazanmak için gerekli olan fizyolojik uyarınlardır” şeklinde tanımlamıştır (Erdoğan, 1999:269). Bu ve benzer tanımlardan da anlaşılacağı üzere strese yol açan en önemli faktör “çevre”dir. Bu sebeple içinde bulunduğumuz ve çalışmamızda KOMB olarak Türkçe’ye uyarlanan karmaşık, oynak, muğlak ve belirsiz özellikler gösteren iş çevreleri, yönetici stresi ile yakın ilişki içerisinde.

Bireylerde strese yol açan bir diğer faktör ise “bireyin kendisi”dir (Eren, 2004: 293). Bir başka ifade ile, insanların yaşadıkları stresin ortaya çıkışı, bizzat kendi bireysel niteliklerine bağlı da olabilmektedir. Kişiliği oluşturan karakter, mizaç, huy ve yetenekler bireylerde strese yol açabilirken aynı zamanda stres düzeylerini azaltıcı bir etki de ortaya çıkarabilmektedir (Tutar, 2000:222). Bireyin kendisi ile ilgili en ölçülebilir özelliklerden birisi ise öz yeterlilik düzeyidir. Öz yeterlilik kavramı ilk kez 1977 yılında ünlü psikolog Albert Bandura tarafından ileri sürülmüştür. Bandura’ya (1982) göre öz yeterlilik, bireyin karşılaşabileceği olay, durum veya koşullar karşısında nasıl bir davranış sergileyeceğine ilişkin kendisi hakkındaki yargısıdır. Araştırmalar, güçlü öz yeterlilik inancına sahip bireylerin, daha başarılı, daha sağlıklı ve daha az stresli olduğunu göstermektedir (aktaran: Yiğitbaş ve Yetkin, 2003:6). Öz yeterliliği yüksek bireyler, strese yol açabilecek herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında, ondan kaçmak yerine onun üstüne giderek mücadele etme yolunu seçerler (Hazır Bıkmaz, 2004). Kısaca daha az stres yaşar ve stresin yol açabileceği olumsuzluklardan daha az etkilenirler (Akgündüz, 2012:46).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, yöneticilerin yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, iş ortamında yaşadıkları stres düzeyine etki edip etmediğini ortaya koymaktır. Bunun yanında araştırmanın ikincil amacı da yöneticilerde yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, KOMB ve öz yeterlilik düzeyleri ile etkileşime girdiğinde yönetici stresi üzerindeki bir etkisinin olup olmadığını incelemektir.

Günümüzün belki de en yaygın sorunların başında stres gelmektedir. Hemen her insan, farkında olsun olmasın yoğun bir stres yaşamaktadır. İnsanların hayatlarının büyük bir bölümünü işyerlerinde ya da işe bağlı faaliyetler ile geçirdikleri düşünüldüğünde, iş ortamında ya da mesleğe bağlı olarak ortaya çıkan stresin önemi her geçen gün artmaktadır. İş stresi ya da örgütsel stres olarak ifade edilen bu durum, pek çok örgütsel sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu yüzden örgütlerde strese etki eden faktörleri ve bunların etki düzeylerini ortaya koymak önem arz etmektedir.

3.2. Araştırmanın Uygulanması

Bu çalışmada, araştırmanın amaçları doğrultusunda geliştirilen ve seçilen ölçekler yardımıyla anket formları oluşturulmuş ve katılımcılara e-posta yolu ile uygulanmıştır. Uygulama çalışması, Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’nun 31.05.2018 tarih ve 2018/07 sayılı toplantısında alınan 3 numaralı karara istinaden gerçekleştirilmiştir.

Ölçeklerin anket formuna dönüştürülmesi sonucunda, ilk olarak örneklem içerisinde seçilen 50 kişilik bir gruba anket uygulanmış ve elde edilen verilere geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Bu analizler sonucunda faktör yükü çok düşük olan ve güvenilirliği düşüren birkaç ifadenin analiz dışı bırakılması ile içeriğinde birden fazla ölçek kullanılan bir anket formu hazırlanmış ve katılımcılara gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Nisan 2018 ile Aralık 2018 dönemleri arasında gerçekleştirilen veri toplama süreci sonunda 794 adet geçerli anket formu elde edilmiştir.

Elde edilen verilerin tanımlayıcı istatistiklerinin hesaplanması, güvenilirlik analizi, normallik analizi ve açıklayıcı faktör analizleri için SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik modelinin kurulması ve hipotez testleri için ise SmartPLS 3.2.8. programı kullanılmıştır. Yine SmartPLS programında yapısal eşitlik modelinin kurulabilmesi için gerekli olan güvenilirlik analizi, birleşme ve ayrışma geçerliliği analizi ve çoklu doğrusal bağlantı analizleri yapılmıştır.

3.3. Ölçüm Aracı

Araştırma kapsamında kullanılan ölçekler şunlardır:

Yeni Liderlik Becerileri Ölçeği (YLBÖ), Johansen’in (2012) “Leaders Make The Future” kitabından yararlanılarak ve bilimsel ölçek geliştirme süreci takip edilerek yazar tarafından geliştirilmiş ve Türkçe’ye uyarlanmıştır. Yöneticilerin, KOMB dünyasında ihtiyaç duyulan yeni liderlik becerilerine ne düzeyde sahip olduğunu ölçmek için geliştirilen ölçek, tek boyut ve 10 maddeden oluşmaktadır.

Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ), Levenstein vd. (1993) tarafından geliştirilmiş ve yazar tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Kişilerin kendilerini ne derece stresli algıladıklarını ölçmek için geliştirilen ölçek, 7 boyut (rahatsızlık, aşırı yük, asabiyet, keyifsizlik, yorgunluk, endişe, gerginlik) ve 30 maddeden oluşmaktadır.

KOMB Ölçeği (KOMBÖ), kapsamlı literatür taramaları sonucunda, bilimsel ölçek geliştirme süreçleri takip edilerek yazar tarafından geliştirilmiş ve Türkçe’ye uyarlanmıştır (Yurdasever, 2019:22). Yöneticilerin iş çevrelerini KOMB olarak algılama düzeylerini ölçmek için geliştirilen ölçek, 4 boyut (karmaşıklık, oynaklık, muğlaklık, belirsizlik) ve 20 maddeden oluşmaktadır.

Genel Öz Yeterlilik Ölçeği (GÖYÖ), Schwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilip, Aypay (2010) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Bireylerin yeni ve zor görevlerle başa çıkma yeterliliğine dair inançlarını ölçmeye yarayan ölçek, tek boyuttan ve 10 maddeden oluşmaktadır.

Yukarıda açıklanan tüm ölçeklerde Likert tipinde 5’li derecelendirme kullanılmıştır. Buna göre anketlerdeki değerlendirme aralıkları; “1-Kesinlikle Katılıyorum, 2-

Katılıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılmıyorum” olarak belirlenmiştir.

3.4. Anakütle ve Örneklem

Araştırmanın evreni, İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanan İSO500-2016 listesine girmiş, 500 büyük sanayi kuruluşunun orta ve üst düzey yöneticileridir.

Söz konusu işletmelerde tüm yöneticilere ulaşmanın güçlüğü sebebiyle, her işletmeden bir üst düzey yönetici, iki de orta düzey yönetici ile iletişime geçilip araştırmaya katılımları talep edilmiştir. Dolayısıyla araştırma evreni içerisinde 1.500 kişilik rastgele bir örneklem seçimine gidilmiştir. Yapılan görüşmeler ve gönüllülük esasına göre gerçekleşen katılımlar neticesinde, 794 geçerli geri dönüş sağlanmıştır. Ancak örneklem olarak seçilen 1500 kişiye, anket formlarındaki soruların tamamı yöneltilmemiştir. Araştırmada “ortak metod varyansı¹” sorununun yaşanmaması için 70 sorudan oluşan anket formu ikiye bölünmüş, bağımsız değişkene ait ifadelerin içinde bulunduğu 30 soruluk anket formu (YLBÖ ve KOMB’den oluşmaktadır) birinci 750 kişilik gruba, bağımlı değişkene ait ifadelerin içinde bulunduğu 40 soruluk diğer anket formu (ASÖ ve GÖYÖ’den oluşmaktadır) ise ikinci 750 kişilik gruba uygulanmıştır. Toplamda geri dönüşü sağlanan ve geçerli sayılan 794 anket formunda yer alan ifadeler birleştirilmiş ve araştırma modelinin ve hipotezlerin ölçülebilmesi için 397 nihai veriye ulaşılmıştır. Yapılan hesaplamalara göre, araştırma evreninin büyüklüğü ne olursa olsun, evreni temsil ettiği kabul edilen azami örneklem sayısı 384’dür (Gürbüz ve Şahin, 2017:130). Bir başka deyişle 384 veriden daha fazla sayıda veri toplanması, örneklemin temsil yeteneğini yani evren hakkındaki yargıyı değiştirmeyecektir. Dolayısıyla bu araştırmada elde edilen veri sayısı (397), sözü edilen sınırın üstünde olduğundan, seçilen örneklemden elde edilen veri sayısının evreni temsil etme açısından yeterli olduğunu söylemek mümkündür.

3.5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın kapsamını, İSO500-2016 listesine girmiş 500 büyük sanayi kuruluşunun orta ve üst düzey yöneticilerinin araştırma değişkenleri hakkındaki görüşleri oluşturmaktadır. Bu listede yer alan her işletmenin organizasyon yapısı birbirinden farklı olduğundan, evrende yer alan toplam yönetici sayısını söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak sayısı ne olursa olsun işletmelerin tüm orta

ve üst düzey yöneticilerine ulaşmanın olanaksızlığı, araştırmanın en büyük kısıtını oluşturmaktadır.

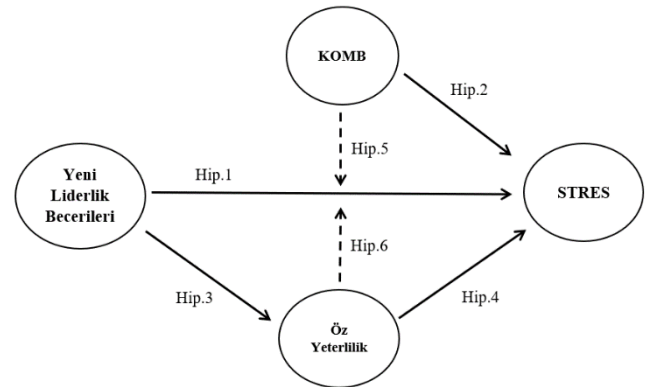
Araştırma evreninin belirlenmesinde kullanılan İSO500 listeleri, her yıl değişiklik göstermektedir. Bu araştırmada yalnızca İSO500-2016 listesinde yer alan kuruluşlardan elde edilen verilerin kullanılmış olması, araştırmanın bir diğer kısıtıdır.

Araştırmada kullanılan tüm veriler e-posta yoluyla elde edilmiştir. Anketlerin öz bildirim yöntemiyle doldurulması, cevapların doğru yönetici tarafından doldurulup doldurulmadığı ve yine yöneticilerin gerçek düşüncelerini yansıtmayı yansıtmadığı konularında riskler taşımaktadır. Bu da araştırmanın bir başka kısıtıdır.

3.6. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırmamızda, yöneticilerin yeni yüzyılın gerektirdiği liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, yöneticilerin iş çevrelerinde yaşadığı stresi anlamlı bir şekilde etkilediği şeklinde teorik bir model geliştirilmiştir. Bunun yanında literatür taraması sonucunda yöneticilerin yaşadığı stres ile KOMB ve öz yeterlilik değişkenleri arasındaki ilişkiler de araştırılmaya değer görülmüştür.

Bu amaçla, yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin bağımsız değişken, yöneticilerin stres düzeyinin bağımlı değişken ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi etkilediği varsayılan KOMB ve öz yeterlilik düzeyinin, moderatör (düzenleyici) değişken olarak yer aldığı bir araştırma modeli geliştirilmiştir. Şekil 1’de görülen modelde düz çizgiler değişkenler arasındaki doğrudan etkiyi temsil ederken kesikli çizgiler ise moderatör (düzenleyici) etkiyi temsil etmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada modelin test edilmesinde yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Şekil 1’de görülen araştırma modeline göre geliştirilen ana hipotezler aşağıda sıralanmıştır. Ayrıca bu araştırmada ana hipotezlerde yer alan değişkenlerin, alt boyutları arasındaki etki düzeyleri de karşılıklı olarak test edilmiştir.

Araştırma modeline göre geliştirilen ana hipotezler aşağıdaki gibidir (*alt hipotezlere “Hipotez Testleri” başlığında değinilecektir*):

Hip.1: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hip.2: KOMB algısının, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

¹ Ortak metod varyansı; kişilerin tutum, davranış, algı ve/veya inanışlarını araştıran ampirik araştırmalarda, tüm verilerin aynı kişilerden, aynı zamanda ve aynı metodla toplanması durumunda ortaya çıkan önemli bir problemdir. Çünkü verilerin bu şekilde toplanması, metod varyansının iki değişken arasındaki gözlenmiş korelasyonunun, olduğundan daha fazla veya daha az (yapay olarak) olması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır (Lindell ve Whitney, 2001; Podsakoff vd., 2003; Richardson vd., 2009; Conway ve Lance, 2010; Podsakoff vd., 2012). Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki gözlenmiş ilişkiyi aşırı şekilde arttırabilen ya da azaltabilen bu durum, gerçekte var olan teorik ilişkinin yokmuş gibi ya da olmayan bir ilişkinin varmış gibi kabul edilmesine yol açabilmektedir (Williams vd., 2010; Conway ve Lance, 2010). Ortak metod varyansının ortaya çıkmasına sebep olan ana faktör, bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait verinin aynı kaynaktan veya denekten toplanmasıdır (Podsakoff vd., 2003). Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait verinin farklı kaynaklardan (kişilerden) toplanmasının sağladığı en önemli avantaj, kişilerin ortak bir akıl kullanarak gözlenen ilişkilerde bir yanılma (bias) ortaya çıkarmasının mümkün olmamasıdır (Özyılmaz ve Eser, 2013:506).

Hip.3: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, öz yeterlilik düzeyi üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Hip.4: Öz yeterlilik düzeyinin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hip.5: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve KOMB algısı etkileşiminin yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hip.6: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve öz yeterlilik düzeyi etkileşiminin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

4. Bulgular

4.1. Demografik Verilere İlişkin Frekans Dağılımları

Anket formları ile toplanan verilere göre demografik değişkenlere ilişkin frekans dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Frekanslar

Değişken	Seçenekler	Frekans	Yüzde (%)	
Yaş	26-45 arası	466	58,7	
	46-65 arası	315	39,7	
	66 yaş ve üstü	13	1,6	
Öğrenim Durumu	İlköğretim-Orta-Lise	7	0,9	
	Ön Lisans-Lisans	440	55,4	
	Lisansüstü	347	43,7	
Çalışılan Pozisyon	Yönetim/İcra Kurulu Bşk. veya Üyesi veya CEO	56	7,1	
	G.Müdür / G.Müdür Yrd.	157	19,8	
	Diğer (Koord., Direktör, Depart./Birim Müdürü)	581	73,1	
Meslekte Çalışma Süresi	1-10 yıl	74	9,4	
	11-20 yıl	341	42,9	
	21 yıl ve üzeri	379	47,7	
İşletmede Çalışma Süresi	1-10 yıl	345	43,5	
	11-20 yıl	293	36,9	
	21 yıl ve üzeri	156	19,6	
Sektör	Ana Metallerin İmalatı	74	9,3	
	Deniz Taşıtları İmalatı	2	0,4	
	Elektrik Enerjisi Üretimi	19	2,4	
	Elektrik ve Elektronik Ürünlerin İmalatı	50	6,3	
	Gıda Ürünleri İmalatı	118	14,9	
	Giyim Ürünleri İmalatı	8	1,0	
	Kâğıt Ürünleri İmalatı	15	1,9	
	Kara Taşıtları İmalatı	75	9,4	
	Kimyasal Ürünlerin İmalatı	56	7,1	
	Maden, Taş ve Toprak Ürünleri İmalatı	47	5,9	
	Makine, Aksam ve Metal Eşya İmalatı	59	7,4	
	Orman Ürünleri ve Mobilya İmalatı	26	3,3	
	Plastik ve Kauçuk Ürünlerin İmalatı	40	5,0	
	Tekstil Ürünleri İmalatı	60	7,6	
	Diğer	144	18,1	
	Çalışan Sayısı	0-49	3	0,4
		50-249	47	5,9
250 ve üzeri		744	93,7	
TOPLAM		794	100	

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan yöneticilerin yüzde 58,7'lik bölümü 26-45 yaş aralığında bulunmaktadır. Bu da araştırmaya katılan şirketlerde genç yöneticilerin son derece yüksek bir orana sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında araştırmaya katılan yöneticiler arasında Lisansüstü mezunlarının oranının da yüzde 43,7 olması da dikkat çekici bir sonuçtur. Ayrıca araştırmaya katılan yöneticilerin yüzde 73,1'lik kısmının Diğer (Koordinatör, Direktör, Departman veya Birim Müdürü) kategorisinde yer alan pozisyonlardan birinde çalıştığı görülmektedir. Şirket yönetim kurulu başkan ve üyelerine ulaşma zorluğu sebebiyle bu pozisyona ilişkin oran ise yüzde 7,1'de kalmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan yöneticilerin toplamda yüzde 90,6'lık kısmının meslekte 10 yıldan fazla süredir çalıştığı görülmektedir. Bu durum araştırmaya katılan işletmelerde yönetici pozisyonunda bulunan kişilerin, çok büyük bir çoğunlukla mesleki deneyimi yüksek kişiler olduğunu göstermektedir. Bunun yanında araştırmaya katılan yöneticilerin toplamda yüzde 43,5'lik kısmının işletmede 10 yıldan az süredir çalıştığı görülmektedir. Buna karşılık kalan yüzde 56,5'lik kısım ise mevcut işletmede 10 yıldan fazla süredir çalışmaktadır. Bu durum araştırmaya katılan işletmelerde yönetici pozisyonunda bulunan kişilerde personel devir hızının düşük olduğu ve istikrarlı bir yönetici planlamasının yapıldığını göstermektedir. Son olarak araştırmaya katılan yöneticilerin çalıştıkları işletmelerin yüzde 93,7'lik kısmı büyük ölçekli işletme kategorisine giren, 250 ve üzeri çalışan sayısına sahiptir. Araştırmanın evreninin ISO500 listesine giren işletmeler olduğu düşünüldüğünde bu sonuç son derece normal kabul edilmektedir.

4.2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı Analiz Bulguları

Araştırmada kullanılan ölçeklere faktör analizi yapılmadan ve herhangi bir madde çıkarmadan önce, katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutlar	Madde Sayısı	N	Ort.	Std. Sapma
YLBÖ	10	397	2,05	0,59
ASÖ	30	397	3,30	0,59
Rahatsızlık	4	397	3,45	0,84
Aşırı Yük	4	397	2,47	0,76
Asabiyet	2	397	3,45	0,92
Keyifsizlik	7	397	3,30	0,59
Yorgunluk	4	397	3,44	0,77
Endişe	5	397	3,26	0,77
Gerginlik	4	397	3,70	0,87
KOMBÖ	20	397	3,16	0,49
Karmaşıklık	5	397	3,25	0,58
Oynaklık	5	397	2,50	0,65
Muğlaklık	5	397	3,49	0,67
Belirsizlik	5	397	3,38	0,67
GÖYÖ	10	397	1,94	0,61

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmanın bağımsız değişkeni olan tek boyutlu Yeni Liderlik Becerileri değişkenine ilişkin ifadelerin ortalamasının 2,05 olduğu görülmektedir. Katılımcılara uygulanan anket formunda seçeneklerin "1-Kesinlikle Katılıyorum" etiketi ile başladığı

düşünüldüğünde, söz konusu değişkene ilişkin ifadelerin ortalaması son derece yüksek çıkmıştır. Bu sonuç yöneticiler arasında, yeni liderlik becerilerine sahip olma algısının yüksek oranda görüldüğünü göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan verilere göre, araştırmanın bağımlı değişkeni olan yedi boyutlu stres değişkenine ilişkin ifadelerin ortalamasının 3,30 olduğu görülmektedir. Bu oran yöneticilerin stres düzeyinin ortalamasının biraz altında kaldığını göstermektedir. Algılanan stres ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin ortalamalar incelendiğinde, *Aşırı Yük* alt boyutu dışındaki hemen hemen tüm alt boyutların yaklaşık oranlara sahip olduğu görülmektedir. *Aşırı Yük* alt boyutu ise 2,47’lik ortalama ile yöneticilerin üzerinde fazla yük olduğunu ve bu yüzden stres yaşadıklarını göstermektedir.

Tablo 2’de, araştırmanın moderatör değişkenlerinden ilki olan KOMB değişkenine ilişkin ifadelerin ortalamasının 3,16 olduğu görülmektedir. Bu oran yöneticilerin KOMB algısının ortalamasının biraz altında kaldığını göstermektedir. KOMB ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin ortalamalar incelendiğinde, *Oynaklık* alt boyutu dışındaki hemen hemen tüm alt boyutların yaklaşık oranlara sahip olduğu görülmektedir. *Oynaklık* alt boyutu ise 2,50’lik ortalama ile yöneticilerin iş çevrelerini karmaşık, muğlak ve belirsizden çok “oynak (değişken)” olarak tanımladıklarını göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmanın moderatör değişkenlerinden ikincisi olan ve tek boyuttan oluşan *öz yeterlilik* değişkenine ilişkin ifadelerin ortalamasının 1,94 olduğu görülmektedir. Bu oran yöneticilerin öz yeterlilik inancının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuca göre, yöneticiler mesleki anlamda kendilerini yüksek oranda yeterliliğe sahip olarak tanımlamaktadırlar.

4.3. Güvenilirlik Analizi

Günümüzde sosyal bilimler alanındaki araştırmaların neredeyse tamamında, ölçeğin iç tutarlılığının ölçüsü olarak güvenilirlik katsayısı olan alfa katsayısı kullanılmaktadır. Alfa katsayısı için yeterli denilebilecek eşik değer, üzerinde ittifakla 0,60 olarak kabul edilmektedir (Hair vd., 2010). Ancak Nunnally’ye (1978) göre, ölçüm modellerinin analizinde alfa katsayısından daha önemli olan kriter, bileşik güvenilirliğin (composite reliability) sağlanmasıdır. Nunally, bileşik güvenilirlik katsayısı için 0,70 veya 0,70’den yüksek değerleri önermiştir (Afthanorhan, 2013).

Araştırmamızda analiz edilen modele ilişkin ölçeklerin faktör analizlerinden önce ve açıklayıcı/doğrulamalı faktör analizleri sonrasında elde edilen alfa katsayısı ve bileşik güvenilirlik değerleri Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin Alfa ve Bileşik Güvenilirlik Değerleri

Ölçek Adı	Faktör Analizi Öncesi Alfa Değeri	Faktör Analizleri Sonrası Alfa Değeri	Faktör Analizleri Sonrası Bileşik Güvenilirlik Değeri
YLBÖ	0,851	0,823	0,883
ASÖ	0,884	0,780	0,851
KOMBÖ	0,750	0,703	0,805
GÖYÖ	0,907	0,912	0,928

Tablo 3 incelendiğinde, elde edilen sonuçların Hair vd. (2010) ile Nunally (1978) tarafından önerilen değerlerin çok üzerinde olduğu ve modelin hem içsel tutarlılığa hem de bütünsel güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür.

4.4. Faktör Analizi

Likert ölçek verileriyle yapılan araştırmalarda, faktör analizlerinden önce, özenle test edilmesi gereken en önemli varsayımlardan birisi normallik değerlendirmesidir (Şencan ve Fidan, 2020:641). Bu yüzden araştırmamızda verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için SPSS 21.0 programında hem Kolmogorov-Smirnov hem de Shapiro-Wilk testleri uygulanmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Ardından araştırmada kullanılan Yeni Liderlik Becerileri, Stres, KOMB ve Öz Yeterlilik ölçekleri için, bir model geliştirmek ve faktörlerin yeterli olup olmadığını ölçmek için öncelikle açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklere uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan model ve faktör yapısının, veri seti açısından geçerliliğini doğrulamak için ise doğrulamalı faktör analizleri yapılmıştır.

Açıklayıcı faktör analizinin yapılabilmesi için SPSS 21.0 programından yararlanılmıştır. Araştırmamızda açıklayıcı faktör analizi sonucunda değişkenlerin geçerli kabul edilecek faktör yükleri için alt sınır 0,40 olarak belirlenmiştir. Doğrulamalı faktör analizinin yapılabilmesi için ise SmartPLS programından yararlanılmıştır. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda değişkenlerin geçerli kabul edilecek faktör yükleri için alt sınır Afthanorhan’ın (2013) önerdiği 0,50 olarak belirlenmiştir.

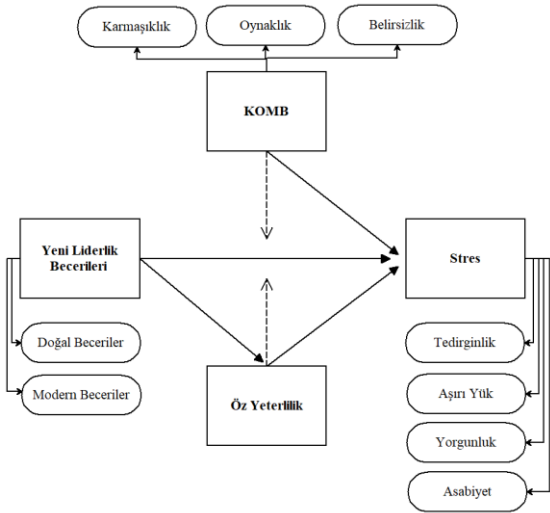
Her bir ölçek için yapılan açıklayıcı ve doğrulamalı faktör analizlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 4’de toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 4. Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Adı	Faktör Analizi Öncesi Faktör / Madde Sayıları	Açıklayıcı Faktör Analizi		Doğrulamalı Faktör Analizi	
		Faktör Yük Aralığı	Faktör/Madde Sayısı	Faktör Yük Aralığı	Faktör/Madde Sayısı
YLBÖ	1/10	,557- ,870	2/10	,583- ,915	2/10
ASÖ	7/30	,494- ,827	5/24	,541- ,856	4/21
KOMBÖ	5/20	,491- ,848	4/16	,500- ,831	3/13
GÖYÖ	1/10	539- ,839	1/10	,541- ,826	1/9

Yapılan açıklayıcı faktör analizleri sonucunda, bazı ölçeklere ait bazı maddelerin faktör yüklerinin birden fazla faktör altında toplanması ve bu yükler arasında 0,10’dan daha az bir fark olması sebebiyle binişik madde kabul edilmesi sebebiyle analizden çıkarılmıştır. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda da faktör yük değerleri 0,50 değerinden düşük olan maddeler sırayla analiz dışı bırakılmıştır.

SmartPLS programı ile yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, araştırma modelinin son görünümü Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. DFA Sonrasında Araştırma Modelinin Görünümü

4.5. Yapısal Eşitlik Modeli

Doğrulayıcı faktör analizinden sonra araştırma hipotezlerine ilişkin analizlere geçilmiş ve bu analizler için Löhmoller’in kısmi en küçük kareler algoritmasından yararlanarak, “Kısmi En Küçük Kareler” yapısal eşitlik modellemesi yöntemi ile SmartPLS paket programı kullanılmıştır. Ancak bu yöntemde öncelikle modele ilişkin birleşme ve ayrışma geçerliliklerinin analiz edilmesi ve modelde çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunup bulunmadığı kontrol edilmelidir.

Bir modelin birleşme geçerliliğinin sağlanabilmesi için, Açıklanan Ortalama Varyans (AVE) değerlerinin Fornell ve Larcker’e (1981) göre 0,50’nin üzerinde olması gerekmektedir. Modelde yer alan alt boyutlara ilişkin analiz sonucunda tüm AVE değerleri 0,518 ile 0,808 arasında değer almıştır. Ayrışma geçerliliği için yapılan analiz sonucunda ise gerekli iki kriter olan Fornell-Larcker ve HTMT kriterleri öngörülen sınırlar içinde değer almıştır. Buna göre modelin hem birleşme geçerliliği hem de ayrışma geçerliliği koşulunu sağladığı görülmüştür. Ayrıca ölçek ifadelerine ait VIF değerlerinin ideal olan 1 değerine yakın sonuçlar vermesi araştırma modelinde çoklu doğrusal bağlantı probleminin de bulunmadığı göstermiştir.

4.6. Hipotez Testleri

Şekil 1’de yer alan kuramsal modeli oluşturan ilişkilerin test edilmesi amacıyla verilere, her bir değişkene ilişkin değerlerin en doğru şekilde hesaplanmasına izin veren *kısmi en küçük kareler* (PLS) yol analizi uygulanmıştır.

Yapılan analiz sonucunda, değişkenler arasındaki ilişkiye ait yol katsayıları (β), R^2 değerleri, standart sapmaları, t değerleri ve ilişkilerin %5 hata payı oranıyla anlamlı olup olmadığına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir.

Hip.1 ana hipotezi doğrultusunda, yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, yönetici stresi üzerindeki etkisini incelemek için yapılan analiz sonucunda aralarında anlamlı ilişki bulunan alt boyutlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

(Tabloda yalnız aralarında anlamlı ilişki olan değişkenlere yer verilmiş, aralarında anlamlı ilişki bulunmayan alt boyutlar gösterilmemiştir.)

Tablo 5. Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi

İlişkiler	β	R^2	SS	T	P
Modern Beceriler → Aşırı Yük	0,163	0,026	0,079	2,065	0,039*
Doğal Beceriler → Aşırı Yük	0,277	0,076	0,069	4,008	0,000**
Modern Beceriler → Asabiyet	-0,162	0,026	0,070	2,324	0,020*
Modern Beceriler → Yorgunluk	-0,451	0,203	0,051	8,885	0,000**
Doğal Beceriler → Yorgunluk	-0,113	0,012	0,051	2,202	0,028*
Modern Beceriler → Tedirginlik	-0,358	0,128	0,066	5,419	0,000**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Bu sonuçlara göre; Hip.1 ana hipotezinin bazı alt hipotezlerinde kabul, bazılarında kısmen kabul, bazılarında ise red sonucu çıkması sebebiyle “*Hip.1: Yeni liderlik becerilerine sahip olma algısının, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*” ana hipotezi, “kısmen kabul edilmiştir”.

Hip.2 ana hipotezi doğrultusunda, KOMB algısının, yönetici stresi üzerindeki etkisini incelemek için yapılan analiz sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir. (Tabloda yalnız aralarında anlamlı ilişki olan değişkenlere yer verilmiş, aralarında anlamlı ilişki bulunmayan alt boyutlar gösterilmemiştir.)

Tablo 6. KOMB ile Stres İlişkisi

İlişkiler	β	R^2	SS	T	P
Belirsizlik → Aşırı Yük	-0,150	0,022	0,061	2,445	0,015*
Belirsizlik → Yorgunluk	-0,137	0,018	0,059	2,337	0,019*
Belirsizlik → Tedirginlik	-0,163	0,026	0,064	2,553	0,011*

* $p < 0,05$

Bu sonuçlara göre; Hip.2 ana hipotezinin bazı alt hipotezlerinin kabul edilmesi bazılarının ise reddedilmesi sebebiyle, “*Hip.2: KOMB algısının, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*” ana hipotezi “kısmen kabul edilmiştir”.

Hip.3 ana hipotezi doğrultusunda, yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, öz yeterlilik düzeyi üzerindeki etkisini incelemek için yapılan analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir. (Tabloda yalnız aralarında anlamlı ilişki olan değişkenlere yer verilmiş, aralarında anlamlı ilişki bulunmayan alt boyutlar gösterilmemiştir.)

Tablo 7. Yeni Liderlik Becerileri ile Öz Yeterlilik İlişkisi

İlişkiler	β	R^2	SS	T	P
Modern Beceriler → Özyeterlilik	0,137	0,018	0,055	2,492	0,013*

* $p < 0,05$

Bu sonuçlara göre; Hip.3 ana hipotezini ilgilendiren bir alt boyutun anlamlı diğer alt boyutun ise anlamsız ilişki göstermesi sebebiyle “*Hip.3: Yeni liderlik becerilerine*

sahip olma düzeyinin, öz yeterlilik düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” ana hipotezi “kısmen kabul edilmiştir”.

Hip.4 ana hipotezi doğrultusunda, öz yeterlilik düzeyinin, yönetici stresi üzerindeki etkisini incelemek için yapılan analiz sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. (Tabloda yalnız aralarında anlamlı ilişki olan değişkenlere yer verilmiş, aralarında anlamlı ilişki bulunmayan alt boyutlar gösterilmemiştir.)

Tablo 8. Öz Yeterlilik ile Stres İlişkisi

İlişkiler	β	R ²	SS	T	P
Özyeterlilik → Yorgunluk	-0,124	0,015	0,063	1,979	0,048*

* p<0,05

Bu sonuçlara göre; Hip.4 ana hipotezinin bazı alt hipotezlerinin kabul edilmesi bazılarının ise reddedilmesi sebebiyle “Hip.4: Öz yeterlilik düzeyinin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” ana hipotezi “kısmen kabul edilmiştir”.

Hip.5 ana hipotezi doğrultusunda, yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve KOMB algısı etkileşiminin, yönetici stresi üzerindeki etkisini incelemek için yapılan analiz sonucunda, değişkenler arasında hiçbir anlamlı ilişki görülmemiştir. Sonuç olarak Hip.5 ana hipotezinin tüm alt hipotezlerinin reddedilmesi sebebiyle “Hip.5: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve KOMB algısı etkileşiminin yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” ana hipotezi “reddedilmiştir”.

Hip.6 ana hipotezi doğrultusunda, yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve öz yeterlilik düzeyi etkileşiminin, yönetici stresi üzerindeki etkisini incelemek için yapılan

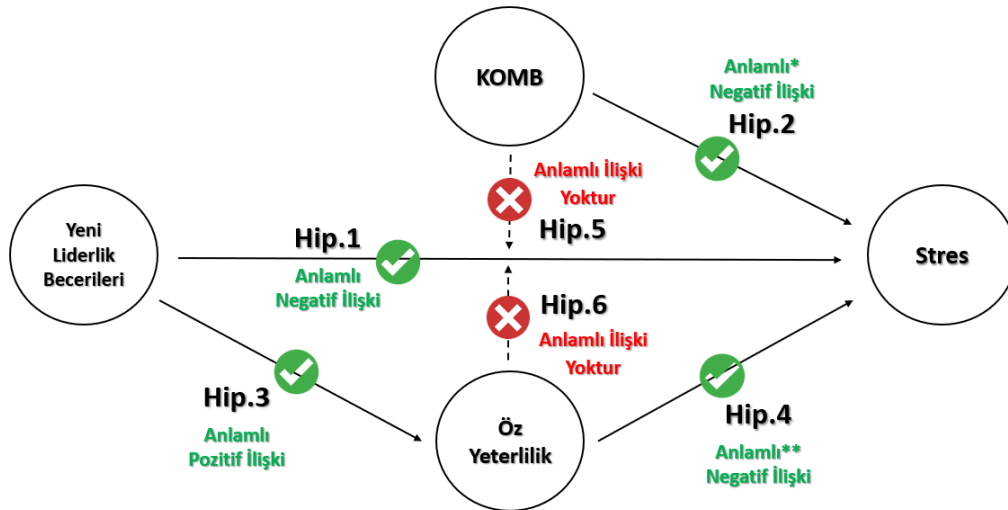
analiz sonucunda, değişkenler arasında hiçbir anlamlı ilişki görülmemiştir. Sonuç olarak Hip.6 ana hipotezinin tüm alt hipotezlerinin reddedilmesi sebebiyle “Hip.6: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve öz yeterlilik düzeyi etkileşiminin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” ana hipotezi “reddedilmiştir”.

Yapılan hipotez testleri sonucunda, ana hipotezlere ait sonuçlar Tablo 9’da toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 9. Ana Hipotezlere İlişkin Analiz Sonuçları

HİPOTEZLER	SONUÇ
Hip.1: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kısmen Kabul
Hip.2: KOMB algısının, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kısmen Kabul
Hip.3: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin, öz yeterlilik düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır	Kısmen Kabul
Hip.4: Öz yeterlilik düzeyinin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kısmen Kabul
Hip.5: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve KOMB algısı etkileşiminin yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Red
Hip.6: Yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ve öz yeterlilik düzeyi etkileşiminin, yönetici stresi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Red

Yapısal eşitlik modelinin test edilmesinden sonra, değişkenler arasındaki ilişkilerin genel görünümü ise Şekil 3’de gösterilmiştir.

* KOMB ölçeğinin sadece "Belirsizlik" boyutu ile Stres ölçeğinin "Aşırı Yük, Yorgunluk ve Tedirginlik" boyutları arasında anlamlı ilişki vardır.

** Öz Yeterlilik ölçeği ile Stres ölçeğinin sadece "Yorgunluk" alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 3. Değişkenler Arası İlişkilerin Araştırma Modeli Üzerinde Genel Görünümü

5. Sonuç

Günümüzün en önemli bireysel, örgütsel ve toplumsal sorunlarından birisi strestir. Yapılan araştırmalara göre en sık karşılaşılan stres türü ise, mesleki konularla ilgili ve iş kaynaklı strestir. Bu araştırmada, yöneticilerin Johansen

tarafından geliştirilen yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin yaşadıkları stresi negatif yönlü anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Bir başka ifadeyle, yöneticilerin yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi arttıkça, yaşadıkları stres azalmaktadır. Bu sonuç Githens (2015) ve Webb (2016) gibi yazarların, KOMB

koşullarında çalışmanın yöneticilerde yoğun bir strese yol açtığı ve bu becerilerin yöneticileri KOMB koşullarında başarılı ve dirençli kıldığı şeklindeki görüşünü destekler niteliktedir.

Araştırmada ayrıca, yöneticilerin KOMB algısı arttıkça yaşadıkları stresin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yöneticilerin karmaşık, oynak, muğlak ve belirsiz ortamlarda stres düzeyinin yükselmesi beklenirken, azalıyor olması, ilgili literatüre (Webb, 2016; Githens, 2015) bir tezat oluşturmaktadır.

Araştırma elde edilen bir diğer sonuç ise yöneticilerin yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi arttıkça, öz yeterlilik inancının da artmasıdır. Yöneticilerde öz yeterlilik düzeyinin, yaşadıkları stres düzeyi ile ilişkili olup olmadığı incelendiğinde ise öz yeterliliği yüksek olan yöneticilerin daha az stres yaşadığı görülmüştür (Bandura, 1994:71-81; Kurbanoglu, 2004:139; Baltacı, 2008:35).

Araştırmada son olarak, yöneticilerde yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi ile yöneticilerin KOMB algısı ve öz yeterlilik etkileşiminin, yöneticilerin yaşadıkları stres düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Buna göre, yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyi yöneticilerin stres düzeyini anlamlı bir şekilde etkilerken, bu ilişkiye KOMB algısı ya da öz yeterlilik düzeyi moderatör (düzenleyici) değişken olarak dahil edildiğinde ve yeni liderlik becerileri ile etkileşime girdiğinde -ki bu etkileşim sonucu oluşan yeni değişkene etkileşim değişkeni de denilmektedir- stres üzerinde anlamlı bir etki ortaya çıkarmamıştır. Bir başka ifadeyle KOMB algısı ve öz yeterlilik, yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin stres düzeyi üzerindeki anlamlı etkisini ortadan kaldırmıştır.

Özetleyecek olursak; bu araştırmadan elde edilen en önemli sonuç, çağımızın ve içinde yaşadığımız KOMB (karmaşıklık, oynaklık, muğlaklık, belirsizlik) dünyasının gerektirdiği 21. yüzyılın yeni liderlik becerilerine sahip olan yöneticilerin, yaptıkları işe bağlı stresten daha az etkilendiğidir. Yine araştırma sonuçlarına göre bu becerilere sahip olmak yöneticilerin öz yeterlilik inançlarını da artırmaktadır.

Tüm bu sonuçlar ışığında işletmelere sunulabilecek başlıca öneriler aşağıda sıralanmıştır:

1. Yöneticilerde işe bağlı stresin azaltılabilmesi için, mevcut yöneticilerin yeni liderlik becerilerine sahip olma düzeyinin artırılması gerekmektedir. Bunu sağlamak için yönetici geliştirme programları düzenlenebilir ya da mevcut programlara bu araştırmada ele alınan yeni liderlik becerilerinin entegre edilebilir.
2. Potansiyel yöneticileri ve yönetici adaylarını yetiştirme sürecinde de yeni liderlik becerilerinin kazandırılmasına yönelik eğitimler düzenlenmelidir.
3. Araştırma sonuçlarına göre yöneticilerin KOMB'un oynaklık dışındaki bileşenlerini (karmaşıklık, belirsizlik, muğlaklık) hissetme ve algılama oranı düşüktür. Bu konuda yöneticiler nezdinde farkındalık oluşturulmalı, konu ile ilgili zirve, kongre ya da sempozyumlar organize edilmeli ya da mevcut olanlara yönetici ve yönetici adaylarının katılımı sağlanmalıdır.

4. Yöneticilerde öz yeterlilik inancının yüksek olmasının stres düzeyini azaltması sebebiyle, yöneticilerin öz yeterlilik inancını artırmak için çaba harcanmalıdır.
5. Yöneticilerin yaşadıkları ve gelecekte yaşaması muhtemel stresli koşullar ile başa çıkmayı öğrenmeleri için stres yönetimi eğitimi almaları sağlanmalıdır.
6. Son olarak, araştırma kısıtları da dikkate alınmak suretiyle araştırmanın, ilgili kuruluşlarda örneklem olarak seçilen yöneticiler dışındaki çalışanlar üzerinde de yapılması, daha sağlıklı bir karşılaştırma imkânı verecektir. Dolayısıyla bu konuya ilgi duyan araştırmacılara, araştırmanın farklı firmalar ve yöneticilerin katılımıyla, farklı zamanlarda tekrar yapılması önerilmektedir. Ayrıca yöneticilerden elde edilecek bilgilerin daha sağlıklı olmasını ve gerçek durumu yansıtmalarını sağlamak için, veri toplama sürecinin, yüzyüze anket yöntemi ile gerçekleştirilmesi de önerilmektedir.

Kaynakça

- Afthanorhan, W. (2013). A Comparison of Partial Least Square Structural Equation Modeling (PLS-SEM) and Covariance Based Structural Equation Modeling (CB-SEM) for Confirmatory Factor Analysis. *International Journal of Engineering Science and Innovative Technology*, 2(5), 198-205.
- Akgündüz, Y. (2012). *Konaklama İşletmelerinde Otantik Liderlik ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin Analizi*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Anonim (2011). *Next Practices/Technologies Tools and Methodologies: Strategic Foresights in VUCA World*. (Erişim: 13.01.2017), <https://areete.wordpress.com/2011/12/20/vuca-and-leadership-skills-for-future/>
- Automatic Data Processing (2016). *Dealing with a VUCA World: HR's Investment Opportunity*. (Erişim: 24.03.2017), <http://www.adp.com.hk/assets/vfs/Family-33/Hong-Kong/White-Paper-Download/adp-vuca-report-final.pdf>
- Aypay, A. (2010). Genel Öz Yeterlilik Ölçeği'nin (GÖYÖ) Türkçe'ye Uyarılma Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 113-131.
- Baltacı, H. (2008). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Yöneticilerin Bilgisayar Tutumları ile Öz-Yeterlilikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Bandura, A. (1994). *Self-efficacy*. V. Ramachandran (Ed.) Encyclopedia of Human Behavior (s. 71-81). New York: Academic Press.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy Mechanism in Human Agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Batthey, J. (2012). *The Future is Already Here*. (Erişim: 05.07.2019), <http://miramarfarms.com/the-future-is-already-here/>
- Bennis, W., & Nanus, B. (1985). *Leaders: The Strategies for Taking Charge*. New York: Harper & Row.

- Brittain, B. (2012). *Leadership Perfected: Leading From The Whole You*. (Erişim: 11.01.2017), <http://iveybusinessjournal.com/publication/leadership-perfected-leading-from-the-whole-you>
- Casey, G. W. (2014). Leading in a VUCA World. *Fortune Journal*, 169(5), 75.
- Collins, J., & Hansen, M. (2011). *Great By Choice: Uncertainty, Chaos, and Luck –Why Some Thrive Despite Them All*. New York: NY: Harper Collins.
- Convay, J., & Lance, C. (2010). What Reviewers Should Expect From Authors Regarding Common Method Bias in Organizational Research. *Journal of Business and Psychology*, 25, 325-334.
- Cooke, A. (2013). *How to Manage Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity – Part 1*. (Erişim: 07.04.2017), <https://growthandprofit.me/category/vuca/>
- Erdoğan, İ. (1999). *İşletme Yönetiminde Kişiliğe Bağlı Çatışma, Stres ve Çözüm Yolları*. Ankara: MESS Yayınları.
- Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Fornell, C., & Larcker, D. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, (48), 39-50.
- Githens, G. (2015). *Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity (VUCA)*. (Erişim: 13.03.2020), <https://leadingstrategicinitiatives.com/2015/02/27/volatility-uncertainty-complexity-ambiguity-vuca/>
- Guterman, M., & King, D. (2014). *Working La Vida VUCA*. (Erişim: 24.03.2017), <http://www.meaningfulcareers.com/working-la-vida-vuca/>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J., Black, W., Babin, B., & Anderson R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hazır Bıkmaz, F. (2004). *Sınıf Öğretmenlerinin Fen Öğretiminde Öz Yeterlilik İnancı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması*. (Erişim: 26.03.2020), http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/161/bikmaz.htm
- Johansen, B. (2012). *Leaders Make The Future: Ten New Leadership Skills for an Uncertain World*. San Francisco: CA: Berrett-Koehler.
- Johansen, B. (2010). *Speed in a VUCA World: How Leaders of the Future Will Execute Strategy*. (Erişim: 11.04.2017), http://www.foreveinternational.com/Content/sites/forevue/pages/1481/3_2_Speed_in_a_VUCA_World_Johansen.PDF
- Kurbanoglu, S. (2004). Özyeterlilik İnançları ve Bilgi Profesyonelleri İçin Önemi. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 137-152.
- Lazarus, R. (1993). From Psychological Stress to the Emotions: A History of Changing Outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1-21.
- Levenstein, S., Prantera, C., Varvo, V., Scribano, M., Berto, E., Luzzi, C., & Andreoli, A. (1993). Development of the Perceived Stress Questionnaire: A New Tool for Psychosomatic Research. *Journal of Psychosomatic Research*, 37(1), 19-32.
- Lindell, M., & Whitney, D. (2001). Accounting for Common Method Variance in Cross-Sectional Research Designs. *Journal of Applied Psychology*, 86, 114-121.
- Michel, J. (2016). *The What, How and Now of Effectively Leading Change*. (Erişim: 11.01.2017), <http://www.brandquarterly.com/what-how-now-of-effectivelylead-ing-change>
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill.
- Örnek, A. Ş., & Aydın, Ş. (2008). *Kriz ve Stres Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özyılmaz, A., & Eser, S. (2013). *Ortak Metod Varyansı Nedir? Nasıl Kontrol Edilebilir?*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Paşa, M. (2007). *Stresin Bireysel Performans Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Podsakoff, P., MacKenzie, S., Lee, J., & Podsakoff, N. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88, 879–903.
- Podsakoff, P., MacKenzie, S., & Podsakoff, N. (2012). Sources of Method Bias in Social Science Research and Recommendations on How to Control It. *Annual Review of Psychology*, 63, 539–569.
- Prensky, M. (2014). *Variability, Uncertainty, Complexity and Ambiguity (VUCA)*. (Erişim: 13.01.2017), http://blogs.edweek.org/edweek/provocative-ed-techthin-king/2014/09/Post_0006-variability_uncertainty_complexity_ambiguity_vuca.html
- Richardson, H., Simmering, M., & Sturman, M. (2009). A Tale of Three Perspectives: Examining Post Hoc Statistical Techniques for Detection and Correction of Common Method Variance. *Organizational Research Methods*, 12, 762-800.
- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized self-efficacy scale. J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston (Ed.), *Measures in Health Psychology: A User's Portfolio, Causal and Control Beliefs*. Windsor: NFER-Nelson.
- Shaffer, L. S., & Zalewski, J. M. (2011). Career Advising in a VUCA Environment. *The Journal of the National Academic Advising Association*, 31(1), 13-20.

- Sullivan, J. (2012). *VUCA: The New Normal for Talent Management and Workforce Planning*. (Erişim: 24.03.2020), <https://www.eremedia.com/ere/vuca-the-new-normal-for-talent-management-and-workforce-planning/>
- Şencan, H., & Fidan, Y. (2020). Likert Verilerinin Kullanıldığı Keşfedici Faktör Analizlerinde Normallik Varsayımı ve Faktör Çıkarma Üzerindeki Etkisinin SPSS, FACTOR ve PRELIS Yazılımlarıyla Sınanması. *Business & Management Studies: an International Journal*, 8(1): 640-687.
- Tutar, H. (2000). *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Webb, L. (2016). *Living in a VUCA World*. (Erişim: 13.03.2020), <https://www.trainingjournal.com/articles/magazine/january-2016>
- Williams, L., Hartman, N., & Cavazotte, F. (2010). Method Variance and Marker Variables: A Review and Comprehensive CFA Marker Technique. *Organizational Research Methods*, 13, 477-514.
- Yiğitbaş, Ç., & Yetkin, A. (2003). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Öz-Etkililik-Yeterlilik Düzeyinin Değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(1), 6-13.
- Yurdasever, E. (2019). *Yöneticilerde Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi: KOMB (VUCA) ve Öz Yeterlilik Etkileşimi*. Doktora Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi.

EK -1 (Etik Kurul İzni)

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL ve BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU
KARARLARI

TOPLANTI TARİHİ: 31.05.2018
TOPLANTI NO : 2018/07

Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu toplanmış ve aşağıdaki kararı almıştır.

Karar 3:

22.05.2018 tarih ve 13 sayılı Prof. Dr. Yahya FİDAN' ın dilekçesi ve eki görüşüldü.

Üniversitemiz İşletme Anabilim dalı Yüksek lisans öğrencisi Engin YURDASEVER' ın hazırlamakta olduğu "VUCA Dünyasında Yönetim ve Yeni Liderlik Becerilerinin Algılanan Önemi" konulu çalışmasını uygulamak üzere ekte sunulan anket çalışmasının etik kurallara uygunluğu oy birliği ile kabul edilmiştir.

31/05/2018
ASLIĞIBİDİR

Prof. Dr. Zeki TEKİN

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanı

Kalp ve damar hastalıklarından korunmak için sağlıklı beslenmeye özen gösteriniz.

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balıklar Kayası Kampüsü, KARABÜK
Tel: (370) 418 76 80 Faks: (0 370) 418 7681
e-posta: sbe@karabuk.edu.tr

Ayrıntılı bilgi için irtibat:

Araştırma Makalesi • Research Article

Bireysel Bankacılıkta Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma: Kütahya İli Örneği*

A Research on Service Quality and Customer Satisfaction in Retail Banking: The Case of Kütahya Province

Bayram Topal^a, Hasan Şahin^{b,**}

^aProf. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, 54000, Sakarya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3521-4266

^bDr. Öğr. Üyesi Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, 10200, Bandırma Balıkesir/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8915-000X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Temmuz 2020
Düzeltilme tarihi: 02 Eylül 2020
Kabul tarihi: 09 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Bankacılık
Hizmet Kalitesi
Müşteri Memnuniyeti

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Kütahya ilinde ikamet eden banka müşterilerinin kamu ve özel bankaların sunduğu hizmetleri nasıl algıladıkları ve sunulan hizmetlerin kalitesinden ne ölçüde memnun olduklarını belirlemektir. Farklı bankaların müşterileri arasında kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 310 kişi ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak yapılan bir anket çalışmasından elde edilen veriler istatistik yöntemlerle analiz edilmiştir. Ankete katılanların %41'i erkek, %59'u kadın olup, her yaş ve eğitim seviyesinden katılım sağlanmıştır. Anket çalışmasının iç tutarlılığı için Cronbach alfa katsayısı 0,896 olarak bulunmuş olup güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmada veriler öncelikle betimsel istatistikler ve frekans serileri şeklinde tasvir edilmiştir. Daha sonra t testi ve varyans analizi uygulamaları ile müşterilerin demografik özelliklerine göre özel ve kamu bankalarında müşteri memnuniyetinin farklılık gösterip göstermediği ele alınmıştır

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 July 2020
Received in revised form 02 September 2020
Accepted 09 September 2020

Keywords:

Banking
Service Quality
Customer Satisfaction

ABSTRACT

The aim of this study is to determine how bank customers residing in Kütahya province perceive the services offered by public and private banks and how satisfied they are with the quality of the services provided. The data obtained from a survey study using the face-to-face interview technique with 310 people using easy sampling method among customers of different banks were analyzed by statistical methods. 41% of the respondents were male and 59% were female. Participation was provided at all ages and educational levels. For the internal consistency of the survey, the Cronbach alpha coefficient was found to be 0.896 and its reliability was found to be quite high. In the study, the data were primarily depicted as descriptive statistics and frequency series. Then, with the t test and variance analysis applications, it is discussed whether the customer satisfaction differs in private and public banks according to the demographic characteristics of the customers.

1. Giriş

Bir işletmenin rekabet avantajı kazanabilmesi için rakiplerinden daha kaliteli ürün/hizmet üretebilmesi ya da tüketici beklentilerine cevap verebilmesi en geçerli yollardandır. Hizmetin soyut, dayanıksız ve değişken olmasından dolayı kalitesinin ölçülmesi ürünün kalitesini ölçmeye göre daha zor olmaktadır. Fakat yine de bir hizmet

işletmesi müşterileri tarafından nasıl değerlendirildiğini bilmek ve müşteri beklentilerini daha iyi anlayabilmek için hizmet kalitesini ölçmek zorundadır. Hizmet kalitesinin ölçümü de ancak müşteri memnuniyetinin belirlenmesiyle mümkün olabilir (Yılmaz vd., 2007). Parasuraman vd., (1988) yaptıkları araştırmalarda hizmet kalitesi kavramı ile ilgili olarak şu sonuçlara ulaşmışlardır: (1) Müşterilerin hizmet kalitesi algılaması, hizmete ulaşmadan önceki

*Bu çalışma Bu çalışma, 26-28 Nisan 2019 tarihlerinde Kocaeli'de düzenlenen International Marmara Science and Social Sciences, (Imascon 2019), isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/*Corresponding author.*
e-posta: hasansahindr@gmail.com

beklentileri ile gerçekleşen deneyimlerini karşılaştırmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Eğer beklentiler karşılanır ise hizmet tatminkâr olarak değerlendirilir. (2) Hizmetin müşteriye nasıl ulaştırıldığı müşteri açısından oldukça önemlidir. (3) Müşteri ve işletme temsilcisi arasındaki etkileşim ve işletmenin sorunlarını etkinlikle çözümü, kalitenin algılanması açısından da önemli bir unsuru oluşturmaktadır.

Müşterilerin hizmet kalitesi algısı, hizmete ulaşmadan önceki beklentileri ile gerçekleşen deneyimlerini karşılaştırmaları sonucunda belirlenir. Bu açıdan hizmet kalitesi “tüketicinin istek veya beklentileri ile algıladıkları arasındaki farkın ölçüsü” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle hizmet kalitesi şu şekilde formüle edilebilir (Parasuraman ve Berry, 1985; Parasuraman vd., 1988):

Hizmet Kalitesi = Algılanan Kalite–Beklenen Kalite (1)

Hizmet kalitesi, müşteri beklentileri ile müşteriye sunulan hizmetin ne ölçüde gerçekleştiği şeklinde de tanımlanabilir (Bennington ve Cummane, 1998). Hizmet kalitesi, müşteri tarafından algılanan performans düzeyi ya da sunulan hizmetin müşteriye memnun etme düzeyi olarak da açıklanabilir. Hizmet kalitesini açıklamak için hizmet kalitesinin boyutlarını incelemek gerekir.

Parasuraman vd., (1985) ilk çalışmalarında hizmet kalitesinin; güvenilirlik, heveslilik, ulaşılabilirlik, yetkinlik, nezaket, iletişim, inanırlık, güvence, empati ve fiziksel özellikler olarak 10 boyutu olduğunu savunmuşlardır. Parasuraman ve Zeithaml, (1988) farklı sektörlerde uyguladıkları diğer çalışmalarda bu 10 boyutu fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve duyarlılık olarak 5 boyutta açıklamışlardır. Bu boyutlar: (1) Fiziksel özellikler: İşletmenin hizmet sunumundaki bina, çalışma ortamı, takım, araç-gereç ve personelin fiziksel özellikleri olarak gösterilebilir. (2) Güvenilirlik: Sunulan hizmeti, istenilen zamanda ve güvenilir bir şekilde sunulabilmesidir. (3) Heveslilik: Hizmeti sunan personelin müşteriye yardım etmeye istekli olması ve hizmeti sunma konusundaki istekliliğidir. (4) Güven: Çalışanların bilgili, tecrübeli olması, müşteriye karşı nazik davranması ve müşterilere güven verebilmesidir. (5) Duyarlılık: İşletmede çalışanlarının müşteri ile empati yaparak müşterilere kişisel ilgi göstermesi ve duyarlı davranmasıdır.

2000’li yıllarla birlikte siyasal, sosyal, ekonomik ve yönetsel alanlarda yoğun bir değişim sürecine giren Türkiye’de (Güler ve Yılmaz, 2019) hizmet sektörü de bu değişimden etkilenmektedir. Dolayısıyla hizmet sektörünün ekonomi içinde öneminin de her geçen gün artması hizmet kalitesinin ölçülmesini zorunlu kılmaktadır.

Ekonomik gelişme araştırmaları, doğa bilimleri, istatistiksel fizik ve karmaşıklık bilimleri metotları ile veriye dayalı yaklaşımlara doğru ilerlemektedir (Dönmez ve Atalan, 2019). Hizmet sektörünün ekonomi içinde öneminin her geçen gün artması hizmet kalitesinin ölçülmesini zorunlu kılmaktadır. Hizmet kalitesinin ölçülmesi, hizmet kalite düzeyinin belirlenmesi, iyileştirme veya geliştirme sürecinin ilk basamağını oluşturur. İşletmelerin hizmet kalite düzeyi doğru olarak ölçülebilirse iyileştirme ve geliştirme süreci için etkili kararlar vermek daha kolay olabilir. Ancak ürün ile karşılaştırıldığında hizmetin soyut olması, homojen olmaması ve ürettiği anda tüketilmesi kalitenin

ölçülmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Hizmet kalitesinin ölçümündeki zorluklar araştırmacıları yeni arayışlara yöneltmektedir (Toktaş ve Gül, 2016).

SERVQUAL yöntemi; müşterinin hem algıladığı hem de beklediği hizmet kalitesini ölçen ayrıntılı bir yöntem olarak bilinmektedir. Bu yöntem ilk olarak 1985 yılında Parasuraman ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş ve daha sonra hizmet sektörlerinin 4 farklı iş kolunda kademeli olarak uygulanan çalışmalar neticesinde ölçek güncellenmiştir. Parasuraman ve arkadaşları araştırmalarında hazırladıkları güncellenmiş ölçekte hizmet kalitesinin 10 boyutunu 5 boyuta indirgemiş, kullanılan 97 önerme ise 22 önerme ile açıklanmıştır. Cevap ölçeği olarak 5’li ve 7’li likert ölçekleri kullanılmıştır. Uygulanan çalışmalarda önce hizmet kalitesinin tanımı ve hizmet kalitesini etkileyen faktörler saptanmış, daha sonra bu modeli farklı hizmet sektörlerinde uygulanabilir bir modele dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Bir işletmenin kaliteli bir hizmet vermesi müşteri istek ve beklentilerini karşılaması hatta daha da ötesinde hizmet sunulmasına bağlıdır. Buradan yola çıkarak hizmet kalitesi, müşterilerin istek veya beklentileri ile algılamaları arasındaki farklılığın ölçülmesiyle bulunabilir (Toktaş ve Gül, 2016).

2. Literatür İncelenmesi

Bir işletmenin rekabette öne geçmesini sağlayacak en önemli avantajlar rakiplerden daha verimli hizmet üretebilmek ve müşteri sadakatini artırıcı düzenlemeler yapabilmektir. Bankacılık sektöründe hizmet kalitesi standartları önemini gün geçtikçe arttırmakta hizmet kalitesi yüksek olan bankaların da müşteri memnuniyetlerinin arttığı görülmektedir (Omar, 2017). Tüketici tercihlerinde hizmet kalitesi ve müşteri sadakatine verilen önemin tespiti birçok çalışmaya konu olmuştur. Bankacılık sektöründe hizmet kalitesi ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Ghobadian ve Gallear (1996), hizmet kalitesinin soyutluk, heterojenlik ve eş zamanlılık gibi karakteristik özelliklerinden dolayı tanımlanmasının ve ölçülmesinin zorluğundan bahsetmişlerdir. Altan ve Atan (2004), hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak Parasuraman, Zeithaml ve Berry tarafından geliştirilen SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modelini kullanmışlardır. Yılmaz ve ark., (2006), Eskişehir’de özel ve kamu bankaları tarafından sunulan hizmetlerden müşterilerin memnuniyetleri ile müşterilerin bankaya bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. SERVQUAL’in hizmet kalitesi boyutları ile kuruma bağlılık arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modeli ile açıklamaya çalışmışlardır. Aksoy (2007), Türkiye bankacılık sektöründe çağrı merkezleri ve müşteri memnuniyeti adlı çalışmada, müşterilerin hizmet kalitesi boyutları olarak, zaman ve empati boyutlarını daha fazla önemsedikleri sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz ve ark. (2007), farklı yönetsel yapılara sahip devlet ve özel sektör bankalarında, algılanan ve beklenen hizmet kalitesi düzeylerini istatistik tekniklerle karşılaştırmışlar ve elde ettikleri bulguları anlamlılık ve tutarlılıkları yönünden değerlendirmişlerdir. Bülbül ve Demir (2008), SERVQUAL ve SERPERF ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerini yapmış ve boyutlarını ortaya çıkarmışlardır. Çiçek ve Doğan (2009), Niğde ilinde kamu ve özel bankaların hizmet kalitesini ölçmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda tüketicilerin, bankalardan genel olarak beklentilerinden daha az hizmet aldıkları

belirlenmiştir. Kamu ve özel bankalarının sağlamış olduğu hizmete yönelik olarak en yüksek algının “Güvence” boyutunda olduğunu belirlemişlerdir.

Öncü vd., (2010), öncelikle teorik olarak hizmet kalitesini incelemiş ve banka işletmelerinde verilen hizmetin kalitesini SERVPERF yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Bülbül vd., (2012), Türkiye’de özel bankalar tarafından sunulan hizmetlerin kalitesine yönelik müşteri beklentilerini ve algılarını değerlendirmişlerdir. Şahin (2013), SERVQUAL (hizmet kalitesi) modelini kullanılmak suretiyle cinsiyete göre bankacılık sektörünün sunduğu hizmet kalitesinin ölçümünü hedeflemiştir. Işık vd., (2013), Sakarya’da bankacılık sektöründe hizmetin müşteriler tarafından nasıl algılandığı ve müşterilerin bankaya olan bağlılıklarını etkileyen hizmet kalitesi boyutlarını SERVPERF ölçeği ile araştırmışlardır. Yücel (2013), hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak, SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modeli ile incelemiştir. Khan ve Fasih (2014), Pakistan bankacılık işkolunda müşteri memnuniyeti düzeyinin tespit edilmesi için hizmet kalitesini farklı kalite boyutları ile incelemişler, hizmet kalitesi ve boyutlarının müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Untaru ve ark. (2015), bir banka tarafından sunulan internet bankacılığının hizmet kalitesinin müşteriler tarafından nasıl algılandığını SERVQUAL yöntemiyle incelemişlerdir. Kaur ve Kiran (2015), Hindistan’da yabancı, özel ve kamu bankalarının internet bankacılığı hizmetlerini mukayeseli olarak kalite odaklı olarak incelemişlerdir. Arı ve Yılmaz (2015), SERVQUAL’ın hizmet boyutları ile bankalara olan memnuniyet ve sadakat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Wu ve Tseng (2015), deneysel pazarlama uygulamaları ile müşteri bağlılığı ve müşteri tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kalyoncuoğlu ve Faiz (2016), banka müşterilerinin aldıkları hizmetin kalitesine ilişkin algılarının, bankanın kurumsal imajına etkisini bankanın sahiplik türüne göre tespit etmeye çalışmışlardır. Yılmaz (2016), bankaların kullandığı ilişkisel pazarlama faaliyetlerinin, müşterilerin tekrar satın alma niyetleri üzerindeki etkisinin ve bu etkiye ilişkisel kalite algısının aracılık rolünü tespit etmiştir. Seyrek ve Akşahin (2016), müşterilerin Türkiye’de faaliyet gösteren çeşitli bankaların mobil bankacılık uygulamalarından memnuniyet düzeyleri ve farklı mobil bankacılık kalite faktörlerinin müşterilerce ne oranda önemsendiğini araştırmışlardır. Kartal (2016), bankacılık sektöründeki hizmetlerin sürekliliği açısından önemli bir husus olan hizmet seviyelerine yönelik olan çalışmada ilgili sektördeki hizmet seviyelerine ilişkin kavramsal bir çerçeve çizmiştir. Toktaş ve Gül, (2016), Ankara’da faaliyet gösteren X Bank’ın iki şubesinin hizmet kalitelerini SERVQUAL metodu kullanarak ölçüp kıyaslamışlar ve X Bank’ın hizmet kalitesini artırabilmesi için bazı önerilerde bulunmuşlardır. Karadeniz ve Gözüyukarı (2016), bankacılık sektöründe algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisini SERVQUAL yöntemi ile ölçmüşlerdir.

Bekki (2017) tarafından, Balıkesir ili Bigadiç ilçesinde hizmet veren 5 farklı bankanın her biri için rassal ve eşit sayıda seçilen, toplamda 200 banka müşterisine anket uygulanmış ve müşterilerin demografik özelliklerinin yanında, banka tercihlerinde etkili olduğu düşünülen fiziki unsurlar, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati konusundaki görüşleri belirlenmiştir. Bağcı, Hoş ve

Demirer, (2017), SERVQUAL hizmet kalitesi ölçeği ile Çorum’da faaliyet gösteren bankaların hizmet kalitesini ölçtükten sonra sonuçlarını AHS ve TOPSIS teknikleri ile değerlendirmişlerdir. Onan (2017), genel olarak bankacılık sektöründe hizmet kalitesi algısının marka bağlılığı üzerindeki etkisini incelemiş, hizmet kalitesini oluşturan “fiziksel görünüm, güvence, yanıt verebilirlik, güvenilirlik ve empati” boyutlarının her birinin marka bağlılığı üzerindeki etkisini tespit etmiştir. Doğan ve Burucuoğlu (2018), kullanıcıların mobil bankacılık adaptasyonlarını etkileyen önemli faktörlerden birisi olan algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine ve müşteri memnuniyetinin de tekrar kullanma niyeti üzerindeki etkisini araştırmıştır.

Bankacılık sektöründe hizmet kalitesi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların genellikle bankalarda uygulanan hizmet kalitesi faaliyetlerinin, müşteri memnuniyeti ya da sadakati üzerindeki etkilerinin incelendiği görülmektedir. Ayrıca literatürde hizmet kalitesiyle ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde hizmet kalitesinin açıklanması ve ölçümü için birçok modelin geliştirildiği ancak bunlardan SERVQUAL (Zhao ve ark., 2002) yönteminin en sık kullanılan yöntem olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte literatürde müşterilerin hizmet kalitesi algısının ne olduğu, kamu ve özel bankaların sunduğu hizmetleri nasıl algıladıkları ve sunulan hizmetlerin kalitesinden ne ölçüde memnun oldukları yönündeki çalışmaların eksiklik olduğu görülmüştür. Bu nokta çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmakta ve literatürdeki bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı

Günümüzde banka sayısının artması, bilişim teknolojilerinin, gelişmesine paralel olarak bankacılık sektöründe yaygın olarak kullanılmaya başlanması sektörde rekabetin artmasına ve buna bağlı olarak müşteri memnuniyeti kavramının öne çıkmasına sebep olmuştur. Çalışmanın amaçlarından biri müşterilerin kamu ve özel bankaların sunduğu hizmetleri nasıl algıladıkları ve sunulan hizmetlerin kalitesinden ne ölçüde memnun olduklarının belirlenmesidir. Diğer bir amaç memnuniyet algısının müşterinin demografik özelliklerine göre nasıl değiştiğinin araştırılmasıdır. Ayrıca müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olan bankacılık hizmetlerinin neler olduğu ve bunların memnuniyeti ne ölçüde etkiledikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada bireysel bankacılıkta hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetine yönelik hipotezler test edilmiştir. Bu anlamda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

Hipotez 1: Bireysel Bankacılık hizmet türlerine göre müşteri algısı farklılık göstermektedir.

Hipotez 2: Banka türüne göre hizmet algısı farklılık göstermektedir.

Hipotez 3: Müşteri memnuniyeti onun demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

3.3. Anakütle ve Örneklem

Bu çalışmanın ana kütesini Kütahya ilinde faaliyet gösteren kamu ve özel bankaların müşterileri oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminin oluşturulmasında olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Birçok müşterinin anket çalışmasına katılmak konusunda isteksiz olması çalışmanın kolay ulaşılabilen istekli müşteriler üzerinde yapılmasına sebep olmuştur. Veri toplama süreci sonunda 318 müşteriye ulaşılmış ancak anketlerden 8 tanesi düzensiz, özensiz ve eksik doldurulmuş olması sebebiyle veri setinden çıkarılmıştır. Bu durumda kullanılabilir 310 anket verisi ile analizler yapılmıştır. Anket çalışması 1 Şubat- 15 Mart 2019 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğü (2) nolu formül kullanılarak %90 güven ve 0,05 hata düzeyi için minimum 272 olarak hesaplanmış olup, seçilen örneklem hacminin yeterli olduğu anlaşılmıştır (Bartlett, Kotrlık, Higgins, 2001; Özdamar, 2003).

$$n = \frac{\sigma^2 Z^2}{d^2} \quad (2)$$

n: örneklem hacmi, σ : standart sapma, Z: standart normal dağılım değeri, d: örneklem hatası, α : anlam düzeyi

3.4. Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Bu çalışmanın ölçeği Uluer (2007), “Özel ve kamu bankalarında bireysel bankacılık hizmetlerinin müşteri algılamaları açısından karşılaştırılması ve Kayseri’de bir uygulama” adlı çalışmasından uyarlanmıştır. Farklı bankaların müşterileri arasından kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak elde edilen veriler istatistik yöntemlerle analiz edilmiştir. Bunun için 5 demografik özellik, 5 bankalarla ilgili özellik ve 20 memnuniyet göstergesini ihtiva eden 30 sorudan oluşan bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ankete katılanların %41’i erkek, %59’u kadın olup, her yaş ve eğitim seviyesinden katılım sağlanmıştır.

Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları ile madde analizleri SPSS 21.0 paket programından yararlanılarak hesaplanmıştır. Anket çalışmasının iç tutarlılığı için tüm maddeler dikkate alındığında Cronbach alfa katsayısı 0,896 olarak bulunmuş olup güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Ölçme aracının iç tutarlılık anlamında Cronbach Alfa katsayısının yüksek düzeyde olması ölçeğin bireysel bankacılıkta hizmet algısının belirlenmesinde iç tutarlılığı yüksek ve güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir (Yaşar, 2014). Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır.

3.5. Ölçeğin Geçerlilik, Güvenilirlik ve Faktör Yapısı

Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları ile madde analizleri SPSS 21.0 paket programından yararlanılarak hesaplanmıştır. Anket çalışmasının iç tutarlılığı için tüm

maddeler dikkate alındığında Cronbach alfa katsayısı 0,896 olarak bulunmuş olup güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Ölçme aracının iç tutarlılık anlamında Cronbach Alfa katsayısının yüksek düzeyde olması ölçeğin bireysel bankacılıkta hizmet algısının belirlenmesinde iç tutarlılığı yüksek ve güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir (Yaşar, 2014). Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır.

Bireysel bankacılıkta hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetini belirlemek için oluşturulan ölçeğin yapı geçerliliğini incelemek için AFA uygulaması kullanılmıştır. AFA uygulaması kullanılırken veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığı belirlenmesi son derece önemlidir. Çalışmamızda örneklem büyüklüğü 300’ün üzerinde olup katılımcı sayısının yeterli düzeyde olduğu söylenebilir (Çetin ve ark., 2015).

Örneklemin veri analizine uygun olup olmadığını belirlemek için yapılacak bir başka işlem Kaiser-Meyer-Oklın’ın (KMO) ve Barlett Sphericity testleridir. Örneklem hacminin faktör analizi için yeterliliğini belirlemek için KMO istatistiği 0,875 olarak bulunmuş olup çalışmamızın örnek hacminin faktör analizi için yeterli olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan Korelasyon matrisinin (R matrisi), faktör analizi açısından uygunluğunu sınamak için Barlett küresellik test istatistiği 2626,57 ($p < 0,01$; $sd=190$) olarak elde edilmiştir. Buna göre R korelasyon matrisinin faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır (Okursoy ve Turan, 2014).

AFA’da ana bileşenler yöntemi ve quartimax döndürme işlemi sonucunda toplam varyansın %63,14’ünü açıklayan 20 madde ve 5 faktörden oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Elde edilen faktörler ve açıklama yüzdeleri Tablo 1’de özetlenmiştir.

Faktör analizi sonuçlarına göre bireysel bankacılıkta hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğu ve beş faktör tarafından %63,14 açıklanabildiği görülmüştür. İlgili faktörlerden 1 ve 3. Faktörlerin müşteri memnuniyetini, 2, 4 ve 5. Faktörlerin hizmet kalitesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Faktör yapısının tatminkar olması bağlamda çalışmada veriler öncelikle betimsel istatistikler ve frekans serileri şeklinde tasvir edilmiştir. Daha sonra işaret testi ile müşteri memnuniyetinin düşük ve yüksek olduğu alanlar, Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi ile müşteri memnuniyetinin demografik özellikler bağlamında kamu ve özel banka türlerine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Bu bağlamda farklı demografik özelliklere sahip müşterilerin banka tercihlerinde hangi faktörlerin ne ölçüde etkili olduğu araştırılmıştır. Ayrıca müşteri memnuniyetini önemli derecede etkileyen hizmet alanlarının neler olduğu test edilerek belirlenmiştir.

Tablo 1. Faktörler, İlişkili Maddeler ve Açıklama Yüzdeleri

Faktörler	İlişkili maddeler	Açıklama yüzdesi	Cronbach alfa (α)
1. Çalışanların tutum ve davranışı	5, 11, 16, 17, 18, 19, 20	35,34	0,859
2. İşlemlerin uygun ve hızlı olması	6, 7, 8, 9, 10	8,3	0,749
3. Verilen hizmetlerin yeterliliği	1, 2, 3, 4	7,87	0,716
4. Hizmet çeşitliliği ve sunumu	14, 15	6,56	0,739
5. Teknoloji kullanımı	12, 13	5,07	0,751
Tüm ölçek	Tüm maddeler	63,14	0,896

4. Bulgular

Bu kısımda öncelikle araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik özellikleri belirlenmiştir. Tablo 2’de katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı ve Tablo 3’te ise banka işlemleri ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo 2’den katılımcıların %41,3’ü erkek, %58,7’si kadınlardan oluşmakta, yaş grubu olarak %55,5 gibi önemli bir kısmı 18-25 yaş aralığındadır. Yine tabloya göre katılımcılar en çok para çekmekte, daha sonra para yatırma, havale EFT ve kredi kartı ve fatura ödemesi yaptıkları görülmüştür. Öte yandan banka hizmetlerinden memnuniyetin %79’lar düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	F	%	Meslek	f	%
Erkek	128	41,3	Serbest meslek	50	16,4
Kadın	182	58,7	Memur	13	4,3
Toplam	310	100	Özel sektör	50	16,4
Yaş Grubu			Emekli	26	8,5
18'den küçük	6	1,9	Öğrenci	145	47,5
18-25 arası	172	55,5	Ev hanımı	8	2,6
26-37 arası	59	19,1	Diğer	13	4,3
38-49 arası	37	11,9	Toplam	305	100
50 ve üzeri	36	11,6	Eğitim Durumu		
Toplam	310	100	İlk ve ortaokul	40	12,9
Gelir Durumu			Lise	99	31,9
1000 TL'den az	85	27,4	Lisans	156	50,3
1000-1500 TL arası	59	19,0	Yüksek Lisans	11	3,6
1500-2500 TL arası	39	12,6	Doktora	4	1,3
2500 TL den fazla	127	41,0	Toplam	310	100
Toplam	310	100			

Tablo 3. Banka İşlemleri İle İlgili Görüşler

Bankada En Çok Yapılan İşlemler	f	%	Bankada İşlem Süresi	f	%
Para çekme	227	73,2	5 dk. dan az	75	24,2
Para yatırma havale EFT	123	39,7	5-15 dk arası	145	46,8
Kredi kartı ve taksit ödemesi	92	29,7	16-30 dk arası	60	19,4
Fatura ödeme	62	20,0	31-45 dk arası	25	8,1
Nakit kredi işlemleri	21	6,8	46 dk ve daha fazla	5	1,6
İnteraktif bankacılık	21	6,8	Toplam	310	
Yatırım hizmetleri	16	5,2	Banka Hizmetlerinden Memnuniyet		
Çek senet işlemleri	11	3,5	Çok memnunum	85	27,4
Diğer	5	1,6	Memnunum	160	51,6
Yakınlara Tavsiye Etme			Kararsızım	41	13,2
Evet	263	84,8	Memnun değilim	17	5,5
Hayır	47	15,2	Hiç memnun değilim	7	2,3
Toplam	310	100	Toplam	310	100

4.1. Müşterinin Bankadan Aldığı Hizmetlerle İlgili Görüşleri İçin Betimleyici İstatistikler

Bu kısımda müşterilerin banka hizmetlerine dönük algılarının betimleyici istatistikleri ele alınmıştır.

Tablo 4’teki sonuçlardan müşterilerin hangi hizmet ve nitelikleri ne ölçüde önemseydiği betimsel istatistiklerle ortaya konmuştur. Buna göre müşteriler “Bankanın Kurumsal İmajı ve Güvenirliliği”, “Çalışanların Dış Görünümlerine Gereken Özeni Göstermesi”, “Çalışanların

Eğitilmiş ve Bilgili Olması”, “Şubeye Ulaşımın Kolay Olması”, “Çalışanların Müşteri Sorunlarını Çözmedeki Samimi Tavrı ve Yaklaşımları” gibi hizmet ve nitelikleri daha çok önemsemişlerdir.

Tablo 4’te görüleceği üzere Bankanın Kurumsal İmajı ve Güvenirliği, Çalışanların Dış Görünümlerine Gereken Özeni Göstermesi, Çalışanların Eğitilmiş ve Bilgili Olması, Şubeye Ulaşımın Kolay Olması, Çalışanların Sorunları Çözmedeki

Samimi Tavrı ve Yaklaşımları müşterilerin banka tercihinde en önemli faktörler olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca verileri parametrik testlere tabi tutabilmek için normallik şartını sağlaması gerekmektedir. Yapılan normal dağılım testlerine göre (Kolmogorov-Smirnov, Shapiro-Wilk) verilerin normal dağılım göstermediği anlaşılmıştır. Bu sebeple testler parametrik olmayan yaklaşımlar kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 4. Müşterilerin Bankadan Aldıkları Hizmetlere Verdikleri Puanlar İçin Betimleyici İstatistikler

Müşterinin Bankadan Aldığı Hizmetlerle İlgili Görüşleri	Ortalama	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık
1. Şubeye Ulaşımın Kolay Olması	4,18	0,93	-1,349	1,656
2. Şubenin Görünümünün Modern Ve Rahat Olması	4,08	0,81	-,909	1,077
3. Bankanın Kurumsal İmajı Ve Güvenirliği	4,36	0,74	-1,323	2,694
4. Bankada Yeterli Sayıda Vezne Bulunması	3,77	1,06	-,659	-,269
5. Danışmanlık Hizmetlerinin Yeterli Olması	3,94	0,94	-,907	,719
6. İşlemlerinizin Çabuk Sonuçlanması	3,81	1,04	-,716	,022
7. Masraf ve Komisyonların Verilen hizmete Uygun Olması	3,52	1,13	-,357	-,710
8. Mevduat Faiz Oranının Yüksek Olması	3,24	1,11	,057	-,869
9. İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması	3,56	1,09	-,403	-,728
10. Bankaya Ait Kredi Kartının Kullanım Alanının Geniş Olması	3,89	1,03	-,867	,349
11. Hizmet Sunumunda Müşteri Ayırımı Yapılmaması	3,95	1,51	-1,050	,562
12. Teknoloji Alanındaki Yeniliklerin Uygulanıyor Olması	4,16	0,95	-1,299	1,793
13. İnteraktif Bankacılık Hizmetleri	3,95	1,10	-1,047	,584
14. İhtiyaçlarınıza Uygun Çözümler Sunması	4,16	0,83	-1,195	2,167
15. Hizmet Çeşitliliğinin Fazla Olması	4,08	0,88	-,848	,682
16. Masraf ve Komisyon Tarifelerinin Verilen hizmete Uygunluğu	4,05	0,89	-,895	,682
17. Çalışanların Müşteriye Karşı İlgili Ve Güler Yüzlü Olması	4,16	0,97	-1,215	1,158
18. Çalışanların Eğitilmiş Ve Bilgili Olması	4,23	0,82	-1,009	,931
19. Çalışanların Dış Görünümlerine Gereken Özeni Göstermesi	4,26	0,82	-1,090	1,041
20. Çalışanların Sorunları Çözmedeki Samimi Tavrı ve Yaklaşımı	4,17	0,95	-1,286	1,432

4.2. Bankada Verilen Hizmetlerinden Memnuniyetin Müşterinin Demografik Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi

Parametrik testler için verinin normallik şartının sağlanması gerekmektedir. Yapılan testlerden verinin normal

dağılımadığı görülmüştür. Bu sebeple banka hizmetlerinden memnuniyetin müşterinin cinsiyetine (3. hipotez) ve bankanın hukuki yapısına göre (kamu-özel) değişimi (2. hipotez) Mann-Whitney U testi ile araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Müşterilerin Çalıştıkları Bankadan Memnuniyetinin Cinsiyet ve Banka Tipine Göre Farkı

Müşterinin Çalıştığı Banka Şubesinde erilen Hizmetten Memnuniyet Durumu	N	Ortalama rank	Toplam Rank	Mann-Whitney U	Z	Olasılık	
Cinsiyet	Erkek	128	146,71	18779,5	10523,5	-1,58	0,114
	Kadın	182	161,68	29425,5			
Bankanın hukuki yapısı	Özel	134	153,4	20555,5	11510,5	-0,393	0,694
	Kamu	176	157,1	27649,5			

(*) %5 olasılık düzeyinde anlamlı

Müşterilerin çalıştıkları bankaların hizmetlerinden genel memnuniyetinin cinsiyet ve bankanın türüne göre (özel/kamu) farkının %5 anlam düzeyinde önemli olmadığı görülmüştür. Erkek ve kadınların bankaların hizmetlerinden memnuniyet düzeylerinin benzer olduğu, memnuniyet düzeyinin banka türüne göre de değişmediği anlaşılmaktadır.

Müşteri memnuniyetinin müşterinin yaş, gelir, eğitim durumu ve mesleğine göre değişimi Kruskal-Wallis H istatistiği ile test edilmiş (hipotez 3) ve sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Müşterilerin Çalıştıkları Bankadan Memnuniyetinin Yaş, Gelir Düzeyi, Eğitim Seviyesi ve Mesleğe Göre Değişimi İçin Kruskal Wallis H Testi

Müşterinin Çalıştığı Banka Şubesinde Verilen Hizmetten Memnuniyet Durumu	Ortalama rank		Ki-kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
	En küçük	En büyük			
Yaş	128,91	179,03	7,87	3	0,049*
Gelir Düzeyi	151,14	165,19	1,09	3	0,781
Eğitim Düzeyi	115,7	162,46	5,74	3	0,125
Meslek	120,7	174,5	10,55	6	0,103

Tablo 6'ya göre müşterinin yaş sınıfına göre %5 anlam düzeyinde bankadan almış olduğu hizmetlerden memnuniyet algısı farklılık göstermektedir. Buna göre 50 yaş üstü müşterilerde memnuniyetin yüksek, 38-49 yaş grubunda düşük olduğu görülmüştür.

4.3. Müşterilerin Bankadan Aldıkları Hizmetler Konusundaki Algılarının Analizi

Parametrik test varsayımlarından normallik varsayımı sağlanamadığı için müşterilerin bireysel bankacılık hizmetleri ile ilgili algıları parametrik olmayan yöntemlerle test edilmiştir. Bunun için tek örneklem işaret testi uygulanmıştır (1. Hipotez). Müşterinin bankadan aldığı hizmetler konusundaki algısı için yapılan işaret testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Müşterilerin Banka Hizmetleri İle İlgili Görüşleri İçin Wilcoxon Testi

Müşterinin Bankadan Aldığı Hizmetlerle İlgili Görüşleri	Test Medyanı = 3.5		
	Medyan	Wilcoxon test istat.	Anlamlılık Çift taraflı
Şubeye Ulaşımın Kolay Olması	4,5	40102,5	0,000
Şubenin Görünümünün Modern Ve Rahat Olması	4	40310,5	0,000
Bankanın Kurumsal İmajı Ve Güvenirliği	4,5	44801	0,000
Bankada Yeterli Sayıda Vezne Bulunması	4	31581	0,000
Danışmanlık Hizmetlerinin Yeterli Olması	4	36514	0,000
İşlemlerinizin Çabuk Sonuçlanması	4	32667,5	0,000
Masraf Ve Komisyon Tarifesinin Verilen hizmete Uygun Olması	3,5	25276,5	0,457
Mevduat Faiz Oranının Yüksek Olması	3	18238	0,000
İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması	3,5	26313	0,162
Bankaya Ait Kredi Kartının Kullanım Alanının Geniş Olması	4	34588,5	0,000
Hizmet Sunumunda Müşteri Ayırımı Yapılmaması	4	36707	0,000
Teknoloji Alanındaki Yeniliklerin Uygulanıyor Olması	4,5	40292	0,000
İnteraktif Bankacılık Hizmetleri	4	35520,5	0,000
İhtiyaçlarınıza Uygun Çözümler Sunması	4	41702	0,000
Hizmet Çeşitliliğinin Fazla Olması	4	39423	0,000
Çalışanların Ürün Ve Hizmetler Hakkındaki Bilgi ve Yönlendirmesi	4	38416,5	0,000
Çalışanların Müşteriye Karşı İlgili Ve Güler Yüzlü Olması	4,5	39505,5	0,000
Çalışanların Eğitilmiş Ve Bilgili Olması	4,5	41935,5	0,000
Çalışanların Dış Görünümlerine Gereken Özeni Göstermesi	4,5	42622,5	0,000
Çalışanların Müşteri Sorunlarını Çözmede Samimi Tavrı ve Yaklaşımı	4,5	40052	0,000

Tablo 7'de göre müşteriler masraf ve komisyon tarifesinin verilen hizmete uygun olması ve işlem prosedürlerinin karmaşık olmaması dışındaki tüm hizmet faktörlerini önemli görmüştür. Mevduat faiz oranının yüksek olması konusunda müşteri algısının olumsuz olduğu, bunun dışındaki tüm

hizmet alanlarında müşteri algısının olumlu olduğu anlaşılmıştır. Müşterinin bankalarda verilen hizmetlerden algısının bankaların türüne (özel/devlet) göre değişimi Mann-Whitney U testi ile araştırılmış ve önemli görülen sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Müşterilerin Hizmet Algısının Banka Türüne (Özel-Kamu) Göre Değişimi

Hizmetler	Mann-Whitney U testi				
	Ortalama Rank		Mann-Whitney U	Z	P (olasılık)
	Özel banka	Kamu bank.			
Bankada Yeterli Sayıda Vezne Bulunması	165,85	147,62	10404,5	-1,86	0,065
Bankaya Ait Kredi Kartının Kullanım Alanının Genişliği	167,19	146,6	10225,5	-2,11	0,035*
Teknoloji Alanındaki Yeniliklerin Uygulanıyor Olması	169,38	144,93	9931,5	-2,56	0,01**
İnteraktif Bankacılık Hizmetleri	172,17	142,81	9558	-3,01	0,003**
Çalışanların Dış Görünümlerine Gereken Özeni Göstermesi	166,92	146,81	10262	-2,14	0,033*

(*) %5, (**) %1 olasılık düzeyinde anlamlı

Tablo 8’de müşteriler banka tipine göre (özel/kamu) 5 konuda farklı düşünmektedir. Özel banka müşterileri bu beş hizmet konusunda kamu bankalarına göre daha pozitif bir algıya sahiptir. Özellikle interaktif bankacılık ve teknoloji alanındaki yenilikleri uygulama konusunda özel banka müşterileri kamu bankası müşterilerine göre daha olumlu bir algıya sahiptir.

Müşterinin demografik özelliklerine göre aldığı hizmetlerden genel memnuniyet durumu Kruskal Wallis H istatistiği ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 9’da özetlenmiştir.

Tablo 9. Yaş Faktörünün Müşterinin Aldığı Hizmet Algısına Etkisi İçin Kruskal Wallis H Testi

Müşterinin Aldığı Hizmetlerle İlgili Görüşleri	Range		Ki-kare	Serb. Derec.	Anlamlılık
	En küçük	En büyük			
İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması	106,88	171,60	22,46	3	0,000
Hizmet Sunumunda Müşteri Ayırımı Yapılmaması	123,47	171,36	8,94	3	0,03
Teknoloji Alanındaki Yeniliklerin Uygulanır Olması	133,11	187,42	12,37	3	0,006
İnteraktif Bankacılık Hizmetleri	91,36	179,79	28,16	3	0,000

Tablo 9’a göre müşterinin hizmet algısının Yaş faktörüne bağlı olarak değiştiği 4 hizmet türüne rastlanmıştır. 25 altı yaş grubu müşteriler “işlem ve prosedürlerin karmaşık olmadığı” düşüncesini 50 yaş üstü müşterilere göre daha çok desteklemektedir. Bu sonuç, genç kuşağın, yaşlı kesime göre prosedürlerin karmaşık olmadığını düşündüğünü göstermektedir. Genç müşteriler yaşlılara göre bankaların hizmet sunumunda müşteri ayırımı yapmadığını, teknoloji

4.4. Müşterinin Demografik Özelliklerine Göre Aldığı Hizmetler Konusundaki Algısının Analizi

Veri setinin dağılımının normal olmaması ve normalleştirilememesi sebebiyle müşterilerin aldıkları hizmetlerle ilgili algısı parametrik olmayan testlerle araştırılmıştır. Müşterinin yaş, gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve meslek gibi demografik özellikleri ikiden fazla kategoriye sahip olması sebebiyle bireysel bankacılık hizmetleri ile ilgili müşteri algısı Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar aşağıda tablolarda verilmiştir.

İlk olarak müşterinin banka hizmetleri konusundaki algısının yaşa bağlı olarak değişip değişmediği Kruskal Wallis H testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

alanında yeniliklerin uygulandığını, interaktif bankacılık hizmetleri sunulduğunu daha güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Gelir düzeyi ve hizmet algısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan Kruskal Wallis H testi sonucu anlamlı farklılıklar gösteren hizmet türleri Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Gelir Faktörünün Müşterinin Aldığı Hizmet Algısına Etkisi İçin Kruskal Wallis H Testi

Müşterinin Aldığı Hizmetlerle İlgili Görüşleri	Range		Ki-kare	Serb. Derec.	Anlamlılık
	En küçük	En büyük			
Bankanın Kurumsal İmajı Ve Güvenirliği	147,61	190,64	8,8	3	0,032
Masraf ve Komisyonların Verilen Hizmete Uygunluğu	139,60	171,71	9,6	3	0,022
İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması	140,95	175,63	9,24	3	0,026

Tablo 10’da verilen Kruskal Wallis H testi sonuçlarına göre sadece 3 hizmet türünde müşteri algısı gelir gruplarına göre farklılık göstermektedir. Gelir düzeyi yüksek müşteri kesimi diğer kesimlere göre “Bankanın Kurumsal İmajı Ve Güvenirliği”, “Masraf ve Komisyonların Verilen Hizmete Uygunluğu” konusunda daha pozitif düşünürken, “İşlem

Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması” konusunda daha negatif bir algıya sahiptir.

Müşterinin hizmet algısının eğitim düzeyine göre farklılık arz ettiği hizmet türleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Eğitim Durumuna Göre Hizmet Algısının Farkı İçin Kruskal Wallis H Testi

Müşterinin Aldığı Hizmetlerle İlgili Görüşleri	Range		Ki-kare	Serb. Derec.	Anlamlılık
	En küçük	En büyük			
Masraf ve Komisyonların Verilen Hizmete Uygunluğu	117,53	154,06	14,19	3	0,003
İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması	126,98	171,50	11,94	3	0,007
Bankanın Kredi Kartının Kullanım Alanının Genişliği	118,38	169,71	12,71	3	0,005
İnteraktif Bankacılık Hizmetleri	119,41	173,53	9,31	3	0,025
Hizmet Çeşitliliğinin Fazla Olması	143,18	209,93	8,55	3	0,036

Eğitim düzeyine göre müşterin bankadan aldığı hizmetlerden beklentisi 5 hizmet türünde farklılık göstermektedir. Lisans mezunları “Masraf ve Komisyonların Verilen Hizmete

Uygunluğu”, “İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması” ve “Bankanın Kredi Kartının Kullanım Alanının Genişliği” hizmet türlerinde daha pozitif bir algıya sahipken, ilkökul

mezunları bu derece pozitif bir algıya sahip değildir. Lisansüstü eğitime sahip müşteriler “İnteraktif Bankacılık Hizmetleri”, “Hizmet Çeşitliliğinin Fazla Olması” konusunda daha pozitif bir algıya sahipken, yine ilkökul mezunları bu derece pozitif bir algıya sahip değildir

Müşterinin mesleğine göre hizmet algısının değişimi araştırılmış ve anlamlı farklılıklar gösteren hizmet türleri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Mesleki Duruma Göre Hizmet Algısının Değişimi İçin Kruskal Wallis H Testi

Müşterinin Aldığı Hizmetlerle İlgili Görüşleri	Range		Ki-kare	Serb. Derec.	Anlamlılık
	En küçük	En büyük			
İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması	92	204,8	26,8	6	0,000
İnteraktif Bankacılık Hizmetleri	101,9	168,6	18,41	6	0,005

Tablo 12’de göre memur ve öğrenci katılımcılar işlem ve prosedürlerin karmaşık olmadığı konusunda pozitif düşünürken, emekli ve ev hanımları aynı şekilde düşünmemektedir. Özel sektör çalışanları, öğrenciler ve serbest meslek sahipleri interaktif bankacılık konusunda memur ve emeklilere göre daha pozitif bir algı sergilemektedirler.

4.5. Regresyon ve Korelasyon Analizi ile Müşteri Memnuniyetinin Analizi

Bu bölümde müşteri memnuniyeti ve hizmet türleri arasındaki ilişkiler korelasyon ve regresyon analizi ile araştırılmıştır.

4.5.1. Müşteri memnuniyeti ve Bireysel Bankacılık Hizmetleri Arasındaki İlişkiler

Tablo 13’te tüm bankalar, özel ve kamu bankaları ayırımında müşteri memnuniyeti ve hizmet türleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayıları şeklinde verilmiştir.

Tablo 13. Bankalarda Verilen Hizmetler ve Müşteri Memnuniyeti İlişkisi

Çalışılan Bankada Verilen Hizmetlerden Memnuniyet Düzeyi	Tüm Bankalar	Özel Bankalar	Kamu Bankaları
Şubeye Ulaşımın Kolay Olması	,251**	,282**	,236**
Şubenin Görünümünün Modern Ve Rahat Olması	,178**	,215*	,166*
Bankanın Kurumsal İmajı Ve Güvenirliği	,275**	,250**	,296**
Bankada Yeterli Sayıda Vezne Bulunması	,156**	0,104	,211**
Danışmanlık Hizmetlerinin Yeterli Olması	,320**	0,096	,506**
İşlemlerinizin Çabuk Sonuçlanması	,344**	,197*	,485**
Masraf Ve Komisyon Tarifesinin Verilen hizmete Uygun Olması	,220**	,207*	,237**
Mevduat Faiz Oranının Yüksek Olması	,121*	0,133	,111
İşlem Prosedürlerinin Karmaşık Olmaması	,169**	,192*	,146
Bankaya Ait Kredi Kartının Kullanım Alanının Geniş Olması	,168**	,261**	,107
Hizmet Sunumunda Müşteri Ayrımı Yapılmaması	,164**	,275**	,111
Teknoloji Alanındaki Yeniliklerin Uygulanıyor Olması	0,055	0,022	,094
İnteraktif Bankacılık Hizmetleri	0,079	0,021	,140
İhtiyaçlarınıza Uygun Çözümler Sunması	,195**	0,132	,264**
Hizmet Çeşitliliğinin Fazla Olması	,137*	0,126	,152*
Çalışanların Ürün Ve Hizmetler Hakkındaki Bilgisi Ve Yönlendirmesi	,237**	,233**	,249**
Çalışanların Müşteriye Karşı İlgili Ve Güler Yüzlü Olması	,351**	,276**	,420**
Çalışanların Eğitilmiş Ve Bilgili Olması	,311**	,250**	,370**
Çalışanların Dış Görünümlerine Gereken Özeni Göstermesi	,195**	0,132	,259**
Çalışanların Müşteri Sorunlarını Çözmedeki Samimi Tavrı Ve Yaklaşım	,387**	,357**	,416**

(**) %1 (*) %5 anlam düzeyinde önemli (çift taraflı).

Tablo 13’ten kamu bankaları için müşteri memnuniyeti ile en yüksek ilişkiye sahip hizmet türlerinin “İşlemlerinizin çabuk sonuçlanması”, “Çalışanların müşteriye karşı ilgili ve güler yüzlü olması” ve “Çalışanların müşteri sorunlarını çözmedeki samimi tavır ve yaklaşımı” olduğu görülmüştür. Özel bankalarda “Çalışanların müşteri sorunlarını çözmedeki samimi tavır ve yaklaşımı” müşteri memnuniyeti ile önemli bir ilişkiye sahiptir. Tablodan müşteri memnuniyeti ve hemen tüm hizmet türleri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

4.5.2 Müşteri Memnuniyeti ve Bireysel Bankacılık Hizmetleri İlişkisinin Regresyon Analizi ile Araştırılması

Müşteri memnuniyeti üzerinde etkili hizmet türleri doğrusal regresyon modeli ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. Tüm Banka Müşterileri İçin Regresyon Analizi

Tüm Banka Müşterileri	Regresyon katsayıları		t	Anlamlılık	F	Anlamlılık	Düz. R ²
	B	Std. Hata					
Sabit	1,550	,313	4,947	,000	19,6	0,000	0,204
İşlemlerinizin Çabuk Sonuçlanması	,131	,054	2,434	,016			
Bankanın Kurumsal İmajı ve Güvenirliği	,145	,070	2,069	,039			
Çalışanların Müşteriye Karşı İlgili ve Güler Yüzlü Olması	,125	,064	1,957	,051			
Çalışanların Müşteri Sorunlarını Çözmedeki Samimi Tavrı ve Yaklaşımı	,184	,067	2,755	,006			

Tüm banka müşterileri için yapılan regresyon analizine göre müşterilerin bankaların verdiği hizmetlerden memnuniyetin “İşlemleri çabuk sonuçlandırması”, “Bankanın kurumsal imajı ve güvenirliği”, “Çalışanların müşteriye karşı ilgili ve

güler yüzlü olması”, “Çalışanların müşteri sorunlarını çözmedeki samimi tavrı ve yaklaşımı” hizmet türleri ile açıklanmıştır. Bu dört hizmet türü müşteri memnuniyetini %20,4 oranında açıklayabilmektedir.

Tablo 15. Özel Banka Müşterilerinin Aldıkları Hizmetten Memnuniyetleri İçin Regresyon Analizi

Özel Banka Müşterileri	Regresyon katsayıları		t	Anlamlılık	F	Anlamlılık	Düz. R ²
	B	Std. Hata					
Sabit	2,024	,407	4,971	0,000	11,8	0,000	0,17
Çalışanların Müşteri Sorunlarını Çözmedeki Samimi Tavrı ve Yaklaşımı	,293	,081	3,621	0,000			
Bankaya Ait Kredi Kartının Kullanım Alanının Geniş Olması	,168	,085	1,986	0,049			

Tablo 15'ten görüleceği üzere özel banka müşterilerinin aldıkları hizmetlerden memnuniyetlerini “Çalışanların müşteri sorunlarını çözmedeki samimi tavrı ve yaklaşımı” ve Çalışanların müşteri sorunlarını çözmedeki samimi tavrı ve

yaklaşımlarının” önemli ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu iki hizmet türü müşteri memnuniyetini %14 oranında açıklayabilmektedir.

Tablo 16. Kamu Bankası Müşterilerinin Aldıkları Hizmetlerden Memnuniyeti İçin Regresyon Analizi

Kamu Bankası Müşterileri	Regresyon katsayıları		t	Anlamlılık	F	Anlamlılık	Düz. R ²
	B	Std. Hata					
Sabit	1,526	,283	5,385	,000	28,6	0,000	0,321
Danışmanlık Hizmetlerinin Yeterli Olması	,221	,076	2,919	,004			
İşlemlerinizin Çabuk Sonuçlanması	,213	,067	3,165	,002			
Çalışanların Müşteri Sorunlarını Çözmedeki Samimi Tavrı Ve Yaklaşımı	,191	,068	2,811	,006			

Tablo 16'dan görüldüğü üzere kamu bankası müşterilerinin aldıkları hizmetlerden memnuniyetlerini “Danışmanlık hizmetlerinin yeterli olması”, “İşlemlerinizin çabuk sonuçlanması”, “Çalışanların müşteri sorunlarını çözmedeki samimi tavrı ve yaklaşımları” önemli ölçüde etkilemektedir. Bu 3 hizmet türü ile müşteri memnuniyeti %32,1 oranında açıklanabilmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bankacılık, günümüzde rekabetin en yoğun yaşandığı sektörlerden birisidir. Sektördeki ürün çeşitlerinin az ve birbirine olan benzerliği bankaları, müşterileri kendilerine çekmek ve bağlılık yaratmak adına hizmet kalitesini bir rekabet aracı olarak kullanmaya yönlendirmektedir. Diğer taraftan son yıllarda haklarını bilen, sorgulayan, hesap soran ve denetleyen, katılımıyla sürece yön veren bilinçli kesimlerin etkinliğinin artması da (Güler, 2016) firmaları rekabet araçları seçiminde zorlamaktadır. Bu çalışmanın amacı Kütahya ilinde ikamet eden kişilerin kamu ve özel bankaların sunduğu hizmetleri nasıl algıladıkları ve sunulan

hizmetlerin kalitesinden ne ölçüde memnun oldukları belirlenmesidir. Farklı bankaların müşterileri arasından kolayca örnekleme yöntemi kullanılarak 310 kişi ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler istatistik yöntemlerle analiz edilmiştir. Ankete katılanların %41'i erkek, %59'u kadın olup, her yaş ve eğitim seviyesinden katılım sağlanmıştır. Analiz aşamasında öncelikle müşterinin memnuniyet algısının demografik özelliklere ve bankanın kurumsal yapısına göre değişimi test edilmiştir. Diğer taraftan müşterilerin bireysel bankacılık hizmetlerinden algısının demografik özelliklerine ve bankanın kurumsal yapısına göre farklılık gösterdiği hizmet alanları test edilerek araştırılmıştır. Müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olan hizmet alanları regresyon ve korelasyon analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bireysel bankacılık hizmetlerinin faktör yapısı ortaya konmuştur.

Çalışmada öncelikle müşterilerin bireysel bankacılık hizmetleriyle ilgili algılarını belirlemek için kullanılan ölçeğin faktör yapısı araştırılmıştır. Buna göre ölçeğin 5

faktörlü bir yapı gösterdiği anlaşılmıştır. Diğer yandan müşterilerin hangi hizmet ve nitelikleri ne ölçüde önemseydiği betimsel istatistiklerle ortaya konmuştur. Çalışanların eğitilmiş ve bilgili olması, işlem prosedürlerinin karmaşık olmaması ile masraf ve komisyon tarifesinin verilen hizmete uygun olması öne çıkan hizmet türleri olarak görülmüştür.

Verilerin normal dağılım göstermemesi sebebiyle müşteri memnuniyetinin araştırılmasında parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır. Mann Whitney U testine göre müşterilerin çalıştıkları bankalardan memnuniyetinin cinsiyet ve bankanın tipine göre (özel-kamu) değişmediği görülmüştür. Ayrıca müşterinin geliri ve eğitim düzeyi ve mesleğinin bankadan aldığı hizmetlerden memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Ancak müşterinin yaşına göre bankadan aldığı hizmetlerden memnuniyeti farklılık göstermektedir. 50 yaş üstü müşteri grubunda memnuniyetin yüksek, 38-49 yaş grubunda düşük olduğu saptanmıştır.

Müşterilerin bankada sunulan hizmetler konusundaki algı cinsiyete göre farklılık göstermemekte, buna karşılık yaş ve eğitim faktörüne göre farklılık göstermektedir. Müşteri algısı banka türüne göre (özel-kamu) 5, yaş sınıfına göre 4, gelir düzeyine göre 3, eğitim düzeyine göre 5, meslek sınıfına göre 2 hizmet alanında farklılık göstermektedir.

Regresyon analizi ile müşteri memnuniyeti üzerinde etkili hizmet alanları belirlenmiştir. Buna göre İşlemlerinin Çabuk Sonuçlanması, Bankanın Kurumsal İmajı ve Güvenirliği, Çalışanların Müşteriye Karşı İlgili ve Güler Yüzlü Olması, Çalışanların Müşteri Sorunlarını Çözmedeki Samimi Tavrı ve Yaklaşımı müşteri memnuniyetini etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Bu 4 değişkenle müşteri memnuniyeti %20 oranında (düzeltilmiş R²) açıklandığı görülmüştür.

Kütahya ilinde ikamet eden banka müşterilerinin kamu ve özel bankaların sunduğu hizmetleri nasıl algıladıkları ve sunulan hizmetlerin kalitesinden ne ölçüde memnun olduklarını belirleme amacı taşıyan çalışmada örneklem için yalnızca Kütahya ilinde faaliyet gösteren özel ve kamu bankalarının bireysel bankacılık müşterilerinin ele alınması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Çalışmanın, katılım bankaları da dahil edilerek daha geniş bir kapsamda tekrarlanması daha geniş bir perspektif sunacak olması bakımından ayrıca faydalı olacaktır. Öte yandan bireysel müşterilerin yanı sıra kurumsal müşteriler de araştırmaya dahil edilerek karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Arı, E., & Yılmaz, V. (2015). Banka Hizmet Kalitesi Boyutları ile Banka Sadakati Arasındaki İlişkilerin Servqual ve Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi: İ.İ.B.F Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 121-135.

- Aksoy, L. (2007). Türkiye Bankacılık Sektöründe Çağrı Merkezleri Ve Müşteri Memnuniyeti, *Pazarlama Dünyası*, Şubat Sayısı.
- Altan, Ş., & Atan M. (2004). Bankacılık Sektöründe Toplam Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Analizi İle Ölçümü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 17-32.
- Bağcı, B., Safa, H. O. Ş., & Demirer, Ö. (2017). Bankacılıkta Hizmet Kalitesinin Ahs Ve Topsis Teknikleriyle Değerlendirilmesi: Çorum Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(2), 1617-1638.
- Bartlett, J. E., Kotrlik, J. W., & Higgins, C. C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Bekki, A. (2017). Balıkesir İli Bigadiç İlçesinde Hizmet Veren Bankaların Hizmet Kalitelerinin Ölçülmesi. *İktisadi Yenilik Dergisi*. 4(3), 1-9.
- Bennington L., & Cummane, J. (1998). Measuring Service Quality: A Hybrid Methodology. *Total Quality Management*, 9(6), 395-405.
- Bülbül, H., Akın, M., Demirer, Ö., & Doğan, İ. C. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli ile Bir İnceleme. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 28-40.
- Bülbül, H., & Demirer, Ö. (2008). Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri Servqual ve Serperf'in Karşılaştırmalı Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2008), 181-198.
- Çetin, B., Bars, M., & Bars, E. (2015). Matematik Umutsuzluk Ölçeğinin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 163-172.
- Demir, E., Saatçioğlu, Ö., & İmrol, F. (2016). Ulusal Dergilerde Yayımlanan Eğitim Araştırmalarının Normallik Varsayımları Açısından İncelenmesi. *Current Research in Education*, 2(3), 130-148.
- Doğan, H., & Burucuoğlu, M. (2018). Tüketicilerin Mobil Bankacılık Hizmet Kalitesi Algıları ve Tekrar Kullanma Niyetleri: Ampirik Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 1183-1198.
- Dönmez, C. Ç., & Atalan, A. (2019). Developing Statistical Optimization Models for Urban Competitiveness Index: Under the Boundaries of Econophysics Approach. *Complexity*, 2019, 1-11.
- Ghobadian, A., & Gallea, D. (1996). Total Quality Management in SMEs. *OMEGA International Journal of Management Science*, 24(1), 83-106.
- Güler, T., & Yılmaz, A. (2019). Bir Yönetişim Reformu Olarak Devletin Gülen Yüzü: "Açık Kapı" Uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 359-374

- Güler, T. (2016). 2000'li Yıllar Türkiye'sinde Siyaset-Bürokrasi İlişkilerinin Kamu Yönetimi Reformları Üzerinden Okunması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(36), 347-382
- Işık, O., Akbolat, M., & Ünğan, M. C. (2013). Kamu ve Özel Banka Müşterilerinin Hizmet Kalite Algılarının Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(2), 51-64.
- Kalyoncuoğlu, S., & Faiz, E. (2016). Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaja Etkisi: Kamu Ve Özel Mevduat Bankaları Üzerinde Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 67-103.
- Karadeniz, M., & Gözüyükarı, M. (2016). The Effect of Perceived Service Quality in Banking Sector On Customer Satisfaction. *Journal of Administrative Sciences*, 14(28), 533-552.
- Kartal, M. T. (2016). Bankacılıkta Hizmet Seviyelerine Yönelik Kavramsal Bir Çerçeve. *Route Educational & Social Science Journal*, 3(5), 133-146.
- Khan, M. M., & Fasih, M. (2014). Impact Of Service Quality On Customer Satisfaction and Customer Loyalty: Evidence From Banking Sector. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 8(2), 331- 354.
- Kaur, N., & Kiran, R. (2015). E-banking Service Quality And Customer Loyalty: Changing Dynamics Of Public, Private And Foreign Bank Of Public Consumers in India. *Global Business and Management Research: An International Journal*, 7(1), 74-92.
- Okursoy, A., & Turan, A. (2014). Açımlayıcı Faktör Analizi Ve Üniversite Yemekhanesinde Müşteri Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Boyutların Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(1), 65-78.
- Omar, H. M. (2017). Müşteri Memnuniyeti Açısından Bankacılık Hizmeti Kalite Standartlarının Rolü (Kuzey Irak Duhok'daki Özel Ticari Bankaların Belirli Müşterilerinin Görüşleri ile İlgili Çalışma). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finans Enstitüsü, İstanbul.
- Onan, G. (2017). Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Marka Bağlılığı Üzerine Etkisi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 7(3), 529-538.
- Öncü, M. A., Kutukız, D., & Koçoğlu, C. M. (2010). Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45(2010), 237-252.
- Özdamar, K. (2003). Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Eskişehir: Kaan Kitabevi
- Parasuraman, A., Zeithaml, V., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A Multiple Item Scale For Measuring Customer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-37.
- Parasuraman, P., Zeithaml, A., & Berry, L. (1985). A Conceptual Model Of Service Quality And Its Implications For Future Research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Seyrek, İ. H., & Akşahin, A. (2016). Mobil Bankacılık Uygulamaları Kalite Faktörlerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Karşılaştırılması. *International Review of Economics and Management*, 4(3), 47-61.
- Şahin, K. (2013). Cinsiyete Göre Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesi Üzerine Bir Çalışma. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 34-48.
- Toktaş, P., & Gül, B. (2016). Bir Bankanın Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 2(9), 8-27.
- Uluer, G. (2007). Özel ve Kamu Bankalarında Bireysel Bankacılık Hizmetlerinin Müşteri Algılamaları Açısından Karşılaştırılması ve Kayseri'de Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Untaru, E. N., Ispas, A., & Dan, I. (2015). Assessing The Quality Of Banking Services Using The SERVQUAL Model. *Romanian Journal of Marketing*, 2(2015), 84-92.
- Yaşar, M. (2014). İstatistiğe Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(36), 59-75.
- Yılmaz, Ö. (2016). Bankacılıkta İlişkisel Pazarlama Faaliyetlerinin, Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisinde İlişkisel Kalite Algısının Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4(2), 142-161.
- Yılmaz, V., Eray, H., & Depren, B. (2007). Devlet Ve Özel Sektör Bankalarındaki Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılması: Eskişehir Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(8), 234-248.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E., & Ekiz, E. H. (2006). Kuruma Bağlılığı Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modelleriyle Araştırılması: Özel Ve Devlet Bankası Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2006), 171-184.
- Yücel, M. (2013). Toplam Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi İle Ölçümü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 82-106.
- Wu, M.Y. & Tseng, L. H. (2015). Customer Satisfaction And Loyalty in an Online Shop: An Experiential Marketing Perspective. *International Journal of Business and Management*, 10(1), 104-114.
- Zhao, Xiande-Bai, & Changhong-Hui, Y. V. (2002). An Empirical Assessment and Application of SERVQUAL in A Mainland Chinese Department Store. *Total Quality Management*, 13(2), 241- 254.

Araştırma Makalesi • Research Article

II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması: Babanzade Ahmet Naim Örneği

Islamists' Discussion on Nationalism During the II. Constitutional Era Example of Babanzade Ahmet Naim

Orhan Keskintaş^{a,*}

^aDr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fak. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl. 49250. Muş/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8210-2232

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mayıs 2020
Düzeltilme tarihi: 08 Ekim 2020
Kabul tarihi: 14 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

İslamcılık
Milliyetçilik
Babanzade Ahmet Naim
ittihad-ı İslam
Osmanlılık

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 May 2020
Received in revised form 08 October 2020
Accepted 14 October 2020

Keywords:

Islamism
Nationalism
Babanzade Ahmet Naim
Islamic Union
Ottomanism

ÖZ

II. Meşrutiyet, bugüne kadar devam eden birçok politik akımın partileştiği ve dergi çıkardığı bir dönemdir. Yapılan tartışmalar, yeni kurulan devletin temellerini de etkilemiştir. Bu dönemde İslamcılar, milliyetçi düşüncüyü, ittihad-ı İslam'a ve Osmanlı Devleti'ne bir tehdit olarak algılamakta ve eleştirmektedir. Çalışma, bu bağlam içinde Ahmet Naim'in başlattığı İslam'da milliyetçilik tartışmasını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dinsel temellerle yürütülen tartışmanın taraflarından olan İslamcıların, bu tartışmada, kavramların tarihsel süreç içinde kazandığı yeni anlamları ve sosyolojiyi ihmal ettiği savunulmuştur. Çalışma, milliyetçi hareketlere yönelik İslamcı eleştirinin sınırlarını belirlemeye katkı sağlamayı ummaktadır

ABSTRACT

II.The Constitutional Monarchy is a period when many political movements that have continued until today became a party and published magazines.The debates made also affected the foundations of the newly established state.In this period, Islamists perceive and criticize nationalist thinking as a threat to the Islamic Union and the Ottoman Empire.In this context, the study aims to analyze the debate on nationalism in Islam initiated by Ahmet Naim.It is argued that Islamists, who are parties to the debate on religious grounds, neglect the new meanings and sociology of the concepts in the historical process.The study hopes to contribute to delineating the limits of Islamist criticism of nationalist movements.

1. Giriş

II. Meşrutiyet döneminde İslamcılar ile milliyetçiler arasındaki tartışmayı konu alan bu çalışmanın ilk kısmında, tartışmanın tarihsel çerçevesinin belirlenmesi amacıyla üç tarzi siyaset analiz edilecektir. Üç tarzi siyasetten olan Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük, siyasal akımlar olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin Batı ile temasını ve devlet politikasının art arda gelen uygulanma momentlerini de ifade etmektedir. Halef ve selef ilişkisini taşıyan akımlar, diğerini eleştirirken yeni

içerikler de kazanmıştır. İslamcıların Yeni Osmanlılık düşüncesine yakın olmaları, Türkçülerin ilk dönemde İslamcı dergilerde yazmaları bu üç düşüncüyü birlikte ve iç içe değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu tarihsel çerçevenin değerlendirilmesinden sonra ittihad-ı İslam ile Osmanlılık akımı arasındaki örtüşen kısımlar analiz edilecektir. Bu analiz sonucu İslamcılığın ittihad-ı İslam taraftarlığının aynı zamanda Osmanlı Devleti savunusu olduğu ileri sürülecektir. Sonraki bölümlerde ise Babanzade Ahmet Naim'in milliyetçilik eleştirisi ve Ağaoğlu ve Gökalp'in bu eleştiriye verdiği cevaplar değerlendirilecektir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: o.keskinatas@alparslan.edu.tr

Babanzade Ahmet Naim (1872-1934) Bağdat'ta doğdu. Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Kendi döneminin birçok Osmanlı aydını gibi Abdulhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi üç dönemi birden yaşadı. Osmanlı münevveri ve bir İslamcı olarak Ahmet Naim'in bu dönemde fikirlerine bütünlük ve anlam veren temel endişesi, itihad-ı İslam kaygısıdır.

2. Tartışmanın Tarihsel Çerçevesinin Oluşumu

Üç tarz-ı siyaset, devleti kurtarmayı amaçlayan fikir hareketleridir. Yusuf Akçura (1976: 27) üç tarz-ı siyasetin tamamının temel amacının Osmanlı menfaatine çalışmak olduğunu savunur. Bu durumda sorun bu tarz-ı siyasetin hangisinin “kabil-i tatbik” olduğu ile ilgilidir. Çetinsaya'ya göre (2009: 264) *uhuvvet-i siyasiye* yaratarak Osmanlı Devleti'nin kurtulacağına dair kanaati herkes paylaşmaktadır. Tartışma “uhuvvet-i siyasiyenin nokta-i istinadı meselesi” üzerinedir. Karar verilemeyen uhuvvet-i siyasiyenin hangi görüşe, neye dayanması gerektiğidir. Osmanlıcılık, milliyetçilik ve İslamcılık tartışması teolojik ve düşünsel olmaktan çok uhuvvet-i siyasiyenin nereye dayanacağı üzerine politik bir tartışmadır.

2.1. Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren Batı karşısında güçlü olma, sınırlarını koruma adına askeri, ekonomik, siyasal ve idari birçok tedbir aldı. 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca anlaşması sonucu Rusya'nın, Osmanlı tebaası gayrimüslimleri koruma hakkı elde etmesi, gayrimüslimlerin statü ve durumlarının dış politikanın konusu olmasıyla sonuçlandı. Rum ayaklanması ve bu ayaklanmadan dolayı Rum Patriği'nin asılması (21 Nisan 1821) geçmişe ait milletler sisteminin kompartıman şeklinde toplumsal yapıyı kontrol edemediğinin önemli bir işaretiydi. Özellikle, Rum ve Ermeni gençlerin yurtdışında okuması sonucu milliyetçi hareketlerin Osmanlıda yayılması, idari ve siyasi düzenlemelerin dışında ideolojik tedbirlerin de içerde alınmasını zorunlu kıldı. Osmanlıcılık milliyetçilik çağı olarak kabul edilen bu dönemde, yeni bir vatandaşlık tanımı ve tesisi için gündeme geldi.

Fransız Devrimi'nin ‘özgürlük, eşitlik, kardeşlik’ ilkesi Osmanlıda ‘özgürlük, eşitlik, ulusallık’ biçimini almıştır (Arai, 2008: 15). Fransız Devrimi'nin ulusçuluk düşüncesine karşı koymak için Osmanlı Devleti'nin bulduğu ilk yanıt Osmanlılık kimliğiydi. Osmanlılık düşüncesi, kendini oluşturabilmesi için vatandaşlık temelinde inşa edilen eşitlik kavramına ihtiyaç vardı. S. A. Somel'e göre (2009: 88) Osmanlı döneminde Osmanlıcılık düşüncesi dört aşama halinde gelişti:

- i. İlk aşama 1830-1875 tarihleri arasında Babı Âli'nin otoriter merkeziyetçi siyasetinin sonucu oluşan,
- ii. 1868-78 tarihleri arasında Yeni Osmanlı muhalefeti ve meşrutiyetçi pragmatizm etkisi altında gelişen,
- iii. II. Abdulhamid'e karşı Jön Türk muhalefeti tarafından temsil edilen,
- iv. II. Meşrutiyet döneminde görülen Osmanlıcılık hareketidir.

Birincisi, devlet merkezli ve Kanun-i Esasi'nin Osmanlı tanımında ifade edilen devlet politikasıdır. Bu dönemde, Osmanlıcılık merkezleşen devletin ideolojik bir aracı olmanın yanında, Mithat Paşa ve Namık Kemal'de açıkça

görülebileceği gibi, belli coğrafyaya karşı duyulan vatanseverlik hissi olarak kendini göstermektedir. Namık Kemal'de “Osmanlı ümmeti,” kavramı, farklı dil ve dinsel çeşitliliğe sahip olan Osmanlı coğrafyasında yaşayan insanların birliğine yönelik bir içeriğe sahiptir. İkincisi ise Kanun-i Esasi'nin askıya alınmasından sonra Jön Türklerin ideolojik ve muhalif düşüncelerinde kendini gösteren bir Osmanlıcı akımdır. Osmanlıcılık, 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 8. maddesinde “*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhebden olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur.*” şeklinde tanımlanmıştır. 11. maddesi, Osmanlı Devleti'nin dini İslam olduğunu ifade eder. 68. maddesi ise mebus olarak seçilmek için Osmanlı vatandaşı olma ve Türkçe bilmeyi şart koşmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi birçok parti kendi programlarında Osmanlıcılık düşüncesini savunmuştur. Bu partiler ayrıca programlarında, yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesini savunmuştur. Ahrar Fırkası hariç, mezkûr partiler, parti programlarında yerel dillerde eğitim yapılmasını savunan birçok maddeye de yer vermiştir (Somel, 2009: 92, 110-1).

Çetinsaya, (2009: 265-6) Osmanlıcılık fikrinin birbirini tamamlayan üç farklı teklif içerdiğini savunur:

- i. Tanzimat ve Islahat Fermanı ile talep edilen hukuki eşitliktir.
- ii. Müslümanların imparatorluk içinde durumlarının iyileştirilmesidir. 1860'lardan sonra Osmanlı Devleti, kaynaklarının önemli bir kısmını gayrimüslimleri devlete bağlamak amacıyla onların yaşadıkları yere tahsis etmişti. Yetmezmiş gibi Cevdet ve Mithat Paşa gibi başarılı yöneticileri de Balkanlarda görevlendirdi. 1860'ların sonu ve 70'lerin başında Balkanlar'daki ayaklanmalar bütün bunlara rağmen devam etti. Bunun üzerine Namık Kemal'in de içinde bulunduğu yeni Osmanlıcı akım Müslüman ahalinin hukuken, idari ve ekonomik olarak ihmal edildiğini savundu. Eşitlik düşüncesinin Müslümanların aleyhine sonuçlandığını ileri sürmeye başladı.
- iii. Gayrimüslimlerin ayaklanmalarına son vermek amacıyla meşrutiyet yönetiminin ilan edilmesi gerekliliğidir. Bu teklifle, meşrutiyet rejime geçildiğinde, anayasal bir düzene kavuşulacağı dolayısıyla parlamento ve seçimler aracılığıyla siyasal eşitlik sağlanacağı düşünüldü. Batıdaki birçok kurum bu yeni anayasal rejim aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne taşınacağından gayrimüslimlerin şikâyetinin ortadan kalkacağına inanıldı.

Osmanlıcılık düşüncesinin temel problemi, vatandaşlık temelinde dayanan Osmanlı kimliğinin bütün tebaa tarafından kabul edilecek siyasi kardeşliği yaratmanın (uhuvvet-i siyasiye) nasıllığının belirsizliğiyle ilgilidir. Yeni milletler çağında vatandaşlık, soy ve dile dayalı olarak inşa ediliyordu. Osmanlı vatandaşı kimliği, soy ve dilin dışında ABD'de olduğu gibi coğrafya ve siyasal bağ ile ilişkili kurmak durumundaydı. Ancak, tekno-askeri ve ekonomik gücü olmayan bir devletin dilsel ve dinsel farklılığı aşabilmesinin maddi koşulları yoktu. Ayrıca, Arnavut ayaklanmasında olduğu gibi dinsel birliktelik siyasal bağın inşası için yeterli değildi.

2.2. İslamcılık

Babî'li'nin hukuki eşitlik, kaynakların gayrimüslimlerin lehine dağıtılması gibi politikalarına tepki olarak İslamcılığın geliştiği savunulur. Çetinsaya'ya (2009: 266) göre İttihad-ı İslam, İslahat Fermanı'na yönelik eleştiriler ve İslam dünyasının sömürgeleştirilmesi neticesinde, birçok muhacirin hilafet merkezine sığınması ve Osmanlı'dan yardım beklentisi sonucu gelişen bir akımdır. Nitekim II. Meşrutiyet'ten sonra çıkan Sırâtı-müstakîm ve Sebülürreşâd dergileri incelendiğinde, sayfalarında, Rusya, Çin ve Afrika'da yaşayan Müslümanlarla ilgili düzenli haberlerin yer aldığı görülür. Bu haberlerde İstanbul, Müslümanların son umut yeri olarak takdim edilir.

Çetinsaya (2009: 267) ve Türköne'ye (1991: 231) göre ittihad-ı İslam, ilk olarak Osmanlı Devleti'nin öncülüğünde Müslümanların siyasi, fikri birlikteliği anlamında kullanılır. İttihad-ı İslam'ın anlamı Müslümanların yaşadıkları yerlerin siyasi birliğini içermektedir. İttihad-ı Slav ve ittihad-ı Cermen gibi düşüncelerden etkilenilmiştir. Ahmet Mithat, bu anlamda ittihadı, Rusya, İngiltere ve Fransa'yı karşıya almak olduğunu düşündüğünden muzır görürdü. Çetinsaya'ya göre ikinci kullanımı ise daha dar anlamda Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslümanları merkezi devlete bağlı kılmak amacı gütmektedir. Fakat gayrimüslimlerin sayısının çok olduğu bu dönemde ittihad-ı İslam düşüncesi, Osmanlıcılık düşüncesi ile çelişmektedir. Bunu bilen Namık Kemal "... dünyada İslam'ın ittihadı ve memalik-i Osmaniye'de akvamın imtizacı lazımdır ..." diyerek iki fikrin iki farklı mekânda savunulmasının uygun olduğunu düşünür. Namık Kemal'in savunduğu İttihad-ı İslam, "efkar- İslam'ın efkar-ı medeniyetle ittihadı"dır. Namık Kemal, (1997: 86-88) ittihadı İslam'ı savunduğu 1872 yılındaki makalesinde:

"Devleti Aliye'nin zuhurundan beri birtakım eazımın efkarını işgal eden ittihad-i İslam şimdi maksad-i umumiden olduğunu görüyoruz. Maksat bir kere hâsıl olursa iki yüz milyon kadar nüfus daderane ve yekvücudane birbirinin terbiye-i efkâr ve muhafaza-i menafiine çalışacaklarından Asya için ne revnaklı bir devr-i saadet zuhura geleceği tarife muhtaç değildir. Mesail-i malumedendir ki, kuvvetin tezayüdü teavünün tezayüdüyle hasıl olur."

Namık Kemal, yardımlaşma ile birlikte kuvvetin de artacağını düşünür. İttihadı da bütün bir varlığın intizamını sağlayan unsur olarak değerlendirir. Medeniyet ve toplulukları fabrikaya benzeten Namık Kemal, (1997: 86-87) İslam medeniyetinin ileri seviyesini koruyamamasını tefrikaya bağlar. Osmanlı'nın diğer İslam ülkelerine göre daha ileride olduğunu vurgulayan Namık Kemal, diğer Müslümanları hilafetin merkezine bağladığımızda, "*saltanat-i Osmaniye kesret-i askerde Avrupa'nın en büyük devletleriyle yarışabilecek bir dereceye vasil olur ve o suret ise şan ve ikbalimizin teyidine ve hal ve istikbalimizin teminine pek büyük hizmet eder.*" demektedir. Bunu söylemesine rağmen, ittihad-ı İslam'ın siyaset ve mezhep davasından vazgeçilmesi ile mümkün olacağını düşünen Namık Kemal, bu ittihad-ı İslam'ın nerede geçerli olacağını da açıklar: "*Demek ki ehl-i İslam suret-i ittihadını politika ağrazında veya mezhep*

mücadelelerinde değil, vaiz önlerinde, kitap sahifelerinde aramaya muhtaçtır." (Namık Kemal, 1997: 88).

H. K. Sevil, (2005:202) haklı olarak Yeni Osmanlıların savunduğu İslamcılık ile II. Meşrutiyet İslamcılığını ayırmaktadır. Ona göre Yeni Osmanlılar İslamcılığı, ideolojik bir süreç değil, kültürel bir olgu olarak değerlendirmektedir. II. Meşrutiyet'ten sonra İslamcılık, artık ideolojik temelleri olan, kitleleri harekete geçirme amacı taşıyan düşünce hareketidir. Bu dönemde, din artık modern bir ideoloji olarak algılanıp yorumlanmaktadır. Avrupa sömürgesi ve saldırıları karşısında, dinin, İslam dünyasını savunan "dinsel milliyetçi" bir araç olduğu düşünülür. Panislamizm "proto nationalism" niteliği kazanarak geleneksel İslam'la modern milliyetçilik arasında bir geçişi temsil etmektedir. Gökalp de (2010: 41) Türkçülerin kendilerini İslam milliyetçilerinden ayırdığını söylerken dinin milliyetçi bir örgütlenme riskini barındırdığını ima etmiştir.

İslamcıların bu dönemde temel sorunu tefrikadır. Akif, İslam dünyasının en temel sorunu ve sömürgeleştirilmesine zemin sağlayan tefrika olduğunu savunur. Akif (2017: 375-376) Sebülürreşâd'ın 6 Şubat 1913 tarihli yazısında şunları yazar:

"Avrupalılar zabt etmeyi kararlaştırdıkları memleketin ahali arasına evvelâ tefrika sokarlar, senelerce milleti birbiriyle boğuştururlar. Sersem ahali bu sûretle yorgun düşüktükten sonra gelip çullanırlar. Bugün de işte bize karşı aynı siyâset kullanıldı. Zaten her yerdeki siyâsetleri budur. Müslüman olanlar iyi bilmelidirler ki: Bu tefrika, bu kavmiyet çıkamaz yoldur... Ey cemâat-i müslimîn! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız; zirâ taht-ı saltanat gıcırıyor! Böyle gidersek -el iyâzü billâh- o da devrilecek. Eğer Rusya'daki müslümanlar henüz dinlerini muhâfaza ediyorlarsa; eğer Fransızların taht-ı idâresindeki dindaşlarımız hâlâ tanassur etmemişlerse; eğer İngiltere, Hintli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... İyi biliniz ki, hep çürük çarık yine bu hükümet sâyesindedir. Maâzallah bu giderse hepsinin gittiği gündür. Biz bu saltanatı muhâfaza edemiyorsak düşünmeliyiz ki bizim yüzümüzden o biçâreler de mahv olacaklar. Onların bütün nazarları, bütün ümidleri buraya ma'tûf idi. Hep bizden bir hayır bekliyorlardı... Biçârelerin tâbi' oldukları ecnebi hükümetleri, kendilerine karşı, hep Osmanlı piyasasına bakarak muâmelede bulunuyorlar."

Akif, ittihat kavramı aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne tarihsel görev yüklemektedir. Osmanlı Devleti'nin bütün Müslümanların ümidi olduğu, bu "çürük çarık" hükümetin Müslüman bölgelerde sömürgecilerin politikalarını yürütürken dikkate alındığını söylemektedir. Görüldüğü gibi, Akif açısından, İslam ve bunun dünyada savunucu ve ümidi olan Osmanlı Devleti'nin varlığı iç içe geçmiştir.

İslamcılar için temel sorun, birliği sağlamaktır. Birliğin sağlanması kuvvetin elde edilmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Tefrika etik dışı bir tabir olmakla birlikte zayıflığı da içerir. İttihad bu açıdan İslam dünyasının karşı koyma kuvveti anlamına gelmektedir. İslamcılar ittihadı, İslami bir inanç içinde ararken onların İslamcı düşüncelerinin siyasi içeriğini de Kanun-i Esasi belirler. Kanun-i Esasi bilindiği üzere Osmanlıcılık düşüncesinin temel metnidir.

Akif'in Osmanlı Devleti'nin çökmesi karşısında bütün Müslümanların kaybedeceğine dair düşüncesi, ittifad-ı İslam'ın siyasal projesini de belirtir. Kara'ya (2009: 253) göre İslamcılık, Osmanlılık hareketinin dinsel bir dil kullanan devamı ve biçimidir.

2.3. Türkçülük

Babanzade Ahmet Naim, Ali Paşa'nın öldüğü yıl (1872) dünyaya gelmişti. Ahmet Naim'in mezunu olduğu Mülkiye, 1880'lerin başında Abdulhamid'e rağmen fikir merkezi haline dönüşmüştü. Devrin birçok tartışması örneğin dilde sadeleşme, edebiyat tartışmaları bu okulda da devam etmektedir. Yüzeyde edebi tartışma gibi görülse de, gerçekte eski ile yeninin bir tartışmasıydı. 1880'li yıllarda dil sorunu tartışmaları Abdulhamid döneminde siyasal sorunların tartışılmasına bir zemin hazırlamaktadır (Mardin, 2010: 50-52). Dil sorunu etrafında yapılan tartışmalar siyasal alanda kişilerin hangi tutum takımaçının da habercisiydi. Dil ve milliyet arasındaki sıkı ilişki Osmanlı modernleşmesinde dilde sadeleşme yoluyla seküler bir ilişkiye de dönüşmektedir. Mardin'e göre Jön Türkler zamanında ilk emareleri görülen Türkçülük hareketi 1880'lerde lengüistik Türkçülük halinde görülmüştür. Türkçülük, Şemsettin Sami'nin eserlerinde bir lisaniyat sorunuyla ilgilidir. 1893 tarihinde İkdâm Gazetesinin 'Türk gazetesidir' başlığı altında çıkması Türkçülüğün kültürel bir hareket olarak gelişeceğinin ilk işaretiydi (Mardin, 2010: 65).

Üç Tarz-ı Siyaset'in yazarı Akçura, (1976: 23) "*Irk üzerine müstenid bir Türk siyasi milliyeti husule getirmek fikri pek yenidir. Gerek şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nde gerekse gelip geçen diğer Türk devletlerinin hiçbirisinde bu fikrin mevcut olduğunu zannetmiyorum.*" demektedir. Anlaşılan, Türk milliyetçiliğinin geç gelişmesi ve İslamcılarla girdiği tartışmalar sonucunda düşünsel pozisyonunu belirlemiştir. Ahmet Naim (2018: 116) Türk milliyetçilerinin, "kabahat bizde değil, ilk başlayanlarda" sözlerini nakletmektedir. Diğer milliyetçi hareketlerden sonra Türkçü hareketin ortaya çıkması, kendileri açısından düşüncelerine bir meşruluk kazandırmaktadır. Türk milliyetçiliğinin gecikmesinin temel etkeni olarak İslam'ın, Türklüğün unutulmasına neden olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin millet-i hâkimi olan Türklerin, kendi ulusal kimliklerine açıktan sahip çıkmamaları bu gecikmeye neden olarak gösterilmektedir (Akçam, 2002: 54). Bu dönemde Türk milliyetçiliğinin gelişmesi birden fazla etkinin birleşmesinin sonucudur:

- i. 19.yüzyılda tarih, özellikle arkeolojinin gelişmesi,
- ii. Oryantalistlerin Türklerle ilgili çalışmaları,
- iii. Osmanlı Devleti'nin Orta Asya Türkleri ile siyasal ilişkilerinin geliştirilmesi,
- iv. Savaşların etkisi ile Anadolu'nun bir göç yerine dönüşmesi,
- v. Ticaretin gayrimüslimlerin elinde olması,
- vi. Osmanlılık düşüncesinin uygulanamaz olması, gibi faktörler Türk milliyetçiliğinin gelişmesine neden olmuştur (Kushner, 2009: 24-36).

II. Meşrutiyet döneminde İslamcılar ile Türkçüler arasında gri alanların varlığı birçok kimsenin önce İslamcı sonra Türkçü olarak ifade edilmesine neden olmaktadır. Örneğin Ziya Gökalp (2010: 40, 42, 41) Türklerin ittifadı

gerçekleşirse İslam'ın birliğinin ve Osmanlılığın bütünlüğünün daha emin bir vaziyete gireceğini düşünür. Türkçülerin hiçbir zaman İslam ümmetçiliğine aykırı bir his beslemediğini, dolayısıyla suçlamanın yersizliğini ileri sürmüştür.

"Türkçülerin gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür. Türkçülerin millet ülkeleri Türklükse, ümmet ülküsü de İslamıdır. Bence Türkçülerin ayrıca bir ümmet programları da olmalı ve başlıca esasları da şunlar olmalıdır... Arap harflerini değiştirmemek, Terimleri bütün İslam âleminde ortak kılmak, ortak terbiye, müftü teşkilatları arasında daimi bağ kurulması, Hilal'in mukaddesliğini korumak... Bu esaslardan anlaşılıyor ki, Türkçülük aynı zamanda İslamcılıktır. Yalnız Türkçüler İslam ümmetçisi olmak suretiyle kendilerini İslam milliyetçilerinden ayırt ederler."

Bu üç akım Kara'ya göre (2018:194) Osmanlı Devleti'nin son yıllarına hatta Milli Mücadele'nin sonuna kadar iç içe var olmaya devam etmiştir. Çünkü gayrimüslim ve gayri Türk tebaa hep olagelmıştır. Cumhuriyet devri de bu mirasın bütün tecrübelerini, netleşmiş yahut kompleks taraflarıyla devralacak ve kendi şartlarında sürdürecektir.

3. İttihad-ı İslami ve Osmanlılık Arasındaki İlişki

Yusuf Akçura 1904 yılında 'Üç Tarz-ı Siyaset'i yazdıktan sonra cevap olarak aynı gazetede Kemal Ali'nin 'Cevabımız' adlı bir yazısı yayınlandı. Bu yazıda üç tarzı siyasetin birbirinden tefrik edilemeyeceğini, ittifad-ı İslam, ittifad-ı Osmani ve Türkçülük gibi akımların bir çok yanlarıyla birbirlerini içerdiğini, Osmanlı Devleti'ni yöneten kimselerin, böyle ham hayallere sahip olmadığını savundu. Ona göre "*Türkü İslam'dan, İslami Türk'ten, Türk ve İslam'ı Osmanlılıktan, Osmanlılığı Türk ve İslam'dan ayırmak teklifi üçe bölmek, olamaz.*" (Kemal Ali, 1976: 37-44). Bu tartışmadan çok önce Mizan ve Saadet adlı iki önemli derginin 1887 yılında yaptıkları Müslüman, Osmanlı ve Türk üzerine tartışmaları da bu konuda önemlidir. Mizan dergisi, bu üç kimliğin de birbiriyle kopmaz bağlarının olduğunu savunmaktadır (Kushner, 2009: 59). Osmanlılık ile İslamcılık arasındaki ayrımı belirsiz kılan gri alanların varlığına en önemli örnek Namık Kemal'dir.

İslamcıların Kanun-ı Esasi'ye bakışları onların Osmanlılık fikirleriyle yakınlıklarını anlamamızı sağlar. Hatırlayım, Kanun-ı Esasi Osmanlılık hareketin temel amaçlarından biriydi. Kara'nın (2009: 259) aktardığına göre, İslamcılar, Kanun-ı Esasi'yi şöyle değerlendirmektedir:

- i. "Kanun-ı Esasi şeriatin fezleksidir.", "Kanun-ı Esasi ki kanun-ı ilahi demektir." (Manastırlı İsmail Hakkı),
- ii. "Şeriat-ı mutahhara-yı İslamiyenin müstelzim bulunduğu Kanun-ı Esasi" (İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti),
- iii. "Kur'anın bazı ahkâmını beyandan başka bir şey olmayan Kanun-ı Esasimiz", (Musa Kazım)
- iv. "Ahkâm-ı şeriyemiz şerh ve tafsilî olan Kanun-ı Esasimiz", (Elmalılı Hamdi Yazır),
- v. "Kanun-ı Esasi şeriatı temessükün bir sened-i kavimi[dir]." (Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye).

Ahmet Naim, (2018: 343) II. Meşrutiyet’le oluşacak hürriyeti, bütün olumsuzluklara rağmen, geleceğe umutla bakmanın nedeni olarak görmektedir. “*Bir ay oluyor ki bina-yı mehîb-i istibdad yıkıldı. Kanun-ı Esasî ilan edildi. Hürriyetin hatr u hayale gelmeyen envâ’-ı tecelliyâtı arz-ı didâr-ı hürriyet etti... Müstakbeli ümitlerle, nâzenin hayallerle besliyor... Halî, seyrine doyulmaz bir sahne-i behiştî gibi gösteriyor. Müstakbeli ümitlerle, nâzenin hayallerle besliyor.*”

Said Nursi’nin meşrutiyet hakkında sözleri ise daha ateşlidir. Ona göre, meşrutiyet, “*onların işleri kendi aralarında şura iledir.*” ayetinin tecellisi ve hâkimiyet-i millettir.

“O vucud-u nuraninin kuvvete bedel hayatı hakdır. Kalbi marifettir. Lisanı muhabbettir. Akli kanundur, şahıs değil. Umum akvamın sebab-i saddetidir. ..İnsanı hayvanlıktan kurtarır. Siz de tam insan olunuz...bizim devleti ömr-ü ebediye mazhar eder. Milletın bekası ile ibka eder... Herkesi bir padişah hükmüne getiriyor. Siz de hürriyetperverlikle padişah olmağa gayret ediniz... Zira meşveret perdeyi attı, milliyet göründü, harekete geldi... Meşrutiyet, hâkimiyet-i millettir.” (Said Nursi, 2004: 83,94)

1910 yılında yayın hayatına başlayan Genç Kalemler dergisinde Osmanlılık ve Türklük isimlerinin birbirinin yerine kullanılması hem Genç Kalemler’in hem de Osmanlı Türk milliyetçilerinin belirleyici niteliklerindendi (Arai, 2008: 74). II. Meşrutiyet döneminde, iki düşünce taraftarı da ittihad-ı anasırı savunma konusunda müttefiklerdir. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, uhuvvet-i İslamiye yanında, bir de uhuvvet-i vataniye vardır, diyerek uhuvveti taksim etmektedir. Bunların birbirlerine karşı olmadıklarını söylemektedir (Tunaya, 2003: 76). Hüseyinzade Ali Bey gibi birçok Türk milliyetçisini etkileyen birinin Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlıca’nın önderliğinde bütün Türklerin manevi bir yapı kurmalarını önermesi (Kushner, 2009: 34) üç tarz-ı siyasetin Ali Kemal’in dediği gibi Osmanlı Devleti’nde iç içe geçmiş düşünceler olması ile mümkündür. Bu nedenle Ahmet Naim ve diğer İslamcıların milliyetçiliği eleştirmelerinde Osmanlılık müntesipliği de önemlidir.

Kanun-ı Esasî’nin tekrar yürürlüğe girmesinden sonra İslamcı neşriyatta, İslamcılık ile Osmanlıcılık arasında sınırların belirsizleştiğini de görmek mümkündür. Çünkü “din ü devlet” “mülk ü millet” düşüncesine bir de Fransız Devrimi’nin de etkisi ile oluşan “uhuvvet” düşüncesi eklenince İslamcılar, Osmanlı Devleti’ni İslami açıdan temellendirmekte zorlanmadılar. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi (2012: 27),

“Onun için biz de İngiltere’nin, Fransa’nın insâniyetine, ahlâkına muvâfık, hakkâniyetle olan şu gayretini medh u senâ edelim. Dünya ciheti başka, âhiret ciheti başka; nefse âid cihet başka, dîn ciheti başka. Sonra içimizde bulunan Yahûdîler, Ermeniler var. Mâdem ki birlikte yaşıyorlar, hep bir vatan kardeşiyiz. Uhuvvet mertebe mertebedir. Uhuvvet-i dîniyye olur, uhuvvet-i cinsiyye olur, uhuvvet-i vataniyye olur. Mâdem ki bir toprakda, bir vatanda yaşarız, elbet vatandaşlarımızdır.”

Manastırlı tarafından, uhuvvet kavramı, din, vatan, Osmanlı gibi birçok kavramla irtibatlı, tamlayan olarak kullanılmaktadır. Dünya ve ahiret açısından da uhuvveti tasnif eder, böylece Osmanlı Devleti’nin ihtiyaç duyduğu gayri Müslimleri de içine alan kardeşlik vatan üzerinden tesis edilir. Bu durumda Osmanlı içinde yaşayan Müslümanların ittihad-ı İslam’ı, ittihad-ı anasırın temellerini de teşkil etmektedir. İkisi birbirini tamamlayan öğelere dönüşmektedir.

Said Nursi (2004: 107-116) II. Meşrutiyet’i savunmak ve Kürtlerin bazı tereddütlerini gidermek amacıyla 1911 yılında doğu illerini ziyaret eder. Bu ziyaretinde, geleneksel Müslümanların, gayri Müslimlerle eşit olma, zimmî hukuku, Yahudi ve Hıristiyanlarla dost olma, kaymakam ve yöneticilerin gayri Müslimlerden atanması gibi birçok sorulara cevap verir. Nursi, ittihad-ı Osmanî’nin İslam açısından sorun olmadığını açıklamaya çalışır. Verdiği cevapların arkasında, ittihad, terakki ve eşitlik gibi temel düşüncelerin İslam ve Osmanlı için gerekliliği yer almaktadır.

Ancak, ittihad-ı İslam’ın Batı ve Rusya’yı karşıya almak olduğunu bilen İslamcılar daha dikkatli ve pragmatik davranmıştır. 19 Şubat 1914 tarihli Sebîlürreşâd’ta Sirâcü’l-Ahbâr’dan alıntılanan “Uhuvvet-i İslâmiyye 1300 Sene Evvel Teessüs Etmiş Fitrî Bır Râbitadır” yazıda, Rusya’nın tanınmış bir gazetesinin Avrupa kamuoyunda Osmanlı’yı, zor duruma sokmak için Hindistan’da ittihad-ı İslam için çalıştığı konusunda ithamlarının olduğunu söylemektedir. Rus gazetesinin ithamının batıl olduğunu söyleyen gazete, Müslümanların, 1300 yıldır birbirleriyle kardeş olduğunu, sevinçlerinden mesrur, kederlerinden mükedder olduğunu ileri sürer. Enver Paşa’ya olan muhabbetlerinin geçmişte benzerini Osman Gazi Paşa’ya da duyduklarını, Hindistan’da halkın ellerinde Balkan mezalimine ait dolaşan fotoğrafların Osmanlı tarafından değil, Avrupalı basın tarafından yayınlanmış olduğunu söyler. Son olarak da gazete “*Rus gazetesi bilmelidir ki bu hissîyât, politika ve siyâset âlemine merbût değildir. Belki dînimizin bize bahşettiği terbiye-i asliyenin semerât-ı meşrûa ve netâyic-i tabîyyesinden başka bir şey değildir.*” diyerek, politik alan ile duygu alanını ayırmak istemektedir.

Osmanlı aydınının birçoğunda görülen devlet ile ümmetin kader birliği ettiğine dair inancı Ahmet Naim de paylaşmıştır. Bora’ya (2009: 14) göre bu dönemin İslamcılığı proto-milliyetçilik işlevi görmüş, devleti ve ümmeti bir arada tutma gayesini gütmüştür. Bu devleti ve ümmeti bir arada tutma gayesi, Ahmet Naim’in Türkçülüğü eleştirisinin aynı zamanda siyasi yönünü oluşturmaktadır. Devlet ve ümmet Osmanlı nizamı içinde birlik olmuş iken onu Türkleştirmek nizamın sonu aynı zamanda dinin sonu anlamına gelmektedir. Sonuçta, Ahmet Naim’in Türkçülere yönelik eleştirisi, Osmanlı kimliğinin parçalanmasına dair aktüel ve politik bir kaygısını taşımaktadır. Ahmet Naim, din ve devlet birlikteliği açısından da Türkçülüğü Osmanlı Devleti’nin parçalanması olarak görmektedir.

4. Ahmet Naim’in Milliyetçilik Eleştirisine Giriş

Ahmet Naim’in milliyetçilik hareketlerini odak konusu yapan dört makalesi bulunmaktadır. Üslubun yumuşaklığı

ve sertliği sanki yaklaşan savaşların ve ayrılışların haberlerini içinde taşımaktadır. Ahmet Naim'in sorunu, ittihat ve Osmanlı Devleti'nin bekasının güvence altına alınmasıdır. İttihat kaygısı, siyasal düşüncelerine bütünlük ve tutarlılık kazandıran temel bir sorundur. Dinsel bir dilin içinde daha çok ifade edilse bile ittihadın temel anlamını politik alan kazandırmaktadır.

II. Meşrutiyet'ten hemen sonra İttifak Dergisinde, 30 Ağustos 1908 yılında, "Arap İhvanımıza Bir Nasihatımız" adlı ilk makalesinde Arap Kulübü'nün kurulması teşebbüsünden duyduğu rahatsızlığını ifade eder. Ahmet Naim, (2018: 344) cemiyetinin isminin "Arap" olmasının tefrikaya neden olacağını savunur:

"İnsaf ediniz. Biz bugün gayrimüslim vatandaşlarımızı râyet-i âdile-i Osmaniye altına cem' etmeye çalışıyoruz. Tanışalım, barışalım, sevişelim diye onları âğuşumuza alıyoruz. Ecânibe bile kendimizi sevdirmeye gayret ediyoruz. Böyle bir sırada ihvân-ı müsliminin şakk-ı asâ-yı vahdeti îhâm ve hatta hafifçe işmâm eden bir nâm altında içtimâ etmek gibi bir cefâlarına tahammül edebilir miyiz?"

Ahmet Naim'in bu yazısında temel kaygısı, ilk olarak Müslümanların varlığını garanti altına alan Osmanlı Devleti'nin bekası, ikinci olarak da Müslümanların zayıflığının sonuçları etrafında biçimlenir. Metinde geçen övünme, müsavat, uhuvvet, vefa, ittihat, tefrika ve cemaat kavramları, metnin bütün kelimelerinin anlam kuruluşlarını sağlamaktadır. Metinde tefrika/ittihat, uhuvvet/düşmanlık, cemaat/ayrılık; vefa/zulum çiftleri metnin ruhunu oluşturmaktadır. İkililiklerle düşünme, Balkan ve I. Cihan Harbi'nden önceki Osmanlı aydınının tipik bir tarzıdır. Osmanlı Devleti, bu ikililiğin merkezi bir alanıdır. Daha önceden Kanunu-ı Esasi ve gayri Müslimlerle ilgili eşitlik düşüncesini savunusunda görülebileceği gibi siyasal alanın zorunluluğu teolojik sorunları arka plana itmektedir. Siyasal bir proje olarak Osmanlılık kimliğinin başarısı İslamcıların kendi varlıklarını koruyan Osmanlı Devleti'nin bekası açısından elzem görülmektedir. Özellikle "neşem kaçtı", "masumane, terakki-perverâne bir maksada istinat ettiğinden şüphe yok", "su'-i niyet şaibesi görmekten bile Allah'a sığınırım" gibi kırmaktan korkan bir üslup göze çarpmaktadır. Bu safların netleşmesinden önce ittihadın sağlanması konusundaki umuda ve birleştirici bir dile dayanmaktadır.

Ahmet Naim'in (2018: 346-51) milliyetçilikle ilgili ikinci makalesi İttifak Dergisinin 17. sayısında, Eylül 1908 tarihinde yayınlanır. Bu makalede, İslam ve Arapların ayrılmaz ikili oluşturduğunu savunur. Abdulhamid döneminde yaptıkları ile kötü anılan "Arap İzzet" ile Ebu'l Hüda'nın eleştiri konusu yapılmasının Araplara yönelik olumsuz tutumu barındırmadığını düşünür. Eleştirinin "idare-i sâbika-i müstebiddenin" tecessüm etmiş kötülüğün iki heykeli olmalarından kaynaklandığını savunur. Bu iki zata yapılan eleştiriyi değerlendiren Ahmet Naim, kişilerin yaptıkları ile kavimleri arasında ayırım yapılması gerektiğini savunur. Temel amacı, kötü tipler üzerinden millet algısının oluşturulmasını önlemektir. "Bir Arap bir Türk kadar sadık olamaz" diyen gazete hangisi ise hezeyân etmiştir." diyerek milletler hakkında tahkirlerin yanlış olduğunu söyler.

Ahmet Naim, (2018: 348-49) dönemin ruhuna uygun olarak tartışmalarda, Türk, Arap ve Arnavut'tan bahsetmeyi daha uygun görür. Araplar ile Türkler arasında münasebet Osmanlı Devleti'nin ittihadını belirlemede oldukça önemlidir. "Daima Türkler Arapları üstat, Araplar Türkleri kendilerine zahîr-i kavî bilmişlerdir. Türk Arapsız edememiş, Arap Türksüz yaşamamıştır. İşte hakikat budur." Geçmişteki medeniyet tecrübesi ve ilimleri açısından Arapları öven Ahmet Naim, Türkleri de bu mirası koruyan kudret olarak ifade eder. "Bu iki kavim sâir akvâm-ı İslâmiye gibi birbirine o kadar muhtelit u mümtazdır ki bugünkü devr-i Meşrutiyet'te Arabın mebusu Türk, Türkün mebusu Arap olmakta hiçbir kimse garâbet görmez. Türk mebusunun mecliste re'yi ne kuvvette ise Arap mebusunun da re'yi o kuvvettedir." Ahmet Naim, bu makalede de İslam ile Osmanlı kimliğinin çıkarları arasında uzlaşa ve çakışma görür. Makalenin temel amaçlarından biri de Türklerin Araplara karşı olumsuz hisse sahip olduğuna dair bazı neşriyatta ve yerlerde ifade edilen sözlerin yanlışlığını ve yalan olduğunu gösterme gayretidir. Arap ittihadı ile ilgili bir haberden dolayı "siyaset-i umumiye ile menâfi'-i İslâmiyeden gafil, menâfi'-i Osmaniye'ye gayr-i hâdim" olduğunu söylediği Millet Gazetesi'ni eleştirmektedir. Ahmet Naim, Arap İttihad Kulübü'nün maksadının Müslim ve gayri Müslim Osmanlı evlatlarının "Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne muâvenet" olmasından memnuniyet duyduğunu belirtmektedir. "Maksat mülk ü vatana, millet-i Osmaniye'ye hizmet olunca bu hizmet her ne şekl ü surette tecelli ederse etsin makbuldür, hoştur." demektedir.

"Vahdet-i millîye uğrunda terk-i asabiyet ü kavmiyet faziletini bi'l-cümle akvâm-ı muhtelif-e Osmaniye'de görmek için asabiyet ü kavmiyet fikrinden müberrâ olan bu cemiyetinizin..." Bu makale incelendiğinde Ahmet Naim, Müslümanın akibetyle onun kudreti olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin bekası arasında bağlantı kurmaktadır. Bu açıdan, Ahmet Naim örneğinde, İslamcılar, Osmanlı ve Osmanlılık kimliğinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü milliyetçiliğe karşı eleştirilerini sadece dini bir dil ile değil, Osmanlı Devleti'nin bekasına dayalı bir var olma bilinciyle yapmaktadırlar. Hatta bazı yerlerde iki açıdan da aynı şey ifade edilir. "O cemaatten ayrılmayınız..." ibareleriyle "kastettiğim cemaat Müslümanlara göre cemaat-i müslimindir. Gayrimüslimlere göre millet-i Osmaniye'dir." "Evvelki itirazım camia-i İslâmiye nokta-i nazarından idi. Şimdi ise camia-i Osmaniye nokta-i nazarından aynı itirazda bulunuyorum." (Ahmet Naim, 2018: 350/349).

Milliyetçiliği eleştiren üçüncü çalışması, 26 Eylül 1912 yılında Sebülürreşâd'ın 212. sayısında, yani I. Balkan Savaşı'ndan iki hafta önce, Mehmet Akif'in "Hepiniz toptan Allah'ın ipine sarılm" ayetinin tefsirinden sonra yer alan "Hadis" adlı makalesidir. Ahmet Naim, (2017: 65-67) bu makalesinde, "Asabiyet davasını güden bizden değildir." hadisini yorumlar. Bu makalenin amacını, "Türkçülere açılan dindarane bir mücadele" olarak değerlendirmektedir. Makalenin en önemli özelliği, İslamcılar ile Türkçüler arasında var olan, kısmen İttihat ve Terakki'den kaynaklanan birliğin ortadan kalktığına yönelik işaretler taşımasıdır.

Ahmet Naim, (2017: 65-69) milliyetçilik davasını takip edenlerin İslam'ın emin ve korunan dairesine dâhil olup olmadıkları konusunda şüphe olduğunu söyleyerek, meseleyi cehalete bağlar. Bu vakitte, tereddüt ve cehalet kavramlarının tartışmada merkezi yeri işgal etmesi, keskin sınırlarla belirlenmiş ayrıştırıcı kavmiyet tartışmasını sürdürmenin doğru olmadığına dair kanaatin devam etmesiyle ilgilidir. Diğer tarafı hâlâ kendisine çekme umudunu da taşıyan strateji burada önemli rol oynamaktadır. Bu makalede, "bizden değil" konusunda karar vermeyi erteleyen "cehalet" söz konusudur. Ancak, failin belirsizliğine rağmen asabiyetin tanımı kavmiyetçilik anlamına gelecek şekilde sert bir şekilde yapılmıştır. Peygamberin sert bir şekilde nehyettiği (nehy-i şedîd) asabiyet, Müslümanların yurtlarının bekasını yıkan, aralarında kanlı bir mücadeleye yol açan etken olarak tanımlanmaktadır. Burada kavramın omurgasını "tecavüz" etme oluşturmaktadır. Bu kavram, din kardeşlerinin eşitlikten kaynaklanan haklarını ihlal etme anlamında kullanılmıştır. Tecavüz-eşitlik ikilemi içinde asabiyet, kardeşliğe dayalı eşitliği ortadan kaldıran eylem olarak değerlendirilir. Eşitlikte tarihsel olarak kendimiz için istediğimiz iyilikleri diğerleri için de isteme, ortak arzu duymayı da içine alacak şekilde ifade edilir. İslami terbiye açısından ise bütün Müslümanların "rûh-ı vahîd" olması en büyük temel amaçtır. Bu durumda eşitlik, İslami terbiyenin bir sonucu olarak Müslümanların hal ve arzularında ortaklıklarını ifade etmektedir. Eşitlik değeri ile kardeşlik statüsü arasında sürekli bir ilişkiyi muhafaza ederek yazar. "Her biri; müslümanlar şöyle böyle olsun! der de, hiç biri; Benim kavmim şöyle olsun, böyle olsun! diyemez." diyerek, "arzuda bir" duygusunu nifak ve ayrılık isteğinin karşısına koyar. Arap, Türk ve Arnavut, üzerinden meseleyi değerlendirmesi politik alanın dinsel bir dile nüfuz ettiğini göstermektedir. Bu halkların siyasete yönelik ulusal taleplerine karşı Osmanlı'nın değerini vurgulama hissine kapılır. "İslâm'ın son ilticâgâhı olan vatan-ı azîmimiz" in milliyetçi teşebbüslerden dolayı kalbinde kırılma olduğunu ifade eder. Osmanlı'nın, "son ilticâgâh" tasvirinde 1856 yılından beri düzenli olarak yerinden yurdundan kopan birçok millete vatan olmasının derin izleri bulunmaktadır. Milliyetçilik, tarihsel sahnede Peygamberden ayrılma, cahiliyetin dirilmesi olarak görülür. Çünkü bu hareketler, ona göre Müslümanları, özellikle Osmanlıyı "hufre-i helake" götürür. Dolayısıyla, Ahmet Naim, tekrar, bu konuyu Müslümanların cehaletine, bilmezliğine vererek, eleştirel üslubunu dini kimliğin bütünleştirici çerçevesi içinde kalarak yapmaya çalışmaktadır. Sınır daha ihlal edilmemiştir. Milliyetçi hareketlerin peygamberden ayrılma ve dünyevi saadetlerini ortadan kaldırma şeklinde düşünülmesi, politik olan ile dinselliğin Müslümanların çıkarı konusunda çakıştığını gösterir. Bu çakışmayı sağlayan ise Osmanlı Devleti'dir. Çünkü Osmanlı "son İslâm yurdu"dur. Osmanlı Devleti yıkılırsa "İslâm'ın bi-nişân olarak yalnız târîh kitaplarının mevzûâtı miyânında kalmasıdır." "Dîn-i İslâm'ın işte bunun kadar buğzettiği, bundan ziyâde nefret ettiği şey yoktur." Devletin varlığının dinin anlaşılmasına bu kadar dâhil olması, ontolojik olarak Müslümanların kendi varlıklarını siyasal aygıtı bağlamaları gibi yeni bir durumu ifade eder. Ahmet Naim, (2017: 67) reel politik bir durumun üstesinden gelmeyi dinsel bir meselenin çözümüne bağlar. Çünkü ittihat, kalbi bir şey olarak dinde

yer almasına rağmen, bunu siyasal bir dünyaya taşır. Gerekçesi ise oldukça açıktır: "Acaba kendi kılıçlarımız düşman kılıçlarının araya girmesine meydan bırakacak mı?"

Ahmet Naim'in milliyetçilik ile ilgili yazılarında kullandığı üslup ve tarz zaman içinde değişmektedir. Bu değişen üslup, devrin siyasal atmosferini yansıttığı gibi aynı zamanda İslamcılık ile milliyetçilik düşüncesi arasında var olan çatışma ve rekabetin şiddetini de yansıtmaktadır. Örneğin 1908 yılında yayınlanan birinci ve ikinci makalesinde nasihat içeren bir üslup ile Araplara seslenmektedir. Bu tenkidin Müslümanların birliği için çalışan "gayur bir kalpten" çıktığını söylemektedir. Üslup yanlış anlaşılmaktan endişe duyan bir kişinin doğru bildiği düşüncesini, kimseyi incitmeden söyleme gayretinin izlerini taşımaktadır. Arap Kulübü'nün Naim'e verdiği cevabında, öncelikle onun Arap kavmine karşı duyduğu hissiyatından dolayı teşekkür etmesi 1908'de genel olarak İslamcılık ile milliyetçi düşünceler arasında gerilimli ilişkilerin görülmediğinin işaretidir. Üçüncü makale, 1912 yılında Sebülürreşâd dergisinde yayınlanmıştır. Üslup daha sertleşmekte ve metnin temel amacı milliyetçilik yapan "bizden değildir"i karşı tarafa ispat etmektir. Bu makalede taraf ve özne belirgin değildir. Yakında çıkacak Balkan Savaşı'nın gerilimi, taraf ve özneyi daha da netleştirecektir.

Kara (2001: 31), İslamcıların 1912 yılına kadar milliyetçi düşünceleri eleştirmemelerini; onları ciddiye almamaları, İttihad Terakki'den çekinmeleri, fitne çıkarmaktan korkmaları gibi nedenlere bağlar. Kanaatimce bu sav doğru değildir. Ahmet Naim'in birinci makalesinde üslubu ve içeriği milliyetçilere karşı "doğru yolu" gösterme konusunda kaygısını ifade eder. İttihad ve tefrika arasında kurulan kuvvetli ve zayıf olma ikililiği de baştan itibaren muhatabın ciddiye alındığını göstermiştir. Hep ciddiye alınacaktır. Kudretin temeli olan ittihadı bozan bir unsur olarak milliyetçiliği, Akif ve Ahmet Naim, "nehy-i şedid" olarak değerlendirmiştir. Osmanlı kimliğine vurgu da bu dikkate alınmanın işaretidir.

Ahmet Naim'in milliyetçilik eleştirisindeki radikal tutumu yıllar geçtikçe artmaktadır. Osmanlı kimliği ile İslamcı kimlik arasında beka açısından kurulan ilişki, bütün herkes tarafından kabul edildiğinden tartışma sınırları belirsiz bir alanda din dilinin meşruiyeti içinde devam etmektedir. Ahmet Ağaoğlu, (1997: 583-86) Ahmet Naim'e verdiği cevapta Ahmet Naim'in dini kavramları yanlış kullandığına dair eleştirisi, milliyetçi hareketin din dili içinde kendine yer bulma isteğinin canlı olduğunu göstermektedir.

Bu yüzyılda milliyetçilik, anti-empyralist bir hareket olarak da düşünülmektedir. Bu nedenle, İslamcılar İslam dünyasındaki Batılı sömürgecilere karşı geliştirilen bütün bağımsız hareketlerini desteklemektedir. Özellikle, Sebülürreşâd'ın düzenli olarak İslam dünyasından haberler vermesi bu desteğin ifadesidir. Akçura, Ağaoğlu, Gökalp'ın İslamcı Afgani'nin ittihad-ı İslam için yerel birimlerin kendi bağımsızlıklarını kazanmasına dayalı tedricilik düşüncesine sempatik tutumları, din ve vatan sevgisinin karışımından doğan bağımsızlık düşüncesinin varlığıyla izah edilebilir. Sol düşünceleri ile tanınan Alexander Helphand (Parvus) un Türk Yurdu'nda 16,

Osmanlı İttihat Dergisinde ise 6 makale yazması, Ağaoğlu'nun Sebülürreşâd'ta 30 makalesinin yayınlanması (Gündüz, 2007: 76, 368, 224) İslamcılar ile milliyetçi hatta solcular arasında vicdani ve mücadele ortaklığına dayalı bir zeminin varlığını gösterir.

1908 yılında kurulan Türk Derneği'nin amaçları arasında "Millet-i Osmaniye"nin geliştirilmesi bulunmaktadır (Akai, 2008: 42). Bu ifade göstermektedir ki 1908 yılında milliyetçi düşüncede Osmanlı'dan kopuş ve yeni ulus yaratma arzusu açık değildir. Ancak 1908 ile 1914 yılları arasında matbuatta meydana gelen yeni milliyetçi gelişmeler ve İTC'ne karşı bütün kesimlerde var olan genel hoşnutsuzluk, İslamcı düşünce ile Türkçü düşünce arasında safların belirginleşmesini sağlamış, safları ayırmıştır. Bu koşullarda, Ahmet Naim'in 1914 yılında yayınlanan aşağıda değerlendirilen makalesi İslamcıların milliyetçi düşüncelere karşı aldığı ilk ciddi tavır sayılmalıdır (Hansu, 2007: 141).

Bütün olaylara rağmen onları gayri Müslimlere karşı tercih etmişlerdir. 1920 yılında, Nursi'nin (2004: 267) partiye "şedid bir muarız" olmasına rağmen, düşmanların onlara şiddetli hücumlarından ve "Antranik ile beraber Enver'e, Venizelos ile beraber Said Halim'e vurmam." düşüncesi çatışmayı kafir-Müslim açısından düşündüklerini gösterir. Said Nursi'nin (2004: 15) ittihatçılar hakkında "Onların bir kısmı İslam fedaileridir, bir kısmı de selamet-i millet fedaileridir." sözleri, İslamcılar ile milliyetçiler arasındaki bağların tamamen kopmadığını işaretidir.

5. Balkan Savaşları ve Ayrılığın İşaretleri

Milliyetçilik tek başına arz-ı endam etmeden önce din ile yakın bir teması vardı. Osmanlı toplumu için İslam, meşruiyeti sağlayan önemli bir otoritedir. İslam ve Türk kelimelerinin toplumsal çağrışımları, Türk milliyetçilerin Türk kavramı kadar İslam kavramına vurgu yapmalarını sağlıyordu. Çoğu Türklerin Müslüman olması İslam-Türk vurgusunun şiddetini artırıyordu. Türklük ve İslam arasındaki bu aynılık sadece Türkler arasında geçerli değildi. Çarlık döneminde Türkçülük yapanların kayıtlara Türkçülük kisvesi altında İslamcılık yaptıkları şeklinde geçmesi ve Rusya'da milliyetçi hareketlerin konferanslarını, Rusya Türkleri yerine, Rusya Müslümanları Konferansı adını vermeleri de onların bu konuda yaşadıkları ikilemi göstermektedir (Akgün ve Çalış, 2002: 589).

Balkan Savaşı ve sonuçları Türk milliyetçi düşüncesinin gelişiminde önemli bir devri temsil eder. "Türk milliyetçiliği aydınlar ve gençler üzerinde yayılmaya Balkan Savaşları'nda uğranılan bozgunlarla başlar. Pantürkçüler bu dönemde bu bozgunu telafi etmek için Cengiz Han, Tamurlenk, Babur gibi yitlik kahramanlar ve düşler sunar" (Georgeon, 2002: 27). Bu dönemin milliyetçiliğinin temel özelliklerinden biri kurtuluşu amaçlayan bir milliyetçilik olmasıdır. Semboller de bu açıdan oluşturulmuştur. Renan, "Ortak acı sevinçten daha birleştiricidir. Milli hatıralar arasında yaşlar zaferlerden daha makbuldür. Zira yas, görev yükler, ortak çabayı emreder." der. Balkan Savaşı Türk Milliyetçiliği üzerinde romantik bir dünya ve görev duygusu oluşturmuştur (Georgeon: 2009:108). Balkan Savaşı, Osmanlıcılık politikasının geçerli olmadığını ve ittihat-ı İslam

politikalarının Müslüman halklar üzerinde etkisinin azaldığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu iki sonuç, Türkçülük akımının İslamcılık düşüncesi karşısında güçlenmesine neden oldu. Milliyetçilik sadece Osmanlıcılık düşüncesine değil, Osmanlı kimliğini Müslümanlar için fiili ittihat-ı İslam olarak gören İslamcı düşünceyi de karşısına almaya başladı.

Bu koşullar içinde 1914 yılında yazılan makale, İslamcılar açısından kopuşun kaçınılmaz olduğunu ilan etmektedir. Bu kopuşun nedenlerini dergilerin tedrici değişen politikalarında görmek mümkündür. Örneğin, başlangıçta Selanik'te çıkan Genç Kalemler (1910) adlı dergi dilde milliyetçiliği savunurken aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin birliğini korumaya büyük önem vermektedir. Ancak daha sonra çıkan Osmanlı olmayan pantürkist Türk Yurdu dergisi (1912) daha radikal milliyetçi görüşleri savunmaktadır. Türk Yurdu'nun "refiki" olarak İslam Mecmuası'nın çıkması, artık İslamcılar ile Türkçülerin aynı dergide yazı yazmalarının sona erdiğinin önemli bir işaretidir. Türkçüler arasında var olan dergileşme, İTC'nin önderliğindeki siyasal gelişmenin matbuata yansımalarıdır. Özellikle İslam Mecmuası'nda Ziya Gökalp önemli görevler almış ve dergi Kur'an'ı Kerim'in çevirilerini yayınlamıştır. Sebülürreşâd'da yazan Şemseddin Günaltay gibi bazı yazarların İslam Mecmuası'nda yazmaya başlaması da İslamcılar ile Türkçüler arasında var olan belirsizlik alanını ortadan kaldırmıştır (Arai, 2008: 132-136).

Ahmet Naim'in düşünce ve üslubundaki sertleşmenin nedeni milliyetçiliğin bu yeni etkisiydi. Milliyet ve milliyet ülküsü, İslam ve ittihat-ı İslam düşüncesinin yerini almakta, bundan daha önemlisi, siyaset üstü bir anlayış sağlayarak üretilen politikalara meşruiyetini sağlamaktadır. Milliyetçilik, ideolojiler üstü bir temel ilke sağladığı, vatanın birliğinin korunmasının ve ulusal çıkarın ne olduğuna dair politikanın belirlenmesinde temel olarak, yeni meta-ideolojik işlevini İslamcılıktan devralmak istemekteydi.

"Dava-yı Kavmiyet" makalesi, özellikle Rusya'dan gelip Osmanlı Devleti'nde Türkçülük akımını geliştirmeye çalışan kişiler için önemliydi. Çünkü Rusya Müslümanları içinde pantürkizm ile panislamizm birlikte gelişmiş ve birbirlerini dışlamamıştır (Georgoen, 2009: 6). Türk Yurdu dergisinin refiki Tercüman adlı gazetesinin sahibi Gaspıralı'nın en önemli hayali 'Dünya Müslümanlar Kongresi'ni düzenlemektir. Bunun için En- Nahza adlı Arapça gazete neşreder (Akgün ve Çalış, 2002: 589). Bu veriler ışığında, Ahmet Naim'in pantürkizm, milliyetçilik ve İslam arasına koymaya çalıştığı mesafenin, milliyetçi düşünce açısından ne kadar olumsuz olduğunu anlamak kolaydır.

Bu makalesinde, Ahmet Naim, milliyetçiliği "bizden değildir" gibi temel ve ayrıştırıcı bir ilke üzerinden değerlendirmektedir. Bu; *nasihatten, ayrıştırıcı eleştirel* bir üsluba dönmenin iki temel etken tarafından sağlandığı ileri sürülebilir:

- i. İlk olarak 1908 ile 1914 dönemleri arasında matbuatta ve siyasi alanda gözükten gelişmelerden,
- ii. İslamcılar açısından milliyetçik, tefrikanın dışında, modernleşme ile ilişkisinin daha derin olarak kavranmasından kaynaklanmıştır.

İslamcılar için bu geç farkına varmanın nedeni milliyetçiliğin 19. yüzyılda anti-emperyalist karakterinin baskın olmasıdır. Daha önceden İslamcıların İTC'ne yönelik yapılan değerlendirmelerde, cemiyetin anti-emperyalist tarafının İslamcılar açısından önemsendiği savunulmuştu. Oysa 20. yüzyılda milliyetçi ideolojiler, aynı zamanda sekülerleşme ve modernleşmenin taşıyıcısıydı. “*Milliyetçilik Türk modernleşmesinin en önemli unsuru ve aynı zamanda diğer unsurların da hayata geçirilmesinde önemli bir zemini oluşturmaktadır. Milliyetçilik, siyasal ideolojiler zemininde bir fundamentalizm etkisine sahip, siyaset-ötesi ve ideolojiler üstü bir temel ilk hükmündedir*” (Bora, 2002: 15).

Tartışma basit bir şekilde kavmiyetçilik üzerinde yoğunlaşsa bile esas tartışma, dil, hars, medeniyet üzerine yapılmaktadır. Kavmiyetçiliğe karşı olanlar gerçekte harşlara, dillere ve ulus devletlere karşı çıkıyorlardı.

6. Ayrılığın İlanı: “İslam’da Dava-yı Kavmiyet”

Ahmet Naim’in kavmiyetle ilgili dördüncü makalesi yayınlanmadan önce Süleyman Nazif ve Ahmet Ağaoğlu arasında milliyetçilik üzerine tartışma olur. Süleyman Nazif, Ağaoğlu’nun Türk Yurdu’nda çıkan bir dizi yazılarını eleştirmektedir. Özellikle, Cengiz Han adlı yazılarına karşı Nazif, İctihad Dergisinin 30 Temmuz 1913 yılında çıkan 72. sayısında “Cingiz Hastalığı” diye eleştirel bir yazı yazar (Gündüz, 2007: 90-91). Ağaoğlu, bu eleştirilere karşı, milliyetçi hareketin Osmanlı Devleti’ne zarar vermeyeceğini ve diğer ulusların Osmanlı ile bağlantılarını zayıflatmayacağını ileri sürer. Ona göre Türk milliyetçi hareketi politik bir hareket niteliği taşımadığından, Osmanlı Devleti’nin egemenliğine tehdit oluşturmamaktadır. Milliyetçilik, etik ve sosyal bir hareket olarak Türkler için olduğu gibi diğer milletler için de tamamen hümanist amaçlar taşıyan bir harekettir. Ağaoğlu, milliyetçi hareketlerin Osmanlı Devleti’ni bölmek ve ayırmak değil bilakis, birlik için bir avantaj olduğunu ileri sürer. Türkler ve Araplar arasında ulusal bilincin artmasıyla birlikte aynı amaç ve ideal için mücadele edebilirler. Bu mücadeleyle birbirlerini daha iyi anırlar. Ağaoğlu’na göre Türkler, Araplar ve diğer milletler, ulusal ideallerini anladıklarında ve bu amaçlar için gayret sarf ettiklerinde, Osmanlı Devleti’nden kopmanın onların ölümü olduğunu dolayısıyla birlikte yaşamının gerekliliğini daha iyi anırlar (Soysal, 1986: 111-112).

İslam Mecmuası’nda İTC’ne yakın olan Musa Kazım kardeşliğin önemi ve ihmalinin sonuçları üzerinde bir makale yazmıştır. Bunun üzerine, Takip ve Tenkid mecmualarının sahibi olan Nüzhet Sabit’in Musa Kazım’ın makalesiyle ilgili “İslam’da milliyetçilik var mı varsa bunun sınırları nelerdir?” sorularını sorar. Ancak Musa Kazım, bu sorulara cevap vermez. Ahmet Naim, 23 Nisan 1914 tarihinde, Sebülürreşâd Dergisi’nde (2018: 112) biraz da alaycı bir şekilde, Türk Yurdu’na yakın olan İslam Mecmuasının bu sorular karşısında refikini gücendirmek istemediğinden dolayı, ihtiyar-ı sukut ettiğini söyler. Ahmet Naim’in makalesinin üst başlığı “İslâm’da Da’vâ-yı Kavmiyyet”, alt başlığı ise ‘Ta’kîb ve Tenfiz Mecmûası Sâhibi Nüzhet Sâbit Beyefendî’ye adını taşıması, bu görevi üzerine aldığı ifade eder. Ahmet Naim’in, kendisine sorulmamış sorulara cevap vermesi,

artık ideolojilerin sınırlarını belirlemenin gereğiyle ilgilidir.

Düşüncemize göre Ahmet Naim’in teşebbüsü, Balkan Savaşları’nın sonuçlarını telafi etme yerine onu daha da derinleştirmektedir. Bu teşebbüs, İslamcıların ittihad-ı Osmanî çabalarına karşı gelmek anlamı da taşımaktadır. Çünkü onlar bütün hareketlere karşı ılımlı olmakla bu işi yürütebileceklerinin farkındadırlar. Nitekim 1908 yılında, Sırâtümstakîm’de (2012: 314, 302) Türk Derneğinin Kuruluşu ve Nizamnamesini yayınlamıştı. Nizamname’nin 2. maddesi, derneğin, Türklerin geçmişini, lisanını, edebiyat, etnografya, etnoloji, coğrafya, eski ve yeni medeniyetlerini araştırma ve yayınlama; Türkçenin sade ve güzel bir lisan olmasına çalışma amacı taşıdığını ifade etmektedir. 4. maddesi, din ve cinsiyet ayrımı gütmeyen derneğe kayıt olunabileceğini düzenlemektedir. Bir sonraki sayısında Sebülürreşâd dergisi nizamnameyi ilan etmekle bahtiyar olduğunu söyler. 6 yıl sonra yapılan Ahmet Naim’in bu eleştirisi, İslamcıların ılımlı tavırlarını terk edeceklerinin işaretidir.

Ahmet Naim, kavmiyet davası olarak makalenin başlığını koyar, bu başlık, Musa Kazım ve Nüzhet Sabit beyin açıklamalarından, sorularından alınmıştır. Makalenin yayınlanma tarihi (1914) felsefi ve dini bir tartışmadan daha çok sorunun politik bir alanla ilgili olduğunu, devletin bekası açısından sorunlara yaklaşıldığını işaret eder. Öncelikle şunu vurgulamak gerekir. Tarih, metnin bütün dil dışı bağlamı örgütlediği için lugavi anlam kadar tarih de metnin anlamını yeniden inşa eder. Bu durumda metnin çerçevesini, devletin bekası ve içerideki birliği etkileyecek olumsuz ayrılıklar oluşturmaktadır. Sertlik, yaklaşan savaşın ayak seslerini duymayla da ilgilidir. Ama yine de makalenin sahip olduğu amaç, Ahmet Naim’in üslubu tarafından baştan itibaren kusurlu hale dönüştürülmüştür. Ayrılıkların fark edilmeye başladığı bu dönemde sert eleştirinin yapılması, geçişkenlik ve belirsizliği ortadan kaldırmıştır. Oysa ideolojiler arasındaki belirsizlik, ittihadı sağlamamasına rağmen, hiç olmazsa, çatışmayı ortadan kaldırmaktaydı.

Metin, tezleri ve delilleri açısından iki bölüme ayrılır. İlk bölümde, “ittihat” kavramı, dinsel açıdan yorumlanmaktadır. Kavmiyetçilik ile Batılı değerler arasında bağlantı vurgulanmaktadır. *İttihadın siyasal birlik ve batıcı değerlere karşı koyma anlamına gelen ikili anlamı*, Ahmet Naim’in anlaşılmasında temel bir faktördür. Naim’in milliyetçilik değerlendirmesinde temel kavram bu ikili anlama sahip olan ittihat fikridir. Bu birlik düşüncesi Müslüman halkları temel aldığı için siyasal; İslam dışı geçmiş ve Batılı değerlere karşı koyduğu için de toplumsal, kültürel içeriklidir. İki içerikli ittihat anlayışı, metne bütünlük sağlayan temel etkidir. İttihad-ı İslam, ittihad-ı anasırı içermektedir. Ahmet Naim’in düşüncesinde Osmanlılık, İttihad-ı İslam düşüncesinden taviz vermek değil, bilakis ittihadın gerçekleşmesine imkân tanıyan bir düşüncedir. Çetinsaya da (2009: 268) ittihad-ı İslami’ye taraftar olanlar için, “ittihad-ı İslami’yi ittihad-ı Osmanî içinde aramaya çalışmışlardır.” der.

Ahmet Naim, (2018: 112-3) makalenin ilk bölümünde, Balkan Savaşı’ndan sonra Arnavut’un ayrılmasının sonuçlarını, Osmanlı aydınları üzerindeki etkisini hatırlatmaktadır. Başta, Kürtleri “milliyetçi hastalıktan”

uzak bir halk olarak değerlendirmektedir. Ahmet Naim, (2018:116) Türkçülük hareketini ve aydınlarını ikiye ayırmaktadır: Halis Türkçüler ile Türk İslamcılar. Ahmet Naim'in milliyetçiler arasında yaptığı bu ayrım Bora tarafından "*Balkan savaşı'ndan sonra İslamcılar gayri ihtiyari olarak milliyetçiliğin oluşumunu ve içeriğini İslami açıdan denetleme, daha doğrusu buna şerh düşme konumunda kalmışlardır. Babanzade'nin ayrımı bu denetimin asli ve bugüne kadar uzanan ölçütü oldu.*" (Bora, 2009:114) şeklinde değerlendirilmiştir.

Ahmet Naim'in milliyetçiliği değerlendirmesinde asabiyet ve cahiliye kavramları merkezi bir yere sahiptir. Birinci kavram, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemdeki asabiyet davası güden kimseler ile milliyetçiler arasında bir analogi yapma imkânı kendisine sağlarken, cahiliye kavramı ise İslam öncesi döneme göndermede bulunduğu için, İslam'ın ortadan kaldırmak istediği şey olarak milliyetçiliği değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Ancak, her iki kavrama güncel tartışmalarda karşılık bulma çabası, Gökalp ve Ağaoğlu'nun eleştirisinde ifade edildiği gibi, kendisini anakronik bir duruma da düşürmektedir.

Ahmet Naim (2018: 116) makalesinin muhatabının Türkçü İslamcılar olduğunu ifade eder. Onlara seslenmesinde, onların düşüncelerini İslami açıdan kontrol etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Halis Türkçülerin görüşlerini de aktararak onları Türk İslamcılara şikâyet eder. Ahmet Naim, (2018: 113) Halis Türkçülerin;

- i. Zamanın milliyetçilik çağı olduğunu bu "seyl-i huruşan"a karşı koymanın mümkün olmadığını,
- ii. İslam Türklerin dünyevi mutluluğunu sağlayamadığından ilk olarak Türk, sonra Müslüman olmak gerektiğini,
- iii. İttihad-ı İslam mümkün olmadığından Türklerin yaşadığı yerlerde millet ittifadının gözetilmesi gerektiğini, ileri sürdüklerini, söyleyerek onları eleştirir.

Bütün bunları, yeni bir mefkûre, yeni bir iman, yeni bir kavim, yeni bir millet oluşturmaya çalışmak olarak değerlendirmektedir. Ahmet Naim, bunların düşüncesine "tatlı hülya" diyerek istihza eder. Bunları muhatap almayacağını çünkü bunların "dinsizliği" telkin ettiğini savunur. İsmi ve dinini yeni öğrendiği Orta Asya'daki Türklerle ittifadın ise imkânsız olduğunu vurgular.

Ahmet Naim, (2018: 116) ulusun oluşturulmasında önemli rolleri olan tarihsel köken bulma çabasına, yeni isimlendirmelere ve milliyetçi düşüncenin kurtuluş mitolojisini farklı yerlerde aramasına karşıdır. Ahmet Naim, "Halis Türkçüler"i Turan hayali kurmakla eleştirirken, kanaatimce, romantizm ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin gücünü küçümsemektedir. Oysa Türk milliyetçiliğinin en güçlü yanı romantizmdir. Ağaoğlu, hayal'i bir güç olarak kullanır. "*Hayal kadar vasi ve yine hayal kadar mübhem olan Türk aleminin hudud-ı hakikisini çizmekten müşkil bir şey yoktur*" (Arai, 2008: 91). Osmanlı Devleti'nin çıkmaza girdiği bu dönemde düşlere açılan Turan gibi mekânların rolünü küçümsememek gerekir (Georgeon, 2009: 32). Türk

milliyetçiliği tarihi haritaların ve simgesel temsillerin gelişmesiyle çağdaştır. Haritalar gerçeklerin simgesel temsili olarak kalmaz, düşleri desteklemeye yarar (Georgeon, 2002: 27).

Ahmet Naim (2018: 116) Türkçü İslamcılarla dertleşebileceğini, bunların da Müslümanları kırmak istemediklerini düşündüğünden, bunlarla konuşulabileceğini düşünür. Türkçü İslamcıların;

- i. Türklük akımının İslami davayı güçlendireceği, dolayısıyla milliyetçilik akımının İslam'a aykırı olmadığı düşüncesini, (Bu düşüncüyü "çifte mefkûre", "hatta üç mefkûre sahibi olmak", "hem yardan hem de serden vazgeçmeme" diye tasvir eder.).
- ii. Milliyetçilik davasında Türklerin Arap ve Arnavut milliyetçilerinden sonra bu akıma dâhil olduğunu, dolayısıyla Türkler açısından zorunlu olduğu iddialarını,
- iii. Cengiz'in kahramanlıkları ve Ergenekon'dan çıkışın kutlanması gibi tarihin yeniden okunup yeni isimler, bayramlar ve kahramanların ihdas edilmesi gerektiği düşüncelerini, eleştirir.

Ahmet Naim, (2018: 117) Türkçü-İslamcılara hitaben Türklerin İslam dünyasında yerlerinin önemli olduğunu, bu açıdan kendilerini önemli gören bu dünyadan ayrılmamaları gerektiğini savunur. Türklerin yönetici olarak önemlerine vurgu yaparak, "*Diğer Müslümanların Türklere yardım etmesinin dini bir vazife*" olduğunu savunur. Türklere yardımın dini bir vazife olduğunu vurgulaması Türkçü-İslamcılara ikna etmeye yönelik bir retorikten daha çok, millet-i hâkime ile Osmanlı Devleti'nin geleceği arasında var olan ortak kadere işaret etme çabasıdır. Bu düşünce, ittifad-ı İslam'ın ittifad-ı Osmanî içinde aramasının sonucudur. Bu anlayış Ahmet Naim'in, düzen, birlik ve Osmanlı merkezli bir İslam Dünyası'nın varlığına yönelik inancını da ifade eder.

Ahmet Naim'e göre, (2018: 115-117) Türkçü İslamcılarının sahip olduğu çifte gaye ile başarı elde edilemez. "Çatal kazık yere girmez." der. Ona göre Türklük gayesi, bütün Müslümanları kuşatamaz. Ayrıca, her iki gayeden birisini diğerinden fazla sevmek gerekir. Aşkta bölünme ve parçalanma olmaz. Bundan dolayı "Türklerin yüzünü Kabe'den Turan'a çevirmekten vazgeçiniz." Çünkü bu yöner birbirine zıttır, der. "Türk ve Müslüman" "Müslüman ve Türk" tabirlerini doğru bulmayan Ahmet Naim, birbirlerine "*Ey Türk!*" diyecek yerde "*Ey Müslüman!*" diye hitâb edinir. Kendisine dâimâ Müslümanlığından bahsediniz." demektedir. Ahmet Naim, Türklerin dil, kültür, medeniyet gibi özelliklerini geliştirmelerini ancak İslam'ın cevaz verdiği sınırları aşmamak koşuluyla kabul eder. Bununla birlikte, Ahmet Naim, hem Türklerin kendi tarihsel bilincini artırmaya dönük faaliyetleri önemserken hem de bu faaliyetin sonucu olarak gelişecek milli bilince karşı koymaya çalışmaktadır. Müslüman kimliğini de belki Cihan Harbi'nin olasılığıyla, bütün kimlikleri örtecek şekilde kullanmaktadır.

Ahmet Naim, din ile milletin tarihsel birliktelikten neşet eden kimlikleri dikkate almamakta, kendi anladığı dinin saf biçimine göre karar vermektedir. Geleneğin içinde biçimlenen İslam'ın halkın kültürel formu içinde

geliştirdiğini görmezden gelmektedir. Nitekim Yahya Kemal ile tartışması da bunu göstermektedir. Doğrusu ittihad-ı İslam için yapılması gereken, kültürel düzeyi ifade eden Türklük, Kürtlük ve Arnavutluk ile İslam dini arasındaki kavramsal düzeyde aynileşmeyi yapabilmektir. Nitekim kendisi aşağıda ifade edileceği gibi İslam ile Arap kimliği arasında bir aynileşme yapmaktadır.

Ahmet Naim, (2018: 114) Türk-İslamcılarını arafta kalmakla suçlamaktadır. Çünkü ona göre, Halis Türkçülerle tamamıyla uzlaşmadıkları için, halk bunların ne demek istediğini anlamamaktadır. Türk-İslamcılarının geçmişte Türklere ilişkin bir töz varmış gibi düşüncelerini eleştirmektedir.

“Bir kere gâyenizi “hâlis Türkçüler”le tamâmiyle birleştiremediğiniz için ne demek istediğinizi lâıykıyla anlamayan avâm-ı kavim ne yapacağını bilemiyor. Kendilerine: “Sizin atalarınız Kara Han’dır, Bozkurt Han’dır, Oğuz Han’dır, Cengiz Han’dır, Hülâgu Han’dır, bilmem ne handır” dediniz. Bin yıldan beri akvâm-ı sâire kaniyla karşı karşıya Türklüğe lisândan başka bir nisbetleri kalmadığını, hattâ birçoklarının Türklüğü –sonradan öğrenilmiş lisândan dolayı– sırf ârizî bir şey olduğunu akıllarına bile getirmeyerek kendilerini hakikaten bu saydığınız müşriklerin öz evlâdı zannediyorlar.”

Ahmet Naim’in, kavimlerin karışmasından dolayı saf ırk bulunamayacağına dair bu görüşü, Ziya Gökalp tarafından da desteklenmektedir. Ziya Gökalp’ın kültür temelli ‘Türkleşme’ politikası, Ahmet Naim’in saf ırk olmayacağı düşüncesinin önemli bir destekçisidir. Çünkü “Türkleşme” bir özü değil, özü arındırmayı ya da onu yeniden tanımlamayı içerir.

“Türkleri istediğiniz kadar irşad ediniz. Yalnız dikkat ediniz ki, irşadlarınız, hizmetleriniz “Türklük” namına değil, “Müslümanlık” namına olsun.”(2018:115) Ahmet Naim’in, “Türklük” ile “Türk” arasında temel ayrım yapması, onun bütün milliyetçi değerlendirmesine sinmiş bir şekilde bulunur. Onun düşüncesinde Türk, somut bir varlık olarak ümmetin parçası iken, “Türklük” ümmetten ayrılmıştır. Bu açıdan Türklere gereği gibi hizmet yapmayı dini bir vazife sayarken, kültürel bir içerik taşıyan Türklüğe karşıdır. Türklüğü tarihsel bir inşa olarak düşünür.

Makalenin ikinci bölümü, kutsal metinlerden hareket ederek milliyetçi düşüncüyü eleştirir. Bu bölümde üç temel kavram üzerinden aktarımda bulunmaktadır: Tefrika, nifak ve dalâlet. Tefrika, cemaatin karşıtı olarak düşünülmektedir. Cemaatten ayrılmayı kayıp ve kaybetme olarak değerlendirmektedir. Nifak ise ittihadı tehdit eden davranıştır. Buna İslam tarihinden bolca örnek vermekte, kendi kavmi ve ailesiyle övünme olarak niteleyerek, cahiliye davası demektedir. Dalâlet ise dinin doğru kabul ettiğinden ayrılmayı itikadî bir dile dönüştürülmüştür. İlk ikisi temelde sosyal ve siyasal alandaki tavırla ilgili iken sonuncusu bu tavra bağlı olarak geliştirilen dinsel bir hesap verme niteliği taşımaktadır. Ahmet Naim’in (2018: 124) kendi savunduğu şeyi alt eden bazı unsurlar da bu bölümde yer almaktadır. Örneğin Arap milletine ait hadis olarak öne sürdükleri, İslam’ın kardeşliğe dayalı eşitlikçi düşüncesiyle çelişmektedir. “Araba muhabbet îmândır. Onlara buğz ise nifâktır.” “Kureyş’e muhabbet îmândır.

Onlara buğz ise küfürdür. Araba muhabbet îmândır. Buğz küfürdür. Her kim Arabı severse beni sevmiş, her kim Araba buğz ederse bana buğz etmiş olur.” “Arab zelil olursa İslâm zelil olur.” gibi sahilliği tartışmalı birçok hadisi kullanması, doğrusu İslam’ı belli bir etnik yapının tasallutuna hasretmesinden öte İslam’a giren milletleri baştan itibaren ikincil bir duruma düşürmektedir. Amacı ittihat olan bir makalenin bu konuda daha dikkatli olması gerekirdi. Türkçüler, Ahmet Naim, İbn Haldun’un Araplar için söylediklerine paralel olumsuz Arap imgesine dayalı eleştiride bulunsaydı, tartışma daha radikal sonuçlara yol açardı. Dolayısıyla, Ahmet Naim’in Araplar hakkında hadis diye bazı şeyleri aktarması öne sürdüklerinin temelini eşmektedir.

Bu bölümün güçlü kısmı Kur’an-ı Kerim ve hadislere dayalı kavmiyetçiliği eleştirmesidir. Zayıf kısmı ise ayetlerde ve hadislerde yer alan asabiyet, kabile asabiyeti (Evs-Hazrec / Ensar-Muhacir / Kahtan-Adnan) gibi konuların direk olarak millet tartışmalarına dâhil edilmesidir. II. Meşrutiyet dönemindeki milliyetçilik en azından bu kabileler arasındaki övünme ve soy asabiyetinden farklı bir içerik taşımaktadır. Övünme ve küçümseme gibi etik davranışları milliyetçilik için kullanmak en azından Türk Nizamnamesi’nin kuruluş amacını gösteren ikinci maddesiyle irtibatlı değildir. Ayrıca milliyetçiliğin Batılı ve sömürgelerdeki biçimi o günkü şartlarda farklıdır. Üçüncü dünya milliyetçiliği, toprakları işgal edilen ulusların milliyetçilikleri, diğerine değil, kendine atıfla inşa edilen bir milliyetçilik düşüncesidir.

Ahmet Naim, (2018: 117-9) kavmiyetçiliğin kendine yeni bir kök ve tarih bulmasına da karşıdır. Cengiz’in mukaddes yasası üzerine yapılan yeminleri ve ‘mukaddes toprağına’ dair terkihi eleştirmektedir. Bazı Türkçülerin eski isimlerini bırakıp Gündüz, Uyanık, Gök, Konur Bey gibi yeni isimler almasını, Peygamber’in yeni dine giren bazı kişilerin isimlerini değiştirmesi ile kıyas etmektedir. Şaman geleneğinin öne çıkması da Babanzade için mitolojik bir kaynak bulmak ile eş anlamlıdır. Ahmet Naim, Paskalya Bayramı’nın kendisini ‘Ergenekon’dan çıkış bayramından daha ‘mütehassıs’ ettiğini alaycı bir şekilde ifade eder. Wallerstein de ulusun inşa edilmesinde resmi tören ve bayramların önemli olduğu düşüncesi ile Ahmet Naim’in ‘Ergenekon’dan kurtuluşun bayramı’ gibi yeni bayram törenleri ihdas edilmesi düşüncesi arasındaki benzerlik göze çarpmaktadır. Ahmet Naim, milliyetçi dili kendi içinde çözümlenmesinde, birçok kusur olmasına rağmen, oldukça başarılıdır. Millet’in ‘hayali cemaat’ olduğuna dair modern kuramlar ile Ahmet Naim’in görüşleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Ahmet Naim’in, ne yazık ki, bu kuramın öncüsü olma konusundaki hakkı yenilmiştir. Ahmet Naim’in düşüncesinde ırkçılığa tahammül gösterilmemesinin iki temel nedeni vardır. İrkçılığın;

- En bariz vasfı olarak kendi milletini diğer milletlerden üstün görmesi ve bu üstünlüğü İslam’dan başka bir şey üzerinde temellendirmesidir.
- Bu düşüncenin siyasal ve ekonomik olarak ittihad-ı İslam düşüncesine karşı gelmesidir. Bu ırkçılık tanımlamasında temel faktör, ırkçılığın dönemin ruhunu ifade eden “ittihat” düşüncesinden ayrılmayı ifade etmesidir.

Milliyetçiler tarafından “millet” genelde iki şekilde tanımlanmaktadır: Birinci cevher olarak, ikincisi süreç olarak tanımlamadır. Ahmet Naim her iki tanımlama çabasına da karşıdır. Birinci olarak tümdengelsel olarak sanki milletin geçmişten günümüze devam eden ve nesiller tarafından taşınan bir tözü varmış gibi tanımlanmasıdır. Şimdide mamul edilmiş millet anlayışının geçmişe yönelik yürütülmesidir (Balibar, 2007: 106). İkinci olarak millet kavramı, fabrikaya giren ham maddenin işlendikten sonra çıktı haline gelmesi gibi süreçteki değişimlerin dikkate alınarak kullanılmasıdır. Bu kullanımda ise millet tarihsel bir yürüyüş içinde değişip dönüşmekte, sürekli bir süreç içerisinde yeni özellikler alarak devam eden varlık olarak düşünülmektedir. Bu millet tanımlarından birincisi, kendini tarihsel bir öz ile ilişkilendirmekte iken diğeri, kendini tarihte inşa edilen olarak değerlendirmektedir. Ahmet Naim, ‘tarihsel bir öz’ iddialarından dolayı, “Halis Türkçüleri”; Türklüğü bir süreç olarak değerlendirdikleri ve daha sonraki uğrağı içinde İslam’ı da Türklüğün oluşumunda bir etken olarak düşündükleri için “Türk-İslamcılar”ı hedef almaktadır. Bir başka açıdan töz/tarih/(Akçura), süreç/coğrafya/sosyoloji/(Gökalp) çizgisini eleştirmektedir.

Ahmet Naim’in bu makalede ağır ithamlarda bulunması bazı kesimler tarafından Kürt olmasına bağlanmıştır. Oysa metnin ruhunda ve lafzında böyle bir imayı bulmak mümkün değildir. Milliyetçi kesim de, makalenin hem Türkçülük yapanları hem de Türkleri aşağıladığını, Arapları ise övdüğünü iddia etmiştir (Hansu, 2007: 145).

6.1. Kavram Tercihleri

Tartışma kavramlar üzerinden devam etmektedir. Ahmet Naim’in makalesine cevap veren Ağaoğlu’nun makalesinin adı “Dava-yı Milliyet”tir. Gökalp kavmiyeti, siyasal meşruiyete veya bir modern ulusa göndermede bulunmayan, dar anlamda, içinde dilin öğrenildiği nesep açısından birbirine yakın insanları kapsayan şekilde tanımlanmaktadır (Gökalp, 2010a: 24). Geniş anlamda ise aynı dili konuşan insanlara tekabül eder. Gökalp kavmiyet ile ulus arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre bazı Türkçüler de ulusu kavim topluluğuyla karıştırırlar. Kavim ile ulusal öz arasında bir ilişki olmadığını düşünen Gökalp, kavimsel saflık geçmiş tarihlerde kalmıştır. Yani kavim, millet fikrinin gelişmediği eski toplumlar için geçerlidir (Gökalp, 2010a:24-25). Oysa Ahmet Naim, kavme tam olarak Ziya Gökalp’ın millet kavramındaki anlamını vermektedir. Ayrıca Ahmet Naim’in kavim (ırk) ve millet (din) kavram karşıtlığına paralel bir şekilde, Ziya Gökalp, millet (ulus) ve ümmet (din) kavramlarını kullanmaktadır. Bu kavram seçiminde, Ahmet Naim’in geleneğin otoritesi etrafında tartışmayı sürdürmek istemesine karşılık, Gökalp’ın sosyolojik analize dayalı olarak geçmişte olanı, şimdiki zaman içinde yeniden üretmek isteği yatmaktadır. Gökalp’ın “yeni kavramlar, çağın konuşmasıdır” (2010b: 19-22) demesi tam olarak bu anlattıklarımızı özetlemektedir. Tartışmanın İslamcı tarafındaki Mehmet Akif’in bu dönemdeki şiirlerinde kavim, kavmiyetçilik yerine fikr-i kavmiyeti kullanması, İslamcılar ile Türkçüler arasında yürütülen düşünsel tartışmaların, mevzi savaşı olarak kavramlar üzerinden yapıldığının önemli bir göstergesidir. Çünkü İslamcılar, yeni olanın hükmünü eski kavramlarla verdikleri sürece galip gelmekte olduklarının

farkındadır. Yine de Ahmet Naim, Musa Kazım, Ahmet ve Nüzhet Sabit’in de kavmiyet tabirini kullanması, Osmanlı siyasal düşüncesinde kavramların yeni politik kültür tarafından yer değiştirmeye daha uğramadığını göstermektedir.

Ahmet Naim, Dar’ul Fünun’da ümmet ve millet konusunu Ziya Gökalp ile tartışırken, Gökalp’e ‘ayet ve hadislerin manasını değiştirerek dinsiz’ olduğunu söylemektedir (Hansu, 2007: 32). Gökalp bu tartışmadan bir yıl önce (1913) Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı kitaba temel olan makalelerini yayınlamaya başlamıştır. Bilindiği gibi Gökalp, bu makalelerinde İslam ile milliyetçiliği uzlaştırma çabası içindedir. “Dinsizlik” suçlaması, kavramları bağlamlarından koparmaya yönelik bir eylemi nitelemeye dönüktür.

Sonraki dönemlerde, milliyet kavramı, anlam değişmesine uğramasına rağmen tercihlerini hep korumuştur. Öğrencilerinden olan Macid Gökberk’in tanıklığına göre Ahmet Naim, “hep kavmiyet derdi, milliyet demezdi.” Niyazi Berkes de “onun dilinde milliyetçilik, dincilik demektir” (Kara, 2005: 228-233) derler. Tartışma cumhuriyet döneminde cılız bir şekilde devam etmiştir. Birinci Meclis’te Hamdullah Suphi’nin, Akif’e yönelik olarak “*Kendileri milletperverliğin daima aleyhinde enfes şiirler yazmışlardır.*” sözüne karşılık Akif’in, “*Ben kavmiyet aleyhinde bir adamım, milliyet aleyhinde değil.*” (Düzdağ, 1997:176) diye cevap vermesi kavramların henüz siyasal olarak oturmadığını göstermektedir.

6.2. Eleştirinin Sınırları

Ahmet Naim, milliyetçileri dini esas alarak ikiye ayırmaktadır. Fakat milliyetçi düşünce kendi içinde dini esas alan bu sınıflandırmayı aşan farklı görüş ve düşüncelere sahiptir. Örneğin dine karşı saygılı olan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu arasındaki farkları göz ardı etmektedir. Georgeon’un (2009-89-93) Ziya Gökalp ile Akçura’yı karşılaştırdığı çalışmasında, iki düşünür arasında çok önemli farklar tespit etmektedir. Akçura’ya göre ulus, ırk, dil ve ortak gelenekle tanımlanır. Gökalp’a göre ise “*millet lisanca, dince, ahlakça, bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan zümredir.*” Ziya Gökalp’ın ümmetin türevi olan bir ulus inancına sadık kaldığı söylenebilir. Ziya Gökalp’ın pantürkist tezlerle arası iyi olmasına karşılık, özünde kararlı bir Osmanlıcı olarak kaldığı bilinmektedir; onun için ulusal topraklar Osmanlı Devleti’nin topraklarıdır. Akçura, Ziya Gökalp’i ittifad-ı anasır politikasına bağlılığından dolayı eleştirmektedir. Akçura, Türk toplumunun batılılaşmasını Abdullah Cevdet gibi ideolojik bir seçim olarak değil, pratik bir zorunluluğun sonucu olarak düşünmektedir. “*O, ‘Avrupalılar’dan demiryolu köprüsü ve havada uçma makinesi yapmayı öğrenelim ama Avrupalıca düşünmek usulünü zinhar talim etmeyelim, mezhebine bir türlü aklum ermez’ diyordu.*” Georgeon (2009: 4) Akçura, tarih ve antropolojinin gelişmesi ile birlikte Türk milliyetçiliğinin ikileminin derinleşmekte olduğunu düşünür. İkilem çözülmez bir şekle varlığını korumaktadır. Tarihsel kökler mi, bir coğrafyada kökleşme mi? Gökalp, Osmanlı coğrafyasında kökleşmeyi, Akçura ise tarihsel kökleşmeyi seçmekteydi. Gökalp’ın Osmanlı havzasında “Türkleşmeyi” seçmesi ve “Esasları” bu coğrafyada

araması, makalelerinin çoğunu yayınlattığı İslam Mecmuası'nı seçmesinde de kendini göstermektedir.

Ayrımın kendisinde sorun olduğu gibi resmin doğru çizildiğinden de şüphe etmek gerekir. Çünkü, Ziya Gökalp'in düşüncelerini de tam temsil etmemektedir. Ziya Gökalp, İslamcılar tarafından dile getirilen Hulagu'nun yaptıkları ile Türkçüler arasında kurulan irtibatın oldukça rahatsızdır. Ahmet Naim'e dolaylı olarak cevap verir. *"Türkler'de milliyet hissi uyanmaya başlayınca Türk kelimesi başka türlü hücumlara maruz kaldı. Hülagu'nun vahşice zulümleriyle Türkçülük arasında bir münasebet varmış gibi, hücum hileleri yapıldı. Bir taraftan da Türkçülük İslamcılığa zıt olarak suçlanır. Hâlbuki Türkçülerin gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür. Türkçülerin millet ülkeleri Türklükse, ümmet ülküsü de İslamlıktır."* (Gökalp, 2010b: 41).

Ahmet Naim, milliyetçi projenin en azından o dönemde var olan tedrici düşüncesini dikkate almamaktadır. Ziya Gökalp, İslam birliğinin uzun bir zaman içinde belki gerçekleşebileceğini, fakat bu zamana kadar milletlerin milli uyanışlarını ve toplumsal bağımsızlıklarını sağlamaları gerektiğini savunmaktadır (Gökalp, 2010b: 75). O dönemde üzerinde durulan aile-i İslamiye teorisine göre, İslam birliğine milliyetçi gelişmeleri tabi kılma eğilimleri sezilmektedir. Birlik iki safhada gerçekleşir. Birinci safhada, her İslam kavmi kendini milliyet alanında geliştirmeli, mümkün ise bağımsız bir devlet olarak kurulmalıdır. İkinci aşama ise kurulan bu devletler birleşmeli ve İslam birliği oluşturulmalıdır (Tunaya, 2003: 81).

Ahmet Naim'in, ittihadın milletlerle mi yoksa fertlerle mi sağlanacağı veya nasıl sağlanacağı ile ilgili görüşleri bulunmamaktadır. Ancak milli bilince karşı olmasından Ahmet Naim'in ittihadı fertler düzeyinde düşündüğü söylenebilir. Aile-i İslamiye görüşünün temelinde yerel düzeyde milletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve ekonomik ve kültürel gelişmelerini tamamlamaları bulunmaktadır. Aile-i İslamiye, ittihadı geleceğe havale ederken, şimdi zamanda ise milliyetçiliği onun hazırlayıcısı olduğu için desteklemektedir. Bu açıdan Ahmet Naim için aile-i İslamiyeyi savunmak ile ırkçılık arasında geçişli bir alan olduğunu söylemek zor olmayacaktır. Ziya Gökalp'te (2010b:41) bu düşünce *"Türk kavmi 'ben varım' dedikten sonra mesuliyetini daha iyi değerlendiriyor... dindaş ve devletdaşlarıyla daha güzel anlaşmak yollarını bulabiliyor."* *"Nefsini bilen rabbini bilir, kendini tanıyınca diğer kavimlerin haklarını da bilir...Türkçülerin ayrıca bir ümmet programları da olmalı"*. Ziya Gökalp, bu cümlesiyle Afgani'nin siyasal projesine benzer şeyleri ifade ederken Ahmet Naim'in görüşleri ile uzaklıklarını göstermektedir. Ahmet Naim, ittihad-ı İslam'a karşı olmakla temellendirdiği ırkçılık görüşü nedeniyle, Ziya Gökalp (2010b: 42) tarafından, isim verilmeden "İslam milliyetçisi" olarak adlandırılmasını kolaylaştırmıştır. Fakat Ahmet Naim, (2018:118) bu konuda oldukça serttir. Çünkü *"bir insan kendi kavmini sevmekle diğer Müslümanları niçin sevmesin' demeyiniz."* Aileler arasında var olan tatsızlıkların büyük neticeler doğurması gibi Müslümanlar arasındaki tatsızlıklar da muhabbetin düşmanlığa tekabül etmesini sağlar, der. Bu sözleri ile Ziya Gökalp'in Türkçülerin ümmet programları da olmalı ve İslam birliği

sağlanıncaya kadar *"Müslüman kavimler milli uyanışlar, milli uğraşmalardan yükselmeden, hiç olmazsa toplumsal bağımsızlıklarını muhafazadan mahrum mu kalsınlar?"* (Gökalp, 2010b: 76) şeklindeki sözlerine katılmamaktadır. Gökalp'in 'Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak' düşüncelerine de aynı nedenle "çatal kazık" demektedir: *"Halbuki Türk meselidir. Çatal kazık yere girmez"* (Ahmet Naim, 2018:118).

7. Eleştiriye Cevaplar: Ağaoğlu ve Gökalp

Ahmet Naim'in 'Dava-yı Kavmiyet' makalesinden sonra, Ahmet Ağaoğlu, Türk Yurdu'nda bir cevap neşreder. Ziya Gökalp ise yazılarında dolaylı olarak cevap vermektedir. Ağaoğlu'nun makalesini iki bölüm üzerinden değerlendireceğiz. İlk bölümde, kendisine yöneltilen ve gerçek dışı olarak değerlendirdiği iddialara cevap vermektedir. Ona göre, milliyet akımıyla ilgili yazanlar, bu akımı okumak, anlamak amacıyla yazılı kaynakları değil, "deniliyor", "işitiliyor" gibi asılsız haberleri temel almaktadır. Ahmet Naim'in yazdığı şeyleri, herhangi bir gazete veya basılı bir metin aracılığıyla teyit edemediğini söylemektedir. Bununla birlikte Ağaoğlu, (1997: 582) İslamiyeti kendilerine dava edinmiş kişilerin Türkçülerin nazarında çok muhterem ve saygın kişiler olduklarını, bu nedenle onların milliyetçilerle ilgili görüşlerini tartışma ve düzeltmenin kendisi için bir vazife ve şeref telakki ettiğini düşünür. Ağaoğlu'nun bu düşüncesi, milliyetçi hareketlerin, İslam'ı halen meta-ideoloji olarak toplumu ve devleti kuran unsur olarak düşünmelerinin sonucudur. Ahmet Naim, ideolojik sınırları belirlemeye, içeride ve dışarıda olanları ifade etmeye çalışsa bile II. Meşrutiyet'te ideolojik bir akım haline gelen İslamcılığın ideolojik çerçevesinin net olarak daha çizilemediğini de göstermektedir. Çünkü Ahmet Naim tarafından savunulan düşünceler halen ideoloji olarak değil, din dilinin içinde gelişen bir düşünce olarak Ağaoğlu tarafından anlaşılmaktadır. Ağaoğlu ilk bölümde temelde; (1997:581)

- i. Ahmet Naim'in Halis ve Türk İslamcı ayrımının indi, keyfi ve gerçek dışı olduğunu bundan dolayı *"Türkçülük gayr-i kabil-i taksim bir vahid-i küldür."* düşüncesini savunmaktadır. (Türkçüler bölünemezler.)
- ii. Ona göre İslam ve Türkçülük arasında sınır çekmek mümkün değildir. Türkçülük akımı, özellikle gençlerde İslamiyet'e olan bağlılığı artırmaktadır. (İslam ile Türkçüler arasında karşılık yoktur.)
- iii. Ağaoğlu, toplumsal işlevinden dolayı, dinin toplumun temeli ve önemli unsuru olduğunu ileri sürmektedir. (Din olmadan millet olmaz.)

Ağaoğlu, (1997: 583-4) Ahmet Naim'in Türkçülerini ayırmasına itiraz etmektedir. Önemli olan itirazının gerekçesidir. Ona göre, Ahmet Naim'in vesikaya dayanmayan düşüncesi, Türkçüler arasında dinsizliği geliştiren kişilerin olduğuna dair varsayımına dayanmaktadır. Ağaoğlu, Türkçülük akımının içinde yer alan birisi olarak, aralarında değil dinsizliği yayan kişilere tesadüf edilmesi bunlara hoşgörü ile bakan milliyetçilerin dahi olmadığını savunur. Ağaoğlu, düşüncesini, dinin toplumsal yapıdaki işlevine dayanarak açıklamaktadır. Ona göre din, milletin, en mühim esası ve ögesini oluşturduğundan milliyetçilerin dinin bu rolünden dolayı ona uzak durmaları düşünülemez. Aşağıda görüleceği gibi

Ağaoğlu, milleti, iki açıdan tanımlamaktadır: Dil ve din. Bundan dolayı, Türkçüler arasında Halis ve Türk-İslamcı gibi ayrımların olamayacağını savunur.

Ağaoğlu,(1997: 583-4) ikinci bölümde tarih ve sosyoloji etrafında Ahmet Naim'in ayet ve hadislerin yorumuna itirazlarını dile getirir. Ona göre Ahmet Naim'in makalesinde üç temel iddia ileri sürülmektedir:

- i. Dinsel açıdan: Milliyetçilik düşüncesine İslam'ın cevaz vermediği, onu yasakladığı gibi dinin ruhuna da aykırıdır.
- ii. Devlet ve toplumsal açıdan: Milli akımlar zararlıdır.
- iii. Meşruiyet açısından: Kaynağı Avrupa olduğu için bu akımlar doğal ve iç dinamiklerden yoksundur.

Ağaoğlu, bu bölümde İslam tarihini, milliyet, asabiyet ve kabile kavramlarının içeriklerini aydınlatmak amacıyla sosyolojik açıdan okumaya tabi tutar. Yöntemi, kutsal metinlerin literal yorumuna karşı yaşamın gerçekliğini ve vakayı yorumun sınırlarını koruma ve denetleme açısından esas almaktadır. Tamamlayıcı olarak sosyal gerçekliği, ayet ve hadislerin içeriğini inşa etme ve kasıtlarını açıklamada kullanmaktadır. Kavramları, metnin tarih içinde yapmak istediği açısından içeriklendirmesi ve kavramı metnin dışında tarihsel olgu açısından inşa etmesi, Ağaoğlu'nun düşüncesine yetkinlik katmaktadır. Ahmet Naim'in metni esas alan literal yorumuna karşı, Ağaoğlu, metnin amacını açığa çıkaran tarihsel ve sosyolojik yaklaşımı önermektedir.

Ağaoğlu, tartışmayı, dinsel kavramların dışında vicdan-ı milli, vicdan-ı umumi, gaye-i müşterek, esasat-ı kavmiye, tabiat-ı eşya gibi yeni kavramlar kullanarak, tanımlar yaparak devam ettirir. Ağaoğlu, (1997: 583-585) İslam'ın millet hissini kabul etmediğine dair Ahmet Naim'in ne kadar malzeme var ise yığıldığını düşünür. Oysa ileri sürdüğü kutsal metinlerde, "kavm" kelimesi geçmemektedir. Bu durumda, Ahmet Naim, asabiyet kavramı ile milliyet kavramını karıştırmaktadır. Fakat bununla birlikte, milliyet/kavmiyet kavramının içeriği konusunda ihtilafın olabileceğinin kabul etmektedir. Ona göre milliyet "aynı surette hisseden bir kitle-i efrada" denilir. Müşterek hissiyatı oluşturan, inşa eden ve yayan, dil ve dindir. Dünyadaki bütün milletlerin gelenek, örf ve edebiyat gibi sanatsal unsurları dinden etkilenir. Dil, bu kültürün özeti ve ögesidir. Bu açıdan, milliyet kavramını asabiyet olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ona göre asabiyet aile bireyleri ve ecdat arasındadır. Milliyet ise asabiyetten daha geniş olmakla birlikte bir mekânda bir araya gelemeyecek olan manevi bir kitleye bağlılığı ifade eder. Asabiyetin kendilik bilinci yoktur, oysa milliyet, kendilik bilincine ve vicdan-ı milliyeye sahiptir. Ahmet Naim'in ileri sürdüğü ayet ve hadisler, milliyeti değil, asabiyeti ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. İslam'ın emri Arap coğrafyasında birliği sağlamaktır. Böylece, Araplıkta, vicdan-ı umumi, gaye-i müşterek oluşturmaktır. Asabiyetten kurtulan Araplar, İslam'da birliği sağlamış oldular. Arapların vahdeti ve genel vicdanı oluşmadıkça İslamiyetin gelişmesi olanaksızdı. Ortak bir vicdan, ancak ortak bir gayeye sahip olabilirdi. Bu da milliyet düşüncesiyle sağlanabilirdi. Ağaoğlu, dini, müşterek vicdan ve gaye ile ilişkilendirdikten sonra Arap toplumunun gelişiminde dilin önemini, Kur'an-ı Kerim

üzerinden açıklar. Kur'an Araplara ortak bir dil vermiştir. Dil sayesinde, milli birlik, millet vicdanının taşıdığı mefkûre ve gayeye hizmet eder. Böylece, Ağaoğlu, din ve dil üzerinden İslam'ın bir toplum oluşturduğunu düşünmektedir. Bu düşünce, politik açıdan ona geniş bir yorum sahası açacaktır.

Politik açıdan İslam tarihini değerlendiren Ağaoğlu, (1997: 586-90) Medine'de peygamber ve arkadaşlarının ortak his, fikir ve gaye yoluyla birlik oluşturmaya çalıştıklarını savunur. Ortak hissi, fikri ve gayeyi oluşturma açısından, farklı coğrafyalarda, çoklu din, dillere müsaade eden, hoşgörüsü ile tanınan İslam, Arap Yarımadası'nda İslam'ın dışında bir dinin yaşamasına müsaade etmemiştir. Böylece, Arap Yarımadası'nda İslam, Arap milletinin şiarı, vicdanı ve hissi olmaya çalışmıştır. Arapların vicdan-ı millisi İslamiyettir. Ağaoğlu İslam'ın bu politikasına derin siyaset demektedir. Ona göre, Arabistan yarımadasında birliği sağladıktan sonra Beni Gassan ve Munzir gibi yarım ada dışındaki Arapları da İslam'ın içine dâhil ederek İslam, bütün Araplarda müşterek vicdan-ı milli oluşturmıştır. Kalplerin ısındırılması ile ilgili ayeti de sadece Arap yarımadasında birliği sağlamaya dönük bir uygulama olarak değerlendirmektedir. Kendi vicdanını ve istikametini birlik aracılığıyla kuran Arap halkı için kabile içi asabiyet gibi düşünceler, milli vicdanın mefkûresi açısından aşıldığını söyler. Burada Ağaoğlu temel düşüncesine varmaktadır: **İslam, milliyet esasını yıkarak değil, onu temin ederek, ona dayanarak yükselmiştir.** Peygamber ve arkadaşları için temel uğraş, Arap milletinin birliğini sağlamaktır. Ağaoğlu tam da asabiyetin Arapları böldüğünü, birlik ve millet fikrinin ise bu sorunu aştığını düşünür. Evs/Hazrec, Ensar/Muhacir, Beni Sakife olayının, Ümeyye ve Haşim kavgalarının, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemindeki karışıklıkların ve savaşların nedeni olarak asabiyeti ileri sürer. "*Mefkûre vicdan-i milli ve gaye-i milli değişince onun yerine asabiyet hâkim olmaya devam etti. İslam'ın kaldırmak istediği de bu çatışmaya konu olan asabiyettir.*" (Ağaoğlu:1997:589-90).

Ağaoğlu'na göre (1997: 591-92) Kur'an'da insanların kavim olarak yaratıldığından bahsetmesinin amacı, kendi öz kimliklerini sağlayan dil ve kültüre müdahale edilmemesi gerekliliğini anlatmaktır. İslam, tabiat-ı eşyanın hilafına hareket etmeyeceğinden dolayı iman etmeyenlerin dahi din, dil ve adetlerine karışmak caiz değildir. İman edenler arasında ise iman ederek, ortak bir vicdan, manevi bir bağ ve din kardeşliği oluşur. Lisan, düşünme biçimi, hissiyat ve geçinme bir milletin kendine ait özel hususlardır. İslam, kişilere millet özelliği katan bu zati özelliklerinden vazgeçmeyi talep etmemiştir. Ağaoğlu, kavmiyetin zati özelliklerini belirleyerek dinin insan ve toplum doğasına muhalif bir şey söyleyemeyeceği inancıyla düşüncelerini destekler. Aynı zamanda, dil ile dilin inşa ettiği tefekkür arasında bağlantı kurmaktadır. (Türk tarz-ı tefekkür) Kavmiyeti böylece, dil üzerinden ortak bir düşünce ve hissiyat dünyası olarak tasvir etmektedir. Akçura'nın Osmanlılık düşüncesinde bütün unsurları kuşatacak ruh eksikliği olduğunu vurgulamasını hatırlarsak Türklüğün özel bir hissiyat (tarz-ı tahassüs) üzerinden de inşa edilmeye çalışıldığını görürüz.

Ağaoğlu, (1997: 592-4) Ahmet Naim'in İslam kardeşliğine kavmiyet fikir ve hissini karşı olduğuna dair ikinci itirazı değerlendirir. Ağaoğlu, burada, ayet ve hadisin literal

yorumuna karşı yaşamı ve vakayı koymaktadır. Ona göre, Ahmet Naim, “hayat ve vekayie müracaat” etme yerine, “hadislere ve rivayetlere, ayetlerin literal anlamlarına müracaat etmektedir.” İttihat, ittifak ve kardeşliğe ait hadis ve ayetleri zikrederek kavmiyetin yasak edildiğini savunmaktadır. Bu indi ve keyfi tefsirlerden hareket ederek Müslümanlar arasında eşitliği bozan zenginlik, âlimlik, geçimlilik gibi birçok durumu da yasaklamak gerekmektedir. Çünkü bunlar eşitliği bozduğu için hasede neden olmakta ve nifak çıkarmaktadır. Ayrıca Ağaoğlu, tarihe dayanarak Ahmet Naim’in kavmiyet akımının İslam kardeşliğini ve birliğini bozduğuna dair düşüncesini ispat etmek için bu akımlardan önce İslam dünyasında birliğin olduğunu göstermesi gerektiğini öne sürer. Kardeşliğe dayalı politik alanda birliğin çok sınırlı olduğunu söyleyen Ağaoğlu, örnek olarak herhangi bir Müslüman ne kadar “frenkperest” olsa bile Marakeş’in Fransızlar tarafından istilasından üzüntü duyacağını ancak yine bu hissiyatın onu Marakeş’i savunmak için mücadeleye yönelteceğini söyler. Ağaoğlu, İslam kardeşliğinin eylem düzeyinde değil, hissiyat açısından geçerli olduğunu vurgular. İslam ülkelerinin birbirleri ile savaştığını da vurgulayan Ağaoğlu “*Mefkûre, gaye emel başka şeydir, hayat başka. Hayatın mukteziyatı karşısında mefkûreler, emeller zebun kalıyorlar.*” der. Ağaoğlu, geçmişi böyle resmettikten sonra, kavmiyet akımının İslam kardeşliğini güçlendireceğine dair inancını ifade eder. Ona göre kavmiyet hissini oluşturan lisan ve dindir. Dünyadaki medeniyetleri de din açısından İslam, Hıristiyan ve Buda-Konfiçyüs olarak üçe ayırmaktadır. Dil, ırk farklılığına rağmen medeniyetler arasında farklılığın din temelinden geliştiğini savunur. Herhangi bir Fransız kendisini dinsiz kabul etse bile iki bin yıllık Hıristiyan kültürü onun bütün hayatını kuşatır ve etkiler. Ağaoğlu, kavmiyet davasını güdenlerin bundan dolayı dini her zaman dikkate almak zorunda olduğunu söyler. Medeniyetin oluşmasında din, ne kadar etkili ve üretken olursa kavmiyet de bu oranda ondan istifade eder. Bundan hareket ederek Ağaoğlu şöyle der (1997: 595):

“İslamiyet Türkün dinidir, din-i millisidir, kavmisidir. Türk İslamiyeti cebren, mahkum ve mağlub olarak değil, hakim, galib olarak kabul etmiştir. Bin seneden beridir ki İslamiyetin en ağır yüklerini omzuna alarak taşımaktadır. İslam ve İslamiyet karşısında alını açık başı yüksektir.”

Türklerin İslamiyetten önceki yaşamlarından bahsetmelerini, Şamanizm’e ibadet ediyorlar, şeklinde vasıflandırılmasını en menfur iftira olarak kabul etmektedir. Ona göre bir Türk “eskiye ricat” etmek istemez. Çünkü İslam medeniyet havzası içinde Türk kavimleri, lisan, hissiyat, geçim tarzları gibi kavmiyetin en temel esaslarını koruyabilmiş ve Türk kavminin birliği sağlanmıştır. Türklük hissi ve etkileri İslam medeniyeti havzasında korunabilmiştir. Ağaoğlu’na göre, “*Türkler, İslamiyeti bir din-i milli, bir din-i kavmi addediyorlar.*” (1997:594)

Ağaoğlu, (1997: 596) İslamiyetin Türklerin ‘vicdan-i milli’si ve milletin esası olduğundan İslamiyetin yayılması ve gelişmesinin Türklerin en büyük gayesi olduğunu düşünür. İslamiyet ne kadar yükselir ve yayılırsa Türklüğün de o kadar yükseleceğini ve yayılacağını söyler. Ağaoğlu, bütün bunlardan, kavmiyetçiliği oluşturanın

vicdan-i milli olduğunu onu da İslam’ın oluşturduğunu vurgulayarak “keşke” kavmiyetçilik daha önceden İslam halkları arasında yayılıysaydı, her millet kendini tanısaydı, Arnavut bugünkü durumuna düşmezdi, demektedir. Ağaoğlu, kavmiyetçiliği bütün Müslüman halklarda etkili olması gereken bir akım olarak kabul etmektedir. Buna göre:

- i. İslam ile kavmiyetçiliğin birbirini beslediğini düşünür. Çünkü İslam vicdan-ı milli oluşturmaktadır.
- ii. Ağaoğlu, medeniyeti dinsel belirleme üzerinden yaptığı için, milletin gelenek ve göreneklerini oluşturan temel yapı olarak dini görür. Bu nedenle Müslüman halkları aynı medeniyet içinde ele alır.
- iii. Milliyetçiliği, Ahmet Naim’den farklı olarak ittifak ve ittifadın geliştireceği zemin olarak düşünür.
- iv. Dil ve dini esas alan bir millet tanımını, milliyetçi cereyanların yoğun olduğu dönemde İslam birliğini oluşturma konusunda daha avantajlı görmektedir.
- v. Ahmet Naim’in “Müslüman Türk, Kürt” tabiri yerine Müslüman tabirini yeterli görmesine karşılık, Ağaoğlu, “Müslüman Türk” olarak kimliği inşa etmeye çalışır. Bugünden bakıldığında, din ve etnik kimliğin bütünleşmesi, saf dinsel ve seküler olarak etnik yapının tanımlanmasından daha makul görülmektedir. (İ. Özel daha derin, şiirsel ve muhayyel bir tarzda kafir-mümin karşıtlığını temel alan farklı bir teşebbüste bulunmaktadır.)
- vi. Ahmet Naim ile Ağaoğlu arasında kavmiyetten daha çok dinin kendisi ve toplumsal işlevi açısından değerlendirme farkı bulunmaktadır.

Her iki düşünür de kelimeler üzerinde zorlama yorumlarda bulunmuştur. Ağaoğlu’nun tartışmada İslamiyeti “milli din” “Türk’ün dini” olarak takdim etmesi, milliyetçilik hareketlerinde İslamiyetin belirleyici yönüne işaret etmektedir (Kara, 2005:294-295). Ağaoğlu’nun meseleyi sosyal bir vaka olarak ele alması, milliyetçiliğin sosyal faydalarını göz önüne almasına neden olmuştur. Böyle olunca Ağaoğlu’nun verdiği cevap da “Halka hizmet hakka hizmettir” şeklinde özetlenebilir (Akgün, Çalış, 2002:592).

Ziya Gökalp, Ahmet Naim’in eleştirilerine dolaylı olarak cevap vermiştir. Ahmet Naim’in asabiyet kavramını modern bir biçimde ‘milliyetçilik’ ile karşılaşmasına karşı çıkmıştır. “*İslamiyet asabiyeti, ‘hakikate karşı boşuna harcanan emek’ tabiriyle çirkin görmüş ve yasak etmiştir. Fakat bu asabiyet kendi yakınlarını tutma, şovenlikten gaye aşiret asabiyetidir ki, hala içimizde yürürlüktedir. ‘Beni Kahtan’ ile ‘Beni Adnan’ tabirleri de bu çirkin görme ve yasak etmenin aşiretlere ait olduğuna bir delildir.*” (Gökalp, 2010b: 75). Gökalp, hadisin milliyetçiliği değil, asabiyeti yasakladığını savunmaktadır.

8. Sonuç

İttihad-ı İslam düşüncesi, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Müslüman halkların siyasi birliğini amaçlamaktaydı. Temel sorun, Osmanlı Devleti’nin varlığı içinde Müslümanların kendi varlıklarını nasıl sürdürecekleriyle ilgiliydi. 1870-1910 döneminde ittifad-ı İslam’la ifade edilebilecek İslamcılık, buna karşı olanlarda

bile, *meta-ideolojik* bir politika olarak, tartışmanın çerçevesini, sınırlarını ve dilini belirleyecek şekilde bütün kesimler tarafından kabul edilmişti. 1908-1914 döneminde bile Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp, İslamcıların eleştirilerine karşı kendi düşüncelerini dinsel bir alan içinde savunmaktadır. Ağaoğlu ve Gökalp, İslamcıların politikalarından daha çok, dinin milletin oluşumundaki rolü üzerinden tartışmayı sürdürmektedir. Bu bile, İslam'la ilgili tartışmanın meta-ideolojik bir alanda cereyan ettiğini göstermektedir. Etkinin birinci Dünya Savaşı boyunca sürdürdüğünü de söylemek mümkündür.

II. Meşruiyet döneminde İslamcılık ideolojik bir dile dönüşmeye başladığında, ideolojilerde var olan sınırları tayin eden “bizden değildir” dual tarzı etkili olmaya başladı. Vice versa. Bu dönemde, Ahmet Naim'in İslamcılığın politik sınırlarını çizerek İslamcılığın ideolojik bir özelliğe dönüşmesinde birçok yazar gibi katkısı olmuştur. Bu da onun istemediği sonuçlara neden olmuştur. Müslüman olduğunu söyleme ile İslamcı olmadığını söyleme, politik alanda sınırların keskin bir şekilde çizilmesiyle yaygın hale dönüştürülmüştür. Sünni geleneğin, esnek, kapsayıcı ve tartışma alanlarını azaltarak birliğe yönelik yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin bekasına dönük politik tutumları adına İslamcılık düşüncesi tarafından terk edilmiştir.

İslamcılığın milliyetçi tartışmalarda tarihsel ve teorik açıdan başarılı olduğunu söylemek hangi sonucu almayı düşündüğü açısından değerlendirilmelidir. İslamcıların milliyetçilik eleştirisi dinsel kavrama dayandığı için (asabiyet vb.) sosyolojik niteliği baskın, modern milliyetçilik akımını açıklamada yetersiz olduğu söylenebilir. İttihad ve tefrika omurgası üzerinde oluşturulan, dinsel bütünlüğü amaçlayan dinsel dilin, kutsal metinlerin literal yorumlarından hareket etmesi doğal olmakla birlikte çağdaş kaygıları kapsama konusunda yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, Ahmet Naim'in “yeni iman” “yeni bir tarih” “yeni kavim” icadı gibi kavramları, bugün etkili olan modern milliyetçi kuramlardan önce ifade etmesi, Osmanlı aydınının entelektüel kavrayışının derinliklerini göstermektedir. Ahmet Naim, milliyetçiliğin yeni bir ulus inşa etme sürecini anlama konusunda anahtar kavramlar kullanmıştır. Ahmet Naim'in derin gözlemi burada aranmalıdır.

Ahmet Naim'in savunduğu saf bir form şeklinde “Müslüman” kavramı yerine, “Müslüman Türk/Kürt/Arnavut/Arap” gibi canlı, içerikli, kavramın tecessüsünü gösteren bir tanım, bugün daha doğru gözükmektedir. Bu strateji, Ağaoğlu'nun İslam'ın Türklerin milli dini olduğunu ileri sürmesindeki gibi Müslüman kavramı ile milliyet kavramını tarihsel momentte iç içe geçirdiği için ayrılmaz bir ikiliye dönüştürmektedir. Ağaoğlu'nun “Arnavut ayrılmazı”, itirazı bu nedenle yerindedir. Gökalp ve Ağaoğlu'nun II. Meşruiyet dönemindeki yaklaşımları aile-i İslamiyye politikaları çerçevesinde daha reel gözükmektedir. Günümüzde, dinsel metinlerden daha ziyade süregelen tarihsel kimlik açısından millet ile din arasındaki ayınlığı savunan Gaspıralı çizgisi, Kürt, Arnavut, Çerkez gibi her millet için geçerli olduğu koşulda, Ahmet Naim'in kaygısı olan milletlerin “dinsizleştirilmesine” karşı daha etkili olduğu söylenebilir. Kürt, Türk, Arap ve Arnavut

kimliğinin müstakil olarak varlığını kabul edip onu İslam'la kuvvetlendirme çabası Müslüman halklar arasında uhuvveti besleyecektir. Ahmet Naim'in kabul etmediği Müslüman Türk, Kürt, Arap ve Arnavut tabirleri bu açıdan daha uygun bir stratejidir. Mücerred bir ümmetçilik yerine millet temelinde kardeşliğin ifade edilmesi yaşadığımız dönem için daha doğal ve doğrudur. Çünkü milletlerin İslam kimliği içinde erimesini beklemek ve talep etmek yaşamın gerçekliğinden kopmak anlamına gelmektedir. İnsanların kimlikleri, birçok unsur tarafından oluşturulduğundan saf İslami kimlik; saf Türk, Kürt, Arap ve Arnavut kimliği gibi mümkün değildir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1997). İslam'da Dava-yı Milliyet. İçinde: İ. Kara (Haz.) *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler*, 3. Baskı, İstanbul: Kitabevi, s. 581-595.
- Ahmet Naim, (2018a.). Arap İhvânımıza Bir Nasihatımız. İçinde: M. C. Kaya; İ. Kara (Ed.) *Babanzâde Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri* (s.343-345), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ahmet Naim, (2018b). Arap İttihâd Kulübü. İçinde: M. C. Kaya; İ. Kara (Ed.) *Babanzâde Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri* (s. 346-51) İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ahmet Naim, (2018c). İslâm'da Da`vâ-yı Kavmiyyet: Ta`kîb ve Tenfiz Mecmûası Sâhibi Nüzhet Sâbit Beyefendi'ye. *Sebilürreşâd*, (Yay. Haz. İ.Türe), Cilt 12, Sayı 293, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, s. 112-125.
- Ahmet Naim. (2017). Hadîs-i Şerîf. *Sebilürreşâd*, (Haz. İ. Türe)).Cilt 9, Say. 212, (26 Eylül 1912) İstanbul: Bağcılar Belediyesi, Kültür Yayınları Dizisi s. 65-67.
- Akçam, T. (2002). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler. İçinde: T. Bora (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*. Cilt 4, (s. 53-62) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçura, Y (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgün, B., & Şaban H. Ç. (2002). Tanrı Dağı Kadar Türk, Hıra Dağı Kadar Müslüman. İçinde: T. Bora (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*. Cilt 4.(584-600, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ali Kemal (1976). Cevabımız. İçinde: *Üç Tarz-ı Siyaset* (s. 37-44) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arai, M. (2008). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. Tansel Demirel (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balibar, E. & Wallerstein I. (2007). *Irk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler*. Nazlı Ökten (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, T. (2002). Sunuş. İçinde: T. Bora (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*. Cilt 4 (s.15-22) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bora, T. (2009). *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2004). *İslamcılıktaki Milliyetçilik*. İçinde: T. Bora (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*. Cilt 4 (s.420-422), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2009). İslami Vatanserlikten İslam Siyasetine.İçinde: M. Ö. Alkan (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* Cilt 1 8. Baskı, (s. 265-272), İstanbul: İletişim Yay.
- Düzdağ, M. E. (1997). *İslam ve Irkçılık Meselesi*. İzmir: Çağlayan BYD,
- Georgeon, F. (2002). Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adamı Yeniden Okumak. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik* Cilt 4 (s. 23-28), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Georgeon, F. (2009). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi* (1990-1930). Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2010a). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Gökalp, Z. (2010b). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gündüz, M. (2007). *II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları*, Ankara: Lotus Yayınları.
- Hansu, H. (2007). *Babanzade Ahmet Naim*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kara İ. (2009). İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi. İçinde: M. Ö. Alkan (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*Cilt 1 8. Baskı, (s. 234-44) İstanbul: İletişim.
- Kara, İ. (1997). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler*, 3 Baskı, İstanbul: Kitabevi.
- Kara, İ. (2005). *Din ile Modernleşme Arasında Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, İ., (2018). İslâm’da Dava-yı Kavmiyet’in Esas Meselesi Ne İdi? İçinde: M. C. Kaya; İ. Kara (Ed.)*Babanzâde Ahmet Naim Hayatı Eserleri Fikirleri*,(191-218) İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kushner, D. (2009). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, Ş.S. Türet; R.Ertem; F. Erdem (Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Manastırlı İsmâil Hakkı (2012). Mevâ’iz. *Sırâtmüstakîm* (Yay. Haz. İ.Türe), Cilt 1 Say. 2 (3 Eylül 1908) İstanbul: Bağcılar Belediyesi, Kültür Yayınları Dizisi İstanbul. s. 27.
- Mardin, Şerif (2010). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmet Akif (2017). Hutbe ve Mevâiz. *Sebülürreşâd*, (Haz. İ. Türe) Cilt 9, Say. 212, (6 Şubat 1913) İstanbul: Bağcılar Belediyesi, Kültür Yayınları Dizisi s. 369-372.
- Ozon M. N. (1997). *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. İstanbul: YKY.
- Said Nursî (2004). Münazarat, İçinde: *İçtimai Dersler*, (s.77-150), İstanbul: Zehra Yayıncılık,
- Sevil H. K. (2005). *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*.Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ) Anabilim Dalı.
- Somel S. A. (2009). Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913) İçinde: M. Ö. Alkan, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*Cilt 1 8. Baskı, s.88-97, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sosyal, A. G. (1986). *Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) The Life and Thought of a Turkish Nationalist During 1908-1918*. Doktora Tezi: Boğaziçi Üniversitesi.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık Akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Araştırma Makalesi • Research Article

Hukukun Üstünlüğü Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği Karnesi: 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Sonrası Dönem Üzerine Bir İnceleme

The European Union Report of Turkey in the Context the Rule of Law: A Review on the Period Following the Helsinki Summit on 10-11 December, 1999

Yahya Demirkanoglu^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 13100, Bitlis/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-0219-3657

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 06 Ekim 2020

Kabul tarihi: 14 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği

Helsinki Zirvesi

Hukukun Üstünlüğü

İnsan Hakları

Türkiye

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 July 2020

Received in revised form 06 October 2020

Accepted 14 October 2020

Keywords:

The European Union

The Helsinki Summit

The Rule of Law

Human Rights

Turkey

ÖZ

Bu çalışmada, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye’de hukuk devleti ekseninde yapılan yasal ve yapısal dönüşümlerin, Avrupa Birliği Müktesebatına uyum bağlamında ele alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, öncelikle hukuk devletinin kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Akabinde ekonomik temelden siyasal zemine eksen kayması yaşayan Avrupa Birliği’nin birlik oluşturma süreci değerlendirilmiştir. Daha sonra da Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel uğrakları ele alınarak, çalışmanın sorunsal olan Helsinki Zirvesi’nin ardından yaşanan dönüşüm, Avrupa Birliği üyelik koşulları açısından incelenmiştir. Türkiye adaylık statüsü elde ettiği dönemden sonra hukukun üstünlüğü noktasında yasal ve yapısal alana taalluk eden önemli adımlar atmıştır. Ancak 2014 yılından sonra yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle Avrupa Birliği Türkiye’yi eleştirmeye başlamıştır. Böylece ilerleme raporlarının ilk yıllarındaki olumlu hava, yerini yoğun eleştirilere bırakmıştır.

ABSTRACT

In this study, the legal and structural transformations on the axis of the state of law in Turkey after the Helsinki Summit on 10-11 December 1999 were intended to examine in the context of compliance to the European Union Acquis. For this purpose, the conceptual framework of the rule of law was primarily addressed. Subsequently, the process of unity of the European Union experiencing an axis shift from the economic base to the political ground was evaluated. Then the transformation after the Helsinki Summit, which is the problematic of the study, has been examined in terms of the conditions of the European Union by considering historical moments of the Turkey-European Union relations. After the period in which Turkey had taken candidacy status, the country took important steps in terms of legal and structural sphere at the point of rule of law. However, the European Union has criticized Turkey for their experienced negative developments after 2014. Thus, the positive atmosphere in the first years of the progress reports has been replaced by intense criticism.

1. Giriş

Toplumsal örgütlenmenin çeşitli aşamaları geçerek varmış olduğu nihai ve ileri bir evre olan hukuk devleti, genel tanımlama ile devletin kendisinin de hukuka bağlı olmasını ifade etmektedir. Hukuk devletinin vatandaşlar açısından önemli bir anlamı, belirsizliği ortadan kaldırmasıdır. Devletin kimliğini tanımlama aracı olarak kullanılan hukuk

devleti ya da çoğu zaman onun nasıl işlediğini açıklayan hukukun üstünlüğü kavramı ile kastedilen, hukuk kurallarının hâkim olduğu devlette hem insanların, hem de devletin sınırlarının net bir şekilde tanımlanmasıdır. Böylece vatandaşlar kendi yeteneklerini geliştirme noktasında sınırlarını bilmektedirler. Bu anlamda hukuk devletinin vatandaşlar açısından önemli bir yönü, kişi hak

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: yahyadmrkngl@hotmail.com

ve özgürlüklerinin temel düzenlemeler aracılığıyla güvence altına alınmasıdır.

Tarihsel süreç içerisinde belirli bir kişi, azınlık, ideoloji veya zaman zaman çoğunluğun keyfi uygulamalarının insanların temel hak ve özgürlükleri noktasında tahribata neden olan yaklaşımlar içerisinde oldukları tecrübe edilmiştir. Yaşanan iki dünya savaşı ve uzun süre devam eden Soğuk Savaş yılları, insanların temel haklarını algılama noktasında büsbütün olmasa da birçok açıdan ortak sayılabilecek algının oluşmasını sağlamıştır. Böylece temel hak ve özgürlükler konusu hem ulus devletlerin, hem de uluslararası düzeyde bazı girişimlerin başlıca gündemi haline gelmiştir.

Avrupa Birliği (AB), insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusunda uluslararası düzeyde önemli kararları bulunan bir yapılanmadır. Birlik ilk olarak ekonomik temelde kurulsun da zaman içerisinde siyasi tutumlarda ortak tavır geliştiren bir yapıya evrilmiş, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavramlar temel ilkeler olarak benimsenmiştir. İlk kurulduğunda altı ülkeden oluşan Topluluk, süreç içinde 27 ülkenin yer aldığı birliğe dönüşmüştür. Türkiye de öteden beri Birlik içinde yer bulmaya çalışsa da çeşitli engellerle katılım gerçekleştirememiştir. Bu girişimlerden en önemlisi çalışmanın konusu olan Türkiye'nin aday ülke statüsü elde ettiği 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'dir. Üyelik süreci boyunca insan hakları başta olmak üzere, hukuk devletinin gereklerini ihtiva eden birçok yasal ve yapısal reformlar zirve sonrası gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın amacını bu reformların, diğer bir ifadeyle hukukun üstünlüğü konusunda Türkiye'nin gerçekleştirdiği yasal ve yapısal düzenlemelerin, AB üyelik koşulları açısından değerlendirilmesi teşkil etmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, hukuk devleti kavramsal olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde ekonomik temelde örgütlenen AB'nin siyasal bir yapıya dönüşmesi incelenecektir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin AB süreci kısaca değerlendirilecektir. Son bölümde, hukukun üstünlüğüne ilişkin yapılan yasal ve kurumsal düzenlemelerin AB'nin beklenti düzeyini karşılayıp karşılamadığı analiz edilecektir.

2. Hukuk Devleti ya da Hukukun Üstünlüğü Üzerine

Hukukun demokratik ve meşru özelliği ile toplumun geneline hizmet eden (Atmaca ve Göç, 2020: 1528), siyasi ve idari bir kurum olan devlet hukukun üreticisidir. Özellikle modern hukuki kuram, demokratik ve liberal görüşlerin tesiriyle hukuk normlarını oluşturan devlet aygıtının da hukuka bağlı olması gerektiğini ileri sürmektedir (Braud, 2011: 368). Bu da bizleri ilke ve olgu olarak pek çok çalışmanın konusunu teşkil eden hukuk devletine götürmektedir. Toplumsal örgütlenmenin mülk devleti, polis devleti ve onun katı yapısının yumuşatılmış hali olan Hazine Teorisi aşamasından geçildikten sonra eriştiği en çağdaş ve ileri evresi, kuşkusuz hukuk devletidir (Akarsu, 2009'dan aktaran: Yıldız, 2013: 223). Biçimsel ve maddi olarak devletin hukuka bağlı olması şeklinde tanımlanan hukuk devleti kavramı (Özkazanç, 2015:155), vatandaşların devletine karşı güven içerisinde olup, kendi

kişiliklerini korkusuzca geliştirmesini sağlayan bir sistemi ifade etmektedir (Özbudun, 2016:126).

Hukuk devleti kavramının kökeni, Kıta Avrupa'sına uzanmaktadır. Ancak Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde, kavram olarak "hukukun üstünlüğü" tercih edilmektedir. Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti kavramları arasında içerik olarak farklılıklar olsa da¹ (Teziç, 2012:163) Tanör ve Yüzbaşıoğlu (2012: 104-105)'na göre, bunlar arasında ne anlam ne de işlev bakımından önemli bir fark bulunmamaktadır. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ile ifade edilmek istenen temel unsur, hukuk kurallarıyla siyasi erkin sınırlandırılmasıdır (Küçük, 2004: 203). Ancak şunu ifade etmek gerekir ki "hukuk devleti" ile "kanun devleti" aynı anlama gelmemektedir. Biçimsel bir görüşe göre bir yönetimin kanunlara dayalı olması, o yönetimi hukuk devleti olarak tanımlamamız için yeterli değildir (Özkazanç, 2015:155). Kanuna uygun olan her sisteme, hukukun üstünlüğüne ve koruyucu üstün ilkelere bağlıdır demek yanlış olur. Bazı durumda yapılan kanunlar baskıcı ve adaletsiz olabilir. Örneğin; mutlak monarşilerde veya diktatörlüklerde kanun olmasına rağmen, bu yönetimlere hukuk devleti denilmemektedir. Bu bağlamda hukukun üstünlüğünün, bağlı olduğu değerler açısından yasanın üstünlüğünden daha koruyucu olduğu söylenebilir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012:105).

Hukuk devletinin odak noktasını, tüzel kişilik kavramı teşkil etmektedir. Devlet'i, Cumhuriyet'i, Taç'ı ve benzerini, temsil ettiği bireylerden ayırmasını sağlayan bu kavram ile (Braud, 2011:364) iktidarın kişiselleşmesi engellenmek istenmiştir. Devlete hukuki kişilik kazandırılması yoluyla devlet hukuki işlem yapabilir, malvarlığı edinebilir, hak ve borç üstlenebilir, mahkeme huzurunda davalı ve davacı olabilir. Ayrıca tüzel kişilik sayesinde devleti yönetenler yaptıkları hukuki işlemleri kendi adına değil, devlet adına yapmış olur (Tunç, 2018: 47) ve devlet adına toplum üzerinde otorite tesis ederlerken, "görünmez bir gerçekliğin görünür yüzü olurlar" (Braud, 2011:364).

Çağdaş demokratik uygarlığın en önemli safhalarından biri olan hukuk devletinde (Özbudun, 2016:126), idareyi bağlayan kuralların mevcudiyeti yeterli değildir. Aynı zamanda yasaların hükümdarın keyfiyetine ve takdirine bağlı olmadan, milli iradeyi temsil eden milletin ya da halkın temsilcileri eliyle konması gerekmektedir. Böylece yönetimin de sınırları belirlenmiş olur. Hukuk herkese eşit bir şekilde uygulanır ve kimseye hukuk nezdinde üstünlük tanınmaz (Yılmaz, 2001: 293-294). Başka bir ifadeyle, faaliyetleri tamamen hukuk tarafından çerçeveselen ve o şekilde düzenlenen hukuk devleti; devletin farklı uzuvlarının ancak hukukun elverdiği ölçüde hareket edebilmesine olanak tanır ve hukukun izin verdiği vasıtaları kullanır (Kaboğlu, 2016: 12-13).

Bir devletin ve devlet idaresinin hukuk devleti olabilmesi için birtakım unsurlara haiz olması gerekmektedir (Gözler ve Kaplan, 2011: 62). Ancak bu unsurlar konusunda farklı görüşler söz konusudur. Örneğin; Gözler ve Kaplan (2011: 62)'a göre hukuk devletinin gerekleri genel gerekler ve özel gerekler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Hukuka bağlılığın göstergesi olan genel gerekler; yasanın, yürütmenin ve yargının hukuka bağlılığından ibarettir. İdarenin hukuka

¹Ayrıntılı bilgi için bkz. (Selçuk, 1999).

bağlılığını ifade eden özel gerekler ise; hâkimlerin bağımsız ve güvenceye kavuşturulmuş olması, hukuki güvenlik, idarenin yargısal denetimi, idarenin mali sorumluluğu ilkelerinin bulunması, idari faaliyetlerin önceden bilinebilir olması ve diğer gerekler şeklinde sıralanmaktadır.

Hukuk devletinin unsurları konusunda genel ve özel gerekler şeklinde bir ayrıma gitmeyen Gözübüyük (2003: 164)'e göre, hukuk devletinin asgari müşterekleri şunlardır; temel haklar güvenliğinin sağlanması (bu güvenceler anayasada belirtilmelidir), yasaların anayasaya uygun olması (yasaların anayasaya uygunluğu yeterli değildir, aynı zamanda anayasaya uygunluğunu sağlayacak bir denetim mekanizmasının sağlanması), yasaların genel olması, yönetimin hukuka bağlı olması, güçler ayrımı ilkesinin uygulanması.

Elbette ki sayılan bu unsurların yerleşerek gelişmesi, ülkedeki siyasal özgürlüğü sağlayacak demokratik bir rejimin varlığına bağlıdır. Bu noktada hukuk devletinin demokratik rejimi sınırlayan bir görüş olduğunu belirtmekte yarar vardır. Seçimle işbaşına gelen parlamento, yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi ve katı bir anayasa ile sınırlandırılmaktadır. Hukuk devletinin iktidarı sınırlayan bir mekanizma olarak işlev görmesi, çoğunluğun baskısını önlemek için zorunlu bir koşuldur ve hukuk devleti demokratik rejimin ana ilkelerinden birini teşkil etmektedir (Gözübüyük, 2013: 84).

Kısaca ihtiva ettiği temel hususları bu şekilde sıralanabilen hukuk devletinin iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, normatif bakımdan hukukun biçim ve usul öğelerini kapsayan hukuk; diğeri adalettir. Hukuk boyutu, bir devletteki herkesin hukuka uymak zorunda olması anlamına gelirken; adalet boyutu ise, kapsam ve amaç bakımından yalnız belirli niteliklere ihtiva eden hukukun üstünlüğünün tanıdığı toplum düzeni anlamına gelmektedir. Bu tanım da hukukun üstünlüğü ilkesini ön plana çıkarmaktadır (Erkiner, 2013: 354).

Bir ideali ifade eden hukukun üstünlüğü ilkesi, asırlarca süren siyasal iktidarın kısıtlanması ve yönetimde keyfiyetin önlenmesi çabalarının neticesinde gelişen, bireye onurlu ve özgür bir hayat sunan bir tür güvence sistemi olarak ifade edilebilir (Gözlügöl, 2013:1445-1446). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu sistemin tesisi anlamında önemli adımlar atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği büyük tahribat ve ulusal faşist rejimlerin siyasalarla bağlantılı olarak oluşturmuş olduğu şiddet ve yıkımın yenilenmemesi için, dünyada insan hak ve özgürlüklerinin uluslararası alanda da tanınıp, korunması sürecine girilmiştir (Gemalmaz, 2005: 337). Bu bağlamda uluslararası birçok kurum ve kuruluş, hukukun üstünlüğünü sağlama çabası içerisinde olmuştur. Bu minvalde öncelikle küresel olarak Birleşmiş Milletler (BM) (1945), bölgesel olarak ise, Avrupa Konseyi (1949), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (1975) ve AB ön plana çıkan teşkilatlardır (Gözlügöl, 2013: 1445-1446). Çalışmamızın konusunu teşkil eden AB'nin temel politika ve hedeflerinden birisi de demokrasi, özgürlük, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi değerleri güvence altına almaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019).

3. Ekonomik Ortaklıktan Siyasi Birliğe Doğru AB

Tarihsel kökenleri mitolojiye kadar götürülen Avrupa'da birlik oluşturma fikri, öteden beri farklı şekillerde gerçekleşmesi düşünülen bir idealdir. Öyle ki Şarلمان, Napolyon ve Hitler gibi pek çok iktidar sahibi, güç kullanarak tek bir Avrupa yaratma arayışı içerisindeyken (Çalış, 2008: 40); Dante La Rochefoucauld, Saint Simon, Victor Hugo, Kant, Due de Sully, William Penn, Augustin Thierry, De Gasperi gibi pek çok düşünür (Karluk, 2014: 1; Çalış, 2008: 40) barışçıl proje ve teklifler ortaya koyarak bu birleşmeyi sağlamaya çalışmışlardır. Ancak bu birleşim idealinin gerçekleşmesi II. Dünya Savaşı'nın meydana getirmiş olduğu büyük tahribatı yaşayan neslin eseri olarak ortaya çıkmıştır (Çalış, 2008: 40). Savaştan hemen sonra Fransa'nın Ekonomik Planlama Komisyonu Başkanı Jean Monnet, devletlerin egemenliklerine müdahale edilmeden, belirli faaliyetleri yürütme konusunda yetkili olabilecek uluslararası kuruluşların kurulması gerektiği anlayışını dile getirmekteydi. Ayrıca bu kuruluşların başarılı olması durumunda, ulusüstü yetkilerle donatılmasını savunmaktaydı. 1945'i izleyen yıllarda Batı Avrupa devletlerinin birçoğu, yaşanan ekonomik ve siyasal sorunların yalnızca ulusal düzeyde çözülemeyeceği görüşündeydi. Bundan dolayı Avrupa'ya özgü teşkil edilecek bölgesel bir kuruluşla, bu sorunların çözülebileceği düşüncesi giderek yaygınlaşmaktaydı. Bu bağlamda AB konusunda yeni ve güçlü bir dürtü, 1947 yılında Marshall Planı ve Truman Doktrini ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nden geldi. ABD'nin Marshall Planı ile bozulan Avrupa ekonomisini düzeltmek için büyük bir ekonomik yardımda bulunması söz konusu idi. Ancak bu yardımın gerçekleşebilmesi için öncelikle Avrupa devletlerinin kendi aralarında belirli bir program çerçevesinde anlaşmaları gerekiyordu. Bundan dolayı ABD ile sıkı bir işbirliği içerisine giren on altı Batı Avrupa devleti, 1948'in Nisan ayında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)'nü kurdu. OEEC, Marshall Planı yardımlarının dağıtımında işbirliği, üyeleri arasında serbest ticaret ortamının sağlanması ve parasal transferlerde çok yönlü kliring sisteminin kurulması konusunda başarılı oldu. Ancak OEEC'nin ulusüstü yetkilerinin yetersiz olduğu anlayışında olan Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg, Mayıs 1951 tarihinde "Schuman Planı"nu kabul edip, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nü kurdu (Sander, 2005: 344-345).

Topluluğu kuran Paris Sözleşmesi, 1952 yılında yürürlüğe girdi. Kurucu altı ülke, kömür ve çelik üretimi ile ilgili politikaları konusundaki yetkilerini oluşturulan üst otorite, AKÇT'ye devretti. Kısa süre içerisinde üye ülkeler, çelik üretiminde iyi bir seviyeye ulaştı. Ekonomik açıdan olumlu gelişmeler kaydeden (Akdemir, 2014: 48) bu altı ülke, sağladığı başarıyı devam ettirebilmek içine ekonomik temelde mal ve hizmetler ile işgücünün serbest dolaşımına dayanan bir topluluğu 1957 yılında kurmaya karar verdi. Kömür, demir, çelik ve hurda ticaretinin yanında diğer alanlarda da ekonomik işbirliğini öngören Roma Anlaşması, 1957 yılında imzalanarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kuruldu. Roma Anlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) da kuruldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020a). Her ne kadar Roma Anlaşması Avrupa bütünleşmesi açısından oldukça önemli bir hukuki belge (Bilici, 2013: 34) olsa da Birleşik Krallık AET'ye katılmayarak, AET'ye karşılık

1959 yılında Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ni (EFTA) kurdu. Birleşik Krallık, İsveç, Norveç, Danimarka, Avusturya, Portekiz ve İsviçre'nin dâhil olduğu EFTA, AET'ye göre daha esnek bir bütünleşmeyi savunmaktaydı. Kendisini güneş batmayan imparatorluk olarak addeden Birleşik Krallık'ın AET'nin gelişmesini engellemek amacıyla kurduğu EFTA'nın zaman içinde cılız kalması, Birleşik Krallık'ı topluluğa katılmanın yollarını aramaya itti²(Sander, 2005: 346).

1965 yılında AKÇT, AET ve EUROTOM Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile Avrupa Toplulukları (AT) adı altında birleştirildi. Bu Anlaşma ile tek bir Konsey ve tek bir Komisyon oluşturuldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020a). 1987 yılında ise, "Tek Avrupa Senedi" belgesi imzalandı. Bu belge ile ortak pazarın gerçekleştirilmesi için somut bir adım atılmış olup, bu sürecin 1993 yılında tamamlanması öngörüldü. Ayrıca bu belge ile Avrupa Siyasi İşbirliği Mekanizması'nın AT bünyesine dâhil edilmesiyle Birliğe ilk kez siyasal bir boyut eklendi (Özdemir, 2012: 310). 1992 yılında imzalanıp ertesi yıl yürürlüğe giren "Maastricht Anlaşması" ile topluluk siyasal bir bütünleşmeye doğru evrilmekteydi. Bu Anlaşma ile AT artık yalnızca ekonomik bütünleşme alanı olmayıp, aynı zamanda "ortak dış ve güvenlik politikası" ve "adalet ve içişlerinde işbirliği" ile siyasal bütünleşmeyi hedefleyen bir birlik oldu. Bununla beraber Maastricht Anlaşması ile oluşan bu yeni yapının ismi "Avrupa Birliği" olarak değiştirildi (T.C. AB Bakanlığı, *AB'ye Genel Bakış*, t.y.: 23-24).

22 Haziran 1993 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde Avrupa Konseyi birliğin; adaylık başvurusunda siyasal ve ekonomik kriterler ile topluluk mevzuatının benimsenmesi koşullarını karşılamak üzere Merkezi Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde genişlemesini kabul etti (T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, 2016).

1997 yılında imzalanan Amsterdam Anlaşması ile ilk kez demokrasi, özgürlük, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi hususlar, topluluk anlaşmalarında açıkça ifade edildi ve bu hususlar AB'ye üyelik koşullarına eklendi (T.C. AB Bakanlığı, *AB'ye Genel Bakış*, t.y. : 26-27). 1999 yürürlüğe giren bu anlaşmayla, birliğin ortak karar alma yönteminde değişiklikler yapılarak Parlamento'ya hasredilen yetkiler artırıldı ve Bakanlar Konseyi'nde oybirliği gerektiren hususlar daraltılarak Birliğin uluslararası niteliği geliştirildi (Özdemir, 2012: 310). Amsterdam Antlaşması'ndan sonra, 7-8 Aralık 2000 tarihinde Nice Zirvesi ile temel haklar

açısından AB'nin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını içeren Temel Haklar Şartı onaylandı (Bianet, 2001).

4. Türkiye-AB İlişkilerinin Kısa Tarihçesi

Türkiye AET'ye resmi olarak ilk ortaklık başvurusunu, 31 Temmuz 1959 tarihinde yaptı. Yapılan bu resmi başvurunun ardından AET Bakanlar Konseyi gerekli incelemeleri yaptıktan sonra, Komisyon ile Türkiye arasındaki ilk hazırlık görüşmelerinin 28-30 Eylül 1959 tarihinde yapılmasına karar verdi. Ancak Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 Darbesi ve bunun sonucunda ülke yönetiminin askeri vesayetin elinde olması nedeniyle, topluluk Türkiye ile ikinci adımın atılmasını geciktirdi. 1963 yılında yönetimin sivilleşmesi ile ikinci adımın atılması için gerekli zemin oluştu ve 17 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile AET arasında "Ankara Ortaklık Antlaşması" imzalanarak yeni bir sürece girildi (Akgöncü, 2010: 31-32). TBMM tarafından 1 Aralık 1964 tarihinde onaylanarak uygulanmaya başlanan Ankara Anlaşması, topluluk müktesebatının bir parçasını teşkil eden uluslararası nitelikli hukuki bir belgedir (Bakkalcı, 2019: 267).

Bu Anlaşma ile Türkiye'nin AET'ye üyelik süreci; hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç aşamaya ayrıldı. 1 Aralık 1964 tarihinde başlamış olan hazırlık dönemiyle ilgili kesin bir zaman dilimi belirlenmedi. Türkiye tarafından bu dönemin kısa sürmesine dönük birtakım girişimler başlatılmış olsa da Topluluk bu süreyi uzun tutarak 1970 yılına kadar geçiş dönemine geçilmesine izin vermedi (Bakkalcı, 2019: 269-270). 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanarak Türkiye'nin geçiş sürecinin evreleri belirlendi. Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliğinin tamamlanmasına ilişkin şartları ortaya koyan Katma Protokol ile "malların serbest dolaşımı, ortak ticaret ve tarım politikası, gümrükler, rekabet şartları ve devlet yardımları, kamu alımları ve vergilendirme" gibi alanlarda Topluluk mevzuatıyla uyum sağlanmasına ilişkin hususlar ortaya konmuştur (Bilici, 2013: 79). Ancak 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe ve buna bağlı olarak ülkede yaşanan siyasal ve ekonomik krizden kaynaklı olarak, Topluluk tarafından Türkiye ile olan ilişkiler askıya alınmıştır. Ülkede idarenin sivil hükümete geçmesi, ithal ikameci politikaların hızla terk edilerek dışa açılma sürecine girilmesiyle toplulukla olan ilişkiler tekrar canlanmaya başlamıştır. Öyle ki 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye, Ankara Antlaşması ile belirlenen süreçleri tamamlamadan üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak 18 Aralık 1989 tarihinde açıklanan karar ile Türkiye'nin topluluğa üyeliği kabul edilmemiştir. Türkiye'nin başvurusuna yaklaşık iki yıl boyunca cevap vermeyen komisyon, yaptığı açıklamada topluluğun yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin topluluğa katılmaya ehil olmakla birlikte, sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan henüz yeterince gelişmediğini belirtmiştir. Bu yüzden de tam üyelik müzakerelerinin başlatılması için henüz bir tarih saptanmaması ve Ankara Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler Türkiye tarafından olumlu karşılanarak, Gümrük Birliği'nin Katma Protokol'de öngörülen sürecin tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Nihayet 5 Mart 1995'te Ortaklık Konseyi toplantısının ardından bütünleşme yönündeki en önemli

²Altıncı'nın başarısı Birleşik Krallık ile birlikte İrlanda ve Danimarka'yı üye olmaya itmiştir. Fransa De Gaulle yönetiminde iki kez (1963, 1967) İngiltere'nin üyeliğini reddetse de ilk genişleme dalgasının yaşandığı 1973'te üye olmuşlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020a). Akabinde 1981'de Yunanistan 1986'da İspanya ve Portekiz üye olmuştur. Dördüncü genişleme Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in üyeliği ile 1995'te olmuştur. 2004 yılında on ülke ile (Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya) en büyük genişleme yaşanmıştır. 2007'de beşinci genişlemenin devamı olan Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliği gerçekleşmiştir. Son olarak 2013'te Hırvatistan birliğe dahil olmuştur (Gürel Günal ve Günal, 2016: 240-241). Ancak 31 Ocak 2020 tarihinde Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasıyla Birliğin üye sayısı 27'ye düşmüştür.

adım atılarak 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliği anlaşması yürürlüğe girmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin yeni bir boyut kazandığı bu Anlaşma ile ortaklık ilişkisinin son dönemine geçilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020b).

Ardından 1997 yılında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi ile Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğu yinelenmiş; ancak Türkiye genişleme sürecinin dışında tutulmuştur (Bilici: 2013: 81). Türkiye'nin son derece sert bir tutumla eleştirmiş (TBMM Haber Dergisi, 1997-1998:9) olduğu bu kararın ardından 1999 yılında gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir (Bilici: 2013: 81-82). Böylece Birlik mevzuatı gereği aday ülkeler için hazırlanması gereken Katılım Ortaklığı Belgesi³, Türkiye için de 2001 yılında düzenlenmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde; katılım hazırlıklarının içeren Ulusal Programın hazırlanması istenmiştir (Bakkalcı, 2019: 314). Türkiye de hazırlanmış olduğu Ulusal Programla topluluk müktesebatına uyum sağlamak başta olmak üzere, katılım öncesi stratejilerden yararlanma imkânına kavuşmuştur (Bilici: 2013: 81-82). Nitekim bu süreçte önemli reformları, yasal ve kurumsal düzenlemeleri hayata geçiren Türkiye, 17 Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi ile AB'ye üyelik yolunda önemli bir aşamaya geçmiştir. Söz konusu Zirvede Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli düzeyde sağladığı değerlendirilmesi yapılarak, 3 Ekim 2005 tarihi itibarıyla tam üyelik müzakerelerine başlama kararı alınmıştır. Hâlihazırda da Müzakere Çerçeve Belgesi'nde saptanan 35 müktesebat başlığı çerçevesinde tam üyelik müzakerelerine devam edilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020b).

5. AB'ye Üyelik Sürecinde Türkiye'de Hukukun Üstünlüğüne İlişkin Yapılan Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler Üzerine

AB'nin dayandığı temel değerler açısından hukukun üstünlüğü ilkesine açık bir şekilde yer verilmesine rağmen (Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Fırlı, 2013: 11), birliğin taraf olduğu anlaşma ve mevzuata bakıldığında ilk başlarda bu ilkeye ilişkin herhangi bir tanımlamaya gidilmediği görülmektedir (Magen, 2016: 1051). AB, hukukun üstünlüğünü ilkesini demokrasi ve insan haklarına saygı ilkeleri ile ilişkilendirilme yoluna gitmiştir (Pech, 2012: 8). Anayasal demokrasilerin ve çoğulcu toplumların omurgası niteliğinde olan hukukun üstünlüğü ilkesi, Maastricht Anlaşması ile (2. Mad.⁴) özgürlük, demokrasi, eşitlik ve azınlık haklarıyla birlikte birliğin inşasını oluşturan ilkelere biri olmuştur. Bundan dolayı birliğe üye olmak isteyen her ülkenin hukukun üstünlüğü ilkesine diğer kurucu ilkelere beraber uyması şartı getirilmiştir (Soyaltın Colella, 2020: 70).

³AB'ye aday olan ülkeler için bir yol haritası niteliğinde olan Katılım Ortaklık Belgesi, Türkiye için ilk kez 2001 yılında AB Komisyonu tarafından hazırlanmıştır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019).

⁴"Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır".

Nitekim birliğe tam üyelik şartlarının yeniden şekillendirildiği, 21-22 Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde "siyasi kriterler" arasında da hukukun üstünlüğü ilkesine yer verilmiştir (Karluk, 2014: 177). Bu ilkeye önem atfedildiği, yayımlanan Avrupa Komisyon raporlarına bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. Söz konusu raporlarda, birliğe tam üye olmak isteyen bir devletin hukukun üstünlüğü ilkesi gereği; özellikle kuvvetler ayrılığı, yasama bağımsızlığı, bağımsız mahkemeler vasıtasıyla yargısal başvuru olanakları ve yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele edilmesi gibi hususlar bakımından ayrıntılı bir şekilde araştırıldığına vurgu yapılmaktadır (Callies/Ruffert; Grabitz/Hilf/Nettesheim, Aktaran; Güneş, 2016:327).

31 Temmuz 1959 tarihinde topluluğa üyelik başvurusunda bulunan Türkiye'nin son derece meşakkatli olan üyelik sürecinde kat ettiği en önemli safhalardan biri, hiç kuşkusuz 11-12 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi ile aday ülke statüsünü elde etmesidir. Türk anayasa hukuku ve anayasacılığında AB faktörünün gittikçe önem kazanmaya başladığı (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 65) bu gelişmenin ardından 8 Mart 2001 tarihinde yayımlanan Katılım Ortaklığı Belgesi⁵ ile kısa ve orta vadede birçok yasal ve kurumsal düzenlemeyle mükellef kılınan Türkiye, hukukun üstünlüğü alanında kapsamlı bir reform sürecine adım atmıştır.

Söz konusu belgede dile getirilen hukuk devletinin gelişimi açısından 2001 yılının sonuna kadar atılması gereken adımlar ya da hedeflerden bazıları şunlardır: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin 10. maddesi kapsamında ifade özgürlüğünü geliştirmek ve bu durumla ilgili anayasal güçlendirilmenin sağlanması; uluslararası standartlara uygun bir şekilde Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) de dâhil olmak üzere yargının işlevselliği ve verimliliğini arttırmak, ayrıca yargı mensuplarından hâkim ve savcılarının hem insan hakları alanında, hem de AB mevzuatı hakkında eğitimlerin güçlendirilmesi; Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi'ne uyulması. Bu Katılım Ortaklığı Belgesi'nde bir yıldan fazla sürmesi mümkün olan; ancak mümkün mertebe 2001 yılı içerisinde başlatılması öngörülen orta vadeli hedefler kısmında ise, hukuk devleti açısından yer alan bazı maddeler şunlardır; vatandaşların hak ve özgürlükleri ile ilgili anayasa ve diğer ilgili yasaların AİHS çerçevesinde garanti altına alınacak şekilde revize edilmesi; idamın kaldırılması, AİHS 6. Protokolü'nün imzalanıp onaylanması; AB üyesi devletlerin uygulaması göz önünde bulundurularak Milli Güvenlik Kurumu (MGK)'nun hükümete danışma organı olarak uyumu; kültürel çeşitliliğin sağlanması; ceza ve adli konularda AB müktesebatının benimsenmesi ve uygulanması; din, vicdan ve düşünce özgürlüğü alanında gelişimin sağlanması gibi talepler (Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, 2001).

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nden sonra Bakanlar Kurulu'nun 19 Mart 2001 tarihli kararı ile "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" açıklanmıştır. Türkiye'nin 2001 yılı içerisinde siyasi, idari ve yargı alanında reform çalışmalarını hızlandırılacağı

⁵ Daha sonra bu belge, 19 Mayıs 2003, 23 Ocak 2006 ve 18 Şubat 2008 tarihlerinde revize edilmiştir (https://www.ab.gov.tr/katilim-ortakligi-belgeleri_46226.html, Erişim Tarihi: 25.02.2020).

belirtildiği Ulusal Program'ın temel amacı, “özgürlükçü, katılımcı, güvenceli, devlet organları arasında görev ve yetkileri dengeleyen, hukuk devleti ilkesini üstün kılan Anayasa ve yasa hükümlerinin, Türkiye'nin uluslararası taahhütleri ile AB standartları temelinde daha da geliştirilmesi” olarak ifade edilmiştir (2001 Yılı Ulusal Programı, 2001: 17).

Bu kapsamda 3 Ekim 2001 tarihinde 4709 sayılı kanun kapsamında Anayasanın başlangıç metni ve bazı maddelerinde (13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 40, 46, 49, 51, 55, 65, 66, 67, 69, 74, 87, 89, 94, 100, 118, 149, geçici 15. maddelerinde) değişikliğe gidilmiştir (Altıntaş, 2008: 3). TBMM'de 474 oyla kabul edilen bu paketin yirmi üç maddesi 2001 yılı Ulusal Programı'nda belirtilen unsurlar dikkate alınarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla bu değişiklikler işkencenin önlenmesi, düşünce ve ifade özgürlüğü, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, seyahat özgürlüğü, sivil yönetim ve demokrasinin güçlendirilmesi, kadın-erkek eşitliği, iletişim hürriyeti gibi önemli düzenlemeleri içermiştir (T.C. AB Bakanlığı: *Siyasi Reformlar-I*, t.y.: 8). Ayrıca 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu, Ülkenin AB ile bütünleşme sürecinde çağın değişen toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap verebilmesi için 2001 yılında çıkarılan 4721 sayılı Yeni Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. 1 Ocak 2002 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren bu kanun, özellikle aile hukuku açısından çocuklar ile korumaya muhtaç toplumsal grupların korunması ve kadın-erkek eşitliği gibi çağdaş düzenlemeleri içermiştir (Altıntaş, 2008: 10).

Türkiye'de daha sonra AB'ye uyum kapsamında 06 Şubat 2002'den 14 Temmuz 2004 tarihine kadar dokuz uyum paketi hazırlanmıştır. 06 Şubat 2002 tarihli 4744 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la kabul edilen birinci uyum paketiyle Türk Ceza Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun, Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bu uyum paketinden sonra, 26 Mart 2002 tarihli 4748 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la ikinci uyum paketi kabul edilmiştir (TBMM, 2004). Söz konusu paketle; Basın Kanunu, Dernekler Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev Yetkileri Hakkında Kanun, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Siyasi Partiler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile İl İdaresi Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007: 7).

Üçüncü uyum paketi de 03 Ağustos 2002 tarihli 4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la kabul edilmiştir. Bu kanun ile ölüm cezası AİHS'nin 6. Protokolüne uygun bir biçimde “savaş, yakın savaş tehlikesi ve terörizm” hariç olmak üzere kaldırılmıştır. Ayrıca farklı dil ve lehçelerde yayın ve öğretim yapma hakkı üzerindeki kısıtlamalar da ortadan kaldırılmış; Hukuk Usulü ve Ceza Yargılaması Usulü Kanunları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları doğrultusunda ceza ve hukuk davalarında “yargılamanın yenilenmesine” olanak sağlayacak şekilde revize edilmiştir. AB'ye uyum kapsamında yapılan bu düzenlemelere ek olarak

Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun, Orman Kanunu, Dernekler Kanunu, Vakıflar Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, Serbest Bölgeler Kanunu'nda değişikliklere gidilmiştir (Altıntaş, 2008: 7). Üçüncü uyum paketi, Avrupa Komisyonu 2002 İlerleme Raporu'nda olumlu bir şekilde karşılık bulmuştur. Rapor'da, üçüncü uyum paketiyle geniş kapsamlı bir reform yapıldığı ifade edilmiştir. İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin, geçen yıldan beri attığı adımlarla Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması konusunda gelişim gösterdiği ve yapılan düzenlemelerin ilerde atılacak olan olumlu adımlar için de yol açıcı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Raporda, demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması bakımından reform sürecinin teşvik edilmesi gerektiği de ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2002: 122-123).

02 Ocak 2003 tarihinde dördüncü uyum paketi, 4778 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la kabul etmiştir. Bu paketle Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Basın Kanunu, Vakıflar Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Milletvekili Seçimi Kanunu, Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Kanunu, Dernekler Kanunu, Damga Vergisi Kanunu, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu, Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun, Adli Sicil Kanunu'nda birçok değişiklik yapılmıştır. Dördüncü uyum paketinin ardından çıkarılan 23 Ocak 2003 tarihli 4793 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la beşinci uyum paketi kabul edilmiştir. Bu uyum paketiyle de Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, Dernekler Kanunu ile ilgili değişiklikler yapılmıştır (TBMM, 2004). Söz konusu uyum paketlerinin çıkartıldığı dönemde AB Konseyi tarafından 14 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen Türkiye için Katılım Ortaklık Belgesi ile başta AİHS 6. Protokolünün onaylanması olmak üzere, tüm bireylerin Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa ve uluslararası sözleşmeler doğrultusunda din, inanç, renk, ırk, dil, cinsiyet ve siyasi görüş ayrımı olmaksızın temel hürriyet ve insan haklarından hukuki ve fiili olarak yararlanması; yargı erkinin etkinliğinin ve bağımsızlığının artırılması; DGM'nin işleyişinin AB standartlarına uygun hale getirilmesi ve istinaf mahkemeleri için gerekli hazırlıkların yapılması; hâkim ve savcılarının AİHS ve AİHM içtihatları konusunda eğitilmesi; adli suçlar konusunda idari kapasitenin geliştirilmesi, kolluk kuvvetleri arasında işbirliği ve ilgili mevzuat uyumunun sağlanması; MGK'nin işleyişinin AB üyesi ülkelerde olduğu gibi sivil denetime açık olması şeklinde bir dizi karar alınmıştır (Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, 2003: 8-9).

Türkiye de Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen reformların uygulanırılığı için 23 Temmuz 2003 tarih ve 2003/5930 Bakanlar Kurulu Kararı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nı revize etme yoluna gitmiştir. 2003 yılında kabul edilen yeni ulusal programa bakıldığında katılım ortaklığı ile ilgili reformlara paralel ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Ulusal program ile hükümetin bir yasama yılı içerisinde siyasi kriterler açısından yapması gereken yasal düzenlemeler şu şekilde belirtilmiştir: Düşünce ve ifade özgürlüğü alanında başlatılan reformların devam ettirilmesi; dernek kurma özgürlüğü, barışçı toplantı hakkı ve sivil toplum alanında ilerleme, işkence ve kötü

muamelenin önlenmesi, kamu görevlilerinin insan hakları konusunda eğitimleri; verimli ve işlevsel bir yargı sisteminin oluşturulması için insan hakları, AİHM ve AİHS içtihadı konusunda tüm yargı mensuplarını kapsayacak şekilde eğitim programlarının sürdürülmesi; MGK'nın danışma niteliği olan bir kurul olduğunun Anayasa ve ilgili yasa değişiklikleriyle tekrardan belirtilmesi ve MGK ile ona bağlı genel sekreterliğin işlevlerinin buna uygun hale getirilmesi; cezaevleri, tutukevleri ve nezarethane koşullarının Avrupa Konseyi ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin tavsiyeleri dikkate alınarak düzenlenmesi, tüm bireylerin, ayırım yapılmaksızın tüm temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlandırılması ve AİHS ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmeye Ek 13. Protokolü'nün ve BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin İhtiyari Ek Protokolü'nün imzalanması maksadıyla gereksinim duyulan çalışmaların başlatılması (2003 Yılı Ulusal Programı, 2003).

2003 yılı ulusal programından sonra 03 Temmuz 2003 tarihinde de 4928 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la altıncı uyum yasa paketi kabul edilmiştir. Bu paket ile özel televizyonlarda Kürtçe yayın yapabilme imkânı tanınması ile beraber çocuklara bazı isimlerin konması konusunda var olan yasak kaldırılmıştır. Ayrıca bu uyum paketinde DGM ile diğer mahkemeler arasındaki yargılama farklılığı da ortadan kaldırılmıştır. 30 Temmuz 2003 tarihinde de 4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la yedinci uyum paketi kabul edilmiştir. Yedinci uyum paketinde MGK'nın görev tanımında değişiklik yapılmış olup, Kurulun yetkilerinde sınırlamaya gidilmiş ve sivillerin de MGK genel sekreteri olabilmesi öngörülmüştür. Aynı zamanda askeri kesimin Sayıştay tarafından denetlenmesine kısmen imkân tanınmıştır. Sivillerin barış döneminde askeri mahkemeler tarafından yargılanmamasına yönelik düzenlemenin yapıldığı bu pakette, İşkence suçlarının yargılama sürecinde öne alınması ile ilgili düzenleme de yapılmıştır (Karluk ve Tonus, 2004: 11-12). Bu düzenlemelere ek olarak, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK, Çocuk Mahkemeleri Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulü Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğretilmesi Hakkında Kanunu'nda önemli birtakım değişiklikler yapılmıştır (TBMM, 2004).

Ayrıca bu dönemde hukuk devleti açısından son derece önemli olan, “şeffaf yönetim” ve “yönetimde açıklık” ilkelerine hizmet eden, 9 Eylül 2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çıkarılmıştır. Böylece demokratik ülkelerde vazgeçilmez nitelikte olan bilgi edinme hakkı, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere ve AB uyum sürecinde dile getirilen taleplere uygun bir şekilde yasal zemine taşınmıştır (Polater, 2016:100). Bahsi geçen kanunun gerekçesinde bilgi edinme hakkı demokrasinin ve hukukun üstünlüğü'nün gereği olarak vurgulanmış ve halka yakın bir yönetim, denetim, şeffaflık, kamu güveni gibi faktörler açısından önemine değinilmiştir. Bu hakkın kullanılması ile halkın devleti denetlemesi daha kolay olacağı gibi devletin de demokratik karakterinin güçleneceği ifade edilmiştir (Ceritli, 2012: 37).

07 Mayıs 2004 tarihinde ise, 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin

Değiştirilmesi Hakkında Kanun, TBMM tarafından kabul edilmiştir. Bu anayasa değişikliği paketi ile anayasanın 90. maddesine yürürlüğe konan temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası anlaşmalar ile kanunların farklı hükümler içermesi durumunda uluslararası anlaşmaların esas alınacağı yönünde bir cümle eklenmiştir. Böylece uluslararası anlaşmalar ve Avrupa sözleşmeleri iç hukukun üstünde bir nitelik kazanmıştır (5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, md. 7). Söz konusu kanunla aynı zamanda DGM'ler kapatılmış ve ölüm cezasının her koşulda kaldırılması öngörülmüştür (ölüm cezası yerine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası kabul edilmiştir). Anayasa değişiklik paketinde sivil-asker ilişkileri konusunda da düzenleme yapılmıştır. Ayrıca anayasanın Sayıştay'ı düzenleyen 160. maddesinin son fıkrasında yer alan “Silahlı Kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir” ibaresi, şeffaflık sağlanması açısından yürürlükten kaldırılmıştır (T.C. AB Bakanlığı: *Siyasi Reformlar-I*, t.y.: 8, 16-17). Kuşkusuz hukuk devleti açısından şeffaflığın yanında yolsuzlukla mücadele etmek de önemli bir durumdur. Bundan dolayı Türkiye, AB'ye uyum kapsamında 01 Ocak 2004 tarihinde “Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu” (GRECO)'na üye olmuştur (T.C. AB Bakanlığı: *Siyasi Reformlar-I*, t.y.: 29).

Yapılan bu düzenlemelerden sonra 14 Temmuz 2004 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 5218 sayılı Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la sekizinci uyum paketi kabul edilmiştir. Bu paketle RTÜK üyeliğine MGK Genel sekreterliğinin aday gösterilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış ve MGK Genel Sekreterinin Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkarılması öngörülmüştür. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından YÖK'e bir üye seçilmesi uygulamasına son verilmiştir (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007: 21). Bu süreçte 26 Eylül 2004 tarihinde Yeni Türk Ceza Kanunu'nun kabulü de Türkiye'nin AB yolunda attığı önemli adımlardan birini teşkil etmektedir. Modern ceza politikasının bir eseri olan Yeni Ceza Kanunu (Altıntaş, 2008: 11) ile suç ve ceza kavramları ve türleri yeniden tanımlanmış, eski kanunda yer almayan eziyet, soykırım, organ ve doku nakli gibi bazı fiiller, suç kapsamına dâhil edilmiştir. Ayrıca Yeni Türk Ceza Kanunu, eski kanundan farklı olarak yalnızca cezalandırma esasına dayanmayıp, aynı zamanda suçlunun sağaltılması ve yeniden cemiyete kazandırılması amacını da gütmektedir (Gözübüyük, 2013: 32).

Yukarıda bahsi geçen yasal düzenlemelerin çıkarıldığı yıl, 6 Ekim 2004 tarihinde yayınlanan Türkiye İlerleme Raporu'nda, Türkiye'de birçok alandaki düzenlemelerin daha fazla genişletilmesi ve yapılan reformların hem yasama, hem de yürütme organlarının tutumlarına yansımalarının zaman alacağı ve var olan bürokratik sorunların çözümü için kararlı adımların atılması gerektiği belirtilmiştir (Avrupa Topluluklar Komisyonu, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2004:146). Ancak buna rağmen Türkiye'nin özellikle Helsinki Zirvesinden sonra AB üyeliği için gerçekleştirdiği reformların, genel itibarıyla AB tarafından tasvip edildiğini belirtmekte yarar vardır. Bundan dolayı da 17 Aralık 2004 tarihinde Avrupa Birliği devlet ve hükümet başkanlarının Brüksel'de gerçekleştirmiş

oldukları zirvede Türkiye ile 03 Ekim 2005 tarihi itibarıyla müzakerelere geçilmesine karar verilmiştir. Bu karar neticesinde Türkiye'nin AB'ye katılım müzakereleri 03 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'ta gerçekleştirilen Hükümetler Arası Konferans ile resmen başlamıştır (Baltacı vd., 2012: 143).

Müzakere sürecinin başlaması ile beraber Türkiye'nin üyeliğe hazırlanması çerçevesinde AB Konseyi 23 Ocak 2006 tarihinde Türkiye'ye yönelik Katılım Ortaklığı Belgesini kabul etmiştir. Bu belgede Türkiye'den hukukun üstünlüğü ile ilgili kısa vadede yerine getirmesi istenen bazı reformlar şunlardır: Kamu yönetimi ve personel politikası alanında şeffaflık ve etkinliği sağlayabilmek için reformların sürdürülmesi, Kamu Denetçiliği sisteminin kurulması, Türkiye'de ordu üzerindeki sivil kontrolü uyumlaştırma ve sivil makamların denetim işlevlerinin sürdürülmesi, yolsuzlukla etkin mücadele edilmesi, Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri Hakkındaki Yönetmeliğin kapsadığı alanın genişletilerek seçilmiş yetkililer, adli, akademik ve askeri personeli de içerecek biçimde uygulanması. Yasama konusunda parlamenterlerin dokunulmazlıklarının Avrupa uygulamaları kapsamında sınırlandırılması, yargı konusunda ise, insan hakları ve temel özgürlükler ile ilgili yasal hükümlerin AİHS ve ilgili içtihadıyla uyumlaştırılması, Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSYK) ile yeni hâkim ve savcıların atanması konusunda yargı bağımsızlığının sağlanması, yargı etkinliğinin güçlendirilmesi, AİHS ve AİHM içtihatları konusunda hâkim ve savcılara verilen eğitimlerin devam ettirilmesi (Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, 2006: 4-6).

Türkiye, AB siyasi kriterlerini karşılamak maksadıyla yukarıda bahsi geçen sekiz uyum paketini hayata geçirdikten sonra, 12 Nisan 2006 tarihinde dokuzuncu uyum paketini kamuoyuna açıklamıştır. Dokuzuncu uyum paketi, Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 No'lu Protokol, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı gibi bazı uluslararası sözleşmelerin onaylanmasıyla birlikte kapsamlı kanun tasarılarını (Kamu Denetçiliği Kanunu, İskan Kanunu, Vakıflar Kanunu, Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun) ve birtakım idari tedbirleri (Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığının yeniden yapılandırılması) içermektedir (Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Faslı, 2013: 54-55). Dokuzuncu uyum paketinin açıklanmasından sonra, Türkiye'de hukuk devletinin temel şartlarından biri olan, kamuda yolsuzlukla mücadele alanında birtakım çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda TBMM tarafından ilk olarak 18 Mayıs 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi kabul edilmiş, akabinde Meclis tarafından 15 Haziran 2006 tarihinde de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) Kanunu kabul etmiştir. Ancak 13 Eylül 2006 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren bu kanunun bazı maddelerinin iptali için, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Anayasa Mahkemesi'ne başvurulması üzerine, kanunun yürürlüğü durdurulmuştur. Bu düzenlemelerden sonra 13 Ekim 2006 tarihli Resmi Gazetede 2006/32 sayılı "Türkiye'de Saydamlığın Arttırılması ve Kamuda Etkin Yönetimin Geliştirilmesi Komisyonu" başlıklı Başbakanlık Genelgesi

ilan edilmiştir. Bu genelgede yolsuzlukla mücadele konusunda küresel kuruluşlarla koordinasyon sağlanacağı belirtilmiş ve genel prensiplerin belirlenmesi için yapılacak çalışmalarda Komisyona; birlik tarafından sağlanacak kaynaklarla ilgili incelemelerde ise Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı'na destek verilmesi kararlaştırılmıştır (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007: 26-27). Kamuda yolsuzluğu önlemek ve şeffaflığı sağlamak için yapılan bu düzenlemeler ile birlikte dokuzuncu uyum paketi kapsamında askeri yargılama ile ilgili TBMM tarafından 29 Haziran 2006 tarihinde Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un kabulü ile askeri yargı alanında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bahsi geçen kanunla siyasi suç niteliğinde olduğu halde askeri suç kapsamına alınan birçok suçta, yapılan düzenleme sonucunda "doğal yargıç ilkesine" dönülmüştür. Ancak yapılan düzenleme sivilin askeri mahkemelerde yargılanmaması bakımından önemli olsa da tek başına yeterli olmamıştır. Aynı kanunun 12. maddesinde mevcut olan "müşterek suçlar" kavramı değiştirilmediği için, sivilin bu suçlardan ötürü askeri mahkemelerde yargılanmaları uygulamasına devam edilmiştir (Erdem ve Çoşkun, 2009: 16).

AB üyelik sürecinde hukuk devleti ilkesi bakımından yapılan önemli bir düzenleme de yeni İskan Kanunu'nun kabul edilmesidir. 1934 yılında yürürlüğe giren 2510 sayılı İskan Kanunu fertler arasında ayrımcılık yapması bakımından, hukuk devleti ilkesi ile uyusmamaktaydı. İlgili kanunda muhacirler ve mültecilerin vatandaşlığa kabulü kısmında Türk kültürüne bağlı olmayanlar, casuslar, anarşistler, memleket dışına çıkarılmış olanlar ve göçebe çingenelerin muhacir olarak alınmayacağı belirtilmişken (Hürriyet, 2004), 19 Eylül 2006 tarihinde kabul edilen 5543 sayılı yeni İskan Kanunu ile "çingeneler" ibaresi metinden çıkarılmış (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007: 26) ve göç müessesesi ve göçmenlerin Türk vatandaşlığını nasıl elde edecekleri düzenlenmiştir (Öztürk Yılmaz, 2007:262). Bu düzenlemelerin dışında 02 Ekim 2006 tarihinde Türkiye, İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 No'lu Protokole taraf olduğunu belirten belgeyi Avrupa Konseyi'ne iletmıştır (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007: 26-27).

Kaydedilen bu olumlu gelişmelerin ardından, Avrupa Komisyonu tarafından iki yıl sonra, Türkiye'nin AB üyelik sürecinin sağlıklı yürümesi için Katılım Ortaklığı Belgesi'nde tekrar revizyona gitme yolunu tercih etmiştir. Böylece 18 Şubat 2008 tarihinde yeni Katılım Ortaklığı Belgesi'ni kabul etmiştir. Bu belgede Türkiye'den demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili kısa vadede yerine getirmesi istenen hususların bazıları şunlardır: kamu yönetimi alanında, Kamu Denetçiliği sistemini kurmayı amaçlayan mevzuatın uygulanması, yerel yönetimin güçlendirilmesi, etkinliğin genişletilmesi, şeffaflık ve mali sorumluluğun sağlanması amacıyla personel politikaları ve kamu yönetimindeki reformların takibi; güvenlik güçlerinin sivil denetimini sağlayabilmek için, sivil denetimde AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyum sağlanması yönünde yapılan reformların sürdürülmesi. Sivillerin güvenlik güçlerini denetlemesi konusunda ise, askeri mahkemelerin yalnızca askeri personelin askeri vazifeleri konusunda

sınırlandırılması; savunma ve askeri politikalarla ilgili dış denetim de dâhil olmak şartıyla yapılacak bütün harcamalar için parlamenter gözetimin tesis edilmesi. Yargı sistemi için ise, temel haklar ve insan hakları dahil tüm yasal hükümlerin yargı mercileri tarafından AİHM içtihatları, Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi ve Anayasanın 90. maddesi çerçevesinde yorumlanmasının sağlanması yolundaki gayretin artırılması; yargının tamamının HSYK tarafından temsilinin sağlanması, yargının işlevselliğinin artırılması, Bölge Adliye Mahkemelerinin tesisi. Yolsuzlukla mücadele konusunda ise, kapsamlı bir stratejinin benimsenmesi, Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri Hakkındaki Yönetmeliğin askeri, adli, akademik olmak üzere hâkimiyetinin genişletilerek etkin bir şekilde uygulanması, milletvekillerine ve kamu çalışanlarına uygulanan dokunulmazlık kapsamının Avrupa uygulamaları doğrultusunda kısıtlanması. Siyasi partilerin ve seçim kampanyalarının finansmanı hususunda şeffaflığa ilişkin mevzuatın iyileştirilmesi (Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, 2008: 5-6). Katılım Ortaklığı belgesinde belirtilen reform taleplerini gerçekleştirmek için Türkiye’de 10 Kasım 2008 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” kabul edilmiştir. Türkiye’nin Kopenhag kriterlerini başarılı bir şekilde benimsediğinin belirtildiği ulusal programda, siyasi kriterler kısmında demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları, temel hak ve özgürlükler konusunda yapılan reformların uygulama konusundaki etkinliğinin artırılarak sürdürülmesi ve ihtiyaç duyulan tamamlayıcı düzenlemelerin de erken bir zamanda hayata geçirilmesi hususunda hükümetin iradesinin tam olduğu belirtilmiştir (2008 Yılı Ulusal Programı, 2008:4-5).

Bu irade beyanından sonra AB’ye üyelik için atılan önemli diğer bir adım da 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonucunda 5982 sayılı Anayasa Değişiklik Paketinin kabul edilmesidir. Bu pakette idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri incelemek amacıyla Kamu Denetçiliği Kurumu’nun teşkili öngörülmüştür (Yücel, 2012: 91). Anayasada yer alan dilekçe hakkına ilişkin madde, “dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı” olarak değiştirilmiş ve metne “...herkes, bilgi edinme ve Kamu Denetçisine başvurma hakkına sahiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler. Kamu Başdenetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir...” ibareleri eklenmiştir. Yapılan bu değişiklik ile kamu denetçiliği, anayasal nitelikte bir kurum olmuş ve gerekli yasal düzenlemeler yapıldıktan sonra kurumun işler hale getirilmesi amaçlanmıştır (Kahraman, 2011: 368-369). Bu amaç doğrultusunda 14 Haziran 2012 tarih ve 6328 sayılı kanunla Kamu Denetçiliği Kurumu oluşturulmuştur.

2010 Anayasa reformu paketiyle Anayasanın 145. maddesinde yapılan değişikliklerle askeri yargının görev alanı, askeri suçların yargılanmasıyla kısıtlanmış; devlet güvenliği ve anayasal düzene karşı işlenen suçların adliye mahkemelerinde görüleceği düzenlenmiş; asker olmayan kişilerin, askeri mahkemelerde savaş hali dışında yargılanamayacağı anayasal güvenceye kavuşturulmuştur (Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Fası, 2013: 52-53). Ayrıca bu değişiklik paketi ile yeni bir HSYK yapısı da oluşturulmuştur. Uluslararası

kriterlere uyum sağlanması amaçlanan yeni HSYK yapısında Adalet Bakanı ve Müsteşarı’nın kuruldaki konularında kısmen de olsa bir zayıflama olmuştur. Her ne kadar kurulun başında Adalet Bakanının bulunmasına devam edilse de HSYK’da oluşturulan üç dairenin çalışmalarına Adalet Bakanının katılmamasına ve Bakanın yalnızca genel kurula katılarak oy kullanmasına karar verilmiştir. Disiplin ve özlük işleri ile ilgili kararların dairelerde alınması ve bu dairelerin çalışmalarına Bakanın katılmamasından dolayı bu tarz konularda oy hakkına sahip olmamasını, yargı erkinin tarafsızlığı ve bağımsızlığı açısından önemli bir husus olarak değerlendirmek mümkündür. HSYK’nın doğal üyesi olan Adalet Bakanı Müsteşarı ise, dairelerden birinin çalışmasında bulunarak oy kullanma hakkına sahiptir. Ancak kurulun ve dairelerin toplanarak çalışabilmeleri için Müsteşarın toplantıya iştiraki zorunluluğunun kaldırılmış olması da önemli bir yeniliktir. Yapılan diğer bir yenilik ise, HSYK’nın üye sayısında değişikliğe gidilmesidir. Bu değişiklikten önce Adalet Bakanı, Müsteşarı, Yargıtay ve Danıştay üyeleri arasından seçilen beş üye ile birlikte toplam yedi üyeden oluşmaktaydı. Değişiklik ile HSYK’nın 22 asıl ve on iki yedek üyeden oluşturulması öngörülmüştür. Böylece kurul karma bir yapı haline gelmiştir. Bundan dolayı kurulda birçok farklı görüşün katkı sağlayacağı düşünülmektedir. HSYK ile ilgili diğer bir düzenleme de hâkim ve savcılarının denetiminin geçmiş dönemlerde bakanlığın müfettişleri tarafından yapılmakta iken, değişiklikle birlikte bu işlemler HSYK başkanının onayıyla kurul müfettişlerince gerçekleştirilmesine karar verilmesidir (Özkul, 2016: 248-252). Yargının bağımsızlığını sağlamak için HSYK yapısında gerçekleştirilen bu düzenleme ile birlikte Anayasa Mahkemesi’nin oluşumu, üye seçimi ve çalışma şeklinde değişikliğe gidilmiş ve Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı getirilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle 1982 Anayasası, AB normlarına daha uyumlu hale gelmiştir. Yargı konusunda Avrupa standartlarını yakalamak isteyen Türkiye, 2011 yılından 2014 yılına kadar beş yargı reformu paketini⁶ kabul ederek, yargı sisteminde insan hakları ihlallerinin önüne geçmeyi ve adil yargılama hakkı ile ilgili iyileştirmeler yapmayı amaçlamıştır (Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Fası, t.y.: 52-53, 55).

Bu süreçte yargı etkinliği ile ilgili yapılan önemli gelişmelerden birisi de 07 Haziran 2012 tarihinde kabul edilen Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’dur. Bu kanunla mahkemelerin ağır işyükünün hafifletilmesi ve uzun yargılama süreçlerinin işleyen bir

⁶Birinci reform 31.03.2011 tarihinde kabul edilen 6217 sayılı “Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”; ikinci reform 650 sayılı Kanun Hükmünde Kararname; üçüncü reform 02.07.2012 tarihinde kabul edilen 6352 sayılı “Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Basın Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesi Hakkında Kanun”; dördüncü reform paketi 11.04.2013 tarihinde kabul edilen 6459 sayılı “İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”; beşinci paket ise, 21.02.2014 tarihinde kabul edilen 6526 sayılı “Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”dur (Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Fası, t.y.: 55).

arabuluculuk mekanizmasının devreye konularak yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir (Akgül Açıkmeşe ve Hisarlıoğlu, 2017:180). Türkiye'nin göstermiş olduğu bu performanstan son derece etkilenen Avrupa Komisyonu'na göre, Türkiye 2007 ve 2013 yılları arasında yargı konusunda oldukça önemli adımlar atmıştır. Ancak bu dönemde kaydedilen ilerleme, 2014 yılının başından itibaren durma noktasına gelmiştir. 2014 yılından sonraki süreçte erkler ayrılığı ve yargının bağımsızlığı ilkesinin zayıfladığı, hâkim ve savcılara dönük siyasi baskıların arttığı yönündeki eleştiriler artmıştır (Avrupa Komisyonu, Türkiye 2015 Yılı İlerleme Raporu, 2015: 14).

Her ne kadar 2014 yılında partilerin ve adayların seçim propagandalarında farklı dil ve lehçelerin kullanılmasına olanak tanınması, eş genel başkanlığa izin verilmesi, siyasi partilere ilçe örgütlenmesi konusunda kolaylığın sağlanması, genel seçimlerde hazine yardımının geçerli oyların %3'ünden fazlasını alanlara da verilmesi, farklı dil ve lehçelerde eğitim veren özel okulların açılabilmesine olanak tanınması (Özdemir ve Çiftçi, 2015: 139) gibi gelişmeler yaşansa da Gezi eylemleriyle birlikte AB tarafından Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerin arttığı görülmektedir.

27 Mayıs 2013 günü, İstanbul'da Gezi eylemleri sürecinde biri polis memuru altı kişi hayatını kaybetmiş ve yaklaşık sekiz binden fazla eylemci yaralanmıştır (Avrupa Komisyonu, Türkiye 2013 İlerleme Raporu, 2013: 5-6; Ergun, 2014:509). Gezi eylemleri ve bu eylemler sırasında protestoculara polisin müdahalede bulunması, AB tarafından toplum özgürlüğüne saygı çerçevesinde değerlendirilmiş ve siyasi kriterler başlığında eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, Türkiye 2013 İlerleme Raporu, 2013: 65). Yaşanan bu süreçle ilgili AB komisyonu yazılı açıklamada bulunarak "Her türlü aşırı ve orantısız kuvvet kullanımını kınadığını" açıklamıştır (Milliyet, 2013). 2013 yılında yaşanan diğer bir olay 17-25 Aralık operasyonudur. 2014 ilerleme raporunda; hem yolsuzluk iddiası hem de devlet içindeki paralel yapının yargı içinde gerçekleştirilmeye çalışıldığı darbe iddiasına yer verilmiştir. Yolsuzluk iddiasına konu olan dört bakan için hazırlanan dokunulmazlıkların kaldırılmasına dair fezlekelerin gecikmiş olması, AB tarafından eleştirilmiş, yargı bağımsızlığı konusunda endişeler olduğu dile getirilmiştir ve konunun araştırılması gerektiği üzerinde durulmuştur (Avrupa Komisyonu, Türkiye 2014 İlerleme Raporu, 2014: 9-10). Ülkede yaşanan bu süreçlerden sonra 17 Nisan 2014 tarihinde 6532 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiştir. Millî İstihbarat Teşkilatı ile ilgili yapılan bu düzenleme, AB tarafından 2014 ilerleme raporunda eleştirilmiştir. MİT'in özellikle denetim yetkisinin artırılması, MİT personelinin dokunulmazlığının kapsamının genişletilmesi ve güvenlik sektöründeki mali saydamlığın kısıtlanması AB'yi rahatsız etmiştir (Avrupa Komisyonu, Türkiye 2014 İlerleme Raporu, 2014: 11)

2015 yılında iki genel seçim gerçekleştirilmiştir. 7 Haziran'da gerçekleştirilen ilk seçimde hiçbir parti, hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememiş ve yapılan koalisyon görüşmelerinden de sonuç alınamayınca erken seçime gitme kararı alınmıştır. Alınan karar sonucunda 1 Kasım 2015 tarihinde Türkiye ikinci kez sandığa gitmiş ve

Adalet ve Kalkınma Partisi bu kez tek başına iktidara gelmiştir. Ancak aradan sekiz ay geçtikten sonra, Ülke 15 Temmuz 2016 tarihinde darbe girişimi ile karşılaşmıştır. Bu girişimde 251 vatandaş hayatını kaybetmiş, 2194 vatandaş yaralanmıştır. Darbe girişiminden altı gün sonra ülkede Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edilmiş olup, OHAL 18 Temmuz 2018 tarihine kadar sürmüştür. İki yıllık OHAL süresince 36 Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yayınlanmıştır (Euronews, 2019). OHAL döneminde çıkartılan KHK'ların bazıları olağanüstü halin gerekleri ile ilgili olmayan düzenlemeleri içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. 674 sayılı KHK ile üniversitelerdeki araştırma görevlileri ile ilgili yapılan düzenleme (ÖYP kadrosunun 50/d kadrosuna nakledilmesi), 676 sayılı KHK ile rektörlük seçimi ile ilgili yapılan düzenleme, 687 KHK ile kış lastiği zorunluluğunun getirilmesi gibi hususlar bu kapsama girmektedir (Günday, 2017: 31-32).

Diğer taraftan Akça vd., 15 Temmuz darbe girişiminin ardından çıkarılan ve mevcut mevzuatta değişiklik yapan KHK'ların bir kısmının geçici nitelikte değil, aksine olağanüstü hal için öngörülen süreyi aşan kalıcı nitelikli düzenlemeler olduğunu belirtmiştir. Kuvvet Komutanlıklarının MSB'ye bağlanması, Ceza Muhakemesi Kanunu ile ceza muhakeme usulünün kalıcı biçimde değiştirilmesi, Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'nın kaldırılması ve yetkilerinin Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'na devredilmesi, Varlık Fonu ve Türkiye Maarif Vakfı'nın yetkilerinin genişletilmesi, yüksek yargının yeniden yapılandırılması, MİT'in Cumhurbaşkanlığına bağlanması gibi tümüyle kalıcı nitelikteki düzenlemeler bu kapsamda sayılabilir. Olağan dönemde de geçerlilik arz edecek, kurumların işleyişini köklü değişikliğe uğratan bu kapsamlı düzenlemelerin, yasama organı olan mecliste tartışılmaksızın ve sadece olağanüstü halden dolayı kısıtlı şekilde başvurulabilecek bir usulle yapılması, yasama yetkisinin dokunulmazlığına, güçler ayrılığına ve hukuki güvenlik prensibine açıkça aykırı görülmüştür (Akça vd., 2018:103). Sonuç olarak çıkartılan KHK'ların çok azı Mecliste görüşülüp kabul edilmiştir. KHK'ların büyük bir kısmı ise, Meclis ve Anayasa Mahkemesi denetiminden geçmeden uygulanmıştır (Akça vd., 2018:99). AİHM eski yargıçlarından Rıza Türmen'e göre bu durum hukuk devletini zedelemiştir (Kurnaz, 2020).

Ayrıca 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişiminin bastırılmasına destek veren siviller için 08 Kasım 2016 tarihinde kabul edilen 6755 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun'la darbe teşebbüsü, terör eylemleri ve bunların devamı sayılacak eylemlerin önlenmesi noktasında karar alanlar, bunları uygulayanlar, olağanüstü hal boyunca ortaya çıkan KHK'lar kapsamında görevlerini icra edenler hakkında idari, mali, hukuki ve cezai sorumluluğun doğmayacağı hüküm altına alınmıştır (6755 sayılı Kanun, md. 37). 24 Aralık 2017 tarihinde çıkartılan 696 sayılı KHK ile de resmi bir sıfatı olup olmadığına ya da resmi bir görevi yerine getirip getirmediğine bakılmaksızın darbenin bastırılmasında hareket edenler hakkında da aynı madde hükümlerinin uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu değişiklik ile hukuka uygunluk sebeplerinin (zorunluluk ve meşru müdafaa) dışında sivil kişilere bir ceza muafiyeti getirilmiştir. Yapılan bu düzenlemenin hem Türkiye'nin

taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle, hem de hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmadığına ilişkin literatürde geniş bir tartışmaya yer verilmektedir (Akça vd., 2018.: 66-67).

Bu süreçte ortaya çıkan istikrarsız tablo, Türkiye gündemini zaman zaman meşgul eden başkanlık sistemi tartışmalarını gündeme getirmiştir. Hükümet istikrarsızlığını ortadan kaldırmak ve hantal olarak nitelendirilen karar alma sürecine etkinlik kazandırmak savlarıyla temellendirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş yaşanmıştır (Gönenç, 2018:2). Yeni sistemde Cumhurbaşkanı kendisine tanınan geniş yetkilerle hem yargı, hem de yasama karşısında güçlenerek yürütmenin tek sahibi konumuna gelmiştir (Esen, 2016: 71). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş, OHAL döneminde 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un, başka bir ifadeyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ni getiren Anayasa değişikliklerinin oylanması amacıyla 16 Nisan 2017'de yapılan referandum ile olmuştur. Bahsi geçen referandumda icra edilen kampanyanın her iki taraf için eşit şartlarda gerçekleşmediğini ifade eden AB komisyonu, OHAL'in yarattığı genel olumsuz atmosferde yapılan bu referandumun uluslararası gözlemlerde ciddi endişelere yol açtığını ve seçimin dürüstlüğüne dönük genel ilke ve önlemlere gölge düşürüldüğünü dile getirmiştir (Avrupa Komisyonu, Türkiye Raporu, 2018: 10).

Bu referandum kadar, 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanı ve milletvekili seçiminin de uluslararası gözlemciler tarafından endişe ile karşılandığı belirtilmiştir. En son yayınlanan ilerleme raporunda seçimlerin yanı sıra, yeni hükümet sistemine ilişkin ciddi eleştiriler getirilmiştir. Şöyle ki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Meclisin yasama ve denetim işlevlerini kayda değer düzeyde kısıtladığı, daha önce mevcut olan birçok denge ve denetleme mekanizmasına son verdiği, kamu yönetiminin ve yargının daha fazla politikleşmesine sebebiyet verdiği ve Cumhurbaşkanı'na birçok düzenleyici kamu kurumunun başkanını atama yetkisi verdiği yönünde eleştiriler burada sıralanabilir. Ayrıca 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ülkede insan hakları, hukukun üstünlüğü ve yargının bağımsızlığına ilişkin kötüleşen durumun rapor döneminde sürdüğü ifade edilmiştir. Başbakanlık makamı ile bakanlıklardaki müsteşarlık makamı gibi birimlerin lağvedilmesini de kapsayan yeni hükümet sisteminin, kamu yönetiminin daha fazla politikleşmesine yol açtığı ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, Türkiye Raporu, 2019: 10-15).

6. Sonuç

Hukukun üstünlüğü ilkesi, AB açısından birlik oluşturma aşamasında önemli bir adım olan Maastricht Anlaşması ile öne sürdüğü koşullardan birisidir. Üye olmak isteyen devletler kurucu ilkelerle birlikte hukukun üstünlüğünü garanti etmelidir. Bu bağlamda AB'ye üyelik süreci insan hakları temelinde zorlayıcı birtakım reformların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Öteden beri AB'ye üye olmak isteyen Türkiye'nin aday ülke statüsünü elde ettiği Helsinki Zirvesi ile hukukun üstünlüğü ve insan hakları konusunda yeni bir döneme geçtiği görülmüştür. 2001 yılında imzalanan Katılım Ortaklık Belgesi'nde kısa ve orta vadede atılması gereken adımlar belirlenmiştir.

Aynı tarihte harekete geçen Türkiye siyasi, idari ve yargı alanlarında birtakım reformlar gerçekleştirmiştir. Anayasanın bazı maddeleri; işkencenin önlenmesi, düşünce özgürlüğü, kişi hürriyeti, özel hayatın gizliliği, sivil yönetim ve demokrasinin güçlenmesi, iletişim hürriyeti gibi noktaları gözeterek değiştirilmiştir. Akabinde 2002-2004 yılları arasında hazırlanan uyum paketleri aracılığı ile yargı, kamu personeli, siyasi partiler ve askeri alanlarda yeni düzenlemeler yapılmış ve ölüm cezasının kaldırılması, toplumsal farklılıkların görünür kılınması, sivil siyaset üzerindeki askeri vesayet kaldırılması, toplumdaki örgütlenme düzeyinin önünün açılması şeklinde temel hürriyet ve haklara taalluk eden reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar yalnızca yasal düzeyde kalmamıştır. Reformların çeşitli eğitimlerle yerleşmesi ve bir kültüre dönüşmesi amacıyla kamu görevlileri ile yargı mensuplarının eğitilmesi noktasında kararlar alınmıştır. Yönetel açıdan şeffaflık ilke olarak benimsenmiş ve vatandaşların bilgi edinme haklarını etkin kullanabilmeleri adına çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Yaşanan gelişmeleri önemli gören AB, 2004 yılının son ayında Türkiye ile müzakere sürecini başlatma kararı almıştır. Yönetel anlamda şeffaflığın yanı sıra, yolsuzlukla mücadele, etkinlik, kamuda etik gibi konularda düzenleme yapılması ve kamu denetçiliği aracılığıyla yönetel alanın hesap verebilirlik açısından denetlenmesi öngörülmüştür. Yargı alanında yargı bağımsızlığının tam olarak sağlanması ve eğitimlerin devam ettirilmesi şeklinde kararlar alınmıştır. 2010 yılına kadar birçok adım atılmış ve bu yılda yapılan Anayasa değişikliği ile Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulması sağlanmıştır. Asker olmayanların askeri mahkemede yargılanmamaları güvence altına alınmış, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı ve arabuluculuk getirilmiştir.

Tüm gelişmelere rağmen 2013 yılında yaşanan Gezi eylemlerinde eylemcilere yapılan müdahalelerin boyutu ve 2014 yılında meydana gelen ve kamuoyuna "yolsuzluk" olarak yansıyan operasyonların sonunda bakanların dokunulmazlıklarının kaldırılmasının gecikmesi ilerleme raporlarında eleştirilmiştir. Aynı yıl MİT'e tanınan yetkilerin artırılması, 2016 yılında meydana gelen darbe girişimi nedeniyle başlayan OHAL ve akabinde üst üste çıkan KHK'ların, hukuk devleti ilkesini zedelediği yönünde bir anlayış oluşturmuştur. Son olarak 2018 yılında geçiş yapılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yasamanın alanını daralttığı, yargının siyasallaşmasına ve kamu yönetiminin politikleşmesine yol açtığı belirtilmiştir. Bu anlamda sürecin başında olumlu yaklaşımların yer aldığı raporlarda eleştirilerin arttığı görülmüştür.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye AB'ye resmi adaylık statüsü elde ettikten kısa bir süre sonra önüne konulan müktesebata uygun adımları ilk yıllarda kararlı bir şekilde atmıştır. Bu da elbette ki, ülkede hukukun üstünlüğü ve insan hakları alanında ciddi ivme kazanılmasını sağlamıştır. Ancak 2014 yılından sonra ülke içinde gelişen toplumsal muhalefet, darbe girişimi ve akabinde yaşanan birtakım olumsuz gelişmeler neticesinde AB müktesebatına uyum sağlamak öncelik olmaktan çıkmış, bunun yerine siyasi istikrarı sağlamak adına, kriz dönemlerini yönetmekte daha etkili olduğu düşünülen hükümet sistemi değişikliğine gidilmiştir. Bu değişiklik de AB tarafından eleştiri ile karşılanmıştır.

Kaynakça

- Akça, İ., Algül, S., Dinçer, H., Keleşoğlu, E., & Özden, B. A. (2018). Olağanlaşan OHAL: KHK'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri. (Erişim: 20.02.2020), https://tr.boell.org/sites/default/files/ohal_rapor_web.pdf.
- Akdemir, E. (2014). Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi. İçinde: Belgin Akçay & İlke Göçmen (Ed.), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar* (s. 39-66). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akgönenç, O. (2010). *Türkiye'nin AB Stratejisi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Akgül Açıkmeşe, S. & Hisarlıoğlu, F. (2017). Avrupa Koşulluğu ve Türkiye'de Siyasi Reform Süreci. İçinde: Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe, *Yarım Asrın Ardından Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri* (s. 167-196). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Altıntaş, Ö. F. (2008). *Avrupa Birliği'ne Aday Ülke Olarak Türkiye'de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı*. (Erişim Tarihi: 15.02.2020), <http://www.abgm.adalet.gov.tr/yayinlar/belgeler/ekutuphane/ABUyumYasalarininIcHukukaEtkisiVeKatiki.pdf>.
- Atmaca, Y. & Göç, E. (2020). Türkiye'de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 1524-1540.
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2019). *Katılım Ortaklık Belgeleri*. (Erişim Tarihi: 01.02.2020), https://www.ab.gov.tr/katilim-ortakligi-belgeleri_46226.html.
- Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Faslı (2013). *Avukatlar için Yargı ve Temel Haklar Projesi*, (Erişim Tarihi: 10.02.2020), https://www.ab.gov.tr/files/yargivetemelhaklar/yargi_ve_temel_haklar_kitap.pdf.
- Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Faslı (t.y.). (Erişim Tarihi: 17.05.2020), <https://www.ab.gov.tr/files/pub/yayinlar/AB-MuzakereSurecindeYargiveTemelHaklarFasli.pdf>.
- Avrupa Komisyonu, Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu (2014). *Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bildirim*. (Erişim Tarihi: 02.10.2020), https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf.
- Avrupa Komisyonu, Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu (2013), *Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna ve Konseye Sunulan Bildirim*. (Erişim Tarihi: 01.10.2020), https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf.
- Avrupa Komisyonu, Türkiye 2015 Yılı İlerleme Raporu (2015). *Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bildirim*. (Erişim Tarihi: 05.02.2020), https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf.
- Avrupa Komisyonu, Türkiye Raporu (2018). *AB Genişleme Politikasına İlişkin 2018 Bilgilendirmesi*. (Erişim Tarihi: 02.03.2020), https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulk_e_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf.
- Avrupa Komisyonu, Türkiye Raporu (2019). *AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi*. Erişim Tarihi: 03.03.2020), https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu_tr.pdf.
- Avrupa Topluluklar Komisyonu, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu (2004). *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu*. (Erişim Tarihi: 18.02.2020), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf.
- Bakkalcı, A.C. (2019). *Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri Teorik Temeller-Uygulama-Tartışmalar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Baltacı, C., Eke, E. & Avcı, M. (2012). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Türk Anayasal Demokrasisi Üzerine Etkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 133-149.
- Bianet (02. 08. 2001), *Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi*, (Erişim Tarihi: 17.02.2020), <http://bianet.org/bianet/siyaset/3780-avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi>.
- Bilici, Nurettin (2013), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Braud, P. (2011). Devlet: Hukuki Öğretinin İkilemleri, Gülçin Balamir Çoşkun (Çev.). İçinde: Cemal Bâli Akal (Derleyen), *Devlet Kuramı* (s.359-376). Ankara: Dost Kitabevi.
- Ceritli, İ. (2012). Türk Kamu Yönetiminde Şeffaflaşma ve Hesap Verebilirliğe Yönelik Pozitif Dönüşüm, Dirençler ve Zayıflıklar: Geleceğin Gelenekle Dansı. İçinde: Ed. Kamil Kılınç ve Yalçın Urhan (Ed.), *Şeffaf ve Hesap Verebilir Kamu Yönetimi Sempozyumu* (s.27-42), Ankara.
- Çalış, Ş. H. (2008). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Erdem, F. H. & Çoşkun, V. (2009). Askeri Yargı ve Vesayet. *SETA Analiz*, (9), <http://file.setav.org/Files/Pdf/askeri-yargi-ve-askeri-vesayet.pdf>.

- Ergun, A.(2014). Hukuk Devleti İlkesi ve Yargının Bağımsızlığı-Tarafsızlığı Sorunu Kapsamında Ethem Sarısülük Davasının Değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 495-522.
- Erkiner, H. H. (2013). Yirmi Birinci Yüzyılda, Birleşmiş Milletler'in "Hukuk Devleti" ve "Hukukun Üstünlüğü" Yaklaşımı ve Bunun Uluslararası Hukuk Bakımından Yeri ve Değeri, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), 353-380.
- Esen, S. (2016). 2016 Anayasa Değişiklik Teklifinin Değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 45-73.
- Euronews (15.07.2019). *Verilerle 15 Temmuz Sonrası ve Ohal Süreci*. (Erişim Tarihi: 20.03.2020) , <https://tr.euronews.com/2019/07/12/verilerle-15-temmuz-sonras-ve-ohal-sureci>.
- Gemalmaz, M. S. (2005). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Göneç, M. L. (2018). Uygulamada Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 1-6. (Erişim Tarihi: 08.05.2020), https://www.tepav.org.tr/upload/files/15268844867.Uygulamada_Cumhurbaşkanlığı_Hükümet_Sistemi.pdf 1-6).
- Gözler, K. & Kaplan, G. (2011). *İdare Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Basın yayın Dağıtım.
- Gözlügöl, S. V. (2013). Uluslararası Hukuk Boyutuyla Hukukun Üstünlüğü. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 1423-1453.
- Gözübüyük, A. Ş. (2013). *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Günday, Metin (2017). OHAL, İhraç KHK'leri ve Hukuki Durum. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 29-38.
- Güneş, M. A. (2016). Avrupa Birliği'nin Temel Değerleri Üzerine. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (125), 307-340.
- Gürel Günal, G. & Günal, A. (2016). Avrupa Birliği Beşinci Genişleme Sürecinde İşsizlik Oranlarının Belirleyicileri Mekânsal Ekonometri Analizi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(2) , 237-252.
- Hürriyet (10.08. 2004). *Çingene Hakları yargı yolunda*. (Erişim Tarihi: 17.02.2020), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cingene-haklari-yargi-yolunda-248128>.
- Kaboğlu, İ. O. (2016), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*. İstanbul: Legal Kitabevi.
- Kahraman, M. (2011). Hukuk Devletine Katkıları Bakımından Kamu Denetçiliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 355-373.
- Karlık, R. & Tonus, Ö. (2004). Avrupa Birliği'nin Genişleme Perspektifi'nde Türkiye'nin Yeri. *Türkiye İktisat Kongresi (05-09 Mayıs 2004)*. http://www.geocities.ws/ceteris_tr2/karlık_tonus.doc.
- Karlık, R. (2014). *Avrupa Birliği, Kuruluşu, Gelişmesi, Kurumları*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kurnaz, I. (19.02. 2020). "Olağanüstü Hal, Sabit Bir Hale Getirilmiştir": Rıza Türmen İle Söyleşi. *Birikim*. (Erişim Tarihi: 10.03.2020), <https://www.birikimdergisi.com/guncel/9948/olagan-ustu-hal-sabit-bir-hale-getirilmistir-riza-turmen-ile-soylesi>.
- Küçük, A. (2004). Hukuk Devleti, Demokrasi ve Temel Hak ve Hürriyetlerin Güvencelemesi. *Liberal Düşünce*, (35), 201-219.
- Magen, A. (2016). Cracks in the Foundations: Understanding the Great Rule of Law Debate in the EU. *Journal of Common Market Studies*, 54(5), 1050-1061
- Milliyet (31.05.2014). *AB'den Sert Taksim Tepkisi: Aşırı Güç Kullanımını Kınıyoruz*.(Erişim Tarihi: 22.05.2020), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ab-den-sert-taksim-tepkisi-asiri-guc-kullanimini-kiniyoruz-1716867>.
- Özbudun, E. (2016). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, H. & Çiftlikçi, A. (2015). Avrupa Birliği (AB)'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Hukuk Devletinin Dönüşümü: Helsinki Zirvesi'nden Günümüze İç Hukukta Yapılan Düzenlemeler Üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 123-144.
- Özdemir, H. (2012). *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özkazanç, A. (2015). Devletin Örgütlenmesi. İçinde: Yüksel Taşkın (Ed.), *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar* (s.139-170), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkul, F. (2016). Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 201-263.
- Öztürk Yılmaz, N.(2007), "5543 Sayılı İskân Kanunu Hükümleri Uyarınca Türk Vatandaşlığının Kazanılması", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (68), 241-264.
- Pech, Laurent (2012), *Rule Of Law a Guiding Principle of The European Union's External Action*, CleerWorkingPapers, <https://www.asser.nl/media/1632/cleer2012-3web.pdf>.
- Polater, Y. Z. (2016). Bilgi Edinme Hakkının Sınırları ve Devlet Sırrı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (122), 99-140.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Selçuk, S. (1999). *1999 - 2000 Adli Yılı Açış Konuşması*, (Erişim Tarihi: 15.06.2020), <https://www.yargitay.gov.tr/documents/acilisKonusma/1999-2000.pdf>.
- Soyaltın Colella, D. (2020). Avrupa Birliği'nde Hukukun Üstünlüğü Krizi Üye ve Aday Ülkelere Yönelik Önleyici Politikaların Siyaseti. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 69-85.
- T.C. AB Bakanlığı: *AB'ye Genel Bakış* (t.y.). (Erişim Tarihi: 15.05.2020), https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf.
- T.C. AB Bakanlığı: *Siyasi Reformlar-I* (t.y.). (Erişim Tarihi: 02.03.2020), https://www.ab.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf.
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2007). *Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*. (Erişim Tarihi:01.02.2020), <https://www.ab.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2019). *AB Yapısı ve İşleyişi*. (Erişim Tarihi: 25. 02. 2020), <https://www.ab.gov.tr/3.html>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2020a). *Avrupa Birliği Tarihçesi*. (Erişim Tarihi: 15.02.2020), <https://www.ab.gov.tr/105.html>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2020b). *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*. (Erişim Tarihi: 01.03.2020), https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html.
- T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu (2016). *Kopenhag Kriterleri*. (Erişim Tarihi: 15.01.2020), <https://www.ombudsman.gov.tr/uluslar-arasi-mevzuat/index.html>.
- Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N. (2012). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- TBMM (2004). *TBMM'nin AB Uyum Karnesi Pekiye*. (Erişim Tarihi:15.02.2020), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/web_basin_a_ciklamalari.aciklama?p1=14602.
- TBMM Haber Dergisi (1997-1998). *Dış İlişkiler*, Sayı:59. (Erişim Tarihi: 15.05.2020), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.bulten_sayfa?psayi=59&psayfa=9.
- Teziç, E. (2012). *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Tunç, H. (2018). *Anayasa Hukuku Genel Esaslar (Ders Kitabı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi (2001). *Türkiye Cumhuriyeti İle Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin 8 Mart 2001 tarihli KONSEY KARARI*. (Erişim Tarihi: 01.02.2020), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf.
- Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi (2003). *Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (14 Nisan 2003 Tarihinde AB Konseyi Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin)*. (Erişim Tarihi: 15.02.2020), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2003.pdf.
- Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi (2006). *Türkiye İle Katılım Ortaklığı Belgesinde Yer Alan İlkeler, Öncelikler ve Koşullara İlişkin 23 Ocak 2006 Tarihli Konsey Kararı*. (Erişim Tarihi: 17.02.2020), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf.
- Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi (2008). *2006/35/EC Sayılı Kararın Feshine ve Türkiye ile Katılım Ortaklığının Kapsadığı İlkeler, Öncelikler ve Koşullara Dair Bir Konsey Kararı*. (Erişim Tarihi: 15.02.2020), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf.
- Yıldız, H. (2013). Hukuk Devleti'nin Gelişim Sürecinde Mülk Devleti ve Polis Devletinin Yeri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(2), 211-230.
- Yılmaz, A. (2001). *Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar)*. Ankara: Vadi Yayınlar.
- Yücel, B. (2012). 5982 Sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu'nun 1982 Anayasası'nın "Hukuk Devleti" Anlayışına Etkisi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (100), 83-96.
- 2001 Yılı Ulusal Programı (2001). *AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı*. (Erişim Tarihi: 15.02.2020), <https://www.ab.gov.tr/195.html>.
- 2003 Yılı Ulusal Programı (2003). *AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı*. (Erişim Tarihi: 15.02.2020), https://www.ab.gov.tr/_196.html.
- 2008 Yılı Ulusal Programı (2008). *Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı*. (Erişim Tarihi: 15.02.2020), https://www.ab.gov.tr/_42260.html.
- 5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (22.05.2004 Tarih, 25469 Sayılı T.C. Resmi Gazete).
- 6755 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükümünde Kararnemenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun, (24.11.2016 Tarih, 29898 Sayılı T.C. Resmi Gazete).

Araştırma Makalesi • Research Article

Ekonomik Büyüme Oranını Etkileyen Faktörlerin Kantil Regresyon ile İncelenmesi: Türkiye Örneği

Investigation of Factors Affecting Economic Growth Rate with Quantile Regression: The Instance of Turkey

Yüksel Akay Ünvan ^{a*}, Oğuzhan Demirel ^b

^aDoç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, 06010, Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0002-0983-1455

^bLisans Mezunu, Hacettepe Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, 06800, Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0003-4352-6531

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mart 2020

Düzeltilme tarihi: 15 Ekim 2020

Kabul tarihi: 21 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Büyüme

Ekonomik Büyüme Oranı

En Küçük Kareler

Kantil Regresyon

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 March 2020

Received in revised form 15 October 2020

Accepted 21 October 2020

Keywords:

Economic Growth

Economic Growth Rate

Least Squares

Quantile Regression

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de son yıllarda dalgalı bir hareket sergileyen ekonomik büyüme oranını etkileyen faktörleri incelemek amacıyla yapılmıştır. Ekonomik büyüme oranı, dış borç stoku, tüketici fiyatları endeksi (TÜFE) bazlı reel efektif döviz kuru, reel faiz oranı ve tüketici fiyatları endeksine ait 2010-Q1 ve 2019-Q3 dönemi verileri kullanılarak bir veri seti oluşturulmuştur. Öncelikle değişkenlerin durağanlıkları, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testiyle sınanmıştır. Değişkenlerin 1.dereceden farkları alınarak durağanlaştırma sağlanmıştır. Daha sonra, en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılarak bir regresyon modeli kurulmuştur. Fakat bu regresyon modeli, aykırı gözlemler içerdiğinden dolayı kantil regresyon yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlara göre, Türkiye’ye ait ekonomik büyüme oranını; TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve yıllık tüketici fiyatları endeksi negatif etkilemektedir.

ABSTRACT

The aim of this study has examined the factors affecting the economic growth rate in Turkey, which has experienced a wavy pace in recent years. A data set has created using data of the 2010-Q1 and 2019-Q3 periods of economic growth rate, external debt stock, consumer price index (CPI), CPI-based real effective exchange rate (REER), and real interest rate. Firstly, stabilization has been achieved by taking the 1st-degree differences of variables with the ADF test. Then, a regression model has established using the Ordinary Least Squares (OLS) method. However, due to this regression model contained outlier observations, the quantile regression method has been utilized. According to the results, CPI and CPI-based REER negatively affect the economic growth rate of Turkey.

1.Giriş

Günümüzde ülkeler; gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş olmak üzere 3 ayrı grupta değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme yapılırken en belirleyici etken şüphesiz ülkelerin sahip olduğu ekonomik durumlarıdır. Ülke ekonomilerinin durumları belirlenirken birçok yön değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler çeşitli faktörler

göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Bir ülke ekonomisinin durumunu anlamada en önemli göstergelerden birisi olan ekonomik büyüme, şüphesiz bu faktörlerden birisidir. Ekonomik büyüme oranı en genel ifadeyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)’nın artış oranı olarak tanımlanabilir. Fakat ekonomi bir ülkenin bütün unsurlarını içerdiğinden ekonomik büyüme çeşitli politik ve ekonomik hareketlerden etkilenebilmektedir. Ekonomik büyüme, daha geniş kapsamlı ekonomik gelişmelerde çeşitli

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: akay.unvan@gmail.com

nedenlerle çalışmak için heyecan verici bir alandır. Bu nedenlerden birincisi, eldeki soruların büyük ilgisine ve önemine rağmen, alanın hala çok fazla bilinmeyen ve çok büyük zorluğunun olmasıdır. İkincisi, Kuznets'in vurguladığı gibi ekonomik büyümenin çok yönlü bir yapıya sahip olmasıdır (Kuznets, 1967). Bu sadece toplam çıktının büyümesi değil, aynı zamanda bir ekonominin sektörel yapısından demografik ve coğrafi yapısına ve belki de daha önemlisi tüm sosyal ve kurumsal dokusuna temel dönüşümüyle ilgilidir. Bu süreçler doğal olarak ekonomik büyüme ve kalkınmaya ekonominin diğer birçok alanından çok daha bütünsel bir yaklaşım gerektirir. Bu durum, zengin bir dizi soruya ve ekonomik büyümenin temel sorularına çeşitli yeni yaklaşımlara yol açmaktadır. Üçüncüsü, ekonomik büyüme teorisi aynı zamanda ekonomi içinde özel bir yere sahip olmasıdır. Çünkü mikro ve makroyu heyecan verici bir şekilde birleştirmektedir. Ekonomik büyüme, doğası gereği, toplum ve makro sonuçlarla ilgilidir. Bununla birlikte, makroekonominin diğer birçok alt alanının aksine, ekonomik büyüme çalışması sıkı bir şekilde mikroekonomik temellere dayanmaktadır. Sonuncu neden ise daha fazla araştırmacı büyüme ve gelişme alanındaki yeni ampirik soruları araştırmaya yöneldiğinden, ekonomik büyüme büyük ölçüde ampirik bir alandır. Ekonomistler son zamanlarda ekonomik büyüme sürecini destekleyen mikroekonomik ilişkilerin araştırılmasına çok fazla enerji ve zengin veri getirmişlerdir (Acemoglu, 2012: 546).

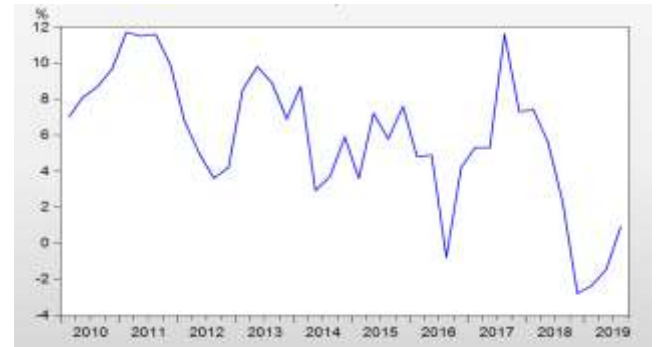
Ekonomik büyüme oranı; ihracat, ithalat, enflasyon, faiz oranları, gayri safi milli hasıla, kişi başına düşen gelir, politik kararlar, ülke parasının diğer para birimleri karşısındaki değeri, işsizlik oranı, dış borç ve merkez bankası rezervleri gibi pek çok durum ve göstergeden etkilenmektedir. Kişi başına düşen gelir için daha düşük başlangıç seviyesine sahip ülkelerin daha hızlı bir ekonomik büyüme yaşaması beklenebilir (Henisz, 2000: 20). Bunu destekleyen temel teori, Solow (1956) ve Koopmans (1965) tarafından sunulan teoridir. Bu teoride belirli bir seçim seti ve çevresel değişkenler için kişi başına sabit bir durum seviyesi vermektedir. Ekonomideki veya hükümetteki bireyler, kişi başına üretimin uzun dönemli istikrarlı hal seviyesini artıracak (veya çevresel şoklar meydana gelmesi durumunda) seçimler yaparsa, çıktı seviyeleri uzun bir geçiş dönemi boyunca yeni istikrarlı durumlarına yakınlaştığı ifade edilmektedir. Bu durum belirli bir yıldaki büyüme oranlarının çevresel değişkenlerin yanı sıra bireysel ve hükümet seçim değişkenlerinin seviyelerine bağlı olacağı anlamına gelmektedir. Bu varsayımlara dayanarak, kişi başına düşen gelirden daha düşük başlangıç seviyesine sahip ülkelerin daha hızlı bir ekonomik büyüme yaşayabileceği söylenebilir. Ayrıca ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerden birisi, günümüzün önemli finansman kaynaklarından biri olan dış borçlanmadır. Dış Borçlanma, ekonomik gelişmelerini sürdürebilmeleri için yeterli gelir ve tasarruf düzeyine sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler açısından ayrıca önem taşımaktadır (Kutlu vd., 2016: 229). Borçlanılan paranın kullanılma şekli, ekonomik büyüme üzerinde şüphesiz bir etkiye sahiptir.

Ekonomik büyüme ile ilişkili olan bir başka unsur; borsa ve bankacılık sektörleri ve bu sektörlerin gelişimidir. Bu ilişkiyi değerlendirmek için ilk olarak; borsa likiditesi, büyüklüğü, oynaklığı ve dünya sermaye piyasalarıyla

entegrasyonunun ampirik göstergeleri gerekmektedir. Bu göstergelerin her birinin eksiklikleri olmasına rağmen, çeşitli tedbirlerin kullanılması, borsa gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki bağların tek bir gösterge kullanılmasından daha zengin bir tablo sunmaktadır. İkinci olarak, bankacılık gelişiminin ampirik göstergesi bu değerlendirme için gereklidir. Üçüncü ve son olarak, kişi başına reel GSYH büyümesi, kişi başına reel fiziksel sermaye stoku büyümesi, verimlilik artışı ve özel tasarrufların GSYH'ye oranı; ekonomik büyüme ve borsa-bankacılık sektörlerinin gelişimi arasındaki ilişkiyi açıklayan göstergelerdir (Levine vd., 1998: 541).

Son yıllarda Türkiye ekonomisi, enflasyon, işsizlik, cari açık ve ekonomik büyüme arasında sıkışmış durumdadır. Bu durum, Türkiye ekonomisi açısından paradoksal bir durum ortaya çıkarmış olup, ekonomi politikası yapıcılarının bu sorunu aşmaları pek mümkün olmamıştır. Ekonomik büyümeyi arttırmak ve işsizliği azaltmak için genişletici para ve maliye politikaları uygulanmaya başlandığında, cari açık ve enflasyon artmakta, cari açığı ve enflasyonu düşürmek için sıkılaştırıcı para ve maliye politikaları uygulandığında ise ekonomik büyüme, potansiyel büyüme oranının altına inmekte ve işsizlik yükselmeye başlamaktadır (Göçer vd., 2016: 37). Bu durum ise ekonomik büyümenin istikrarsızlaşmasına yol açmakta ve bu paradoksal durumun çözüme ulaştırılamaması potansiyel bir ekonomik krizi tetiklemektedir. Bu istikrarsızlığın nedenleri olarak; finansal piyasalardaki yetersizlikler, kurumsal sorunlar, yüksek reel faiz oranları ve yüksek enflasyon oranları da sayılabilir. Türkiye, dönem dönem yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşmış olsa da, büyümede meydana gelen düşüşler ve inişli çıkışlı büyüme grafiği büyümenin istikrarlı bir yapı sergilemediğini gözler önüne sermektedir. (Yardımcı, 2006: 112).

Şekil 1'de 2010-Q1 ve 2019-Q3 dönemleri arasında Türkiye'nin ekonomik büyüme oranlarına ait grafik verilmiştir. Bu grafiğe göre son 9 yılda ekonomik büyüme oranı inişli çıkışlı, istikrarsız bir durum göstermektedir. 2010 yılının son çeyreği ve 2017 yılının üçüncü çeyreği büyüme oranlarının en yüksek olduğu dönemlerdir. Bu durumun aksine, 2016 yılının üçüncü çeyreği ve 2018 yılının üçüncü çeyreği büyüme oranlarının en düşük olduğu dönemlerdir. Özellikle 2018 yılının üçüncü çeyreğindeki bozulma ve negatif büyüme oranı dikkat çekicidir. Bunun başlıca nedeni ise bu dönemde yaşanan Türk Lirası'ndaki büyük değer kaybı olarak gösterilebilir.

Şekil 1. Türkiye'de Ekonomik Büyüme Oranları

2. Literatür İncelemesi

2.1. Türkiye'deki Ekonomik Büyüme Dair Literatür İncelemesi

Erbaykal ve Okuyan (2008), bu çalışmada Türkiye'de enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1987Q1-2006Q3 dönemlerini kapsayan veriler çerçevesinde incelemiştir. İki değişken arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı, test sonucunun ardından tespit edilmiştir. Oluşturulan otoregresif dağıtılmış gecikmeye bağlı (ARDL) modeller sonucunda istatistiksel olarak anlamlı uzun vadeli bir ilişki bulunmazken, negatif ve istatistiksel olarak anlamlı kısa vadeli bir ilişki bulunmuştur. Nedensellik testi sonucunda ise enflasyondan ekonomik büyüme nedensellik ilişkisi bulunmazken, ekonomik büyümeden enflasyona bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca, istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme için maliyet istikrarını sağlayan makroekonomik politikaların önemli olduğu belirtilmiştir.

Yamak ve Tanrıöver (2009), bu çalışmada getiri farkının ekonomik büyüme oranlarını etkileyip etkilemediğini, etkilemişse de hangi yönde etkilediğini Türkiye örneği için test etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 1990-2006 dönemine ait üçer aylık reel GSYH ile 3 ve 12 aylık vadeli mevduat faiz oranları kullanılmıştır. Regresyon denklemlerine, elde edilen sonuçları kuvvetlendirmesi için kontrol değişkeni olarak enflasyon oranı da dahil edilmiştir. Ayrıca çalışmada, reel GSYH büyüme oranlarındaki değişimler yalnızca getiri farkı ile değil kısa ve uzun vadeli faiz oranı olarak tanımlanan 3 ve 12 aylık faiz oranlarının her biri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Türkiye'de gelecek dönem büyüme oranlarını hem faiz oranları hem de getiri farkının etkilediği yönünde bulgular elde edilmiştir.

Şentürk ve Akbaş (2014), bu çalışmada, 2005:01-2012:07 döneminde Türkiye'deki ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon oranı arasında karşılıklı ilişkinin varlığı incelemiştir. İlk olarak serilerin durağanlıkları birim kök testleri ile sınanmıştır. Ayrıca, serilerde meydana gelen yapısal kırılmaları tespit etmek amacıyla yapısal kırılmalı birim kök testi gerçekleştirilmiştir. Son olarak, seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için bootstrap nedensellik testleri gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak ekonomik büyüme ile diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı fakat sanayi üretim endeksi ve enflasyon oranı ile işsizlik oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Kutlu ve Yurttagüler (2016), çalışmalarında, Türkiye'de net dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1998:01-2014:02 dönemi için Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda dış borçtan ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını destekleyen bulgular elde etmişlerdir.

Ozpençe (2016), vektör hata düzeltme ve Granger nedensellik analizini kullanarak 2003:1-2015:4 dönemi verileriyle, Türkiye'de ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Nedensellik analizi sonuçlarına göre, ekonomik büyümeden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Topcu (2017), bu çalışmasında, Türkiye'de ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini

2006:1-2017:2 dönemini içeren güncel verilerle incelemiştir. Ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişki incelenirken kurulan modele, kontrol değişkeni olarak emek değişkeni de dahil edilmiştir. Eşbütünlük analizinden elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ile enflasyon arasında uzun dönem bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Granger nedensellik analizinden elde edilen bulgular ise, Türkiye'de ekonomik büyümeden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca nedensellik analizi bulguları, ekonomik büyüme ile emek arasında çift yönlü nedensel bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Fatih (2019), yapmış olduğu bu çalışmada ekonomik büyüme, kısa vadeli sermaye hareketleri ve döviz kuru arasındaki teorik ve ampirik ilişkiyi incelemiştir. Ocak 2005-Ocak 2018 dönemine ait ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin göstergesi olarak portföy yatırımı birer değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, incelenen dönemde Türkiye ekonomisi portföy yatırımlarının, ekonomik büyüme göstergesi olarak kabul edilen sanayi üretim endeksi üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı ve reel döviz kurunun, sanayi üretimi üzerinde negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre istikrarlı bir üretim artışı ve ekonomik büyüme hedefi için kısa vadeli sermaye hareketi (KVSH) yerine başarılı kur politikaları belirlenip uygulanmasının daha önemli olacağı öngörülmüştür.

Karabulut (2019), Türkiye ekonomisi için 2003Q1-2018Q1 döneminde ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Yapılan Granger nedensellik testi sonucunda %5 anlamlılık seviyesinde GSYH'nın, enflasyonun nedeni olduğu sonucuna ulaşılmış ancak enflasyondan GSYH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Daha sonra değişkenler arasında eşbütünlük analizi yapılmış ancak herhangi bir eşbütünlüğe rastlanılmamıştır. Bu sonuca göre, GSYH ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ve serilerin uzun dönemde birbirinden bağımsız hareket ettiği ifade edilmiştir.

Toker ve Gürel (2019), bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Mundell-Tobin etkisi olarak adlandırılan yaklaşıma göre; ekonomide enflasyon oranlarının arttığı dönemlerde, elde para tutmanın maliyeti de artmaktadır. Bu etkiye dayanılarak, bireyler reel gelir düzeylerini korumak için sermaye birikimine yöneleceği ve bu durumda da yatırımların artmasıyla birlikte ekonomik büyümenin pozitif yönde artış göstereceği ifade edilmiştir. Bu ilişkinin tespiti amacıyla, 1980-2016 dönemleri için enflasyon oranı, gayri safi sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi ARDL sınır testi yöntemi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, enflasyonun arttığı dönemlerde ekonomik büyümenin azaldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre; Türkiye'de 1980-2016 dönemleri arasında Mundell-Tobin etkisinin geçerli olmadığı ifade edilmiştir.

2.2. Yurtdışında Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmalar İçin Literatür İncelemesi

Marquis ve Reffert (1995), Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin 1959:1-1991:6 dönemindeki aylık verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, enflasyonun %5 seviyesinden %0 seviyesine inmesi durumunda ABD'deki ekonomik büyümenin %0,68 oranında artacağını belirlemiştir.

Andres ve Hernando (1999), yaptıkları çalışmada iki önemli sonuç bulmuşlardır. Birincil sonuç, enflasyon ile büyüme arasında negatif bir ilişki olmasıdır ve bu ilişki Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)'i oluşturan sanayileşmiş ülkelerde bile geçerlidir. Bulunan ikincil sonuç ise enflasyon düşük olduğunda enflasyon etkisinin daha büyük olmasıdır; yani, büyüme üzerindeki olumlu etki, enflasyon %5'ten %4'e düştüğünde, %20'den %19'a düştüğünden daha büyüktür. Elde edilen bu sonuçlar neticesinde, merkez bankalarına fiyat istikrarı para politikasının birincil uzun vadeli hedefi olması gerekliliği önerilmiştir.

Mallik ve Chowdhury (2001), dört Güney Asya ülkesi (Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka) için enflasyon ve GSYH büyümesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. International Monetary Fund (IMF) Uluslararası Finansal İstatistiklerinden toplanan yıllık veriler kullanılarak eşbütünleşme ve hata düzeltme modellerinden deneysel kanıtların bir karşılaştırması elde edilmiştir. Çalışmadaki dört ülke için de GSYH büyüme oranı ile enflasyon arasında uzun vadeli pozitif bir ilişki olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur. Yazarlar, orta dereceli enflasyonun büyümeye yardımcı olabileceğini, ancak hızlı ekonomik büyümenin yüksek enflasyon olarak geri dönebileceğini söylemişlerdir.

Ayyoub, Chaudhry ve Farooq (2011), bu çalışmanın temel amacını Pakistan ekonomisinde enflasyonun GSYH büyümesi üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmek olarak belirlemiştir. Bu amaçla 1972-73 ve 2009-10 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri alınmış ve EKK yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Analizler sonucunda Pakistan ekonomisinde negatif ve anlamlı bir enflasyon büyüme ilişkisinin var olduğu görülmüştür. Çalışmanın sonuçları, hüküm süren enflasyonun belirli bir eşik seviyesinden sonra ekonominin GSYH büyümesine zararlı olduğunu göstermektedir. Tanımlayıcı ve ekonometrik analizler temelinde, politika yapıcılara ve Pakistan Devlet Bankası'na enflasyonu %7 seviyesinin altına düşürmesi için politikalar üretmesi önerilmiştir.

Kasidi ve Mwanemela (2013), enflasyonun Tanzanya'daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu amaçla 1990-2011 dönemine ait zaman serisi verileri kullanılmıştır. Korelasyon katsayısı ve ortak entegrasyon tekniği enflasyon ile GSYH arasındaki ilişki kurulmuştur ve GSYH'daki değişimin genel fiyat seviyelerindeki değişikliklere tepki verme derecesini ölçmek için esneklik katsayısı uygulanmıştır. Sonuçlar, enflasyonun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini

göstermiştir. Çalışma ayrıca, enflasyon ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme olmadığını ortaya koymuştur. Bir başka deyişle, Tanzanya'da enflasyon ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki mevcut değildir.

Adeniran, Yusuf ve Olatoke (2014), bu çalışmada 1986-2013 yılları arasında döviz kuru, enflasyon ve faiz oranının ekonomik büyümeye etkisi olup olmadığını incelemiştir. Verileri test etmek için korelasyon analizi ve EKK yöntemi ile regresyon analizi yapılmıştır. Sonuç olarak, döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ancak istatistiksel olarak önemli olmadığı bulunmuştur. Aynı zamanda, faiz oranı ve enflasyon oranının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu ancak bu sonucun da istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bu nedenle Nijerya hükümetine dış ticaret dengesini korumak için ihracatı teşvik stratejileri teşvik etmesi gerektiği ve yabancı yatırımcıların ilgisini çekecek şekilde elverişli ortam, yeterli güvenlik, etkin mali ve parasal ve altyapısal kolaylıklar sağlanması gerektiği tavsiye edilmiştir.

Aslam (2016), döviz kurunun Sri Lanka'daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmek amacıyla bu çalışmayı yapmıştır. Bu amaçla 1970-2015 dönemindeki yıllık zaman serisi verileri kullanılmıştır. GSYH, döviz kuru, enflasyon oranı ve faiz oranı gibi değişkenler dikkate alınarak EKK yönteminin kullanıldığı çoklu regresyon modeli kullanılmıştır. Çoklu regresyon modelinin sonuçlarına göre, döviz kurunun Sri Lanka'daki ekonomik büyümeyi %1 düzeyinde olumlu etkilediği bulunmuştur.

Mukoka (2018), Zimbabwe'deki enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla 1990'dan 2017'ye kadar enflasyon ve ekonomik büyüme (GSYH) verilerini yıllık olarak kullanarak bir veri seti oluşturmuştur. EKK yöntemi ve Johansen eşbütünleşme testi sonucunda Zimbabwe'de enflasyon ve GSYH arasında ilişki belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Zimbabwe hükümetine enflasyonu düşük bir oranda (tek haneli) korumaya odaklanması gerektiğini önermektedir.

3. Veri ve Metotlar

3.1. Veri

Bu çalışmada 2010-Q1 ve 2019-Q3 dönemleri arasındaki veriler kullanılmıştır. Kullanılan verilerin kaynağı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'na ait web sitelerindeki veri ve istatistik yayınlarından alınmıştır (TCMB, 2020; TÜİK, 2020). Alınan bu verilerle 5 farklı değişken oluşturulmuştur. Tüm analiz ve testler, EViews 9 programı kullanılarak bu değişkenler üzerinde uygulanmıştır.

3.2. Metotlar

3.2.1. ADF Birim Kök Testi

Belirli bir zaman içerisinde oluşturulan değişkenler, zaman serileri olarak adlandırılmaktadır. Zaman serileri, birim kök içerebileceğinden her zaman doğru sonuçlar

vermemektedir. Bu nedenle serilerin durağanlıklarının test edilmesi gerekmektedir. Durağanlık ise zaman serilerinin belirli bir zaman sürecinde artma veya azalmaya sahip olması ve verilerin bu zaman süreci boyunca yatay eksenle dağılım göstermesidir. Yani zaman serisi durağansa, ortalaması ve varyansı zaman içerisinde değişmemektedir. Gecikmeli iki zaman serisindeki değişkenlerin kovaryansı, değişkenler arasında bulunan gecikmeye bağlıdır. (Gujarati, 2001: 713; Sevüktekin vd., 2014: 239). Ayrıca değişkenler arasında yüksek R² (ilişki oranı) değerine sahip sahte regresyonlar da bulunabilmektedir. Değişkenlerin durağanlaştırılmasında kullanılan testlerden biri olan Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile bu hatalar giderilmektedir. (Çelikkol vd., 2015: 817). ADF testi (Dickey vd., 1979, 1981) bir Y bağımlı değişkeninin ilk farkının gecikmeli seviyesinde, eksojen değişken(ler) ve k gecikmeli ilk farklarının alınmasını gerektirir. Denklem (1)'de görüldüğü üzere ADF birim kök testine ait denklem şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = a + \beta T + pY_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

Burada “Y_t“ t.dönemdeki değişkeni, “T” bir zaman trendini, “Δ” fark operatörünü, “e_t“ ortalama sıfır ve varyans σ² iken bir hata terimi bozukluğunu ve “k” ADF denklemlerindeki farklılıkların gecikmesini sayısını ifade etmektedir.

3.2.2. En Küçük Kareler Yöntemi ile Regresyon

En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile regresyon, bir veya daha fazla bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi, bağımlı değişkenin gözlemlenen ve tahmin edilen değerleri arasındaki farkın kareler toplamını en aza indirgeyerek tahmin eden istatistiksel bir analiz yöntemidir (What-when-how, 2020). EKK, normal dağılıma sahip verilere dayanır fakat bu durum her zaman gerçekleşmez. Ayrıca EKK yönteminin diğer bir dezavantajı, hata teriminin karesi nedeniyle aykırı değerlere duyarlı olmasıdır. (Foussier, 2010). Bağımlı bir değişkeni “Y” öngören ve sadece bir bağımsız değişkeni “X” içeren basit bir EKK regresyon modeli, denklem (2) ile ifade edilir.

$$Y = a + bX + \varepsilon \quad (2)$$

Burada “a”, düz çizginin Y eksenine nerede kesiştiğini gösteren kesiştir. “b”, düz çizginin diklik derecesini gösteren eğimdir. “ε” ise hatayı temsil etmektedir. Ayrıca, en iyi çizgi (ilişki), En Küçük Kareler Hatalarının (EKKH) toplamıdır (Darity, 2008). Bu toplam denklem (3)'teki formül ile bulunmaktadır.

$$EEKH = \sum (Y_i - \hat{Y}) \quad (3)$$

Y_i = i bağımlı değişkeni ve i = 1,...,n olmak üzere bağımlı değişkenin tahmini denklem (4)'teki gibi elde edilmektedir.

$$\hat{Y} = (\sum Y_i)/n \quad (4)$$

3.2.2.1. COVRATIO

Regresyon modellerinde bazen aykırı gözlemler bulunabilir. Bu gözlemlerin tespiti için kullanılan yöntemlerden birisi, COVRATIO olarak adlandırılmaktadır. İlk olarak, doğrusal regresyon modelleri için Belsley vd. (1980), kovaryans matrislerinin belirleme oranına göre aykırı gözlemlerin tanımlanmasını

önermişlerdir. Bu öneriden sonra ise COVRATIO yöntemini geliştirmişlerdir.

$$COVRATIO_{(-j)} = \frac{|COV_{(-j)}|}{|COV|} \quad (5)$$

Denklem (5)'te verilen formülde COV, tüm veri seti için kovaryans matrisidir ve COV_(-j), j. satır hariç tutularak azaltılmış veri seti için kovaryans matrisidir. 3p/n kritik değeri ile karşılaştırılacak test istatistiği |COVRATIO_(-j) - 1| formülü ile bulunmaktadır. Burada “p” tahmini katsayıların sayısı ve “n” örneklem büyüklüğüdür. Hesaplanan test istatistiği, belirtilen kritik değerden büyük ise test edilen gözlem, aykırı değer olarak adlandırılabilir (Hussin vd., 2012: 208-209).

3.2.2.2. DFFITS

Belsley vd. (1980) tarafından önerilen gözlem silmeye dayalı olan DFFITS_i istatistiği, i.gözlemin silinmesiyle bu gözlemin tahmin değerleri üzerinde yaptığı etkiyi inceleyen bir tanı yöntemidir (Acarlar, 2011: 107). Verinin tümünden elde edilen regresyon katsayılarıyla hesaplanan i.gözleme ilişkin tahmin değeri “ŷ_i”, veriden i.gözlemin silinmesiyle elde edilen regresyon katsayılarıyla hesaplanan i.gözleme ilişkin tahmin değeri “ŷ_(i)” ve dönüşüm matrisinin köşegen öğeleri h_{ii} olmak üzere i. gözlem için DFFITS şu şekilde bulunmaktadır:

$$DFFITS_i = \frac{\hat{y}_i - \hat{y}_{i(i)}}{s_{(i)}\sqrt{h_{ii}}}, i = 1,2,3, \dots, n \quad (6)$$

Burada “s_(i)” ise denklem (7)'deki gibi hesaplanır (Hadi vd.,1993):

$$S_i^2 = \frac{AKT_{(i)}}{n - p - 2} \quad (7)$$

Belsley vd. (1980), bu istatistik için kritik değeri 2√p/n olarak önermişlerdir. Bu kritik değere göre; |DFFITS_i| > 2√p/n koşulunu sağlayan gözlemler, aykırı gözlem olarak nitelendirilmektedir. Burada “n” gözlem sayısını, “p” ise parametre sayısını belirtmektedir.

3.2.3. Kantil Regresyon

Koenker ve Bassett (1978) tarafından ortaya konulan kantil regresyonda, koşullu kantil fonksiyonların tahminine genişletmek amaçlanmaktadır. Bu yöntemde Tukey'in üç ortalamasını çeyreklere ağırlık olarak 0,25, 0,50 ve 0,75 kantil değerleri olarak atayan bir prototip kullanılmaktadır (Koenker, 1984). Kantil regresyon, bağımlı değişkeninin koşullu dağılımının seçilen kantilleri için geliştirilen bir yöntemdir. EKK yöntemi ile regresyon modelinin aksine hata varyansının homojenliği ve hataların dağılımı hakkında herhangi bir varsayımı sağlama koşulu yoktur (Yavuz vd., 2017). Kantil regresyon tahminleri, veri setindeki aykırı gözlemlerin varlığına karşı EKK yöntemine göre daha sağlamdır. Ancak, belirtildiği gibi, kantil regresyonu kullanmanın en önemli mantığı, bağımlı ve bağımsız bir değişken arasındaki ilişkinin daha eksiksiz ve net şekilde ölçülebilmesidir (Conyon vd., 2017: 3-4).

Kantil regresyon, medyan fonksiyonunu tahmin etmek için mutlak hataların toplamını azaltan medyan tahmincisini kullanmaktadır. Bu yöntemde tahminler, kullanılan kantil

değerlerinin işlevi olduğu mutlak hataların asimetric ağırlığının azaltılmasıyla yapılmaktadır. Başka bir deyişle, kantil değerlerine sahip bir kantil regresyon modelinin bir optimizasyon problemi olduğu söylenebilir (Maiti, 2019: 4).

Kantil regresyon modelinin matematiksel formu şu şekildedir:

$$y_i = x_i' \beta_\theta + \mu_{\theta i}, \quad 0 < \theta < 1 \quad (8)$$

$$Quant_\theta(y_i | x_i) = x_i \beta_\theta \quad (9)$$

Bu matematiksel formda “x”, açıklayıcı değişkenlerin vektörünü; “y”, açıklanan değişkeni; “μ” ise koşullu kantil dağılımı sifira eşit olan rastgele hata terimidir. $Quant_\theta(y_i)$, açıklanan değişkenin θ . kantilidir. β_θ 'ın tahmini, kantil regresyon tahmincisini belirtir ve aşağıdaki formül ile belirtilir:

$$\min \sum_{y_i \geq x_i' \beta} \theta |y_i - x_i' \beta| + \sum_{y_i < x_i' \beta} (1 - \theta) |y_i - x_i' \beta| \quad (10)$$

Burada θ farklı değerlere eşit olduğunda, farklı parametre tahminleri elde edilmektedir. Ortanca regresyon olarak tanımlanan özel durum, $\theta = 0,5$ şartı altında bir kantil regresyon örneğidir (Xu vd., 2018: 112).

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	BUYUME	DBORC	RDOVIZ	RFAIZ	TUFE
Ortalama	5,8820	382863,9	112,1059	0,7926	9,8423
Medyan	5,9000	402542,0	115,4500	0,5616	8,7600
Maksimum	11,7000	465724,0	136,3300	2,8784	22,300
Minimum	-2,8000	265642,0	75,3900	0,0393	4,3400
Gözlem Sayısı	39	39	39	39	39

4.3. Korelasyon (İlişki) Matrisi

Bir korelasyon matrisi, matristeki çapraz elemanların birbirine eşit olduğu m değişkenleri arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Varyans-kovaryans matrisinden elde edilen karesel, simetrik bir m,m boyutlu matristir. Bu matrislerin her ikisi de benzer bilgiler içerir, fakat korelasyon matrisi daha basit ve açıklayıcı olduğundan matristeki değişkenleri birbirleriyle ilişkilendirmeyi kolaylaştırmaktadır (Horn ve Johnson, 1985). Korelasyon matrisinde köşegen değerleri

4. Bulgular

4.1. Değişkenler

Analizlerde kullanılacak olan 5 farklı değişkenler için kullanılan kısaltmalar ve değişkenlere ait tanımlar Tablo 1'deki gibi verilmiştir. Bu tanımları içeren değişkenler oransal veya sayısal değerlerden oluşturulmuş gözlemleri içeren değişkenlerdir. Ayrıca analizlerde bağımlı değişken olarak kullanılacak olan BUYUME değişkeni reel bir olgudur. Bu nedenle nominal olmayan, kısa vadeli olması nedeniyle yatırımcılar tarafından en çok tercih edilen 2 yıllık tahvillerin faiz oranları kullanılarak elde edilen reel faiz oranı (RFAIZ) ve TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru (RDOVIZ) birer değişken olarak kullanılmıştır. Kullanılan diğer değişkenler ise literatür çalışmalarında sıklıkla tercih edilen değişkenlerdir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımı

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı
BUYUME	Ekonomik Büyüme Oranı
DBORC	Dış Borç Stoku (Milyon \$)
RDOVIZ	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru
RFAIZ	Reel Faiz Oranı
TUFE	Tüketici Fiyatları Endeksi (Enflasyon)

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler, o değişkendeki gözlemlere ait bazı bilgiler vermekle beraber, değişkenin dağılımı hakkında bilgiler de içermektedir. Tablo 2'de çalışmada kullanılan değişkenlere ait çeşitli tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

çapraz iki değişken aynı olduğundan dolayı her zaman 1 (%100) değeri ile gösterilmektedir. Tablo 3'te çalışmada kullanılan tüm değişkenler arasındaki korelasyon (ilişki) oranları görülmektedir. Buna göre, değişkenler arasındaki en yüksek pozitif değerli ilişki oranı %91,41 ile RFAIZ ve TUFE arasındayken en yüksek negatif değerli ilişki oranı -%92,63 ile RDOVIZ ve RFAIZ arasındadır. Bir başka ifadeyle aralarında en yüksek pozitif ilişki bulunan RFAIZ ve TUFE değişkenleri arasında, en düşük negatif ilişki ise RDOVIZ ve RFAIZ değişkenleri arasında bulunmaktadır.

Tablo 3. Değişkenler Arası Korelasyon Değerleri

	BUYUME	DBORC	RDOVIZ	RFAIZ	TUFE
BUYUME	1,0000	sim.	sim.	sim.	sim.
DBORC	-0,5200	1,0000	sim.	sim.	sim.
RDOVIZ	0,5488	-0,7960	1,0000	sim.	sim.
RFAIZ	-0,6726	0,6938	-0,9263	1,0000	sim.
TUFE	-0,6904	0,5016	-0,7984	0,9141	1,0000

Not: Tabloda “sim.” kısaltması ile gösterilen gözlemler, köşegenine göre simetriktrir.

4.4. ADF Testi

Çalışmada kullanılan değişkenler zamana bağlı periyodik değişkenler olduğu için zaman serisi olarak tanımlanmaktadır. Zaman serilerinde yapılacak analizlerde ilk önce durağanlık durumuna bakılması gerekmektedir. Durağan olmayan değişkenler hatalı sonuçlara neden olacağından durağanlaştırma işleminin yapılması gerekmektedir. Bu amaçla, ADF testi ile değişkenlerin durağanlıkları test edilmiştir. DBORC ve TUFEE değişkenlerine ait veriler mutlak rakam olarak kullanıldıklarından dolayı, bu iki değişkene ait veriler öncelikle logaritmik dönüşüm yapılmıştır. Kullanılan değişkenler trend içermediğinden, sadece sabit kaysayı içerme koşuluna göre bu test yapılmıştır. Değişkenlerin 1.dereceden farkı alındığında, tüm değişkenlerin durağanlaştığı belirlenmiştir. Yapılan bu durağanlaştırma işlemi sonrası Tablo 4'teki tüm değişkenlerin p-değerleri, 0,05 anlamlılık değerinden küçük olduğu için aşağıda verilen h_{1a} yokluk hipotezi reddedilecektir. Bu yüzden tüm değişkenlerin durağan olduğu ve birim köke sahip olmadığı söylenebilir. Durağanlaştırılmış bu değişkenler, yapılacak diğer analizlerde kullanılacaktır.

H_{1a} : $p=0$ (Değişken durağan değildir ve birim köke sahiptir)

H_{1b} : $p \neq 0$ (Değişken durağandır ve birim köke sahip değildir)

Tablo 4. ADF Testi

Durağanlık Durumu	Orjinal Değişkenler		1.Dereceden Durağanlaştırılanlar Değişkenler	
	t-İstatistiği	p-değeri	t-İstatistiği	p-değeri
Değişkenler				
BUYUME	-2,1789	0,2169	-5,5369	0,0001*
DBORC	-2,7767	0,0711	-5,2883	0,0001*
RDOVIZ	-0,6541	0,8461	-5,7880	0,0001*
RFAIZ	-1,0603	0,7213	-4,5132	0,0010*
TUFEE	-1,5712	0,4872	-5,6382	0,0001*

Not: “*” ile işaretlenmiş p değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5. EKK Yöntemi ile Regresyon

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-4,753004	17,21946	-0,276025	0,7843
RDOVIZ1	-0,148391	0,081637	-1,817682	0,0782**
RFAIZ1	-2,844656	1,730191	-1,644128	0,1096
TUFEE1	-4,264171	2,422826	-1,759999	0,0877**
C	-0,114191	0,482603	-0,236615	0,8144
Modele Ait İstatistikler				
R^2	0,2545		F-İstatistiği	2,8166
Standart Hata	2,5423		p-değeri	0,0408*

Not: “*” ile işaretlenen değerler %5 anlamlılık düzeyinde, “**” ile işaretlenen değerlerse %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Not2: Değişkenlerin sonuna eklenen “1” değişkenlerin 1.dereceden durağanlaştırılmış halini ifade etmektedir.

4.5.1. Varsayımlar

EKK yöntemi ile kurulan regresyon modellerinde sonuçları olduğu gibi kabul etmek yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Sonuçların yanıltıcı olup olmadığının tespiti için bazı regresyon varsayımları test edilmektedir. Regresyon modelinin bu varsayımlardan birini sağlamaması, modeli geçersiz kılabilmektedir. Tablo 5'te kurulan regresyon modeli içinde bazı varsayımların uygunluğuna bakılacaktır.

4.5. EKK Yöntemi ile Regresyon

EKK yöntemi ile kurulan regresyon modelinde bağımlı değişken “Y” üzerinde, bağımsız değişkenlerin etkisi görülmektedir.

Tablo 5'te BUYUME1 değişkeninin bağımlı değişken olduğu EKK yöntemi ile kurulan bir regresyon modelinin sonuçları verilmiştir. Buna göre, BUYUME1 değişkeni üzerinde RDOVIZ1 değişkeninin -0,148391'lik, TUFEE1 değişkeninin ise -4,264171'lik bir negatif etkisi vardır. Bir başka deyişle, BUYUME1 değişkenini RDOVIZ1 değişkenindeki 1 birimlik artış -0,148391 birim; TUFEE1 değişkenindeki 1 birimlik artış ise -4,264171 birim azaltmaktadır. Ayrıca modelin R^2 değeri yani modeldeki değişkenler arasındaki ilişki %25,45'tir. İlişki katsayısının normal seviyelerden (%60-%70) düşük çıkmasının nedeni ise modelin farklı alanlardan değişkenler içermesi, değişkenlerin 1.dereceden farklarının alınarak durağanlaştırılması ve periyodun çeyreklik olarak alınması olarak gösterilebilir. Tablodaki p-değeri ise 0,0408 olarak bulunmuştur. Bulunan p-değeri 0,05 anlamlılık değerinden küçük olduğu için yokluk hipotezi olan h_{2a} : “Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir. (Model önemli değildir.)” reddedilmektedir. Bir başka deyişle model önemli ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlara göre Tablo 5'teki regresyon modeli şu şekildedir:

$$BUYUME1 = -0,148391 * RDOVIZ1 - 4,264171 * TUFEE1 \quad (11)$$

4.5.1.1. Normallik Varsayımı

Modelde kullanılan verilerin normallik varsayımına uyup uymadığına ilişkin yapılan Jarque-Bera test istatistiğinin p-değeri 0,8414 olarak bulunmuştur. Bulunan p-değeri 0,05 anlamlılık değerinden büyük olduğu için aşağıda verilmiş olan h_{3a} yokluk hipotezi reddedilemez. Veriler %95 güvenilirlik düzeyinde normal dağılıma uygun bir şekilde yayılım göstermektedir.

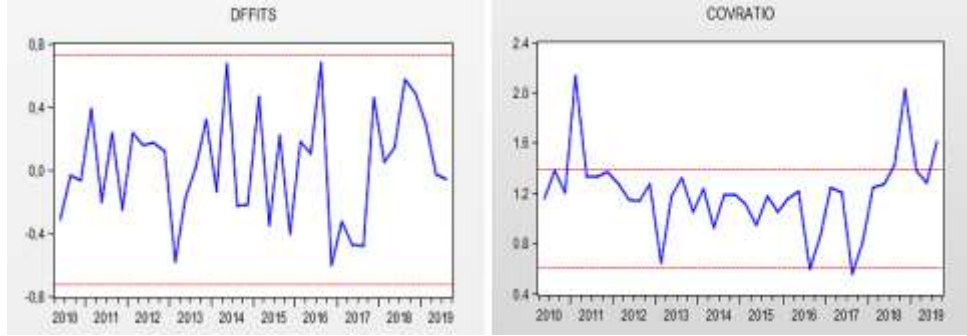
H_{3a}: %95 güven düzeyinde veriler normal dağılıma uymaktadır.

H_{3b}: %95 güven düzeyinde veriler normal dağılıma uymamaktadır.

4.5.1.2. Aykırı Gözlem İncelemesi

Regresyon modellerine dair varsayımlardan birisi de aykırı gözlem içermemesidir. Regresyon modeli aykırı gözlem içeriyorsa, hatalı sonuçlar elde etmemek için alternatif

yöntemlere geçilmesi önerilmektedir. Bu modele ait aykırı gözlem incelemesi COVRATIO ve DFFITS yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. İnceleme sonucunda COVRATIO yöntemine göre Şekil 2’de görüldüğü üzere birkaç aykırı gözleme rastlanmıştır; bu nedenle EKK yöntemi ile regresyona alternatif bir yöntem olan kantil regresyon yöntemine geçilmesi uygun görülmüştür.

Şekil 2. DFFITS ve COVRATIO Yöntemleri ile Aykırı Gözlem İncelemesi

4.6. Kantil Regresyon

Kantil regresyon, EKK yöntemi ile kurulan regresyon modellerinin varsayımlardan birini veya pek çoğunu sağlamaması durumunda kullanılan alternatif bir yöntemdir. Kantil regresyonda veriler bölünerek incelenmektedir. Bunun nedeni ise verilerin dağılımında kuyruk kısımlarının da bir önem taşımasıdır. Kantil regresyonu, EKK yönteminden ayıran en önemli noktalardan birisi de budur. Bu analizde değişkenlerin 1.dereceden farkları alınarak 5 farklı kantil değeri için 2 farklı anlamlılık değeri incelenmiştir. İlk olarak, Tablo 6’daki 0,15 kantil değeri kullanılarak bir regresyon modeli elde edilmiştir. Bu kantil değerinde verilerin en düşük değerli %15’lik kısmı, verilerin en yüksek değerli %85’lik kısmından ayrılır ve bu şekilde bir model oluşturulur. Yani dağılımın sol kuyruk kısmında bir incelenme yapılmaktadır. Her değişken için gözlem değerininin 38 olması nedeniyle yorumlanabilir sayısal sonuçlar veren en küçük kantil değeri 0,15’tir. Bu nedenle 0,15 kantil değeri kullanılmış ve %10 anlamlılık düzeyinde ($\alpha=0,10$) oluşturulan model sonuçları Tablo 6’da

Tablo 6. 0,15 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,10$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-5,675149	36,03548	-0,157488	0,8758
RDOVIZ1	-0,174098	0,079450	-2,191284	0,0356**
RFAIZ1	-0,116527	2,571969	-0,045306	0,9641
TUFE1	-6,174832	2,606083	-2,369392	0,0238**
C	-3,035580	1,024860	-2,961945	0,0056**
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,2504		Quasi-LR İstatistiği	10,4659
Standart Hata	4,0271		p-değeri	0,0332**

Not: ** ile işaretlenen değerleri %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

0,15 kantil değeri ve %5 anlamlılık değeri ($\alpha=0,5$) için oluşturulan model sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Tablodaki sonuçlara göre, yalnızca C sabit katsayısı %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. C sabit katsayısı -3,035580’lik bir katsayı ile negatif etki göstermektedir. Modelin R² değeri %25,04’tür. Ayrıca modele ait p-değeri, 0,05 anlamlılık düzeyinden büyük

verilmiştir. Tablodaki sonuçlara göre, BUYUME1 bağımlı değişken olduğu zaman; RDOVIZ1 değişkeni, TUFE1 değişkeni ve C sabit katsayısı %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. RDOVIZ1 değişkeni -0,174098’lik bir katsayıya ve TUFE1 değişkeni -6,174832’lik bir katsayıya sahip olduğundan bu iki değişkendeki her 1 birimlik artış BUYUME1 bağımlı değişkenini negatif etkilemektedir. C katsayısı da -3,035580’lik bir katsayı ile negatif etki göstermektedir. Modelin R² değeri ise %25,04’tür. İlişki katsayısının normal seviyelerden (%60-%70) daha düşük çıkmasının nedeni modelin farklı alanlardan değişkenler içermesi, değişkenlerin 1.dereceden durağanlaştırılması ve periyodun çeyreklik olarak alınması olarak gösterilebilir. Bulunan tüm modellerde bu durum geçerlidir. Ayrıca bu modelin p-değeri 0,10 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için h_{0a} yokluk hipotezi “Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir).” reddedilmektedir. Yani modelin %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

olduğu için h_{5a} yokluk hipotezi “Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir).” reddedilememektedir. Bu sebeple model %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Model yorumlamalarda kullanılamaz.

Tablo 7. 0,15 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,05$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-5,675149	38,07492	-0,149052	0,8824
RDOVIZ1	-0,174098	0,096214	-1,809493	0,0795
RFAIZ1	-0,116527	2,623356	-0,044419	0,9648
TUFE1	-6,174832	3,047391	-2,026268	0,0509
C	-3,035580	1,035092	-2,932666	0,0061*
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,2504		Quasi-LR İstatistiği	10,4659
Standart Hata	4,0271		p-değeri	0,0514

Not: * ile işaretlenen değerleri %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

0,25 kantil değeri ve $\alpha=0,10$ için oluşturulan model sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Bu kantil değerinde ise verilerin en düşük %25'lik kısmının, verilerin en yüksek %75'lik kısmından ayrılmasıyla bir model oluşturulmaktadır. Yani dağılımın sol kuyruk kısmı incelenmektedir. Bulunan modelde TUFE1 değişkeni ve C sabit katsayısı %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. TUFE1 değişkeni -6,182354'lük bir katsayıya sahiptir. Bu değişkendeki her 1 birimlik artış

BUYUME1 bağımlı değişkenini 6,182354 birim azaltmaktadır. C katsayısı da -1,400511'lik bir katsayı ile negatif etki göstermektedir. Modelin R² değeri ise %22,87'dir. Ayrıca bu modelin p-değeri 0,10 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için h_{6a} yokluk hipotezi "Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir)." reddedilmektedir. Yani modelin %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 8. 0,25 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,10$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,127679	0,091156	-1,400660	0,1706
RDOVIZ1	-16,08372	28,66358	-0,561121	0,5785
RFAIZ1	-2,558177	1,607321	-1,591578	0,1210
TUFE1	-6,182354	2,981226	-2,073762	0,0460**
C	-1,400511	0,690551	-2,028107	0,0507**
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,2287		Quasi-LR İstatistiği	10,8155
Standart Hata	3,0193		p-değeri	0,0287**

Not: ** ile işaretlenen değerleri %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 9'da 0,25 kantil değeri kullanılarak $\alpha=0,5$ için uygulanan kantil regresyon sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, hiçbir değişken %95 güvenilirlik düzeyinde anlamlı değildir. Modelin R² değeri ise %22,87'dir. Ayrıca bu modelin p-değeri, 0,05 anlamlılık düzeyinden küçük

olduğu için h_{7a} yokluk hipotezi "Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir)." reddedilmektedir. Böylece, modelin %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 9. 0,25 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,05$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,127679	0,097680	-1,307111	0,2002
RDOVIZ1	-16,08372	28,94418	-0,555681	0,5822
RFAIZ1	-2,558177	1,830636	-1,397425	0,1716
TUFE1	-6,182354	3,177476	-1,945681	0,0603
C	-1,400511	0,702503	-1,993600	0,0545
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,2287		Quasi-LR İstatistiği	10,1685
Standart Hata	3,0193		p-değeri	0,0376*

Not: * ile işaretlenen değerleri %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 10'da 0,50 kantil değeri kullanılarak uygulanan kantil regresyon sonuçları verilmiştir. Bu kantil değeri, beklenen değer veya 2.çeyreklik olarak da adlandırılmaktadır. Model sonuçlarına göre, BUYUME1 değişkeni bağımlı değişken; yalnızca RFAIZ1 değişkeni %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. RFAIZ1 değişkenindeki 1 birimlik artış, BUYUME1 bağımlı değişkenini -3,995347 birim etkilemektedir.

Modelin R² değeri ise %11,59 olarak bulunmuştur. Ayrıca modele ait p-değeri (0,2507), 0,10 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için h_{8a} yokluk hipotezi "Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir)." reddedilememektedir. Bu nedenle, modelin %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir. Model yorumlamalarda kullanılamaz.

Tablo 10. 0,50 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,10$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,164232	0,103937	-1,580115	0,1236
RDOVIZ1	-0,922241	24,70212	-0,037334	0,9704
RFAIZ1	-3,995347	1,876953	-2,128634	0,0408**
TUFE1	-3,053167	2,733036	-1,117134	0,2720
C	-0,172605	0,687023	-0,251237	0,8032
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,1159		Quasi-LR İstatistiği	5,3765
Standart Hata	2,5637		p-değeri	0,2507

Not: ** ile işaretlenen değerleri %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 11’de 0,50 kantil değeri kullanılarak uygulanan kantil regresyon sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre bağımlı değişkeni etkileyen, istatistiksel olarak anlamlı hiçbir bağımsız değişken bulunmamaktadır. Ayrıca modelin p-değeri 0,05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için h_{9a} yokluk hipotezi “Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile

korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir).” reddedilememektedir. Bu nedenle, modelin %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir. Model yorumlamalarda kullanılamaz.

Tablo 11. 0,50 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,05$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,164232	0,112162	-1,464245	0,1526
RDOVIZ1	-0,922241	26,09538	-0,035341	0,9720
RFAIZ1	-3,995347	2,074650	-1,925793	0,0628
TUFE1	-3,053167	3,037287	-1,005228	0,3221
C	-0,172605	0,727486	-0,237263	0,8139
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,1159		Quasi-LR İstatistiği	5,0198
Standart Hata	2,5637		p-değeri	0,2852

Not: * ile işaretlenen değerleri %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 12’de kurulan modelde 0,75 kantil değeri kullanılmıştır. Bu kantil değeriyle oluşturulan modellerde, veri setinde bulunan en yüksek değerli verilerin %25’i kalan verilerin %75’inden ayrılarak incelenmektedir. Model sonuçlarına göre, BUYUME1 değişkeninin bağımlı değişken olduğu bu modelde yalnızca C sabit katsayısı %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. C sabit katsayısındaki 1 birimlik değişim, BUYUME1 bağımlı değişkenini 1,482952 birim etkilemektedir. Bu

modelin R² değeri %11,51 olarak bulunmuştur. Fakat model ait p-değeri 0,10 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için h_{10a} yokluk hipotezi “Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir).” reddedilememektedir. Bu nedenle, modelin %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir. Model yorumlamalarda kullanılamaz.

Tablo 12. 0,75 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,10$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,060383	0,143667	-0,420295	0,6770
RDOVIZ1	-2,984183	24,48747	-0,121866	0,9037
RFAIZ1	-2,593457	3,080615	-0,841863	0,4059
TUFE1	-1,426489	2,668048	-0,534656	0,5965
C	1,482952	0,690609	2,147312	0,0392**
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,1151		Quasi-LR İstatistiği	4,7178
Standart Hata	3,1326		p-değeri	0,3178

Not: ** ile işaretlenen değerleri %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 13’te 0,75 kantil değeri ve $\alpha=0,05$ değeri kullanılarak kurulan kantil regresyon modeli verilmiştir. Model sonuçlarına göre, BUYUME1 değişkeninin bağımlı değişken olduğu bu modelde yalnızca C sabit katsayısı %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. C sabit katsayısındaki 1 birimlik değişim, BUYUME1 bağımlı değişkenini 1,482952 birim etkilemektedir. Bu modelin R² değeri ise katsayısı %11,51 olarak bulunmuştur.

Fakat modelin p-değeri 0,05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için h_{11a} yokluk hipotezi “Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir).” reddedilememektedir. Bu nedenle, modelin %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir. Model yorumlamalarda kullanılamaz.

Tablo 13. 0,75 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,05$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,060383	0,153976	-0,392157	0,6975
RDOVIZ1	-2,984183	25,33788	-0,117776	0,9070
RFAIZ1	-2,593457	3,220645	-0,805260	0,4264
TUFE1	-1,426489	2,983224	-0,478170	0,6357
C	1,482952	0,728724	2,034998	0,0499*
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,1151		Quasi-LR İstatistiği	4,4878
Standart Hata	3,1326		p-değeri	0,3439

Not: * ile işaretlenen değerleri %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 14'te 0,85 kantil değeri kullanılarak uygulanan kantil regresyon sonuçları verilmiştir. Her değişken için gözlem değerinin 38 olması nedeniyle yorumlanabilir sayısal sonuçlar veren en büyük kantil değeri 0,85'tir. Bu nedenle sonuncu kantil değeri olarak 0,85 tercih edilmiştir. Tablodaki sonuçlara göre, BUYUME1 bağımlı değişken olduğu zaman RFAIZ1 değişkeni ve C sabit katsayısı %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. RFAIZ1 değişkeni -4,977617'lik bir katsayıya sahip olduğundan bu değişkendir her 1 birimlik artış

BUYUME1 bağımlı değişkenini -4,977617 birim negatif etkilemektedir. C katsayısı ise 2,383673'lük bir katsayı ile pozitif etki göstermektedir. Modelin R² değeri ise %10,41'tür. Fakat modelin p-değeri 0,10 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için h_{12a} yokluk hipotezi "Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir)." reddedilememektedir. Bu nedenle, modelin %90 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir. Model yorumlamalarda kullanılamaz.

Tablo 14. 0,85 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,10$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,191138	0,213924	-0,893487	0,3781
RDOVIZ1	-2,671610	23,22662	-0,115024	0,9091
RFAIZ1	-4,977617	2,522800	-1,973053	0,0569**
TUFE1	1,570751	5,710969	0,275041	0,7850
C	2,383673	0,873094	2,730146	0,0101**
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,1041		Quasi-LR İstatistiği	3,7758
Standart Hata	3,8877		p-değeri	0,4371

Not: ** ile işaretlenen değerleri %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Son olarak, Tablo 15'te 0,85 kantil değeri kullanılarak $\alpha=0,05$ değeri için uygulanan kantil regresyon sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre RFAIZ1 değişkeni ve C sabit katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. RFAIZ1 değişkenindeki her 1 birimlik artış, BUYUME1 bağımlı değişkenini 4,977617 birim azaltmaktadır. C sabit katsayısı için ise her 1 birimlik artış bağımlı değişken üzerinde 2,383673 birimlik bir artış yapmaktadır. Modelin R² değeri

ise %10,41'tür. Fakat modelin p-değeri 0,05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için h_{13a} yokluk hipotezi "Gözlenen noktaların regresyon çizgisi ile korelasyonu ihmal edilebilir düzeydedir (model anlamlı değildir)." reddedilememektedir. Bu nedenle, modelin %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir. Model yorumlamalarda kullanılamaz.

Tablo 15. 0,85 Kantil Değerine Sahip Regresyon Modeli ($\alpha=0,05$)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	p-değeri
DBORC1	-0,191138	0,172158	-1,110249	0,2749
RDOVIZ1	-2,671610	23,84938	-0,112020	0,9115
RFAIZ1	-4,977617	2,301568	-2,162707	0,0379*
TUFE1	1,570751	4,201344	0,373869	0,7109
C	2,383673	0,762335	3,126804	0,0037*
Modele Ait İstatistikler				
Pseudo R ²	0,1041		Quasi-LR İstatistiği	3,7274
Standart Hata	3,8877		p-değeri	0,4441

Not: * ile işaretlenen değerleri %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Yukarıda 5 farklı kantil değeri için elde edilen regresyon modellerine ait denklemler, Tablo 16'da özetlenmiştir. Bu denklemler tartışma ve sonuç bölümünde yapılacak yorumlamalar için kullanılacaktır.

Tablo 16. Kantil Regresyon Model Denklemleri

$\alpha=0,10$	
Kantil Değeri	Model Denklemleri
0,15	$-0,174098 * RDOVIZ1 - 6,174832 * TUFE1 - 3,035580$
0,25	$-6,182354 * TUFE1 - 1,400511$
0,50	Model anlamsız bulunmuştur.
0,75	Model anlamsız bulunmuştur.
0,85	Model anlamsız bulunmuştur.
$\alpha=0,05$	
Kantil Değeri	Model Denklemleri
0,15	Model anlamsız bulunmuştur.
0,25	Anlamlı bağımsız değişken bulunamamıştır.
0,50	Model anlamsız bulunmuştur.
0,75	Model anlamsız bulunmuştur.
0,85	Model anlamsız bulunmuştur.

5. Tartışma ve Sonuç

Türkiye'nin ekonomik büyüme oranına etki eden faktör veya faktörleri incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada 5 farklı değişken kullanılmıştır. Bu değişkenlerden birisi olan “ekonomik büyüme oranı” bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. “Dış borç stoku (milyon \$)”, “TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru”, “reel faiz oranı” ve “tüketici fiyatları endeksi (enflasyon)” birer bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Daha sonra, değişkenler arasındaki korelasyon ilişkilerine dair değerler verilmiş ve incelenmiştir. Çalışmada kullanılan tüm değişkenler zamana bağlı olduğundan dolayı birer zaman serisidir. Bu nedenle, değişkenlerin durağanlıkları (birim kök) ADF testi ile test edilmiştir. Test sonucunda tüm değişkenlerin 1.dereceden farkları alınarak durağanlaşma sağlanmıştır. Böylelikle EKK yöntemi ile regresyon modeli kurmak için uygun hale gelen değişkenlerle bir regresyon modeli kurulmuştur. EKK yöntemi ile kurulan model sonuçlarına göre, “ekonomik büyüme oranı” bağımlı değişkeni üzerinde “TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru” değişkeninin -0,148391'lik, “tüketici fiyatları endeksi (enflasyon)” değişkeninin ise -4,264171'lik bir negatif etkisi vardır. Kurulan bu model üzerinde regresyon varsayımları incelenmiştir. Model, normallik varsayımını sağlamasına rağmen aykırı değerler içerdiğinden dolayı EKK yönteminin kullanılmasında uygun değildir. Bu nedenle EKK yöntemi ile regresyona alternatif bir yöntem olan kantil regresyonun kullanılmasına karar verilmiştir.

EKK yöntemine karşı alternatif olarak kullanılan kantil regresyon için uygun kantil değerleri 0,15, 0,25, 0,50, 0,75 ve 0,85 olarak belirlenmiştir. Bu kantil değerleri kullanılarak toplamda 10 ayrı regresyon modeli oluşturulmuştur. Modeller $\alpha=0,10$ ve $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeylerinde test edilmiştir. $\alpha=0,05$ düzeyinde modellerin anlamsız bulunması sebebiyle $\alpha=0,01$ anlamlılık düzeyinin kullanılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Sonuç olarak, bu modellerden yalnızca üç model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. $\alpha=0,10$ düzeyinde 0,15 kantil değeri ile oluşturulan ilk modelde “ekonomik büyüme oranı”nı “TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru”ndaki her 1 birimlik artış 0,174098 birim negatif; “tüketici fiyatları endeksi (enflasyon)”ndeki her 1 birimlik artış da 6,174832 birim negatif yönlü etkilemektedir. İstatistiksel olarak anlamlı bulunan ikinci model ise $\alpha=0,10$ düzeyinde 0,25 kantil

değeri kullanılarak oluşturulan modeldir. Bu modelde, “TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru”ndaki her 1 birimlik artış “ekonomik büyüme oranı”nı 6,182354 birim negatif yönlü etkilemektedir. Ayrıca bu modelde -1,400511'lik sabit katsayı etkisi de mevcuttur. 0,25 kantil değeri kullanılarak $\alpha=0,05$ düzeyinde oluşturulan ve istatistiksel olarak anlamlı bulunan sonuncu modelde ise anlamlı hiçbir bağımsız değişken olmadığından yorumlama yapılamamıştır.

Oluşturulan tüm modellerden elde edilen sonuçlara göre, “ekonomik büyüme oranı” üzerinde “TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru” değişkeninin yalnızca bir modelde, “enflasyon” değişkeninin ise iki modelde negatif bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bulunan iki modelde “enflasyon” ortak değişken olarak bulunmuştur. 2010Q1-2019Q3 döneminde Türkiye'deki ekonomik büyüme oranlarındaki artış, enflasyon ve TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru değerleri ile ters orantılı bulunmuştur.

Türkiye'nin 2018 yılına kadar son 10 yılda en çok ihracat yaptığı ülkeler incelendiğinde Almanya başta olmak üzere; İtalya, İspanya, Fransa ve Hollanda'nın ilk 10 ülke arasında yer aldığı görülmektedir (Koşar, 2018: 23). 2019 yılı ihracat verilerine bakıldığında da bu durumun değişmediği görülmektedir (Habertürk, 2019). Bu 5 ülkede kullanılan para birimi Euro olması ve bu ülkelerin TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksine dahil olan ülkelere (reel efektif döviz kuru hesabında 42 ülkeye ait değerler kullanılır) dahil olması nedeniyle, “TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru”nun “ekonomik büyüme oranı”nı negatif etkilemesi beklendik bir sonuçtur (TCMB, 2020). Fatih (2019), yapmış olduğu çalışmada reel döviz kurunun, ekonomik büyüme göstergesi olan sanayi üretimi üzerinde negatif etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuç, kantil regresyon sonucunda bulunan “TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru”, ekonomik büyümeyi negatif etkiler olgusunu destekler niteliktedir. Ayrıca, “ekonomik büyüme oranı” üzerinde her iki model için enflasyonun da negatif bir etkisi bulunmuştur. Yapraklı (2007), yapmış olduğu çalışmada buna benzer bir sonuç bulmuştur. Yapılan çalışmada, 1987Q1-2007Q1 döneminde Türkiye'ye ait ekonomik büyüme oranları üzerinde enflasyonun negatif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde, Tokar ve Gürel (2019), yapmış oldukları çalışma sonucunda artan enflasyonun ekonomik büyümeyi azalttığına dair sonuca ulaşmıştır. Sonuç olarak, TCMB'ye ve politika yapıcılara, istikrarlı bir ekonomik büyüme oranını yakalamak için enflasyon oranının düşük seviyede (tek hanede) olmasını sağlayacak reformları uygulaması ve Türk Lirası'nın yabancı para birimleri karşısında değer kaybının önlenmesi önerilmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, ekonomik büyüme oranı ile yapılacak olan çalışmalar için önemli bir değerlendirme olarak görülmekte ve başka çalışmalarda kurulacak olan modellere, anlamlı bulunan bu iki değişkenin eklenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Acarlar, I. (2011). Comparison of Diagnostic Methods for Detecting an Influential Observation in Regression. *Anadolu University Journal of Science and Technology*, 1(2), 105-116.

- Acemoglu, D. (2012). Introduction to Economic Growth. *Journal of Economic Theory*, 147, 545-550.
- Adeniran, J.O., Yusuf, S.A., & Olatoke, A.A. (2014). The Impact of Exchange Rate Fluctuation on the Nigerian Economic Growth: An Empirical Investigation. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(8), 224-233.
- Andres, J., & Hernando, I. (1999). The Costs and Effects of Price Stability. Editor: Feldstein, M. *eChicago: The University of Chicago Press*, 315-341.
- Aslam, A.L.M. (2016). Impact of Exchange Rate on Economic Growth in Sri Lanka. *World Scientific News* 54, 252-266.
- Ayhan, F. (2019). Türkiye İçin Kısa Vadeli Sermaye Akımlarına Reel Döviz Kurunun Ekonomik Büyüme Üzerine Etkilerine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 14(54), 106-118.
- Ayyoub, M., Chaudhry, I.S., & Farooq, F. (2011). Does Inflation Affect Economic Growth? The Case of Pakistan. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 31(1), 51-64.
- Belsley, D.A., Kuh, E., & Welsch, R.E. (1980). *Regression Diagnostics, Identifying Influential Data and Sources of Collinearity*. New York, Chichester: John Wiley & Sons.
- Canyon, M.J., & He, L. (2017). Firm Performance and Boardroom Gender Diversity, A Quantile Regression Approach. *Journal of Business Research*, 79, 198-211.
- Çelikkol, H., & Köse, F. (2015). Türkiye’de Elektrik Finansal Piyasaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 814-823.
- Darity, W.A. (2008). Ordinary Least Squares Regression. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2(6), 57-61.
- Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of The American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica, Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072.
- Erbaykal, E., & Okuyan, H.A. (2008). Does Inflation Depress Economic Growth? Evidence from Turkey. *International Journal of Finance and Economics*, 13(17), 40-48.
- Foussier, P. (2010). Improving CER Building, Basing a CER on the Median. *Journal of Cost Analysis and Parametrics*, 3(2), 1-12.
- Göçer, İ., & Gerede, C. (2016). Cari Açık-Ekonomik Büyüme-Enflasyon ve İşsizlik Açmazında Türkiye, Yeni Nesil Bir Ekonometrik Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(5), 35-46.
- Gujarati, D.N. (2001). *Temel Ekonometri*. Gülay Günlük Şenesen & Ümit Şenesen (Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Habertürk, 2019 Dış Ticaret Rakamları Açıklandı: <https://www.haberturk.com/2019-ihracat-rakamlari-aciklandi-2555282-ekonomi> (Erişim: 17.02.2020).
- Hadi, A.S., & Simonoff, J.S. (1993). Procedures for the Identification of Multiple Outliers in Linear Models. *Journal of the American Statistical Association*, 88(424), 1264-1272.
- Henisz, W.J. (2000). The Institutional Environment For Economic Growth. *Economics and Politics*, 12(1), 1-31.
- Horn, R.A., & Johnson, C.R. (1985). *Topics in Matrix Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hussin, A.G., & Abuzaid, A. (2012). Detection Of Outliers In Functional Relationship Model For Circular Variables Via Complex Form. *Pakistan Journal of Statistics*, 28(2), 205-216.
- Karabulut, Ş. (2019). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Enflasyon İlişkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 171-184.
- Kasidi, F., & Mwakanemela, K. (2013). Impact of Inflation on Economic Growth: A Case Study of Tanzania. *Asian Journal of Empirical Research*, 3(4), 363-380.
- Koenker, R. (1984). A Note on L-estimators for Linear Models. *Statistics & Probability Letters* 2, 323-325.
- Koenker, R., & Bassett, G. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*, 46(1), 33-50.
- Koopmans, T.C. (1965). *On the Concept of Optimal Economic Growth. In the Econometric Approach to Development Planning*. North Holland, Amsterdam.
- Koşar, A. (2018). Türkiye’nin Son 10 Yılda En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkelerin Hiyerarşik Kümeleme Analizi ile Gruplandırılması ve Değerlendirilmesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 17-28.
- Kutlu, S., & Yurttagüler, İ.M. (2016). Türkiye’de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 229-248.
- Kuznets, S. (1967). *Modern Economic Growth*. Yale University Press.
- Levine, R., & Zervos, S. (1998). Stock Markets, Banks, and Economic Growth. *The American Economic Review*, 88(3), 537-558.
- Maiti, M. (2019). OLS Versus Quantile Regression in Extreme Distributions. *Contaduría y Administración*, 64(2), 1-11.
- Mallik, G., & Chowdhury, A. (2001). Inflation and Economic Growth: Evidence from South Asian Countries. *Asian Pacific Development Journal*, 8(1), 123-135.

- Marquis, H.M., & Reffett, K.L. (1995). The Inflation Tax in a Convex Model of Equilibrium Growth. *Economica*, 62(245), 109-121.
- Mukoka, S. (2018). An Econometric Assessment of the Impact of Inflation on Economic Growth: A Case Study of Zimbabwe Economy. *Economics*, 7(1), 17-22.
- Ozpence, A.I. (2016). Analysis of the Relationship Between Inflation and Economic Growth in Turkey. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 3(3), 180-191.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70.
- Şentürk, M., & Akbaş, Y.E. (2014). İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi, *Türkiye Örneği*. *Journal of Yasar University*, 9(34), 5820-5832.
- Toker, K., & Gürel, S.P. (2019). Enflasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi, Türkiye Ekonomisinde Mundell-Tobin Etkisinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 335-348.
- Topcu, E. (2017). Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi, Türkiye Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2), 180-191.
- TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS): <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> (Erişim: 05.02.2020).
- TCMB, Reel Efektif Döviz Kuru: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513/REERMetaveri.pdf?MOD=AJPERE&S&CACHEID=ROOTWORKSPACE-02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513-mBdDyxu> (Erişim: 03.10.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Temel İstatistikler: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim: 05.02.2020).
- What-when-how, In Depth Tutorials and Information, Ordinary Least Squares Regression (Social Science): <http://what-when-how.com/social-sciences/ordinary-least-squares-regression-social-science/> (Erişim: 08.02.2020).
- Xu, B., & Lin, B. (2018). Investigating the Differences in CO2 Emissions in the Transport Sector Across Chinese Provinces: Evidence From a Quantile Regression Model. *Journal of Cleaner Production*, 175(2018), 109-122.
- Yamak, R., & Tanrıöver, B. (2009). Faiz Oranı, Getiri Farkı ve Ekonomik Büyüme, Türkiye Örneği (1990-2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 43-58.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(1), 96-114.
- Yavuz, A.A., & Aşık, E.G. (2017). Quantile Regression. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 9(2), 138-146.
- Yapraklı, S. (2010). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 287-301.

Araştırma Makalesi • Research Article

Comments on Main Factors Affecting Electricity Price Risk in Turkish Electricity Market

Türkiye Elektrik Piyasasında Elektrik Fiyat Riskini Etkileyen Temel Faktörler Hakkında Yorumlar

Mustafa Gözen ^{a,*}

^a Dr., Retired, Head of Group, Energy Market Regulatory Authority, Electricity Market Department, 06510, Ankara/Turkey.
ORCID: 0000-0002-5195-757X

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 20 Eylül 2019

Received in revised form: 15 Ekim 2020

Accepted: 21 Ekim 2020

Keywords:

Electricity market

Electricity price risk

Turkish electricity market

Risk management

Day ahead market

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 September 2019

Düzeltilme tarihi: 15 October 2020

Kabul tarihi: 21 October 2020

Anahtar Kelimeler:

Elektrik piyasası

Elektrik fiyat riski

Türkiye elektrik piyasası

Risk yönetimi

Gün öncesi piyasası

ABSTRACT

One of the most important changes brought about by the liberalization process in Turkish electricity market that started in 2001, is the emergence of electricity price risk. Since 2003, eligible consumers have been able to purchase electricity at a price agreed upon under a bilateral agreement with their suppliers. In addition to this, electricity prices, which are outside the prices determined by Energy Market Regulatory Authority (EPDK) for non-eligible consumers and vulnerable consumers, have been formed under free market conditions since May 2006. In this respect, the purpose of this article is to examine the main factors that lead to price risk in Turkish electricity market. The factors classified under six headings in the article were examined in detail.

ÖZ

Türkiye elektrik piyasasında 2001 yılında başlayan serbestleşme sürecinin getirdiği en önemli değişikliklerden biri, elektrik fiyat riskinin ortaya çıkmasıdır. 2003 yılından itibaren, serbest tüketiciler tedarikçileri ile ikili anlaşma kapsamında uzlaştıkları fiyattan elektrik satın alabilmektedir. Bunun yanında, serbest olmayan tüketiciler ile kırılğan tüketiciler için Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından belirlenen fiyatlar dışında kalan elektrik fiyatları, 2006 yılı Mayıs ayından itibaren serbest piyasa koşullarında oluşmaktadır. Bu itibarla, bu makalenin amacı; Türkiye elektrik piyasasında fiyat riskine neden olan ana faktörlerin incelenmesidir. Bu makalede altı başlık altında toplanan faktörler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1. Introduction

Electricity has become an indispensable energy source of our age. Factors such as ease of use, comfort, and quality make electricity different from other types of energy. As a demand of modern lifestyle for end user and considering the progress achieved in science and technology, life without electricity cannot be considered for industrial development and human life. Although none of other

sources of energy have such a wide range of uses, the main disadvantage of electricity is that it cannot be stored economically in large quantities. Therefore, electricity demand and supply should be balanced every second. Electricity, which is very important for both end users and the national economy, needs to be provided at affordable price, reliable, constant frequency, and voltage. However, it is not always possible to provide these technical conditions for reasons such as unexpected circumstances and

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: mgozen@gmail.com

extraordinary conditions. In addition, electricity markets are restructured in many countries, meaning that new uncertainties are introduced in the market (Chawda and Deshmukh, 2012). These lead to volatilities of electricity prices. As a result of price fluctuations, electricity price risk arises. Understanding the volatility of electricity price is important for managing price risk. To reduce the high price volatility, governments or regulators are trying to increase network and storage capacities, and use capacity reserves.

Therefore, the main purpose of this article is to analyze the key driving factors affecting electricity price risk in Turkish electricity market. The electricity price subject to this study is not the prices regulated by Energy Market Regulatory Authority (EPDK), but the electricity prices determined under free market conditions in the organized wholesale market. There are many factors that are thought to affect the price of electricity. The aim of this article is not to reveal all factors, but to identify and examine the important ones in detail.

In this study, the literature on price risk in the electricity market has been reviewed and the factors causing price risk are classified accordingly. In the light of these factors, evaluations were made on factors which could lead to price risk in Turkish electricity market. For this purpose, the second section focuses on the importance of price risk and provides a literature review of factors affecting electricity price risk. The third section summarizes the reform and structural changes in Turkish electricity market from 1900 to 2019. The fourth section explains the price formation in the electricity market. The fifth section introduces and evaluates key driving factors affecting electricity price risk in the market. The sixth and last section discusses the key factors covered and concludes the article.

Table 1. Factors affecting electricity price risk

Year	Author(s)	Main factors affecting electricity price risk
2001	Blonco & Soronow	<ul style="list-style-type: none"> • Volatility due to seasonal changes in energy prices and temporary price fluctuations tend to return quickly to the average cost of the product concerned.
2002	Douglas	<ul style="list-style-type: none"> • Difficulties in predicting the values of cash and credits management, and expected investments • Average annual volatilities in energy products are larger than those in other commodities. • Importance of interconnection in electricity trade
2003	Biewald	<ul style="list-style-type: none"> • Supply and demand imbalance • Increasing energy demand • Transmission constraints
2004	Bağcı	<ul style="list-style-type: none"> • Uncertainty in fuel prices, imbalances between supply and demand, irregularity in electricity generation for technical reasons, rapid increase in the demand for electricity due to weather conditions, limited and expensive generation opportunities to meet the increasing demand, failure of timely completion of electricity investments, political or other problems that arise in countries where fuel sources are imported to generate electricity, difficulties in supplying electricity for regions where demand increases unexpectedly, and local storage costs
2004	Hinz	<ul style="list-style-type: none"> • The demand elasticity of electricity is extremely limited, meaning that there is no decrease in electricity demand, independently from the level of increase in electricity prices.
2005	Hiroaki	<ul style="list-style-type: none"> • Unexpected temperature changes • Failures in power plants • Disruptions in transmission lines
2011	Bhattacharyya	<ul style="list-style-type: none"> • High import reliance leads to increase in price risk.
2016	Jones	<ul style="list-style-type: none"> • Generation mix • Renewable energy • Natural gas prices • Interconnectors
2019	USA EIA	<ul style="list-style-type: none"> • Fuels, power plants, electricity network, weather conditions, regulations

2. Importance of price risk and literature review

The prices of energy sources such as electricity, crude oil, and natural gas fluctuate much more than the prices of other commodities and financial products (EIA, 2002). Especially electricity prices are one of the most variable prices in global and local markets. Chawda and Deshmukh (2012) report that price of electricity is more volatile than any other commodity. In addition, Souhir et al. (2019) underline the same by highlighting the impossibility of electricity storage, the technical limits imposed on the electricity network, and the difficulty of predicting the demand for electricity. This makes price risk as the most important risk in the electricity market. Thus, both producers and consumers are at high price risk and primarily want to protect themselves from this risk. As a risk management strategy, the stakeholders are diversifying businesses by investing in various unrelated business areas, using long term fixed-price contracts, insurance contracts, etc. or using derivative instruments. The legal entities try to eliminate the price risk by trading in the stock market or over-the-counter derivatives markets.

On the other hand, since spot prices affect the prices of electricity derivatives, they need to be well understood in order to better manage the price risks of these financial products. While spot prices vary from day to day, the magnitude of the change is random. When supply exceeds demand, electricity is sold at marginal cost in the free market. However, when demand exceeds supply, electricity prices show a jump. Understanding this volatile structure is extremely important to keep price risk manageable (Alaçam, 2014). The related literature about the factors affecting electric price risk is summarized in Table 1.

Regarding the factors affecting electricity price, Blonco and Soronow (2001) focus on volatilities due to seasonal characteristics of electricity demand. EIA (2002) points to difficulties in predicting values of cash and credit managements, and expected investments. In addition, EIA (2002) states that average annual volatilities in energy products are larger than those in other commodities. Biewald (2003) emphasizes imbalance of supply and demand and increases in the demand for energy.

Another structural feature of electricity prices is that the demand elasticity of electricity price is almost absent (Hinz, 2004). Storing electricity on a large scale is costly, so the usual trade cannot meet the demand by maintaining the balance in the electricity system. That is why the demand elasticity of electricity is extremely limited. Demand for electricity is inflexible because electricity is a product that is the compulsory commodity that everyone needs and does not have substitution. Accordingly, no matter how high the increase in electricity prices, there is no decrease in electricity demand due to the necessity of goods. In addition, only a few large industrial consumers have the flexibility to adjust the electricity demand that occurs in market conditions. In recent years, the focus has been on making prices more transparent. Thus, when supply decreases, users limit their consumption and try to protect themselves from price increases (EIA, 2002).

Hiroaki (2002) mentions about unexpected temperature changes, failures in power plants, and disruptions in transmission lines. Bhattacharyya (2011) states that higher dependency on import generally tends to increase price risk and emphasizes that at a more disaggregated level, the import dependency by origin of supply could provide a more accurate picture about the risk.

Regarding the driving factors of wholesale electricity prices in Great Britain, Jones (2016) focuses on the risk factors as, “electricity generation mix, renewable energy, gas prices, and interconnectors.” Jones (2016) arrives to some conclusions such as that the fuel mix affects the wholesale price, the use of renewable sources instead of conventional sources leads to lower wholesale prices, and the price of electricity depends partly on the price of natural gas. In addition, Jones (2016) emphasizes, “interconnections allow the trade of electricity in the form of export and import, importing electricity when the price of electricity is high in the local market and exporting electricity when the price in neighboring countries is high.”

The United States Energy Information Administration (EIA) lists some factors that influence electricity prices (EIA, 2019). EIA focuses on key factors such as, “fuels, power plants, regulations, electricity network, weather conditions, and regulations.” EIA reports that high electricity demand can increase fuel demand, which can result in higher fuel prices and higher electricity prices. In addition, EIA states, “both power plants and electricity networks have construction, maintenance, and operating costs.” EIA underlines that higher temperatures may increase the demand for electricity, particularly for cooling, and that demand may also increase prices. In addition, EIA notes, “in some cases, regulatory agencies regulate prices entirely, and in other cases, prices have a dual structure,

regulated for transmission and distribution activities and not regulated for electricity generation.”

Some country experiences regarding electricity price volatilities are summarized in Table 2. As can be seen from this table, the selected literature covers seven countries, namely Australia, Denmark, Germany, Ireland, Spain, Portugal, and Turkey.

- *Australia*: Three studies on Australia were reviewed. Ignatieva et al. (2016) examine whether there is a dependence between electricity spot prices and regional markets in Australia. The authors report a positive dependence between the prices for all markets considered in their work. They also emphasize that markets connected via interconnector transmission lines have the strongest dependence.

Worthington and Higgs (2017) state the resource mix used for electricity generation has a strong effect on electricity prices. Prices are generally lower with the use of brown and black coal and rise with the use of gas and renewable technologies. According to the authors, this shows, “the likelihood that wholesale prices will rise as the electricity industry moves towards renewable energy targets in the development of low-emission technologies such as gas and wind power.”

Csereklyei et al. (2019) report that an additional 1 GW of dispatched wind capacity decreases the wholesale electricity price by 11 AUD/MWh at the time of generation. This value for 1 GW of solar capacity addition is calculated to be 14 AUD/MWh. These effects for both wind and solar capacity are called merit order effect in the literature. Importantly, the authors note that the wind merit order effect increases over time as a function of dispatched wind capacity. On the other hand, despite of the merit order effect in the market, electricity spot prices have been increasing primarily driven by the increase in gas prices in the country.

- *Denmark*: Rintamaki et al. report that renewable energy generation can both increase and decrease electricity price volatility depending on the renewable energy source. According to the same authors, wind power generation increases volatility, while solar energy generation decreases price volatility.

- *Germany*: Six studies on Germany were reviewed; namely Frank et al. (2007), Paraschiv et al. (2014), Rintamaki et al. (2017), Goodarzi et al. (2019), and Maciejowska (2020). In the studies on Germany, the impact of renewable electricity generation on the spot market was examined. The common point of the studies is that the increase in renewable electricity generation causes a price decrease in the spot market.

Frank et al. (2007) examine the impact of the supported renewable electricity generation on electricity spot market prices in Germany. Their work is based on the detailed electricity market simulation platform, PowerACE Cluster System. The results of their analysis provide that the renewable electricity generation has a considerable impact on market prices. For example, the reduction of the unweighted average price reached 7.8 Euro/MWh in 2006.

Table 2. Summary of some country experiences on electricity price risks

Year	Author(s)	Country	Explanation
2016	Ignatieva et al.	Australia	A positive dependence between spot market prices and regional markets included in the study. The strongest dependence between markets connected via interconnector lines.
2017	Worthington and Higgs	Australia	The mix of resources used for electricity generation has a strong effect on electricity prices. Prices are generally lower with the use of brown and black coal and are rising with the use of gas and renewable technologies.
2019	Csereklyei et al.	Australia	An additional 1 GW of dispatched wind capacity decreases the wholesale electricity price by 11 AUD/MWh at the time of generation. This figure for solar capacity is calculated to be 14 AUD/MWh.
2017	Rintamaki et al.	Denmark	Renewable energy generation may increase or decrease electricity price volatility, depending on the renewable energy source.
2007	Frank et al.	Germany	Renewable electricity generation has a considerable impact on spot market prices.
2014	Paraschiv et al.	Germany	Renewable electricity generation decrease spot market prices and shift the merit order curve.
2016	Benhmad and Percebois	Germany	The increase in wind power generation results in a decrease of spot market prices, but an increase of spot market prices volatility. In addition, the relationship between wind power and spot market prices are strongly impacted by European electricity grids interconnections.
2017	Rintamaki et al.	Germany	Wind power generation increases the volatility. On the other hand, solar power generation decreases price volatility.
2019	Goodarzi et al.	Germany	Higher wind and solar forecast errors increase the absolute values of imbalance volumes, resulting in higher spot market prices. Wind forecast errors have larger impacts on spot market prices than solar forecasting errors.
2020	Maciejowska	Germany	The increase in wind and solar based electricity generations has a similar, negative impact on the level of spot market price.
2014	O'Flaherty et al.	Ireland	Increase in wind power generation has little impact on average market prices.
2020	Macedo et al.	Portugal	Electricity generation from wind power is decreasing the spot market price of electricity but is increasing its volatility.
2013	Moreno and Garcia-Alvarez	Spain	The use of wind power in electricity generation contributes to the reduction of electricity market prices. In addition, energy dependence has an important impact on electricity market prices.
2020	Ciarreta et al.	Spain	The regulatory system for the promotion of renewable electricity plays an important role. Stable regulatory policies reduce volatilities. Market-based policy measures result in lower volatility.
2016	Özçakmak	Turkey	Electricity prices are not mainly defined by merit order in Turkish electricity market. Price formation curve in Turkish electricity market is mainly defined by the feed in tariff supports, mandatory purchase contracts, fuel prices and hydropower seasonality.
2019	Berk and Torun	Turkey	The existence of the merit-order effect of wind in Turkish electricity market based on daily data set of day-ahead market clearing prices and electricity generation from wind for the period of 2011-2018.
2019	Gayretli et al.	Turkey	The most drastic price differences in the market are due to natural gas. Key reasons for price spikes are supply problems in international markets, shortage problems, cold winter, and air conditioner usage.
2019	Acar et al.	Turkey	Wind and river type hydro power plants reduced the spot electricity prices for the period of 2012-2017. Their impacts on the spot market prices and price volatilities are different.
2020	Şirin and Yilmaz	Turkey	Significant negative merit-order effect for both wind and run-of-river hydro technologies. This effect varies with respect to demand, price level and technology.

Paraschiv et al. (2014) analyze whether the introduction of renewable electricity generation increases the price changes in the market. The authors report that renewable electricity generation shifts the merit order curve and lowers spot market prices. According to the authors, “off-peak hours are most sensitive to downward pressure in prices, and wind power is, on average, highest during these hours.”

Benhmad and Percebois (2016) report that the increase in the share of wind power generation causes a decrease in spot market prices but increase volatility in spot market prices. In addition, the authors underline that the relationship between wind power and spot electricity prices is strongly influenced by the interconnection of European electricity grids. As noted by the authors, interconnection

functions as a security that reduces volatility and limits price decreases.

Rintamaki et al. (2017) report that depending on the renewable energy source, renewable energy generation may increase or decrease the volatility in electricity prices. For instance, wind power generation increases the volatility, on the other hand, solar power generation decreases price volatility.

Goodarzi et al. (2019) used data from the German electricity spot market. The authors state that higher wind and solar forecast errors increase the absolute values of imbalance volumes, leading to higher spot prices. In other words, wind forecast errors in Germany affect spot market prices more than solar forecasting errors.

Maciejowska (2020) reports, “the increase in the intermittent wind and solar generation significantly affects the distribution of electricity prices.” In addition, the author indicates that both wind and solar based renewable electricity generations have a similar, negative impact on the market price.

- *Ireland*: O’Flaherty et al. (2014) state that the increase in wind power generation has little impact on average market prices. According to the authors, 48% of electricity is generated mainly from natural gas imported from UK, and the changes in Irish wholesale electricity prices are primarily determined by UK gas prices.

- *Portugal*: Macedo et al. (2020) examined the Portuguese case. They point out that electricity generation from wind power reduces the price of electricity and increases its volatility. The authors highlight, “the negative impact of electricity generation from wind power on the wholesale electricity price.”

- *Spain*: Two studies on Spain were reviewed. Moreno & Garcia-Alvarez (2013) state that wind power generation can contribute to the reduction of electricity prices. The authors draw attention to the fact that energy dependence also has a significant impact on electricity market prices.

Ciarreta et al. (2020) conducted an experimental analysis with Spanish data. Unlike other authors, Ciarreta et al. (2020) claim that the development of the regulatory system promoting renewable electricity plays an important role. The authors analyze possible structural changes in Spanish electricity spot price volatility from January 2002 to December 2017. They identify, “two structural breaks linked to important measures related to renewable electricity: (a) the removal of the feed-in tariff; and (b) the establishment of a more market-oriented regulation based on investment and operating costs.” The authors conclude that stable regulatory policies reduce volatility despite greater availability of renewable energy sources. In addition, market-based policy measures encourage good integration of intermittent renewable electricity, resulting in lower volatility.

In addition to the above explanations, Würzburg et al. (2013) state in their comparative studies that merit-order effects are quite similar in many European countries. As a justification, they point out that the merit order effect is the case for electricity systems with large fossil capacities, such as Germany, Spain, the Netherlands, Ireland, and Denmark.

In these countries, as stated by Würzburg et al. (2013), fossil power plants are marginal power plants that still determine the price, at least at the peak of demand. In addition, the authors underline that the merit-order effect varies depending on the region and the assessment method selected in the study.

- *Turkey*: Five studies were reviewed regarding Turkey. Özçakmak (2016) states, “electricity prices are not primarily defined by merit order in the electricity market.” On the contrary, the author notes, “price formation curve in the electricity market is mainly defined by the renewable support mechanism by feed in tariff, mandatory purchase contracts, fuel prices, and hydropower seasonality.” In addition, the author underlines, “after the end of these BO (Build Operate) and BOT (Build Operate Transfer) power plants, these plants will lose priority in merit order and will be dispatched by relatively high efficiency natural gas and fossil fuel power plants.” As pointed out by Özçakmak (2016), this structural change in electricity generation is expected to have a downward impact on spot electricity prices.

Berk & Torun (2019) used a daily data set covering Turkish day-ahead market clearing prices and electricity generation from wind over the period between 2011 and 2018. The results of their study confirm the existence of the merit-order effect of wind in Turkey’s electricity market.

Gayretli et al. (2019) report “problems in the generation of natural gas-based power plants, 29.2% of the spikes are due to power plant and system failures that affect only real time prices.” According to the calculations by Gayretli et al. (2019), the share of high temperature-based spikes is 13.9%, which is a result of air conditioner usage. The authors have found, “the most drastic price differences are due to natural gas.” In addition, their study indicates that other reasons for spikes in electricity prices are supply problems in international markets and shortage problems.

Acar et al. (2019) rely on the EPIAŞ (electricity market operator located in Istanbul) data to check, “if wind and river type hydro plants, both of which are supported by feed-in-tariffs, reduce the electricity prices in the spot market.” The authors applied price regressions and confirmed that wind and river type hydro plants reduced the spot electricity prices around 5.78 TL/GWh (3.15 US\$/GWh) and 6.57 TL/GWh (3.58 US\$/GWh) respectively covering the period 2012 to 2017.

Şirin and Yılmaz (2020) used quantile regression model and welfare analysis. The authors discuss the effect of variable renewable energy technologies in Turkish electricity market by examining the day-ahead market dynamics for the period of 2016-2019. Their study reveals significant negative merit-order effect for both wind and run-of-river hydro technologies. However, as reported by the authors, this effect varies with respect to demand, price level, and technology.

In addition to the above studies about Turkey, there are also other studies worth mentioning. For example, Uyanık (2018) points out that the contribution of renewable energy on reliable power supply will be limited because of their inherent deficiencies related to intermittency. Uyanık (2018) suggests that the thermal backup capacity must be

sufficiently present until the intermittency problem can be solved.

Dastan and Selçuk (2016) draw attention to the fact that electricity and gas markets are highly intertwined in Turkey and consequently Turkey's security of gas and electricity problems is intertwined. On the other hand, Palmer et al. (2012) state that the increase in domestic natural gas supply will significantly reduce retail electricity prices in the next 20 years. Shahidehpour et al. (2005) note, "a significant reliance on the natural gas supply could seriously impact the security and the market price of electricity." Moreover, Shahidehpour et al. (2005) report, "the utilization of distributed and renewable energy in electric power system could reduce the power flow congestion when the supply of gas is scarce or the market price for gas is high."

Ocağolu and Tolga (2018) report that electricity spot prices may change even if there is fluctuation in electricity generation or load. In this context, the authors point out that four main characteristics of electricity are grouped under seasonality, volatility, mean reversion, and spikes. In addition, the authors note, "electricity market faces many internal and external risks, such as breakdowns, maintenances, fossil fuel supply reliability, commodity prices, weather conditions, water inflow, currency risk, credit risk, and political etc."

In Turkey, electricity companies are able to trade electricity in the day ahead and intraday markets. In day ahead market, generators can set their prices one day in advance and make transactions (Özpinar, 2020). According to the legislation in effect, this price is called market clearing price and is determined on an hourly basis. Changes in supply and demand in the market affect the spot market price. The intraday market enables generators to trade in near real-time and dynamic free market conditions (Özpinar, 2020). This market enables generations to balance the fluctuations in their portfolios planned in the short term (Özpinar, 2020).

The markets, which are run by EPIAŞ is operated according to market rules. When price fluctuations and risks are analyzed, it is seen that renewable based generators participating in RESUM are not exposed to spot price risk, but only to price fluctuations due to changes in US exchange rate. However, other generation companies are subject to spot market price risk. Electricity trading companies are the companies which are the most open to price fluctuations and US exchange rate changes.

In Turkish electricity market, among other factors, factors such as the number of power plants participating in the renewable support mechanism (RESUM), the delay in completing the investments within the anticipated period, and the unbalanced distribution of generation and consumption units across the country are thought to have an impact on electricity price fluctuations. It is seen that these issues are not addressed in the relevant literature and in the studies mentioned above.

A specific issue regarding the support mechanism for electricity generation from renewable energy sources (RESUM) in Turkey is that the support price is denominated in US Dollars, but the actual payment is made in TL. The increase in the US exchange rate against TL increases the burden on suppliers under the current law no.

5346 and creates uncertainty when making bilateral agreements with eligible customers. In other words, the exchange rate risk is reflected on consumers.

All the factors discussed above can be classified based on whether they are systematic risk factors. Some of these factors are systematic risk factors and cannot be avoided. For example; economic growth, the volatilities in oil and natural gas prices, US Dollar exchange rate against TL, adverse weather conditions, are all systematic risk factors. In addition, the merit order effect in the day ahead market, the number of renewable power plants participated in the renewable support mechanism, delays in the completion of investments within the anticipated time, and the uneven distribution of generation and consumption units all over the country, are all unsystematic risk factors. Since these unsystematic risk factors are specific to both the electricity market and the natural gas market, the effect of unsystematic risk factors on the price of electricity can be reduced by appropriate tools and methods.

3. A summary of Turkish electricity market

The history of first organized initiatives in the electricity sector in Turkey dates back to the Ottoman Empire. In this context, for the first time, the concession was granted to the Hungarian Ganz electricity partnership for a period of 50 years in order to provide the electricity services of Istanbul in 1910 (Dolun, 2002; Özdemir, 2016). The installed power capacity, which was 13.7 MW in 1913, increased to 32.8 MW in 1923 (Erol, 2007).

When the Republic of Turkey was proclaimed, only Istanbul, Tarsus, and Adapazarı could benefit from electricity (Aslan et. al., 2007). During the period of 1923 to 1930, the electricity sector was dominated by foreign investors, mostly German, Belgian, Italian, and Hungarian investors (Hepbaşlı, 2005; Alaçam, 2014). Turkey's first private company, Kayseri and Vicinity Electricity Company was found in 1926 in Kayseri (Hepbaşlı, 2005). After the 1940s, the state started to operate electricity generation and transmission activities, and make investments in the sector as well (Alaçam, 2014). Until 1953, Etibank, İller Bank, municipalities, and many industrial companies had been active in the generation and distribution of electricity (Kulalı, 1997; Alaçam, 2014). General Directorate of State Hydraulic Works (DSI General Management) was established in 1953 for the construction of large dams (Kulalı, 1997). Between 1945 and 1960, electricity investments were carried out by companies established together by the state and private sector.

With the establishment of the Ministry of Energy and Natural Resources in 1963, the state increased its share in the electricity sector (Alaçam, 2014). During the period of 1950 to 1960, all investments and services were realised by the state (Alaçam, 2014). But the active participation of the state in the sector could not prevent the effects of the energy crisis between the 1970s and 80s in Turkey (Hepbaşlı, 2005). During this period, the balance of public finance had deteriorated, and financial measures such as additional budgetary searches and domestic borrowing had started to be applied to attract the private sector (Şahin, 2006).

In light of these developments, the privatisation of electricity assets was on the agenda of the Turkish government. Two special reasons contributed to the growing interest in the privatization of the sector. The first was the general tendency to transition to the free market structure, and the second was the concern that increasing electricity demand could not be met by limited public funds (Atiyas, 2006).

In 1982, in Turkey, all electricity related assets were transferred to Turkey Electricity Authority (TEK) with the Law No. 2705 in order to centralize the electricity system. In addition, the law no. 2705 allowed private companies to establish power plants and sell electricity to TEK, a vertically integrated state-owned enterprise. TEK became a monopoly on electricity sector (Hepbaşlı, 2005).

With the law no. 3096 in 1984, the Turkish government decided to open the electricity sector to the interest of private investors. In 1993, TEK was divided into two companies, Turkey Electricity Generation and Transmission Company (TEAŞ) and Turkey Electricity Distribution Company (TEDAŞ) (DPT, 2001). In this period, private enterprise was encouraged to invest by using BO, BOT, Transfer of Operating Rights (ToOR), and autoproducer models.

In 1999, inefficiency in the public sector and the effect of ongoing reform movements in the world led to studies to design a competitive electricity sector in the country. Within the scope of studies, Electricity Market Law No. 4628 was adopted and came into force on 2001 (Çetin and Oğuz, 2006; EPDK, 2003).

The main principles and legal infrastructure of the law no. 4628 are adapted from those of the European Union. The main purpose of the law no. 4628 is a transition to a liberal

market structure from a vertically integrated state monopoly. The government issued strategy documents in 2004 and 2009 to further improve the reform process (ETKB, 2004; ETKB, 2009). Within the scope of the law no. 4628, EPDK was established in 2001. EPDK is in charge of issuing secondary legislation, issuing licenses, approving tariffs, monitoring, auditing, implementing sanctions etc.

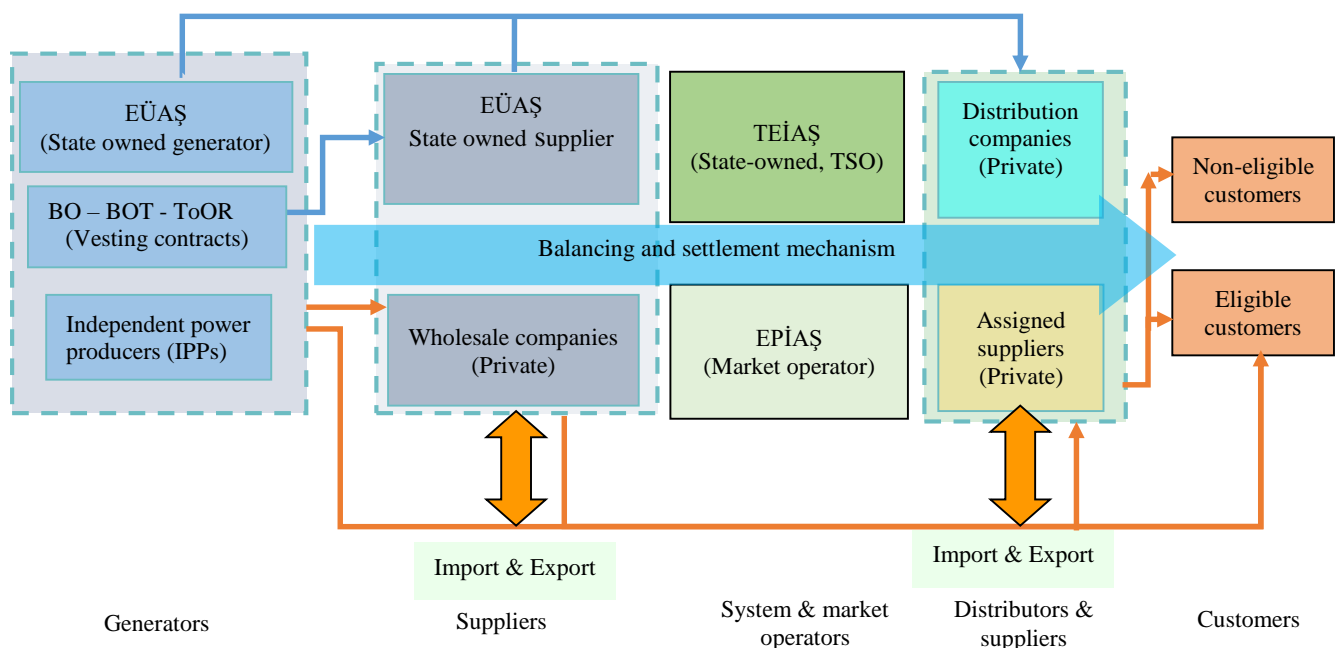
In addition, in 2001, TEAŞ was divided into three separate economic state organizations, Turkey Electricity Transmission Company (TEİAŞ), Electricity Generation Company (EÜAŞ) and Turkey Electricity Trading and Contracting Company (TETAŞ). In 2004, TEDAŞ was divided into 21 regions. Currently, all regional distribution companies are run by private hands. TEİAŞ remains in the hands of the state and functions as market and transmission system operator (TSO). Retail unbundling was completed in 2013.

In 2013, taking into account the experience gained in the electricity market for a period of about 12 years, a new market law no. 6446 was accepted and became in effect (Emevzuat, 2013). By the law no. 6446, the activities in the electricity market, except for network activities are open to competition and they are under the supervision of, and regulated by EPDK.

On March 3, 2003, the first time in the electricity market, eligible customers were allowed to select their own suppliers in the market. All customers directly connected to the transmission network as well as consumers with consumption of more than 1.400 kWh per year for 2020 are deemed as eligible customers (EPDK, 2020a).

Electricity market structure, market players, and the relation among them are given in detail in Fig. 1.

Fig. 1. Electricity market structure in Turkey

According to law no. 6446, the electricity market structure is based on bilateral contracts market complemented by day ahead market (DAM), intraday market, and residual balancing market. The law no. 6446 foresees an introduction of a power exchange in the medium-term as

well. Regarding network access, regulated third party access is applied. Transmission and distribution companies should allow open, guaranteed, and non-discriminatory access to their networks, which is backed by EPDK's oversight. Network tariffs and sales to captive customers as

well as tariffs for last resort customers are regulated by EPDK. Legal separation must be implemented between market activities.

All market activities must be licensed by EPDK with some exemptions. In Turkey, renewable based power plants with a generation license issued by EPDK are supported by fixed feed-in tariff depending on source and technology, with an additional premium for locally manufactured equipment usage. Renewable power plants up to 5 MW, micro-cogeneration facilities up to 100 kW, cogeneration facilities with above certain efficiency values, generation facilities for municipal waste disposal and treatment facilities, and isolated generation are exempted from licensing and establishing companies. Excess generation from unlicensed renewable power plants are priced at fixed feed-in prices. But, for generation facilities completed after June 2018, the support tariff is determined by the President of Turkey as the retail sales tariff for the subscriber group corresponding to the consumption unit associated with the unlicensed generation facility (EPDK, 2019a).

As can be seen from Fig.1, non-eligible customers (*captive consumers*) can only purchase electricity from assigned suppliers. The most free part of the electricity market is generation and supply activities. Wholesale suppliers and assigned suppliers can export and import electricity. Generation companies are allowed to export electricity they generate. In the electricity market, there are 3 group of generators: EÜAŞ, vesting contract holders, and independent power producers (IPPs). EÜAŞ is the state owned generator together with a supplier license after the merge of TETAŞ under EÜAŞ in 2019 (E-mevzuat, 2013).

Vesting contract holders are those companies which have a long term agreement with the Turkish government for the sale of electricity they generate. When the duration of the contracts ends, they become IPPs in accordance with the regulations in law no. 6446. Independent power producers are privately owned generators that can sell their output in the free market. EPIAŞ is the market operator and runs the organised wholesale electricity market including DAM and intraday market.

TEİAŞ is responsible for the transmission of electricity in all over Turkey and operates real time balancing and ancillary services markets as well. Distribution companies are natural monopolies for the electricity distribution in their designated regions. Electricity tariffs for non-eligible customers and last resort customers are regulated by EPDK. Electricity prices in organised wholesale markets are not regulated by EPDK and are formed under the free market conditions. The tariffs for the use of electricity networks are regulated by EPDK as well.

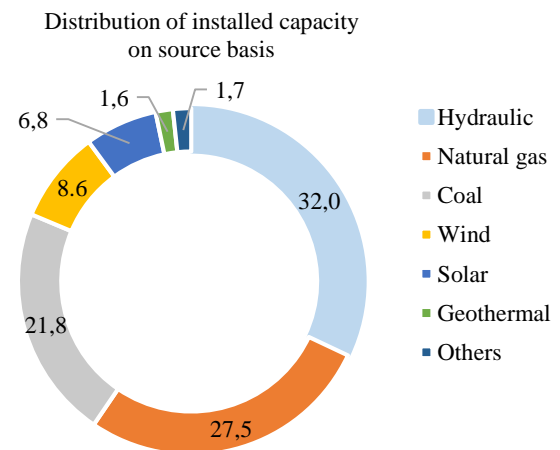
Turkey has a growing electricity market and, as end of August 2020, the total installed capacity of electricity reached 93 GW in Turkey (TEİAŞ, 2020a). Currently, EÜAŞ continues to dominate the electricity market with a 26% share in installed capacity basis in generation (TEİAŞ, 2020a). Distribution of installed capacity on source basis in GW is given in Table 3.

Table 3. Distribution of installed capacity on source basis (GW), (TEİAŞ, 2020a)

Source	GW	%
Hydraulic	29.8	32.0
Natural gas	25.6	27.5
Coal	20.3	21.8
Wind	8.0	8.6
Solar	6.3	6.8
Geothermal	1.5	1.6
Biomass	0.84	0.9
Waste heat	0.37	0.4
Fuel oil	0.31	0.3
Others	negligible	negligible
Total	93.02	100

The distribution of installed capacity as a percentage on source basis is given in Fig. 2. Hydraulic, natural gas, and coal power plants account for 81.3% of the total installed capacity. Wind and solar power plants have a share of 8.6% and 6.8% respectively.

Fig. 2. Distribution of installed capacity on source basis (%), data from (TEİAŞ, 2020a)

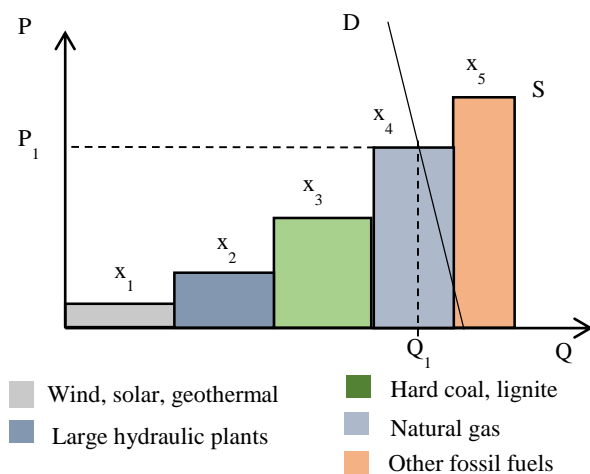

On the other hand, in 2018, the share of sources in electricity generation is 30.3% for natural gas, 19.6% for hydro, 6.5% for wind, 2.4% for geothermal, 16.5% for domestic coal (*lignite, coal and asphaltite*) and 20.7% for imported coal. The share of other resources is negligible (TEİAŞ, 2020b). In the present case, the share of electricity trade through the interconnection lines is negligible in Turkey (TEİAŞ, 2020b).

4. Electricity price formation in the market

Marginal pricing is implemented in organized wholesale market in Turkey. In this method, price bids are ranked from small to large. The bid price at the point where the supply is equal to the demand is considered as the market clearing price. The market clearing price is applied to all generators that meet the demand. In Turkey, the marginal units that bid to the market where prices are formed, are mostly natural gas and hydroelectric power plants, and therefore the power plants that determine the market price are mostly natural gas and hydroelectric power plants (see Fig. 3).

Fig. 3. Price formation in organised wholesale electricity market in Turkey

In Fig.3; P, Q, D, and S refer to DAM price, quantity in kWh, demand, and supply respectively. X_1, X_2, X_3, X_4, X_5 refer to bids from different fuels and sources and are illustrated in different colors in Fig.3. Importantly, among these X values, the following can be written.

$$X_1 < X_2 < X_3 < X_4 < X_5$$

As can be seen from Fig. 3, the electricity prices in the market are mainly influenced by power generators from natural gas and dam-type power plants. In addition, it can

be said that the effects of power plants generating electricity from other sources are negligible.

Since electricity prices arise due to supply and demand realized in the market, it is not only the supply side that affects the formation of prices, but also the continuous change in demand side due to seasonal factors on a daily, weekly, monthly basis and economic growth shapes the formation of electricity prices. In this context, changes in economic growth and the level of seasonal events will likely affect electricity prices on the demand side. Since dams have an impact on price formation in the electricity market, the situation of hydraulic resources used in electricity generation is also a critical issue to be examined. In addition, if there is a dominant position in the market, it will not be possible to form a price under competitive conditions.

5. Key driving factors affecting electricity price risk in Turkey

As outlined above, considering the price formation and market structure of Turkish electricity market, the key driving factors affecting electricity price risk in Turkey are summarised in Table 4. These factors can be grouped under six headings; a) The design and operation of electricity market, b) The design and operation of natural gas market, c) Macroeconomic factors, d) Policy and regulations, e) Weather events, and f) Force majeure. Each factor in Table 4 is examined in detail below.

Table 4. Factors affecting electricity price risk in Turkey

Main factors	Subheadings of main factors
a) The design and operation of electricity market	<ul style="list-style-type: none"> • The functioning of organised wholesale electricity market (<i>Merit order effect</i>) • The attractiveness and volume of renewable energy support mechanism • Generation investments <ul style="list-style-type: none"> - The uneven regional distribution of generation and consumption units - Delays in the completion of generation investments - Fuel mix
b) The design and operation of natural gas market	<ul style="list-style-type: none"> • Delays in the liberalisation of natural gas market • Import dependency on natural gas market • Crude oil price • Natural gas price in foreign currency • Natural gas storage
c) Macroeconomic factors	<ul style="list-style-type: none"> • Economic growth and economic cycles
d) Policy and regulations	<ul style="list-style-type: none"> • Policy and regulations related to electricity market • Policy and regulations related to other sectors
e) Weather events	<ul style="list-style-type: none"> • Precipitation, water regime • Wind speed • Solar radiation • Seasonal effects
f) Force majeure	<ul style="list-style-type: none"> • Natural and social events such as earthquake, epidemic disease, strike, flood etc.

Source: Adapted from Alaçam (2014), developed and expanded by the author

5.1. The design and operation of electricity market

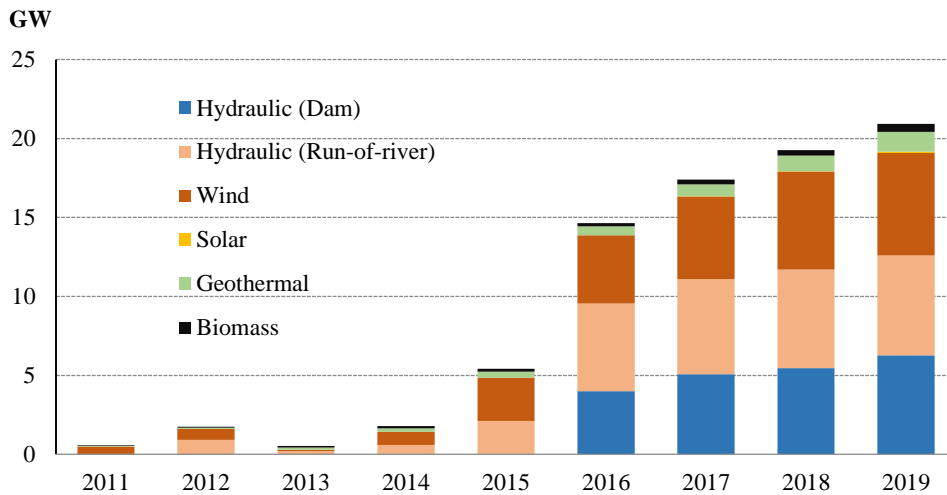
- *The functioning of organised wholesale electricity market (Merit order effect):* As highlighted earlier, marginal pricing methodology is applied in DAM in Turkey. Referring to Fig.3, the market price is generally determined by natural gas fired power plants or hydroelectric power plants with dams. Since the variable cost in electricity generation from renewable energy sources is low or

negligible compared to fossil sources, natural gas fired power plants and hydroelectric plants with dams are the price determinants in merit order structure. But, the limited natural gas supply and volatility in the water regime cause uncertainties in the price of electricity. Regarding Turkish electricity market for the past 4 years, the reason that dams and natural gas power plants determine the marginal price is not because renewables have lower variable full costs but because they are not real bidders for the price but their

volume affect the price due to regulation. Regardless of variable fuel cost of renewables in the RESUM regime, they have no price risk. According to Law No. 5346, renewable power generators are guaranteed a fixed price which is indexed to the US exchange rate. On the contrary, Hildmann et al. (2013) argue that energy only markets can remain functional despite high RES power generation if the necessary regulatory measures are taken, for example increasing the spot market's share of overall load demand and using the true marginal costs of renewable power units in the merit-order.

- *The attractiveness and volume of renewable energy support mechanism:* The total installed capacity participating in renewable energy support mechanism (RESUM) by years is given in Fig.4. After 2015, there is a significant increase in the capacity participated in RESUM. This increase is expected to continue in the coming years. However, it is unpredictable how many renewable power plants will participate in the support mechanism each year.

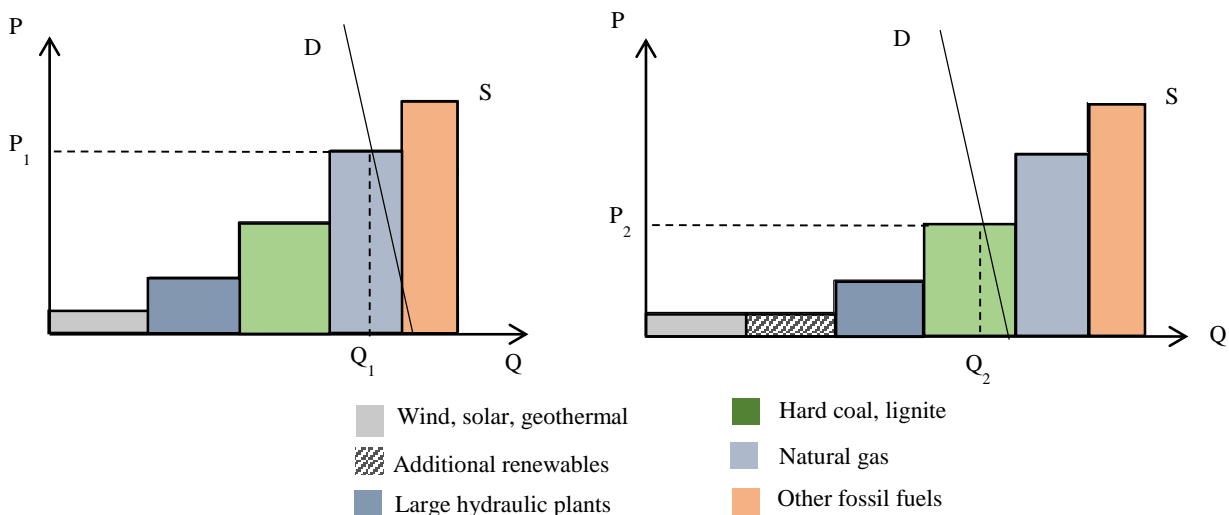
Fig. 4. The total installed capacity participating in RESUM, including only licensed power plants, data from (EPDK, 2019b)

If more RES power plants participate in RESUM, the market price will likely fall. In fact, as pointed out by Acar et al. (2019) and Berk and Torun (2019), Sirin and Yilmaz (2020), a negative merit order effect is shown in the Turkish electricity market. In this case, the electricity generated from the base power plants in the system, in particular coal or natural gas fired power plants, are forced to be traded at market prices below their generation costs (see Fig. 5). Since these power plants are

expected to bid according to their generation costs, they cannot be expected to continue operating at a market price below their generation costs. In this business environment, renewable power plants could replace the traditional power plants. In such a case, problems may arise in terms of supply and system security in the country as electricity cannot be stored economically yet and generation based on renewable energy sources have an unstable structure.

Fig. 5. Merit order effect in organized wholesale electricity markets
Note: P, Q, D, and S have the same meaning as in Fig. 3.

- *Generation investments:* Three issues related to generation investments can be discussed. These are the uneven regional distribution of power plants and consumption units, delays in the completion of generation investments, and fuel mix.

- *The uneven regional distribution of power plants and consumption units:* Another factor for price risk is the difficulty in supplying electricity to regions where electricity demand unexpectedly increases. Large hydraulic power plants generating high amounts of electricity are located in the eastern part of Turkey (Alaçam, 2014). However, industrial plants with high electricity consumption are in the western part of the country where electricity demand is high. In this context, if there is a problem in transporting the electricity from east to west via transmission lines, unexpected increases in demand in the western region may inevitably lead to fluctuations in electricity prices in the current market structure. Although there is only one market price in the electricity market, it is considered that price fluctuations may occur in case of an increase in demand for electricity in the western regions and problems in the transmission of electricity from east to west since the distributed generation in Turkey is still not widespread.

- *Delays in the completion of generation investments:* The delay in a planned investment in an electricity generation investment, which is guaranteed to be connected to the electricity grid, has a negative impact on the future supply and demand balance and leads to fluctuations in electricity prices. In addition, the lack or delay in the planned investment may delay the entry of serious investors into the market. In the generation license issued to the investors by

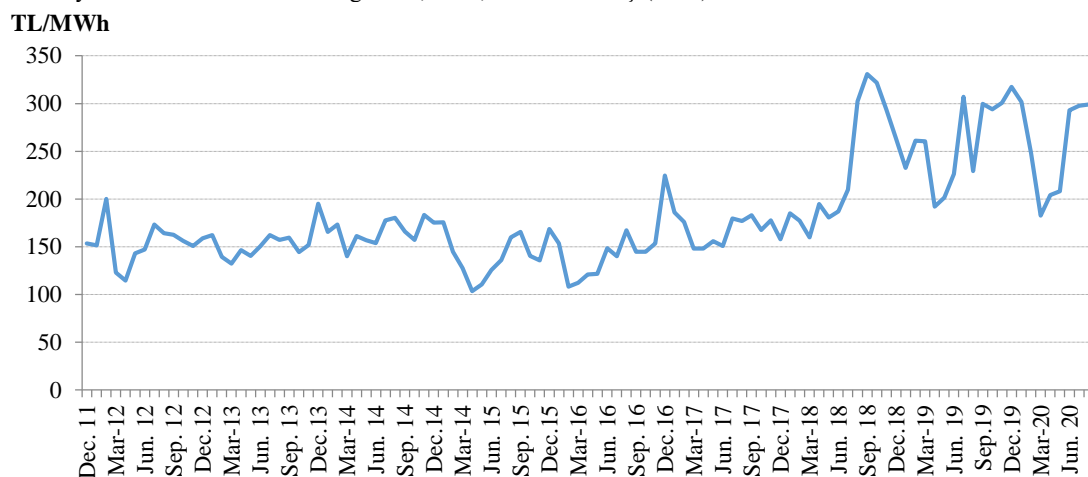
EMRA, the connection of the power plant subject to the license to the electricity network is guaranteed and this issue is written in the relevant license. If the license holder does not install the power plant to be installed, it means that it keeps the network capacity allocated to it. Therefore, if investors hold the right to connect to the network without realising the relevant investment, this may lead to price fluctuations in the market in the long term. For this reason, it is important to monitor generation investments and to complete them within the anticipated time.

- *Fuel mix:* In electricity generation in Turkey; natural gas, coal, and hydraulic possess significant shares. The share of renewable energy is increasing. The electricity system continues to use less carbon intensive fuel sources and is undergoing significant changes. Fuel costs in conventional power facilities vary depending on natural gas and coal prices, and exchange rates. Renewable energy sources have no fuel costs. Therefore, fuel mix in electricity generation affects the wholesale price in the market.

5.2. The design and operation of natural gas market

- *Delays in the liberalisation of natural gas market:* The natural gas market in Turkey does not have a competitive structure in its present form. On the other hand, almost half of the electricity generation comes from natural gas in Turkey. Natural gas shortages pose unmanageable crisis in the electricity market. In normal winter conditions in Turkey, natural gas outages are experienced due to lack of storage capacity. This poses a serious pressure on electricity prices. Price increases due to natural gas outages are shown in Fig. 6.

Fig. 6. Monthly average DAM prices of recent years (TL/MWh), TL stands for Turkish Lira. Monthly data from Dec. 2011 to August 25, 2020, Source: EPIAŞ (2019)

As can be seen in Fig. 6, the main point of price movements is the rise in electricity prices in certain periods, especially in harsh weather conditions in winter. In general, demand for electricity is not elastic, and when demand is low, the power plants produce the electricity at the lowest marginal cost. However, when demand increases during certain periods of winter, in summer or even at certain times of the day, electricity generators which produce electricity with higher marginal costs step in and raise prices. On the other hand, Turkey has another major problem that causes a

sudden peak in the price of electricity caused by the natural gas market. This is natural gas shortages due to insufficient capacity of natural gas transmission lines, especially in difficult winter days. In winter, generation plants with high marginal costs run at certain times because the flow of natural gas is not enough to meet the demand for the electricity generation due to harsh winter conditions. High-cost power plants replace natural gas power plants and cause prices to rise. In summer, the same may be due to an increase in cooling requirements.

As stated earlier, Jones (2016) states that the price of electricity is in part driven by the price of natural gas. This is because gas-fired electricity generation is often the marginal source of electricity generation. As the price of natural gas rises and falls, so does the cost of natural gas fired power plants. When electricity demand is low it is met by cheap sources of power. This has traditionally included coal fired and nuclear power plants whereas renewables are now playing an increasing role as explained earlier. However, when demand increases in Great Britain, electricity generation from the combustion of natural gas, relatively more expensive production, is added to the fuel mix as the source of marginal electricity generation and sets the wholesale electricity price Jones (2016).

- *Import dependency on natural gas:* High import reliance normally tends to increase price (Bhattacharyya, 2011). Bhattacharyya (2011) emphasizes that at a more disaggregated level, the import dependency by origin of supply could provide a more accurate picture about the risk.

Political or other problems that arise in countries that produce fuel sources used to generate electricity are also important in terms of price movements. Nearly half of the natural gas consumed in Turkey is imported from the Russian Federation. Political stability in the Russian Federation and other international events will result in volatilities in natural gas prices.

- *Crude oil price:* The cost of natural gas consumed in electricity generation is reflected in the electricity tariff as it is. Natural gas prices are indexed to crude oil prices. In this context, natural gas prices are expected to be affected by price changes in global oil markets. Therefore, the change in crude oil prices is expected to lead to changes in electricity prices.

- *Natural gas price in foreign currency:* Another parameter affecting natural gas prices is the exchange rate. Natural gas prices will be affected by the changes in US Dollar exchange rate against TL as natural gas is purchased in US Dollar from the source countries and sold to Turkish electricity generation plants and other consumers in TL. In electricity generation from natural gas, the variable generation cost is the price of natural gas. 30.3% of electricity production in Turkey is natural gas (TEİAŞ, 2020b). In this respect, changes in the price of natural gas will be reflected in the price of electricity. As the natural gas import price is in foreign currency, the change in foreign exchange is expected to cause fluctuations in electricity prices.

- *Natural gas storage:* In addition to its contribution to security of supply, storage activity in the natural gas market also has a feature of providing price balance in the market. The increase in storage capacity to reduce fluctuations in natural gas supply will ultimately be reflected as a less serious change in electricity prices.

5.3. Macroeconomic factors

- *Economic growth and economic cycles:* Turkey has a growing economy. It is inevitable that there will be an increase in the demand for electricity with economic growth. Moreover, per capita electricity consumption in Turkey still has the potential to increase compared to OECD countries (Yıldırım & Dağdemir, 2018). All these

issues will increase demand during periods of economic growth and will lead to fluctuations in electricity prices. Depending on the economic cycles, there will be changes in electricity demand. It is expected that decreases in demand will probably lead to a decrease in prices, increases will cause an increase in prices and therefore prices will fluctuate.

5.4. Policy and regulations

As noted in the literature review section, priority access granted to renewable technologies has resulted in lower prices in major European wholesale markets, mainly sourced from traditional sources. Indeed, in Turkey, priority is given to renewable energy in balancing and settlement process within the scope of Law No. 5346. As mentioned above, this priority leads to the merit order effect. Also, as stated by Ciarreta et al. (2020) in the case of Spain, the transition from a fixed price guarantee to a market-based support method may result in a decrease in price fluctuations. Hence, it is understood that the policies and regulations followed in the electricity market have an impact on the market price. In addition, provisions that prevent or encourage investments outside the electricity market can affect the investments positively or negatively. It is thought that this problem may cause imbalances and price fluctuations on the supply and demand sides in the long run.

5.5. Weather events

- *Water regime:* As demand of electricity can increase rapidly due to adverse weather conditions, and in this case, additional generation plants in the market would be limited and expensive to run, adversely hydroelectric generation could also increase in the spring with the melting of snow and this causes a decrease in electricity prices. Looking at the monthly change in electricity prices, it can be concluded that the fall in prices until May each year is the result of electricity generation from hydraulic power plants due to precipitation and melting of snow. Rain and snow provide water for low-cost hydropower generation. Wind can provide low-cost electricity generation from wind turbines when wind speeds are favorable. However, extreme temperatures can increase the demand for electricity, especially for cooling, and demand can drive prices up (EIA, 2019).

- *Wind speed and solar radiation:* As seen from Fig.2, the shares of wind and solar power plants in total installed capacity are 8.6% and 6.8% respectively. Volatilities in wind speed and solar radiation would likely change the electricity generation from wind and solar power plants. As both types of plants are geographically well distributed, changes in wind speed and solar radiation are not expected to cause large fluctuations in electricity prices throughout the country. However, it is valid in the case of Turkey that the increase in the installed capacity of renewable energy power plants leads to a decrease in price with the effect of merit order given above.

- *Seasonal effects:* Electricity prices in Turkey, mainly affected by fluctuations in temperature depending on the winter and summer months. This fluctuation is due to the need for heating in winter and cooling in summer (Alaçam,

2004). Therefore, electricity prices fluctuate depending on the seasonal effect.

5.6. Force majeure

It is thought that unpredictable and unavoidable events such as earthquakes, epidemics, and floods, which are called force majeure, may cause fluctuations in electricity prices. However, there are no studies on this subject in Turkey.

The changes in monthly electricity consumption and day-ahead market price for the period in which some measures were implemented in Turkey due to the Covid-19 pandemic are given in Table 5. Especially from March to May, there was a decrease in both electricity consumption and the market price. With the partial removal of the measures since the beginning of June, consumption and price increases draw attention.

Table 5. Electricity consumption and day ahead market prices during January - June in 2020 in Turkey

	January	February	March	April	May	June
Consumption (TWh)	27	25	24.8	20.3	21	24
Weighted average of day ahead market price (TL/MWh)	301.6	248	182.6	204.2	208	292.8

Source: EPDK (2020b) and EPIAŞ (2020)

6. Discussion and conclusion

With the liberalization movement that started in 2001 in the electricity market in Turkey, electricity price risk emerged in the free market structure. Except for regulated prices for non-eligible and vulnerable customers, electricity prices have been formed in the free market since 2006 in Turkey. Before 2001, there was no electricity price risk due to the purchasing guarantee in the old structure based on BO, BOT, and ToOR. Therefore, it is necessary to understand which factors lead to electricity price risk in terms of effective price risk management. Considering the fuel mix in the electricity generation in Turkey, natural gas and water regime appear to be the main indicators of electricity price risk in the country. In this respect, natural gas price, crude oil price, US Dollar exchange rate against TL, and natural gas storage are considered as critical parameters within the framework of the natural gas market. In Turkey, electricity market is integrated with natural gas market in terms of electricity generation. In the liberalization process in the electricity market, significant success has been achieved within the framework of the objective of creating a free market since 2001. The same success needs to be achieved in the natural gas market as well. For this reason, a liberalized natural gas market is considered to have positive contributions in terms of price formation in the electricity market.

On the other hand, since hydraulic resources have an important share in the country, sufficient and regular water income comes to the forefront in electricity generation. The irregularity in the water regime may cause fluctuations on the supply side in electricity generation, and the excess water level after heavy rainfall may lead to a decline in electricity prices.

Regarding electricity generation investments, it may be considered to obtain a relatively high amount of collateral from related investors for the timely completion of investments and to convert the collateral into cash when the investment is not completed on time.

As mentioned earlier, there is a high demand for RESUM. The main reason for this is thought to be the fixed support tariff in US Dollar. The continuation of this situation may lead to a fall in electricity prices, which may result in the closure or discontinuation of conventional power facilities. However, in case of an increase in demand, electricity

prices may fluctuate due to lack of supply to meet increasing demand. According to the law no. 5346, feed-in tariffs will only be implemented to renewable power plants which are completed and in operation before the end of 2020 (E-mevzuat, 2011). Since the law no. 5346 regulates a fixed feed-in tariff, it is recommended that market based mechanisms such as feed-in premium or auctioning feed-in prices can be a choice following the period starting the year 2021. In this way, a market-based solution would also be a suitable solution in terms of electricity price risk management. Thus, as underlined by Ciarreta et al. (2020), the transition to a less volatile market structure is realized.

As can be seen from Table 5 and Fig. 6, during January-April, 2020, both electricity consumption and electricity price decreased, largely due to the lockdown during the Covid-19 outbreak. Both values have increased since June, 2020, with the removal of some restrictions. As discussed in detail in the literature section for Turkey, several studies point out the decrease in the spot price of electricity due to merit order effect.

The negative merit order effect is important in terms of supply security in Turkish electricity market. This effect could adversely affect the security of electricity supply. As emphasized by Uyanık (2018), it is beneficial to have sufficient thermal backup capacity for more renewable energy use depending on the technological developments to eliminate the negative aspects of renewable energy use.

As a summary, the main driving factors of electricity price risks in Turkey are factors related to the design and operation of electricity and natural gas markets, macroeconomic factors, and weather conditions. These factors, regardless of their importance, can be listed as follows: The merit order effect in DAM, the volatilities in oil and natural gas prices, US Dollar exchange rate against TL, the number of renewable power plants participating in RESUM, adverse weather conditions, force majeure events, the delays in the completion of investments, the uneven distribution of generation and consumption units, policies and regulations on the electricity market, and other issues. In conclusion, in this study, the main factors affecting electricity price risk in Turkey were first classified and then analyzed. It is thought that this study will shed light on detailed studies to be carried out on each factor mentioned above.

References

- Acar, B., Selçuk, O. & Dastan, S.A. (2019). The merit order effect of wind and river type hydroelectricity generation on Turkish electricity prices. *Energy Policy*, 132, 1298-1319.
- Alaçam, V. (2014). *Elektrik piyasasında fiyat riski: Kavramsal analiz ve Türkiye için öneriler*. Uzmanlık tezi, Ankara: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu.
- Aslan, İ.Y., Altınay, G., Ilıcak, A., Önal, E., Katırcıoğlu, E., Ardiyok, Ş., Gültekin, B. & Akçaoğlu, C. (2007). *Enerji hukuku cilt-1 elektrik piyasasında rekabet ve regülasyon*. Ankara: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Atıyas, I. (2006). *Elektrik sektöründe serbestleşme ve düzenleyici reform*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Bağcı, H. (2004). *Enerji borsaları ve bu borsaların Türkiye'de kullanımı*. Türkiye enerji forumu, 16.
- Behmand, F. & Percebois, J. (2016). Wind power feed-in impact on electricity prices in Germany 2009-2013. *The European Journal of Comparative Economics*, 13(1), 81-96.
- Berk, İ. & Torun, E. (2019). Testing Merit-Order Effect in Turkey's Electricity Market: The Effect of Wind Penetration on Day-Ahead Electricity Prices. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(1), 133-156.
- Bhattacharyya, S.C. (2011). *Energy economics: Concepts, issues, markets and governance*. London: Springer-Verlag London Limited.
- Biewald, B. (2003). Risk management of the electricity portfolio. *Regulatory Assistance Project Issues Letter*, 1.
- Blonco, C. & Soronow, D. (2001). Mean reverting process-Energy price processes used for derivatives pricing & risk management. *Commodities Now*, 5(2), 68-74.
- Chawda, S. & Deshmukh, S. (2012). Assessment of price risk of power under Indian electricity market. *International Journal of Computer Applications*, 59(11), 12-17.
- Ciarreta, A., Pizarro-Irizar, C. & Zarraga, A. (2020). Renewable energy regulation and structural breaks: An empirical analysis of Spanish electricity price volatility. *Energy Economics*, 88, 1-11.
- Cserekyei, Z., Qu, S. & Ancev, T. (2019). The effect of wind and solar power generation on wholesale electricity prices in Australia. *Energy Policy*, 131, 358-369.
- Çetin, T. & Oğuz, F. (2007). The politics of regulation in the Turkish electricity market. *Energy Policy*, 35(3), 1761-1770.
- Dastan, S. A. & Selçuk, O. (2016). Review of the security of supply in Turkish energy markets: Lessons from the winter shortages. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 59, 958-971.
- Dolun, L. (2002). *Türkiye'de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kullanılan Kaynaklar*. Uzmanlık Tezi, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
- DPT, Devlet Planlama Teşkilatı (2001). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. DPT: 2569 - OİK: 585. Ankara: DPT. (Accessed: 03/08/2019), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_ElektrikEnerjisi.pdf
- EIA, Energy Information Administration U.S. Department of Energy (2002). *Derivatives and risk management in the petroleum, natural gas and electricity industries*. Washington, D.C.: U.S. Department of Energy, 9-10.
- EIA, Energy Information Administration U.S. Department of Energy (2019). *Factors affecting electricity prices*. Washington, D.C.: U.S. Department of Energy (Accessed: 10/09/2019), <https://www.eia.gov/energyexplained/electricity/prices-and-factors-affecting-prices.php>
- E-mevzuat, Mevzuat Bilgi Sistemi (2011). *5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun*, (Accessed: 08/05/2019), <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.5346&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=5346>
- E-mevzuat, Mevzuat Bilgi Sistemi (2013). *6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu*. (Accessed: 27/07/2019), <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.6446&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=6446>
- EPDK, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2003). *4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu*. (Accessed: 19/07/2019), <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-0-2256/kanunlar>
- EPDK, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2019a). *Elektrik piyasasında lisanssız elektrik üretimi*. (Accessed: 24/08/2019), <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-92/elektriklisanssiz-uretim>
- EPDK, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2019b). *Elektrik piyasası YEKDEM listesi*, (Accessed: 11/02/2019), <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-72/elektrikyekdem/>
- EPDK, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2020a). *Serbest tüketici limitine ilişkin 26/12/2019 tarihli ve 9019 sayılı kurul kararı*. (Accessed: 25/08/2019), <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/23-2-3/mevzuat>
- EPDK, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2020b). *Elektrik Piyasası Aylık Sektör Raporları*. (Accessed: 25/08/2019), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-23-3/elektrikaylik-sektor-raporlar>

- EPIAŞ, Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (2019). *Piyasa takas fiyatı (PTF), Şeffaflık platformu*. (Accessed: 04/09/2019), <https://seffaflik.epias.com.tr/transparency/piyasalar/gop/ptf.xhtml>
- EPIAŞ, Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (2020). *Piyasa takas fiyatı (PTF), Şeffaflık platformu*. (Accessed: 24/08/2020), <https://seffaflik.epias.com.tr/transparency/>
- Erol, E. (2007). *Türkiye’de elektrik enerjisinin tarihi gelişimi: 1902-2000*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ETKB, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2004). *Elektrik enerjisi sektörü reformu ve özelleştirme strateji belgesi*. (Accessed: 02/06/2019), https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FBelge%2FElektrik_Enerjisi_Sektoru_Reformu_ve_Ozellestirme_Strateji_Belgesi.pdf
- ETKB, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2009). *Elektrik enerjisi piyasası ve arz güvenliği strateji belgesi*. (Accessed: 01/08/2019), <https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FElektrik+Enerjisi+Piyasas%C4%B1+ve+Arz+G%C3%BCvenli%C4%9Fi+Strateji+Belgesi.pdf>
- Frank, S., Mario, R. & Massimo, G. (2007). *The merit-order effect: a detailed analysis of the price effect of renewable electricity generation on spot market prices in Germany*. Fraunhofer ISI, Karlsruhe, Working Paper Sustainability and Innovation, No. S7/2007.
- Gayretli, G., Yucekaya, A. & Bilge, A.H. (2019). An analysis of price spikes and deviations in the deregulated Turkish power market. *Energy Strategy Reviews*, 26, 1-17
- Goodarzi, S., Perera, H.N. & Bunn, D. (2019). The impact of renewable energy forecast errors on imbalance volumes and electricity spot prices. *Energy Policy*, 134, 1-11.
- Hepbaşlı, A. (2005). Development and restructuring of Turkey's electricity sector: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 9, 317.
- Hildmann, M., Ulbig, A. & Andersson, G. (2013). *Revisiting the Merit-Order Effect of Renewable Energy Sources*. ETH Zurich, Working Paper, DOI: 10.1109/PESGM.2015.7286477
- Hinz, J. (2004). Challenges in Pricing of Electricity Risk. *Houston Business Journal*, 31(5), 1.
- Hiroaki, S. (2005). *Spot - forward price relationships in the restructured electricity markets*, University of California, Davis, 19.
- Ignatieva, K. & Trück, S. (2016). Modeling spot price dependence in Australian electricity markets with applications to risk management. *Computers & Operations Research*, 66, 415-433.
- Jones, T. (2016). *What drives wholesale electricity prices in Britain?* (Accessed: 10/09/2019), <https://www.ofgem.gov.uk/news-blog/our-blog/what-drives-wholesale-electricity-prices-britain>
- Kulalı, İ. (1997). *Elektrik sektöründe özelleştirme ve Türkiye uygulaması*. Uzmanlık Tezi, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Macedo, D.P., Marques, A.C. & Damette, O. (2020). The impact of the integration of renewable energy sources in the electricity price formation: is the Merit-Order Effect occurring in Portugal? *Utilities Policy*, 66, 1-11.
- Maciejowska, K. (2020). Assessing the impact of renewable energy sources on the electricity price level and variability - A quantile regression approach. *Energy Economics*, 85, 10.
- Ocakoğlu, K.O. & Tolga, A.C. (2018). *Effective Trading in Turkish Electricity Market: Hedging with Options*. Proceedings of the World Congress on Engineering 2018, Vol. I, London, United Kingdom.
- O’Flaherty, M., Riordan, N., O’Neill, N. & Ahern, C. (2014). A quantitative analysis of the impact of wind energy penetration on electricity prices in Ireland. *Energy Procedia*, 58, 103-110.
- Özçakmak, E. (2016). *Impact of Wind Energy Generation on Wholesale Electricity Prices in Turkish Electricity Markets*. Master Thesis, The University of Tweente, Netherlands.
- Özdemir, N. (2016). İmparatorluktan cumhuriyete Türkiye’de elektriğin tarihsel gelişimi (1850-1938). *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 17-32.
- Özpinar, A. (2020). Dinamik Tüketici Talep Yönetimi Yapabilen Blokzincir/Kripto Para Tabanlı Elektrik Piyasası İşletme Modeli. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Özel Sayı, 434-441.
- Palmer, K., Burtraw, D., Woerman, M. & Beasley, B. (2012). *The Effect of Natural Gas Supply on Retail Electricity Prices. Resources for the Future*, Issue Brief 12-05, 1-13, (Accessed: 22/08/2020), <https://www.ourenergypolicy.org/wp-content/uploads/2012/08/RFF-IB-12-05.pdf>
- Paraschiv, F., Erni, D. & Pietsch, R. (2014). The impact of renewable energies on EEX day-ahead electricity prices. *Energy Policy*, 73, 196-210.
- Rintamaki, T., Siddiqui, A.S. & Salo, A. (2017). Does renewable energy generation decrease the volatility of electricity prices? An analysis of Denmark and Germany. *Energy Economics*, 62, 270-282.
- Shahidehpour, M, Fu, Y. & Wiedman, T. (2005). *Impact of Natural Gas Infrastructure on Electric Power Systems*. Proceedings of the IEEE, 93(5), 1042-1056.
- Shour, B.A., Heni, B. & Lotfi, B. (2019). Price risk and hedging strategies in Nord Pool electricity market evidence with sector indexes. *Energy Economics*, 80, 635.

- Şahin, V. (2006). *Enerji sektöründe yeniden yapılanma: sorunlar ve çözüm önerileri*. İstanbul: Yerküre Kitaplığı.
- Şirin, S.M. & Yılmaz, B.N. (2020). Variable renewable energy technologies in the Turkish electricity market: Quantile regression analysis of the merit-order effect. *Energy Policy*, 144, 1-15.
- TEİAŞ, Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (2020a). *Santral Kurulu Güç Raporları*. (Accessed: 19/08/2020), <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/kurulu-guc-raporlari>
- TEİAŞ, Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (2020b). *III-Elektrik Enerjisi Üretimi - Tüketimi - Kayıplar 2018*. (Accessed: 19/08/2020), <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>
- Uyanık, S. (2018). The Future Role of Renewables in Turkey's Electricity Supply Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(5), 89-96.
- Worthington, A.C, Higgs, H. (2017). The impact of generation mix on Australian wholesale electricity prices. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 12(3), 223-230.
- Würzburg, K., Labandeira, X. & Linares, P. (2013). Renewable Generation and Electricity Prices: Taking Stock and New Evidence for Germany and Austria. *Energy Economics*, 40, 159-171.
- Yıldırım, C. & Dağdemir, Ö. (2018). Türkiye'de ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi ilişkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(4), 60.

Araştırma Makalesi • Research Article

11 Eylül 2001 ve 13 Kasım 2015 Terör Saldırılarının Siyasete Etkileri: ABD ve Fransa'nın Terörle Savaş Yaklaşımı*

Political Consequences of Terrorist Attacks of September 11, 2001 and November 13, 2015: War on Terrorism

Aslıhan Yeniçeri Altıntaş^{a,*}

^a Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 49270, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8480-3385

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mart 2020

Düzeltilme tarihi: 13 Ekim 2020

Kabul tarihi: 21 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Terörle Savaş,
Terörün Siyasi Sonuçları,
ABD11 Eylül Saldırıları,
Fransa 13 Kasım Saldırıları.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı ABD’de 11 Eylül 2001 yılında ve Fransa’da 13 Kasım 2015 yılında gerçekleşen terör saldırıları ardından uygulanan terörle savaş yaklaşımının karşılaştırmalı analizini yapmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanarak içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Terör saldırıları sonrasında George W. Bush ve François Hollande’in yaptıkları konuşma metinleri analiz edilerek terörle savaş, devletin ve ulusun gücü, düşmanın kapasitesi ve kötülüğü, uluslararası iş birliği, askeri ve idari düzenlemeler olarak 5 tema oluşturulmuş ve her bir tema için kategoriler belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ABD ve Fransa’nın terörle mücadelede uyguladıkları terörle savaş yaklaşımı temelde dört ortak eğilim göstermektedir: terör saldırıları sonrasında yapılan düzenlemelerin güvenlik konusu haline getirme eğilimi, İslam’la değil cihatçı İslam’la mücadele etmeyi hedefledikleri, ulusal ve dış politikada kolluk ve askeri kuvvetlerin ön plana çıkması.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 March 2020

Received in revised form 13 October 2020

Accepted 21 October 2020

Keywords:

War on Terror,
Political Consequences of Terror,
9/11 Attacks
November 13 Attacks.

ABSTRACT

The purpose of this research is to analyze the effects of political consequences of terror by making a comparative analysis of September 11, 2001 in the USA and on the attacks of November 13, 2015 in France. In the study, content analysis technique was used by applying qualitative research method. After terrorist attacks, the speech texts of George W. Bush and François Hollande were analyzed and 5 themes were created as war on terrorism, power of the state and nation, capacity and evil of the enemy, international cooperation, military and administrative regulations, and categories were determined for each theme. According to the results, war on terrorism approach implemented by the USA and France in war on terrorism shows four common trends: the tendency to make the regulations made after terrorist attacks a security issue, aim to fight jihadist Islam, not Islam, the prominence of law enforcement and military forces in national and foreign policy.

1. Giriş

Terör saldırıları sadece iç politikayı etkilemekte kalmayıp, bölgesel ve uluslararası politikalarında etkilemektedir. Terörizmin büyük bir güvenlik tehdidi haline gelmesi ve terör saldırıların uluslararası boyut kazanması terör saldırılarını önemli bir çalışma alanı haline getirmektedir

(Silke, 2008). 11 Eylül 2001 tarihinde El Kaide ABD’nin sembolik öneme sahip kurum ve yapılarına saldırmıştır. 11 Eylül saldırıları olarak bilinen bu terör saldırıları sonrasında terörün akademik olarak çalışılması artmıştır. 1971 ve 2002 döneminde yayınlanan 14.006 makalenin %54’ünü 2001-2002 yılları arasında yazılmıştır (Jackson, 2012:2). 11 Eylül Saldırıları sonrası oluşturulan ‘terörle savaş’ yaklaşımı ise

*Bu çalışma yazarın Aslıhan Yeniçeri Altıntaş’ın 2020 yılında Doç. Dr. İdil Tunçer Kılavuz danışmanlığında İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda yürüttüğü “Yalnız Kurtlar” ve Terör Örgütleri Tarafından Yapılan Terör Saldırılarının Siyasete Etkileri” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: a.altintas@alparslan.edu.tr

dış politikayı şekillendirici bir etki göstermiştir (Cox, 2002). Öncelikle 11 Eylül saldırıları ABD'nin 10 yıldan fazla bir süre askeri kapasitesini artıran bir etki sergilemesine yol açmıştır. 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak'a askeri müdahale ABD'nin dış politikasında büyük bir değişimi gösterirken, ulusal güvenlik alanında iki düzineden fazla güvenlik düzenlemesiyle ulusal politikadaki değişimi gözler önüne sermektedir (Benjamin, 2006: viii).

11 Eylül saldırıları sonrasında uluslararası siyaset ve güvenlik anlayışı radikal bir şekilde değişmiştir. ABD uzun dönemli istikrar ve güvenlik arayışı içinde Soğuk Savaş sonrası döneme benzer şekilde, güvenlik anlayışını yeniden değerlendirmiştir (d'Abadie, 2003). 11 Eylül saldırıları uluslararası toplumu yeni tehdit ve zorluklar hakkında düşünmeye zorlamıştır ve saldırılar öncesinin güvenlik yönetimine değil artık güvensizlik yönetimine dayanmasında yol açmıştır (d'Abadie, 2003). 11 Eylül ABD'nin daha radikal ve uzlaşmaz bir model benimseyerek dış ve savunma politikasını etkilemiştir (d'Abadie, 2003). 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD 2001 yılında Afganistan'a ve 2003 yılında Irak'a karşı askeri müdahalede bulunmuş ve terörle savaş yaklaşımını benimsemiştir. 11 Eylül saldırılarından yaklaşık 14 yıl sonra Fransa'da 13 Kasım 2015 tarihinde IŞİD tarafından yapılan 5 eş zamanlı saldırıya karşılık olarak, Fransız jetleri koalisyon güçleriyle askeri müdahalede bulunmuş ve terörle savaş yaklaşımını tercih etmiştir.

Terörle savaş yaklaşımı terörle mücadelede ağırlıklı olarak askeri usul ve yöntemlerin kullanılması olarak ifade edilebilirken, bu yaklaşım salt olarak askeri güce dayanmamaktadır. Terörle savaş yaklaşımı diplomasi ve uluslararası ilişkilerin ön plana çıktığı kapsamlı bir süreci ifade etmektedir. Bu yaklaşımın analiz edilebilmesi terör saldırıları sonrasından yapılan yasal değişimlere, terörü durdurmak amacıyla uygulanan yöntemlere ve siyasi liderlerin geliştirdikleri politikalara dikkat edilmesine bağlıdır.

Terör saldırıları sonrasında, terörle savaş yaklaşımının aksine, askeri usul ve yöntemlerin ikinci planda olduğu, ve yasal reformlarla terör saldırılarını sona erdirmeyi amaçlayan daha pasif yaklaşımları tercih eden ülkelerde bulunmaktadır. Bu yaklaşıma 11 Mart 2004 tarihinde El Kaide tarafından Madrid'de tren istasyonlarında patlayan bombalar 191 kişinin hayatını kaybetmesine ve 1500 kişinin yaralanmasına yol açması gösterilebilir (Brandström ve Örttenwall, 2007:3). Avrupa'da gerçekleşen en kanlı terör saldırılardan biri olan 2004 Madrid tren istasyonlarında bomba patlatılması iç güvenlik sürecinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Calamur, 2017).

Madrid'de patlayan bombların ardından 3 gün sonra seçim yapılmış ve hükümetteki Muhafazakâr Parti oy kaybı yaşamış ve Sosyalist Parti İspanyol Kongre seçimlerinde kazanan taraf olmuştur. El Kaide, İspanya'nın 2003'te Irak Savaşı'na destek vermesinden dolayı hedef olarak seçildiğini belirtmiştir (Montalvo, 2011:1147). Terör saldırıları öncesi Muhafazakâr Partinin oy oranları seçim öncesi anketlere %42- 43 arasında iken, saldırılar sonrası Irak'tan İspanyol birliklerini geri çekip ekonomik

reformlara yönelik Sosyalist Parti kazanmıştır (Montalvo, 2011).

Madrid'te yapılan terör saldırılarının ardından terörle savaş yaklaşımı benimsenmemiş, bunun yerine görevdeki hükümet cezalandırılarak hükümet değişimi yaşanmış ve terör saldırılarına cevaben ulusal güvenlik alanında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, yeni bir tehdit ortamı belirlenerek, daha önceden ülkedeki cihatçıları belirleme üzerine sadece 140 ajan görevliyken, 2004 saldırısı sonrasında sosyal medya hesaplarını gözden geçiren, camileri araştıran, muhbirlerle iletişime geçen, aşırılık yanlılarını takip eden ve terörist ağlar hakkında bilgi toplamakla görevlilerin sayısı 3.000'e ulaşmıştır (Ballesterus, 2018:11; Calamur, 2017). İspanya'nın terörle mücadelesi idari reformlar üzerine inşa edilmiştir. Risk ve tehdit yönetimine odaklanılmış, hükümet gerekli tedbirleri alma yolunu seçerek istihbarat yeteneklerini geliştirmeyi tercih etmiştir ve İspanyollar bu yolları memnuniyetle karşılamıştır (Reinares, 2009: 367).

Teknik ve idari düzenlemelerin hâkim olduğu terörle mücadele yaklaşımını tercih eden İspanyollara kıyasla ABD ve Fransa daha kapsamlı ve sert tedbir ve düzenlemeler yaparak, terörle savaş yaklaşımını benimsemişlerdir. ABD'nin terörle savaş yaklaşımı uzun bir süre askeri açıdan hiç bitmeyecek bir savaş zinciri izlenimi vermiş, bunun aksine Fransa'nın terörle mücadele savaşının stratejik çerçevesinde 13 Kasım saldırılarından sonra kısa soluklu bir askeri müdahaleyle sınırlı kalmıştır. Fransa'nın Sahel¹ bölgesindeki askeri mevcudiyeti hesaba katılınca büyük resimde Fransa'nın terörle mücadelesinin ABD'nin yaklaşımıyla benzerlikleri dikkat çekmektedir (Mignot-Mahdavi, 2020:4).

Terörle savaş ABD örneğinde olduğu gibi Afganistan ve Irak gibi farklı ülkelere doğrudan ve uzun dönemli askeri müdahaleleri ve Fransa örneğinde olduğu gibi Suriye'ye askeri uçaklarla bir gecede yapılan askeri müdahaleleri içerebilmektedir. Bu çalışma kapsamında, terörle mücadele politikasını 'terörle savaş' yaklaşımını benimsemekle birlikte farklı noktalara temas eden ve farklı uygulamaları benimseyen iki vaka seçilmiştir. ABD ve Fransa'nın yaşanan terör saldırıları sonrasında uyguladıkları terör savaş yaklaşımları nasıl farklılık gösterdiği sorusunun cevabı aranmıştır.

Terör saldırıları sonrasında yapılan idari ve yasal düzenlemelerin güvenleştirilmesi yani güvenlik konusu haline getirilmesi eğilimi dikkat çekmektedir (Dück & Lucke, 2019). Terörle savaş yaklaşımı doğal olarak askeri yöntemlere ağırlık verirken, diğer yandan sivil özgürlükler (göz altına alma süreleri, telefon dinleme, email izleme vb.), yerli terörizmin göçmenlerle ilişkisi, olağanüstü hal gibi düzenlemelerle vatandaşların gündelik hayatlarını etkileyen yeni düzenlemeleri güvenliğin konusu haline getirmektedir. Örneğin, Fransa, 13 Kasım 2015 saldırıları sonrası olağanüstü hâl ilan etmiş ve polis kuvvetlerini güçlendirici yeni bir statü arayışına girmiştir (Schofiel, 2015).

¹ Mali, Nijer, Mortanya, Burkina Faso ve Çad'ı içeren bölge

Terör saldırılarını gerçekleştiren teröristlerin buldukları ülkelerin vatandaşları olan göçmen asıllılardan oluşmasına - yerli terörizm- olan vurgu göçmenlerin güvenlik konusu haline getirilmesine yol açmaktadır. Göçmenlerin durumunun güvenlik alanına taşınması kendisini Fransız örneğinde göstermektedir. Eski Fransız kolonilerinden gelen göçmenlerin durumu terör saldırılarının ardından tartışma konusu olmuş ve entegrasyon sorununu gündeme getirmiştir (Dück & Lucke, 2019:3). Diğer taraftan Fransa, vatandaşlıktan çıkarma teklifiyle bir adım ileriye gitmektedir (BBC, 2016). Terör örgütlerine destek için Suriye'ye giden ve sonra geri dönüp terör faaliyetleri içerisinde olanları vatandaşlıktan çıkarma uzunca bir süre tartışılmıştır. Göçmen asıllı vatandaşlarının durumu güvenlik esaslı olarak değerlendirilmesi ABD içinde geçerlidir. 11 Eylül hava korsanlarına liderlik eden pilotlar Almanya'da radikalleştikten sonra ABD'ye saldırdıklarını buna karşın 7 Temmuz'da Londra'ya saldıranlar İngiltere'de radikalleşmişlerdir (Silber ve Bhatt, 2007:14). Yerli terörizm giderek daha fazla bireyi etkilemekte ve terör saldırılarıyla göçmenlerin ilişkilendirilmesine yol açmaktadır.

El Kaide tarafından yapılan 11 Eylül 2001 saldırısı ve IŞID tarafından yapılan 13 Kasım 2015 saldırılarından sonra ABD Başkanı George G. Bush ve Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande'in terör saldırıları sonrasında tercih ettikleri 'terörle savaş' yaklaşımı irdelenmiştir. Bush'un 11 Eylül saldırılarıyla ilgili konuşmaları literatürde sıkça analiz edilen konulardan birisi olmuştur. Bush'un konuşmasını analiz eden Dück ve Lucke, (2019:3), askeri açıdan uzun sürecek bir savaş olacağına dair özel bir uyarıda dikkat çekerek Bush'un konuşmasının savaş eylemleri vurgusunun altında yatan amacının askeri eylemler için meşruiyet sağlamak olduğunu belirtmektedir. Başka bir ülkede askeri operasyon yapabilmek için savaş koşullarının oluşması gerekmektedir ve terör örgütünün savaş eylemleri uyguladığı gerekçesi askeri müdahale için gerekli altyapıyı sağlamak için kullanılmıştır.

Bush'un konuşması Müslümanları doğrudan ilgilendiren birçok kısım barındırmaktadır. Bush 11 Eylül sonrası yaptığı konuşmasında, masumları öldüren Müslümanların hedefte olduğu, ancak diğer Müslümanlarında niyet ve çabalarını açıkça göstermelerinin beklendiği bir resim çizmiştir (Bush, 2001). Diğer yandan bir medeniyet savaşından bahsedilmiştir. Bush'un terörle savaş retoriği dinin değil ideoloji ve fikirlerin üzerine kurularak, özgürlük savaşını zülmün yükselişini engelleme üzerine bir uyuşmazlık çatışmasına kurmuştur (Abdo, 2015). Sonuçta, Bush'un konuşmasında terörle savaşın İslam'a karşı bir savaş olmadığı siyasi ve ideolojik unsurlara yönelik olduğu belirtilmektedir. Bu noktada, Ortadoğu'nun liderlerinin üzerine sorumluluk düşmekte, bazı evrensel kurallara uymaları ve terörle mücadelede herkesin gerekli rolü üstlenmesi gerekmektedir (Abdo, 2015). Bu minvalde, terörle savaş yaklaşımı özgürlük ve demokrasi yolunda bir gereklilik olarak sunulmaktadır.

Bush'un konuşması birçok kez çalışılmışken, Hollande'in konuşmasının içerik analizi literatürde çalışılmamıştır. Bu çalışmayla birlikte, Hollande'in konuşması içerik ve betimsel analizi yapılarak, Bush'un konuşmasıyla

karşılaştırmalı analizinin yapılması amaçlanmıştır. Böylelikle iki farklı terörle savaş yaklaşımının analizi yapılarak literatüre katkı yapılması hedeflenmektedir.

ABD ve Fransa'da yaşanan terör saldırıları sonrası uygulanan 'terörle savaş' yaklaşımı karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanarak incelenmiştir. İki liderin konuşma metinleri içerik analizi tekniği uygulanarak, 5 tema oluşturulup her bir tema için kategoriler oluşturulmuştur. Tematik analiz yapılarak alt kategoriler belirlenmiştir. Sonrasında, Bush ve Hollande'in bu kategoriler hakkında metinlerde bildirdikleri görüşleri analiz edilmiştir. Daha sonra betimsel analiz, tema analizin devamı olarak kullanılmış ve iki liderin konuşma metinlerinden doğrudan alıntılar yapılarak öncelikle yorum yapılmadan verilmiş ve araştırmanın iç geçerliliğinin artıracak şekilde temaya ilişkin betimlemeler yapılması tercih edilmiştir (Günbayı, 2019). Böylelikle ilk aşamada temalar belirlendikten sonra kategoriler oluşturulmuş, daha sonra betimsel analiz yapılmış ve metinler analiz edildikten sonra iki liderin terörle savaş yaklaşımı karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Çalışma sonunda elde edilen bulgular iki liderin terörle savaş yaklaşımını benzer gerekçeler üzerine inşa ettiklerini;

- Askeri operasyon ve yeni yasal düzenlemeleri hayata geçirme niyetlerini;
- İdari düzenlemeler yapacaklarını;
- Vatandaşlıktan çıkarma gibi ciddi düzenlemeler istediklerini;
- İslam'a karşı değil Cihatçı İslam'la mücadele etmeyi hedeflediklerini;
- Uluslararası iş birliğine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

İki liderin konuşmalarında, terörle savaş yaklaşımının askeri boyutu göze çarpmakla birlikte askeri kuvvetlerin ve polis güçlerinin yanında istihbarat güçlerinin geliştirilmesi hedefi tespit edilmiştir. İki liderin devletin kurumlarına destek veren vatandaşlarla birlikte kapsayıcı bir mücadele resmi çizdikleri görülmektedir. İki liderin terörle savaş yaklaşımının ortak yanlarına rağmen, Bush'un askeri yöntemleri Afganistan'dan Irak'a yayan küresel bir yol izlemiştir. Hollande'in terörle savaş yaklaşımında Suriye'ye uluslararası koalisyon kapsamında yapılan müdahalelerden bir adım ileri giderek kısıtlı bir askeri müdahale yapılmıştır. Sonuçta, iki ülkenin terörle savaş yaklaşımının kapsam ve boyut açısından aslında birbirlerinden farklı oldukları görülmektedir.

Ayrıca, bu devletlerin terörle savaş yaklaşımının 3 alanda birbirlerine yaklaştıkları tespit edilmiştir. Birinci olarak göçmenlik ve sivil haklar gibi konuların güvenliğinin konusu haline getirilmesidir. İkinci benzer özellik, terörle savaş yaklaşımı iki ülke içinde ulusal ve dış politika açısından yeni düzenlemeleri beraberinde getirmesiyle şekillendirici bir özellik kazanmasıdır. ABD ve Fransa'nın terörle savaş yaklaşımının birbirlerine yaklaştıkları üçüncü özellik, askeri ve polis kuvvetlerinin genişletilmesidir.

2. Yöntem ve Uygulama

Dünyada yerel ya da uluslararası terör faaliyetlerinden mustarip olmayan ülkelerin sayısı giderek azalmaktadır. Küresel düzeyde terörizm faaliyetleri beraberinde terörle

mücadele hareketlerini getirmiştir. 11 Eylül terörist saldırıları, tüm dünyaya bir ülke ne kadar güçlü olursa olsun bazı durumlar karşısında hala kırılgan olunabileceğini göstermiştir. Bu yüzdendir ki, 9/11 olarak literatürde yer alan bu saldırılar hakkında hazırlanan final raporunda saldırılar “11 Eylül 2001, Amerika Birleşik Devletleri tarihinde eş benzeri görülmemiş bir şok ve acı veren bir gündü. Ulus hazırlıksızdı” olarak tanımlanmaktadır (9/11 Komisyon Raporu:1). El Kaide terör saldırısı yapmış, ABD’ için sembolik özellikleri olan hedefleri vurmaya tercih etmiştir. Bu hedeflere eş zamanlı beş saldırı gerçekleştirmiştir. Yaklaşık 50.000 kişinin çalıştığı İkiz Kuleler olarak bilinen Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon Binasına saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırıların bunlarla sınırlı kalmamış, büyük ihtimalle Beyaz Saray ya da başkenti hedef almasına rağmen bir yolcu tarafından engellenerek Pennsylvania’nın güneyine yapılmıştı. İkiz Kulelere yapılan saldırılarda 2600’den fazla; Pentagon Saldırısında 125 ve dördüncü uçağın saldırısında 256 kişi hayatını kaybetmişti (9/11 Eylül Komisyon Raporu). Saldırıların El Kaide terör örgütü adına gerçekleştirilmesi akabinde terörle savaş yaklaşımı geliştirilmiştir.

Fransa’da terör saldırılardan mustarip olan ülkelerin başında gelmektedir. 2013-2016 yılları arasında, Avrupa’da meydana gelen saldırıların neredeyse yarısı, 10 saldırı, 4 saldırı teşebbüsü ve 28 saldırı planı Fransa’da gerçekleşmiştir (Naidenov, 2020:2). 2013-2016 yıllarını kapsayan dönemde Fransa’da meydana gelen saldırılarda terörle mücadele yaklaşımını doğrudan etkilemiştir. 7-9 Ocak 2015 yılları arasında Charlie Hebdo dergisi editör ve çalışanlarına yönelik saldırıyı, Yahudilerin işlettiği bir markete yapılan ve 17 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir saldırı izlemiştir, daha sonra 13 Kasım’da Paris’te yapılan 5 eş zamanlı terör saldırısı 130 kişinin hayatına mal olmuş ve sonrasında Bastille Günün’de Nice’te toplanan kalabalığa kamyonla giren bir terörist 86 kişiyi öldürmüştür.

13 Kasım 2015 akşamında Fransa Stadyumu hedef alınmış, Paris’in çeşitli sokaklarında ve bir konser alanında terör saldırıları gerçekleştirilmiştir. Petit Cambodge ve Le Carillon silahlı saldırıları, Bataclan Tiyatrosunu ablukaya alma, Fransa Stadyumu patlaması, La Casa Nostra’da ve Rue de Charonne’de silahlı saldırılar olmak üzere eş zamanlı 5 terör saldırısı meydana gelmiştir (Maulny, 2017:18). Bu çalışmada, 5 eş zamanlı saldırı 13 Kasım Saldırıları olarak yer almaktadır. Saldırıların amacı mümkün oldukça daha fazla insana zarar vermektir ve bu saldırılarda sembolik değerleri yüksek olan yerlerin hedef alındığı görülmektedir. (Colijn, vd., 2015:2). Bu eş zamanlı saldırılar sonucunda 130 kişi hayatını kaybetmiş ve 368 kişi yaralanmıştır. Charlie Hebdo saldırısı sonrasında çok uzun bir süre geçmeden gerçekleşen bu saldırılara cevaben, Paris savaş uçaklarını havalandırmada tereddüt etmemiştir. Fransa’nın terörle savaşı üç aylık bir olağanüstü hâl ilanından sonra, Cumhurbaşkanı Hollande’in Fransa’nın bir savaş başlatacağını söyleyip Irak ve Suriye’ye yönelik askeri kampanyasını hızlandırmasıyla başlamıştır (Murphy, 2016). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ilk defa tüm ülkeyi kapsayan olağanüstü hâl ilan edilmiştir.

Bu çalışmada, El Kaide ve IŞİD tarafından yapılan terör saldırıları sonrasında geliştirilen iki farklı terörle savaş yaklaşımının analiz edilmesi amaçlanmıştır. İslam

topraklarında İslami bir yönetim- hilafet- kurma amacıyla hareket eden bir terör örgütü olan El Kaide, 1988 yılında Afganistan’da kurulmuştur. El Kaide 1988 yılında Kenya ve Tanzanya’da ABD büyükelçiliklerine saldırarak 224 kişinin, 2000 yılında Yemen’deki ABD USS Cole’de bir Amerikan askeri gemisine bir saldırı gerçekleştirerek 39 kişinin ölümüne neden olmuştur (Rosenau ve Powell, 2017:3). El Kaide’nin temel amaçlarından birisi Orta Doğu’daki dış müdahaleleri bitirme ve İslam devriminin Müslüman ülkelerde yayılmasıdır (ADL, 2020). Körfez Savaşı sonrası, Müslümanların kutsal toprakları olan Suudi Arabistan’daki Mekke ve Medine’deki mevcut ABD askerlerinin varlığını bitirme amacı güden örgütün kurucu lideri Usame Bin Ladin, Suudi yöneticilere karşı geniş bir terör kampanyası başlatmıştır. Suudi ailesini devirme ve İslami bir rejim oluşturma amacı taşımıştır. 1990 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgali El Kaide açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Irak’ın Kuveyt’ten çıkarılması için ABD’nin askerlerinin Suudi Arabistan’dan çıkarılmasını istemiş, Suudi Arabistan yönetimi, Ladin ve takipçileri tarafından işgalin kolaylaştırıcı olarak suçlanmıştır (Rollins, 2011:6). Bin Ladin’in Amerikan karşıtlığı 1996 sonrası tırmanmış ve Müslümanlar ve ABD arasında savaşın başladığı söylemini kullanmıştır. El Kaide, işgalci ABD’nin durdurulmasının dünyadaki tüm müslümanların görevi olduğunu dile getirmiştir (ADL, 2020). 1998’de tüm Müslümanlara seslenerek ABD’lileri öldürmeleri için iki fetva yayınlamıştır. El Kaide’nin Kenya ve Tanzanya’daki büyükelçilikleri bombalaması bu fetvalardan sonra olmuştur (Thomas 2018:2). Bin Ladin 2011 yılında öldürülmüş ve ölümünden sonra örgüt yönetim açısından sıkıntıya düşmüştür (Lee, 2015:17).

Diğer taraftan, IŞİD (ISIS) 2014 yılında Ebu Bakr el-Bağdadi tarafından kurulmuştur. 2003 yılında ABD’nin Irak’a müdahalesi ve 2011 yılında ABD’nin bölgeden ayrılışının bir yan ürünü olarak tanımlanmaktadır (Jones, vd., 2017:x). 2017 yılında Pew tarafından yapılan bir araştırmada dünyanın karşılaştığı en büyük terörist tehdit olarak görülmüştür (Jasko, vd., 2018:3). IŞİD 2014 yılında askeri açıdan başarılı bir dönem geçirmiş, Irak ve Suriye’de Belçika büyüklüğünde bir toprağı ele geçirip kontrol etmeyi başarmıştır (Jasko, vd., 2018:3). 2017 yılında örgüt gücünü kaybederken bile yaklaşık 2,5 milyon insanı yaşadığı alanı fiili olarak kontrol edebilmiştir (Jones vd.,2017: ix)².

Dünyanın çeşitli yerlerinde terör saldırısı yapan bu iki örgütün birbirlerine benzedikleri ve birbirlerinden ayrıştıkları yönleri bulunmaktadır. İki örgütün birbirine benzediği ilk özelliği iki örgütünde selefi-cihatçı ideolojiyi benimsemesidir. Her iki örgütte Müslümanları selefi bir devleti takip etmeleri için çalışmaktadır (Wright, vd., 2016-2017:7). Selefilik inancı, Muhammed Ibn al-Wahhab (1703-1792)’e kadar giden ve İslam’ın ilk zamanlarına geri dönerek, dini herhangi bir yenilikten arındırma amacı taşımaktadır (Willem ve Bloem, 2017:9). Her iki örgütte, devlet ve dinin şeriat kurallarına göre yönetilmesi için çalışmaktadır (Jasko, vd., 2018:12). El Kaide ve IŞİD

² 2014-2017 arasında, IŞİD Irak ve Suriye’de 3 ile 12 milyon arası bir nüfusa etki etmeyi başarmış (Jones, vd., 2017: ix).

halifelik konusunda tartışmalı olsa da şeriat yönetimini ve pozitif hukuka karşı olmaları konusunda birleşmiş durumdadırlar (Revkin, 2016:8). Diğer taraftan, şeriat kurallarındaki ortak amaçla birlikte, İŞİD, El Kaide ile kıyaslandığında, tekfir, hilafet ve ahir zaman anlatıları üzerine odaklanmıştır (Jasko, vd., 2018:13). İŞİD, öncelikli olarak ulusötesi bir halifeliğin kurulmasını amaçlamakta ve yerel bir başlangıç olarak Suriye ve Irak topraklarında siyasi bir oluşumla başlama gayesi taşımaktadır. İŞİD üyelerinin büyük kısmı, Müslümanları kafirlere karşı koruyup ve kafirleri yenecek mehdi anlayışını paylaşmaktadır (Gomes ve Mikhael, 2018:19).

İki örgütün birbirlerinden uzaklaştığı diğer bir özellik, İŞİD'in belirli bir toprağın kontrolünü sağlayarak siyasi düzen inşa etme çabasına odaklanırken, El Kaide'nin terörü bireyleri belirli davranışlara teşvik için kullanarak güç dengesi kurmaya çalışmasıdır (Gomes ve Michael, 2018:3). Dünyanın gördüğü en vahşi terör örgütlerinden birisi olarak görülen İŞİD, sosyal medyayı ve teknolojiyi farklı amaçlar için kullanmaktadır. 2015 yılında, İŞİD'in 40,000'den fazla twitter hesabı bulunmaktaydı (Jones, vd., 2017:181). İŞİD sosyal medyayı, düşmanlarını infaz ederken, kurbanlarını canlı canlı yakarken ve baş kesme videolarını paylaşarak yayınlamak için kullanarak korku salma amaç taşımıştır (Jones, vd., 2017:178). İŞİD, ayrıca bu bu kurbanlarını öldürdükleri profesyonel çekimli videoları örgüte insan kaynağı sağlamada bir araç olarak kullanmıştır (Jones, vd., 2017:175). Büyük çoğunluğu batı ülkelerindeki göçmen asıllı vatandaşları Suriye ve Irak'a gelerek İŞİD'a katılmaya ikna etmede büyük bir başarı yakalamış ve kısa sürede askeri açıdan gerekli insan kaynağını elde etmede muvaffak olmuşlardır. 2015 yılı sonunda, Irak ve Suriye'ye 86 ülkeden 30,000'i aşkın bireyin İŞİD'a katıldığı tahmin edilmektedir (Jasko vd, 2018:12-13). Ayrıca İŞİD çeşitli terör örgütlerinden de destek alarak güçlenme evresinde desteğini artırmıştır (Blanchard ve Humud, 2018) İŞİD toprak elde etmeye devam ettikçe, Asya, Orta Doğu, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika'da binlerce kişiyi etkilemeye devam etmiştir (Jones vd., 2017:1). İŞİD yabancı savaşçıları etkin bir şekilde kullanmıştır. 2017 yılında yaklaşık 40000 yabancı savaşçı bulunmaktaydı Suriye ve Irak'ta (Jones vd, 2017:176): Avrupa'dan 6000 savaşçı Irak ve Suriye'ye geldiği düşünülünce Batılı devletlerin yabancı savaşçıları ve yerli terörizmle ilgili problemi gözler önüne serilebilir.

İki örgüt arasındaki temel farklardan birisi halk desteğini kazanma konusundaki strateji farklılıklarıdır (Wright, vd., 2016-2017:6). İŞİD küresel bir topluma hitap etmeye çalışırken, yerel nüfusu zorlamaktadır: Rusya, Fransa ve başka yerlerdeki Müslümanlara yönelik farklı dillerde yayın yaparak potansiyel askerlere yönelik propaganda yapmaktadır (Wright vd., 2016-2017:6). Bununla birlikte, İŞİD ya bizimsiniz ya da kafirsiniz gibi katı bir tutum sergileyerek zorlayıcı taktikleri benimsemiştir. Diğer taraftan El Kaide, yerel unsurlarla hareket etme eğilimindedir (Wright, vd., 2016-2017). Bu durum, kendisini İŞİD'in Suriye'deki acımasız yönetiminde ve El Kaide'nin yerel milislerle ittifaka dayalı yapısında görülebilir (Wright, vd., 2016-2017:6-8). Böylelikle El Kaide'nin siyasi hedefini köktenci Müslüman tasvirlerinin siyasi ve ideolojik yönelimleri görülmektedir (Gomes ve

Mikhael, 2018:18). Bu terör örgütleri, Müslüman dünyasını Batı'ya karşı koruma ve bu doğrultuda, ABD'ye karşı çabaları yoğunlaştırma gayesi taşımaktadırlar. Özetle, İŞİD siyasi hedefleri olan aşırılık yanlısı bir hareketken, El Kaide günümüzde aşırılık yanlısı inançlara sahip bir siyasi organizasyondur (Wright, vd., 2016-2017:8).

ABD Taliban rejiminin El Kaideye destek vermesinden dolayı Afganistan'a askeri müdahalede bulunurken, aynı zamanda Taliban rejiminin cihatçı yapısına karşı da müdahale etmiş bulunuyordu (Bymann, 2011). 11 Eylül saldırılarının ardındaki teröristlerin 19'uzundan 15'i Suudi vatandaşı olsa da (CIA, 2002), Suudi Arabistan'ın saldırılarla ilişkisi olmaması ve aynı zamanda Taliban rejiminin El Kaide'ye desteği Suud yönetimi için geçerli değildi. Bu yüzden, El Kaide ve Taliban arasındaki ilişki ve ABD'nin ulusal çıkarları Afganistan'a müdahale edilmesine neden olmuştur (Cottey, 2003:171).

Fransa, 13 Kasım saldırılarının sorumluluğunu üstlenen İŞİD'in hedeflerini vurmak için fazla beklememiş ve Rakka'ya havadan müdahale etmiştir. Neden askeri müdahale yapılmıştır sorusuna gelindiğinde, 5 eş zamanlı saldırı, Fransa için önemli bir meydan okuma olarak değerlendirilmiş ve can kaybının yüksek olması saldırılara ciddi bir karşılık verilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Diğer taraftan saldırganların durumu da dikkat çekicidir. Saldırganların tamamının Fransız vatandaşı olması ve 8'inin Suriye'den dönen yabancı askerler olması Rakka'ya askeri müdahale yapılmasına etki etmiştir (Brisard, 2015). Ayrıca, İŞİD 2013'ten 2015'e kadar defalarca Fransa'yı hedef alması ve yabancı savaşçıların saldırılarındaki artış Fransa'nın 13 Kasım saldırıları sonrasında İŞİD'a askeri olarak müdahale etmesine yol açan etkenlerdendir (Brisard, 2015).

El Kaide'nin ABD topraklarında saldırıları gerçekleştirmesi, örgütün temel amacının bir parçası olarak değerlendirilebilir. El Kaide tarafından, Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan büyük elçilikleri 1998 yılında saldırıya uğramış, 2000 yılında Yemen'deki Askeri üst bombalanmıştı. Bu saldırılardan 3 yıl sonra gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarının sorumluluğunu Bin Ladin 2004'te bir video yayınlamakla kabul etmişti. Yayınlanan videonun dikte edilmiş versiyonunda Manhattan halkının savaşı önlemesinin bir yolu olduğu hakkında uyararak başlamaktadır. Bin Ladin İsveç yerine neden ABD'nin hedef alındığını düşünülmesi istemektedir (Bin Ladin, 2004). Ayrıca, Bin Ladin, bağımsızlık için savaşan, baskı altında yaşayamayan insanlar olduğunu, milletlerinin özgürlüğü verilmeden bu savaşın bitmeyeceğini dile getirmiştir (Bin Ladin, 2004). Saldırıların gerçek nedeninin aslında güvenlik arayışı olduğunu ve Lübnan'da yaşanan zulümlerden dolayı misilleme yapıldığını belirtmiştir (Bin Ladin 2004). Diğer taraftan, İŞİD'in Fransa'yı hedef almasının ardında Fransa'nın Suriye iç savaşındaki pozisyonu ve Hz. Muhammet'e karşı yapılan hakaretin etkisi bulunmaktadır (Daniel, 2015:3). İŞİD, saldırılar sonrası Arapça, Fransa ve İngilizce olarak yayınlanan mesajda, Fransa'nın yolunu izleyen devletleri de uyarmıştır (Daniel 2015:4). Sonuçta, Fransa'nın Ortadoğu politikası İŞİD'in Fransa'yı hedef almasının gerekçesi olarak sunulmuştur.

Terör saldırılarının giderek daha fazla insanın canına mal olması terörle mücadele yöntemlerinin analizini önemli bir çalışma alanı haline getirmektedir. Terörle mücadelede uygulanan yaklaşımlardan ‘terörle savaş’ ise politika şekillendirici etkisiyle dikkat çekmektedir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklem tekniği, çalışmanın irdelediği konu hakkında zengin bir bilgi sunabilme durumu yüksek olduğu düşünülen örneklerin tercih edilmesidir (Yıldırım & Şimşek, 2005). Bu teknik derinlemesine analiz yapmaya imkânı sunmasından dolayı tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem tekniği kullanılarak, terör saldırılarının ardından iki devlet liderinin yaptığı konuşmaların metinleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi yöntemi yazılı metinlerin içerdikleri mesajların özetlenmesi imkânını sağlarken bu mesajların sistematik bir şekilde belirtilmesine olanak tanımaktadır (Cohen, Manion & Morrison, 2007; Akdoğan: Sert, vd., 2012:353).

Devlet liderlerinin dış politikadan sorumlu olmalarından dolayı analiz için onların konuşma metinleri tercih edilmiştir (Gershkoff & Kushner, 2005). Bu doğrultuda, 11 Eylül Saldırılarından sonra, ABD başkanı George W. Bush 16 Eylül 2001’de ulusa sesleniş konuşması ve 13 Kasım saldırılarından sonra Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande’in 16 Kasım 2015’te Parlamento’nun ortak toplantısında yaptığı konuşma metinlerinin içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Önce konuşma metinleri temalara ayrılarak, alt kategoriler belirlenmiş ve betimsel analiz tekniği uygulanmıştır. Bu teknikte birlikte, araştırmanın iç geçerliliğinin artırılması hedeflenmiştir (Günbayı, 2019). Betimsel analiz konuşma metinlerinden doğrudan alıntılar yapılarak derinlemesine analiz yapılmasına olanak tanımaktadır (Günbayı, 2019). Sadece iki liderin terör saldırıları sonrasında yaptığı iki konuşma metninin nitel analiz yöntemiyle irdelenmesi çalışmanın genellenabilirliği açısından çalışmanın limitini oluşturmaktadır. Diğer taraftan, sadece iki konuşma metninin derinlemesine analiz yapılmasını imkân tanıyan bu yöntemle birlikte terörle savaş yaklaşımının analizinde kapsamın geliştirilmesi ve sığ bir anlatımdan kaçınılması hedeflenmiştir. Ayrıca, sadece iki metnin incelenmesi, derinlemesine bir analiz yapılma imkânı sağlamış ve bu iki metnin detaylı incelenmesine olanak tanımıştır.

2.2. Verilerin Analizi

Çalışmada, öncelikle ABD Başkan Bush ve Fransa Cumhurbaşkanı Hollande’in konuşma metinleri için içerik analizi yöntemiyle, 5 tema belirlenerek, bu temalara dair kategoriler oluşturulmuştur. İki liderin terörle savaş yaklaşımları; devletin ve ulusun gücü, düşmanın kapasitesi ve kötülüğü, askeri ve idari düzenlemeler ve uluslararası iş birliği olarak 5 tema belirlenmiştir. Daha sonra betimsel analiz tema analizinin devamı olarak kullanılmış ve iki liderin konuşma metinlerinden doğrudan alıntılar yapılarak öncelikle yorum yapılmadan verilmiş ve araştırmanın iç geçerliliğinin artıracak şekilde temaya ilişkin betimlemeler yapılması tercih edilmiştir (Günbayı, 2019). Böylelikle ilk aşamada temalar belirlendikten sonra, betimsel analiz yapılmış ve metinler analiz edildikten sonra iki liderin

terörle savaş yaklaşımı karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Her bir tema sınıflandırılarak aşağıda belirtilen alt kategoriler oluşturulmuştur:

- **Terörle Savaş Teması ve Kategoriler:** Karşılık Verme, Saldırılarda Savaş Eylemlerinin Uygulanması, Savaşta Olma, Özgürlüğün Tehdit Edilmesi, Terörle Savaşın Kapsamlı Olacağı,
- **Devletin ve Ulusun Gücü Teması ve Kategoriler:** Kurumlara Güven Duyma, Vatandaşlara Güven Duyma ve Kaynak Kullanma,
- **Düşmanın Kapasitesi ve Kötülüğü Teması ve Kategoriler:** Düşmanı Tanımlama, Yerli Terörist Vurgusu, Düşmanın Herkese Zarar Vermesi, İslam’la değil Cihatçı İslam’a Karşı Mücadele Medeniyet Savaşı, Müslüman Ülkelere Sorumluluk Verme,
- **Uluslararası İş Birliği Teması ve Kategoriler:** Teröre Destek Veren ve Karşısında Olanlar Ülkeler Ayrımı, Saldırıların Sadece Bir Ülkeye Karşı Olmadığı İnanıcı, Diğer Devletlerden Destek Bekleme, Uluslararası Kurumlara Güvenme,
- **Askeri ve İdari Düzenlemeler Teması ve Kategoriler:** Ulusal Güvenlik Unsurlarını Güçlendirme, Yeni İdari Düzenlemeler Yapma, İstihbaratı Güçlendirme.

Analiz sonucunda, iki liderin terörle mücadelede ‘terörle savaş’ yaklaşımını savunurken benzer gerekçelendirmelere dayandıkları tespit edilmiştir.

2.3. Araştırma Soruları

Terör örgütleri tarafından yapılan saldırılar siyasi aktörleri terörle mücadele yaklaşımları geliştirmeye zorlamaktadır. Bazı liderler terörle mücadele politikalarını devlet kapasitesi, terör saldırılarının etkisi (ölü/yaralı sayısı), düşmanın kapasitesi ve saldırıların sıklığı vb. durumları göz önüne alarak terörle mücadele stratejileri benimsemektedirler. 11 Eylül saldırıları, El Kaide tarafından yapılmış, ülkenin sembolik öneme olan yapı ve kurumlar hedef alınmış, binlerce kişinin canına mal olmuş ve örgüt tarafından ABD’ye yönelik birçok saldırı gerçekleştirilmiştir. ABD saldırılarından terörle savaş yaklaşımını tercih ettiğini açıklamış ve Afganistan’a askeri müdahalede bulunmuştur. Diğer taraftan, 13 Kasım 2015’te Paris’in beş farklı alanında bombalar patlamış, IŞİD’in bu saldırıları 129 kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Bu saldırılardan kısa bir süre önce de IŞİD’in Paris’te birçok saldırısı olmuştur. 13 Kasım saldırıları sonrası Rakka’ya koalisyon güçleriyle bir askeri müdahale gerçekleştirmiştir. Hollande saldırılara cevaben Fransa’nın savaşta olduğunu ve terörle mücadelede, aynı yaklaşımı tercih ettiğini ilan etmiştir. Bu iki ülkenin terör saldırıları sonrası başlattıkları terörle savaş stratejinin neden farklı veya benzer terörle savaş yaklaşımı gerçekleştirdikleri araştırılmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın araştırma soruları aşağıda belirtildiği gibidir:

- 1) Terörle savaş yaklaşımının çerçevesi nedir?
- 2) ABD ve Fransa’nın terörle savaş yaklaşımı doğrultusunda gerçekleştirdikleri askeri operasyonlar nelerdir?

- 3) ABD başkanı George W. Bush ve Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande'in terör saldırıları sonrasında benimsedikleri terörle savaş yaklaşımı hangi açılardan benzerlikler ve farklılıklar sergilemektedir?

3. Terörle Mücadelede 'Terörle Savaş' Yaklaşımı

Terörle savaş yaklaşımı temelde terörle mücadelede askeri gücün kullanılmasıdır. Tanımsal olarak: "*Terörle savaş, 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarına yanıt olarak başlatılan Amerikan liderliğindeki küresel terörle mücadele kampanyasını tanımlamak için kullanılan bir terimi ifade etmektedir*" (Encyclopaedia Britannica, Inc., 2020). Terörle savaş yaklaşımının ideolojik bir yanı olduğunu belirten Beshara (2018:86), bu yaklaşımı *küresel toplumun geniş kesimlerinde ABD'nin küresel hegemonyasını korumak ve genişletmek için etkili bir şekilde meşrulaştırıcı bir strateji* olarak tanımlamaktadır. Terörle savaş yaklaşımı terörün güvenlik merkezli olarak düşünülmesinin ötesinde uluslararası düzeyde bir çabada gerektirmektedir. Özellikle 11 Eylül saldırıları, ulusal güvenlik kapsamında uygulanan politikaları ifade etmek için kullanılmakta kalmamış ayrıca, terörle mücadelede Irak'a yönelik yapılan askeri müdahale için gerekli çerçeveyi de sağlamıştır (Reese & Lewis, 2009:777). Terörle savaş yaklaşımı ayrıca Ortadoğu'da ABD askeri gücünü konuşlandırma ve demokrasiyi geliştirme gibi amaçları içermektedir (Gordon, 2007:53).

Terörle savaş yaklaşımı, terör saldırılarından sonra askeri güçlerin kullanılmasının meşru bir söylemi olarak değerlendirilmektedir.

"Terörle savaş" dilinin sadece politika tartışmalarının, terörizm ve terörle mücadele gerçeklerinin tarafsız veya nesnel bir yansıması olmadığını; daha ziyade, savaşın makul, sorumlu ve doğal olarak "iyi" görünmesini sağlamak için özel olarak tasarlanmış çok dikkatli ve kasıtlı olarak oluşturulmuş bir kamu söylemidir" (Jackson, 2005:147).

Böylelikle, bir terör saldırısının ardından, askeri operasyonların yapılması ve desteklenmesi gerçekleşebilmektedir. Bu doğrultuda, 13 Kasım saldırıları sonrasında Fransız jetleri Suriye'ye havalanmış ve askeri operasyon gerçekleştirmiştir (France24, 2015), saldırı sonrasında Hollande, bu terörist ordusunun mümkün olan en fazla zararı verecek şekilde operasyon yapılacağını açıklamıştır.

Terörizmin ulusal ve uluslararası politikayı etkilediğinin en önemli göstergelerinden birisi 11 Eylül saldırıları sonrasında terörle savaş yaklaşımı olmuştur. Uçakların kitle imha silahları halini almasıyla yeni riskleri ortaya çıkması ABD'yi yeni bir yaklaşıma sevk etmiştir (Daalder & Lindsay, 2001:1). Sonrasında, Bush yönetimi, 'terörle savaş' yaklaşımını ABD'nin dış politikasını ve ulusal savunma politikasının merkezine taşımıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında Beyaz Saray tarafından 2003 yılında yayınlanan Terörizmle Mücadele Ulusal Stratejisinde bu durum açıkça görülmektedir: "*11 Eylül'den bu yana yakalanan ivmeyi sürdürmek ve terörizme karşı küresel savaşı ön planda tutmak için ABD Hükümeti'nin tüm kurumları ve ajansları, ikili ve çok taraflı müzakereler için*

standart bir gündem maddesi olarak terörle mücadele etmeyi teşvik edecektir" (White House, 2003:19). Terör saldırıları sonrası devletin kurum ve kuruluşları bu mücadele için seferber edilebilmektedir.

Nihayetinde terörle savaş yaklaşımı Irak'ın işgali için gerekli retorik altyapıyı sunmada yardımcı olmuş (Reese & Lewsi, 2009:779) 11 Eylül ile Irak'ın işgali bağlantı kurularak ABD'nin Irak Stratejisini büyük oranda şekillendirmiştir. Amerikan halkı El Kaide ve Saddam Hüseyin arasında bağlantı olduğuna inanmış ve kamuoyunun dörtte üçü savaşı desteklemiştir (Gershkoff & Kushner, 2005:525).

Diğer taraftan, terörle savaş yaklaşımları çeşitlilik göstermektedir. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti, Sincan Uygur Özerk Bölgesinde İslamcı terörizmle mücadele kapsamında yerel toplumu ve kurumları yeniden şekillendiren, askeri ve sivil bir kampanya şeklinde devam etmektedir (Wayne, 2009:249). Ayrılıkçı teröristler ve aşırı İslamcılar olarak görülen Müslüman Uygurlara yönelik kapsamlı bir terörle mücadele yaklaşımı geliştirilmiş: yeniden eğitim kamplarından, dini ve etnik sembollerin kullanımının kontrol edilmesine kadar çeşitli unsurları içeren bir yaklaşım benimsenerek terör ve entegrasyon politikaları terörle savaş yaklaşımıyla birleştirilerek sert önlem ve askeri kontrole dayalı bir sistem geliştirilmiştir. Terörle mücadele yaklaşımı olarak terörle savaş İngiltere'de olduğu gibi mahkumlara yapılan kötü muamelelere mazeret olarak kullanılabilir (Blakeley, 2017). Terörle savaş yaklaşımı, terörle mücadelede uygulanan yöntemlere altyapı hazırlayabilmektedir.

Terörle savaş yaklaşımında kullanılan yöntemlerde büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Terör savaş yaklaşımının askeri boyutu ve siyasi boyutu olan bir yapılanması mevcuttur. Örneğin ABD'nin 11 Eylül sonrası terörle savaş yaklaşımı Afganistan ve Irak'ta fiili savaşları, açık ve gizli askeri operasyonları (Daalder & Lindsay, 2001) ve askeri yardım programlarını içermekle kalmayıp, ulusal boyutta resmi kurumların düzenlenmesini, Ulusal Güvenlik birimi gibi yeni yapılanmaları, ABD Vatandaşlık Kanunu gibi yasal değişimleri, Guantanamo Hapishanesi gibi yeni hapishane düzenlemelerini içermektedir (Encyclopaedia Britannica, 2020).

Diğer taraftan, terörle savaş yaklaşımının kapsamlı bir sivil yanı bulunmaktadır. Terörle savaş yaklaşımı, özellikle diplomasi ve finansman alanında ayrıntılı düzenlemeler ve uluslararası iş birliğine dayalı bir dayanışma oluşturma çabası da içermektedir. Diplomasi terörle savaş yaklaşımının, askeri yöntemlerle birlikte önemli bir bileşeni oluşturmaktadır. Örneğin, diplomatik çabalara Başkan Bush'un terörizmle mücadelede dünya çapında bir koalisyon kurma girişimleri gösterilebilir. 136 ülke tarafından ABD'ye yardım teklif edilmiştir ve 46 çok taraflı kuruluş desteklerini beyan etmiştir (U.S. Department of State Archive, 2009). Görüldüğü gibi terörle savaş yaklaşımı diplomatik oluşumlarla birlikte yürütülmekte ve diplomasi bir araç olarak kullanılmaktadır. "*Mücadelenin çoğu diplomatik baskı yoluyla gerçekleştirilecek; ekonomik, mali ve politik yaptırımlar; istihbarat ve kolluk kuvvetleri iş birliği*" gündemdedir (Daalder & Lindsay, 2001:2).

Diplomasi ayağı olmadan sadece askeri düzenleme ve faaliyetler yeterli olmayacaktır.

Paris, 13 Kasım Saldırılarından ardından terörle savaş yaklaşımını askeri alana ağırlık vermekle birlikte (Samaan & Jacobs, 2018) diplomatik, finansal kaynakların kontrolü ve uluslararası hukuk çerçevesinde uygulamıştır. Fransa terörle mücadelede, özellikle terörün finansmanı konusunun üzerinde durmaktadır. Fransız Maliye Bakanı Sapim, saldırı sonrasında, terörle mücadelenin en etkin yollarından birisinin terörün finansmanının engellenmesi olduğunu açıklamıştır (Chalkiadaki, 2015:30). Finansman kaynaklarının kesilmesi terörle savaşın önemli bir faktörü olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, terörle savaş yaklaşımının Paris açısından dış politika üzerinde yönelendirici etkisi olmuştur. 13 Kasım saldırılarından sonra dış politikada değişim talepleri gündeme gelmiştir. Aşırı sağcı Ulusal Cephe'nin temel üç politikası çeşitli zümrelerce dile getirilmeye başlanmıştır: sınır kontrolünün iyileştirilmesi, radikal İslamcı gruplarla ilişkisi olan çifte vatandaşları vatandaşlıktan çıkarma ve selefi camileri kapatma (Colijn, vd., 2015:5). Sonuç olarak terörle savaş yaklaşımı daha otoriter uygulamaları gündeme getirmekte ve insan hakları ile ilgili tartışmaları körüklemektedir.

3.1 Askeri Operasyonlar

11 Eylül sonrası ABD bir dizi yurtdışı askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. 7 Ekim 2001'de başlayan Kalıcı Özgürlük Operasyonu, İngiltere, Avusturya ve Japonya gibi farklı birçok ülkenin desteğini almış ve 11 eğitim kampı ve 29 komuta ve kontrol merkezi imha edilmiş ve operasyon sonucunda Taliban yönetimi birçok büyük şehri teslim etmiştir (U.S. Department of State Archive, 2009). Bir ay kadar süren bu operasyon küresel boyuta erişmiştir. Afganistan'da gerçekleşen bu operasyon Afrika Boyunuzu ve Trans Sahara gibi dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleştirilen operasyonlarla desteklendi (Post 9/11 Major Military Operations, 2020). Böylelikle, ABD'nin terörle savaşı geniş bir coğrafyaya yayılmış ve küresel düzeyde gerçekleşmiştir.

Öncelikle, Fransa terörle mücadelede askeri olarak iki coğrafi bölgede aktif olarak müdahale etmektedir: Suriye ve Irak ve Sahel (Mignot-mahdavi, 2020:2-4). Diğer taraftan 13 Kasım saldırılarının ardından daha farklı bir durum gözler önüne serilmiştir. Rakka'ya düzenlenen operasyonda, IŞİD'in komuta merkezi bombalanmış ve Fransa için tehdit olabilecek 40 cihatçı askeri müdahalede hedef alınmıştır (Maulny, 2017:24). Fransız askeri müdahalesi daha sonra IŞİD Karşıtı Koalisyon birliklerine destekle sınırlı kalmış, Fransa'nın diğer bölgelerdeki, örneğin Mali müdahalesinin³ seviyesine ulaşamamıştır.

4. Bulgular

Terör saldırılarından sonra uygulanan terörle savaş yaklaşımının analiz edilebilmesi, karar verme sürecinde kilit rol oynayan siyasi liderlerin görüşlerini hesaba katılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda, ABD ve Fransa'nın terör saldırıları sonrasındaki iki liderin,

saldırılarından sonra parlamento görüşmesi öncesi yaptıkları konuşma metinleri incelenmiştir. Başkan Bush 20 Eylül 2001'de Ulus'a seslenmiş ve 11 Eylül saldırılarına nasıl bir karşılık verileceğini açıklamıştır. Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande 13 Kasım 2015 terör saldırılarının ardından Parlamento'nun ortak toplantısından önce yaptığı konuşma metni incelenmiştir.

Konuşma Bush ve Hollande'in metninde 5 tema belirlenmiştir: terörle savaş; devletin ve ulusun gücü, düşmanın kapasitesi ve kötülüğü, uluslararası iş birliği, askeri ve idari düzenlemeler. Her bir tema için çeşitli kategoriler oluşturularak analiz edilmiştir.

Tablo 1. Terörle Savaş Yaklaşımına İlişkin Tema Analizi

Temalar	George W. Bush	François Hollande
Terörle Savaş	√	√
Devletin ve Ulusun Gücü	√	√
Düşmanın Kapasitesi ve Kötülüğü	√	√
Uluslararası İş birliği	√	√
Askeri ve İdari Düzenlemeler	√	√

Yukarıda belirtilen beş temanın iki liderin konuşma metinlerinden yer aldığı görülmekle birlikte, çalışma kapsamında betimsel analiz yapıldığında, bahsi geçen temaların kategorileri incelenmiş farklılıklar tespit edilmiştir.

Terörle savaş teması için 5 kategori belirlenmiştir: Karşılık Verme, Saldırılarda Savaş Eylemlerinin Uygulanması, Savaşta Olma, Özgürlüğün Tehdit Edilmesi, Terörle Savaşın Kapsamlı Olacağı.

İki liderin konuşmalarındaki saldırganların neden kendi ülkelerini hedef aldıkları ve saldırılarla ilişkilendirme tarzları birbirlerine benzemektedir.

Tablo 2. Terörle Savaş Teması

Kategoriler	George W. Bush	François Hollande
Karşılık Verme	√	√
Saldırılarda Savaş Eylemlerinin Uygulanması	√	√
Savaşta Olma	√	√
Özgürlüğün Tehdit Edilmesi	√	X
Terörle Savaşın Kapsamlı Olacağı	√	X

³ 2013 yılında Mali'ye cihatçı grupları durdurmak için 4.000 Fransız askeri yerleştirilmiştir.

Bush'un konuşmasında terörle savaş yaklaşımının dikkat çeken önemli unsurların başında terörle savaş teması gelmektedir. Bush kendi ülkesinde maruz kaldıkları savaş eylemlerine bir karşılık olarak ülkelerinin bir savaşta olduğunu belirtmiştir. Bush'ın bu konudaki söylemi şu şekildedir: “Düşmanlarımızı adalete getirirsek ya da düşmanlara adaleti götürürsek fark etmez, adalete sağlanacaktır” (Bush,2001). Konuşma metninde, terör eylemleri savaş eylemleriyle eşdeğer olarak değerlendirilmiştir. Bush terör eylemlerinin savaş eylemi olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “11 Eylül'de özgürlük düşmanları ülkemize karşı bir savaş gerçekleştirdi. Amerikalılar savaşları biliyorlardı... yabancı topraklarda gerçekleşen savaşı biliyorlardı” (Bush, 2001). Dahası Bush, ABD'nin artık bir savaşta olduğunu belirtmiştir: “Ve bu gece hasarlı Pentagon'dan birkaç mil uzakta, ordumuza bir mesajım var: Hazır ol” (Bush, 2001). Bu eylemlere karşılık vereceği ve özgürlüklerini tehdit eden düşmanlara karşı kapsamlı bir yaklaşım sergileneceği dile getirilmiştir: “Küresel erişimi olan her terörist grubu bulunana, durdurulana ve yenilgiye uğratılincaya kadar bitmeyecek.” (Bush, 2001).

Diğer taraftan Hollande'in konuşmasında, Bush'un konuşmasına benzer şekilde terör saldırıları savaş eylemleri olarak değerlendirilmiştir. Bu durumu Hollande şöyle ifade etmektedir: “Fransa savaşta. Cuma akşamı Paris'te ve Fransa Stadı yakınlarında yapılan fiiller savaş eylemleridir. En az 129 ölü ve çok sayıda yaralı bıraktılar. Bunlar ülkemize, değerlerine, gençlerine ve yaşam tarzına karşı bir saldırganlık eylemidir” (Hollande, 2015). Savaş eylemlerine nasıl bir karşılık vereceği detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Hollande bu durumu şöyle belirtmektedir: “Fransa Suriye'deki operasyonlarını hızlandıracak. Dün Rakka'daki IŞİD kalesine hava saldırıları başlatmak için 10 Fransız savaş uçağına talimat verdim. Bir komuta merkezini ve bir eğitim kampını yok ettiler... önümüzdeki haftalarda bu saldırılara devam edeceğimizi duyurmak istiyorum. Perşembe günü, Charles de Gaulle uçak gemisi Doğu Akdeniz'e hareket etme kapasitemizi üçe katlayacak” (Hollande, 2015).

Terörle savaş yaklaşımının tercih edilmesi, Amerikalıların özgürlüğünün tehdit altında olmasından kaynaklanmaktadır. Bush'a göre “Tüm bunlar tek bir günde ve gecede gerçekleşti, özgürlüğün saldırı altında olduğu farklı bir dünya şimdi” (Bush, 2001). Böylelikle, metindeki terörle savaş temasının merkezinde Amerikan vatandaşlarının özgürlüğüne müdahale eden düşman kategorisi üzerine inşa edilmiştir. Saldırıları yapanlar özgürlük düşmanları olarak tanımlanmış ve özgürlüğün bir gecede tehdit altına alındığı belirtilmiştir. Hollande'in konuşmasının Bush'la farklılık taşıyan önemli bir unsuru Bush'un özgürlüğün tehdit altında değerlendirilmesi olmasına rağmen, Hollande Fransız kültür ve yaşam stiline hedef alındığını vurgulamasıdır: “cuma günü, teröristlerin hedefi bir bütün olarak Fransa'ydı. Yaşam, kültür, spor, kutlamalara değer veren Fransa” (Hollande, 2015) Hollande'e göre Fransa bir bütün olarak hedef alınmıştır. İki liderin konuşmasındaki diğer bir farklılıkta, Hollande'in konuşmasında terörle savaşın kapsamı hakkında net bir ifade olmamasıdır: “Birkaç yıl önce başlayan bu savaşta hepimiz zamana ihtiyacımız olduğunun farkındayız ve bu sabır, savaşağımız dayanıklılık ve şiddet gibi gerekli”

(Hollande, 2015). Bush konuşmasında terörle savaş yaklaşımı hakkında kapsamlı bir anlatımı tercih etmiştir.

Bu iki liderin konuşmasındaki diğer önemli benzerlik terörle savaşın kısa sürede bitmeyeceği uyarısıdır. Özellikle Bush terörle savaşın her terörist grubun yenilgiye uğratılana kadar devam edeceği ve küresel boyutta süreceğine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, Hollande terörle mücadelenin uzun süreceğine olan vurgusu ve bu mücadelenin sabır gerektiren zorlu bir süreç olacağı hakkında uyarısı dikkat çekici olmakla birlikte kapsamı hakkında ipucu vermemektedir.

Konuşma metinlerinden iki lider için belirlenen 2. tema ise devletin ve ulusun gücüne olan vurgudur. İkinci tema için 3 kategori belirlenmiştir: kurumlara duyulan güven, vatandaşlara güven ve kaynak kullanma.

Tablo 3. Devletin ve Ulusun Gücü Teması

Kategoriler	George W. Bush	François Hollande
Kurumlara	√	√
Güven		
Duyuma		
Vatandaşlara	√	√
Güven		
Duyuma		
Kaynak	√	√
Kullanma		

İki liderin konuşmalarında oluşturdukları devletin ve ulusun gücü teması dikkat çekicidir. İki liderde, devletin kurum ve vatandaşlarıyla bu savaşın içinde olacağı ve terörle savaşta gerekli kaynakların sağlanacağını belirtilmektedir. Bush durumu şöyle ifade etmektedir: “Birliğimizin durumunu, tükenmenin ötesinde çalışan kurtarıcıların dayanıklılığında gördük. -Sevgili yurttaşlarım, son dokuz gün boyunca, tüm dünya kendisi için birliğin durumunu ve gücünü gördü” (Bush, 2001). Diğer taraftan, Hollande: “Hükümet yetkililerinin düzenli işleyişi- ve bugün- kesintiye uğramadığını kanıtıyoruz. -Polis memurlarının, jandarmaların, servis personelinin ve siz, ulusal temsilcilerimizin özverisine güvenebileceğimi biliyorum. Görevin ne anlama geldiğini ve gerektiğinde can feda etme ruhunu biliyorsunuz” (Hollande, 2015). Bu noktada, Fransa, Fransız vatandaşlarını yüceltme yolunu tercih ederken, ABD fedakâr Amerikalılar ve özellikle askeri ve idari kurumların fedakarlıklarından bahsetmiştir.

Bush'un konuşmasında vatandaşlarla birlikte terör saldırıları sonrası müdahalede bulunan asker, itfaiye, sağlık çalışanları ve sivil vatandaşların yardımları öne çıkarmaktadır. Diğer taraftan, Hollande daha çok Fransız halkına olan inancını dile getirmekte ve terörle mücadelenin sivil unsurlardan destek aldığı vurgulamaktadır. Bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Fransız halkı sadık, sert, cesur insanlar. Boyun eğmezler ve çocuklarından biri zarar gördüğünde, karşılık verirler” (Hollande, 2015).

İki liderin konuşmasındaki diğer önemli bir farklılıkta Bush'un terörle savaşta çok yönlü bir yaklaşımı dile getirerek diplomasi, askeri ve finansal kaynakları belirtmesi: “Komutadaki her kaynağı- her diplomasi aracını, her istihbarat aracını, her kolluk kuvvetini, her

finansal etkiyi ve gerekli her savaş silahını- küresel terör ağının yok edilmesine ve yenilgisine yönlendireceğiz.” (Bush, 2001). Hollande terörle savaşın finansal boyutunu ön plana çıkarmasıdır. “Tüm bu bütçe kararları, şu anda 2016 için tartışılan Finans Kanunu çerçevesinde alınacaktır. Mutlaka ekstra harcamaya neden olacaklar, ancak bu koşullar altında güvenlik paktının istikrar paktına öncelikli olacağına inanıyorum” (Hollande, 2015).

Konuşma metinlerinde analiz edilen 3. tema Düşmanın kapasitesi, acizliği ve kötülüğü temasıdır. Bu tema için 5 kategori belirlenmiştir: Düşmanı Tanımlama, Yerli Terörizm Vurgusu, Düşmanın Herkese Zarar Vermesi, Medeniyet Savaşı Anlayışı ve Müslüman Ükelere Sorumluluk Verme.

Tablo 4. Düşmanın Kapasitesi ve Kötülüğü Teması

Kategoriler	George W. Bush	François Hollande
Düşmanı Tanımlama	√	√
Yerli Terörizm Vurgusu	√	√
Düşmanın Herkese Zarar Vermesi	√	√
Medeniyet Savaşı Anlayışı	√	X
Müslüman Ükelere Sorumluluk Verme	√	√

Düşmanın kapasitesi ve kötülüğü teması, iki liderin konuşma metinlerinde olan terörle savaş yaklaşımının diğer bir göstergesidir. Bush konuşmasında El Kaide'nin birçok Amerikan kurum ve askerlerine karşı saldırı gerçekleştiren bir örgüt olarak tanımlarken, bu terör örgüte mensup üyelerin ABD'de yaşayan ancak sonradan Afganistan'da kamplarda eğitim alarak ülkelerine dönen kişiler olduğunu belirtmektedir. “Topladığımız kanıt, El Kaide olarak bilinen gevşek bağlı terör örgütlerinin bir koleksiyonuna işaret ediyor. Tanzanya ve Kenya'daki Amerikan büyükelçiliklerini bombalamakla suçlanan ve USS Cole'u bombalamaktan sorumlu katillerden bazıları” (Bush, 2001). Diğer taraftan Hollande, İŞİD'in Müslüman ülkelere zarar veren ve Fransız değerlerine karşı olan bir örgüt olarak tanımlamaktadır: “Saldırıları bir cihatçı ordu tarafından, İŞİD tarafından yürütüldü, onlar bizimle savaşıyor çünkü Fransa bir özgürlük ülkesi çünkü insan haklarının doğum yeriyiz. -Bölgesel bir tabana, finansal kaynaklara ve askeri yeteneklere sahip bir kuruluş olan İŞİD ile karşı karşıyayız”

İki lider yerli terörizmi özel olarak vurgulamaktadır. “60'tan fazla ülkede binlerce terörist var. Kendi uluslarından ve mahallelerinden toplanırlar ve terör taktikleri konusunda eğitildikleri Afganistan gibi yerlerde kamplara getirilirler. Kötülüğü ve yıkımı planlamak için evlerine geri gönderilir” (Bush, 2001). ABD'deki duruma

benzer şekilde, yerli terörizm vurgusu Hollande'in konuşmasında da mevcuttur. Hollande: “Bunu söylemek acıtıyor, ama bunların cuma günü diğer Fransızları öldürenlerin Fransızlar olduğunu biliyoruz. Burada topraklarımızda yaşayan, suç işleyerek başlayan, radikalleşen ve terörist olmaya devam eden bireyler. Bazen Suriye veya Irak'ta savaşmak için ayrılıyorlar. Bazen, sponsorları tarafından belirlenen bir zamanda terörist eylemler yürütmek amacıyla, belirli durumlarda eğitim sağlayan veya birbirlerine yardım eden ağlar oluşturuyorlar” (Hollande, 2015).

Hollande, terörle savaşın medeniyet savaşından ziyade silahlı insanları hedef alan korkaklara yönelik bir savaş olduğunu belirtmiştir. “Kasıtlı olarak masumları hedef alarak onları yok etmek isteyenler, silahlı bir kalabalığa ateş eden korkaklardır. Bir medeniyetler savaşı içinde olduğumuz söylenemez, çünkü bu suikastçıların temsil yetkisi yok. Sadece Fransa'yı değil, tüm dünyayı tehdit eden cihatçı terörizme karşı bir savaştayız” (Hollande, 2015). Ayrıca, Hollande Müslüman veya İslam kelimesini kullanmamış, cihatçı kelimesini doğrudan kullanmıştır. Ayrıca, Müslüman ülkelerin adına yer vermiştir Ürdün, Türkiye ve Suriye gibi. Diğer taraftan, Bush'un konuşmasında, İslam ve Müslüman kelimeleri sıkça yer almış ve Müslümanlara doğrudan seslenmiştir. Bush küresel bir savaş vurgusunu bu temada belirterek, bu savaşın bir medeniyet savaşı olduğunu belirtmiştir. “-Bu dünya savaşı. Bu medeniyetin kavgası. Bu, ilerlemeye ve çoğulculuğa, hoşgörü ve özgürlüğe inanan herkesin savaşıdır. Teröristler, Müslüman akademisyenler ve Müslüman din adamlarının büyük çoğunluğu tarafından reddedilen, aşırılık yanlısı İslami aşırılıklar uyguluyorlar” (Bush, 2001). Ayrıca iki lider Müslüman ülkelere sorumluluk yüklemekte bu durumu Bush şöyle ifade etmektedir: “Ayrıca bu gece dünyadaki Müslümanlarla doğrudan konuşmak istiyorum. İnancınıza saygı duyuyoruz. Milyonlarca Amerikalı tarafından ve milyonlarca insan tarafından Amerika'nın dost saydığı ülkelerde özgürce uygulanmaktadır. Öğretileri iyi ve huzurludur ve Allah adına kötülük yapanlar Allah'ın ismini küfretmektedir. Teröristler, gerçekte İslam'ı gasp ederek gerçekte kendi inançlarına ihanet etmektedir” (Bush, 2001). Hollande ise “Fransa herkesle konuşuyor- İran, Türkiye, Körfez Devletleri. Paris saldırıları, Suriye'de siyasi bir çözüm bulmak için Viyana'da bu ülkelerle bulduğumuz dönemde gerçekleşti. Şimdi hepimiz- komşu ülkeler, büyük güçler ve aynı zamanda Avrupa- sorumluluklarımızı yerine getirmeliyiz” (Hollande, 2015).

Bush terör örgütünün sadece ABD'ye değil Afganistan halkının kendisine olan zararını dile getirerek, terörle savaş temasını meşrulaştırırken, Afganistan'a askeri müdahalenin bölge halkının iyiliğine olduğunu dile getirmektedir. Bu durumu şöyle belirtmektedir: “El Kaide'nin liderliği Afganistan'da büyük etkiye sahip ve Taliban rejimini o ülkenin çoğunu kontrol etmede destekliyor. Afganistan'da El Kaide'nin dünya vizyonunu görüyoruz. Afganistan halkının birçoğu öldü ve birçoğu kaçtı” (Bush, 2001). Diğer taraftan, Hollande teröre destek veren ülkeler ayrımı yapmamaktadır. Saldırıların sadece Fransa'ya karşı yapılmadığını şöyle dile getirmektedir: “-Yılın başından bu yana, İŞİD'in terörist ordusu Paris, Danimarka, Tunus, Mısır, Lübnan, Kuveyt, Suudi Arabistan, Türkiye ve

Libya'ya saldırdı. Her gün insanları katlediyor ve eziyorlar. Bu yüzden IŞİD'ı yok etme ihtiyacı tüm uluslararası toplumu ilgilendirir” (Hollande, 2015).

Diğer bir tema uluslararası iş birliğine vurgudur ve 4 kategori belirlenmiştir: Teröre Destek Verenler ve Karşısında olan Ülkeler Ayrımı, Saldırıların Sadece bir ülkeye karşı olmadığı İnancı, Diğer Devletlerden Destek Bekleme, Uluslararası Kurumlardan Destek Bekleme

Tablo 5. Uluslararası İş Birliği Teması

Kategoriler	George W. Bush	François Hollande
Teröre Destek Verenler ve Karşısında Olan Ülkeler Ayrımı	√	X
Saldırıların Sadece bir Ülkeye karşı Olmadığı İnancı	√	√
Diğer Devletlerden Destek Bekleme	√	√
Uluslararası Kurumlardan Destek Bekleme	√	√

ABD ve Fransa'nın terörle mücadelede uluslararası işbirliği teması dikkat çekmektedir. Bush teröre destek veren ülkelerin teröristlerle aynı muameleyi göreceğini ve ülkelerin açık bir tercih yapmasının zorunluğu olduğunu dile getirmektedir. “*Ve terörizme yardım ya da güvenli sığınak sağlayan ulusları takip edeceğiz. Artık her bölgedeki her ulusun bir kararı var: Ya bizimle ya da teröristle birliktesin.-Bugünden itibaren, terörizmi barındırmaya veya desteklemeye devam eden uluslar ABD tarafından düşmanca bir rejim olarak kabul edilecektir*” (Bush, 2001).

Üstelik bu mücadelenin sadece ABD tarafından yapılmadığı, diğer devletlerinde kendi özgürlükleri için medeniyet savaşına dahil olduğunu dile getirmektedir. “*Ancak bu sadece Amerika'nın kavgası değil. Ve tehlikede olan sadece Amerika'nın özgürlüğü değildir. Bu dünya savaşı. Bu medeniyetin kavgası*” (Bush, 2001). Bu çoğulculuğa, hoşgörü ve özgürlüğe inanan herkesin savaşı olarak sunulmaktadır. ABD, dünyanın tüm devletlerinden destek aldığına vurgulamaktadır. “*Her ulustan bize katılmasını istiyoruz. Dünyadaki polis güçlerinin, istihbarat servisinin ve bankacılık sistemlerinin yardımını istiyoruz ve ihtiyacımız olacak. ABD birçok ulusun ve birçok uluslararası örgütün Latin Amerika'dan Asya'ya, Afrika'dan Avrupa'ya ve İslam dünyasına şimdiden sempati ve destek aldığı için minnettardır*” (Bush, 2001). NATO'yu da göreve çağırılmaktadır. Hollande bölgesel desteğe vurgu yapmakta, yani AB'nin ortak bir duruş sergilemesini istemektedir.

“*Savunma bakanından yarın Avrupalı meslektaşlarımızla AB Antlaşması'nın 42 (7) maddesi, dayanışma hükmü uyarınca, bir Devlete saldırıldığında tüm Üye Devletlerin yardım ve destek sağlamla yükümlü olduğu, çünkü düşman sadece Fransa'nın düşmanı değil aynı zamanda Avrupa'nın düşmanıdır*” (Hollande, 2015). Sonra, Hollande, düşmanın Suriye ve çevresindeki ülkelere zarar vermesinden bahsetmekte ve bu yüzden bölgesel ve uluslararası toplumun sorumluluğunda altını çizmektedir. “*Önümüzdeki birkaç gün içinde, kuvvetlerimizi birleştirmek ve bu noktada çok uzun süre ertelenmiş bir sonuç elde etmek için Başkan Obama ve Başkan Putin ile görüşeceğim*” (Hollande, 2015). Ülkelerin dış politikası terör saldırıları sonrası daha yoğun bir hal almakta ve uluslararası bir dayanışmanın gerekliliğinin altı çizilmektedir.

İki metin incelendikten sonra belirlenen son tema askeri ve idari düzenlemedir ve bu tema için 3 kategori belirlenmiştir: İç Güvenlik Unsurlarını Güçlendirme, İdari Düzenlemeler, İstihbarat Güçlendirme.

Tablo 6. Askeri ve İdari Düzenleme Teması

Kategoriler	George W. Bush	François Hollande
Ulusal Güvenlik Unsurlarını Güçlendirme	√	√
İdari Düzenleme Yapma	√	√
İstihbaratı Güçlendirme	√	√

Terör saldırılarının ulusal politikaları etkilendiğinin altını çizen temalardan birisi idari ve yasal düzenlemeler temasıdır. Bush istihbaratı ve terörle mücadelede koordinasyonu güçlendirmeye yönelik atılacak adımları belirtmektedir. Terör saldırıları sonrası, ulusal düzeyde yeni düzenlemeler dikkat çekmektedir. İki liderin konuşmasında, devletin tüm kurum ve birimlerine sorumluluk düştüğünün altı çizilmektedir. “*Bugün, düzinelerce federal birim ve ajansın yanı sıra eyalet ve yerel yönetimlerin, ülke güvenliğini etkileyen sorumlulukları vardır. -Bu çabalar en üst düzeyde koordine edilmelidir. Bu gece, doğrudan bana rapor bildirecek, Kabin düzeyinde bir pozisyon, Ulusal Güvenlik birimi oluşturulduğunu duyuruyorum*” (Bush, 2001).

Bush idari düzenlemelerin yapılacağını ve bazılarının çok önemli kurumlar olacağını belirtmektedir “*Hava güvenliğini iyileştirmek, iç hat uçuşlarındaki Hava Mareşali sayısını önemli ölçüde artırmak ve uçak kaçırmayı önlemek için yeni önlemler almak için bir araya geleceğiz*” (Bush, 2001). Ayrıca istihbarat güçlerinin geliştirileceği belirtilmektedir. “*Teröristlerin harekete geçmeden önce planlarını bilmek ve saldırıdan önce bulmak için istihbarat kapasitemizi güçlendirmek için bir araya geleceğiz*” (Bush, 2001).

Hollande'in konuşması ise ağırlıklı olarak yasal, askeri ve idari düzenlemelere yöneliktir. "Önümüzdeki iki yıl içinde, 5 yıl boyunca güvenlikle ilgili çalışanları 10 bin kişiye çıkarması amacıyla, 5 bin ilave polis ve jandarma alınarak iş yaratılacak. Benzer şekilde, Adalet Bakanlığı hapis hane hizmetine ve yargı hizmetine 2.500 ilave iş daha ekleyecektir. Ve gerekirse sınır kontrolünü sağlamak için 1000 çalışana daha ihtiyaç duyan gümrük servisini de unutmamalıyım" (Hollande, 2015). Olağanüstü halin ilanı, anayasal değişimler, asker, polis ve yargıç sayısının artırılması, vatandaşlıktan çıkarma gibi değişim taleplerini dile getirmektedir. Bu doğrultuda Hollande, idari ve yasal düzenlemeleri şöyle belirtmektedir: "Olağanüstü hali üç ay boyunca uzatan, içeriğini tehdit ve teknolojiye ilişkin değişikliklere uyarlayan bir tasarının çarşamba günü Parlamento'ya getirilmesine karar verdim. -Vatandaşlıktan çıkarma, birisini vatansız hale getirmemeli, ancak Fransız vatandaşlığını, bir Fransız insanı olarak doğmuş olsa bile başka bir milliyete sahipse, bir ülkenin temel çıkarlarına karşı terörist bir suçtan veya başka bir fiilden suçlu bulunan bir kişiyi vatandaşlıktan çıkarabilmeliyiz" (Hollande, 2001). Hollande, ayrıca, Bush gibi istihbaratın güçlendirileceğini vurgulamaktadır. Bush, "teröristlerin harekete geçmeden önce planlarını bilmek ve saldırıdan önce bulmak için istihbarat kapasitemizi güçlendirmek için bir araya geleceğiz" (Bush, 2001). Diğer taraftan, Hollande, "tehdit devam edeceğinden ve yurt dışında ve evde uzun süre IŞİD ile mücadeleye katılacağımız için, adalet sistemi ve güvenlik güçleri için mevcut kaynakları önemli ölçüde güçlendirmeye karar verdim. -Bu hükümler, 2012'den bu yana kabul edilen tüm önlemleri, yani iki terörle mücadele yasasını, bir istihbarat yasasını, kaynakların önemli ölçüde güçlendirilmesini tamamlayacaktır" (Hollande, 2015). Özetle, iki liderin konuşmalarında terörle savaş yaklaşımının benzer yanlarıyla birlikte hem uygulamada hem de söylemde farklılıklar içerdiği görülmektedir.

5. Sonuç

11 Eylül 2001 ve 13 Kasım 2015 terör saldırıları sonrası geliştirilen terörle savaş yaklaşımı birbirlerine benzer görülse de farklı unsurlarıda içermektedir. Bu iki ülke teröre karşı benzer bir risk algısı hissederek benzer çözümler üretme yolunu tercih etmiştir. Terörle mücadelede uygulanan yöntemler giderek birbirlerine yaklaşmış ve terörle savaş yaklaşımı benimsenmiştir. İki lider de kendi ülkelerinde maruz kaldıkları savaş eylemlerine bir karşılık olarak ülkelerinin bir savaşta olduğunu belirtmiştir. Bu durumda, iki liderin konuşmalarındaki saldırganların neden kendi ülkelerini hedef aldıkları ve saldırılarla ilişkilendirme tarzları birbirlerine benzemektedir.

Terörle savaş yaklaşımı inşa edilirken iki lider de kurum ve vatandaşlarına duydukları inancı belirtmişlerdir. Devletin kurum ve vatandaşlarıyla bu savaşın içinde olacağı ve terörle savaşta gerekli kaynakların sağlanacağı belirtilmektedir. Bu noktada, Fransa, Fransız vatandaşlarını yüceltme yolunu tercih ederken, ABD fedakâr Amerikalılar ve özellikle askeri ve idari kurumların fedakarlıklarından bahsetmiştir.

İki liderin konuşmasında, terörle savaş yaklaşımı tehlikeli bir düşmanın varlığından beslenmiştir. Tehlikeli bir düşmana karşı kendini savunma hakkı terörle savaşın meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bush konuşmasında, düşmanın uzun zamandır ABD'ye zarar verdiğini, ancak zararın ilk defa bu boyutlara çıkmasının verilecek karşılığı da büyüttüğünün altını çizmektedir. Bush, düşmanla işbirliği yapanların da düşmanla aynı kategoriye sokulacağını belirtmiştir. Bush'un düşmanı tasvir edişi dikkat çekicidir. Düşman kendi insanlarına zulüm eden bir oluşum olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle, Bush'un Afganistan'a müdahalesi yerel halka yapılan bir iyilik olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Taliban El Kaide'ye sağladığı imkân ve desteklerden dolayı hedefe alınmaktadır. Diğer taraftan, Hollande'ın konuşmasında düşmanın kapasitesi değerlendirilirken, Fransa'nın korunması gereken değerleri ön plana çıkarılmış ve bu değerlerin korunması terörü savaşla engellemeyle gerçekleştirilebilecektir.

Hem Bush'un hem de Hollande'in konuşmalarında terörle savaşın İslam'la savaş olmadığı vurgusu görülmektedir. Ancak, bu noktada iki lider arasında keskin bir ayrım bulunmaktadır. Hollande, terörle savaşın medeniyet savaşından ziyade silahsız insanları hedef alan korkaklara yönelik bir savaş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Hollande Müslüman veya İslam kelimesini kullanmamış, cihatçı kelimesini doğrudan kullanmıştır. Ayrıca, Ürdün, Türkiye ve Suriye gibi ülkelerin isimleri verilerek bazı Müslüman ülkelerin isimleri belirtilmiştir. Diğer taraftan, Bush'un konuşmasında, İslam ve Müslüman kelimeleri sıkça yer almış ve Müslümanlara doğrudan seslenmiştir. Bush'un konuşması doğrudan müslümanları ilgilendiren birçok kısım barındırmaktadır. Masumları öldüren Müslümanların hedefte olduğu, ancak diğer müslümanların da niyet ve çabalarını açıkça göstermelerinin beklendiği bir resim çizmiştir. Sonuçta, Bush'un konuşmasında terörle savaşın İslam'a karşı bir savaş olmadığı siyasi ve ideolojik unsurlara yönelik olduğunu belirtmektedir. Bu minvalde, terörle savaş yaklaşımı da özgürlük ve demokrasi yolunda bir gereklilik olarak sunulmaktadır.

ABD ve Fransa'nın terörle mücadelede uyguladıkları terörle savaş yaklaşımında ortak bir eğilim ulusal ve dış politikayı yönlendirici etkisinin meydana gelmesidir. Bu durum kendisini uluslararası işbirliği temasında göstermektedir. Bush teröre destek veren ülkelerin teröristlerle aynı muameleyi göreceğini ve ülkelerin açık bir tercih yapmasının zorunluğu olduğunu dile getirmektedir. Üstelik bu mücadelenin sadece ABD tarafından yapılmadığı, diğer devletlerin de kendi özgürlükleri için medeniyet savaşına dahil olduğunu dile getirmektedir. Bu çoğulculuğa, hoşgörü ve özgürlüğe inanan herkesin savaşı olarak sunulmaktadır. ABD, dünyanın tüm devletlerinden destek aldığını da vurgulamaktadır. NATO'yu göreve çağırılmaktadır. Diğer taraftan, Hollande bölgesel desteğe vurgu yapmakta, yani AB'nin ortak bir duruş sergilemesini istemektedir. AB'nin rolü, Fransa'nın ulusal ve bölgesel güvenliğini AB çerçevesinde ele aldığını göstermektedir. Hollande yine düşmanın Suriye ve çevresindeki ülkelere zarar vermesinden bahsetmekte ve bu yüzden bölgesel ve uluslararası toplumun sorumluluğunda altını çizmektedir. Ülkelerin dış politikası terör saldırıları sonrası daha yoğun

bir hal almakta ve uluslararası bir dayanışmanın gerekliliğini altı çizilmektedir.

Ulusal politikalarında etkilendiğinin altını çizen son tema idari ve yasal düzenlemeler temasıdır. Bush istihbaratı ve terörle mücadelede koordinasyonu güçlendirmeye yönelik atılacak adımları belirtmektedir. Terör saldırıları sonrası, ulusal düzeyde yeni düzenlemeler dikkat çekmektedir. İki liderin konuşmasında, devletin tüm kurum ve birimlerine sorumluluk düştüğünün altı çizilmektedir. ABD’de, örneğin, Ulusal Güvenlik ve yeni uçuş düzenlemeleri bunun vücut bulmuş halidir. Hollande’in konuşması ise ağırlıklı olarak yasal, askeri ve idari düzenlemelere yöneliktir. Olağanüstü halin ilanı, anayasal değişimler, asker, polis ve yargıç sayısının artırılması, vatandaşlıktan çıkarma gibi değişim taleplerini dile getirmektedir.

Terörle savaş yaklaşımının diğer bir ortak eğilimi, terör saldırıları sonrasında askeri kurumların güçlendirilmesi ve askeri ve polis sayılarının artırılması, yani bir askerleşmeyi de beraberinde getirmesidir. Bush ve Hollande’in terörle savaş yaklaşımı karşılaştırıldığında, öncü konumda olan ABD’nin terörle savaş yaklaşımının, Fransa’nın yaklaşımıyla kıyaslandığında daha fazla askeri odaklı ve medeniyetler savaşı üzerine inşa edilirken, Fransız terörle savaş yaklaşımının askeri yönleriyle ve medeniyet savaşından boyut olarak daha sınırlı olduğu görülmektedir. İki ülke içinde, terörle savaş yaklaşımı hem ulusal hem de dış politika açısından yeni dinamiklerin oluşturulduğu bir dönemi başlatmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular bizi iki liderin terörle savaş yaklaşımı açısından birbirlerine yakın bir dil geliştirirken, uygulamada farklı dinamiklerin göz önüne alındığı bir yolu göstermektedir. Bir yandan yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerekliliğinin altını çizen liderler, diğer yandan doğrudan askeri müdahalelerden, gizli operasyonlara kadar çeşitli araçları terörle mücadelede kullanılacak araçlar arasında saymakta tereddüt etmemiştir. Hollande saldırıların ardından konuşmasında uzun tartışmalı süreçleri sonucunda yasal düzenlemeleri kullanırken, Bush doğrudan Başkanlığın yetkilerinden yararlanmıştı. Fransız yaklaşımı bu arada soğuma süresine girmiş ve terörle mücadele yaklaşımına yaklaşırken, Bush’un Afganistan müdahalesi Irak’ın işgaline kadar küresel bir boyuta ulaşmıştır. Fransa’nın AB’yle olan ilişkisi küçük bir sınavdan geçerek, uluslararası iş birliğine dayalı bir yaklaşım sergilerken, Bush uluslararası iş birliğinde ‘ya bizimlesiniz ya teröristlerle’ söylemiyle zorlayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Sonuçta, terörle savaş yöntemi yurtdışı askeri operasyonlardan, gizli operasyonlara bir yandan askeri yönü ön planda olan, göçmenlik ve bazı sivil hakların güvenlik unsuru haline geldiği gerek yasal gerek idari düzenlemelerin hem iç hem de dış politikayı şekillendirici bir dönüşüme neden olduğu görülmektedir.

Kaynakça

9/11 Komisyon Raporu. (tarih yok). *The 9/11 Commission Report Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. National Commission on Terrorist Attacks.

Abdo, M. (2015, Erişim Tarihi: 29 Haziran 2020). *A Critical Discourse Analysis of George W. Bush's Speech An Appeal to Muslims: Address to the United Nations*.

https://www.researchgate.net/publication/327270369_A_Critical_Discourse_Analysis_of_George_W_Bush%27s_Speech_An_Appeal_to_Muslims_Address_to_the_United_Nations adresinden alındı

d'Abadie, D. S., (2003), from 11/9 to 9/11:Contunity or Change in International Politics,Outone-Inverno, pp.123-134

Ballesteros, A., 2018, Counter-Terrorism Efforts in Spain, Counter Terrorist Trends and Analyses , Vol. 10, No. 11, pp.9-13

BBC, (2016), <https://www.bbc.com/news/world-europe-35924701> Son Erişim Tarihi: 06.10.2020

Beauchamps, M. (2020, Haziran 21). *Denaturalisation, 'Terrorism' and National Identity in France*. https://d1wqtxs1xzle7.cloudfront.net/45345526/explosivepolitics.com-Denaturalisation_Terrorism_and_National_Identity_in_France.pdf?1462367173=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DDenaturalisati on_Terrorism_and_National.pdf&Expires=159276425 adresinden alındı

Berschinski, R. G. (2007). *Africom's Dilemma: The "Global War on Terrorism," "Capacity Building," Humanitarianism, and The Future ff U.S. Security Policy in Africa*. <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/37121954X.pdf>, : Title 17, United States Code, Section 101.

Beshara, R. K. (2018). A critical discourse analysis of George W. Bush's 'War on Terror' speech: the rhetoric of (counter)terrorism and the logic of Islamophobia. *Journal of Language and Discrimination, Vol.2, No.1*, 85-122.

Blakeley, R. (2017). British torture in the 'war on terror'. *European Journal of International Relations, Vol. 23, No. 2, DOI: 10.1177/1354066116653455*, 243-266.

Blanchard, M. C. and Humud, E. C., 2018, The Islamic Satate and U.S Policy, Congressiona Research Service, rapor

Boutin, B. (2016). *The Use and Abuse of Administrative Measures against FTFs in France*. ICCT The Hague.

Bush, G. W. (2001, Eylül 20). *Text: President Bush Addresses the Nation*. https://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html adresinden alındı

Brisard, J-C. 2015, The Paris Attacks and the Evolving Islamic State Threat to France, CTCSENTİNEL, Vol.8, No.11

Bymann, D.L., 2011, The History of Al-Qaeda <https://www.brookings.edu/opinions/the-history-of-al-qaeda/> Erşim Tarihi: 12.09.2020

- Calamur, K., 2017, How Did Spain Avoid Terrorism Before Barcelona?, "https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/08/barcelona-attack-spanish-counterterrorism/537336/" Son Erişim tarihi: 05.10.2020
- Chalkiadaki, V. (2015). The French "War on Terror" in the post-Charlie Hebdo Era. *EUCRİM The European Criminal Law Association's Forum*, 26-32.
- CIA, 2002, https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2002/DCI_18_June_testimony_new.pdf Son Erişim Tarihi: 06.10.2020
- Colijn, K., Singleton, M., Ginkel, B. v., Chauzal, G., & Zavagli, S. (2015). *Paris: 11/13/15 Analysis and Policy Options*. https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Policy_Brief_Clingendael_ICCT-Paris111315Analysis_and_Policy_Options_November%202015_final.pdf Erişim Tarihi: 25 Haziran 2020: Clingendael ve Centre for Counter-Terrorism – The Hague (ICCT).
- Cottey, A. (2003), "Afghanistan and the new dynamics of intervention: counter-terrorism and nation building" *SIPRI Yearbook 2003: Armaments, Disarmament and International Security*
- Cox, M. (2002). Paradigm Shifts And 9/11: International Relations After The Twin Towers. *Security Dialogue*, 33(2), 247-251. Retrieved October 6, 2020, from http://www.jstor.org/stable/26298072
- Daniel, K., 2015, The Black Friday Paris Attack What Do We Know? What Should We Do?, Special Report, International Institute for Counter-Terrorism, https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-The-Black-Friday-Paris-Attacks-Nov15.pdf, Erişim tarihi: 12.09.2020
- Dück, E., & Lucke, R. (2019). Same Old (Macro-) Securitization? A Comparison of Political Reactions to Major Terrorist Attacks in the United States and France. *Croatian International Relations Review*, Vol. 25, No. 84, DOI 10.2478/cirr-2019-0001, 1-30.
- Daalder, I. H., & Lindsay, J. M. (2001, Aralık 1). *Nasty, Brutish and Long: America's War on Terrorism*. Erişim tarihi 25.06.2020: https://www.brookings.edu/articles/nasty-brutish-and-long-americas-war-on-terrorism/ adresinden alındı
- Encyclopaedia Britannica, Inc. (2020, Haziran 25). *War on terrorism*. Encyclopaedia Britannica: https://www.britannica.com/print/article/1247283 adresinden alındı
- Eriksson, J. (2013). The 'Clash of Civilizations' and Its Unexpected Liberalism. J. P. (ed.) içinde, *The Clash of Civilization: Twenty Years On* (s. 20-30). Bristol: e-International Relations.
- France25, 2015, France Strikes Islamic State group in Syria, Iraq from Aircraft Carrier, https://www.france24.com/en/20151123-france-charles-de-gaulle-carrier-strikes-targets-iraq, Son Erişim Tarihi: 06.10.2020
- Gershkoff, A., & Kushner, S. (2005). Shaping Public Opinion: The 9/11-Iraq Connection in the Bush Administration's Rhetoric. *Perspectives on Politics*, Vol. 3, No.3, 525-537.
- Günbayı, İ., Nitel Araştırmada Veri Analizi: Tema Analizi, Betimsel Analiz, İçerik Analizi ve Analitik Genelleme, Nirvana Sosyal Bilimler Sitesi, http://www.nirvanasosyal.com/h-392-nitel-arastirmada-veri-analizi-tema-analizi-betimsel-analiz-icerik-analizi-ve-analitik-genelleme.html, Son Erişim tarihi: 06.10.2020
- Gordon, P. H. (2007). Can the War on Terror Be Won? How to Fight the Right War. *Foreign Affairs*, Vol.86, No.6, 53-66.
- Gomes, T. A., Mikhael, M.M, 2018, Terror or Terrorism? Al-Qaeda and Islamic State in Comparative Perspective, A Journal of the Brazilian Political Science Association, Vol.12, No.1
- Gurski, P. (2018). *An End to the War on Terrorism*. ICCT, The Hague.
- Hecker, M., & Tenenbaum, E. (2017). *France vs. Jihadism: The Republic in a New Age of Terror*. Notes de l'IFRI, Security Studies Center.
- Hollande, F. (2015, Kasım 16). *Speech by the President of the Republic before a joint session of Parliament (Versailles, November 16, 2015)*. https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/security-disarmament-and-non-proliferation/news/news-about-defence-and-security/article/speech-by-the-president-of-the-republic-before-a-joint-session-of-parliament adresinden alındı
- Jackson, R. (2005). Security, Democracy, and the Rhetoric of Counter-Terrorism. *Democracy and Security*, 1, DOI: 10.1080/17419160500322517, 147-171.
- Jasko, K., Kruglanski, A.W., Bin Hassan, A.S.R., Gunaratna, R., ISIS: Its History, Ideology, and Psychology, içinde Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives, Springer, Cham
- Jones, S.G. Dobbins, J., Bymann, D. Chivvis, C.S., Connable, B., Martini, J., Robinson, E. Chandler, N. Rolling Back the Islamic State, 2017, Rand Cooperation, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1912.html. Erişim tarihi: 04.10.2020
- Maulny, J.-P. (2017). Democracy and Terrorism – Experience in Coping with Terror Attacks in France. A. M. (Ed.) içinde, *Democracy and Terrorism – Experiences in Coping with Terror Attacks Case Studies from Belgium, France, Israel and Norway* (s. 15-31). Friedrich Ebert Stiftung, International Policy Analysis,.
- Mignot-Mahdavi, R. (2020). *Le Silence des Agneaux: France's War Against 'Jihadist Groups' and Associated Legal Rationale*. ICCT Research paper, DOI: 10.19165/2020.1.02 ISSN: 2468-0486.

- Murphy, R. (2016). France's war on terror: a domestic or foreign threat? *Politics Review*, Vol. 25, No. 4.
- Montalvo, J. G. 2011. "Voting after the Bombings: A Natural Experiment on the Effect of Terrorist Attacks on Democratic Elections", *Review of Economics and Statistics*, 93 (4),1146-1154.
- Naidenov, B. (2020, Erişim Tarihi: 21 Haziran 2020). *An Evaluative Study of Operation Sentinelle: The French Response to its Domestic Terrorism Threat*. https://www.academia.edu/33024759/AN_EVALUATIVE_STUDY_OF_OPERATION_SENTINELLE adresinden alındı
- Post 9/11 Major Military Operations*. (2020, Haziran 28). https://schoolresources.militaryfamilies.psu.edu/wp-content/uploads/2017/08/post_9-11_major_military_operations.pdf adresinden alındı
- Reese, S. (2007). The Framing Project: A Bridging Model for Media Research Revisited. *Journal of Communication*, DOI: 10.1111/j.1460-2466.2006.00334.x, 148-154.
- Reese, S. D., & Lewis, S. C. (2009). Framing the War on Terror The internalization of Policy in the US Press. *Journalism*, Vol. 10, No. 6, DOI: 10.1177/1464884909344480, 777-797.
- Reinares F.(2009) After the Madrid Bombings: Internal Security Reforms and Prevention of Global Terrorism in Spain, *Studies in Conflict & Terrorism*, 32:5, 367-388, DOI: [10.1080/10576100902836767](https://doi.org/10.1080/10576100902836767)
- Revkin, M., The Legal Foundations of the Islamic State, The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World, Analyses paper, No.23. 2016
- Rosenau, W. ve Powell,(2017) A. Al QaedaCore: A Case Study, CNA Analysis and Solutions
- Oosterveld, W.T ve Bloem, W. 2016-2017, The Rise and Fall of ISIS: From Evitability to Inevitability rapor
- Samaan, J.-L., & Jacobs, A. (2018). Countering Jihadist Terrorism: A Comparative Analysis of French and German Experiences. *Terrorism and Political Violence*, Vol.32, No.2, 401-415.
- Scheffer, A. d., Michelot, M., & Quencez, M. (2016). *After the Terror Attacks of 2015 A French Activist Foreign Policy Here to Stay?* . Paris: The German Marshall Fund of the United States, GMF.
- Schofield, H. (2015, Kasım 16). *Paris attacks: 'France will destroy IS' - Hollande*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-34836439> adresinden alındı
- Sert, G., Kurtoğlu, M., Akıncı, A., & Seferoğlu, S. S. (2012). Öğretmenlerin Teknoloji Kullanma Durumlarını İnceleyen Araştırmalara Bir Bakış: Bir İçerik Analizi Çalışması. *Akademik Bilişim '12 - XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (s. 351-357). Uşak: Uşak Üniversitesi.
- Templeton, E. (2019). *The Role of Socialisation in the Deradicalisation Process: A Promising Long-Term Strategy?* Charles University Faculty of Social Sciences: https://www.academia.edu/42203827/The_Role_of_Socialisation_in_the_Deradicalisation_Process_A_Promising_Long-Term_Strategy adresinden alındı
- U.S. Department of State Archive. (2009). *The Global War on Terrorism: The First 100 Days*. Washington, London, Islamabad: U.S. Department of State.
- Wayne, M. I. (2009). Inside China's War on Terrorism. *Journal of Contemporary China*, Vol. 18, No.59, 249-261.
- Weill, S. (2018). *Terror in Courts, French counter-terrorism: Administrative and Penal Avenues*. Paris: Report for the official visit of the UN Special Rapporteur on Counter-Terrorism and Human Rights, The Capstone Course on Counter-Terrorism and International Crimes, PSIA, Sciences-Po.
- White House. (2003). *National Strategy for Combating Terrorism*. https://www.cia.gov/news-information/cia-the-war-on-terrorism/Counter_Terrorism_Strategy.pdf, Erişim Tarihi: 27 06.2020.
- Wright, R., Berger, J.M., Braniff, W. Bunzel, C., Bymann, D., Cafarella, J., Gambhir, H., Gartnerstein-Ross, D.,Hassan, H., Lister, C., McCants, W., Nada, G., Olidort, J., Thurston, A., Watts, C., Wehrey, F., Whiteside, C., Wood, G., Zelin, A.Y., Zimmerman, K., The Jihadi Threat ISIS, al-Qaeda, and Beyond, United States Institute of Peace, 2016-2017
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Kalkınma Ajansları: DAKA’nın Kalkınma Kurulu Üyeleri Perspektifinden Değerlendirilmesi*

Development Agencies in Turkey: Evaluation of EADA from the Perspective of the Members of the Development Board

Bayram Coşkun^a, Vedat Almalı^{b,**}

^aProf. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Muğla/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-6803-7534

^bArş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye.

ORCID: 0000-0003-2124-703X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Eylül 2020

Düzeltilme tarihi: 27 Ekim 2020

Kabul tarihi: 04 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

DAKA

Kalkınma Ajansı

Bölgesel Kalkınma

ÖZ

Türkiye’de kalkınma ajansları 2000’li yıllarda yeni tür kamu teşkilatları olarak, bölgesel/yerel kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla ve yeni kalkınma politikasının uzantısı olarak oluşturulmuşlardır. Bu çalışmada Dünya’da kalkınma ajanslarının gelişimi, bölge kavramı ve bölgesel kalkınma genel olarak ele alındıktan sonra, Türkiye’deki kalkınma ajanslarının yapısı ve kalkınma ajansları hakkında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında meydana gelen gelişmeler tanıtılmaktadır. Bunu takiben, yapılan bir alan araştırması ile Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)’nın kalkınma kurulu üyelerinin bakış açılarına ilişkin temel veriler ortaya konmakta ve değerlendirilmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 September 2020

Received in revised form 27 October 2020

Accepted 04 November 2020

Keywords:

EADA

Development Agencies

Regional Development

ABSTRACT

Development agencies in Turkey were founded as a new kind of public organizations in the 2000s in order to contribute to local development, and these agencies have been formed as an extension of the new development policy. In this study, the progress of development agencies in the world, the concept of region and regional development are discussed in general. Then, the structure of development agencies and progress in Turkey developments occurring after about Presidential System of Government agencies was introduced. Followed by, with a quantitative field study, primary data regarding the perspectives of the members of the development board of the Eastern Anatolia Development Agency (EADA) are presented and evaluated.

1. Giriş

Günümüzde ekonomik kalkınma ve kalkınma ile birlikte toplumsal refahın artması her ülkenin temel hedefi konumundadır. Bunun yanında kalkınma ve toplumsal

refah artışının ülke sınırları içinde de mümkün olduğu ölçüde dengeli dağılması istenmektedir. Bu nedenle birçok ülkede kalkınma ve refah artışının ülke içinde dengeli dağılımına yönelik kamu politikaları geliştirilmiş ve bu politikaların hayata geçirilmesi için yeni kamu teşkilatları

* Bu çalışma alan araştırması itibarıyla 2016 Yılında, Prof. Dr. Bayram Coşkun Danışmanlığında, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında yürütülen “Kalkınma Ajansları ve Türkiye: DAKA örneği” isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

** Sorumlu yazar/*Corresponding author*
e-posta: v.almali@alparslan.edu.tr

oluşturulmuştur. Ayrıca 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze bir bölgeselleşme ve yerelleşme olgusundan söz edilebilir. Bu bağlamda birçok devlet bir taraftan yerel yönetimleri güçlendirme, diğer taraftan bölge esaslı yeni idari yapılar oluşturma yoluna gitmiştir. Fransa’da 1980’li yılların başında başlayıp, 2000’li yılların başına uzanan uygulama ve düzenlemeler bu duruma örnek verilebilir.

İdari amaçla yapılan düzenlemeler yanında, ülke kaynaklarının etkin kullanılması iller ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması gibi iktisadi amaçlarla da yeni kurumsal yapılanmaya gidildiği görülmektedir. Bu durumun örneklerinden birisi bölgesel düzeyde faaliyet göstermek üzere kalkınma ajanslarının kurulmasıdır. Bu kurumlar ile bir taraftan ülkenin kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması amaçlanırken, diğer tarafta bölgeler arası kalkınma farklarının azaltılması istenmektedir.

Bölgelerarası gelişmişlik farkının ortaya çıkmasındaki en önemli faktörlerden birisi, coğrafi veya demografik sebeplerden dolayı, yatırımların ve ekonomik faaliyetlerin belirli merkezlerde yoğunlaşmasıdır. Devletler ortaya çıkan bu farklılıkları gidermek için çeşitli kalkınma politikaları üretmek zorundadırlar. Bölgesel gelişme ile sadece geri kalmış bölgelerin kalkındırılması hedeflenmemekte aynı zamanda bütün bölgelerin sürdürülebilir ve rekabete dayalı kalkınma çabasına girmesi hedeflenmektedir. Bunun gerçekleşmesi için yerel yönetimler ve özel sektörün sürece dâhil edilmesi zorunluluk haline gelmiştir.

AB adaylığı süreci ile beraber, 2000’li yıllar Türk Kamu yönetiminde önemli reformların yaşandığı bir dönem olmuştur. Gerek merkezi gerekse de yerel yönetimlere ilişkin önemli ve köklü yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda bölgesel/yerel düzeyde ekonomik kalkınmaya katkı yapmak, kalkınma planlarının yerel düzeyde uygulanmasını temin etmek ve DPT ile iş birliği içinde faaliyet yürütmek üzere, 2006 yılında Türkiye’de kalkınma ajanslarının kurulmasına ilişkin 5449 sayılı Kanunun çıkarılmıştır. Bu Kanunun yürürlüğe girmesi sonrasında kesintili bir süreç yaşansa da¹ Türkiye’de 26 kalkınma ajansı kurulmuştur.

2011 yılında ulusal düzeyde kalkınma planı hazırlayan DPT’nin kaldırılıp Kalkınma Bakanlığının kurulması ile kalkınma ajansları doğrudan bir bakanlık ile koordinasyon içinde çalışmaya başlamıştır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte bakanlıklar yeniden yapılandırılmış ve Kalkınma Bakanlığı kaldırılmıştır. Yeni dönemde kalkınma ajanslarının koordinasyonu görevi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na verilmiştir.

Türkiye’de 2006-2010 yılları arasında yer alan süreçte kurulan kalkınma ajansları, yeni bir yönetim modelini de içinde barındırmaktadır. Bu yönetim modeli “yönetişim” yaklaşımına uygun bir modeldir. Bu model ile yereldeki aktörler merkezi yönetim yapısı içinde yer alan bir kamu kurumunun yönetim ve karar organlarında yer alabilmiştir. Bu kapsamda kalkınma ajanslarının teşkilat yapısı içinde yer alan ve “bölgesel gelişme hedefine yönelik olarak bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetimler

arasında işbirliğini geliştirmek ve ajansı yönlendirmek üzere” oluşturulan “kalkınma kurulu” önemli bir teşekkül tarz ve işlevine sahiptir.

Kalkınma kurulu tarzı yapılanma Türk kamu yönetimi açısından yeni bir durum ve modeldir. Bu modelde hem merkezi yönetim yapısı içinde yer alan kamu kurumlarının temsilcileri hem yerel yönetimlerin temsilcileri, hem meslek kuruluşlarının temsilcileri hem de doğrudan yerel halkı temsil etmek üzere sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri yer almaktadır. Dolayısıyla yeni bir tecrübe olan bu çok katımlı modelin etkin bir biçimde işleyip işlemediği merak edilen bir husustur.

Bu doğrultuda çalışmada DAKA’nın kalkınma Kurulu üyelerine uygulanan bir anketin verileri ortaya konmakta ve değerlendirilmektedir. Bu kapsamda DAKA’nın idari işleyişi, hizmet ve faaliyetleri ile proje değerlendirme süreçlerinin kalkınma kurulu üyeleri tarafından nasıl değerlendirildiğine ilişkin görüşleri saptanmış ve böylece uygulama hakkında veriler elde edilmiştir. Çalışmada alan araştırmasının sonuçlarından önce kalkınma ve kalkınma ajansları hakkında genel teorik bilginin ifade edilmesinde yarar görülmüştür.

2. Kalkınma Kavramının Genel Mahiyeti ve Bölgesel Kalkınma

Kalkınma kavramı ikinci dünya savaşından sonra en çok kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Kalkınma kavramı yerine “gelişme” kavramı da kullanılmaktadır. Latin kökenli Batı dillerindeki “development-under development” ikileminin yerini Türkçede kalkınma-azgelişmişlik veya gelişmişlik-azgelişmişlik kavramlarının aldığı görülmektedir (Sevinç, 2011: 39).

Kalkınma kavramı ile ilgili olarak literatürde birçok farklı tanıma rastlanmaktadır. Bu tanımlar incelendiğinde kendi içlerinde de kalkınmanın farklı boyutları ile ele alındığı ve kalkınma disiplinine diğer bilimler ile olan ilişkileri çerçevesinde bakıldığı görülmektedir. Genel anlamda kalkınma ise, ekonomik gelişmenin yanında toplumsal ve siyasal alanda istenilen her türlü değişim ve gelişim olarak tanımlanır (Yamen, 2009: 2). Farklı bir tanımla kalkınma; bir toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda olumlu anlamda istenilen her türlü değişim ve gelişme olarak tanımlanabilir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 37). Myrdal ise kalkınmayı, tüm sosyal sistemin yukarı doğru hareket etmesi olarak ifade etmektedir. Buradaki sosyal sistem, ekonomik faktörlerin yanı sıra insan gruplarının ekonomik olmayan tüketimlerini, sağlık ve eğitim seviyelerini kapsamaktadır (Myrdal, 1974: 729). Belirtilen yukarı doğru hareketi Slim değişim ve daha iyiye doğru bir gelişme olarak ifade etmektedir. Bunun yanında kalkınma; kültürel, sosyal, ekonomik, teknolojik ve çevresel şartlara uygun olmalıdır (Slim, 1995: 143). Sen ise kalkınmayı özgürlüklerin genişletilmesi süreci olarak ifade etmektedir (Sen, 2000: 3).

Günümüzde kalkınma yaklaşımı “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımına yerini bırakmıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (DÇKK) tarafından yapılan tanımda sürdürülebilir kalkınma; “Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için olanaklarını ellerinden almadan; şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanabildiği gelişme süreci olarak tanımlanır” (World Commission on Environment and

¹Bu kesintinin sebebi, kalkınma ajanslarına ilişkin bazı hususların yargıya taşınmasıdır.

Development (WCED), 1987). Tanımda geçen “gelecek nesillerin ihtiyaçları” ifadesi üzerinde durulması gereken bir noktadır. Sürdürülebilir kalkınmada temel hedef, kalkınma sağlanırken gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakabilmektir. Böylelikle sadece ekonomik ve sosyal alanlarda değil, çevre ile uyumlu bir kalkınma hedefi de göz önünde bulundurulmalıdır.

De Kruijff ve Van Vuuren’e (1998: 5) göre sürdürülebilir kalkınma; “dünyanın sınırlı olan kaynaklarını yok etmeden ve bu kaynakları etkin bir şekilde kullanarak, sadece belirli bir kesim için değil bütün dünya insanları için adaleti ve fırsat eşitliğini sağlayacak olan ekonomik gelişmedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramından çıkarılabilecek çevre ve kalkınma politikalarının başlıca amaçları, “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda DÇKK tarafından şu şekilde sıralanmaktadır;

- Büyümei canlandırmak,
- Büyümenin niteliğini değiştirmek,
- Temel ihtiyaçları karşılamak,
- Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini sağlamaya çalışmak,
- Kaynak tabanını korumak ve geliştirmek,
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,
- Karar verme aşamasında çevre ile ekonomiyi bütünleştirmek (DÇKK, 1991: 78).

Bölgesel kalkınma kavramından önce bölge kavramına değinmekte yarar vardır. Bölge kavramı dünyada olduğu gibi ülkemizde de açıklığa kavuşmuş bir kavram değildir. Bölge sözcüğünün ifade ettiği mekân biriminin boyutu ve içeriği sözcüğün kullanıldığı bağlama göre değişebileceği gibi aynı bağlamda da farklılık gösterebilmektedir (DPT, 2000:7)

Bu nedenle bölge kavramı, kamu yönetimi sözlüğünde dört farklı açıdan tanımlanmıştır. İlk tanıma göre bölge; “coğrafi ya da toplumsal özelliklerinden ötürü bir bütün oluşturan ve bu özellikleriyle kendisine bitişik olan ve başka yörelerden farklılaşan toprak parçasıdır”. İkinci tanıma göre bölge; “merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yer alan ara yönetim kademesi,” üçüncü tanıma göre bölge; “belli hizmetlerin eşgüdümü için oluşturulmuş il üstü coğrafi yönetsel birim” ve dördüncü tanıma göre “yerel yönetim birimi” olarak tanımlanmıştır (Bozkurt vd., 2008: 39).²

Günümüzde bölge kavramı, ulus devletin temel fonksiyon ve yetkilerini paylaşacağı yeni bir idari, siyasi, coğrafi ve kültürel bir kavramı ifade etmeye başlamıştır. Türkiye’nin idari yapılanmasında merkezi yönetimin taşra teşkilatı

statüsünde “bölge” kademesi yoktur.³ Halen Türkiye’de coğrafi olarak kullanılan bölge ayrımı ise ilk defa 1941 yılında yapılan Birinci Coğrafya Kongresinde ele alınmış ve yapılan araştırmalar sonucu Türkiye’nin 7 coğrafi bölgeden oluştuğu belirtilmiştir (Turan, 2005: 159-179).

Bölgesel kalkınma anlayışı temelde, bölgelerarası gelişmişlik düzeyi ve bölgelerarası gelir farklılıklarını en aza indirme amacını taşımaktadır. Bölgesel kalkınmaya ilişkin yaklaşım İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmakla birlikte, bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları kavramı, soğuk savaş sonrası özellikle küreselleşme ile beraber ülkelerin temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan birçok ülke bu sorunun çözümü için çeşitli kamu politikaları üretmeye başlamışlardır. Bu kavram iktisadi ve sosyal kalkınma sorununa mekânsal bir boyut kazandırmıştır (Sevinç, 2011: 40). Bölgesel kalkınmada 1970’li yıllara kadar merkezi hükümetin yönetimi ve desteği gözlenirken, 1970 sonrasında ise yerel yönetimlere verilen yetki ve görevler ön plana çıkmaya başlamıştır (Deviren ve Yıldız, 2014: 5).

3. Kalkınma Ajanslarının Dünyadaki Gelişimi ve Temel İşlevi

Kalkınma ajansları, bölgesel kalkınma farklılıklarını gidermek amacıyla geliştirilen önemli bir kurumsal araç olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda bölgesel kalkınma ajansları (BKA) ile ilgili ilk örnek olan Tennessee Valley Authority (TVA) 1933 yılında ABD’de kurulmuştur.

Avrupa’da ise, BKA ilk olarak 1950 ve 1960’lı yıllarda merkezi hükümete yardımcı olmak adına, kalkınma programlarına bilgi temin etmek, plan hazırlamak ve bu planların uygulanmasını ve izlenmesini denetlemek üzere kurulmuşlardır. BKA’lar 1980 ve 1990’larda ise yönetim anlayışı, küreselleşme ve artan yerel rekabetle birlikte, özel sektörün ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımını sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa ise BKA’lar ile ilk kez 1950 öncesi ve 1950’li yıllarda tanışırken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya 1960’lardan itibaren tanışmış, Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980’lerde tanışmıştır (Özen, 2005: 4). Tablo 1 de ülkelere göre kalkınma ajanslarının kuruluş yılları gösterilmiştir (Özen ve Özmen, 2010: 228; Özmen, 2008: 331).

²Bölge kelimesi 1961 Anayasasında kullanılmamış, benzeri yaklaşım 1982 Anayasası için de sürdürülmüştür. 1961 Anayasasının 115. maddesinde; ‘bölge’ ifadesi yerine ‘çevre’ ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. 1982 Anayasasının 126. maddesinde ise “Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir.” denilmiştir. Bu maddede ise ‘bölge’ ifadesi yerine ‘birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı’ ifadesi kullanılmıştır. Görüldüğü üzere anayasalarda bölge ifadesinin kullanılmasından sakınılmıştır. Bu yaklaşımın temelinde, bölge ifadesinin; özerklik ve federalizm gibi anlamlar çağrıştırmabileceği düşüncesinin yer aldığı söylenebilir (Keleş, 2011: 175).

³04.10.1983 tarih ve 18181 sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanan 71 sayılı “Bölge Valiliği Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile Türkiye’de merkezi idarenin taşra teşkilatı statüsünde 8 bölge idaresi/bölge valiliği kurulmuştur. Ancak daha sonra 1984 yılında bu KHK uygulanmadan TBMM tarafından Anayasa’ya aykırı bulunarak yürürlükten kaldırılmıştır.

Tablo 1. Ülkelere Göre Kalkınma Ajansları Kuruluş Yılları ve Kalkınma İçerikleri

Yıllar	Ülkeler	Kalkınmanın İçeriği
1930-1959	ABD, Brezilya, Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda, Japonya	Büyümenin temel koşulu alt yapı yatırımları olarak görülmektedir
1960-1970	Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda	Dışa dönük ekonomik faaliyetlerin etkili oluşu ve ihracat sektörü ön plana çıkarılmaktadır
1970-1990	Yunanistan, İspanya, Finlandiya, Danimarka,	(1970'ler) içsel kalkınma ve yerel yetkinlikler, (1980'ler) yenilik, teknolojik yayılma, yenilikçi çevre
1990-2006	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovakya, İsveç, Ukrayna, Türkiye	Bilgiye dayalı kalkınma, yerel kültür, ilişkisel sermaye, kolektif öğrenme, karşılıklı bağımlılık, internet çalışması

Zamanla kalkınma ajansları, yerel ekonomik stratejileri şekillendiren ve takip eden, giderek daha büyüyen, popüler bir örgütsel araç haline gelmiştir. Kalkınma ajanslarının dünya genelinde gelişim evreleri ana hatlarıyla şu şekildedir.

- Avrupa'da İkinci Dünya Savaşından sonra, savaş sonrası şehirlerin ve bölgelerin yeniden inşasına yardımcı olmak için,
- Doğu Asya'da 1980 ve 1990'larda planlamaya yardımcı olmak, hızlı kentleşme ve sanayileşmeyi yönetmek için,
- Latin Amerika, Güney Asya, Afrika ve Doğu Avrupa'da, günümüzde ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için (OECD, 2009: 2).

Dünya Bankası'nın tanımına göre Bölge Kalkınma Ajansları; "Temel kuruluş gerekçesi istihdam yaratmak olan, çeşitli üretim kollarındaki küçük ve orta ölçekli işletmeleri destekleyen ve bu işletmeler arasında serbest rekabeti teşvik eden, bölgenin genel ekonomik durumunu iyileştirmeye çalışan, sektörler arası ilişkileri ve iş birliğini geliştiren, yerel yönetimlerin doğrudan aktör olmasına olanak sağlayan yapılarıdır" (Worldbank, 2015).

Kalkınma Ajansları; "Bölgesel temelli, kamu tarafından finanse edilen, yerel ve merkezi yönetimler dışında kalan ve ekonomik kalkınmayı teşvik eden kurumlardır" (Halkier, 2006: 17). "Belirli bir bölgeyi kapsayacak biçimde bölgesel aktörlerin katılımı ile oluşturulan yarı-özerk yapılarıdır" (Hughes, 1998: 620). Görülüyor ki ajansların en temel özellikleri, buldukları bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını sağlamaları ve yerel aktörlerin yönetim yapılarına dâhil edebilmeleridir.

Kalkınma ajansları faaliyetlerini gerçekleştirmek için belli bir takım finans kaynağına ihtiyaç duymaktadırlar. Kalkınma ajanslarının temelde iki tür gelir kaynağı bulunmaktadır. Bunlar "kamu kaynakları" ve "özel

fonlardır". Bunların haricinde sanayi ve ticaret odalarının, turizm ve tarım birliklerinin de finansal destekleri diğer kaynaklara göre az da olsa vardır. (Dura, 2007: 153). Kalkınma ajanslarının ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber genel olarak var olan gelir kaynakları; kamu fonları, faaliyet gelirleri, özel sektör tarafından sağlanan fonlar ve uluslararası fonlar olarak gösterilebilir (Can, 2011: 38).

Kalkınma ajanslarının faaliyetlerinin ulusal ve bölgesel anlamda ülke kalkınmasına önemli katkılar sağladığı ve bölgesel gayri safi katma değer artmasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkili oldukları ifade edilmektedir. Bu etkilerin sadece yurtiçi kaynaklarla sağlandığı düşünüldüğünde, uluslararası fonların ve yatırımların artırılması ile ajansların kalkınmaya olan etkilerinin daha da artacağı belirtilmektedir (Altunç ve Almalı, 2016: 643).

4. Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Ortaya Çıkışı

Türkiye'de kalkınmaya yönelik bölgesel politika yürütme yaklaşımı planlı dönemle sistematik bir nitelik kazanmış ve 1963 yılında uygulanmaya başlanan ilk kalkınma planından itibaren bu konu üzerinde durulmuştur.

1990'lı yıllarda AB'nin etkisiyle Türkiye'de bölgesel kalkınmanın amacı ve araçları birtakım değişikliklere uğramış ve bu alanda yeni kamu politikası yaklaşımı ortaya çıkmıştır. AB adaylığı sürecinde AB destekli bölgesel kalkınma programlarının yereldeki uygulama ve koordinasyonu için yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulacağı anlaşılmış ve bu bağlamda bölge kalkınma ajansları kurulması kararlaştırılmıştır (Atak, 2011: 77).

Türkiye'de kalkınma ajansları 2006 yılında yürürlüğe giren 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun kapsamında kurulmuştur. Bu ajansların kuruluş amacı; "kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak" biçiminde ifade edilmiştir (md. 1). Türkiye'de kalkınma ajansları, devletlerin teşvik ve yardımlarının yerine kullanılmak üzere, bölgesel kalkınma programlarının uygulayıcıları olarak tasarlanmıştır (Turan, 2005: 159).

Türkiye'de kalkınma ajansları AB'nin kabul ettiği NUTS sistemine uygun olarak 28/08/2002 tarihli ve 4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı⁴ ile Türkiye için oluşturulan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)'na dayalı olarak oluşturulmuştur.⁵

⁴22.09.2002 tarih ve 24884 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanmıştır.

⁵İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasında iller "Düzyey 3" olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak "Düzyey 1" ve "Düzyey 2" olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır. "Düzyey 3" kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri 81 adet olup il düzeyindedir. Her il bir

Türkiye’de 5449 sayılı Kanun çerçevesinde ilk olarak İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajansları 2006 yılında kurulmuştur. 2008 yılında sekiz ajans, 2009 yılında ise on altı ajans kurularak, tüm bölgelerde ajansların kuruluş çalışmaları tamamlanmıştır. Bu itibarla, 2010 yılı kalkınma ajanslarının hukuki ve kurumsal altyapılarının tamamlanmasının ötesinde, tüm bölgelerin gelişmesine somut katkıların sağlanmaya başlandığı bir yıl olmuştur.

Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sürecinde önce 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 75.maddesi ile 5449 sayılı Kanunun ismi “Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun” olarak değiştirilmiş ve Kanunun ajansların görev ve teşkilatını düzenleyen 1-18. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Daha sonra Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan ve “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”⁶ adını taşıyan 4 sayılı Kararname ile kalkınma ajanlarının görev ve yetkileri ile teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir.

4 sayılı Kararnamenin 16. Bölümünde kalkınma ajanslarına ilişkin hükümler yer almaktadır. Buna göre kalkınma ajansları kamu tüzel kişiliğine sahiptir⁷ ve yeni bir kalkınma ajansının kurulması yetkisi Cumhurbaşkanına aittir. Bunun yanında kalkınma ajanslarının ulusal düzeyde koordinasyonu konusundaki sorumluluk Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na verilmiştir.

4 sayılı Kararname ile düzenlenen kalkınma ajanslarının görevleri ile teşkilat yapısı, 5449 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılan hükümleri arasında pek bir fark bulunmamaktadır.

5. Türkiye’deki Kalkınma Ajanslarının Teşkilat Yapısı

Daha önce 5449 Sayılı Kanun ile tanımlanan ajansların teşkilat yapısı, günümüzde 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenmiştir. Buna göre ajansların teşkilat yapısı; Kalkınma kurulu, Yönetim kurulu, Genel

İstatistiki Bölge Birimini tanımlamaktadır. “Düzyey 2” İstatistiki Bölge Birimleri, “Düzyey 3” kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir. “Düzyey 1” İstatistiki Bölge Birimleri ise “Düzyey 2” İstatistiki Bölge Birimlerinin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 12 adettir”

⁶15.07.2018 tarih ve 30479 sayılı Resmi Gazete ’de yayımlanmıştır.

⁷4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamenin 186’ncı maddesinde “...Ajanslar tüzel kişiliği haiz ve bu Bölümde düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tâbidir.” ifadesine yer verilmeyle birlikte bunların özel hukuk tüzel kişisi mi yoksa kamu tüzelkişisi mi oldukları belirtilmemiştir. Ancak, 23.02.2008 tarih ve 26796 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Anayasa Mahkemesi kararında (Esas Sayısı: 2006/61, Karar Sayısı: 2007/91) “26 adet Düzyey-2 İstatistiki Bölge Birimi esas alınarak Bakanlar Kurulu kararıyla kurulması ve kaldırılması öngörülen kalkınma ajanslarının, tüzel kişiliğinin niteliği Yasa’da açıkça belirtilmemekle birlikte, kurulması ve kaldırılması, kamu gücü ve yetkilerin kullanılması, usul ve ayrıcalıklar getirilmesi, gelirleri, merkezi idare ile olan bağlantıları göz önünde bulundurulduğunda birer kamu tüzel kişisi olduğu kuşkusuzdur.” denilerek ajansların kamu tüzel kişiliği olduğuna vurgu yapılmıştır (Sayıştay, 2019: 41).

sekreterlik ve Yatırım destek ofisleri şeklinde belirtilmiştir.

Kalkınma Kurulu; bölgesel gelişme hedefini gerçekleştirmek için, bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetimler arasında iş birliğini sağlamak ve ajansı yönlendirmek üzere, illerin dengeli bir şekilde temsil edilmesini sağlamak kaydıyla en fazla yüz kişiden oluşan kuruldur.

Kalkınma Kurulunun görevleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

- Tek ilden oluşan bölgelerde yönetim kurulunda yer alacak özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşları temsilcilerini ve iki katı yedeklerini sırasıyla seçmek.
- Ajansın yıllık faaliyet ve iç denetim raporlarını görüşmek, değerlendirmek ve yönetim kuruluna önerilerde bulunmak.
- Bölgenin sorunlarına ve çözüm önerilerine, tanıtımına, potansiyeline ve önceliklerine yönelik olarak yönetim kuruluna tavsiyelerde bulunmak.
- Toplantı sonuçlarını Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına raporlamak ve toplantıya ilişkin bir sonuç bildirisi yayımlamak (md.192)

Yönetim Kurulu; yönetim kurulu, ajansın karar organıdır. Yönetim kurulu, tek ilden oluşan bölgelerde vali, büyükşehir belediye başkanı, il genel meclisi başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ile kalkınma kurulu tarafından özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşlarından seçilecek üç temsilciden; birden fazla ilden oluşan bölgelerde il valileri, büyükşehir belediye başkanları veya büyükşehir olmayan illerde il merkez belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve her ilden birer kişi olmak kaydıyla ticaret ve sanayi odası başkanlarından oluşur. Ancak birden fazla ilden oluşan bölgelerdeki illerde; ticaret ve sanayi odalarının ayrı ayrı kurulmuş bulunması halinde yönetim kurulunda yer alacak temsilci Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yönetim Kurulu tarafından belirlenir (md. 193).

Ajansı, yönetim kurulu başkanı temsil eder. Yönetim kurulunun başkanı validir. Birden fazla ilden oluşan bölgelerde yönetim kurulu başkanlığı; ilk yıl Ajans merkezi olarak tespit edilen ilin valisi tarafından, müteakip yıllarda illerin alfabetik sırasına göre bölgedeki valiler tarafından birer yıl süreyle dönüşümlü olarak yürütülür (md. 193).

Kalkınma ajanslarının idari işleyişinin ve organizasyonel etkinliklerinin sağlanmasında valilere önemli bir rol yüklendiği görülmektedir. Bunun yanında yönetim kurulunda belediye başkanları ve il genel meclisi üyelerinin yer alması, yerel yönetimlerin de bu ajansların yönetiminde etkili olması anlamına gelmektedir.

Genel Sekreterlik; genel sekreterlik ajansın icra organıdır. Genel sekreterliğin ve yatırım destek ofislerinin en üst amiri genel sekreterdir. Genel sekreter yönetim kuruluna karşı sorumludur (md. 195).

Yatırım Destek Ofisleri; bu ofisler bölge illerinde, yönetim kurulu kararı ile 27/6/1989 tarihli ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin ek 28 inci maddesine göre iş

mevzuatı çerçevesinde istihdam edilen biri koordinatör olmak üzere en çok beş uzmandan oluşur. Ancak Yatırım destek ofislerinde çalışan uzman personel sayısı, bölge ve ilin ihtiyaçlarına cevap veremez hale geldiği takdirde bu sayı, yönetim kurulu kararı ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının onayı ile artırılabilir. Yatırım destek ofisleri görevleri ile ilgili olarak genel sekreterliğe karşı sorumludur. Yatırım destek ofislerinde yatırımcılara sunulan hizmetler tamamen ücretsizdir (md. 197).

6. DAKA Kalkınma Kurulu Üyelerinin Katıldığı Alan Araştırmasının Sonuçları

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 25.01.2006 tarih ve 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun'un üçüncü maddesi uyarınca 22 Kasım 2008 tarih ve 27062 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 10 Kasım 2008 tarih ve 2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur. 15 Ocak 2009 tarihinde Bitlis ilinde yapılan Yönetim Kurulu toplantısında Ajansın ismi "Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)" olarak belirlenmiştir.

Ajans,34 uzman personel ve 6 destek personeli olmak üzere toplam 1 Genel Sekreter ve 40 personel ile Bölge'de hizmet vermektedir (DAKA, 2019). DAKA, Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinde bölgesel gelişmeyi hızlandırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla faaliyetlerine devam etmektedir. TRB2 Bölgesi, 41.558 km² yüzölçümü ile Türkiye toplam yüzölçümünün %5'ini oluşturmakta ve 2.022.373 nüfusu ile Türkiye toplam nüfusunun %2,75'ini barındırmaktadır.

Alan araştırmasının yürütüldüğü dönemde, 26 Düzey 2 Bölgesinden biri olan TRB2 Bölgesi (Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van) SEGE 2011 yılı illerin gelişmişlik sıralamasına göre Türkiye'nin en geri kalmış illerinden oluşmaktaydı. 2017 yılında yapılan sıralamaya göre de durum değişmemiştir. TRB2 Bölgesi, 26. sırada yer yer almaktadır (SEGE-2017, 2019: 69).Bu sıralamadan anlaşılacağı üzere DAKA bölgenin kalkınması için oldukça önemli teşkilat mahiyetindedir. DAKA, TRB2 bölgesinin kalkınma doğrultusunu belirlemek üzere "TRB2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı"nı hazırlamıştır.⁸

6.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günümüzde tabandan tavana kalkınma anlayışının hâkim olması ile beraber, kalkınmanın bölgesel olarak sağlanması ve ulusal çapta kalkınmanın bu yolla gerçekleştirilmesi fikri önem kazanmıştır. Kalkınma ajansları da bölgesel kalkınmanın yeni aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetişim kavramının özünü oluşturan katılımçılık ve karşılıklı etkileşim bağlamında değerlendirildiğinde, Kalkınma ajanslarının katılımı sağlaması ve bölgesel aktörleri sürece dâhil etmesi kapsamında oluşturulan Kalkınma Kurulları önemli bir yapı niteliğindedir (Almalı, 2016).

Yürütülen alan araştırmasında DAKA Kalkınma kurulunun DAKA Kalkınma Ajansının idari yapı ve işleyişleri ile destekledikleri projelerin durumlarına yönelik görüşleri anket yolu ile ortaya konulmaya

çalışılmıştır. Bu kapsamda Ajansın Kalkınma Kurulu üyeleri tarafından ajansın etkinliğinin nasıl değerlendirildiği tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaca paralel olarak belirlenen alt amaçlar ise şunlardır;

- Kalkınma Kurulu üyeleri ile Ajans merkezi arasındaki ilişkinin belirlenmesi
- Kalkınma Kurulu üyelerinin Ajansın idari yapısı, işleyişi ve faaliyetleri ile ilgili beklenti ve önerilerin belirlenmesi
- Kalkınma Kurulu üyelerinin Ajansın desteklediği projelerin genel durumları ile ilgili beklenti ve önerilerinin belirlenmesi
- Kalkınma Kurulunun etkinliğinin belirlenmesi
- Kalkınma Kurulu üyelerinin demografik bilgiler (yaş, eğitim durumu, buldukları kurum, buldukları il ve üyelik süresi) ile Ajansın idari yapısı ve işleyişine bakışlarının değerlendirilmesidir.

6.2. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklemi

Araştırmanın anakütlesini DAKA'nın 100 kişiden oluşan Kalkınma Kurulu üyeleri oluşturmuş ve ana kütleinin hepsine ulaşma hedeflenmiştir. Fakat tüm üyelere ulaşması zorluğundan hareketle örneklem hesabı da yapılmıştır. Örneklem metodu olarak kolayda örneklem metodu kullanılmıştır. Buna göre; örneklem anakütledeki her bir bireyin örneklem dâhil olma olasılığı eşittir (Cohen, vd, 2005: 94).

6.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmaya katılan üyelerin iş yoğunluğu ve farklı sebeplerle araştırmaya katılmaktan çekinmesi bir sınırlılıktır. Çalışmada uygulanan anketler 4 farklı ilde bulunan üyelerle gerek yüz yüze gerekse e-mail gönderme yolu ile yapılmıştır. Bu nedenle her üyeye yüz yüze ulaşılamaması bir diğer sınırlılıktır. Son olarak zaman dilimi ile ilgili bir sınırlılık söz konusudur. Araştırma Haziran – Eylül 2016 tarihleri arasında yapılmıştır.

6.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında, 3 farklı ölçekten oluşan bir anket çalışması yapılmıştır. Anket formu ve soruları benzer çalışmalardan yararlanılarak çalışma kapsamında geliştirilmiştir. Anketin formunun başında katılımcıların demografik bilgilerini edinmeye yönelik 6 soru yer almıştır. Anket formunun 'Kalkınma ajansları ve DAKA ölçeği' 7, 'DAKA' nın idari yapısı, işleyişi ve faaliyetleri ölçeği' 13, 'DAKA Tarafından desteklenen projeler ölçeği' ise 8 ifade/önermeden oluşmuştur. Her bir ifade için "Hiç Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kısmen Katılıyorum", "Katılıyorum" ve "Tamamen Katılıyorum" şeklindeki katılım düzeylerini belirten, 5'li Likert tipinde bir tercih listesi yer almıştır. Puanlamada önermelere verilen yanıtlar "Hiç Katılmıyorum" ifadesinden "Tamamen Katılıyorum" ifadesine doğru 1-2-3-4-5 şeklinde puanlanmıştır.

Araştırma Türkiye'de TRB2 (Bitlis, Hakkâri, Muş, Van) illerinde uygulanmıştır. Ölçeklerin anlaşılabilirliğini, güvenilirliğini, geçerliliğini ölçmek ve faktör analizi yapmak amacıyla bir pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Yapılan pilot uygulamaya göre ölçeklerin 'yüksek derecede güvenilir' olduğu gözlemlenmiştir.

⁸ Bu planın metni için bkz. https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/trb2_2014_2023_bp.pdf (e. t. 27.08.2020).

Alan araştırması kapsamında kalkınma kurulu üyelerinin tamamına anket ulaştırılmıştır. Kalkınma kurulu üyelerinden Hakkâri ve Bitlis illerindekiler için anketler e-posta yoluyla gönderilmiştir. Muş ve Van illerindeki üyelere ise yüz yüze görüşmek suretiyle uygulanmıştır. Bazı üyelere randevu alma sorunu yaşandığı için bu illerdeki birtakım üyelere de e-posta yoluyla gönderilmiştir. Fakat 81 anket geri dönmüştür. Dönen anketlerden 1 tanesi değerlendirmeye alınmamıştır. 80 anket üzerinden analizler yapılmıştır.⁹

Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analizi SPSS 21 paket programı ile test edilmiş ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Verileri analiz edebilmek için karşılaştırma analizleri, korelasyon analizi ve betimleyici analiz yöntemleri kullanılmıştır. Ölçek puanları için yapılan normallik testi sonuçlarına göre ölçekler normal dağılım gösterdiğinden, analizlerde parametrik (Pearson korelasyon, T-testi, Anova) istatistikî yöntemler kullanılmıştır.

6.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 21 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Çalışmada uygun test seçimi normallik testi sonucuna göre belirlenmiştir. Normallik testleri sonucunda ölçek ifadelerinin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri normal dağılım gösterdiğinden, veriler parametrik (Pearson korelasyon, Anova Testi, T-Testi) testlerle analiz edilmiş ve anlamlı farklılık olduğu görülen analizlere yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Birbirleriyle İlişisini Gösteren Korelasyon Analizi

		KA	IDF	P
Kalkınma ajansları ve DAKA	<i>r</i>	1,000	,809	,693
	<i>p</i>		,000	,000
	<i>n</i>		80	80
DAKA'nın İdari Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri	<i>r</i>		1,000	,800
	<i>p</i>			,000
	<i>n</i>			80
DAKA Tarafından Desteklenen Projeler	<i>r</i>			1,000
	<i>p</i>			
	<i>n</i>			

Kalkınma ajansları ölçeğinin, İdari işleyiş ve faaliyetler ölçeği ile ($r=,809$; $p=0,00$); Projeler ölçeği ile ($r=,693$; $p=0,00$) pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İdari işleyiş ve faaliyetler ölçeğinin, projeler ölçeği ile ($r=,800$; $p=0,00$) pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre; tüm ölçeklerin birbirleriyle yüksek düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür. Bunun yanında Kalkınma Ajansları ile DAKA'nın idari yapısı arasında daha yüksek bir ilişki olduğu, aynı şekilde DAKA'nın idari yapısı ile projeler arasında da daha yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre, her üç değişkeninde DAKA'nın işleyişi açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani gerek

faaliyetler gerek projeler gerekse de genel durumla ilgili görüşler birbirlerini çok ciddi bir şekilde etkilemektedir.

Tablo 3. Kalkınma Kurulu Üyelerinin DAKA ile İlgili Algılarının Cinsiyete Göre Farklılığını İnceleyen T Testi

Kurumsallaşma Algısı Boyutları	Cinsiyet	Kişi Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	t	Anlamlılık (P)
Kalkınma ajansları ve DAKA	Kadın	3	3,64	,303	1,337	,323
	Erkek	77	3,29	,868		
DAKA'nın İdari Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri	Kadın	3	3,69	,108	3,095	,006*
	Erkek	77	3,16	,789		
DAKA Tarafından Desteklenen Projeler	Kadın	3	3,43	,088	2,906	,025*
	Erkek	77	3,14	,671		

Tablo 3'e göre, kadınların "DAKA'nın İdari Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri Ölçeği" ve "DAKA Tarafından Desteklenen Projeler Ölçeği"ne erkeklerle göre daha olumlu yaklaşımları görülmüştür. "Kalkınma ajansları ve DAKA Ölçeği"ne göre ise kadınlarla erkekler arasında istatistikî açıdan anlamlı bir sonuç olmadığı gözlemlenmiştir.

Tablo 4. Kalkınma Kurulu Üyelerinin DAKA ile İlgili Algılarının Bulunulan İle Göre Farklılığını İnceleyen Anova Testi

		Kare Top.	df	Kare Ort.	F	P
Kal.Aj a.ve DAKA	Gruplar Arası	11,208	3	3,73	6,017	,001*
	Gruplar İçi	47,190	76	,621		
	Toplam	58,398	79			
	DAKA'nın İdari Yapı, İş.ve Faal.	Gruplar Arası	10,642	3		
DAKA Tar. Des. Pro.	Gruplar İçi	37,922	76	,499	7,109	,000*
	Toplam	48,564	79			
	Gruplar Arası	4,776	3	1,59		
	Gruplar İçi	30,103	76	,396		
Toplam	34,878	79		4,019	,010*	

Tablo 4'e göre, "DAKA'nın İdari Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri Ölçeği", "DAKA Tarafından Desteklenen Projeler Ölçeği" ve "Kalkınma ajansları ve DAKA Ölçeği"ne göre iller arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Buna göre, Muş, Bitlis, Van ve Hakkâri illerindeki kalkınma kurulu üyelerinin her üç ölçeğe göre farklı düşündükleri bulgulanmıştır. Bunun sebebi; Ajans merkezinin illere göre ulaşımının kolaylığı, iller bazında desteklenen projelerin farklılığı, Kalkınma Kurulundan bulunan üyelerin temsil ettikleri illerin kalkınmışlık

⁹Bu sayıda temsil açısından yeterlidir. Araştırmanın anakütlesi DAKA'nın yüz kişiden oluşan kalkınma kurulu üyeleridir. Örneklem büyüklüğü %95 güven aralığında e=%5 hata payı ile 100 kişi için n=79 olarak çıkmaktadır (Cohen, vd, 2005: 94).

seviyesi de etkili olabilir. Bunun yanında bölge illerinde yer alan Yatırım Destek Ofislerinin etkinliğinin de etkili olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmaya katılanların demografik bilgileri ile ilgili dağılımlar, Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Demografik Bilgiler

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	2	2,5
	Erkek	78	97,5
	Toplam	80	100
Yaş	20 – 30 yaş	6	7,5
	31 – 40 yaş	21	26,3
	41 – 50 yaş	37	46,3
	51 yaş ve üstü	16	20,0
	Toplam	80	100
Eğitim Durumu	İlköğretim	3	3,8
	Lise	17	21,3
	Ön Lisans	7	8,8
	Lisans	38	47,5
	Lisansüstü	15	18,8
Toplam	80	100	
Kalkınma Kurulunda Bulunma Süresi	1 Yıl	20	25,0
	2 Yıl	24	30,0
	3 Yıl	14	17,5
	4 Yıl	22	27,5
	Toplam	80	100
Mensubu Olunan Kurum	Kamu Kurum ve Kuruluşu	32	40,0
	Özel Sektör	6	7,5
	Üniversite	7	8,8
	STK ve Meslek Kuruluşu	31	38,8
	Yerel Yönetimler	3	3,8
	Diğer	1	1,3
Toplam	80	100	
Bulunulan İl	Bitlis	12	15,0
	Hakkâri	20	25,0
	Muş	25	31,3
	Van	23	28,8
	Toplam	80	100

Kalkınma kurulunda az sayıda kadının yer alması, alan araştırmasına da yansımıştır. Temsil açısından bakıldığında, kalkınma kurulunda kamu kurum ve kuruluşları ile STK ve meslek kuruluşlarının temsilcilerinin ağırlıkta oldukları görülmektedir.

6.6. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi

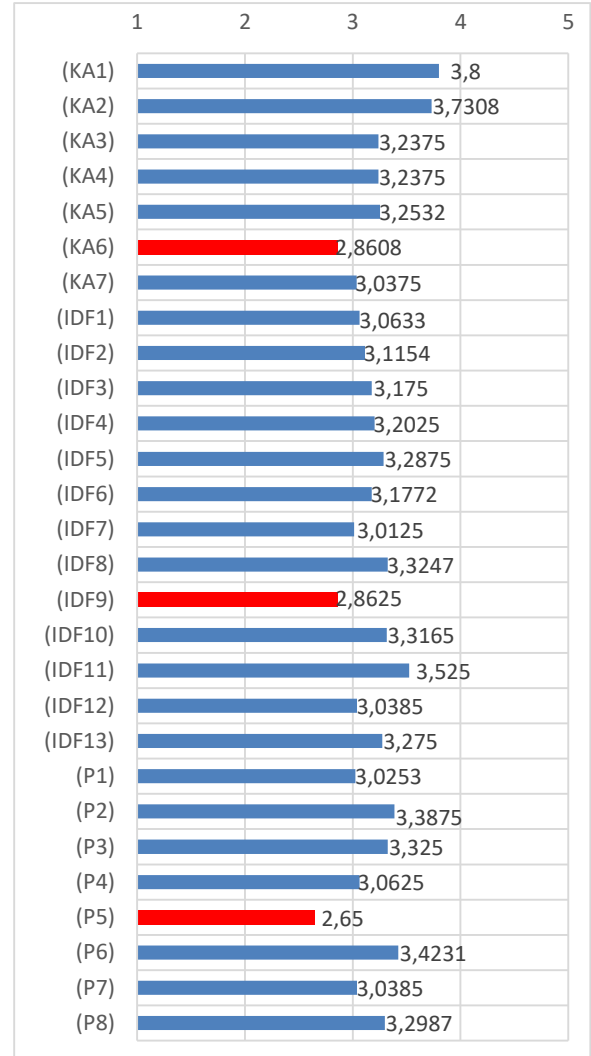
Güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 6. Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
Kalkınma ajansları ve DAKA Ölçeği	,862	7
DAKA'nın İdari Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri Ölçeği	,903	13
DAKA Tarafından Desteklenen Projeler Ölçeği	,741	8
TOPLAM	,942	28

Tablo 6'ya göre güvenilirlik katsayısı 28 ölçekten oluşan ölçeğin tümü için $\alpha = 0,942$ bulunmuştur. Bu sonuca göre kullanılan ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Grafik 1. İfadelere Verilen Cevaplara İlişkin Ortalamalar

Grafik 1'de katılımcılara yöneltilen 28 ifadeye verilen cevapların ortalamaları yer almaktadır. Görüldüğü gibi, KA6, IDF9 ve P5 kodlu ifadelerle ilişkin yapılan değerlendirme ortalaması, diğer ifadeler için yapılan değerlendirme ortalamalarının altında kalmıştır. Bu ifadelerden ikisi katılıma ilişkin olup şu şekildedir:

- "Ajans paydaşların görüş ve önerilerini dikkate almaktadır" (KA6),
- "Ajans bizlerin görüş ve önerilerini dikkate almaktadır" (IDF9)

Bu veriden hareketle ajans; paydaşlar ve kalkınma kurulu üyelerinin görüş ve önerilerini değerlendiren mekanizmalarla yönetim ve karar süreçlerine yeterince katmadığı veya bu konuda güçlü bir uygulama içinde olmadığı sonucu çıkarılabilir.

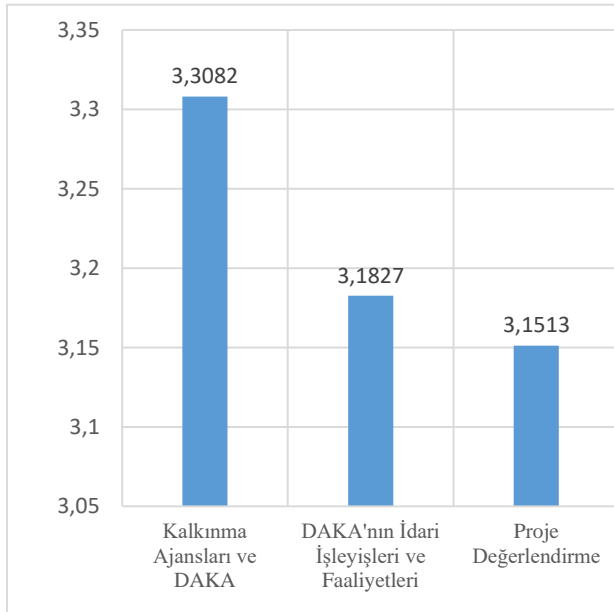
Değerlendirme ortalaması düşük çıkan diğer bir ifade ise,

- “Mali kaynaklar bölge için ihtiyaç duyulan projeleri desteklemek için yeterlidir” (P5) ifadesidir.

Bu ifadeye ilişkin değerlendirmenin ortalamasının altında kalması, kalkınma kurulu üyelerinin çoğunluğunca, DAKA'ya tahsis edilen mali kaynakların yeterli görülmediğine işaret etmektedir.

“Proje destekleme konusunda, iller arasında ayırım yapılmaktadır” (P7) ifadesi için yapılan değerlendirmelerin iller bazında dağılımına bakıldığında, Van ve Hakkâri illerindeki katılımcılarda ayırım yapılmadığı kanaatinin ağır bastığı, ancak Bitlis ve Muş illerini temsil eden katılımcılarda ise ajansın ayırım yaptığı görüşünün daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir.

Grafik 2. Ölçek Ortalamaları

Grafik 2’de ölçek bağlamında verilen cevapların ortalamaları yer almaktadır. Genel ortalamanın 3 (kısmen katılıyorum) seçeneğinin üzerinde çıkması, ajansın genel manada olumlu yönde değerlendirildiğini göstermektedir. Proje değerlendirme ölçeği 3.15 ortalama ile değerlendirilirken, Ajans değerlendirme ölçeğinin ortalaması ise 3.30 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Buna göre katılımcıların Kalkınma Ajansları ve DAKA ölçeğiyle ilgili düşüncelerinin daha olumlu olduğu, Projeler ölçeği bağlamında daha olumsuz bir yargıya sahip oldukları gözlemlenmiştir.

6.7. Karşılaştırma Analizleri

Araştırmaya katılanların ölçeklerle ilgili görüşlerinin Bulunulan İl açısından karşılaştırma analizine göre, “DAKA’nın İdari Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri Ölçeği”, “DAKA Tarafından Desteklenen Projeler Ölçeği” ve “Kalkınma ajansları ve DAKA Ölçeği”ne göre iller arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Buna göre, Muş, Bitlis, Van ve Hakkâri illerindeki kalkınma kurulu üyelerinin her üç ölçeğe göre farklı düşündükleri bulgulanmıştır. Bunun nedenleri olarak; Ajans merkezinin illere göre ulaşımının kolaylığı, iller bazında desteklenen projelerin farklılığı ve Kalkınma Kurulundan bulunan üyelerin temsil ettikleri illerin kalkınmışlık seviyesi gösterilebilir. Bunun yanında bölge illerinde yer alan

Yatırım Destek Ofislerinin etkin olup olmaması da diğer bir faktör olabilir.

7. Sonuç

Türkiye’de kalkınma ajansları AB’ne üye olmaya dair adaylık sürecinin aktif ve etkin olduğu bir dönemde, ülkede yaşanan bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur.¹⁰Kuruluş sürecinin tamamlandığı 2010 yılından günümüze kuruluş amaçlarına uygun faaliyetlerini sürdürmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte, kuruluş mevzuatı nitelik değiştirmekle birlikte, genel yapı değişmemiş ve teşkilatı yapısı aynı kalmıştır. Dolayısıyla kalkınma kurullarının yönetim modeline uygun olan ve yerel aktörleri içeren yapısı aynen devam etmektedir.

Kalkınma ajanslarının kuruldukları günden bu yana il ve bölge düzeyinde (düzey 2 bölge birimleri) bölgesel kalkınmaya katkı sağladıkları görülmektedir. Sayıştay’ın tespitine göre; kalkınma ajanslarının kurulduğu tarihten 2018 yılı sonuna kadar 19.311 proje için ajanslarca verilen toplam destek tutarı 2.930.716.823-TL’dir. Bu tutarın %84’15’i (2.466.224.390-TL) proje teklif çağrısı, %8,97’si güdümlü proje yöntemi, %3,10’u (90.580.253-TL) DFD/fizibilite desteği ve %3,78’si (110.745.005-TL) ise teknik destek yöntemi ile ödenmiştir (Sayıştay, 2019: 138).

2019 yılı içinse kalkınma ajansları 300’e yakın farklı konularda analiz, inceleme, strateji ve planlama çalışması yürütmüştür. Yine aynı yılda kalkınma ajansları aracılığıyla 1.868 projeye destek verilmiştir. Bu projelere verilen destek tutarı 469,7 milyon TL, eş finansman dâhil proje bütçesi ise 773,1 milyon TL’dir (Kalkınma Ajansları 2019 Yılı Genel Faaliyet Raporu: 2).

Kalkınma ajansları kendilerine özgü yönetim yapıları olan, küçük ama kamu tüzel kişiliğine sahip kamu idareleridir. Kalkınma ajanslarının teşkilat yapısı içinde yer alan kalkınma kurulu üyelerinin bölgesel aktörlerden oluşması, katılımcı bir anlayışı beraberinde getirmiş ve yönetim uygulamasının bir adımı olmuştur. Böylece bölgesel sorunların tespiti ve çözümünde bölge içi aktörlere de rol verilmiştir.

Kalkınma kurullarının temel işlevi “bölgesel gelişme hedefine yönelik olarak bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetimler arasında işbirliğini geliştirmek ve ajansı yönlendirmek” olarak belirlenmiştir. 5449 sayılı Kanun da yer alan ve 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde tekrar edilen bu işlev, oldukça önemlidir. Özellikle “ajansı yönlendirmek” biçimindeki işlevi kalkınma kurulunun etkin bir biçimde işlemesi ve fonksiyon icra etmesini gerektirir.

Ancak uygulamaya bakıldığında, kalkınma kurullarının mevzuatla tanımlanan bu temel işlevi gereğince yerine getirip getirmediğine ilişkin soru işaretleri ortaya

¹⁰Bu ajansların kurulma sürecinde bazı tartışmalar da yaşanmıştır. Bu tartışmalara örnek olarak bkz. Birgül Ayman Güler, Merkezi Yatırım Destek Ajansı Işığında Bölgesel ‘Kalkınma’ Ajansları, <http://www.yayed.org/id198-incelemeler/ajanslar-sistemi-uzerine-b-a-guler.php#.X0JtL-gzZPY>. (e. t. 23.08.2020).

çıkılmaktadır. Nitekim 2014 yılında Devlet Denetleme Kurulunun kalkınma ajansları hakkında yapmış olduğu bir incelemede kalkınma kurulları için “uygulamada, kurul toplantılarına katılımın çok düşük düzeyde kaldığı, bunun kurulda temsil edilen tüm kesimlere sirayet ettiği, düşük katılım düzeyinin yıllar itibarıyla aşağı yönlü eğilimini devam ettirdiği, bazı ajanslarda kanunen yılda en az iki kez toplanması gereken kurulların bu zorunluluğa dahi riayet etmediği, kalkınma kurulunda temsil edilen bazı kurum ve kuruluşların kuruldaki üyeliklerinin düşürülmesini önemsemediği görülmüştür. Görüşüne başvurulmuş valiler, kalkınma kurulu başkanları ve kalkınma ajansı çalışanlarındaki hâkim ve ağırlıklı görüşün de kalkınma kurullarının etkin bir şekilde işlemediği yönünde olduğu anlaşılmıştır” biçiminde bir tespit yapılmıştır (DDK, 2014: 779).

Uygulamada yaşanan sorunları ve kalkınma ajansının genel değerlendirilmesi amacıyla DAKA Kalkınma Kurulu üyelerine yönelik olarak yüksek lisans tezi kapsamında bir alan araştırması yürütülmüştür. Alan araştırmasında kullanılan anket konu hakkında daha önce yürütülen çalışmalardan yararlanılarak araştırma kapsamında geliştirilmiştir.

Yapılan anket çalışması verilerine bakıldığında şu genel tespitlerden söz edilebilir:

- Kalkınma kurulu üyelerinin kurulun görevleri ve işleyişi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak; ajans genel sekreterliğinin yeterli bilgilendirme faaliyeti yürütmemesi, kurul üyelerinin yükledikleri görevi tam olarak sahiplenmemeleri ve görevin gereğini yerine getirmek için gerekli gayreti göstermemeleri gibi olgulardan söz edilebilir.
- “Ajans paydaşların görüş ve önerilerini dikkate almaktadır” ifadesi ile “Ajans bizlerin görüş ve önerilerini dikkate almaktadır” ifadelerine yönelik değerlendirme ortalamasının diğer ifadelere yönelik değerlendirmeye kıyasla düşük kalması, ajansın paylaşım ve katılım konusunda etkin mekanizma geliştiremediğine işaret etmektedir. Bu konuda yapılacak bir iyileştirme, bir taraftan kalkınma kurulu üyelerinin kendilerini daha değerli hissetmelerini sağlayacak, diğer taraftan Ajansın faaliyetlerinin etkinliğini arttıracaktır.
- DAKA kalkınma kurulu üyelerinin, Ajans için tahsis edilen mali kaynakları yeterli görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun TRB2 Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından en altta yer almasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu olumsuz durum, kalkınma kurulu üyelerinde daha fazla kaynak tahsisi beklentisini doğal olarak arttırmaktadır.
- Alan araştırmasında elde edilen bulgular, katılım konusunda ajansların bölgesel aktörlerden daha fazla yararlanılması yönünde bilinçli stratejiler yürütmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda sadece kalkınma kurulu üyeleri ile değil kurulda yer almayan aktörlerinde (ilçe belediyeleri vb.) görüşlerinin alınması ve sürece dâhil edilmesi, bölgesel kalkınma dinamiklerinin

harekete geçirilmesi bağlamında etkili olabilecektir.

- DAKA özelinde durum değerlendirildiğinde, Ajansın sadece gelirleri yöneten ve bunları dağıtan bir kurum olmaktan ziyade, proaktif bir tutum ve yaklaşım içinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.
- Yine Ajansın faaliyetlerine ilişkin bilgi paylaşımı sağlaması için daha fazla gayret içinde olması ve paydaşlarını bilgilendirmek için çok yönlü gayret içinde olması yararlı olacaktır. Bu durum Ajansa olan güveni arttıracaktır.
- Ajans faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında dış paydaşlar, özellikle üniversiteler ile yakın iş birliği içinde olması faaliyet etkinliğini arttıracaktır.
- Özellikle diğer illere göre az proje desteği alan illerin projelerinin DAKA uzmanları tarafından sunulması da bir çözüm olabilecektir. Yatırım destek ofislerinin buldukları illere hâkim olmaları proje hazırlama konusunda uzman kadrolarına sahip olmaları, etkili projelerin sayısını arttıracaktır. Bu sayede iller arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması gerçekleştirilecektir.

DAKA'nın 2018 yılı “destek bütçesi”nin gerçekleştirme yüzdesinin %38 olması (Sayıştay, 2019: 137), diğer kalkınma ajanslarına kıyasla nispeten iyi bir duruma işaret etmekle birlikte, sosyo-ekonomik kalkınma sıralamasının en sonunda yer alan TRB2 bölgesi için daha iyi bir performansla ihtiyaç olduğu da ortadadır.

Kaynakça

- Almalı, V. (2016). Türkiye’de kalkınma ajansları Doğu Anadolu Kalkınma ajansı örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunç, Ö. F. ve Almalı, V. (2016). Fakirlik Kısır Döngüsünün Kırılmasında Kalkınma Ajanslarının Rolü: DAKA Örneği. *Muş: ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*. 634-645.
- Atak, A. (2011). Bölgesel Kalkınma ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Galatasaray Üniversitesi SBE.
- Bozkurt, Ö. Ergun, T. Ve Sezen, S. (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü, Bölge*. Ankara: TODAİE.
- Can, E. (2011). *Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü İzmir Kalkınma Ajansı Örneği*. İzmir: Altın Nokta Yayınevi.
- Cohen, L., Lawrence, M. Ve Morrison, K. (2005). *Research Methods in Education*. New York: Routledge Falmer.
- DAKA (2019), Faaliyet Raporu, Çevrimiçi Adresi: https://www.daka.org.tr/panel/files/files/arsiv/Kurumsal%20Raporlar/Faaliyet%20Raporlar%20C4%B1/2019_Faaliyet_raporu.pdf. (e. t. 25.08.2020)

- TRB2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı, Çevrimiçi Adresi: https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/trb2_2014_2023_bp.pdf, (e. t. 27.08.2020).
- DDK (2014). *Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu Araştırma ve İnceleme Raporu*, Ankara: DDK.
- De Kruijf, H.A. ve Van Vuuren, D.P. (1998). Following Sustainable Development İn Relation to the North-South Dialogue: Ecosystem Health and Sustainability Indicators. *Ecotoxicology and Environmental Safety*. (40): 4-14.
- Deviren, V. N. ve Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*. (44): 1-35(Erişim Tarihi: 10.12.15).<http://www.akademikbakis.org>.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2000). *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Kalkınma Özel İhtisas Raporu*. Ankara: DPT: 2502 – ÖİK: 523.
- Dura, Y. C. (2007). Dünya Uygulamaları Bağlamında Kalkınma Ajanslarının Yapısal Analizi. *Türk İdare Dergisi*.(455): 141-171
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (DÇKK) (1991), *Ortak Geleceğimiz*. B. Çorakçı (çev.) 3. baskı, TÇSV Yayını, Ankara.
- Fidan, M. E. ve Cinit, H. (2014). Muhasebe Meslek Mensuplarının Eğitim Düzeyleri ile Muhasebe Standartlarına Yönelik Algıları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Marmara Bölgesi Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 16 (26): 72-85.
- Halkier, H. (2006). Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Çok Düzlemli Yönetişim: Avrupa Perspektifi. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*. 7-8 Eylül, ODTÜ Mimarlık Amfisi.
- Hughes, J. (1998). The Role of Development Agencies in Regional Policy: An Academic and Practitioner Approach. *Urban Studies*, 35(4): 615-626
- SEGE-2017 (2019), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, *Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 3*. ISBN: 978-605-7679-02-4
- Kalkınma Ajansları 2012 Yılı Genel Faaliyet Raporu (2013). *Ankara: Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü*.
- Kalkınma Ajansları 2018 Yılı Genel Faaliyet Raporu (t. y). *Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü*.
- Kalkınma Ajansları 2019 Yılı Genel Faaliyet Raporu (t. y.). *Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü*.
- Keleş, R. (2011). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçberber, S. (2006). Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi. *Sayıştay Dergisi*. (61): 37-55.
- Myrdal, G. (1974). What is development? *Journal of Economic Issues*, 8(4), 729-736.
- OECD, (2009). Organising for local development: The Role of Local Development Agencies. Summary Report. 26-27 November, Working Document, CFE/LEED. www.oecd.org/dataoecd/54/41/44682618.pdf?contenId=446. (e. t. 10.11.15).
- Özen, P. (2005). *Bölge Kalkınma Ajansları*. TEPAV Yayınları. Ankara.
- Özen, P. A ve Özmen Y. (2010).“Öğrenen Bölgeler” Perspektifinde AB Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimi, Mevcut Durumu ve Türkiye'nin Alacağı Dersler”, B. Akgül ve N. Uzay (Ed.), *Kalkınma Ajansları Üzerine Seçme Yazılar*, içinde (221-270), Bursa, Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Özmen, F. (2008). “AB Sürecinde Türkiye Kalkınma Ajanslarının Karşılaşabilecekleri Temel Sorunlar” *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 327-340.
- Sayıştay (2019). 2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu, T. C. Sayıştay Başkanlığı, Ankara.
- Sen, A. (2000). Development as Freedom. *Published by Alfred A. Knopf*. New York.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *ÇOMÜ Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 6(2): 35-54.
- Slim, H. (1995). What is development? *Development in Practice*, 5(2), 143-148.
- Tavşancıl, E. (2010), *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Akademi. Ankara.
- Turan, M. (2005). Bölgesel Kalkınma Programları. *Bölgesel Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* (Der. Menaf Turan). Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Çeştepe, H. (2004). Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi. *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*. (Der. Sami Taban ve Muhsin Kar). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Worldbank, (2015), [Worldbank.org,http://info.worldbank.org/etools/docs/library/166856/UCMP/UCMP/7_leda.html](http://info.worldbank.org/etools/docs/library/166856/UCMP/UCMP/7_leda.html). (e. t. Tarihi: 08.07.2015).
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). (Erişim Tarihi: 07.12.2015)<http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.
- Yamen, M. (2009). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma. (Erişim Tarihi: 26.08.2020). <http://www.slideshare.net/bilimalim/trkiyede-blgesel-kalkinma>.

Ekler**Ek 1.**Kalkınma Ajansları ve DAKA Ölçeği ve Kodları

İfadeler/Önermeler	Kod
1. Kalkınma ajanslarının kurulması yerel kalkınma açısından yararlı olmuştur	KA1
2. DAKA'nın Kalkınma Kurulunda bulunmaktan memnunum	KA2
3. DAKA bulunduğum ilin kalkınmasına önemli bir katkı yapmaktadır	KA3
4. DAKA'nın iletişim kanalları (sosyal medya, web sitesi) yeterli ve günceldir	KA4
5. DAKA bölge için olmazsa olmaz bir kurumdur	KA5
6. Ajans paydaşların görüş ve önerilerini dikkate almaktadır	KA6
7. Faaliyet raporları, kalkınma kurulu raporları ve yönetim kurulu raporları düzenli olarak yayımlanmaktadır	KA7

Ek 2. DAKA'nın İdari Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri Ölçeği ve Kodları

İfadeler/Önermeler	Kod
1. Kalkınma ajansı kurumsallaşmasını tamamlamıştır	İDF1
2. Ajansın fiziksel imkânları yeterli düzeydedir	İDF2
3. Kalkınma ajansının destekleri bölge ihtiyaçlarına uygundur	İDF3
4. Kalkınma ajansı faaliyetlerinde tarafsız ve adil yaklaşım sergiler	İDF4
5. Kalkınma ajansı faaliyetlerini şeffaflıkla yürütür	İDF5
6. Kalkınma ajansının gelir ve giderleri şeffaf bir şekilde açıklanmaktadır	İDF6
7. Ajans merkezi ile iller arasında etkin bir koordinasyon	İDF7

vardır	
8. Kalkınma Kurulu toplantılarına katılım yüksektir	İDF8
9. Ajans bizlerin görüş ve önerilerini dikkate almaktadır	İDF9
10. DAKA'nın Genel Sekreterine ve diğer personeline ulaşmak kolaydır	İDF10
11. Ajans çalışanları yeterli düzeyde mesleki bilgi ve uzmanlığa sahiptir	İDF11
12. DAKA Yönetim Kurulu etkin bir biçimde çalışmaktadır	İDF12
13. Genel olarak değerlendirildiğinde DAKA'nın iyi çalıştığı söylenebilir	İDF13

Ek 3. DAKA Tarafından Desteklenen Projeler Ölçeği ve Kodları

İfadeler /Önermeler	Kod
1. Desteklenecek projelerin değerlendirilmesi ve seçilmesi süreci adil ve tarafsız bir biçimde yapılmaktadır	P1
2. Proje duyuruları zamanında ve iyi bir biçimde yapılmaktadır	P2
3. Desteklenen projeler yerel ihtiyaçlar açısından uygundur	P3
4. Proje hazırlama konusunda ajans, ilgililere yeterli desteği sağlamaktadır	P4
5. Mali kaynaklar bölge için ihtiyaç duyulan projeleri desteklemek için yeterlidir	P5
6. Desteklenen projelerin denetimi etkin bir şekilde yapılmaktadır.	P6
7. Proje destekleme konusunda, iller arasında ayırım yapılmaktadır	P7
8. Desteklenen projelerin başarılı olduğu kanaatindeyim	P8

Araştırma Makalesi • Research Article

Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği*

Investigation of R & D Expenditures and Export Relations: The Case of Turkey

Hüseyin Coşkun^a, Hakan Eygü^{b,*}

^a Öğr. Gör. Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Finans Bankacılık ve Sigorta Bölümü, Bayburt/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4557-9813

^b Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, 25240, Erzurum/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4104-2368

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 02 Kasım 2020

Kabul tarihi: 09 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Ar-Ge Harcamaları
İhracat, Zaman Serileri,
ARDL Sınır Testi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının ihracat üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla 1990-2018 dönemi yıllık harcamaları, ihracat, reel efektif döviz kuru ve en çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama kişi başı gayri safi yurtiçi hasılası verileri kullanılarak ARDL modeli kurulmuştur. ARDL sınır testi ile eşbütünlük ilişkisinin varlığı test edilmiş ve değişkenlerin uzun dönem ve kısa dönem dinamikleri incelenmiştir. Analiz sonuçlarında en çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama kişi başı gayri safi yurt içi hasılasının kısa vadede ihracatı etkilemediği ancak uzun dönemde pozitif etkilediği, reel efektif döviz kurunun ihracatı kısa ve uzun dönemde pozitif etkilediği görülmüştür. Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerinde kısa dönemde negatif etkisinin olduğu ancak uzun dönem dengesinde sapmaların dengeye gelmesiyle birlikte Ar-Ge harcamalarının ihracatı uzun dönemde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 02 July 2020

Received in revised form 02 November 2020

Accepted 09 November 2020

Keywords:

R&D Expenditures
Export Time Series
ARDL Limit Test

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the impact on Turkey exports of Research and Development (R & D) spending in the economy. For this purpose, the ARDL model was established using the annual R & D expenditures of 1990-2018, exports, real effective exchange rate and average per capita gross domestic product data of the 20 most exported countries. The existence of cointegration relationship was tested with ARDL boundary test and long term and short term dynamics of variables were examined. As a result of the analysis, it was observed that the average per capita gross domestic product of the 20 most exported countries did not affect exports in the short term but positively affected the long term, and the real effective exchange rate positively affected the exports in the short and long term. It was determined that R&D expenditures had a negative effect on exports in the short term, but with deviations from the long-term balance, R&D expenditures had a positive impact on exports in the long term.

1. Giriş

Avrupa'da Sanayi Devrimiyle birlikte sanayi alanında meydana gelen gelişmeler ve ülkelerin bu gelişmelere ayak uydurma hızları, rekabet üstünlüğü kazanmalarını sağlamıştır. Aynı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu bir yandan çıkan iç karışıklıklarla mücadele etmekte bir yandan

da pek çok farklı cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Savaşlar nedeniyle toprak kayıpları gelir kayıplarına neden olurken, sermaye kayıplarının yaşanması çöküş sürecini hızlandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla bağımsızlık mücadelesi veren bir millet, Kurtuluş Savaşıyla birlikte, deyim yerindeyse küllerinden doğarak 1923 yılında Türkiye

* Bu çalışma birinci yazarın 2020 yılında Doç. Dr. Hakan Eygü danışmanlığında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Türkiye'de Ar-Ge Harcamalarının İhracat Üzerindeki Etkisinin Ardl Yöntemiyle Araştırılması" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hcoskun@bayburt.edu.tr

Cumhuriyetini kurmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar farklı dönemlerde farklı dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Bu politikaların, başarılı ya da başarısız olmasının nedeni, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yaşanan kriz ve ekonomik olaylardır. Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca dış ticaretle ilgili uygulanan kısmen başarıya ulaşmış ya da başarısız olmuş pek çok politika denenmiştir. Yakın geçmişimizde uygulamaya koyulmuş ve günümüzde de uygulanan en önemli politikalardan birisi ihracata yönelik büyüme politikalarıdır. 24 Ocak 1980 yılında günümüzde 24 Ocak kararları olarak anılan ekonomik serbestleşme hareketleri ihracat kavramının ülke ekonomisi açısından önemini daha da arttırmıştır.

Ülkelerin ihracat potansiyellerini artırabilmelerinin ön koşullarından birisi, dış piyasalarda rekabet avantajı sağlayabilecek, yeni ürün ya da rakip ürünlere göre farklı özellik ve standartlarda üretilmiş ürünlerden geçmektedir. Bir ülkenin ihracat potansiyelini arttırabilmesi ve rekabet avantajı yakalayabileceği yenilik üretmekten geçmektedir. Bilindiği üzere yenilik üretebilmenin ön koşulu da Ar-Ge harcamaları ve faaliyetleridir. Bir ülke Ar-Ge faaliyetlerine ne kadar önem verirse o kadar yenilik üretebilme ve rekabet avantajı yakalayabilme şansına sahip olabilecektir. Çünkü yenilik, Ar-Ge faaliyetlerinin bir çıktısıdır. Bir ülkede Ar-Ge harcamalarına ayrılan pay ne kadar artarsa, Ar-Ge faaliyetleri de oransal olarak artmakta ve yeni mal ya da hizmet üretebilme şansı da o kadar artmaktadır. Bu nedenle ihracat potansiyelini arttırmak isteyen ülkelerin, Ar-Ge'ye ayırdıkları payları arttırmaları gerekmektedir.

Ar-Ge harcamalarının yenilik üretmede ve dolayısıyla ihracatta rekabetçi olmada önemli bir yerinin olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle Ar-Ge faaliyetlerinin makro etkileri güncel ve önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin giderek artan öneminden dolayı çalışmanın amacı, 1990-2018 döneminde Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki kısa ve uzun dönem etkisini Türkiye ekonomisi özelinde incelemek olarak belirlenmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Ar-Ge kavramı özellikle son yıllarda üzerinde fazlaca durulan bir kavram haline gelmiştir. Ar-Ge' nin önemini koruması, Ar-Ge üzerinde çalışmalar yapılmasına ve bunun sonucu olarak farklı kaynaklarda ve çalışmalarda farklı tanımlamalarla karşılaşmamıza neden olmuştur.

OECD ülkeleri uzmanlarınca araştırma ve deneysel geliştirme göstergelerine standart oluşturma amacıyla hazırlanan ve çevirisini Tübitak'ın yaptığı Frascati Kılavuzu'nda Ar-Ge, "insan, kültür ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının arttırılması ve bu dağarcığın yeni uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmalar" olarak tanımlanmaktadır (Frascati Kılavuzu, 2002: 30).

Stokey (1995)' e göre ise Ar-Ge, yenilik aktivitelerinin genel toplamıdır ve gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir.

Türkiye' de ilk olarak 1993 yılında Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin veriler düzenlenmeye başlanmıştır. 1993 yılında yapılan ilk Ar-Ge anketinde geçmiş yıllara ait veriler de toplanmıştır. Devam eden yıllarda Ar-Ge verilerinin kayıt altına alınması işlemi devam etmiştir. Ar-Ge verileri, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün hazırlamış olduğu Frascati Kılavuzunda tanımlanan yöntemle uygun bir şekilde hazırlanmaktadır. Bu belgede tanımlanan Ar-Ge, bazı araştırmacılar tarafından dar kapsamlı bir tanım olduğu yönünde eleştirilmesine rağmen, uluslararası karşılaştırmalara imkân tanıdığı için yaygın olarak kullanılmaktadır (Taymaz, 2014: 162).

Dünya çapında bir güç olmak isteyen ülkeler; devamlı yenilenen ekonomik düzende geri planda kalmamak, rekabet ortamında söz sahibi olmak ve dünya ticaretindeki payını artırarak devam ettirmek için ekonomik bağımsızlıklarına da olumlu etki eden Ar-Ge 'ye büyük önem vermektedirler.

Küreselleşmeyle birlikte ülkelerin veya firmaların küresel piyasalardan daha fazla pay alabilmesi ve büyümenin sürekli hale getirilebilmesi için gerek firma bazında gerekse ülke bazında ihracat kavramı kilit rol üstlenmektedir. İhracat kavramı, bu rolü üstlenirken aynı zamanda firma ya da ülkelerin küresel piyasalara açılarak kendilerini geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ihracat kavramı hem firmalar açısından hem de ülkeler açısından önemli bir durumdur.

İhracat, uzmanlaşmayı ve ekonomik etkinliği teşvik etme özelliğine sahiptir. Bu durumda, ülkenin elinde bulundurduğu kaynakların etkin bir biçimde değerlendirilmesine, pazarlama potansiyeli olan ürünlere yoğunlaşmasına ve daha etkin üretim, pazarlama ve dağıtım faaliyetlerinin yapılmasına olanak sağlar. Bununla birlikte, teknolojik gelişmelerin takip edilmesini ve bu gelişmelerin piyasaya aktarılmasını teşvik eden bir süreçtir (Paçaman, 2010: 4).

1980' li yılların başlarına kadar iktisatçılar Ar-Ge ve teknolojinin büyüme üzerindeki etkisinin dışsal olduğunu varsaymışlar ve teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkisini açıklamakta güçlük çekmişlerdir. Sonraki yıllarda, yeni klasik iktisatçılar teknolojik gelişmeyi içsel olarak açıklamışlar ve "İçsel Büyüme Teorileri" geliştirmişlerdir. Ar-Ge tabanlı büyüme modellerinde teknolojik gelişmenin ana kaynağı firmaların kendi bünyelerinde yaptıkları Ar-Ge faaliyetleri olduğu kabul etmişlerdir. Günümüzde ise ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerindeki farkındalıklarının ekonomik gelişmişlik düzeylerinde de farkındalığa neden olduğu kabul edilmiştir (Erdoğan ve Canbay, 2016: 40).

Yakın geçmişimizde uygulamaya koyulmuş ve günümüzde de uygulanan en önemli politikalardan birisi ihracata yönelik büyüme politikalarıdır. 24 Ocak 1980 yılında günümüzde 24 Ocak kararları olarak anılan ekonomik serbestleşme hareketleri ihracat kavramının ülke ekonomisi açısından önemini daha da arttırmıştır.

3. Literatür Taraması

Ar-Ge faaliyetlerinin makro etkileri ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmalarda genellikle Ar-Ge ile büyüme ilişkisinin incelendiği, Ar-Ge ve ihracat ilişkisini inceleyen çalışmalar az sayıda kaldığı görülmüştür. Bunun yanında Ar-Ge ve ihracat ilişkisini Türkiye ekonomisi özelinde inceleyen çalışmaların sayısının çok daha az olduğu görülmektedir.

3.1. Türkiye İçin Yapılan Çalışmalar

Canbay (2020) Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında 2004-2017 dönemi Türkiye için Ar-Ge harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı ve ihracat verilerini kullanmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımıyla değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ar-Ge harcamalarının hem kısa hem uzun dönemde ihracatı arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Dereli ve Salgar (2019) Ar-Ge harcamaları ve büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmalarında 1990-2015 dönemi Ar-Ge harcamaları ve gayri safi yurtiçi hasıla verileri kullanmışlardır. Uzun dönemli ilişkinin tespitinde Johansen Eşbütünleşme testinden, ilişkinin yönünün tespitinde vektör hata düzeltme modeline dayalı Granger Nedensellik testinden faydalanmışlardır. Sonuç olarak Ar-Ge harcamaları ile gayri safi yurtiçi hasıla arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin çift yönlü olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Acaravcı, Akalin ve Erdoğan (2019) Türkiye ekonomisinde Ar-Ge harcamalarının kişi başı reel ihracata etkilerini inceledikleri çalışmalarında 1990-2014 yıllık verilerini kullanarak zaman serisi analizi yapmışlardır. Kişi başı reel ihracat, reel Ar-Ge harcamaları, reel efektif döviz kuru ve Türkiye' nin en çok ihracat yaptığı 20 ülkenin kişi başı reel geliri değişken olarak aldıkları modelde ARDL sınır testi yaklaşımından faydalanmışlardır. Çalışma sonucunda Ar-Ge harcamaları ve en çok ihracat yapılan 20 ülkenin kişi başı reel gelirindeki bir artışın, Türkiye kişi başı reel ihracatını pozitif; reel döviz kurundaki değer artışının ise Türkiye kişi başı reel ihracatını negatif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Koçakoğlu ve Bayraktar (2019) Ar-Ge harcamaları, patent başvuru ve yüksek teknoloji ürün ihracatı arasındaki ilişkiyi doğrusal regresyon analizi ile incelemişlerdir. Sonuç olarak patent başvuruları harcamaları ile yüksek teknoloji ürün ihracatının yıllık ihracata oranı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatının yıllık ihracata oranını olumlu etkilediğini tespit etmiştir.

Külünk (2018) çalışmasında 1996-2016 yılları gayri safi yurtiçi hasıla, Ar-Ge harcamaları ve ihracat verilerini kullanarak doğrusal regresyon analizi yapmış ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerinde pozitif etkisi olduğu, Ar-Ge harcamaları ile gayri safi yurtiçi hasıla arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Alçın ve Güriş (2017) yaptıkları çalışmada, 1990-2012 dönemi toplam Ar-Ge harcamaları, özel kesim Ar-Ge harcamaları ve kamu kesimi Ar-Ge harcamaları ile makina ihracatı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Otoregresif dağılım gecikmesi testi (ADL) kullanılan çalışmada özel kesim Ar-Ge ve toplam Ar-Ge harcamaları değişkenleri ile makina ihracatı arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Kamu kesimi Ar-Ge harcamaları değişkeni ile makine ihracatı arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır.

Çetin (2016) çalışmasında Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürünü ihracatına etkisini araştırmıştır. 1996- 2013 dönemi verilerini kullandığı çalışmasında Panel Granger nedensellik ve rassal etkiler tahmin yöntemlerinden faydalanmıştır. Sonuçta Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatının nedeni olduğu, ayrıca pozitif ve anlamlı etki ettiği tespit etmiştir.

Özsağır ve Çütcü (2015) 1980-2013 dönemi Türkiye için inovasyon ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişken olarak dış ticaret ve patent sayılarını aldığı çalışmasında veri analizinde Johansen eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modelinden faydalanmışlardır. Analiz sonuçlarında dış ticaret ile patent sayıları arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) sonucunda da patent sayıları ile dış ticaret arasında çift yönlü ve pozitif bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Köse ve Yıldırım (2015) Türkiye üzerinde yaptığı çalışmalarında, Ar-Ge harcamaları ve patent harcamaları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1989- 2013 dönemi Ar-Ge harcamaları, patent harcamaları ve ihracat verileri kullanmışlardır. Basit regresyon analizi sonucunda AR-GE harcamalarındaki 1 birimlik artışın ihracatı 0.0839 birim arttırdığı, patent harcamalarındaki 1 birimlik artışın ihracat harcamalarını 0.0029 birim arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda da ihracat ve Ar-Ge harcamaları arasında karşılıklı, Ar-Ge harcamaları ile patent harcamaları arasında karşılıklı bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

3.2. Diğer Ülkeler İçin Yapılan Çalışmalar

Sarıdoğan (2019) çalışmasında, 2000-2016 Türkiye ve 28 Avrupa Birliği ülkesi verileri kullanarak Ar-Ge harcamaları ve yüksek teknoloji ürün ihracatı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Ar-Ge harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı ve yüksek teknoloji ürün ihracatı verileri kullanarak analizlerini yapmıştır. Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasında uzun dönemli istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki olduğunu ve Ar-ge harcamalarındaki %1' lik bir artışın yüksek teknoloji ürün ihracatını %0,58 arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Çakmak ve Yıldız (2018), 1998-2013 dönemini kapsayan çalışmalarında, teknolojik inovasyonun ihracat üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmışlardır. Türkiye ve AB-15 ülkeleri üzerinde yaptığı çalışmada bağımlı değişken olarak yaygın ve yoğun ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı, bağımsız değişken olarak teknolojik inovasyon endeksi,

reel döviz kuru endeksi ve kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla verileri kullanılmıştır. Panel ARDL yöntemini kullandıkları çalışmalarında teknolojik inovasyonun yaygın ihracat üzerinde etkisi olduğuna dair kuvvetli sonuçlar elde edememiş, yoğun ihracatın üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Dumrul ve Kılıçarslan (2018) 2000-2015 dönemi 16 OECD ülkesi verileri kullanarak Ar-Ge faaliyetlerinin ihracat üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Uzun dönemli ilişkinin varlığının tespitinde Pedroni ve Kao panel eşbütünleşme testleri, uzun dönem katsayıları elde etmek için panel FMOLS ve DOLS tahmin edicileri kullanmışlardır. Eş bütünleşme testi sonucunda Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarında Ar-Ge harcamalarının işaretinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu tespit etmişlerdir.

Özkan ve Yılmaz (2017) 12 AB ülkesi ve Türkiye için 1996-2015 dönemi verileri kullanarak Ar-Ge harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payının ileri teknoloji ürünü ihracatının toplam ihracat içindeki payı ve gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile ilişkiyi test etmişlerdir. Yapılan testler sonucunda Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürünü ihracatı ve gayri safi yurtiçi hasılayı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Dam (2016) 1996-2012 dönemi 21 OECD ülkesi ihracat ve kamu ve özel kesim Ar-Ge harcamaları verilerini kullanarak Ar-Ge yatırımlarının dış ticaret performansına etkisi incelemiştir. Panel nedensellik ve panel eş bütünleşme testlerinden faydalandığı çalışmada uzun dönemde ihracat ve Ar-Ge değişkenlerinin eşbütünleşik oldukları ve ihracattan Ar-Ge harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayılarına göre de Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik artışın OECD ülkelerinin ihracatını %0,35 oranında artacağı bulgusuna ulaşmıştır.

Kılıç, Bayar ve Özekicioğlu (2014) çalışmalarında 1996-2011 dönemi G-8 ülkeleri verileriyle yaptıkları çalışmada Ar-Ge harcamaları ile yüksek teknoloji ürünü ihracatı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bağımlı değişken olarak yüksek teknoloji ürünü ihracatının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı, bağımsız değişken olarak Ar-Ge harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı ve kontrol değişkeni olarak reel efektif döviz kurunu kullandıkları modeli Panel EKK yöntemi ile tahmin etmişlerdir. Tahmin sonucunda, G-8 ülkeleri için reel efektif döviz kuru ve Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürünü ihracatı üzerinde etkilerinin olduğu ve bu etkinin pozitif yönlü olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Ar-Ge harcamaları ile yüksek teknoloji ürünü ihracatı arasında ve Ar-Ge harcamaları ve reel efektif döviz kuru arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi, yüksek teknoloji ürünü ihracatından reel efektif döviz kuruna tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Meo ve Usmani (2014) Avrupa ülkelerinin Ar-Ge harcamalarının araştırma yayınları, patent sayıları ve ileri teknoloji ihracatı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 1996-2011 dönemi 47 Avrupa ülkesi için kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla, Ar-Ge harcamaları, üniversite sayısı, endeksli bilimsel dergiler, yüksek teknoloji ihracatı ve patent sayısı verilerini kullanmışlardır. Pearson korelasyon analizi yaptıkları çalışmalarında Ar-Ge'ye daha fazla harcama yapan, daha fazla üniversiteye sahip olan ülkelerin daha fazla patent ürettikleri ve yüksek teknoloji ihracatı yaptıkları sonucuna varmışlardır.

Sandu ve Ciocanel (2014) yaptıkları çalışmada 2006-2010 dönemi Lüksemburg hariç tüm AB-27 ülkeleri için kamu ve özel sektör Ar-Ge harcamaları hacmi ile AB ülkelerinde yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analizler sonucunda kamu ve özel sektör harcamaları ile yüksek teknoloji ihracatı arasında nedensel bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca toplam Ar-Ge harcama hacmi ile yüksek teknoloji ihracatı düzeyi arasında, ülkeler arasında değişkenlik gösteren pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir. Özel Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ihracatı üzerindeki etkisinin kamu Ar-Ge harcamalarından daha güçlü olduğu belirtilmiştir.

Bojnec ve Ferto (2011) çalışmalarında 1995-2003 dönemi 18 OECD ülkesi verileriyle Ar-Ge harcamaları ve imalat sanayi ihracatı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuç olarak Ar-Ge harcamaları ile imalat sanayi ticareti arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Dash ve Narasimhan (2011) 1993-2004 dönemi Hindistan verileri ile döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki geçişkenliğini ölçmüştür. Çalışmada Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modellerini kullanarak döviz kurundan ihracata doğru tam bir geçişten söz edilemeyeceği, döviz kurundan ithalata doğru bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Salim ve Bloch (2009) Ar-Ge harcamaları ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1975-2002 dönemi Avustralya verileri kullanılarak Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger Nedensellik Testi kullanmışlardır. Analiz sonuçlarında değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu ve Ar-Ge harcamalarından ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir.

Rodriguez ve Rodriguez (2005) çalışmalarında Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. 1998-1999 dönemi İspanya imalat firmaları verileri kullanarak analizlerini yapmışlardır. Analiz sonuçlarında Ar-Ge harcamalarının ihracatı pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

4. Veri Seti, Model ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye'de Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla 1990 – 2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak zaman serileri analizinden faydalanılmıştır. Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki ilişkiyi daha net tespit edebilmek için kontrol

değişkeni olarak reel efektif döviz kuru ve en çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama reel kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla değişkenleri modele dâhil edilmiştir. Ar-Ge harcamalarını temsilen Ar-Ge yoğunluğu (gayri safi yurtiçi hasıladan Ar-Ge' ye ayrılan pay) verileri kullanılmıştır. İhracat ve kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla serileri 2009 bazlı deflatör kullanılarak reel hale getirilmiştir.

İhracat verileri Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından, Ar-Ge yoğunluğu verileri OECD veri tabanından, en çok ihracat yapılan ülkelerin kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla verileri Dünya Bankası veri tabanından, reel efektif döviz kuru verileri www.bruegel.org internet sitesinden elde edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler Ve Açıklamaları

Değişken	Değişken adı	Açıklama
EX	İhracat	Türkiye'nin toplam ihracatı (TL)
RDP	Ar-Ge Yoğunluğu	Ar-Ge' ye gayri safi yurtiçi hasıla dan ayrılan pay (%)
DK	Reel Efektif Döviz Kuru	Yıllık reel efektif döviz kuru
GDP	Kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	En çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama kişi başı gayri safi yurtiçi hasılası (TL)

Literatürde ihracat modellerinde birçok bağımsız değişken modele dâhil edilebilmektedir. Bu çalışmada bağımsız değişken olarak reel Ar-Ge harcamalarının yanı sıra reel efektif döviz kuru ve reel gayri safi yurtiçi hasıla değişkenleri kontrol değişken olarak model dâhil edilmiş ve matematiksel kalıp aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$$LNEX = \beta_0 + \beta_1 LNRDP_t + \beta_2 LNGDP_t + \beta_3 LNDK_t + \varepsilon_t$$

Kurulan logaritmik doğrusal modelde LNEX doğal logaritması alınmış reel ihracatı, LNRDP doğal logaritması alınmış reel Ar-Ge yoğunluğunu, LNGDP doğal logaritması alınmış en çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılasını ve LNDK doğal logaritması alınmış reel efektif döviz kuru temsil etmektedir. β ' lar ilgili değişkenin katsayısını ve aynı zamanda esneklik katsayılarını ifade etmektedir. ε_t ' ler hata terimini temsil etmektedir.

Uygulama kısmında değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips Perron testleriyle, değişkenler arasındaki eşbütünlüğün varlığı ARDL Sınır Testi yaklaşımıyla incelenmiştir.

5. Uygulama

Çalışmanın bu kısmında birim kök testleri ve ARDL modelinin uygulama sonuçları verilecektir. Serilerin durağanlıkları Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips Perron testleriyle belirlenmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımı ile eşbütünlük ilişkisinin varlığı ve sonrasında uzun

dönem ve kısa dönem ilişkileri incelenmiş olup yapılan analizler için Eviews 10 programı kullanılmıştır.

5.1. Durağanlığın İncelenmesi

Birim kök testleri ile serilerin durağan olup olmadıkları ve durağanlık seviyeleri tespit edilir. Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde gerçeği yansıtmayan sonuçlar elde edilebileceği için analizlere başlamadan önce serilerin durağanlıklarına ve durağanlık seviyelerine bakılması gerekmektedir.

Serilerin durağanlığının tespitinde yapısal kırılmaları dikkate alan veya yapısal kırılmaları dikkate almayan sıradan birim kök testleri kullanılabilir. Sıradan birim kök testlerinin seriyi durağan bulurlarsa yapısal kırılmalı birim kök testlerini yapmanın anlamı olmayabilir. Ancak sıradan birim kök testlerinin durağan dışı bulunduğu durumlarda durağan dışılığın yapısal kırılmadan kaynaklanıp kaynaklanmadığının tespiti için yapısal kırılmalı birim kök testleri yapılabilir (Mert ve Çağlar, 2019: 125). Bu çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron testlerinin uygulanması benimsenmiş ve bu testler ile serilerin durağanlık seviyeleri tespit edilmiştir.

Kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips Perron birim kök testlerinde sıfır hipotezi serilerin birim kök içerdiği şeklinde kurulmaktadır. Bu durumda test sonuçlarında olasılık değerlerinin %1, %5 ve %10 seviyelerinden küçük çıkması o önem seviyesinde sıfır hipotezini reddetmemiz, yani serinin birim kök içermediği (durağan olduğu) anlamına gelmektedir. Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök test sonuçları Tablo 2' de, Phillips Perron birim kök test sonuçları Tablo 3' te verilmiştir.

Tablo 2. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Test Sonuçları

		Düzeyde				
		LNEX	LNRDP	LNGDP	LNDK	
Sabit	t-	-0.3884	0.0585	-1.5825	-1.4895	
	li					
		c				
		prob.	0.8982	0.9561	0.4780	0.5241
Sabit	t-	-3.3608	-3.3999	-1.2636	-0.1389	
	li					
		c				
		prob.	0.0773*	0.0717*	0.8763	0.9912
		Birinci Farkta				
Sabit	t-	-6.0171	-5.3850	-5.9653	-6.5793	
	li					
		c				
		prob.	0.0000**	0.0003**	0.0000**	0.0000**
			*	*	*	*
Sabit	t-	-5.8968	-7.1484	-6.1578	-6.7444	
	li					
		c				
		prob.	0.0003*	0.0000*	0.0001*	0.0000*
			**	**	**	**

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenmiştir.

Tablo 3. Phillips Perron Birim Kök Test Sonuçları

		Düzeyde			
		LNEX	LNRDP	LNGDP	LNDK
Sabitli	t- statistic	0.2175	-1.2777	-1.4985	-1.4033
	prob.	0.9689	0.6255	0.5196	0.5663
Sabitli – trendli	t- statistic	-2.8905	-3.5695	-1.1076	-1.0645
	prob.	0.1803	0.0511*	0.9097	0.9175
		Birinci Farkta			
Sabitli	t- statistic	-6.2325	-7.1245	-5.9637	-6.5056
	prob.	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***
Sabitli – trendli	t- statistic	-6.0872	-6.9920	-6.1696	-6.7266
	prob.	0.0002***	0.0000***	0.0001***	0.0000***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenmiştir.

Her iki test sonuçlarına göre seriler düzey değerlerinde birim kök içermektedir, yani durağan değillerdir. Ancak birinci farkları alındığında birim kök içermedikleri yani serilerin durağan oldukları görülmektedir. Aynı seviyede durağan olan değişkenlerin eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını test etmek için birçok farklı yöntem kullanılabilir. Bu çalışmada ARDL sınır testi kullanılması nedeni, düşük sayıdaki gözlemden oluşan veriler için yapılan analizlerde daha sağlıklı sonuçlar vermesi ve kısıtsız hata düzeltme modeli kullanması avantajlarının varlığıdır.

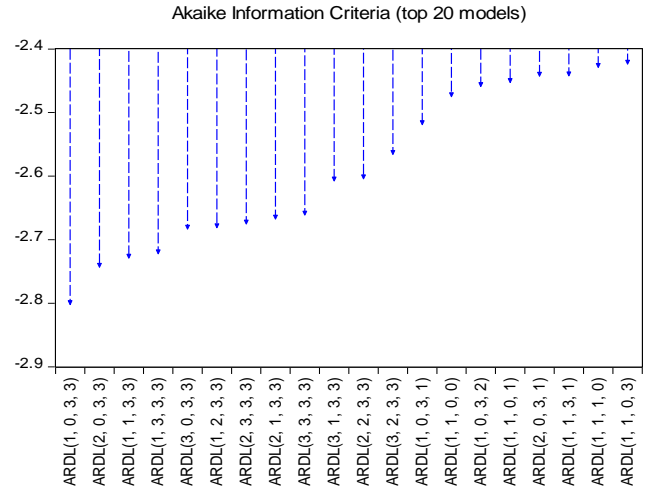
5.2. ARDL Sınır Testi

ARDL sınır testinin yapılabilmesi için ilk aşamada uygun gecikme uzunluğu belirlenmesi gerekmektedir. Çalışma da uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Gecikme uzunlukları Tablo 4' te verilmiştir.

Tablo 4. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme sayısı	FPE	AIC	SC	HQ
0	1.82e-07	-4.1692	-3.9756	-4.1134
1	1.62e-09	-8.9110	-7.943*	-8.5761
2	3.78e-09	-8.1613	-6.4193	-7.6596
3	1.59e-09*	-9.300*	-6.7844	-8.6323*

Belirlenen gecikme uzunluğu doğrultusunda uygun ARDL modeli Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir ve sonuçlar Şekil 1' de gösterilmiştir. Akaike bilgi kriterine göre uygun ARDL modeli ARDL(1,0,3,3) olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. AIC Bilgi Kriterine Göre Model Seçimi

Eşbütünlüşme ilişkisinin varlığının tespitinde kullanılan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 5' te verilmiştir.

Tablo 5. Sınır Testi Sonuçları

F Bounds Test				
Sıfır hipotezi: Eşbütünlüşme yok				
k	F istatistiği	Önem seviyesi	Alt sınır	Üst sınır
3	26.24449	10%	2.37	3.2
		5%	2.79	3.67
		2.5%	3.15	4.08
		1%	3.65	4.66

Tablo 5 incelendiğinde hesaplanan *F* istatistik değerinin tüm önem seviyelerinde üst sınırın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu halde eşbütünlüşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Eşbütünlüşme ilişkisi olduğu durumda uzun ve kısa dönemli ilişki incelenebilmektedir.

5.3. Uzun Dönemli İlişki

Belirlediğimiz ARDL(1,0,3,3) modelinden faydalanılarak hesaplanan uzun dönem sonuçları Tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 6. Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
LNGDP	3.18038	0.587918	5.40956	0.0001***
LNRDP	0.61100	0.228860	2.66978	0.0175**
LNDK	2.60441	0.678132	3.84057	0.0016***
C	-18.9909	9.043856	-2.09987	0.0531*

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde değişkenlerimizin tümünün katsayılarının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönemde Ar-Ge harcamalarının, reel efektif döviz kurunun ve en çok ihracat yaptığımız ülkelerdeki kişi başı gayri safi yurtiçi hasılanın ihracatımızı olumlu etkilediği görülmüştür. Ar-ge harcamalarındaki %1' lik değişimin

ihracatta %0.61' lik aynı yönlü değişime neden olacağı, ihracat yapılan ülkelerdeki kişi başı gayri safi yurtiçi hasıladaki %1' lik değişimin ihracatta %3.18' lik aynı yönlü değişime neden olacağı ve döviz kurundaki %1' lik değişimin ihracatta %2.6' lik aynı yönlü değişime neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

5.4. Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkinin araştırılmasında ARDL kısıtsız hata düzeltme modeli kullanılmış ve sonuçlar Tablo 7' de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kısa dönem katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
D(LNRDP)	0.0404	0.092	0.4373	0.668
D(LNRDP(-1))	-0.2927	0.106	-2.7559	0.014**
D(LNRDP(-2))	-0.3775	0.073	-5.1305	0.000***
D(LNDK)	0.8520	0.170	4.9864	0.000***
D(LNDK(-1))	0.4302	0.109	3.9361	0.001***
D(LNDK(-2))	0.3853	0.102	3.7602	0.001***
CointEq(-1)*	-0.4649	0.036	-12.892	0.000***
$R^2 = 0,9265$		$DW = 2,0993$		

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Hata düzeltme modelinde hata düzeltme katsayısı olan CointEq(-1) katsayısının negatif ve anlamlı olması beklenmektedir. Bu katsayının negatif ve anlamlı olması değişkenlerin uzun dönem ilişkisinden sapmanın sonraki dönemlerde dengeye geleceği anlamına gelmektedir. Tablo 7 incelendiğinde CointEq(-1) katsayısının -0.464916 ve anlamlı olduğu görülmektedir. Yani uzun dönem dengesinden sapmalar yaklaşık 26 ayda dengeye gelmektedir. Başka bir ifadeyle uzun dönem dengesinde meydana gelen sapmanın yaklaşık %46.49' u bir sonraki dönem (1 yıl sonra) dengeye gelmektedir.

Kontrol değişkeni olarak modele dâhil ettiğimiz reel efektif döviz kurunun kısa dönemde ihracat üzerinde pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Reel efektif döviz kuru kısa dönemdeki bu etkisini uzun dönemde de devam ettirmektedir. Kontrol değişkenlerimizden bir diğeri olan en çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılasının kısa dönemde ihracatı etkilemediği Tablo 7' de görülmektedir.

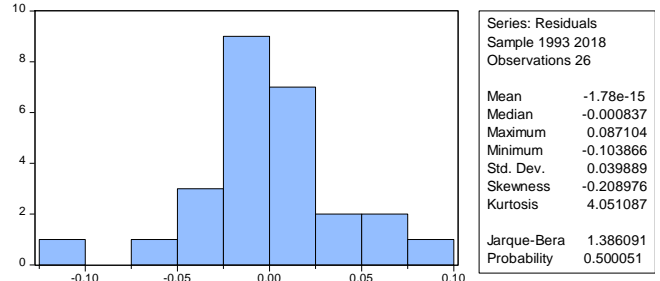
Ar-Ge harcamalarının bir ve iki gecikmeli değerlerinin ihracat üzerinde negatif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamalarının kısa dönemde ihracat üzerinde negatif bir etkisi olsa bile uzun dönem dengesinden sapların dengeye gelmesiyle birlikte uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu Tablo 6' da görülmektedir.

5.5. Model Varsayımları

Kurulan modelden elde edilen analiz sonuçlarının güvenilir olup olmadığını anlamının yolu bazı varsayımların sağlanıp sağlanmadığına bakmaktan geçer. Varsayımların

sağlanması sonuçların güvenilir olması anlamına gelmektedir. Çalışmanın bu kısmında kurulan ARDL(1,0,3,3) modelin için test edilen varsayım sonuçlarına yer verilecektir.

Normallik varsayımının sınaması Jarque-Bera test istatistiğiyle belirlenmiş ve sonuç Şekil 2' de gösterilmiştir.

Şekil 2. Normallik Sınaması Sonucu

Şekil 2' den de görüldüğü üzere olasılık değerinin 0.05 anlamlılık seviyesinden büyük olması "hata terimleri normal dağılmaktadır" şeklinde belirlenen sıfır hipotezinin reddedilememesi anlamına gelmektedir. Yani hatalar normallik varsayımını sağlamaktadır.

Otokorelasyon testi sonuçları Tablo 8' de gösterilmiştir. Olasılık değerinin 0.05 anlamlılık seviyesinden büyük olması "otokorelasyon yoktur" şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilememesi yani otokorelasyon olmaması varsayımının sağlandığı anlamına gelmektedir.

Tablo 8. Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test Sonuçları

F-statistic	0.391733	Prob. F(2,13)	0.6836
Obs*R-squared	1.477867	Prob. Chi-Square(2)	0.4776

Sabit varyans varsayımı için yapılan Breusch-Pagan-Godfrey test sonuçları Tablo 9' da gösterilmiştir.

Tablo 9. Değişen Varyans Test Sonuçları

F-statistic	1.057145	Prob. F(10,15)	0.4469
Obs*R-squared	10.74862	Prob. Chi-Square(10)	0.3774
Scaled explained SS	5.457741	Prob. Chi-Square(10)	0.8586

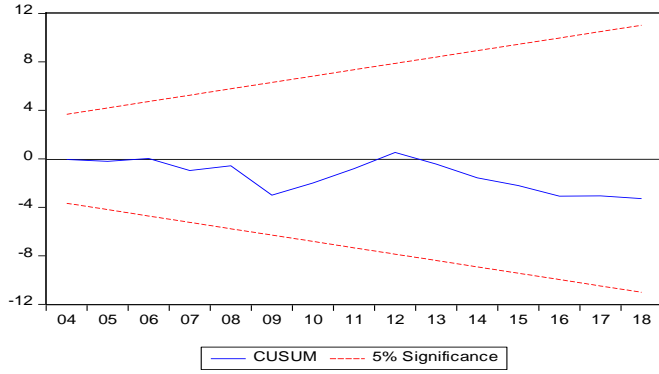
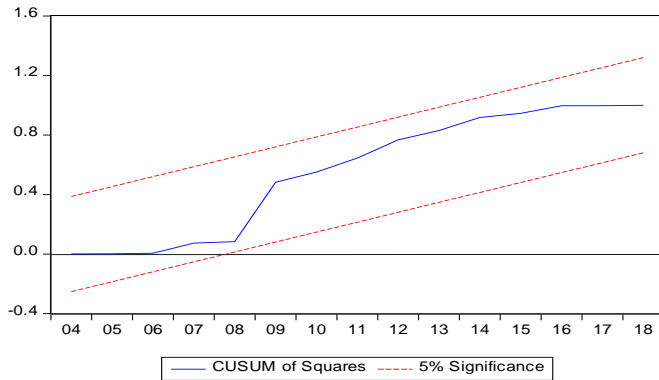
Tablo 9' da olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması "değişen varyans yoktur" şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilememesi anlamına gelmektedir. Yani model sabit varyans varsayımını sağlamaktadır.

Modelin matematiksel kalıbını doğru seçilip seçilmediği Ramsey Reset testi ile belirlenmiştir. Test sonuçları Tablo 10' da gösterilmiştir. Test sonuçlarında olasılık değerinin 0.05 anlamlılık seviyesinden büyük çıkması "modelin matematiksel kalıbı doğru seçilmiştir" şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilememesi anlamına gelmektedir. Yani modelin fonksiyonel kalıbında hata yoktur.

Tablo 10. Ramsey Reset Test Sonuçları

	Değer	Olasılık
t-statistic	0.994746	0.3367
F-statistic	0.989521	0.3367

Modelin uzun dönem katsayılarının istikrarlılığını belirlemek amacıyla yapılan CUSUM ve CUSUMSQ test sonuçları Şekil 3 ve Şekil 4' te verilmiştir.

Şekil 3. CUSUM Test Sonucu**Şekil 4.** CUSUMSQ Test Sonucu

CUSUMSQ testi CUSUM testine göre daha hassastır. Şekil 3.4 ve Şekil 3.5 incelendiğinde elde edilen eğrilerin kritik sınırlar içinde kaldığı görülmektedir. Bu durum tahmin sonuçlarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, 1990-2018 döneminde Türkiye ekonomisi özelinde Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi ARDL Sınır Testi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips Perron testleri yardımıyla incelenmiş ve serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Ancak serilerin birinci farkları alındığında birim kök içermedikleri yani serilerin durağan oldukları görülmüştür. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı ARDL sınır testi ile test edilmiş ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki incelenmiştir.

Yapılan uzun dönem analizinde değişkenlerin tümünün pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönemde Ar-Ge harcamalarının, reel efektif döviz kurunun ve en çok ihracat yapılan ülkelerdeki kişi başı gayri safi yurtiçi hasılanın ihracatı olumlu etkilediği görülmüştür. Ar-Ge harcamalarındaki %1' lik değişimin ihracatta %0.61' lik aynı yönlü değişime neden olacağı, ihracat yapılan ülkelerdeki kişi başı gayri safi yurtiçi hasıladaki %1' lik değişimin ihracatta %3.18' lik aynı yönlü değişime neden olacağı ve döviz kurundaki %1' lik değişimin ihracatta %2.6' lık aynı yönlü değişime neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Kurulan hata düzeltme modelinde uzun dönem dengesinde meydana gelen sapmanın, yaklaşık %46.49' u bir sonraki dönem (1 yıl sonra) dengeye geleceği ortaya çıkmıştır. Kontrol değişkeni olarak modele dâhil edilen reel efektif döviz kurunun kısa dönemde ihracat üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Reel efektif döviz kuru kısa dönemdeki bu etkisini uzun dönemde de devam ettirmektedir. Kontrol değişkenlerinden bir diğeri olan en çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılasının kısa dönemde ihracatı etkilemediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ar-Ge harcamalarının bir ve iki gecikmeli değerlerinin ihracat üzerinde negatif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamalarının kısa dönemde ihracat üzerinde negatif bir etkisi olsa bile uzun dönem dengesinden sapmaların dengeye gelmesiyle birlikte uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Modelin geçerliliğini test etmek amacıyla yapılan Cusum ve Cusum of Squares test sonuçlarında tahmin katsayılarının istikrarlı olduğu tespit edilmiştir. Modele uygulanan tanısıl test sonuçlarında ise otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatası sorunlarının olmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak, ARDL sınır testi ile eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmiş ve değişkenlerin uzun dönem ve kısa dönem dinamikleri incelenmiştir. Analiz sonuçlarında en çok ihracat yapılan 20 ülkenin ortalama kişi başı gayri safi yurt içi hasılasının kısa vadede ihracatı etkilemediği ancak uzun dönemde pozitif etkilediği, reel efektif döviz kurunun ihracatı kısa ve uzun dönemde pozitif etkilediği görülmüştür. Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerinde kısa dönemde negatif etkisinin olduğu ancak uzun dönem dengesinden sapmaların dengeye gelmesiyle birlikte Ar-Ge harcamalarının ihracatı uzun dönemde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Bir ülkenin, yoğun olarak ihracat yaptığı ülkelerdeki kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın artması ülkelerin zenginleşmesi anlamına gelmektedir. Ülkelerdeki zenginliğin artması yabancı mallara olan talebi arttıracaktır. Özetlemek gerekirse, bir ülkenin ticari ortaklarının zenginleşmesi, o ülkenin ihraç edeceği mallara olan talebi arttıracaktır. Bu durumda ihracat hacmi pozitif etkilenecektir. Ancak bu etki hemen ortaya çıkmayabilir. Bunun nedenin ise ülkelerin üretim potansiyeli ve yabancı

ülkelerdeki talebin gecikmeli olarak ortaya çıkabileceği söylenebilir.

Döviz kurundaki bir değişme milli paranın değerini değişmesine neden olmaktadır. Döviz kurunun yükselmesi, milli paranın değer kaybetmesi anlamına gelir. Bu durumda ihracat malları yabancı piyasalarda ucuzlar ve ihracat artışı beklenir. Ancak döviz kurundaki bir yükselmenin ihracatı arttırabilmesi için ihracat mallarının talep esnekliklerinin yüksek olması gerekir. Döviz kurlarındaki değişimin hem kısa hem de uzun dönemde ihracatı etkilemesinin nedeni ihracat mallarının döviz kuru üzerinden fiyatlandırılmasıyla ilgilidir. Son dönemlerde, ülkemizde üretilen ve ihracatı gerçekleştirilen nitelikli mal ve hizmetler, döviz kurlarındaki değişimin etkisiyle de birleşerek ihracat artışını pozitif etkilediği söylenebilir.

Araştırmanın temel amacı olan Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki etkisinin kısa dönemde negatif ancak uzun dönemde ise pozitif olması, yapılan harcamaların hemen ürüne dönüşmemesinden kaynaklanabilir. Çünkü Ar-Ge harcamalarıyla gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetleriyle yeni bir ürünün üretilebilmesi hem zaman almakta hem de üretilen ürünün piyasada tanınabilmesi ve talep görmesi için belirli bir süreye ihtiyaç vardır. Buna ek olarak, her Ar-Ge harcamasının başarıyla sonuçlanması ve ürüne dönüşmesi de kesin değildir. Kısaca bir ekonomide gerçekleştirilen Ar-Ge harcamalarının ekonomiyi pozitif olarak etkileyebilmesi ancak uzun dönemde gerçekleşebilmektedir.

Türkiye’de Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ortaya koyan bu çalışmadan hareketle ülkemizde, ihracat potansiyelinin artması ve dış ticaret açığı sorununa çözüm üretebilmek için Ar-Ge harcamalarına ayrılan payın arttırılmasının gerekli olduğu söylenebilir. Ancak bu harcamalar, sadece kamu kesimi tarafından değil aynı zamanda özel kesim tarafından da arttırılmalıdır. Kamu otoritesi, özel kesim Ar-Ge harcamaları yapmaları konusunda yönlendirmeli ve sübvanseler etmelidir. Çünkü özel kesim için Ar-Ge harcaması yapmak sadece maliyet unsuru olarak algılanmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri yapan işletmelere vergisel teşvik ve avantajlar sağlanarak, işletmelerin dış piyasalarda rekabet üstünlüğü elde edebilecekleri yeni ya da daha iyi koşullarda üretilmiş ürünlerin sayısı artabilecektir.

Kaynakça

- Acaravcı, A., Akalin, G., Erdoğan, S. (2019). Araştırma-Geliştirme Harcamalarının Türkiye İhracatına Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1-16.
- Alçın, S., Güriş, B. (2017). Türkiye’de Ar-Ge Harcamalarının Makina İhracatına Etkisi: 1990-2012 Dönemi İçin Ampirik Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39 (2), 389-402.
- Bojnec, S., Fertö, I. (2011). Impacts of research and development on manufacturing trade. *Zbornik*

Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci, 29 (1), 65-88.

- Bruegel (2020). <http://www.bruegel.org/> (Erişim tarihi: 14.02.2020)
- Canbay, Ş. (2020). Türkiye’de Araştırma Ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının İhracat Üzerindeki Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63, 131-140.
- Çakmak, E., Yıldız, G. (2018). Teknolojik İnovasyonun İhracat Üzerindeki Etkisi: Türkiye-AB (15) Ülkeleri Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 19 (2), 1-16.
- Çetin, R. (2016). Yeni Sanayileşen Ülkelerde Ar-Ge Harcamaları Ve Yüksek Teknoloji Ürünü İhracatı Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi Yöntemi İle İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66 (2), 30-43.
- Dam, M. M. (2016). Dış Ticaret Ve Ar-Ge Yatırımları Arasındaki İlişki: Oecd Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 345-358.
- Dash, A. K., Narasimhan, V. (2011). Exchange Rate Pass-Through: How Much Do Exchange Rate Changes Affect The Prices Of Indian Exports and Imports. *South Asia Economic Journal*, 12(1), 1-23.
- Dereli, D. D., Salgar, U. (2019). Ar-Ge Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Life Economics*, 6 (3), 345-360.
- Dumrul, Y., Kılıçarslan, Z. (2018). The Effect Of Research And Development (R&D) Expenditures On Export: Evidence From A Panel Of Selected Oecd Countries. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 5 (3), 234-241.
- Erdoğan, S., Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme-Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-43.
- Kılıç, C., Bayar, Y., Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma Geliştirme Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G-8 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 115-130.
- Koçakoğlu, A., Bayraktar, Ö. V. (2019). AR-GE Harcamaları, Patent Başvuruları ve Yüksek Teknoloji İçeren Ürünlerin İhracat Rakamları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Çalışma. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6 (2), 120-128.
- Köse, Z., Yıldırım, M. (2015). Ar-Ge Harcamaları Ve Patent Harcamaları İle Dış Ticaret Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Analiz: Türkiye Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 219-227.
- Külünk, İ. (2018). Türkiye’de Arge Harcamaları, İhracat ve Büyüme Arasındaki İlişki: 1996-2016. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 73-82.
- Meo, S. A., Usmani, A. M. (2014). Impact of R & D expenditures on research publications, patents and high-tech exports among european countries.

- European Review for Medical and Pharmacological Sciences*, 18, 1-9.
- Mert, M., A. E. Çağlar (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- OECD. (2002). *Frascati Manual, Proposed Standart Practice for Surveys on Research and Experimental Development*, OECD: Paris.
- OECD (2020). <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm> (Erişim tarihi: 19.02.2020).
- Özkan, G., Yılmaz, H. (2017). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Ve Kişi Başı Gelir Üzerindeki Etkileri: 12 Ab Ülkesi Ve Türkiye İçin Uygulama (1996-2015). *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12 (1), 1-12.
- Özsağır, A., Çütcü, İ. (2015). Inovasyon – Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli İle Türkiye Analizi (1980-2013). *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10 (2), 119-132.
- Paçaman, E. H. (2010). *Türkiye'deki İşletmeler İçin İhracatın Önemi, Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi
- Rodriguez, J. L., Rodriguez, R. M. G. (2005). Technology and export behaviour: A resource-based view approach. *International Business Review*, 14 (5), 539–557.
- Salim, R. A., Bloch, H. (2009). Business expenditures on R&D and trade performances in Australia: is there a link?. *Applied Economics*, 41 (3), 351-361.
- Sandu, S., Ciocanel, B. (2014). Impact of R&D and Innovation on high - tech export. *Procedia Economics and Finance*, 15, 60-80.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2019). Türkiye Ve Ab Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları İle Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı İlişkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 299-312.
- Stokey, N. L. (1995). R&D and Economics Growth. *The Review of Economics Studies*, 62 (3), 469-489.
- Taymaz, E. (2001). *Ulusal Yenilik Sistemi Türkiye İmalat Sanayinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*. Ankara: TÜBİTAK.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). www.tuik.gov.tr/ (Erişim tarihi: 21.02.2020)
- World Bank (2020). data.worldbank.org/ (Erişim tarihi: 05.06.2020).

Relationship Between Credit Default Swaps (CDS) and Government Bonds: A Study on Turkey*

Kredi Temerrüt Takasları (CDS) ve Devlet Tahvilleri Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir İnceleme

Mehmet Mazak^a, Gökhan Özkul^{b,**}

^a Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, 32260, Isparta/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6666-4331

^b Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, 32260, Isparta/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-7545-8292

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 September 2020

Received in revised form 02 November 2020

Accepted 10 November 2020

Keywords:

Bonds

Turkey Government Bonds

Credit Default Swaps (CDS)

Toda-Yamamoto

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Eylül 2020

Düzeltilme tarihi: 02 Kasım 2020

Kabul tarihi: 10 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Tahvil

Türkiye Devlet Tahvili

Kredi Temerrüt Takası (CDS)

Toda-Yamamoto

ABSTRACT

The purpose of the study is to examine the relationship between Turkey's dollar-denominated Eurobonds and CDS contracts that are related to these Eurobonds and also to present the price discovery process. First, ADF and Lee-Strazicich unit root tests were applied to variables regarding daily data for the period 02.01.2014-31.12.2019. With finding structural breaks after unit root tests, causality relations between variables were examined by the Toda-Yamamoto causality method. There is a very strong one-way causality relationship from CDS premiums to bond premiums at the 5% significance level and a causality relation from bond premiums to CDS premiums at the 10% significance level. This situation shows that the credit risk premium pricing is realized primarily in CDS contracts.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye dolar cinsi Eurobondlar ile bu menkul kıymetleri referans varlık olarak belirlemiş olan CDS sözleşmeleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve fiyat keşif sürecini ortaya koymaktır. Bu çerçevede 02.01.2014–31.12.2019 dönemi günlük verileri kullanarak değişkenlere öncelikle ADF ve Lee-Strazicich birim kök testleri uygulanmış ve yapısal kırılmaların varlığı ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre; %5 anlamlılık düzeyinde CDS primlerinden tahvil primlerine doğru tek yönlü çok kuvvetli bir nedensellik ilişkisi, %10 anlamlılık düzeyinde ise tahvil primlerinden CDS primlerine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum kredi risk primi fiyatlamasının öncelikle CDS sözleşmelerinde gerçekleştiğini göstermektedir.

1. Introduction

The debt securities market is one of the most significant fundamentals for the development of a country. Countries need various investments, especially in the healthcare, education industry, and service sectors, to provide sustainable growth and development. A developed bond market provides a pushing power for economic growth (Pradhan et al., 2020). At this point, the debt securities

market plays a major role. The debt securities market is the marketplace where the people with excess funds and those in need of funds meet. Because of the developed debt securities market, governments, local governments, and companies in need of funds can access funds faster and at lower costs than markets that do not have financial depth (Herring and Chatusripitak, 2000).

* The study is prepared from the Master Thesis dissertation of Mehmet Mazak titled “Kredi Temerrüt Takasları (CDS) ve Tahviller Arasındaki İlişki: Türkiye Devlet Tahvilleri Üzerine Bir İnceleme” whose supervisor is Gökhan Özkul and that is supported defended in 2020.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: gokhanozkul@sdu.edu.tr

For many years, bank credit has been preferred as a traditional financing method which provided funds to companies' demand. Through the development of the debt securities market, alternative financing instruments have appeared. Borrowing cost has started to decrease because of forming competition in the credit market (Hattori and Takats, 2015). Bonds are also one of the fundamentals of the debt securities market. Bonds are debt securities that allow debt relation directly between people with excess funds and those in need of funds without the need for having a bank credit channel or deposit pool such as a bank (Matos et al., 2017). Establishing legal arrangements and regulations by financial authorities, being involved in credit rating agencies in the market actively, and using alternative bonds types have extensively gained financial depth to the debt securities market. Thus, investing and issuance of fixed-income securities has been more attractive by both investors and those in need of funds (Choudhry, 2010).

Governments prefer bond issuance primarily for financing budget deficit. Because they need large capital for funding investments and growth. Also, bond issuance is necessary for corporates and institutions to fund their projects. Even, corporates might prefer bond issuance rather than credit channel. Since it ensures at lower costs than credit channel and provides more flexibility to themselves in terms of capital budgeting. The development of the primary market in bond issuance, the deepening of the debt securities market, and the occurrence of legal financial regulations have paved the way for the formation and growth of the secondary bonds market (Turner, 2002; Yelghi, 2019).

The formation of a deep market in debt instruments is of great importance for both investors and fund seekers. Developed primary and secondary bond markets in a country makes easier to attract the attention of international and local investors when a bond has been issued. Thence, demanding for bonds – both at primary and secondary markets- will have been increased. This situation can provide borrowing at lower costs for government and private sector firms (Hattori and Takats, 2015).

With the development of the secondary market, bonds have become one of the main indicators providing information about the benchmark interest rates of the countries. Benchmark interest rates are of great importance for a country's financial system because these are using in the valuation of financial contracts, calculating discounted cash flows, and determining monetary policies at central banks. These tools are taken considered by the investor for transferring funds and taking information about the risk level of the investment (ECB, 2020).

An instrument reflecting the risk carried on reference assets considered within scope debt securities is credit default swaps contracts (CDS). CDS are derivatives that act as an insurance policy for investors in the occurrence of the credit event that the issuer cannot fulfil its obligation to their investors (Palladini and Portes, 2011: 8). CDS contracts have been developed to transfer credit risk to a third party in return for regular payments paid by the investors to financial institution sells related CDS contracts, in case of occurring default or bankruptcy of reference assets held by investors (Gök and Arslan, 2019). Although CDS contracts are traded in over-the-counter (OTC) markets, they are liquid. For this reason, CDS spreads are quite dynamic and

can instantly reflect the credit risk of the reference assets (Danacı et al., 2017; Ersoy and Unlü, 2016). CDSs are seen as one of the most innovative derivatives in financial markets (Saretto and Tookes, 2013).

CDS transactions could be categorized as of countries' bankruptcy risk. CDS contracts are considered as insurance against related debt securities, provide the most realistic picture of the borrower's risk perception because of the financial depth experienced in the CDS market. Since a country's CDS spreads affect the risk premium and borrowing costs of institutions, it is of great importance to investigate and consider the fundamentals and dynamics of pricing in the CDS market for financial stability. CDS spreads include and reflect changes in the credit risk of the government, private sector, and household members of a country and is therefore considered as a leading indicator of the country's economic performance. At the same time, the fact that CDS spreads are largely affected by developments and changes in international markets proves the importance of the global financial system for CDS premiums (Kisgergely, 2009).

The rise in CDS spreads also apply pressure on the reference assets. Because, as a result of the increase in the risk premium of CDS contracts, the investors demand more returns as risk increases in the reference assets that are related to CDS. For this reason, a relationship occurs between the CDS contracts and these reference assets. In this context, the study aims to investigate the relationship between Turkey's dollar-denominated Eurobonds and CDS contracts that are related to these Eurobonds. The aspect that makes the study unique in the finance literature is the approach in preparing the data set. Although CDS contracts are one of the basic instruments that reflect credit risk premium, benchmark interest rates on bonds also reflect and incorporate reel interest rate, expected inflation, and credit risk premium into one indicative. Therefore, it is necessary to focus on the credit risk premium rather than reel interest rate or expected inflation while examining the relationship between the two instruments. In this study, U.S. 5-year government bonds have been accepted as a proxy and benchmark because of the risk-free rate nomination of U.S. 5-year government bonds (Palladini and Portes, 2011; Zhu, 2006; Varga, 2009) in order to clear and focus the credit risk premium from nominal interest rate and credit risk spreads have been cleaned by excluding U.S. 5- year government bonds interest rates from interest rates of Turkey's dollar-denominated Eurobonds. Another aspect that makes the study original is the analysis method. Due to occurring exchange rates shocks in Turkey's economy, structural breaks have occurred in the data set; therefore Toda-Yamamoto causality analysis method which permits to analyze structural breaks has been preferred. The dataset, which covers the period between 02.01.2014 and 31.12.2019 and is compiled from Thomson Reuters (2020) data terminal consists of daily data thus this research has become one of the most current studies related to relation between CDS and bonds.

The structure of paper is as follows: first, in line with the purpose of this study, a literature review on the relationship between bond premium and CDS premium was discussed. Then the data set and analysis method were stated. After that, the empirical findings section was presented, and

lastly, the study has been completed with the conclusion section.

2. The Relationship between CDS Spreads and Bond Spreads: Literature Review

During and after the global crises, many innovations and diversity have developed in financial products and derivatives to manage financial risks by investors and financial institutions. CDS contracts have become one of the tools used as a risk management in many important institutions operating both in the financial and non-financial sector (Cherny and Craig, 2009). Therefore, it can be argued that the CDS market is one of the most sensitive indicators of corporate financial market health nowadays. CDS markets contain a lot of important information about the issuer that can be used to gain profit by fund managers or to regulate by authorities. If this data is processed properly and interpreted correctly, the information on CDS can warn financial authorities against risk and possible problems of banks, financial institutions, and insurance companies. More importantly, within the framework of regulations where there is a market failure for controlling risk-taking, CDS contracts can help investors, lenders, and financial markets to provide discipline and assist in applying financial discipline on markets (Wallison, 2008).

The CDS premium is a value that mirrors the credit risk of the issuer and the possibility of falling to fulfil its obligations arising from the bond. This value can be calculated as called spread which is a determined rate on reference bond's principal that the buyer must pay to the seller to protect against credit risk. Therefore, the amount paid by the protection buyer to the seller when pricing the credit derivative instrument is called CDS premium (spread) (Kunt, 2008). In this way, CDS spreads are expressed as a percentage of the principal amount of reference assets. Compared to CDS spreads, bond spreads show discount rates used to calculate the discounted cash flow of a bond's value.

CDS spreads and bond spreads are expected to behave similarly (Weistroffer, 2009). This is because the two markets are affected by each other through an arbitrage probability. However, when the bond spreads are evaluated, sufficient information about the CDS spreads cannot be reached. In practice, these two indicators differ significantly for a variety of reasons. Bond spreads are affected by many risk types, such as credit risk, liquidity risk, and interest risk. When CDS spreads are considered, it might not be associated directly with default risk because there are uncertainty of the recovery rate of the bond default, contractual counterparty risk, and the difference in pricing of contract-specific issues. Moreover, CDS spreads try to evaluate the credit risk separately from the interest rate risk; this situation causes the price mechanism to not work properly. Consequently, these two different spreads should be considered as complementary to each other (Weistroffer, 2009).

According to model in structural form (Merton, 1974), CDS spreads can be calculated by extracting the real interest rate from the yield to maturity of the reference asset. In theoretical framework at structural form models, the variables affecting the CDS spreads are yield to maturity of

reference assets and the real interest rates. When assumed a theoretical framework where arbitrage is not possible, CDS contracts can be simulated synthetically by taking the short position of the same bond with the same maturity and coupon payment and investing returns to risk-free bonds. The credit risk spread of the reference asset and the CDS spread should theoretically be equal. Under an assumption that arbitrage is possible; If the CDS spread is higher than the difference between the yield to maturity of the reference asset and the real interest rate, the investor firstly can sell the relevant CDS contract in the over-the-counter markets. Secondly can buy the risk-free security, and thirdly can short sell the reference asset related to the CDS, as a result, can make arbitrage. It is expected that there will be a long-term relationship between bond premiums and CDS premiums to avoid arbitrage opportunities. When the short-term relationship is examined, deviations in the pricing of contracts and bonds can be observed as a result of factors such as the incorrect assumption that the real interest rate will remain constant in the process, the liquidity of the markets, and the bonds and contracts have specific characteristics (Zhu, 2006).

For these reasons, the price discovery process between CDS and bonds has been the research topic of many studies in the finance literature. Various studies that pertain to relation government bonds of developed or developing countries and related CDSs and also corporate bonds of these countries and related CDSs can be seen. The relationship between bonds and CDS is examined within the framework of empirical studies that stand out in the literature in this part of the study.

2.1. Empirical Studies on Developed Countries

Blanco et al. (2005) examined the link between investment-grade bonds and CDS contracts. They handled the 5-year bond and CDS spreads of 119 European and American companies. Paper consists of data between 2001 and 2002, Granger causality and Johansen cointegration analysis were used. As a result of empirical findings, it is concluded that CDS spreads lead the bond spreads.

Zhu (2006) investigated the relationship between bond spreads, and CDS spreads in his study. Cointegration test, vector error correction model, and panel analysis were used in the study that included corporate bonds in the North American, Asian, and European markets on dates between 1999-2002. Empirical findings confirmed that there is a long-term relationship between CDS premiums and bond premiums, as the theory predicts. However, it has been shown that this relationship is not always valid for the short term. CDS spreads, especially in US-originated assets, are ahead of bond spreads in price discovery, because of the effect of liquidity. It has also been observed that short-selling restrictions on CDS have a surprisingly small effect.

Forte and Pena (2009) investigated the relationship between stock market implied credit spreads, CDS spreads, and bond spreads of 17 companies operating outside the financial sector firms with at least 250 samples in the USA, and Europe on dates between 2001 and 2003. While selecting the bonds to be included in the study, attention has been taken to ensure that the bonds are in the same currency, and the bonds have not specific features like convertible bonds. A vector error correction model was

established as the analysis method and it was concluded that stock market implied credit spreads lead CDS spreads and bond spreads more frequently compared to vice versa and CDS spreads also lead bond spreads.

Palladini and Portes (2011) examined the price relationship between the CDS spreads and the bond spreads. The government bond spreads of 6 European countries between 2004-2011 and the CDS spread related to these bonds were examined. In empirical results, cointegration analysis confirms that two prices in equilibrium must be equal, as the arbitrage theory predicts. The vector error correction model shows that the CDS market is ahead of the bond market in terms of the price discovery process, and these findings are confirmed by the Granger causality test.

O'Kane (2012) analyzed the empirical and theoretical relationship of government bonds and CDS contracts in the Euro zone between 2009-2011. In this framework, firstly, a model was established with the assumption that arbitrage between CDS and bond premiums is not possible, and then this model was tested with Granger causality analysis. The reason for deviations between CDS and bond spreads have been investigated. Although a one-day delay has been determined in Spain and Greece CDS spreads to bond spreads, the opposite has happened in Italy and France. Lastly, a mutual relationship has been found for Ireland and Portugal.

Giorgione and Patane (2016) focused on the connection between CDS and bond markets and explored the price discovery process in these markets. The study was conducted within the scope of government bonds in the Eurozone and data between 2008-2014 were used. The long and short-term relationships of CDS spreads and bond spreads were investigated. Empirical findings show that bond spreads lead the price discovery process in the study where the vector error correction model and vector autoregression model methods are used.

Bai and Collin-Dufresne (2018) focused on the arbitrage relationship between CDS contracts and bonds. Cross section analysis method was preferred in the study. As the theory predicts, while the arbitrage base should not form, empirical evidence found that bonds with higher ratios in transaction liquidity, funding cost, counterparty risk, and collateral quality were consistent with arbitrage limits theories and the theoretical expectation was met. While selecting bonds, U.S. private sector bonds between 2006 and 2014 were selected with a maturity of 3,5 to 7 years, thus ensuring compliance with 5-year CDS spreads data.

Patane et al. (2019) researched the relationship between government bonds and corporate bonds in Eurozone and CDS spreads related to bonds in the period 2011-2018. New empirical findings regarding new theoretical studies and which variable leads the other in the price discovery process were researched. In the study where the vector autoregression and vector error correction model were applied, it was found that the mean of the movements of CDS spreads and bond spreads was positive and that bond market leads the price discovery process.

In studies examining the relationship between bond spreads and CDS spreads in developed countries, Granger causality relationship test and Johansen cointegration test are frequently used. The studies reveal the long-term

relationship between bonds and credit default swaps within the limits of the theoretical framework of arbitrage limits, as the theory predicts. The CDS premiums are an indicator that reflects the credit risk, bond spreads and the CDS spreads have been compared regarding indicator of credit risk in all studies. Therefore, although it varies with the region where the study has been conducted, the U.S. 5-year government bonds and Germany 5-year government bonds have been used as a risk-free interest rate. By taking the difference between the bond nominal interest rate, and the risk-free interest rate, the credit risk premium of the bonds has been reached. The findings reveal that sometimes CDS spreads and sometimes bond spreads lead the price discovery process as the period and region under investigation changes.

2.2. Empirical Studies on Developing Countries

Chan-Lau and Kim (2004) studied on Brazil, Bulgaria, Colombia, Mexico, Philippines, Russia, Turkey and Venezuela using data on dates between 2001-2003 period, and they investigated the equilibrium relationship between CDS, bond and stock prices through Granger causality and Johansen cointegration analysis method. While the findings have indicated a significant relationship between variables in groups including Brazil, Bulgaria, Colombia, Russia, and Venezuela, a significant relationship has not been observed in many countries in which Turkey is also included.

Varga (2009) examined the relationship between the Hungarian Eurobonds and the CDS contracts for these bonds on dates between 2005-2008. In the study in which the Johansen cointegration test was applied, it was observed that 5-year Hungarian Eurobonds and CDS premiums were in close relationship and it was concluded that CDS spreads and bond spreads moved characteristically one after the other. According to findings, Hungary credit risk premium is primarily priced in the CDS market. It is concluded that the Hungarian Eurobond market is not an efficient market sufficiently owing to the bond risk spreads had to adapt to CDS premiums later. Especially in the more volatile market periods, it has been observed that CDS premiums have increased more than they should have been.

Ersan and Günay (2009) investigated the effect of the closure trial against the governing party on the country's CDS premiums by vector autoregression model. Researchers reached that there is no impact of closure trial against the governing party on the country's CDS spreads. It has been reached that variables that impact on CDS spreads of Turkey, is the return of Eurobonds traded abroad and the Dow Jones Index return rather than domestic variables related to Turkey.

Ammer and Cai (2011) investigated the relationship between bonds of 9 developing countries and CDS spreads between 2001-2005. In the study, it is concluded that CDS spreads deviate significantly from bond yields in the short term due to the liquidity and contract specifications of the CDS contracts, but a balanced relationship is established in the long term. Whether CDS contracts having the cheapest delivery option has an effect on premiums was investigated using a cross-section analysis method and it was found that it had an effect on spreads. As a result of the vector error correction model and the cointegration test, the relationship between CDS and bond premiums, in the long term, has

been verified as predicted by the theory. In some cases, it was found that CDS spreads lead the price discovery process.

Özman et al. (2018) using vector autoregression analysis, examined the relationship between the exchange rate for USD with TL and CDS spreads between the years 2015-2017 in Turkey. It has been determined that there is a positive relationship between the USD-TL exchange rate and the country's CDS level in both the long and short term, in other words, both variables move together in the long term. It has been concluded that the direction of the relationship is a one-way causality from USD-TL to CDS only.

Tanyıldızı (2020), conducted a study on commodity prices between the years 2008 to 2018 to measure the impact on Turkey's CDS premiums. In the study in which autoregressive models were used, CDS premiums were used as dependent variables and commodity prices were used as independent variables. Internal and external factors were used as control variables. As internal factors; BIST and benchmark interest data, as an external factor; VIX index data was used. As a result of the study, it was found that benchmark interest rates have a significant effect in explaining CDS premiums in both the long and short term.

When the studies on developing countries are examined, it is seen that similarly, analysis methods used in studies on developed countries are used. Ersan and Günay (2009) have tried to measure the effect of the political conjuncture in the country on risk premiums and have added depth to the finance literature. Tanyıldızı (2020) has created a regression model in his study and empirically has tested the explanatory power of internal and external factors on CDS premiums, which are determined as dependent variables. In conclusion, it has been found that CDS spreads lead the bond market in the price discovery process in cases where the Eurobond bond market does not have enough financial depth.

2.3. Empirical Studies Covering Developed and Developing Countries Together

Pan and Singleton (2008), in their study, have tried to identify structural factors affecting the CDS using data from Turkey, Korea, and Mexico between 2001-2006. In the study in which countries with different credit ratings and geopolitical characteristics were selected as a sample, also maximum likelihood (ML), OLS regression and Monte Carlo simulation analysis methods were used. Among the factors that determine the CDS spreads, it has been found that the global risk perception of investors in some sub-periods is the main factor that determines the spreads compared to the evaluation of local economies.

Coudert and Gex (2010) investigated the relationship between the CDS contracts and corporate bonds on dates between 2006-2010 and the relationship between the CDS contracts and government bonds on dates between 2007-2010 and aimed to determine which one was the leader in the price discovery process. Since the government bonds and corporate bonds market dynamics are separate, the study has been divided into two groups. In the study involving 18 countries, the relationship between 5-year bonds spreads and CDS spreads were discussed with panel

analysis. Empirical findings reveal that CDS spreads lead the price discovery process in the private sector debt instruments market. Moreover, CDS spreads lead the bond spreads in the price discovery process in the public sector debt instruments market in countries which have relatively low interest rates.

Longstaff et al. (2011), using the CDS data of government bonds of 26 developed and developing countries such as Romania, Mexico, Chile, Korea, Malaysia, and Japan between 2000 and 2010, established the regression model. The explanatory power of local variables (local stock index return, the rate of exchange the dollar against the local currency) and global variables (such as the U.S. stock index return, the U.S. government bond spreads) of credit risk has been tested empirically. The findings conclude that the country's CDS spreads are more closely connected to the U.S. stock market and the volatility index (VIX) compared to local economic indicators.

Koy (2014), in her study of the relationship between CDS spreads and Eurobonds of Germany, France, Italy, Spain, Portugal, Ireland, Greece and Turkey on dates between 2009 and 2012 have used Granger causality method. Empirical findings have provide evidence that the French and Italian CDS spreads lead the bond premiums.

When the studies of developed and developing countries are examined together, it is seen that developed countries and global financial indicators are more explanatory in pricing CDS premiums compared to local economic indicators. This is because developing countries' Eurobonds are less liquid for global investors than CDS contracts in Dollar or Euro currency. Besides the fact that global investors make investment decisions taking into account the developed financial market performances rather than evaluating the macroeconomic performance of the relevant country in the decision-making process. In the price discovery process studies based on developed and developing countries, many different methods such as regression models, panel data analysis, ML analysis, and Granger causality analysis have been used, and it has been found that CDS premiums lead bond premiums.

When the finance literature on bond premiums CDS contracts is examined, risk-free rate security such as U.S. government bonds, used as a benchmark in order to focus on the concept of credit risk premium, especially in studies on developing countries. The data set created by subtracting the risk-free interest rate from the bond premiums was cleared from the real interest rate, allowing more meaningful comparison of bond premiums with CDS premiums. The long-term relationship has been analyzed usually with the Johansen cointegration test in studies.

Within the framework of the current literature, in this study, to test the CDS premiums in a more meaningful way, the U.S. 5-year government bond interest rates were determined as the benchmark, and these interest rates have been removed from interest rates of Turkey's dollar-denominated Eurobonds to focus on credit risk. In addition, the exchange rate shocks that Turkey experienced in 2018 resulted with structural breaks in the dataset. For this reason, the causality relationship analysis of Toda-Yamamoto was tested on daily data with the presence of structural breaks. This research is one the most updated

research related to relation CDS and bond spreads currently as of the dates examined in data set. The approach in the preparation of the data set of the study, the analysis method used due to structural break, and the period examined; makes this study original in the finance literature.

3. Data and Methodology

Bond spreads and CDS spreads have been the research subject of many studies in the literature. One of the most prominent of these research topics is which variable leads the price discovery process. This situation may offer arbitrage opportunities to investors in inefficient financial markets, and it also provides a way for regulators to bring the market into a more efficient form. The purpose of the study is the relationship between Turkey's dollar-denominated Eurobonds, related CDS contracts is examined and the price discovery process is determined.

CDS contracts are financial instruments that reflect the credit risk premium of the reference asset. Bond spreads also include the pricing of the country's credit risk premium. In this study, while investigating the price discovery process, it is ensured to focus on the relationship between the credit risks premiums by clearing the related assets from other components. Thus, a possible relationship between them can be interpreted in a more meaningful way.

Daily data covering the period 02.01.2014-31.12.2019 were used and all data were obtained from Thomson Reuters (2020) Eikon financial data terminal. Data started as of January 2014 just because CDS data was available in Thomson Reuters data terminal as of this date. The reason why the data ends as of the end of December 2019 is to separate the COVID-19 pandemic effect from the analysis.

The data used for the CDS has covered 5 years of contracts related to Turkey's dollar-denominated Eurobonds issued in the U.S. market. The data on interest rates in the secondary market of Turkey's dollar-denominated government bonds is based on the bond yield curve method prepared by Reuters. According to this index, bond interest rates are classified. While classifying bond rates, it has been attended whether bonds have special features like having convertible bonds or not. Interest rates included in the index should be a part of at least 5 or more bonds having a fixed-rate coupon payment for each slope. Then bond interest rates consist of calculating the interest rates of eligible bonds in the secondary market according to the methodology determined by Reuters. Also, another data used as a benchmark and proxy measure in the study is the benchmark interest rates of the U.S. 5-year government bond.

Regarding CDS contracts, CDS premiums are based on 5-year Turkish government bonds in dollars at the U.S. market. For this reason, it is necessary to pay attention to the currencies while choosing the government bond interest rates as the dependent variable. In this study, benchmark interest rates of Turkey's government bonds dollar-denominated 5-year term has been used to purify the exchange rate effect on interest rates and to compare the interest rates of the same currency units.

One of the research topics in the study is to compare credit risk premiums across variables. Because CDS contracts are

an indicator showing the credit risk of the underlying asset. For this reason, the 5-year U.S. government bond benchmark interest rate, which as the globally accepted risk-free rate, has been deducted from the government bond interest rates. The components of interest include real interest rate, credit risk premium and expected inflation rate. By subtracting the U.S. government interest rates from the dollar-denominated Turkish government bond interest rates, it is aimed to purge the real interest rate component from the data set and focus on the credit risk premium.

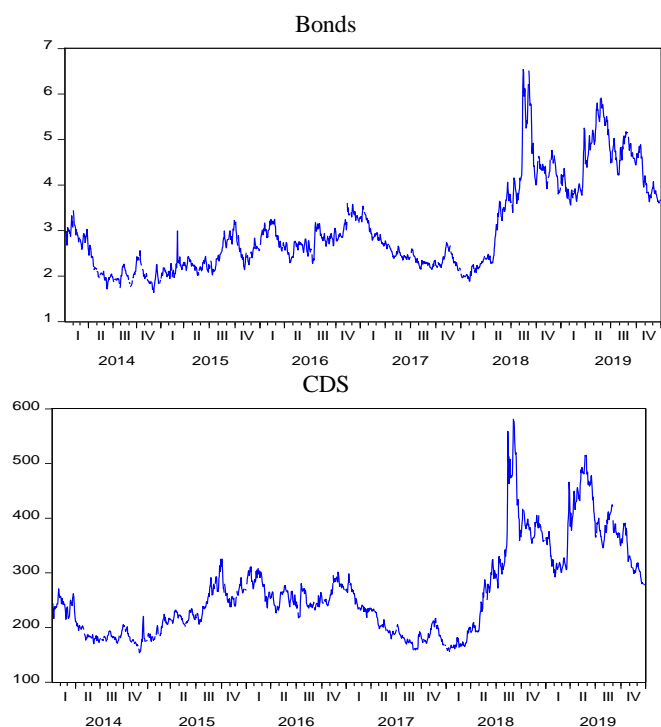
Descriptive statistics of the variables used in the study are shown in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics of Variables

	Bonds	CDS
Mean	3.028132	262.4283
Median	2.714000	243.5800
Maximum	6.543550	582.0198
Minimum	1.638000	153.5600
Standard Deviation	0.996050	82.53810
Skewness	1.091427	1.103320
Kurtosis	3.403247	3.792830
Observations	1484	1484

Time series graphics related to the variables used in the study are presented in Figure 1. When the time series charts are examined, it is seen that there are structural breaks in the data set in 2018 and 2019. It is estimated that the main reason for this situation is the exchange rate shocks of the country experienced in these years.

Figure 1. Time Series Graphs of Variables

The Toda-Yamamoto causality method, which allows structural break analysis, was used to reveal the relationship among variables and to analyze which of the relevant variables lead each other in the price discovery process in financial markets.

Before performing statistical analysis of a time series, it should be checked whether the data constituting that time series are constant within the relevant period and whether the series is stationary or not (İğde, 2010). The condition for a time series to be stationary is based on the condition that the mean and variance of the series do not change over time and the covariance between the two periods depends only on the distance between the two periods, not on the period in which this covariance is calculated (Gujarati, 2011). Not being stationary causes the variable to not concentrate around its expected value in its movement over time. For this reason, the series should be stationary to make healthy predictions (Kocabıyık, 2016). The stationarity of the bond and CDS variables will be tested with the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test. Then, Lee-Strazicich (2003) unit root test has applied to test whether the variables have a unit root with structural breaks.

The preference of Lee-Strazicich from the unit root tests with structural break prevents the false rejection problem caused by the Zivot-Andrews and Perron tests, which are among the ADF type unit root tests with structural breaks (Tıraşoğlu, 2014). However, in the Lee-Strazicich unit root tests with structural break, model selection is important. Lee-Strazicich unit root tests have different models, which are model A, model B, and model C. One of these models has some advantages compared to others. Model C allows a shift in both level and trend, it is superior to Model A and Model B. Therefore, in this study, Model C is used (Tıraşoğlu, 2014).

After applying unit root tests, Toda - Yamamoto method was used for the causality relationship between variables. Toda - Yamamoto causality analysis is a model that does not require preliminary information on whether the relationships between series are stationary levels or cointegrated (Büyükkakin et al., 2009). Toda - Yamamoto causality analysis differs from VAR and VECM methods, which are frequently used as traditional causality analysis, and the presence or absence of long-term relationships between variables does not affect the applicability of the analysis (Kocabıyık et al., 2020).

Toda and Yamamoto (1995), have developed a causality analysis method on the expanded VAR model as a result of their studies on Granger (1969) causality analysis. The application stages of this analysis method are listed below (Dritsaki, 2017):

- The first step is to determine the stationarity levels of the series. If the series are stationary at different levels from each other, the maximum stationarity level is used.
- Secondly, the VAR model is established regardless of the level at which the series are stationary level.
- The number of appropriate lag lengths to be used for the VAR model is determined in line with the guideline determined by the information criteria.
- Under the extended VAR model, the appropriate delay length k ; and the maximum stationary level between the series is added to the VAR model by adding the d_{max} value.
- The analysis continues regardless of whether there is a cointegration relationship between the series.

- For the test of the no causality hypothesis; Granger causality analysis and advanced Wald test are analyzed on VAR model parameters estimated with $k + d_{max}$ value.
- Finally, if there is a cointegration relationship between the series, there is also a reciprocal or unidirectional causality relationship between the series.

To perform Toda - Yamamoto causality analysis, it is necessary to determine the appropriate number of lag lengths within the VAR model. Lag length analysis is related to the decision phase of how many periods of lag data will be included in the analysis (Kocabıyık et al., 2020).

The appropriate lag length for the VAR model should be determined under the guidance of information criteria. The way to follow is important while determining the length of the delay. When the delays to be used in VAR analysis are determined larger than they are, the variables rise to higher values than they should be. This situation is also known as excessive parameterization problem (Katos et al., 2000: 300 as cited in Kayahan and Hepaktan, 2016).

While determining the number of lag length, it can benefit from many different information criteria. Selecting the information criterion that meets the smallest criterion from these criteria and determining the number of delay lengths accordingly is one of the ways to follow. If the model created with lag length includes an autocorrelation problem, then the number of lag lengths indicating the second-lowest critical value is selected and the model is reconstructed and this process continues until the autocorrelation problem is eliminated (Karagöl et al., 2007). In cases where information criteria show different lag lengths, another method that is frequently used is to choose according to the information criteria of LR (Sequential Modified LR Test Statistics) (Akkaş and Sayılğan, 2015). Besides it is seen that the Akaike (AIC) information criterion is preferred when determining the number of lag lengths in empirical studies in the economics literature (Çetin and Işık, 2019; Taş et al., 2016). After we will test the short-term relationship between variables with Toda - Yamamoto analysis, variance decomposition methods, and impulse-response functions will be used.

Variance decomposition analysis obtained from the part of the moving average of the established VAR model is the analysis method that expresses the source in which the shocks were occurring on the variables. It shows what percentage of a change that will occur in the variables used is due to the shock created by the other variable. Variance decomposition analysis also shows percentage of a change due to the shock at variables from itself. If the majority of the change in percentage in a variable are caused by itself, this variable acts externally (Enders, 1995: 311 as cited in Barışık and Kesikoğlu, 2006).

Impulse response functions, on the other hand, are used to measure the response of the other variable to this shock against a unit of standard deviation shock that will occur randomly in a variable (Aytaç and Güran, 2010). These functions reflect the current and future impact of a one-unit standard deviation shock in random error terms on endogenous variables. While the most important variable affecting a macroeconomic indicator is determined by

variance decomposition, whether this effective variable can be used as a policy tool is assigned by impulse-response functions (Özgen and Güloğlu, 2004).

4. Empirical Findings

In this part of the study, research findings regarding unit root tests, lag length selection, Toda - Yamamoto causality test, variance decomposition and impulse-response functions will be discussed.

Table 2. Bond and CDS Variables ADF Unit Root Test Results

		Bonds		CDS	
		t- statistics	Probability*	t- statistics	Probability*
Level (Trend and Intercept)	Test Statistics	-3.567.482		-2.891731	
	1% seviye	-3.964248	0.033	-3.964248	0.1654
	5% seviye	-3.412.845		-3.412845	
	10% seviye	-3.128.408		-3.128408	
1st. Difference (Trend and Intercept)	Test Statistics	-		-33.82186	
	1% level	-		-3.964248	0.000
	5% level	-		-3.412845	
	10% level	-		-3.128408	

Table 2 shows the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test results for the bond and CDS series. According to results of unit root test, it is seen that the level test statistics for the bond series are greater than the critical value of Mac Kinnon (1996) at 5% and 10% significance levels in absolute value at the trend and intercept model. It is seen that the probability value is also less than 0.05 and in this case, the series has unit root hypothesis is rejected. However, at the 1% significance level, the series has unit root hypothesis cannot be rejected. The fact that the series does not have a unit root is an indication that the series is stationary, since the 5% significance level is taken as basis in the study.

According to results of ADF unit root test, it is seen that the level test statistics for the CDS series are smaller than the critical value of Mac Kinnon (1996) at 1%, 5% and 10% significance levels in absolute value at the trend and intercept

4.1. Unit Root Tests

As a first step in the study, Augmented Dickey - Fuller (1979-1981) unit root test was applied to time series and the level values of the series were examined.

H_0 : Series has a unit root. (Series is not stationary)

H_1 : Series has not a unit root. (Series is stationary)

model. It is seen that the probability value is also more than 0.05 and in this case, the hypothesis that the series has unit root is not rejected. The unit root of the series is an indication that the series is not stationary and the first difference should be taken for the CDS series. When the first difference for CDS series is taken, it is seen that the level test statistics for the CDS series are greater than the critical value of Mac Kinnon (1996) at 1%, 5% and 10% significance levels in absolute value at the trend and intercept model. It is seen that the probability value is also less than 0.05 and in this case, the hypothesis that the series has unit root is rejected. Actually if the series does not have a unit root then it is an indication that the series is stationary.

The existence of structural breaks for variables was tested by the Lee-Strazicich unit root test. In this test, rejection of the basic hypothesis is an indicator of stationarity (Lee and Strazicich, 2003: 1082).

Table 3. Bond and CDS Variables Lee-Strazicich Unit Root Test Results with Structural Break

		Bonds	CDS			Bonds	CDS
Level	Minimum test stat.	-4.086955	-3.681926	1st.Difference	Minimum test stat.	-	-16.19559
	Break Point	05.09.2018	07.09.2018		Break Point	-	06.06.2018
	1% level	-4.513603	-4.501373		1% level	-	-4.507716
	5% level	-3.982322	-3.968424		5% level	-	-3.975632
	10% level	-3.701895	-3.687441		10% level	-	-3.694938

As seen in Table 3, the test statistic of the bond series is determined as - 4.086955. Since this result is greater than the absolute value of -3.982322 and -3.701895, which is the critical level at the 5% and 10% significance level, respectively, the null hypothesis is rejected and it is concluded that the series is stationary. At the 1% significance level, the null hypothesis cannot be rejected. The fact that the series does not have a unit root is an indication that the series is stationary, since the study is based on a 5% meaning level.

According to the results of the Lee-Strazicich structural break unit root test of the CDS series, the test statistic is found to be as -3.681926. Since this result is smaller than the absolute value at the 1%, 5% and 10% significance level, the null hypothesis cannot be rejected, and it is seen that the series has a unit root with a structural break. Since

the CDS series is not stable at significance level values, the first difference of the series was taken and the Lee-Strazicich unit root test was applied again. When the first difference is taken for the CDS series, the test statistic has been determined as -16.19559. This result is greater than the absolute value of the critical level -4.507716, -3.975632 and -3.694938 at the 1%, 5% and 10% significance level, respectively, the null hypothesis is rejected and the series is stationary.

For the Toda-Yamamoto analysis, the maximum stationarity level (dmax) of the variables must be known. As a result of two different stationarity tests, it was concluded that the bond was stable in both the ADF unit root test and the Lee-Strazicich unit root test. However, CDS was found to stationarity at the first difference both in the ADF unit root test and in the Lee-Strazicich unit root

test with a structural break. While analyzing with the Toda-Yamamoto causality test, d_{max} should be added to the number of lags by determining the maximum difference in which the variables become stationary. If the series have different stationary levels, the maximum stationary level should be included in the model (Toda and Yamamoto, 1995). While the variables are included in the VAR model, raw data should be included in the model instead of the series differencing. Therefore, since the bond variable is stationary at the level and the CDS variable is stationary at the first difference, d_{max} (1) should be added to the lag length number.

Table 4. VAR Lag Order Selection Criteria

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-8670.059	NA	434.8512	11.75076	11.75794	11.75343
1	-3474.729	10369.54	0.383154	4.716435	4.737968	4.724463
2	-3302.531	343.2289	0.305065	4.488525	4.524413	4.501905
3	-3267.942	68.84954	0.292679	4.447076	4.497320*	4.465809*
4	-3263.767	8.300116	0.292610	4.446838	4.511437	4.470923
5	-3262.697	2.123580	0.293774	4.450809	4.529763	4.480246
6	-3246.278	32.54935	0.288872	4.433981	4.527290	4.468770
7	-3244.395	3.728096	0.289702	4.436849	4.544513	4.476990
8	-3229.736	28.97982*	0.285548*	4.422406*	4.544426	4.467900

One of the basic assumptions of the regression models is that there is no relationship between the error terms of the variables in the regression model. If there is a relationship between error terms, the autocorrelation problem in the model reveals (Ünver and Gamgam, 1996 as cited in Yavuz, 2009).

Table 5. VAR Residual Serial Correlation LM Tests

Lags	LM-Stat.	Prob.
1	7.766161	0.1005
2	2.395853	0.6634
3	3.207004	0.5238
4	5.550130	0.2354
5	1.624856	0.8043
6	15.39160	0.0040
7	3.254733	0.5161
8	6.618287	0.1575

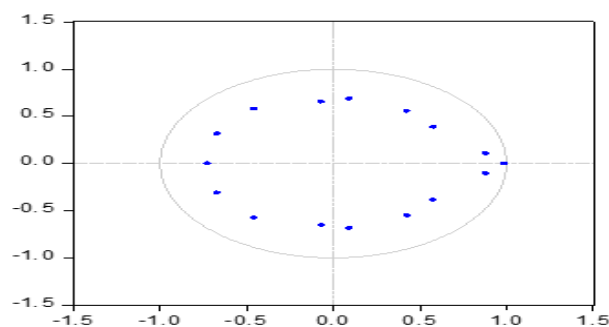
In the case of autocorrelation problem, deviations occur from the values that should be in tests such as T and F, and this situation reduces the reliability of the test (Yavuz, 2009).

LM test was performed to determine if there is an autocorrelation problem in the model. The null hypothesis which argues there is not any autocorrelation problem between the error terms has been tested at the 5% significance level. The autocorrelation problem is a condition that questions the reliability of the dataset used in the time series as to its suitability for analysis. Therefore, the number of lags included in the analysis should be evaluated by the autocorrelation test. Consequently, the probability value of the 8 lag lengths selected for the model is greater than 0.05 indicates that there is no autocorrelation problem in the model.

4.2. Lag Length

After the VAR equation was established, VAR lag length determination test was performed to state the appropriate number of lags to be included in the analysis. According to VAR lag order selection criteria, 3 out of 6 information criteria pointed to 8 as appropriate lag. One of the common methods used in determining the appropriate lag length in the literature is to consider the Akaike information criterion. Choosing the length of the lag indicated by the lowest value of information criterion is another common approach. For all these reasons, the VAR lag length was chosen as 8.

Figure 2. Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

The fact that the inverse roots of the AR characteristic polynomial related to the stationarity of the series related to the established VAR model are in the unit circle shows that the VAR process is stationary (Güder et al., 2016; Çelik et al., 2013). The fact that the inverse roots of the AR characteristic polynomial belonging to the VAR model are in the unit circle (being less than 1) shows that the model established does not pose a problem in terms of stationarity.

4.3. Toda - Yamamoto Causality Test

Toda - Yamamoto causality equation was established by considering the maximum stationarity level (1) obtained from unit root tests in addition to the 8 lags obtained as a result of the lag length selection test. The hypotheses for the model are presented below.

H_0 : The independent CDS variable is not the Granger cause of the dependent bond variable.

H_1 : The independent CDS variable is the Granger cause of the dependent bond variable.

Table 6. Toda - Yamamoto Causality Analysis

Dependent Variable	Independent variable	Chi-sq	Df	Prob.
Bond	CDS	369.2125	8	0.0000
CDS	Bond	14.59822	8	0.0674

In the Toda-Yamamoto causality analysis, the null hypothesis has the proposition that there is no causal relationship between the variables, while the H1 hypothesis suggests that there is a causality relationship between the variables. If the probability value is less than 0.05 at the 5% significance level, it means rejecting the null hypothesis (Toda and Yamamoto, 1995). The findings reveal that there is a causality relationship from CDS to bond. According to the Toda-Yamamoto causality test results, there is a very strong one-way causality relationship from CDS spreads to the bond variable.

When the causality relationship from bonds to CDS is tested;

H_0 : The independent bond variable is not the Granger cause of the dependent CDS variable.

Table 7. Variance Decomposition

Period	Variance Decomposition of Bonds			Variance Decomposition of CDS		
	S.E	Bond	CDS	S.E	CDS	Bond
1	0.088596	100.0000	0.000000	8.522853	100.0000	0.000000
2	0.141122	91.29283	8.707167	12.85763	99.86870	0.131297
3	0.184468	85.71906	14.28094	16.29613	99.73221	0.267791
4	0.215686	82.89652	17.10348	18.80670	99.53694	0.463064
5	0.240403	81.19330	18.80670	20.95976	99.48380	0.516198
6	0.264077	78.89079	21.10921	22.99548	99.23100	0.769002
7	0.283050	77.45013	22.54987	24.60874	99.00316	0.996840
8	0.299887	75.75751	24.24249	26.15089	98.80490	1.195099
9	0.313139	74.78845	25.21155	27.45136	98.58065	1.419348
10	0.323941	74.06173	25.93827	28.56804	98.32459	1.675408
11	0.332250	73.47346	26.52654	29.46518	98.02349	1.976506
12	0.338494	73.04254	26.95746	30.19755	97.69969	2.300310
13	0.343172	72.72189	27.27811	30.80540	97.35718	2.642816
14	0.346568	72.47051	27.52949	31.29954	96.99057	3.009426
15	0.349012	72.29243	27.70757	31.71053	96.60571	3.394291
16	0.350672	72.15818	27.84182	32.04502	96.20878	3.791217
17	0.351760	72.06652	27.93348	32.32223	95.80331	4.196685
18	0.352430	72.00831	27.99169	32.55236	95.38905	4.610955
19	0.352816	71.97337	28.02663	32.74581	94.97268	5.027317
20	0.353021	71.95370	28.04630	32.91180	94.55507	5.444930
21	0.353114	71.94485	28.05515	33.05585	94.14083	5.859174
22	0.353147	71.94154	28.05846	33.18360	93.73169	6.268311
23	0.353153	71.94102	28.05898	33.29841	93.32935	6.670649
24	0.353153	71.94100	28.05900	33.40334	92.93571	7.064293
25	0.353159	71.94017	28.05983	33.50042	92.55174	7.448258
26	0.353175	71.93780	28.06220	33.59135	92.17834	7.821655
27	0.353203	71.93365	28.06635	33.67735	91.81602	8.183976
28	0.353241	71.92780	28.07220	33.75932	91.46504	8.534964
29	0.353286	71.92046	28.07954	33.83800	91.12543	8.874568
30	0.353335	71.91200	28.08800	33.91390	90.79714	9.202861

According to the result of the variance decomposition regarding the situation in which the dependent variable is bond and the independent variable is CDS, while the change of 1 unit in the bond is initially explained by the bond data itself, after that the effect of CDS data on the bond increases. Especially after the 19th period, the disclosure power of the CDS premium increases by up to 28% and continues in this way for a long time.

H_1 : The independent bond variable is the Granger cause of the dependent CDS variable.

From bonds to CDS, the probability value greater than 0.05 at the 5% significance level indicates that the null hypothesis should be accepted (Toda and Yamamoto, 1995). There is no causality relationship from bonds to CDS at the 5% significance level. If the same analysis is performed at the 10% significance level, it is also seen that there is a significant relationship from bonds to CDS. The fact that the probability value is 0.0674 proves this.

As a result of the Toda-Yamamoto causality analysis, a one-way causality relationship from CDS premiums to bond premiums has been determined at the 5% significance level.

4.4. Variance Decomposition

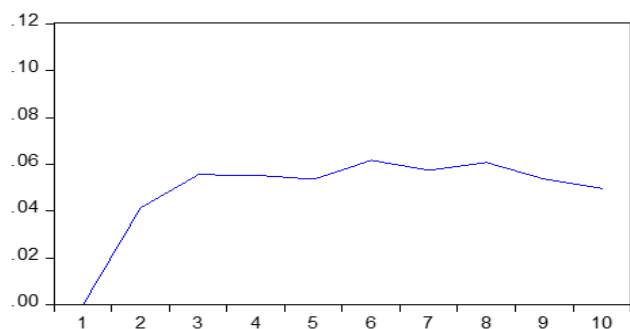
After Toda-Yamamoto causality analysis, variance decomposition was performed in terms of both bonds and CDS. The results of variance decomposition are presented in Table 7.

According to the result of the variance decomposition regarding the situation where the dependent variable is CDS and the independent variable is the bond, while the 1 unit increase in the CDS premiums is initially explained by the CDS variable itself, 30 days later, approximately 9.3% of this change is explained by the bond variable. This shows that the bond variable is much less effective in explaining a possible change in CDS premiums compared to CDS' disclosure power of bond premiums.

4.5. Impulse - Response Functions

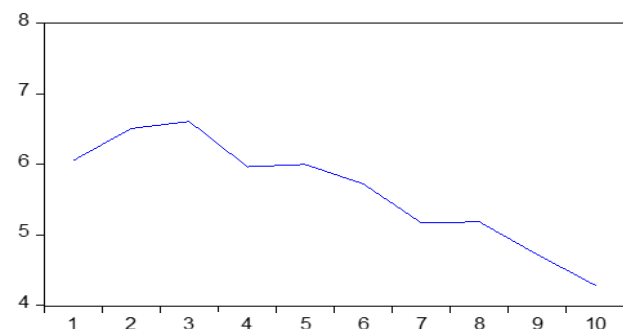
According to the results of the impulse-response functions, the reaction of the other variable to the shock of 1 standard error applied to a variable is explained with the help of the figures below. While the x-axis of the figures shows the number of periods, the y-axis shows the response to the effect with a standard error of 1 unit.

Figure 3. Bond's Response to the CDS

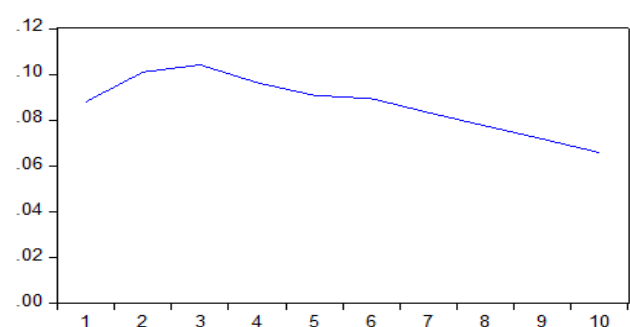
As can be seen in Figure 3, the response of the bond positively increases against a random one-unit standard deviation shock experienced in CDS premiums and this effect reaches its peak on the 6th day. This shock causes an increase of approximately 6 basis points as of the 6th day.

Figure 4. CDS' Response to the Bond

As can be seen in Figure 3, for the first 3 days the response of the CDS positively increases against a random one-unit standard deviation shock experienced in bond premiums, and then their reaction gradually decreases. As of the 3rd day, there is an increase of approximately 7 points in the CDS premiums.

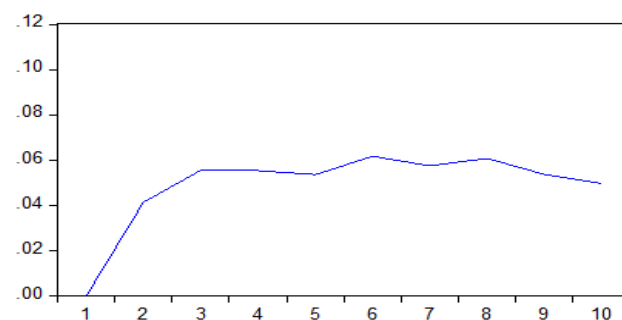
Figure 5. Bond's Response to the Bond

As can be seen in Figure 5, in the face of a random unit of standard deviation shock experienced in the bond premiums itself, the bond gives a positive response in the first 3 days, and its response to shock reaches its peak with an increase

of approximately 3 basis points as of the 3rd day. After the 3rd day, although the severity of its reaction decreased, the effect of the shock continues.

Figure 6. CDS' Response to the CDS

As can be seen in Figure 6, in the face of a random unit of standard deviation shock experienced in the CDS premiums itself, the CDS premiums give a positive response for the first 3 days and then enter a declining trend until the 5th day, after that as of the 6th day, its response to shock reaches its peak with an increase of about 6 points.

5. Conclusions

The relationship between bond premiums and CDS premiums has been the subject of many studies in the finance literature (Blanco, 2005; Zhu, 2006; Forte and Pena, 2009). These studies tried to determine which variable leads another in the price discovery process. This discovery process is also important for investors. One of the main reasons for this is that investors can take positions according to this situation. The price discovery process is also important by regulators; thus they can create policies to ensure market efficiency.

Another important point is the credit risk premium indicator. CDS contracts reflect the credit risk premium of the reference asset, which can be government bonds as well as private sector bonds. Bond premiums are another indicator that reflects the credit risk premium along with other components contained in it. For these reasons, the relationship between the two variables, which includes the credit risk premium, has also been of interest in the finance literature.

When the pricing models of CDS spreads are examined, the rate of yield to maturity for the asset to which CDS is a reference is one of the basic building blocks of CDS spreads pricing models. This situation may pave the way for the arbitrage situation in financial markets. Many studies in the literature have focused on the arbitrage relationship between CDS and bonds, and it has been concluded that they are in relation within arbitrage limits in the long term (Bai and Collin-Dufresne, 2018; Palladini and Portes, 2011).

The relationship between benchmark interest rates of Turkey's 5-year Eurobonds and CDS spreads of Turkey's 5-year U.S. dollar-denominated Eurobonds on dates between 02.01.2014-31.12.2019 was empirically examined. The level values of the variables were taken as the basis and the U.S. 5-year government bond benchmark interest rates were used as a benchmark (Palladini and Portes, 2011; Zhu, 2006; Varga, 2009). ADF and Lee-Strazicich unit root tests

were applied for the two variables. As a result of the analysis of variables with the Lee-Strazicich unit root test, structural breaks were found in both variables. With detecting the presence of structural breaks, the short-term relationship between variables was investigated through daily data by using the Toda-Yamamoto causality analysis, which allows the causality analysis with structural breaks.

Empirical findings reveal a very strong causality relationship from CDS premiums to bonds at the 5% significance level. Also, it is observed that there is a causality relationship from bond premiums to CDS premiums based on the 10% significance level. The analysis of variance decomposition shows that 28% of the 1-unit change in bond spreads is explained by CDS spreads after 19 days and this effect continues for a long time. Only approximately 9.3% of the 1-unit change experienced in CDS spreads can be explained by the bond. According to the impulse-response functions, it was observed that a random standard deviation shock experienced in CDS spreads positively increased the bond spreads and this effect reached its peak as of the 6th day. The response of the CDS spreads to a one standard deviation change in the bond increases by giving a positive response in the first 3 days and then the magnitude of their response gradually decreases. It was observed that the response of the bond premiums to a standard deviation shock experienced in the bond itself was positive and reached its peak as of day 3. The response of the CDS premiums to a standard deviation shock experienced in itself reaches a peak by 6 days and the direction of the reaction is positive.

Among the findings of the study, it is seen that there is a strong causality relationship from CDS spreads to bond spreads, and credit risk premium pricing is primarily realized in CDS premiums. In this context, similar to the findings of the study; Blanco et al. (2005), Zhu (2006), Forte and Pena (2009), Palladini and Portes (2011) concluded that CDS spreads lead to bond spreads. O'Kane (2012) concluded that CDS spreads lead the bond market in Spain and Greece, and unlike the findings of the study, bond spreads in Ireland and Portugal lead the CDS spreads. Similarly, Giorgione and Patane (2016) and Patane et al. (2019) found that bond spreads lead CDS spreads as different from the findings of the study. These studies were conducted within the scope of developed countries, and it is observed that empirical findings have changed with the differentiation of the period examined.

The studies on developing countries, Varga (2009) investigated the relationship between the Hungarian government bond market and CDS and reached the conclusion that credit risk pricing was first realized in CDS and CDS spreads lead bond spreads. The obtained results are similar to the findings of this study. Chan-Lau and Kim (2004) concluded that CDS and bonds in Bulgaria, Colombia and Venezuela have equal weights in the price discovery process, while bond spreads lead CDS spreads in Brazil. Ammer and Cai (2011) found that bond and CDS are in a long-term relationship, and in some cases, CDS spreads lead the bond spreads in the price discovery process. Özman et al. (2018), were unable to find a causal relationship between bonds and CDS conducted in Turkey. Tanyıldızı (2020) found that benchmark interest rates of Turkey's government bonds have a meaningful and

significant effect on CDS spreads in both the short-term and long-term. When the findings of the study are compared with the finance literature; although the price discovery process varies according to the country and period examined, it has been observed that there are different results. Similarly in the studies regarding developed countries, we have found that CDS leads the bond premiums in the price discovery process. It has been observed that sometimes, bond premiums can also lead the price discovery process in studies on developing countries.

Examining the researches on both developed and developing countries, Coudert and Gex (2010) found that CDS spreads lead the price discovery process in the private sector debt instruments market. Koy (2014) analyzed both developed and developing countries and found that CDS spreads lead bond spreads in Turkey, Italy and France which are similar to our results.

The empirical findings found may vary with the depth of the countries' debt securities market and the period examined. In their study, Pan and Singleton (2008) tried to determine the structural factors affecting CDS premiums, and it was concluded that investors' global risk perception is the main factor affecting premiums compared to local economic macroeconomic indicators. The reason for this may be that Eurobonds, which are references to CDS, do not have a deep enough financial market, and CDS contracts are considered more liquid for global investors. Thus, global risk perception is primarily priced in CDS spreads.

As a result of empirical findings, it is concluded that CDS spreads are the cause of bond spreads. This indicates that the credit risk perceptions of Turkey are primarily priced in CDS contracts. By reducing bond premiums, to reduce borrowing costs and to finance the investments required for the growth of the country's economy, CDS premiums should be taken into account. The control of credit risk premium perception will be ensured by controlling CDS spreads. Because Eurobond markets do not have a liquid market as much as CDS contracts have. The frequent use of CDS contracts by global investors shows the importance of global risk perception in pricing credit risk. Emphasis on global risk perception management and thus downward suppression of financing costs and liquidity risk are among the policy recommendations of this study. In upcoming studies, the bond spreads and CDS spreads relationship can be tested with models that can analyze the long-term relationship with structural breaks in the data set.

References

- Akkaş, M. E., & Sayılğan, G. (2015). Konut Fiyatları ve Konut Kredisi Faizi: Toda -Yamamoto Nedensellik Testi. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 2 (4), 572-583.
- Ammer, J., & Cai, F. (2011). Sovereign CDS and Bond Pricing Dynamics In Emerging Markets: Does The Cheapest To Deliver Option Matter?. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21, 369-387.

- Aytaç, D., & Güran, M.C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi için Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, 13(13), 129-152.
- Bai, J., & Collin-Dufresne, P. (2018). The CDS-Bond Basis. *Financial Management*, 48, 417-439.
- Barışık, S., & Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 59-82.
- Blanco, R., Brennan, S., & Marsh, I. W. (2005). An Empirical Analysis of the Dynamic Relation between Investment - Grade Bonds and Credit Default Swaps. *Journal of Finance*, 60(5), 2255-2281.
- Büyükkakın, F., Bozkurt, H., & Cengiz, V. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, 101-118.
- Chan-Lau, J. A., & Kim, Y. S. (2004). Equity Prices, Credit Default Swaps, and Bond Spreads in Emerging Markets. *IMF Working Paper*.
- Cherny, K., & Craig, B. R. (2009). *Credit Default Swaps and Their Market Function*. Economic Commentary, Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Choudhry, M. (2010). *An Introduction to Bond Markets*, Hoboken: John Wiley & Sons, Incorporated.
- Coudert, V., & Gex, M. (2010). Credit Default Swap and Bond Markets: Which Leads The Other?. *Financial Stability Review, Banque de France*, 14, 161-167.
- Çelik, İ., Gençtürk, M., & Binici, F. Ö. (2013). İMKB 30 Endeksi ile Avrupa Birliği Üyesi Ülke Borsaları Arasındaki Dinamik İlişkilerin Vektör Otoregresif Model Bağlamında Belirlenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 60, 73-86.
- Çetin, M., & Işık, Ç. Y. (2019). Bilgi Odaklı Ekonomik Büyüme Yaklaşımının Ampirik Analizi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 370-389.
- Danacı, M. C., Şit, M., & Şit, A. (2017). Kredi Temerrüt Swaplarının (CDS’lerin) Büyüme Oranı ile İlişkilendirilmesi: Türkiye Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2) 67-78.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*. 74(366), 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dritsaki, C. (2017). Toda-Yamamoto Causality Test between Inflation and Nominal Interest Rates: Evidence from Three Countries of Europe. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(6), 120-129.
- ECB. (2020). *What are Benchmark Rates, Why are They Important and Why Are They Being Reformed?*. (Erişim: 07.09.2020), https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/benchmark_rates_qa.en.html
- Ersan, İ., & Günay, S. (2009). Kredi Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları (CDSs) ve Kapatma Davasının Türkiye Riski Üzerine Etkisine Dair Bir Uygulama. *Bankacılar Dergisi*, 20(71), 3-22.
- Ersoy, E., & Ünlü, U. (2016). Tezgahestü Türev Piyasa İşlemleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 143-162.
- Forte, S., & Pena, J. I. (2009). Credit Spreads: An Empirical Analysis on the Information Content of Stocks, Bonds and CDS. *Journal of Banking and Finance*, 33(11), 2013-2025.
- Giorgione, A., & Patane, M. (2016). A Model to Test the Price Discovery of Sovereign Credit Risk in the Eurozone. *International Research Journal of Applied Finance*, 7(5), 1-18.
- Gök, İ.Y., & Arslan, Z. (2019). Kredi Temerrüt Swap Spreadleri ve Kredi Derecelendirme Duyuruları Arasındaki İlişki: Gelişmekte Olan Ülkeler Kapsamında Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (24), 301-314.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gujarati, D. (2011). *Temel Ekonometri*. Ü. Şenesen, G. Günlük Şenesen (Çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güder, F., Yücekaya, P., & Şenyurt, A. (2016). Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye için Keynesyen Görüş mü? Wagner Kanunu mu Geçerli? (2006-2015 Dönemi). *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 47-60.
- Hattori, M., & Takats, E. (2015). The Role of Debt Securities Markets. *BIS Paper*, 83, 42-64.
- Herring, R. J. & Chatusripitak, N. (2000). The Case of the Missing Market: The Bond Market and Why It Matters for Financial Development. *Asian Development Bank Institute Working Paper*, 11, 1-59.
- İğde, E. (2010). *Yapısal Değişiklik Altında Birim Kök Testleri ve Bazı Makro İktisadi Değişkenler Üzerine Uygulamalar*. Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Kayahan, L., & Hepaktan, C. E. (2016). Türkiye’de Elektronik Ticaret Hacmini Etkileyen Faktörlere

- İlişkin VAR Analizi (2005-2015). *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 159-190.
- Kisgergely, K. (2009). What Moved Sovereign CDS Spreads in Period of Financial Turbulance?. *Report on Financial Stability, Magyar Nemzeti Bank*, 1-4.
- Kocabıyık, T. (2016). Johansen Eşbütünleşme Testinde Karar Aşamalarının Analizi. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 40-50.
- Kocabıyık, T., Aksoy, E., & Teker, T. (2020). Makroekonomik Değişkenlerin Park Mavera III Gayrimenkul Sertifikası Fiyatı Üzerine Etkisinin Toda-Yamamoto Analizi ile Keşfi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 347-365.
- Koy, A. (2014). Kredi Temerrüt Swapları ve Tahvil Primleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *International Review of Economics and Management*, 2(2), 63-79.
- Kunt, A. S. (2008). *Kredi Temerrüt Swapları ve Türkiye'nin Kredi Temerrüt Swap Priminin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma*. PhD Thesis, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Longstaff, F., Pan, J., Pedersen, L., & Singleton, K. (2011). How Sovereign Is Sovereign Credit Risk. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3(2), 75-103.
- Mac Kinnon, J. G. (1996). Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601-618.
- Matos, J. C. D., Fano, D. & Seneviratne, A. (2007). 'The role of financial markets' in Peter van de Ven and Daniele Fano (eds.). *Understanding Financial Accounts*, OECD Publishing, Paris.
- Merton, R. (1974). On Pricing Of Corporate Debts: The Risk Structure of Interest Rates. *Journal of Finance*, 29(2), 449-470.
- Özgen, F. B., & Güloğlu, B. (2004). Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi. *METU Studies in Development*, 93-114.
- Özman, H., Özpinar, Ö., & Doru, O. (2018). Kredi Temerrüt Takası (CDS) ve Kur-Faiz İlişkisi: Türkiye Örneği. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 31-45.
- Palladini, G., & Portes, R. (2011). Sovereign CDS and Bond Pricing Dynamics in the Euro-Area. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, n.17586.
- Pan, J., & Singleton, K. J. (2008). Default and Recovery Implicit in Term Structure of Sovereign CDS Spreads. *Journal of Finance*, 63(5), 2345-2384.
- Patanè, M., Tedesco, M., & Zedda, S. (2019). CDS-Bond Basis Dynamic and Credit Spread Price Discovery: A Test for European Corporate and Sovereign Bond Markets. *Modern Economy*, 10, 1984-2003.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Norman, N. R. & Bahmani, S. (2020). The dynamics of bond market development, stock market development and economic growth: Evidence from the G-20 countries. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 25(49), 119-147.
- Saretto, A., & Tookes, H. E. (2013). Corporate Leverage, Debt Maturity, and Credit Supply: The Role of Credit Default Swaps. *The Review of Financial Studies*, 26(5), 1190-1247.
- Tanyıldızı, H. (2020). *CDS Primleri ile Tahvil Gösterge Faiz Oranları ve Finansal Endeksler İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Taş, O., Tokmakçioğlu, K., & Çevikcan, G. (2016). Borsa İstanbul'da Pay Senedi Getirileri ile İşlem Hacmi Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 11-30.
- Thomson Reuters (2020). Eikon Veri Terminali.
- Tıraşoğlu, B. Y. (2014). Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri ile OECD Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi Geçerliliğinin Testi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 20, 68-87.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Auto Regressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Turner, P. (2002). Bond Markets In Emerging Economies An Overview Of Policy Issues, The Development of Bond Markets in Emerging Economies, *BIS Papers*, 11, 1 – 12. Bank of International Settlements.
- Varga, L. (2009). The Information Content of Hungarian Sovereign CDS Spreads. *MNB Occasional Papers*, n.78.
- Wallison, P. J. (2008). *Everything You Wanted to Know about Credit Default Swaps-but Were Never Told*. American Enterprise Institute for Public Policy Research, Financial Services Outlook.
- Weistroffer, C. (2009). *Credit Default Swaps: Heading Towards A More Stable System*. Deutsche Bank Research, No: 21.
- Yavuz, S. (2009). Hataları Ardışık Bağımlı (Otokorelasyonlu) Olan Regresyon Modellerinin Tahmin Edilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 123-140.
- Yelghi, A. (2019). Uluslararası Tahvil Piyasasının Ekonomi Üzerindeki Etkisi: G7 Ülkeleri Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(özel sayı), 94-122.
- Zhu, H. (2006). An Empirical Comparison of Credit Spreads between the Bond Market and the Credit Default Swap Market. *Journal of Financial Services Research*, 29, 211-235.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Bankacılık Sektöründe Aktif Büyüklüğü ile Risk Alma Davranışı Arasındaki İlişkinin Analizi

Analysis of The Relationship Between Asset Size and Risk Taking Behavior in the Turkish Banking Sector

Serdar Kuzu ^{a,*}, Gülşah Gençer Çelik ^b

^a Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8178-8749*

^b Dr.Öğr.Ü., Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8610-3673

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Eylül 2020

Düzeltilme tarihi: 04 Kasım 2020

Kabul tarihi: 11 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Türk Bankacılık Sektörü

Risk Alma Davranışı

Johansen Eşbütünleşme

Batamayacak Kadar Büyük

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 September 2020

Received in revised form 04 November 2020

Accepted 11 November 2020

Keywords:

Turkish Banking Sector

Risk Taking Behavior

Johansen Cointegration

Too big to fail

ÖZ

Temel işlevleri çerçevesinde bankacılık bir risk alma ve yönetme işi olduğundan, bankacılık faaliyetlerinden kaynaklanan risklerin gereğince anlaşılması, ölçülmesi ve iyi yönetilmesi gereklidir. Finansal sektörün temel yapı taşı olan bankalar, finansal istikrarın sağlanmasında önemli rol oynamaktadırlar. Özellikle bankaların yüksek kar sağlayabilmek bağlamında, daha riskli davranışlarda bulunması finansal düzene yönelik tehdit oluşturabilmektedir. Bu açıdan ele alındığında bankaların risk alma davranışları üzerinde etkili olabilecek unsurların tespit edilebilmesi, finansal istikrar açısından büyük önem arz etmektedir.

Bankacılık sektörüne yönelik olarak yapılan sektör düzenlemeleri, makroekonomik düzenlemeler, bankaların sermaye yapıları, büyüklüğü, kredi hacmi, aktif büyüklüğü ve finansman yapısı gibi değişkenler bankaların risk alma davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türk bankacılık sektöründe risk alma davranışı ve bu davranışa etki edebilecek faktörlerin etkilerinin tespit edilebilmesidir.

ABSTRACT

Since banking is a risk taking and management business within its core functions, it is necessary to properly understand, measure and manage the risks arising from banking activities. Banks, which are the basic building blocks of the financial sector, play an important role in ensuring financial stability. Especially in the context of high profits, banks behaving riskier can pose a threat to the financial order. In this respect, it is of great importance in terms of financial stability to identify the factors that may have an impact on banks' risk-taking behavior. Variables such as sector regulations made for the banking sector, macroeconomic regulations, banks' capital structures, size, loan volume, asset size and financing structure affect banks' risk-taking behavior. The purpose of this study is to determine the risk taking behavior in the Turkish banking sector and the effects of the factors that may affect this behavior.

1. Giriş

Bankacılık sektöründe son dönemlere bakıldığında küresel bağlamda çok büyük çalkantılar yaşandığı açıktır. Günümüzde Covid-19 süreciyle başlayan finansal kriz, küresel piyasaların risk iştahındaki dalgalanmanın

boyutlarını göstermesi açısından, son derece dikkat çekici olmuştur. Bu nedenle bankaların sermaye yapıları ve çeşitli makroekonomik göstergeler karşısında risk alma davranışları büyük önem arz etmektedir. Her bankanın risk alma davranış felsefesi farklı olup; bu farklılık bankaların strateji ve hedeflerini etkilemektedir. Risk alma isteği daha

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: serdar.kuzu@istanbul.edu.tr

fazla olan bankalar, sermayesinin büyük bir kısmını daha riskli alanlara yani gelişmekte olan piyasalara yatırabilmektedir. Dünyada yaşanan finansal krizlerin yer açtığı kayıpların en önemli nedenlerinden biri de bankaların elde ettikleri kar ile yetinmeyip kabul edilebilir bir risk iştahı sınırlarından çıkıp kontrollü bir şekilde davranmamalarıdır.

2008 Küresel finansal mali kriz, sistemik riskin belirleyicisi olarak banka büyüklüğü konusunda bir tartışmayı ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmanın ortaya çıkmasına neden olan faktörlerden birincisi, son krizin merkezinde büyük bankaların yer alması, ikincisi, büyük bankaların büyüklüğü son yirmi yılda önemli ölçüde artmış olması, üçüncüsü ise büyük bankalar daha düşük sermaye oranlarına, daha az istikrarlı finansmana ve potansiyel olarak riskli piyasa tabanlı faaliyetlere daha fazla maruz kalma eğiliminde olmalarıdır. (Laeven, Ratnovski, & Tong, 2016)

Bu durum ortaya bir dizi ekonomik soruyu ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, büyük bankalarda riskin kaynağı tam olarak nedir? Düşük sermaye, istikrarsız finansman, piyasa temelli faaliyetler, kendi başına büyüklük veya sayılan tüm faktörlerin bir kombinasyonu mu? İkincisi, bu potansiyel risk faktörleri bağımsız banka riski üzerindeki etkileriyle sistemik riski yönlendiriyor mu veya sistemik risk üzerinde bunun ötesine geçen bağımsız banka riski üzerinde bir etkisi var mı? (Laeven, Ratnovski, & Tong, 2016)

Bankacılık sektöründe finansal istikrar açısından büyüklük kriteri finansal sistem içerisinde sağladığı finansal hizmetlerin bir göstergesi olarak yer almaktadır. Bankaların sağladığı finansal hizmetlerin çapı arttıkça risk alma davranışlarının da farklılaştığı görülmektedir. Bunun yanında, bankaların büyüklüğü, diğer bankalar ile olan ilişki derecesi bankaların hizmet olanakları büyüdükçe daha da önemli hale gelmektedir. Bilanço ve bilanço dışı kalemlerin büyüklüğü ve varlıkların büyüklüğü gibi parametreler, bankaların büyüklüklerinin belirlenmesinde önemli kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır. (Navruz, 2019).

Bankacılık sektörü faaliyetlerini yürüttüğü aşamalarda risk alma eğilimi, zarar etme olasılığını yansıttığı için risk alma davranışı kavramı önemini gösteren bir olgu olarak kendini göstermektedir. Zarar olasılığının bankaların finansal yapıları üzerinde etkisi birtakım zorlukları beraberinde getirmekte olup bu tür davranışların bankaların performans beklentilerini, rekabet stratejilerini ve faaliyet nakit akışlarını etkileyebilmektedir.

Banka büyüklüğünün risk alma eğilimi üzerindeki etkileri farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Aktif ölçeği büyük olan bankalar risk yönetiminde daha etkin ve fonlara ulaşma konusunda küçük ölçekleri bankalara göre daha avantajlı olduklarından dolayı riskli yatırımlara karşı eğilimleri daha yüksek olabilmektedir. Buna karşılık büyük ölçekli bankalar denetim açısından daha göz önünde olduklarından risk alma eğiliminden kaçabilme davranışı sergiliyor olabilmektedirler. (Aklan, Akay, & Çınar, 2014).

2. Literatür

Bankaların risk alma eğilimlerini para politikaları, ekonomiye yönelik beklentiler ve bankaların kendilerine özgü yapılarını oluşturan faktörler belirlemektedir. Bankaların risk alma eğilimi; mevduatın ve kredilerin aktifleri içindeki payı, sendikasyon kredilere ulaşımı, sermaye yapısı, faaliyet oranları ve karlılık oranlarından etkilenmektedir.

Bankaların büyüklüklerinin risk alma davranışı üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu durum karşısında çeşitli müdahaleler sayesinde büyük finansal kuruluşların batmasına izin verilmemesi olarak ifade edilebilen batmayacak-kadar-büyük olgusu (Too Big to Fail) ortaya çıkabilmektedir

Gropp ve Vesala (2001), 1992-1998 dönemleri arasında Avrupa Birliği bankacılık sektöründe banka risk düzeyi ve banka büyüklüğü arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, büyük ölçekli bankaların daha fazla risk aldıkları sonucuna dolaylı olarak ulaşılmıştır.

Jimenez vd. (2007) yaptıkları çalışmada bankalar arası piyasadan daha çok borçlanmak zorunda kalan küçük bankaların büyük bankalara göre daha fazla risk alma eğiliminde olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Hakanes ve Schnabel (2011) Basel II Sermaye Anlaşması kapsamında bankaların risk alma davranışı ile banka büyüklüğü arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptıkları istatistiki çalışmada banka büyüklüğünün Basel II kapsamında bankalara rekabet avantajı sağladığı, bunun yanında küçük bankaların ise daha yüksek riske girmelerine neden olacağından daha fazla riske maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu rekabet çarpıklıklarının sadece rekabet politikası açısından değil, aynı zamanda bankacılık sektöründe toplam riski artırdığı için finansal istikrar açısından da endişe verici olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında burada yer alan temel sorunun bankaların standartlaştırılmış ve IRB (Internal Rating Based) yaklaşımları arasında seçim yapma hakkından kaynaklandığı bu durumun düzenleme ile küçük ve büyük bankaların asimetrik muamelesine yol açmasıdır.

Barrell vd (2012), 1993- 2008 dönemleri arasında banka büyüklüğü ve risk alma eğilimleri arasındaki ilişkiyi 713 OECD bankası için GMM tahmini kullanılarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada Subprime krizinin ardından, kendilerini başarısızlığa uğramayacak kadar büyük' olarak değerlendirebilecek büyük bankaların finansal sisteme getirdiği orantısız riskleri ortaya çıkardığı bu durumda banka büyüklüğünü ve karmaşıklığını azaltma etkisine sahip radikal politikalara ihtiyaç duyulabileceği önerilerini ifade etmişlerdir. Çalışma sonucunda banka büyüklüğünün zarar olasılığını yansıtan risk alma eğilimi ile gerçekten ilişkili olduğunu ve büyük oranda küçük sermayeye sahip bankaların olumsuz teşviklere karşı daha savunmasız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aklan vd (2014), 2002-2012 dönemleri arasında para politikalarının bankaların risk alma eğilimlerini arasındaki ilişkiyi dinamik panel yaklaşımı ile ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda kısa vadeli faiz oranlarındaki değişim ile bankaların risk alma eğilimleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Buna ilaveten Türk bankacılık sektöründe faizlere karşı gösterilen reaksiyon banka büyüklüğüne göre değişmekte olduğunu ve özellikle günümüzde olduğu gibi faizlerin olması gereken değer altında olduğu durumlarda büyük bankaların kredi riskine karşılık risk alma eğilimlerinin azaldığı ifade etmişlerdir.

Bhagat vd (2015), 2002-2012 dönemleri arasında finansal kuruluşlar arasında firma büyüklüğü ile risk alma arasındaki ilişkiyi Z-skoru ile ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda büyüklüğün risk alma önlemleriyle pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu, finansal kurumların kaldıraç oranını artırarak aşırı risk almaya giriştiğini, daha iyi kurumsal yönetimden yararlanan bankaların daha az risk aldıkları ve yatırım bankalarının ticari bankalara kıyasla daha fazla risk aldıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Luu (2015), gelişmekte olan Asya Ülkeleri'nde, kurumsal yönetimin ve düzenlemelerin banka risk alma davranışı üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda Kurumsal yönetim mekanizmasının banka tarafından alınan risk düzeyi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu, büyük sahibi / sahipleri olan bankalar daha yüksek risk alma ile ilişkiliyken, yönetim kurulu büyüklüğünün banka risk düzeyiyle olumsuz yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Pham (2015), 2006-2015 dönemleri arasında Vietnam'da faaliyet gösteren 30 kamu, özel ya da her iki sermayeli ticari bankanın banka büyüklüğünün(aktif büyüklüğü) risk alma davranışı (Z-Score) üzerinde etkisi olup olmadığını dengesiz panel verileri üzerinde çeşitli dinamik ekonometri çerçevelerini kullanarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda bankaların büyüklüğü ile risk alma eğilimi arasında pozitif yönlü, kamu bankalarında herhangi bir ilişki tespit edilemezken, özel sermayeli bankalarda ise negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. (Pham, 2016)

Varotto ve Zhao (2018), 2004-2012 dönemleri arasında 83 Amerika, 53 Avrupa bankası arasında firma düzeyinde sistemik riski analiz ettikleri çalışmada sistemik risk göstergelerinin esas olarak firma büyüklüğünden kaynaklandığını ve bunun da "başarısız olamayacak kadar büyük" kurumlar için ağır basan bir endişeye işaret ettiğini ifade etmişlerdir.

Yazıcı vd (2019), 2003-2017 dönemine ait kamu, yabancı ve özel sermayeli bankaların risk alma davranışları ile büyüklükleri arasındaki ilişki Johansen Eşbütünlük, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Wald Testleri kullanılarak ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda Kamu ve özel sermayeli bankalarda, bankanın büyüklüğü ile bankanın risk alma davranışı arasında bir

ilişkinin olduğu fakat bu ilişkinin kısa dönemde değil uzun dönemde ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.

3. Veri ve Metodoloji

Çalışmada banka büyüklüğü (ölçeği) bankaların risk alma davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koymak için nedensellik testi, Johansen eş bütünlük ve VEC modeli analiz edilmiştir. Çalışmada 2001-2019 döneminde kamu, yabancı ve özel sermayeli bankaların çeyrek dönem verileri kullanılarak analiz yapılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken bankaların takipteki kredilerin ya da sorunlu kredilerin toplam kredilere oranını göstermektedir. Bu oran bankaların risk alma eğilimini belirlemek için kullanılan temel göstergedir (Aklan, Akay, & Çınar, 2014), (Yazıcı, Göker, & Oktay, 2019). Çalışmada banka reel aktif büyüklüğünün logaritması (Logaktif) büyüklük değişkeni olarak modelde yer almakta bir başka deyişle Toplam aktiflerin logaritması alınarak belirlenen değişken banka büyüklüğünü ifade etmektedir.

Çalışmada yer alan parametrelerin logaritmik farkları alındığında durağanlık sağladığı takdirde, değişkenler arasında eş bütünlük olup olmadığı tespit edilmesi gerekmektedir. Parametreler arasında eş-bütünlük ilişkisinin var olması demek parametreler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. İstenilen noktada eşbütünlük testi için Johansen (1988) yöntemi kullanılmıştır. Kointegrasyon (eşbütünlük) analizi, zaman serileri alanında kullanılan analiz türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman serilerde yer alan temel sorun, serilerin zamanın etkisini bünyelerinde bulundurması ve zamanla artış eğiliminde olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum istatistikî çalışmalarda yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Seriler zamanın etkisinden arındırılabilir için öncelikle serilerin durağan yapı göstermesi gerekmektedir. Durağanlığın sağlanmadığı durumlarda parametreler arasında nedensellik ilişkilerin ise vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile ortaya konulması gerekmektedir. Granger nedensellik testi ile ortaya konulamayan kısa ve uzun dönemli ilişkiler vektör hata düzeltme modeli ortaya çıkarılabilmekte ve bu sayede nedenselliğin kaynağı hem uzun hem de kısa dönem için ayrı ayrı tespit edilebilmektedir (Yavuz, 2005).

3.1. Birim Kök Testleri

Çalışmada, banka büyüklüğü ile risk alma eğilimi arasındaki ilişki, nedensellik testi, Johansen eş bütünlük ve VEC modeli analiz edilmiştir İlk aşamada değişkenlerin durağanlık gösterip göstermediğini Augmented Dickey Fuller (ADF). ADF testi kullanılması amaç model hesaplama öncesinde öncelikle Nedensellik testi modellerinin durağan zaman serilerine ihtiyaç duymaları gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Tablo 1'de ADF Birim Kök Test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

		ADF	
		Model	t* istatistiği
Kamu Bankaları		Sabit	7,125* (0.8765)
			-5,145**(0.0015)
	(Logaktif)*		-6,149**(0.5471)
	Δ Logaktif**		-5.456****(0.0000)
	Risk***	Sabit-Trend	
	Δ Risk****		-9,256*(0.5641)
			-5,145**(0.0012)
			-6,149**(0.1245)
			-11,145****(0.0019)
Özel Bankalar		Sabit	-11,476* (0.0053)
	(Logaktif)*		-9,753**(0.0010)
	Δ Logaktif**		-7,128**(0.1245)
	Risk***		-6.149****(0.0010)
	Δ Risk****	Sabit-Trend	
			-8,256*(0.1241)
			-5,749**(0.0000)
			-8,127**(0.3275)
			-13,146****(0.1219)
Yabancı Sermayeli Bankalar		Sabit	-3,143* (0.5244)
	(Logaktif)*		-3,749**(0.9242)
	Δ Logaktif**		-3,231**(0.4176)
	Risk***		-5.147****(0.0014)
	Δ Risk****	Sabit-Trend	
			-4,135*(0.4563)
			-2,149**(0.0015)
			-4,456**(0.0005)
			-1,137****(0.0042)

Not: Δ serilerin logaritmik değerlerinin alındığını göstermektedir.

ADF birim kök testi uygulanması sonucunda serinin hiçbir düzeyde durağan olmadığı tespit edilmiş ve bunun üzerine serilerin birinci dereceden farkı alınarak ADF testi uygulanmıştır. Tablo 1’de yer alan sonuçlara göre tüm serilerin birinci derecede durağan olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Eş Bütünleşme Testi

Serilerin aynı seviyede durağanlaştıkları tespit edildikten sonra Johansen eşbütünleşme testi uygulanabilmektedir.

Tablo 2. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Rank	Trace İst.	Kritik Değer (0.05)	Max İst.	Kritik Değer (0.05)
Kamu Bankaları	$r(\pi) = 0$	27.4562	15.1456	20.1456	12.4571
	$r(\pi) \leq 1$	5.6542	12.456	5.6961	11.1456
	$r(\pi) \leq 2$	0.0045	3,47	0.0049	3.47
Özel Bankalar	$r(\pi) = 0$	25.145	15.1456	14.1246	12.4571
	$r(\pi) \leq 1$	5.1467	12.456	4.9576	11.1456
	$r(\pi) \leq 2$	0.0145	3,47	0.0041	3.47
Yabancı Sermayeli Bankalar	$r(\pi) = 0$	25.468	15.1456	14.325	12.4571
	$r(\pi) \leq 1$	5.1685	12.456	4.9990	11.1456
	$r(\pi) \leq 2$	0.4132	3,47	0.0051	3.47

Tablo 2’de yer alan istatistiki sonuçlara göre Trace test istatistiğinde birinci hipotez hipotez ($r=0$) “Hiç eş

Johansen eş bütünleşme testi uygulanmadan önce gecikme sayısının tespiti büyük önem arz etmektedir. AIC, bilgi kriterlerine göre gecikme sayısını Kamu Bankaları için 1, yabancı sermayeli ve özel sermayeli bankalar için ise 2 olarak alınması gerektiği tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra Johansen Eş-bütünleşme testi yapılabilmektedir. Burada eşbütünleşme için seriler birincil farkları bütün değişkenler için birim kök testi sonuçlarına göre durağan hale getirilmiştir.

bütünleşik vektör yoktur”; şeklinde ikinci hipotez ($r \leq 1$) “En az bir tane eş bütünleşik vektör vardır” şeklinde

kurulmaktadır. Aynı şekilde Maksimum test istatistiğinde birinci hipotez hipotez ($r=0$) “Hiç eş bütünlük vektör yoktur”; şeklinde ikinci hipotez ($r\leq 1$) “En az bir tane eş bütünlük vektör vardır” şeklinde kurulmaktadır. Birinci hipotezinin reddedilmesi En az bir tane eş bütünlük vektör bulunduğunu; ikinci hipotezinin reddedilmesi En az iki tane eş bütünlük vektör bulunduğunu; üçüncü ($r\leq 2$) hipotezinin reddedilmesi ise En az iki tane eş bütünlük vektör bulunduğunu ifade etmektedir. (Ertuğrul, 2013). Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre %5 anlamlılık seviyesinde hesaplanan değerlerin tüm bankalar açısından

kritik değerlerden büyük olduğu görülmüştür. Bu durumda hem trace hem de max istatistiklerine ait temel hipotez $r=0$ yani eş bütünlük yoktur hipotezi reddedilmiştir. Sonuç olarak banka büyüklüğü ile risk alma eğilimi arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Eş bütünlük analizi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu ortaya koymasına rağmen Granger nedenselliğinin yönü ile ilgili herhangi bir bilgi verememektedir. Bu etkileşimin ortaya konması vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır

Tablo 3. Vektör Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Test Sonuçları

		Kısa Dönem Nedensellik	Uzun Dönem Nedensellik
		<i>InRisk</i>	<i>C</i>
Kamu Bankaları	<i>InAktif</i>	0.7564 (0.6568)	-0.6572 (0.0263)
Özel Bankalar	<i>Inaktif</i>	0.5645 (0.7458)	-1.7438 (0.0273)
Yabancı Sermayeli Bankalar	<i>Inaktif</i>	2.4568 (0.7319)	-1.0873 (0.0314)

Not: C, uzun dönem denge ilişkisinden kaynaklanan hata düzeltme terimini, parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 3’te yer alan Granger nedensellik testi sonucuna göre her üç banka için hata düzeltme terimi C negatif değerler alması ve anlamlılık seviyelerinin %5’ten küçük olması kısa dönemde değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını, uzun dönemli bir nedensellik olduğunu göstermektedir. İstatistik sonuçlara göre tüm bankalar açısından, bankaların büyüklüğü ile risk alma eğilimi arasında bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Değişkenlerin istatistik açıdan anlamlı ve negatif değerler alması büyük bankaların düşük düzeyde sorunlu kredilere sahip olduğu, bir başka ifadeyle daha sağlıklı bir portföy yapısına sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu durum büyük bankaların küçük bankalar göre risk alma eğilimlerinin daha çok olduğunu gösterebilmektedir. Literatürde yapılan birçok çalışmada bankaların risk alma davranışını ortaya koymada birçok değişken önemli olmasına karşın Burada önemli olan nokta bankaların karakteristik özelliklerinden biri olan banka büyüklüğünün önemi ve banka büyüklüğünün risk alma eğilimi açısından en önemli değişken olduğu söylenebilir.

3.3. Tanısal (Diagnostic) Test Sonuçları

Tablo 4’te modele ait tanısal test sonuçlarına bakıldığında hesaplanan F istatistik değerinin tablo üst kritik değerinden büyük olması değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Modele ait tanısal test sonuçlarına bakıldığında Breusch-Godfrey LM Testi otokorelasyonun olmadığını, Breusch-Pagan-Godfrey

modelde değişen varyans sorununun olmadığını, Jaque Bera değeri modelde normal dağılım sorunu olmadığını, Ramsey Reset testi modelde model kurma hatasının olmadığını göstermektedir.

Tablo 4. Tanısal (Diagnostic) Test Sonuçları

Test	F-İstatistik
Breusch-Godfrey LM test İstatistik değeri	1.06 (0.4358)
Jarque Bera İstatistik değeri	3.02(0.5687)
Ransley Reset Test İstatistik değeri	0.43(0.6378)
White Heteroskedasticity Testi	1.78(0.6319)

4. Sonuç

Dünya da yaşanan finansal krizlere bakıldığında ekonomide yapılan regülasyonlar ve liberalizasyonlar hala eksiklikleri bünyesinde bulundurduğu için bankaların karşılaştıkları risklerin belirlenmesi ve tespiti büyük önem arz etmektedir. Risk yönetimi ile ilgili yapılan literatür çalışmalarının çoğunda, risk yönetim uygulamalarının bankaların değerini arttırdığı görülmektedir. 1950’den günümüze kadar risk yönetiminin bankaların değeri üzerindeki etkisinin gözlemlenmesiyle birlikte bankalar risk yönetimine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bankalar bünyelerine entegre edeceği risk yönetimini oluştururken sermaye yapılarına göre maruz kaldıkları risklerin sağlıklı ve etkin bir şekilde tespiti ve ölçümü gerekmektedir.

Bankacılık sektörüne yönelik yapılan bu çalışmada sermaye yapısı açısından aktif büyüklüğünün Türk Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların risk alma davranışları üzerindeki etkisini nedensellik testi, Johansen eş bütünleşme ve VEC modeli analiz edilmiştir. Çalışmada 2001-2019 döneminde kamu, yabancı ve özel sermayeli bankaların çeyrek dönem verileri kullanılarak analiz yapılmıştır. Tasarrufun sağlanma biçimi açısından farklı ortaklık yapısına ait bankaların varlığı gözetilerek üç farklı banka yapısı incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan birçok çalışmada banka karakteristikleri açısından anlamlı bulunan en önemli değişkenin banka büyüklüğü olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle günümüzde faiz oranlarında yaşanan volatilité hareketleri açısından ele alındığında Türk bankacılık sektöründe faizlere karşı gösterilen reaksiyon banka büyüklüğüne göre değişmektedir. Çalışmada ortaya çıkan bulgulara göre sahiplik yapısı fark etmeksizin tüm bankalar açısından, bankaların büyüklüğü ile risk alma eğilimi arasında bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bulgu Türkiye’de bankacılık sektöründe sahiplik yapısı kamu, özel ya da yabancı sermaye fark etmeksizin büyük bankaların risk alma eğilimlerinin de fazla olduğu yönündedir bu durum da batamayacak kadar büyük olgusunun Türk bankacılık sektörü için geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aklan, A., Akay, H. K., & Çınar, M. (2014). Türkiye’de Para Politikalarının Bankaların Risk Yüklenimleri Üzerindeki Etkileri, . *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(21).
- Ertuğrul, H. M. (2013). Türkiye’de Enerji Tüketimi GSYH İlişkisi: Dinamik Bir Analiz. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25, 249-266.
- ITO, T. (2011). Reform of Financial Supervisory and Regulatory Regimes: What has Been Achieved and What is Still Missing. *International Economic Journal*, 25(4), 553-569.
- Laeven, L., Ratnovski, L., & Tong, H. (2016). Bank size, capital, and systemic risk: Some international evidence. *Journal of Banking & Finance*, 69(1), 25-34.
- Navruz, B. (2019). *Bankacılıkta Sistemik Risk Sorunu ve Pigovian Çözüm Yaklaşımı: Türk Bankacılık Sektörü Açısından Bir Değerlendirme*. (G. M. A.Ş., Dü.) İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Pham, M. (2016). Bank Size, Ownership and Risk-Taking Behavior: An Empirical Study of Vietnamese Commercial Banks . *SSRN Electronic Journal*.
- Varatto, S., & Zhao, L. (2018). Systemic Risk and Bank Size. *Journal of International Money and Finance*, 82, 45-70.
- Yavuz, N. Ç. (2005). Türkiye’de İhracat ve İktisadi Büyüme Arasında Nedensellik Analizi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları*. 49, s. 964. İstanbul Üniversitesi.
- Yazıcı, E., Göker, İ. K., & Oktay, M. .. (2019). Türk Bankacılık Sektöründe Büyüklüğün Risk Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 149-154.

Araştırma Makalesi • Research Article

Tüketim Eşitsizliği Profiline Farklı Ürün Gruplarında İncelenmesi

Investigating Consumption Inequality within Different Product Classifications

Funda Bayraktaroğlu^{a*}, Hatice Hicret Özkoç^b

a Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 48000, Muğla/Türkiye.

ORCID: 0000-0003-4460-0473

b Doçent Doktor, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 48000, Muğla/Türkiye.

ORCID: 0000-0003-0037-4603

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Eylül 2020

Düzeltilme tarihi: 05 Kasım 2020

Kabul tarihi: 11 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Tüketim

Tüketim Eşitsizliği

Ürün Sınıflandırması

Eşitsizlik Ölçümü

Hanehalkı Bütçe Anketi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 September 2020

Received in revised form 05 November 2020

Accepted 11 November 2020

Keywords:

Consumption

Consumption Inequality

Product Classification

Inequality Measurement

Household Budget Survey

ÖZ

Eşitsizliği ele alan çalışmaların odak noktasının çoğunlukla gelir eşitsizliği olduğu görülmektedir. Oysa, farklı tüketim kalemlerine yönelik harcamalar çerçevesinde ele alınan tüketim eşitsizliği de gelişmemiş ülkeler özelinde ampirik olarak incelemeye değer bir sorundur.

Bu çalışma, farklı ürün gruplarında tüketim eşitsizliğinin çeşitli sonuçlar ortaya çıkaracağını varsayarak kolayda, beğenmeli, özellikli ve aranmayan ürünlerden seçilen örnekler ile tüketim eşitsizliğini incelemektedir. TÜİK tarafından gerçekleştirilen Hanehalkı Bütçe Araştırmasına dair veri seti kullanılarak tüketim eşitsizlikleri belirlenmiştir. Eşitsizliğin belirlenmesinde Eşdeğerlik Ölçeği, Gini Katsayısı, Genel Entropi ve Theil Endeksi kullanılmıştır. En çarpıcı sonuç; tüketim eşitsizliğinin özellikli ürünlerden mücevheratta en yüksek olmasıdır.

ABSTRACT

It is seen that the focus of studies on inequality is mostly income inequality. However, consumption inequality, which can be handled within the framework of expenditures for different consumption items, is an empirically worthy problem for undeveloped countries.

This study examines consumption inequality with selected examples from convenience, shopping, specialty and unsought goods assuming that examining consumption inequality in different product groups will yield various results. For that purpose, data set of Household Budget Survey carried out by TURKSTAT was used in order to analyse consumption inequalities. Equivalence Scale, Gini Coefficient, General Entropy and Theil Index were performed to determine inequality. The most striking conclusion is that the consumption inequality is the highest in jewelry from the specialty products.

1. Giriş

Tüketim, insanoğlunun doğumuyla başlayıp ölümüne kadar durmadan devam eden en temel faaliyetleri arasında yer almaktadır. Her ne kadar tüketime yönelik ihtiyaç başlıkları (yeme-içme, barınma, güvenlik, sosyal ilişkiler vb.) evrensel gözükse de, bu ihtiyaçları tatmin etme alternatifleri

ve söz konusu alternatiflere yapılan harcamalar tüketici grupları arasında oldukça büyük farklılıklar oluşturmakta, bu farklılıklar da “tüketimde eşitsizlik” olarak nitelendirilen ve çeşitli açılardan ele alınması gereken hem iktisadi hem de sosyolojik bir sorunu doğurmaktadır.

* Sorumlu yazar/*Corresponding author.*

e-posta: fkaya@mu.edu.tr

Bununla birlikte, Fisunoğlu ve diğerlerine (2018) göre sosyal bilimlerin öne çıkan inceleme konularından olan eşitsizlik, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri olarak da gözükmektedir. Çünkü ekonomik büyüme, istihdam, yoksulluk ve eşitsizlik arasındaki ilişki bir hayli karmaşık olup, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde doğru politikalar kurgulama ve hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlama açısından bu ilişkiyi göz önünde bulundurmamak gereklidir (Sarangi ve Panda, 2008).

Gelir, refah, eğitim, beceriler, fırsatlar gibi alanların başı çektiği çok boyutlu eşitsizlik sorunu (Ayyash ve diğerleri, 2020), bir ülkenin politik, ekonomik ve sosyal politikalarının nihai sonuçlarından biri olması nedeniyle (Xia ve diğerleri, 2020), daha çok iktisat, maliye ve sosyoloji bilim dalları çerçevesinde ele alınmış olup, konuyu pazarlama ve tüketici davranışları perspektifinden inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa bireylerin tüketici olarak tercihleri ve bu tercihlerin ortaya koyduğu uçurumlar “eşitsizlik sorununun” pazarlama bilimi, spesifik olarak da tüketim, açısından önemini arttırmaktadır. Dahası, eşitsizlik üzerine yürütülen ampirik çalışmaların çoğunlukla gelir eşitsizliğine odaklandığı ancak tüketim eşitsizliğini göz ardı ettikleri belirtilmektedir (Daşkaya ve Sağbaşı, 2019). Dolayısıyla, gerek literatürdeki bu boşluk gerekse tüketim eşitsizliği konusunun artan önemi bu çalışmanın hazırlanmasına zemin hazırlamıştır.

Bireylerin, tüketim kalemlerine yönelik harcamaları şüphesiz bu kalemlerin tüketicilerin yaşamlarında dolduracağı boşluklar ya da bu ürünlere yüklenen anlamlar ile ilgilidir. Farklı bir ifadeyle, her tür ürün ya da hizmet tüketiciler için aynı derece vazgeçilmez olmadığı gibi, kırsal ve kentsel alanlardaki tüketicilerin ihtiyaç duyacağı ürün ve hizmetler arasında da büyük farklılıklar ortaya çıkacaktır. Ancak bu çalışmanın temel amacı, muhtemel kırsal ve kentsel eşitsizliklerden ziyade, pazarlama literatüründe oldukça geniş kabul görmüş ürün sınıfları (kolayda ürünler, beğenmeli ürünler, özellikli ürünler ve aranmayan ürünler şeklinde) ve her ürün grubundan seçilecek bir alt-bir üst sınır örneği üzerinden Türkiye’deki tüketim eşitsizliğini incelemek ve ortaya çıkacak eşitsizlikleri söz konusu ürün sınıfları bağlamında yorumlamaktır. Dolayısıyla çalışmanın bu amaç doğrultusunda araştırma sorusu “Ürün sınıfları çerçevesinde tüketim eşitsizliği nasıl farklılaşmaktadır?” şeklindedir. Bu araştırma sorusuna bağlı olarak alt araştırma sorusu ise “Her farklı ürün sınıfında yer alan örnek ürünlerin kendi içlerinde de tüketim eşitsizliğinden söz edilebilir mi?” şeklinde oluşturulmuştur. Çalışmanın ikincil bir amacı ise ürün sınıfları bağlamında ortaya çıkan tüketim eşitsizliklerinin gelir eşitsizliği ile ilişkisinin ortaya konmasıdır. Ürün sınıfları bağlamında tüketim eşitsizliklerinin ortaya konulması için bu çalışmada, literatürde eşitsizlik ölçümü için sıklıkla kullanılan yöntemlerden Gini Katsayısı ve Theil Endeksinden yararlanılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2018 Hanehalkı Bütçe Anketinden elde edilen verilerden yola çıkarak gerçekleştirilen eşitsizlik ölçümlerinde aynı zamanda Eşdeğerlik Ölçeği dikkate alınmış olup, Genel Entropi yardımıyla da ölçek hesaplamaları yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

Özellikle kapitalist sistemlerin vazgeçilmezi olan tüketim, hiçbir otorite tarafından sınırlandırılmadığı için belki de insanoğlunun en özgür olabildiği alanlarından biridir (Kaymak ve Babacan, 2020). Bireylerin herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan devam ettirdikleri tüketim hayatları birtakım eşitsizleri de beraberinde getirmektedir. Tüketim eşitsizliği dünyada birçok ülke özelinde araştırmaya konu olmuştur (Xia ve diğerleri, 2020). Ayyash ve diğerleri (2020), 2017 yılı Filistin Hanehalkı Harcama ve Tüketim Araştırmasından elde ettikleri veriler üzerinden yürüttükleri çalışma sonucunda, özellikle yaşanan bölge, eğitim ve çalışma durumu gibi hanehalkı özelliklerinin düzeltilmiş tüketim eşitsizliğinin açıklanmasında en önemli faktörler olduğunu belirtmektedir. Zhang ve diğerleri (2020) ise tüketim eşitsizliği sorununun bilgi teknolojileri bağlamında yeterince irdelenmediği tespitinden yola çıkarak 2010-2016 yıllarına ilişkin 155 ülke verisiyle Gini katsayısı ile ölçüm yapmış ve İnternet penetrasyonunun tüketim eşitsizliği üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Blundell ve Etheridge de (2009), İngiltere özelinde gelir ve tüketim eşitsizliklerinin seyrini 1978 yılından bu yana analiz etmişler, tüketim eşitsizliğinin 1980’li yılların başında çok arttığı, bu artışın 1990’lı yıllarda daha az bir seviyede artmaya devam ettiği bulgusuna ulaşmışlardır. Idrees ve Ahmad (2010) ise Pakistan’da tüketim harcamalarındaki eşitsizliğin 1992-1993 ve 2004-2005 arasında artış gösterdiğini, gıda tüketimindeki eşitsizliğin gıda-dışı eşitsizliğe göre önemli düzeyde düşük olduğunu ve hanehalkının eğitim harcamalarında eşitsizlik seviyesinin diğer harcamalara kıyasla çok yüksek gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Basole ve Basu da (2015)- farklı din, kast, ekonomik ve sosyal gruplardan oluşan Hindistan’da (Sarangi ve Panda, 2008)- reform sonrası dönem için hanehalkı bütçesinde gıda-dışı grupların payının artmasına bağlı olarak tüketim eşitsizliğinin arttığı, ancak gıda-dışı eşitsizliğin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Polonya’da 1989-1990 yıllarındaki ekonomik dönüşümün sonrasında tüketim ve gelir eşitsizliklerinin incelendiği çalışmada, dönüşümün hemen ardından gelir eşitsizliğinin arttığı fakat ilerleyen dönemlerde ise ekonomik dönüşümün bile altına indiği sonucuna ulaşılmıştır. Yine aynı çalışmada, tüketim eşitsizliğinin de gelir eşitsizliğine benzer bir değişim içerisinde olduğu belirtilmektedir (Keane ve Prasad, 1999).

Yabancı literatürde tüketim eşitsizliğinin araştırmalara sıkça konu olmasına karşın, kavrama ilişkin yerli literatür oldukça sınırlıdır (Daşkaya ve Sağbaşı, 2019). Türkiye’deki ücret, gelir ve tüketim eşitsizliklerindeki değişimi TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması ve Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına dayanarak 2002-2016 yıllarına ilişkin inceleyen Tamkoç ve Torul (2020), söz konusu eşitsizliklerin ilgili dönemde aşağı yönlü olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, yine TÜİK’in 2003-2014 yıllarına yönelik Hanehalkı Bütçe Anketi verileri üzerinden Gini katsayısını ve Atkinson endeksini kullanarak ampirik bir araştırma yürüten Daşkaya ve Sağbaşı (2019), 2012-2014 yılları arasındaki eşitsizliğin ele aldıkları tüm dönem ortalamasının altında kaldığı, yaş grubu azaldıkça ise tüketim eşitsizliğinin de azaldığı sonucunu elde etmişlerdir. Benzer şekilde, gelir ve tüketim eşitsizliğinin farklı yaş grupları bağlamında değişkenlik gösterebileceği öngörüsüyle OECD ülkelerine ilişkin yürütülen çalışmada

elde edilen sonuca göre nüfustaki yaşlanma hem gelir hem de tüketim eşitsizliğini arttırmaktadır (Fisunoğlu ve diğerleri, 2018). Duygan ve Güner (2006) ise 1994-2002 yıllarına ilişkin Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Araştırmasından faydalanarak eğitimin gelir ve tüketim eşitsizlikleri üzerindeki rolünü tartışmıştır.

Eşitsizlik konusundaki çalışmaların tüketim eşitsizliği yerine, daha çok gelir eşitsizliğini ele alması dikkati çekmektedir. Fisunoğlu ve diğerlerine (2018) göre bu durum gelir eşitsizliğinin tüketim eşitsizliğine kıyasla nispi olarak ölçümünün daha elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer görüşe göre literatürdeki bu yoğunlaşmanın temel sebebi, tüketim eşitsizliğinin gelir eşitsizliğini takip edeceği ancak ondan daha az olacağı beklentisidir. Başka bir ifadeyle, gelir seviyeleri birbirinden oldukça farklı olan iki hanehalkının tüketim anlamında birbirlerinden çok da uzak olamayacağı kabul edilmektedir. Örneğin gelirleri arasında 10 kat olan iki hanehalkının, zorunlu ihtiyaçlardan biri olan ekmek tüketimleri arasında fizyolojik sınır sebebiyle 10 kat fark oluşamayacaktır (Daşkaya ve Sağbaş, 2019). Bu durum ekmek gibi zorunlu tüketim malları için oldukça gerçekçi ve genelleyici olsa da, diğer tüketim malları açısından incelenmeye değer hipotezler ortaya koymaktadır. Örneğin Idrees ve Ahmad (2010) tüketim harcamalarını Pakistan bağlamında inceledikleri çalışmalarında gıda tüketimindeki eşitsizliğin, gıda dışı tüketimdeki eşitsizliğe kıyasla önemli ölçüde düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Eşitsizliğin incelenmesinde gelire kıyasla daha ilgi çekici bir kavram olarak görülen tüketim (Keane ve Prasad, 1999), bireylerin yaşamları hakkında çok önemli ipuçları sunmaktadır. Bu görüşe göre, bireylerin tüketim davranışlarını incelemek ve buna ilişkin öneriler ortaya koymak ekonomik kalkınmaya hizmet edeceği gibi, eşitsizliklerin azaltılması yönünde de rol oynayacaktır (Sarangi ve Panda, 2008). Bugünün tüketim dünyası bireyleri çoğunlukla rasyonel gerekçelerle satın alınan ürün ve hizmetlerden çok öteye taşımakta, postmodern olarak nitelendirilen tüketiciler duygusal motivasyonlarla da hareket ederek tüketim kararları almaktadırlar. Başka bir ifadeyle, 21. yüzyılda tüketicilerin ihtiyaçları arasında oldukça büyük farklar dikkati çekmektedir. Örneğin karnı aç insanın yemeğe olan ihtiyacı ile daha güzel ve şık gözükmek isteyen bir kadının pahalı ya da gösterişli kıyafetlere olan ihtiyacı doğal olarak birtakım eşitsizlikleri ortaya çıkaracaktır (Torlak, 2016). Tüketimi ölçmek ya da birçok faktör bağlamında neyin tüketim olarak kabul edileceğini belirlemek oldukça karmaşık ve zor olsa da (Daşkaya ve Sağbaş, 2019), özellikle az gelişmiş ülkelerde, gelire kıyasla tüketimin refahın daha doğru bir göstergesi olması tüketim eşitsizliğinin yiyecek, barınma ve sağlık gibi tüketim kalemleri çerçevesinde incelenmesini haklı kılmaktadır (Idrees ve Ahmad, 2010). Basole ve Basu da (2015) ise gıda ve gıda-dışı ürün kategorileri arasındaki eşitsizliğin çok farklı olabileceğine, bu nedenle, bu kategorileri kıyaslayan çalışmaların önemine dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, ürün sınıflandırmaları bağlamında ortaya çıkacak eşitsizlik farklılıkları incelenmeye ve yorumlanmaya değer gözükmektedir.

Pazarlama literatüründe ürünler satın alınma sıklıklarına göre kolayda, beğenmeli, özellikli ve aranmayan ürünler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Lancaster ve Reynolds,

2005). Tüketim ürünlerinin sınıflandırılmasında her ne kadar farklı kriterler kullanılsa da, bu sınıflandırma ilgili literatürde en kullanışlı ayırım olarak değerlendirilmektedir (Lamb ve diğerleri, 2009). Bu sınıflandırmaya göre kolayda ürünler, tüketiciler tarafından günün herhangi bir saatinde herhangi bir yerden kolaylıkla satın alınabilen ve çoğunlukla hızlı tüketim malları olarak nitelendirilen ekmek, süt, tuvalet kağıdı, pil ve çay gibi ürünlerden oluşmaktadır (Wright, 1999). Bu ürünler diğer ürün kategorilerine kıyasla daha ucuza, bu nedenle de tüketiciler tarafından daha az çaba harcanarak satın alınırlar. Ayrıca, kolayda ürünler, kendi arasında hemen hemen her gün tüketilen temel kolayda ürünler ve önceden hazırlık yapmadan dürtüsel olarak satın alınan kolayda ürünler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Lancaster ve Reynolds, 2005). Kavak ve Sığındı'ya (2012) göre kolayda ürünler; sıradan (rutin) ürünler, dürtüsel (iç tepkisel) ürünler ve acil ürünler olarak gruplandırılabilir.

Beğenmeli ürünler ise tüketicilerin seçim yapmak için süreye ihtiyaç duyacağı, satın alım kararı vermek içinse farklı satış noktalarına uğramak ve kıyaslamak isteyeceği ürünlerden oluşmaktadır. Mobilya, otomobiller, her türlü beyaz eşya ve tatiller bu ürün sınıflandırmasına örnektir (Wright, 1999). Kolayda ürünler gibi beğenmeli ürünler de kendi arasında iki alt kategoriye ayrılmaktadır: Dayanıklı ve yarı-dayanıklı ürünler. Bu ayırma ek olarak, beğenmeli ürünler homojen ve heterojen olarak da gruplandırılmaktadır (Lancaster ve Reynolds, 2005). Buna göre, tüketiciler homojen beğenmeli ürünleri birbirine benzer algıladıkları için elde etmek istedikleri faydayı sunan “en uygun fiyatlı” ürüne yönelmektedirler. Fakat mobilya gibi heterojen beğenmeli ürünler için tam tersine birtakım farklılıklar algılamaları nedeniyle fiyat, kalite ya da özellikler bakımından kıyaslama yapmaya ihtiyaç duyarlar (Lamb ve diğerleri, 2009).

Çoğu tüketicilerin kendi imajları ile örtüşen anlam taşıyan özellikli ürünler, tüketicilere üst düzeyde ve farklı faydalar sağladığı için bu ürünlere karşı yüksek sadakat gösterilebilir (Kavak ve Sığındı, 2012). Bundan dolayı, tüketiciler özellikli ürünler için kapsamlı bir araştırma yapmak isterler ve genelde bu ürünlerin ikamelerini kabul etmezler. Pahalı saatler ya da otomobiller özellikli ürünlerin örnekleri arasındadır. Bu özellikleri nedeniyle, pazarlamacılar özellikli ürünlerin seçkin imajlarını öne çıkarmak adına sınırlı dağıtım ve statüyü öne çıkaran iletişim stratejilerinden faydalanırlar (Lamb ve diğerleri, 2009). Lüks ürünler olarak da ifade edilen bu grupta mücevher gibi ürünler de yer almaktadır (Kotler, 2003).

Kavak ve Sığındı'ya (2012) göre, pazarlama literatüründe 1990'lı yıllardan itibaren incelenmeye başlanan aranmayan ürünler tüketicilerin varlığından haberdar olmadıkları ya da olsalar bile kendiliklerinden satın almaya yönelmedikleri ürünlerden oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle, aranmayan ürünlere ihtiyaç duyulmakla birlikte, aktif olarak satın alınmazlar. Aranmayan ürünlerin en yaygın örnekleri çeşitli sigorta türleri, cenaze hizmetleri ya da uzatılmış garantilerdir. Dahası, bu tür ürünleri pazarlamak için satıcıların müşterileri bulmak ve ikna etmek anlamında ekstra çaba göstermeleri gerekmektedir (Wright, 1999). Diğer ürün sınıflandırmalarında olduğu gibi aranmayan ürünler de iki grupta incelenebilir: Mevcut ve yeni aranmayan ürünler. Mevcut aranmayan ürünlere örnek

mezar taşı gösterilirken, yeni aranmayan ürünlere ise hayat sigortası örnek verilebilir (Kavak ve Sığındı, 2012).

Kolayda, beğenmeli, özellikli ve aranmayan ürünlere ilişkin karşılaştırmalar Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Ürün Sınıflarının Farklı Kriterler Bağlamında Karşılaştırılması

	Kolayda	Beğenmeli	Özellikli	Aranmayan
Harcanan çaba	Düşük	Yüksek	Çok yüksek	Çok düşük
Algılanan risk	Düşük	Yüksek	Çok yüksek	Düşük
Fiyat- kalite karşılaştırması	Yapılmıyor	Yapılıyor	Yapılmıyor	Değişken
Algılanan fiyat düzeyi	Düşük	Yüksek	Çok yüksek	Değişken
Satın alım sıklığı	Genelde yüksek	Orta düzeyde	Seyrek	Seyrek
Satın alma karar türü	Rutin veya otomatik	Sınırlı	Kapsamlı	Sınırlı
İlgilenim düzeyi	Düşük	Orta düzeyde	Yüksek	Çok düşük
Marka sadakati	Markanın farkında ancak alternatif kabul ediliyor.	Belirli markalar tercih ediliyor, ancak alternatif de kabul ediliyor.	Markaya sadık, alternatif kabul edilmiyor.	Markanın farkında olunmaz, markaya sadakat yoktur.

Kaynak: Kavak ve Sığındı, 2012:54’ten uyarlanmıştır.

Tablo 1’e göre ürün sınıflarına ilişkin tüketim karar kriterlerinin birbirlerinden oldukça farklılık gösteriyor olması tüketim eşitsizliğinin bu bağlamda incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Her ne kadar literatürde tüketim eşitsizliğini farklı perspektiflerden ele alan çalışmalar bulunsun da, tüm ürün sınıflamalarını kapsayan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. Metodoloji

Eşitsizliğin nedenlerini ve sonuçlarını anlamak ve zaman içindeki gelişimini izlemek için, eşitsizliğin şeffaf bir tanımı ve ölçümü bir ön koşuldur. Buna karşın eşitsizliğin nasıl tanımlanması ve ölçülmesi gerektiği sorusunun henüz net bir cevabı yoktur. En yaygın kullanılan eşitsizlik ölçütlerine bakıldığında örtük etik varsayımlar üzerine inşa edildikleri ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar üzerinde uzlaşılan net bir ölçütü olmamasına karşın, özellikle gelir eşitsizliğinin ölçülmesi ihtiyacı nedeniyle, çeşitli yöntemler yardımıyla eşitsizliğin ölçülmesine çalışılmaktadır. Geliştirilen ve literatürde kullanılan eşitsizlik ölçüm yöntemleri genel olarak objektif ölçütler, normatif ölçütler ve statik ölçüt olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır (Orhan ve Demir, 2019). Statik ölçüt, normatif yöntemler ile hesap edilen sonuçları grafiksel bir gösterim ile sunan Lorenz eğrisi olup, özellikle nüfus ve gelir dağılımı değişkenlerinin birleşimini göstermektedir. Normatif ölçütler sosyal refah anlayışını da hesaba katan ölçütlerdir. Dalton Ölçütü, Atkinson Eşitsizlik Endeksi, mutlak eşitsizlik endeksleri ve göreceli eşitsizlik endeksleri normatif ölçütler altında yer alan eşitsizlik ölçütleridir (Blackorby ve diğerleri, 2001). Objektif ölçütler ise istatistiksel ölçüm yöntemleri olup kendi içerisinde merkezi eğilim ve değişkenlik ölçütlerine dayananlar ile özellikli ölçüm yöntemleri olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır (Özdemir, 2019). Aritmetik ve geometrik ortalama, varyans, standart sapma ve değişim katsayısı merkezi eğilim ve değişkenlik ölçütleri olup bunlar

yardımlarıyla eşitsizliğin ölçümü ve karşılaştırması mümkün olmakla beraber literatürde daha sıklıkla özellikli ölçüm yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir.

Özellikli ölçüm yöntemleri; içerisinde pek çok yöntemi barındırmakla birlikte, en çok bilinenleri Gini Katsayısı, Genel Entropi ve Theil Endeksi, Kuznets Ters U Eğrisi ve Eşdeğerlik Ölçeğidir. Bunların dışında Yüzde Paylar Analizi, Pareto Optimumu Katsayısı ve Jan Pen Geçit Töreni özellikli ölçüm yöntemleri içerisinde yer alan diğer ölçütlerdir (Özdemir, 2019).

Bu çalışmada tüketim eşitsizliği objektif ölçütlerden özellikli ölçüm yöntemleri arasında yer alan Eşdeğerlik Ölçeği, Gini Katsayısı, Genel Entropi ve Theil Endeksi yardımıyla incelenmektedir. Söz konusu yöntemlerin tercih edilmesinin temel nedeni, eşitsizlik ölçümlerinde bu yöntemlere literatürde sıklıkla başvuruluyor ve yaygın kabul görüyor olmasıdır. Başlangıçta ekonomik refahtaki eşitsizliği ölçmek için geliştirilen bu endeksler enerji (Jacobson ve diğerleri, 2005), ekolojik hizmetler/kaynaklar (Chen ve diğerleri, 2010), sağlık (Theodorakis ve diğerleri, 2006) ve su kullanımı (Malakar ve Mishra, 2017) gibi alanlarda da eşitsizliklerin belirlenmesi için kullanılmaktadır.

3.1. Eşdeğerlik Ölçeği

Temeli tüketici kuramına dayanan eşdeğerlik ölçekleri, hanehalkında yer alan bireylerin yaşları dikkate alınarak hanehalkının toplamda kaç yetişkine denk geldiğinin hesaplanması için kullanılan bir yöntemdir (Öztornacı ve Demirdöğen, 2015). Bilhassa, tüketim ihtiyacının farklı yaş gruplarında farklı şekillerde yoğunluk göstermesi nedeniyle gelirin gerçekte kaç yetişkin tarafından paylaşıldığını ölçmeye yarayan bir ölçektir (Özdemir, 2019: 38). Yenilenmiş OECD ölçeğine göre eşdeğer hanehalkı büyüklüğü, hanedeki ilk yetişkin için 1, 14 ve daha yukarı yaştaki fertler için 0.5, 14 yaşından küçük fertler için 0.3 değerleri dikkate alınarak hesaplanan hanehalkı büyüklüğüdür ve TÜİK tarafından da kullanılmaktadır.

3.2. Gini Katsayısı

Lorenz eğrisi yardımıyla hesaplanan Gini katsayısı [0,1] kapalı aralığında değer alan bir katsayıdır. 0 değeri eşitsizliğin olmadığı mükemmel eşitliğin gerçekleştiği durumu ifade ederken 1 ise mükemmel eşitsizliğe karşılık gelmektedir (Todaro ve Smith, 2015). Bu nedenle, katsayının 0'a yaklaşması arzu edilen bir durumdur. Katsayının matematiksel gösterimi şu şekildedir (Huber ve diğerleri, 1994):

$$G = \frac{1}{2\mu n^2} \sum_{j=1}^m \sum_{k=1}^m n_j n_k |y_j - y_k|$$

Burada μ ortalama geliri, y_j ve y_k sırasıyla j. ve k. grubun gelirini göstermektedir. Lorenz eğrisi yardımıyla da hesaplanabilen Gini Katsayısı, Lorenz eğrisi ile tam eşitlik doğrusu arasında kalan alanın tam eşitlik doğrusu altında kalan alana bölünmesi yardımıyla da hesaplanabilmektedir.

3.3. Genel Entropi ve Theil Endeksi

Çoğunlukla ülkelerin ve bölgelerin gelir dağılımları karşılaştırılırken kullanılan Theil Endeksi yeterli büyüklükte veri olmasa bile sağlıklı sonuçlar vermektedir. Entropi kavramından türetilen bu endeks hem bireysel hem de gruplar arası verilerin eşitsizliğini ölçebilmektedir. Bireysel verilerin kullanıldığı durumlarda endeks aşağıda verilen eşitlik yardımıyla hesaplanmaktadır (Chakravarty ve Eichhorn, 1994):

$$T = \frac{1}{n} \sum_i \left(\frac{y_i}{\bar{y}} \right) \ln \left(\frac{y_i}{\bar{y}} \right)$$

Theil endeksi sıfır ile sonsuz arasında bir değer alan bir endeks olup, değer küçüldükçe eşitsizliğin azaldığı büyüdükçe ise arttığı anlamına gelmektedir. Endeks, bireylerin gelirlerini diğer bireylerin gelirleriyle karşılaştırmak yerine, nüfusun ortalama geliri ile karşılaştırmaktadır (Uysal ve Vatansver Deviren, 2016).

Bu çalışmada, eşdeğer hanehalkı büyüklükleri göz önüne alınarak hem Gini Katsayısı hem de Theil Endeksi farklı ürün sınıflamalarından ikiye tüketim malı belirlenerek bunlara hanehalkının yaptığı harcamalar bağlamında hesaplanmıştır.

4. Veri

Bu çalışmada TÜİK'in 2018 yılı Hanehalkı Bütçe Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır.¹ TÜİK bu anket araştırmasında hanehalkının sosyo-ekonomik durumunu, fertlerin istihdam durumunu, fertlerin elde ettikleri yıllık gelirler ile hanehalkının bir ay boyunca alt gruplar bazında yaptığı harcamaları toplamıştır. 1 Ocak – 31 Aralık 2018 döneminde toplam 11.828 hanehalkı ile görüşülmüş olup kullanılan örnekleme tasarımı sayesinde 2018 Hanehalkı Bütçe Anketinin tahmin düzeyi Türkiye genelidir. Hanehalklarından görüşme, kayıt ve gözlem yardımıyla veriler derlenmiş olup anket ayı öncesinde hanehalkları ile görüşülerek harcama kayıt defterinin nasıl doldurulacağı

açıklanmıştır. 1 ay boyunca hanenin gıda, giyim, ulaşım, sağlık, eğitim ve kültür gibi alt gruplar bazında toplam 280 kalem üzerinde gerçekleştirdiği tüketim harcamaları hanehalkına bırakılan kayıt defterinden kayıtlama ve görüşme yöntemleri ile elde edilmiştir.

Tüketim eşitsizliğinin araştırılmaya çalışıldığı bu çalışmada, ele alınan tüketim maddelerinin satın alış biçimindeki elde edilişleri ve bu elde ediş için gerçekleştirdikleri harcama değerleri dikkate alınmıştır. Hanehalkının kendi üretimi, aynı gelir niteliğindeki mal ve hizmet değeri, işyerinden haneye getirdiği ürünler ile hediye veya yardımlar çalışmada kapsam dışında bırakılmıştır. Böylece doğrudan hanehalkının gerçekleştirdiği tüketim harcamaları ve bu harcamalar arasındaki eşitsizlikler irdelenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda genel eşitsizlik durumu göstermek ve kıyaslama yapabilmek için hanehalkı yıllık kullanılabilir geliri ile aylık harcama tutarları bağlamında da eşitsizlik durumları incelenmiştir. Hanehalkının aylık harcama tutarı, alt gruplar bazında gerçekleştirdiği tüketim tutarlarının toplamı olarak ele alınmış olup kullanılabilir yıllık gelir ise aynı ve nakdi tüm gelirleri içermektedir.

Araştırmanın amacına uygun olarak kolayda, beğenmeli, özellikli ve aranmayan ürün gruplarından ikiye örnek seçilmiştir. Söz konusu ürün örneklerine karar verirken öncelik, bu örneklerin literatür taramasında verilen açıklamalardaki özellikleri taşımaları olmuştur. Ardından, her ürün sınıflandırmasından iki örnek olmasına karar verilmiştir. Bunun temel nedeni ise, tek bir ürün örneği üzerinden yapılan incelemenin hatalı bir yaklaşım olacağı ve eksik sonuç verebileceği endişesidir. Bu nedenle, kolayda ürünleri temsilen yumurta ve çay, beğenmeli ürünleri temsilen giyim ve ev mobilyası, özellikli ürünler için yeni motorlu araçlar ve mücevherat, son olarak aranmayan ürünlerden özel sağlık sigortası ve cenaze hizmetleri örnek olarak seçilmiştir. Bununla birlikte, her gruptan seçilen örnek ürünlerin ait oldukları sınıflandırmanın zıt uçlarda olmasına dikkat edilmiştir. Bu kriteri kolayda ürünler için sağlamak zor olsa da, beğenmeli, özellikli ve aranmayan ürün sınıflandırmaları için alt ve üst örnekleri seçmek mümkün olmuştur.

Tablo 2, hanelerin gelir ve harcama miktarlarına ilişkin betimsel istatistikleri içermektedir. Gelir ve aylık harcama tüm haneler için elde edilmiş olup ürünlere ilişkin harcamalar ise anket ayı içerisinde söz konusu ürünü alan haneler bağlamında elde edilmiştir. Bu nedenle örneklem büyüklükleri ürün gruplarında farklılaşmaktadır.

¹ Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'nın 27964695-622.03-E.27190 sayılı yazısı ve izni uyarınca Hanehalkı Bütçe Araştırması 2018 yılı mikro veri setine erişim sağlanmıştır.

Tablo 2. Betimsel İstatistikler

	n	Min.	Mak.	Ortalama	Ortanca	Std.Sapma
Yıllık Kullanılabilir Gelir	11828	1879.73	1552820.78	56786.83	44809.78	55042.70
Aylık Harcama	11828	109	81795.47	4206.19	3233.82	3668.04
Yumurta Harcaması	9115	1	217.95	27.91	23.5	19.53
Çay Harcaması	7683	1.25	590	35.15	26	28.49
Giyim Malzemeleri Harcaması	171	5	400	57.50	35	65.78
Ev Mobilyası Harcaması	2990	0.13	10843.3	263.98	134.33	420.75
Yeni Motorlu Araçlar Harcaması	141	2649.88	21666.67	9005.56	7895.56	3712.59
Mücevherat Harcaması	508	1	70000	605.62	20	3953.35
Özel Sağlık Sigortası	30	45	2500	493.34	342	546.59
Cenaze Hizmetleri	18	20	3000	880	550	860.72
Hanehalkı Büyüklüğü	11828	1	16	3.44	3	1.75

5. Bulgular

TÜİK tarafından gerçekleştirilen 2018 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayanarak tüketici eşitsizliğinin incelendiği bu çalışmada öncelikle hanelerin kullanılabilir gelirlerine ilişkin eşitsizlik ölçütleri hesaplanmıştır. 2018 yılına dair TÜİK tarafından açıklanan eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre Gini Katsayısı 0.408'dir. Bu çalışmada Hanehalkı Bütçe Anketi mikro verileri yardımıyla hesaplanan yıllık kullanılabilir gelire ilişkin Gini Katsayısı ise 0.366 olarak bulunmuştur. Söz konusu iki değer birbirine oldukça yakın olması ankette kullanılan örneklemin Türkiye genelini temsil etme düzeyindeki başarısını göstermektedir. Bu noktadan hareketle, tüketime ilişkin harcama üzerinden elde edilecek eşitsizlik değerlerinin de ülke genelini temsil edecek düzeyde olduğu düşünülmektedir.

Excel yardımıyla gerçekleştirilen hesaplamalar neticesinde elde edilen eşitsizlik ölçütleri Tablo 3 ile verilmektedir. Hanelerin yıllık kullanılabilir gelirleri açısından hesaplanan Gini Katsayısı 0.366 iken aylık harcama tutarının Gini Katsayısı ise 0.373 olarak bulunmuştur. Toplam gelir ve toplam harcama açısından katsayının birbirine oldukça yakın olmasına karşın, ürün sınıflarından sadece kolayda

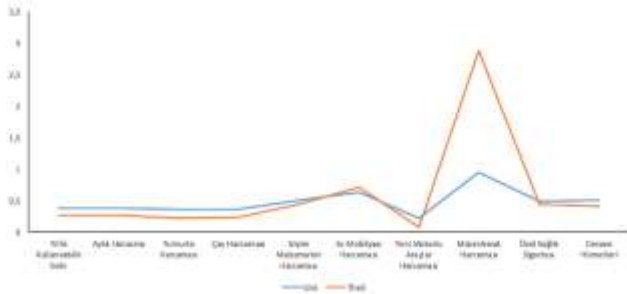
malların benzer Gini Katsayılarına sahip olduğu görülmektedir. En yüksek Gini Katsayısının görüldüğü ürün grubu ise özellikli mallardan mücevherat harcamalarıdır. Bir diğer yüksek katsayıya sahip ürün grubu ise beğenmeli mallar içerisinde ev mobilyası harcamalarıdır. Aranmayan mallar da benzer şekilde Gini Katsayısı yüksek ürün grupları olarak ortaya çıkmıştır. Gini Katsayısının sıfıra en yakın olduğu ürün grubu ise yeni motorlu araç harcamalarıdır.

Theil Endeksi açısından bakıldığında Gini Katsayısına benzer şekilde kullanılabilir gelir ile harcama tutarlarının eşitsizlik düzeyleri birbirine oldukça benzer bulunmuştur. Kolayda mallar ürün grubunda yer alan alt kalemlere ilişkin endeks değerleri de yine gelir ve harcamaya ilişkin değerlere yakın çıkmıştır. Theil Endeksinde göre tüketim eşitsizliğinin en yüksek olduğu ürün grubu yine Gini Katsayısında olduğu gibi mücevherat harcaması olmuştur. En düşük Theil Endeksi ise yine Gini Katsayısında elde edilen sonuçlara paralel olarak yeni motorlu araç harcamalarında görülmüştür. Ev mobilyasına yapılan harcamaların eşitsizlik düzeyleri ise Theil Endeksi göz önüne alındığında diğer ürün gruplarına kıyasla oldukça fazla çıkmıştır. Özel sağlık sigortası, cenaze hizmetleri ile giyim malzemeleri harcamalarında ise benzer bir eşitsizlik durumunun mevcut olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Eşitsizlik Ölçütleri

		Gini Katsayısı	Theil Endeksi			Gini Katsayısı	Theil Endeksi
Yıllık Kullanılabilir Gelir		0.366	0.262	Aylık Harcama		0.373	0.255
Kolayda Ürünler	Yumurta Harcaması	0.361	0.214	Özellikli Ürünler	Yeni Motorlu Araçlar Harcaması	0.218	0.077
	Çay Harcaması	0.361	0.234		Mücevherat Harcaması	0.935	2.864
Beğenmeli Ürünler	Giyim Malzemeleri Harcaması	0.492	0.438	Aranmayan Ürünler	Özel Sağlık Sigortası	0.488	0.431
	Ev Mobilyası Harcaması	0.616	0.708		Cenaze Hizmetleri	0.495	0.409

Şekil 1, Tablo 3 ile verilen değerlerin dağılımlarının daha açık bir biçimde görülmesi amacıyla oluşturulmuştur. Her iki eşitsizlik ölçütü göz önüne alındığında çoğunlukla benzer bir davranış sergilendiği görülmektedir. Aynı zamanda yeni motorlu araç harcamalarının eşitsizliğin en düşük olduğu harcama grubu olduğu buna karşın mücevherat harcamalarının da ise eşitsizliğin en yüksek düzeyde çıktığı Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Eşitsizlik Değerleri

6. Sonuç ve Öneriler

Hemen her alanda önemli bir sorun ortaya koyan eşitsizlik konusu, tüketim ve tüketici davranışları çerçevesinde ele alındığında sosyal ve ekonomik problemlerin ve hatta uçurumların oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir. Literatürdeki gelir eşitsizliği odaklı çalışmaların aksine, bu çalışma tüketim eşitsizliğine odaklanarak tüketim tercihlerindeki muhtemel eşitsizlikleri pazarlama literatüründe kabul görmüş kolayda, beğenmeli, özellikli ve aranmayan ürünler şeklindeki ürün sınıflandırmaları bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Bu sayede gelire ilişkin eşitsizliğe göre tüketim eşitsizliğini incelemek ve sonuçları bu çerçevede yorumlamak daha çarpıcı olacaktır (Keane ve Prasad, 1999). Ayrıca bu çalışmanın tüketim eşitsizliğini ürün sınıflandırmaları çerçevesinde inceleyen ilk çalışma olması açısından ise oldukça özgün bir değer taşıdığı ve ilgili literatüre önemli katkı sağladığı düşünülmektedir.

Çalışmanın bulgularına göre yıllık kullanılabilir gelire ilişkin Gini Katsayısının (0.366), TÜİK tarafından açıklanan 2018 yılı eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre Gini Katsayısı (0.408) ile çok yakın değerler taşıyor olması kullanılan veri setinin güvenilirliğine ve temsil gücüne işaret etmektedir. Bu durumun, çalışmanın özgün değerini arttırdığı düşünülmektedir. Çalışmanın öne çıkan diğer bir bulgusu ise, dört ürün sınıflından seçilen örnek ürünlerin tüketim eşitsizliğini yorumlamaya elverişli bir sonuç ortaya koymasındadır. Buna göre, hemen her profildeki hanehalkı için zorunlu tüketim malları olarak nitelendirilen çay ve yumurta gibi kolayda ürünlere ilişkin eşitsizlik diğer ürün sınıflandırmalarına kıyasla düşüktür. Bu sonuç, hem beklenen hem de literatür ile örtüşen bir sonuçtur. Idrees ve Ahmad’ın (2010) çalışmalarında da benzer bir sonuç elde edilmiştir. Ayrıca Basole ve Basu’nun (2015) belirttiği gibi, gıda ve gıda-dışı ürünlere ilişkin tüketim eşitsizliğindeki farklılıklar oldukça olağandır. Bununla birlikte, temel gıda maddelerinin tüketim miktarının gelir ile çok yakından ilişkisi olduğunu gösteren pek çok çalışmaya paralel olarak bu çalışmada da temel gıda maddelerinde yaşanan eşitsizlik düzeyi gelir dağılımında mevcut olan eşitsizliğin tam bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine beklenen şekilde, beğenmeli ürün örneklerine ilişkin eşitsizlik katsayısı, kolayda ürünlere göre daha yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni ise açık bir biçimde, beğenmeli ürünlerin (bu çalışmada beğenmeli ürünleri temsilen giyim malzemeleri ve ev mobilyası seçilmiştir) çay ve yumurta gibi zorunlu tüketim mallarının aksine hanehalkının yaşamında zorunluluk arz etmemesidir. Dolayısıyla, bu tür ürünlere yapılan değişken ve geniş bir aralıktaki harcamalar söz konusu ürünlerin tüketimindeki eşitsizliği arttırmaktadır. Bu noktada dikkati çeken, giyim malzemelerine göre ev mobilyasına ilişkin eşitsizliğin çok daha fazla oluşudur. Bu durumu, ev mobilyasında kimi zaman kişiye özel tasarımların tercih edildiği, bu nedenle, bu tür mobilyalara daha fazla harcama yapıldığı varsayımı açıklamaktadır.

Özellikli ürünlere ilişkin elde edilen sonuç incelendiğinde şartıcı biçimde yeni motorlu araçlardaki tüketim eşitsizliği oldukça düşüktür. Ancak ilgili sektördeki yeni araçların fiyat düzeyleri göz önüne alındığında, söz konusu fiyat seviyelerinin birbirine yakın seyretmesi katsayıdaki şartıcı düşüklüğü aydınlatmaktadır. Özellikle ürünler kapsamında seçilen mücevherat harcamalarındaki yüksek düzeydeki eşitsizlik bu çalışmanın belki de en beklenen sonuçlarından biridir. Bu sonuç ile “tüketimde zorunluluktan uzaklaştıkça eşitsizlik artış eğilimi gösterir” varsayımı bir kez daha doğrulanmış olacaktır. Bununla birlikte, Theil Endeksinin küçük örneklem grubunda daha sağlıklı sonuç vermesi nedeniyle mücevherat harcamalarının eşitsizlik düzeyinin Gini Katsayısından ziyade Theil Endeksi ile değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu durum dikkate alındığında, mücevherat harcamasında gözlenen eşitsizlik durumunun daha da fazla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Son olarak, pratikte örneğini bulmanın nispeten daha zor olduğu aranmayan ürünlere ilişkin eşitsizlik katsayıları ortalama olarak özellikli ve beğenmeli ürünlerin altında, kolayda ürünlerin ise yine ortalama olarak üstünde seyretmektedir. Bu çalışmada seçilen özel sağlık sigortası ve cenaze hizmetleri sınıflandırmalarında tüketim eşitsizliği birbirine oldukça yakındır. Bununla birlikte, özel sağlık hizmetlerindeki eşitsizliğe benzer bir bulgu Idrees ve Ahmad’ın (2010) çalışmalarında da öne çıkmaktadır: Söz konusu çalışmaya göre her ne kadar bu çalışmada TÜİK veri paylaşma biçimi nedeniyle kent-kır ayrımı gözetilmese de kentsel alandaki sağlık harcamaları nispeten daha eşit dağılırken, kırsal alandaki sağlık harcamalarına ilişkin eşitsizlik seviyesi daha yüksek kalmaktadır. Cenaze hizmetlerindeki eşitsizlik durumunun ise, gelir seviyesi yüksek hanehalklarından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Çünkü bilindiği gibi, bazı mezarlıklar ya da cenaze hizmetleri için oldukça yüksek harcamalar yapılabilmektedir.

Araştırmada sunulan bulgulardan yola çıkarak elde edilen sonuçlar çerçevesinde aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

- Bu çalışmada ürün sınıflandırması bağlamında tüketim eşitsizlikleri eşitsizlik ölçümleri yardımıyla incelenmiştir. Çalışmanın devamı olarak ortaya çıkan eşitsizliklerin, hanehalkının sosyo ekonomik özellikleri açısından ekonometrik modellenmesi yapılarak eşitsizlik üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi sağlanabilir.

- Eşitsizlik ölçümünün literatürde sıklıkla kullanılan Gini ve Theil katsayıları yardımıyla incelendiği bu çalışma farklı eşitsizlik ölçümlerinin kullanılması ile tekrarlanabilir. Böylece eşitsizlik ölçümleri arasında daha kapsamlı bir karşılaştırma gerçekleştirilebilir.
- Bu çalışmanın sonuçları, piyasa ekonomisinde yer alan aktörler (karar alıcılar) için bir veri kaynağı sağlayabilir. Özellikle ürün sınıflandırması bağlamında elde edilen sonuçlar uyarınca eşitsizliğin düşürülmeye çalışılması ve böylece pazar payının artırılmasına yönelik kararlar alınabilir.
- Benzer bir araştırma yine TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri mikro veri setleri yardımıyla boylamsal olarak gerçekleştirilebilir. Böylece zaman içerisinde tüketim eşitsizliğine dair meydana gelen değişimler incelenebilir.
- Bu çalışmada ürün sınıflarındaki eşitsizlikler seçilen ürün örnekleri özelinde tartışılmıştır. Başka ürün çeşitleri bağlamında tüketim eşitsizliklerinin farklı sonuçlar ortaya çıkarma ihtimalinden nedeniyle gelecek çalışmaların bu noktayı dikkate alarak gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ayyash, M., Sek, S. K. & Sadeq, T. (2020). Income and Consumption Inequalities in Palestine: a Regression-Based Decomposition Approach. *Statistika: Statistics and Economy Journal*, 100 (1), 70-86.
- Basole, A. & Basu, D.(2015). Non-Food Expenditures and Consumption Inequality in India. *Economic and Political Weekly*, 50(36), 43-53.
- Blackorby, C., Bosser, W. & Donaldson, D. (2001). Income Inequality Measurement: the Normative Approach, İçinde: Silber, J. (Ed.), *Handbook of income inequality measurement (Vol. 71)*. Springer Science ve Business Media.
- Blundell, R. & Etheridge, B. (2009). Consumption, Income and Earnings Inequality in Britain. *Review of Economic Dynamics*, doi:10.1016/j.red.2009.10.004
- Chakravarty, S. R. & Eichhorn, W. (1994). Measurement of income inequality: Observed versus true data. İçinde: Wolfgang Eichhorn (Ed.), *Models and measurement of welfare and inequality* (ss. 28-32). Berlin: Springer.
- Chen, D., Ma, X., Mu, H. & Li, P. (2010). The inequality of natural resources consumption and its relationship with the social development level based on the ecological footprint and the HDI. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management*, 12(1), 69-86.
- Daşkaya, N. & Sağbaş, İ. (2019). Türkiye’de Tüketim Eşitsizliği: Ampirik Bir Çalışma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 23-42.
- Duygan, B. & Nezih, G. (2006). Income and Consumption Inequality in Turkey: What Role Does Education Play?. İçinde: S. Altuğ ve A. Filiztekin (Ed.) *The Turkish Economy: The Real Economy. Corporate Governance and Reform and Stabilization Policy* (ss. 63-91). Londra: Routledge.
- Fisunoğlu, H. M., Tekin, İ. & Laleh, M. M. (2018). Demografik Geçiş ile Gelir ve Tüketim Eşitsizliği İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 95-115.
- Huber, H., Spuhler, T. & Vogt, A. (1994). The Age-Adjusted Inequality Measure of Gini Used to Measure Inequality in Health Care Costs. İçinde: Wolfgang Eichhorn (Ed.) *Models and measurement of welfare and inequality* (ss. 100-110). Berlin: Springer.
- Idrees, M. & Ahmad, E. (2010). Measurement and Decomposition of Consumption Inequality in Pakistan. *The Lahore Journal of Economics*, 15(2), 97-112.
- Jacobson, A., Milman, A.D. & Kammen, D.M. (2005). Letting the (energy) Gini out of the bottle: Lorenz curves of cumulative electricity consumption and Gini coefficients as metrics of energy distribution and equity. *Energy Policy*, 33(14), 1825-1832.
- Kaymak, A. & Babacan, M. E. (2020). Tüketim Kültürü Bağlamında Türkiye’deki Muhafazakâr Moda Dergileri ve Muhafazakâr Moda Dergilerinin Seküler Moda Dergileriyle Karşılaştırılması Aysha ve Elle Dergileri Örneği. *İnsan ve Toplum*, 10(1), 63-106.
- Kavak, B. & Sığındı, T. (2012). Pazarlamadaki Ürün Sınıflandırmasına İlişkin Bir Yazın İncelemesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 49-67.
- Keane, M. & Prasad, E. (1999). Consumption and Income Inequality in Poland During the Economic Transition. *IMF Working Paper*, 99/14.
- Kotler, P. (2003). *Marketing Management* (11th Ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Lancaster, G. & Reynolds, P. (2005). *Management of Marketing*. New York: Routledge.
- Lamb, C. W., Hair, J. F. & McDaniel, C. (2009). *Essentials of Marketing* (6th Ed.). South-western Cengage Learning.
- Malakar, K. & Mishra, T. (2017). Application of Gini, Theil and concentration indices for assessing water use inequality. *International Journal of Social Economics*, 44(10), 1335-1347.
- Orhan, A. & Demir, S. (2019). Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Ölçümünde Gini Katsayısı mı Theil Endeksi mi? II. *International Conference on Empirical Economics and Social Sciences*, Bandırma Turkey, 1331-1345.
- Özdemir, M. Ç. (2019). Özellikli Objektif Gelir Eşitsizliği Ölçüm Yöntemleri Üzerine Değerlendirmeler. İçinde: O. Metin (Ed.) *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar III* (s.35-54). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Öztornacı, B. & Demirdöğen, A. (2015). Farklı Eşdeğerlik Ölçeklerine Göre Temel Yoksulluk Göstergelerinin Değişimi: Türkiye Örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(1 ve 2), 7-15.
- Sarangı, P. & Panda, B. K. (2008). *Consumption, Poverty and Inequality* (First Edition). New Delhi: Discovery Publishing House.
- Xia, Q., Li, S. & Song, L. (2020). Consumption Inequality in Urban China. İçinde: T. Sicular, S. Li, X. Yue & H. Sato (Ed.) *Changing Trends in China's Inequality: Evidence, Analysis and Prospects*. Oxford: Oxford University Press.
- Tamkoç, M. N. & Torul, O. (2020). Cross-Sectional Facts for Macroeconomists: Wage, Income and Consumption Inequality in Turkey. *The Journal of Economic Inequality*, <https://doi.org/10.1007/s10888-019-09436-4>
- Theodorakis, P.N., Mantzavinis, G.D., Rrumbullaku, L., Lionis, C. & Trelle, E. (2006). Measuring health inequalities in Albania: a focus on the distribution of general practitioners. *Human Resources for Health*, Vol. 4 5pp., available at: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1395320/ (accessed September 9, 2015).
- Todaro, M. P. & Smith, S. C. (2015). *Economic Development* (12th ed.). London: Pearson Education Limited.
- Torlak, Ö. (2016). *Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü* (2. Baskı). İstanbul: İnkılâb Basım Yayım.
- Uysal, S. & Vatansever Deviren, N. (2016). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliğine Olan Etkisinin Analizinde Yeni Bir Yöntem: Küresel Gelir Dağılımı Endeksi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 1250-1259.
- Wright, R. (1999). *Marketing: Origins, Concepts, Environment* (1st Ed.). London: Business Press Thomson Learning.
- Zhang, S., Li, F. & Xiao, J. J. (2020). Internet Penetration and Consumption Inequality in China. *International Journal of Consumer Studies*, 1-16, DOI: 10.1111/ijcs.12575.

Araştırma Makalesi • Research Article

Demokrasi ve Siyasi Katılım İlişkisi*

The Relationship of Democracy and Political Participation

Fatih İzmir^{a,**}

Yüksek Lisans Mezunu, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 41000, Kocaeli / Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7154-2662

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Mayıs 2019

Düzeltilme tarihi: 25 Mayıs 2019

Kabul tarihi: 31 Mayıs 2019

Anahtar Kelimeler:

Demokrasi

Siyasi Katılım

Vatandaş

ÖZ

Demokrasi, Eski Yunan'dan günümüze yaygın bir kullanım ağına sahiptir. Bununla birlikte demokrasi kavramı birçok farklı kavramla birlikte daha işlevsel hale gelebilmektedir. Bu kavramlardan biri olan siyasi katılım kavramı demokrasinin işlevini arttırmaktadır. Ayrıca demokrasinin uygulanmasını da kolaylaştırmaktadır. Modern devletlerde demokrasiyi tabana yaymak için siyasi katılım yolları artırılmaya çalışılmaktadır. Çünkü kalabalık nüfuslara sahip olan modern toplumlarda Eski Yunan'da uygulanan doğrudan demokrasiyi uygulamak imkansızdır. Siyasi katılım yollarının araştırılarak demokrasinin kapasitesinin artırılması önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada amaç demokrasi ile siyasi katılım arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu kapsamda önce demokrasi ve siyasi katılım kavramları kuramsal olarak incelenmiştir. Sonuç kısmında da siyasi katılım yolları ve kapasitesi artırılırsa demokrasinin daha başarılı olacağı sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 10 May 2019

Received in revised form 25 May 2019

Accepted 31 May 2019

Keywords:

Keywords:

Democracy

Political Participation

Citizen

ABSTRACT

Democracy, a common use network survived from ancient Greece. However, the concept of democracy, the concept becomes more functional with many different covers. The political participation, one of these concepts, increases function of democracy. It also facilitates the implementation of democracy. In modern States, for spread democracy being tried to increase political participation ways. Because in modern society, with its crowded population in ancient Greece implemented directly is impossible to implement democracy. Political participation and increasing the capacity of democracy of routes has become important. In this study, the aim is to explore the relationship between democracy and political participation. In this context, the first theoretical concepts of democracy and political participation. In the conclusion part, it is concluded that democracy will be more successful if the ways of political participation are increased.

1. Giriş

Dünya üzerinde hüküm süren her devletin bir yönetim şekli bulunmaktadır. Tüm devletlerin uyguladığı tek bir yönetim şekli bulunmayıp birbirinin kopyası olan yönetim şekilleriyle yönetilen devletler de bulunmamaktadır. Ancak her devletin kendisine örnek aldığı ve uygulamaya çalıştığı bir yönetim modeli bulunmaktadır. Demokrasi Eski

Yunan'da uygulanmaya başlayıp günümüzde de farklı biçimleriyle tedavülde olan en yaygın yönetim biçimidir. Demokrasinin uygulanırken daha iyi bir demokrasiye ulaşmak için bazı kavramlar ve uygulamalar önem kazanmıştır. Onlardan biri de Katılım kavramıdır. Bir devlet, yönetim süreçlerine halkının ne kadarını, hangi

* Bu çalışma yazarın 2019 yılında Doç.Dr. Abdulvahap Akıncı danışmanlığında, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Türkiye'de yerel katılım aracı olarak mülki idare amirleri ile vatandaşlar arasında yapılan 'vatandaşla buluşma toplantıları': Asarcık, Samsun örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta:fatihizmirbey@gmail.com

yoğunlukta katabiliyorsa demokrasiyi o derece ve yoğunlukta iyi uygulayabiliyor demektir.

Bu çalışmada ayrılmaz iki unsur olan demokrasi ve siyasi katılım kavramları incelenip aralarındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda ilk olarak demokrasi kavramı açıklanacak daha sonra siyasi katılım kavramı ele alınacaktır. Sonuç bölümünde incelenip açıklanan unsurları da katarak çıkarımlarda bulunmaya çalışılacaktır.

2. Demokrasi

Demokrasi en sade tanımıyla halkın tamamının veya çoğunluğunun yönetimi elinde tutması şeklinde ifade edilebilir (Schmidt, 2001:13). Demokrasi sözlük anlamı itibariyle halkın kendi kendini yönetme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Latince bir deyim olan demokrasi halk anlamına gelen demos ile egemenlik-iktidar anlamına gelen kratos sözcüklerinden oluşmaktadır (Gözübüyük, 2003:22). Demokrasi en genel tanımıyla halkın halk tarafından yönetilmesi, egemenliğin millete veya halka ait olmasıdır (Derdiman, 2006:91). Bu çerçevede demokrasi iktidarın halkın elinde olmasına vurgu yapan bir kavramdır. Abraham Lincoln 1864 yılında verdiği bir söylevde demokrasiyi “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” olarak tanımlamıştır (İba, 2008:81).

Antik çağlarda Yunan şehir-site devletlerinde daha çok halk meclisinin egemenliği anlamına gelen bu kavram, günümüze değin çeşitli değişimlere uğrayarak günümüze kadar ulaşmış ve geçerliliğini muhafaza etmiştir. Yukarıda belirtilen bu kullanımların çoğunda demokrasi bir yönetim biçimini ifade etmektedir ancak uygulama noktasında yönetim biçimleri de demokrasi olgusunun formunu biçimlendirmiştir.

Esasında unsurları, çeşitleri ve kullanım alanları hemen hemen aynı olmasına rağmen demokrasi kavramı, ilk olarak görüldüğü Eski Yunan'dan günümüze kadar farklı şekillerde ifade edilmiştir. İşte bu yüzden net bir biçimde tanımlanabilmesi çok zordur. Zira toplumlar, milletler ve kişiler demokrasi kavramını kendi inanç, değer yargıları ve yaşadıkları çevrenin/toplumun ruhuna göre yorumlamışlardır (Ejder,1996:190).

Demokrasinin; klasik/doğrudan, yarı doğrudan, temsili/liberal, militan, radikal, katılımcı ve müzakereci demokrasi gibi farklı ifade edilmiş şekilleri bulunmaktadır (Usta S. & Akıncı A. : 2012:87).

Bununla birlikte demokrasinin farklı ifade biçimleriyle uygulanması değişik demokrasi tiplerini de kullanıma sokmuştur. Klasik demokrasi, liberal demokrasi, sosyal demokrasi, sosyalist demokrasi, çoğulcu demokrasi, katılımcı demokrasi, parlamenter demokrasi bunlardan bazılarıdır. Bu sayılan demokrasi biçimleri hem yapıları hem de uygulama biçimleri farklı da olsa özünde katılım olgusuna dayanmaktadır.

Bunlardan günümüzde en yaygın kullanım alanına sahip olan temsili demokrasi; halkın kendisini yöneteceği temsilcileri periyodik bir şekilde yapılan seçimler vasıtasıyla seçmesi yöntemidir. Temsili demokraside yerel demokrasinin uygulanması bakımından değişik örnekler mevcuttur. Yerel yönetimlerin karar ve yürütme organlarının siyasi seçim sistemiyle meydana getirilmeleri başlıca örneklerdendir. Bunun yanında temsili demokraside

devlet aygıtının yapacağı hizmetleri kendi bürokrasisi ile değil de özel sektör ile kurduğu işbirliği ile yürütmesi örnek olarak gösterilebilir. Yine son dönemlerde ağır ve yavaş karar almakla eleştirilen temsili demokrasi, çözümü hızlı, seri ve daha aktif olabilen sivil toplum ve doğrudan, vatandaşların katıldığı katılım modelleriyle aşmaya çalışılmaktadır.

Temsili demokrasiye alternatif olarak öne çıkan katılımcı demokrasi de halkın siyasi karar alma süreçlerine salt seçimler vasıtasıyla değil de seçimlerden başka katılım yöntemleriyle de katılımını içerir (Dursun, 2006:191-192).

Tüm kullanımlarının ötesinde genel itibariyle demokrasi, günümüzde Antik çağlar ve daha sonraki dönemler itibariyle değişik anlamlarda uygulanmaktadır. Katılım olgusunun revaçta olduğu günümüzde, katılım hakkına sahip vatandaşların bulunduğu “temsili demokrasi” de en çok kullanılan demokrasiyi kullanma biçimi olarak dikkat çekmektedir (Kızıl, 2008:107).

2.1. Liberal Demokrasi

Liberal demokraside halk, klasik demokrasiden ayrılarak bireylerin ortak amaçlar etrafında birleştiği bir halk olarak ifade edilmeyip daha bireyci ve tekil olarak ifade edilir (Holden, 2007: 11).

Klasik demokraside halk dediğimiz bireyler bazı sınırlamalara ve ayrımcılıklara tabi tutulabilirken liberal demokraside tüm bireyler eşit ve aynı haklara sahip çoğunluk olarak görülür. Örnek vermek gerekirse Eski Yunan'da halk denilen yapının içerisinde kadınlar, yabancılar ve köleler alınmamış olup liberal demokraside ise halk, erkek veya kadın akıl ve ruh sağlığı sağlam olan tüm yetişkin bireyleri içine almaktadır. Liberal bir demokraside halkı oluşturan bütün yetişkin vatandaşların, siyasi kararların alınması noktasındaki katılımı, “evrensel yetişkin oy hakkı” çerçevesinde hayata geçmektedir. 19.yüzyılda tarih sahnesine çıkan liberal demokrasinin bu hakkı tanınması bir anda gerçekleşmeyip bu tanıma tarihsel bir süreç şeklinde aşama aşama gerçekleşmiştir. Gerçekten de liberal demokrasinin ilk ortaya çıkışı sanayi devrimiyle kendine yer bulan burjuvazinin, feodal toplum sisteminin ayrıcalıklı sınıfları olarak toplumda önemli yerler edinen aristokrasi ve monarşi sınıflarının kurduğu sömürü düzenine isyan etmesiyle İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Böylece bu üç sınıfta yönetime katılma hakkını kazanmıştır. Tüm bunlara rağmen liberal demokrasi, toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan kadınlar ve işçilere yönetime katılma hakkını tanımamıştır. İngiltere’de işçilerin bu hakkı 19. yüzyılın sonlarında kazanmış; kadınların oy hakkı ise 1928’de verilmiştir. Bu hakkın kazanılması diğer ülkelerde de zamanla gerçekleşmiştir. İsviçre’de kadınlara 1971 yılında tanınan genel oy hakkı, A.B.D.’de siyahlara 1960’lı yıllarda ancak tanınmıştır (Heywood, 2006: 97).

Modern anlamda liberal demokrasilerde halkın yönetimi, klasik demokrasilere benzer şekilde doğrudan olmasa da temsilciler vasıtasıyla dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Bu rejimlerde vatandaşlar, düzenli ve periyodik zaman aralıklarıyla yapılan rekabetçi seçimlerle kendileri için

önemli kararlar alacak olan temsilcilerini seçer. Seçimlerin rekabetçi olması; onların kamusal meselelerin çözümüne yönelik gerçek alternatifler sunma iddiasında olan kişi ve gruplar arasında geçmesidir. Bu kişi ve gruplar genellikle siyasi partiler çatısı altında örgütlenirler. Bu da tabii ki toplanma ve örgütlenme özgürlüğü ile hayata geçebilmektedir. Bir liberal demokraside değişik siyasi düşünce ve fikirlerin iktidara talip olmasını kolaylaştıran şey de düşünce ve ifade hürriyetinin sağlanarak bu hakkın koruma altına alınmasıdır. Farklı siyasi partilerin farklı ideolojiler ekseninde birleşip örgütlenerek devlet gücünü elinde tutmak üzere halkın oyları için seçimler vasıtasıyla yarışması özelliğine siyaset biliminde siyasi çoğulculuk adı verilir (Erdoğan, 2003: 294-304).

Liberal demokrasiye, halkın karar alma yetkisini temsilcileri aracılığıyla kullanabilmesi nedeniyle temsili demokrasi adı da verilir. Temsil sistemi, demokrasinin tam manasıyla etkin kılınmasını engelleyen kalabalık nüfusların karar alma süreçlerine katılımını kolaylaştırması sebebiyle önemlidir. Zira klasik demokrasinin uygulanabilmesinde ki en büyük pay çok kalabalık bir nüfustan oluşmayan kent-polis düzenidir. Modern dönemle birlikte bünyesinde kalabalık nüfusları kapsayan ve yeni bir siyasi birim olarak kabul edilen model ise ulus- devlet modeliydi. Bununla birlikte ulus- devlet düzeninde demokrasinin hakim olmasını sağlayan unsur temsili demokrasi sistemidir. Temsili demokrasinin bir diğer faydası da yönetime gelen kişilerin eğitilmiş ve profesyonel kişilerden oluşabilmesinin sağlanmasıdır (Held, 1996: 107-108).

Temsili demokrasi, ülkede yaşayan vatandaşların çoğunluğunun almak istediği siyasal kararları almaya yetkili olacak kişilerin seçilebilmesi için en kapsamlı katılımı sağlayacak kurallar ve kurumların tamamı olarak tanımlanabilir. Temsili demokrasinin unsurları arasında şunları sayabiliriz:

- Seçilmiş bir hükümet,
- Serbest ve adil bir seçim düzeni
- Irk, din, sınıf vb. ayrımı olmadan tüm vatandaşların sahip olacağı oy hakkı,
- Düşünce, din ve vicdan özgürlüğü,
- Kamusal meseleler konusunda toplumun bilgilenme hakkı,
- Yönetime aday olma ve muhalefet etme hakkı,
- Bağımsız birlikler (siyasi partiler, toplumsal hareketler, baskı grupları) kurma ve örgütsel özerklik hakkı (Berktaş, 2008:70).

Demokrasi ile liberalizmi kıyaslırsak, demokraside halk tarafından doğrudan oluşturulan ve halka dayanan bir idare vardır. Liberalizmde ise demokrasiden farklı olarak yetkileri sınırlı ve hukuka bağlı bir yönetim bulunur. Bununla birlikte liberal demokraside meşrutiyet halkın rızası ve insan haklarına saygıdan gelir. Ayrıca yetkileri sınırsız olmayan ve anayasal esaslara bağlı bir yönetim vardır (Yayla, 2004:32)

2.2. Müzakereci Demokrasi

Günümüzde, eski buyurgan ve ceberrut devlet anlayışı, yerini karşılıklı diyaloga, paylaşımaya dayalı ve iletişime açık siyasi sistemlere bırakmıştır. Değişik düşünce ve itirazların tartışılmaya, açıkça görüşülmeye başlanması ve kararlarında müzakere edilerek alınmasının yolu müzakereci demokrasiye geçişle mümkün olabilecektir (Usta S. & Akıncı A., :2012:89).

Müzakereci demokrasi, toplumun ilgili katmanlarının kendileriyle ilişkili bilgileri paylaştığı, sosyal meseleler hakkında konuşup görüşlerini açıkladığı ve bu eylemlerle de siyasi karar alma süreçlerine aktif katılım sağladığı söylemci, sosyo-politik bir sistemdir (Sitembölükbaşı, 2005:147).

Müzakereci demokrasi; “kamu çıkarını tanımlamak için düşünce ve tartışmaya duyulan ihtiyacı vurgulayan demokrasi biçimi” (Heywood, 2006:108) olarak da tanımlanmaktadır. Devlet yönetiminde gerek kurum ve kuralların oluşturulmasında, gerekse bütün sorunların çözümünde katılımı ve müzakereyi gerekli gören, doğrudan demokrasiye benzer bir model (Tunç, 2008: 1113) olarak da ifade edilen bu demokrasi biçimi, siyasi kararların karşılıklı görüşmelerle sağlanan mutabakatlara dayanmasını ve göz ardı edilen marjinal gruplarında müzakere sürecine geniş ölçüde dahil edilmesi için gösterilen çabayı ifade etmektedir (Türküne, 2003: 194). Diğer taraftan, müzakere sürecinde dezavantajlı grupların etkilerinin söz konusu olup olmadığı ve müzakere süreçlerinin politik karar alma süreçlerinde ne kadar belirleyici olduğunun tespitinin yapılması da gerekmektedir (Haus, 2001:10).

Müzakereci demokrasi modelinde, bir yönetim biçiminde kolektif karar alma süreçleri açısından meşruiyete ve rasyonelliğe ulaşmanın gerekli koşulu; söz konusu yönetim biçimindeki kurumların, herkesin ortak çıkarı olarak görülen, özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerinden kaynaklanmak üzere düzenlenmesidir. Müzakereci bir demokrasi modelindeki genel ilkeler, herkesin üzerinde anlaşacağı normların, yani genel davranış kurallarının ve kurumsal düzenlemelerin geçerli olduğu söylenebilen anlaşmada şu özellikleri taşıyan bir müzakere süreci olmalıdır (Benhabib, 1999:105) ;

- Böyle bir müzakereye katılımında eşitlik ve simetri normları uygulanmıştır; konuşma edimleri başlatma, soru sorma, sorgulama ve tartışma açma bakımından herkes aynı fırsatlara sahiptir.

- Herkesin bizzat söylem usulünün kuralları ve bunların uygulanma ya da yürütülme tarzı hakkında dönüşlü savlar ortaya atma hakkı vardır. Dışlanan kişi ya da grup, önerilen söz konusu normdan dolayı olumsuz etkilendiğini gerekçeli olarak gösterebildiği sürece, baştan konuşmanın gündemini ve katılımcıların kimliğini sınırlayan kurallar yoktur. Bazı koşullarda bu, demokratik bir topluluğa mensup yurttaşların kendi ülkelerinde, sınırlarında veya komşu topluluklarda yaşayan ve yurttaş statüsü taşımayan kişilerle, onları

etkileyecek meseleler söz konusu ise, fiili bir konuşma içine girmeleri anlamına gelmektedir.

2.3. Katılımcı Demokrasi

Katılımcı demokrasi, temsili demokratik sisteminin gerektirdiği çoğu şartı taşıyan ve temsil sisteminin hakim olmasını sağlayan mekanizmaları da içinde barındırmaktadır. Bunun yanında doğrudan demokrasi talebini de en yüksek sesle duyurma ve mevcut demokratik yapıları daha katılımcı bir düzene yaklaştırma gayretini de içerir.

Katılımcı demokrasi fikri temellerini klasik demokrasiden almakta ve klasik demokrasinin yücelttiği halk egemenliği, katılımcılık, ortak çıkar, uzlaşma gibi bazı değerlerine günümüz koşullarına göre yeniden anlam kazandırmaya çalışmaktadır. Bu sebeple halkın sürekli olarak kendini ilgilendiren politikalarda söz sahibi olabilmesi ve çeşitli yollardan siyasete en geniş biçimde katılabilmesinin yolu açılmalıdır.

Halkı oluşturan tüm unsurların irade sahibi olarak görüş beyan edebilmesini, karşı olduğu görüşlere eleştiri getirebilmesine, kendi görüşlerini ise savunabilmesini öngören katılımcı demokrasi özgürlükçü ve eşitlikçi bir ortamda mümkündür. Dolayısıyla katılımcı bir demokraside halkın karar verici olabilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, günümüz dünyasında demokratik siyasal sistemlerin bir meşruluk sorunuyla yüzleşmemek ya da otoritelerini halkın onayına ve kabulüne alabilmeleri ancak siyasal katılımı maksimum derecede ilgilendirmeleri ya da katılım alanını ve yoğunluğunu genişletmeleri ve bu katılımı yasal güvence altına alınmasını sağlamaları gerekmektedir (Almond ve Verba, 1980: 186-187).

Katılımcı demokrasi, oy kullanma hakkına sahip olanların kapsamını genişletmek ve oy verenlerin kamusal meseleler hakkında konuşma, irade oluşturma ve karar vermeye katılımını yaygınlaştırmak ve yoğunlaştırmak ister. Bu yaklaşım ise ancak katılımın demokratik niteliğinin güçlendirilmesiyle mümkündür (Schmidt, 2001: 165).

Katılımcı demokrasi bağlamında siyasal bir katılımın taşınması gereken nitelikler veya katılımcı demokrasinin temel nitelikleri hakkında sırasıyla şunlar söylenebilir;

Demokratik katılım öncelikle halkın yönetime doğrudan katılımını sağlayabilir nitelikte olmalıdır.

Katılımcı demokrasi siyasal kararların alınması sürecinde yurttaşların sadece girdilerin oluşmasına katılımını değil, çıktılar üzerinde de etkili olmasını arzulamaktadır (Almond ve Verba, 1980: 117). Ayrıca katılım biçimleri çok defa tekrarlanan, arkası gelmeyen, göstermelik olmamalıdır. Katılımcılara eşit ve özgür söz hakkı tanınmalı, gerekli bilgilere ulaşılma imkânı verilmelidir. Ayrıca, katılımın yöntemleri uzlaşmaya dönük tartışmayı özendirici, ortak akli üretmeye yönelik, çatışmayı ortak faydaya dönüştürebilen biçimlerde olmalıdır. Aksi takdirde, bir örgütün istikrar veya varlığına yönelen tehditleri önleme

aracı olarak, liderlik ya da siyaset yapısına yeni unsurların eklenmesinin ürünü olan katılım biçimleri, yönetsel gücün tekrar dağıtılmasına, yetkinin paylaşılmasına ve kararların alınmasında fikir birliğinin sağlanmasına izin vermeyecektir (Denhart, 1972:92-101).

Bireyin bir eyleme veya bütüne katılma kapasitesi bireyin kendi eylemi ile bu eylemin sonuçları arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu kavramasıyla ilgilidir. Eğer bu ilişki çok belirsiz ise, insanın söz konusu eyleme geçme motivasyonu düşmektedir (Bilgin ve Göregenli, 1996: 61) Bu açıdan bakıldığında, tercihlerin ya da fikirlerin siyasal kararları doğrudan naklini sağlayacak ve böylece, yurttaşların siyasal etkinlik duygusunu ve ilgisini artıracak katılım biçimleri ödüllendirici olacaktır.

Hiçbir aracının, temsilci veya uzmanın mevcut olmadığı bir durumda etkin yurttaşların kendi kendilerini yönetmeleri öz-yönetim (self-determination) olarak tanımlanabilir. Katılımcı demokrasi her ne kadar bir öz-yönetim arzusu içinde olsa da gerçekçi olmaktan uzaklaşmamak ve kendini için yönetilenlerin ve yönetenlerin birlikte karar almaları olan ortak-yönetim (codetermination) anlayışının (Birch, 1993: 86) geliştirilmesine öncülük eder. Katılımcı demokrasinin temeli olarak ortak karar verme hem uzmanlık gerektiren bilgiye ulaşmayı hem de yurttaşların uysal davranışlar göstermeleri bakımlarından tercih edilebilir.

2.4. Radikal Demokrasi

Radikal Demokrasi, demokrasiyi sadece bireysel özgürlükler açısından değil aynı zamanda halkın çıkarlarını gerçekleştirecek bir araç olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre halkın katılımının yüksek tutulması gerekmektedir (İba, 2008:87).

Toplumsal hareketlerin çeşitlendiği ve farklı yöntemlerle sisteme karşı kanalize oldukları son otuz yıllık dönemde söz konusu hareketleri ortaklaştırmaya yönelik teorik girişimler olmuştur. Ernesto Laclau ile Chantal Mouffe de bu bağlamda liberal demokrasinin uygulanabilir yöntemlerinden yararlanarak çoğulculuğu ve çatışmacı düşüncüyü esas alan Radikal Demokrasi Kuramı'nı geliştirmişlerdir.

Radikal Demokrasi kavramları, Laclau ve Mouffe'in 1985'te yayımladığı "Hegemonya ve Sosyalist Strateji"de geliştirilerek öne çıkarılmışlardır. Küreselleşen dünyada yeni sağ anlayışa tepki olarak gelişen "yeni muhalif hareketler" in konu edinildiği platform olarak sunulan Radikal Demokrasi Kuramı, kriz yaşayan Marksist tartışma ortamına hegemonya, evrensellik, tikellik gibi kavramları taşımıştır (Laclau:2003:13).

Marksist geleneği ve özellikle Antonio Gramsci'yi tartışan ve yapısalcılık sonrası düşünürlerin görüşlerinden yararlanan Mouffe ve Laclau'ya göre Radikal Demokrasi Kuramı yeni bir sosyalist projedir ve radikal ve çoğulcu bir demokrasi anlayışı ile mümkün olabilir (Üstüner, 2007:317).

Radikal demokrasi anlayışına göre sosyalist strateji, demokrasinin derinleştirilmesi ve genişletilmesi esası üzerine kurulmalıdır. Burada talep, farklı toplumsal kimliklerin bir üst kimlik altında eritilmesi değil, farklılıklarını ve özgünlüklerini koruyarak ortak yaşam alanında bulunmasıdır (Nedret, 2008:380). Liberal demokrasilerde özel alana itilen dini, etnik, kültürel vb. kimliksel argümanların kamusal alanda ve çatışma içerisinde olduğu savı, bu bakımdan, radikal demokrasinin getirmiş olduğu en önemli iddialardan birisidir. Nitekim, “liberal demokrasi anlayışının yaşadığı krizlere ilişkin olarak ileri sürülen radikal demokrasi kuramları, bir yandan liberal anlamdaki “demokrasi sisteminin meşruluğunu” yeniden oluşturup onu sağlam temellere oturtmaya çalışırken, diğer yandan da “halkın karar alma sürecine katılımını” daha geniş bir şekilde sağlayacak olan “yeni yöntemler” geliştirmektedir (Coşkun, 2009:36-36).

Laclau ve Mouffe’a göre sol ideoloji, eskiden keskin bir kopuşu simgeleyen devrim fikrini bir kenara bırakmalı ve demokrasiyi radikalleştirmek ile yetinmelidir. Mouffe ve Laclau bunu “herkes için özgürlük ve eşitlik istemekten daha radikal bir şey yoktur, şeklinde özetlerler (Laclau & Mouffe, 1998:48). Sınıf kimliğinin öne çıkarılması yerine yeni toplumsal hareketleri merkeze alan bir yaklaşımın esas noktası da bu radikalleştirme kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli bir husustur. Liberal demokrasinin çoğulculuğu temel alan savlarının öğrenilmesi gerektiğini düşünen Mouffe bu noktada “demokratik değer ve kurumlara olan bağlılığımızın üstün bir rasyonaliteye dayanmadığını ve liberal demokratik ilkelerin yalnızca yaşam biçimimizin kurucu unsurları oldukları ölçüde savunulabileceklerini iddia eder (Mouffe, 2010:139-140).

Tüm bunların yanında radikal demokrasi kuramı içinde çokça ele alınan Laclau ve Mouffe’un agonistik demokrasiden de bahsetmek gerekmektedir. Müzakereci demokrasi anlayışına benzer olarak, liberal demokrasinin yeniden yapılandırılmasını, meşruluk krizinin çözümünde katılımın sağlanmasını ve kamusal alanda varlık gösterme ilkelerini önemli bulur. Liberal ve müzakereci demokrasideki “aynılaştırıcı” veya “uzlaştırıcı” yöntemlerinin aksine Mouffe, siyasal alandaki antagonistik ilişkilerin tanınmasını vurgular. Çoğulculuk düşüncesi, farklılıkların sadece zenginlik olarak algılandığı, “arındırılmış” kimlikler ya da farklılıkların uzlaşması anlamını taşımaktan ziyade çok kültürlülük içerisindeki antagonistik çatışmaların tanınmasını içerir. Mouffe bu durumu şu şekilde anlatır: “demokratik bir toplum, ancak çatışan çıkarlara ve çatışan değerlere bir zemin hazırlarsa demokrasinin doğasını anlamış olur” (Mouffe, 1999:756).

3. Siyasal Katılım

Günümüzde en yaygın devlet biçimi olan ulus devletlerin en önemli özelliklerinden biri devletin egemenlik kaynağını ilahi bir kuvvetten değil de bizzat yönetilenlerden almasıdır (Topbaş, 2010:90). Bu sebeple siyasal katılımı ortaya çıkaran en temel unsur “halkın iktidarı” da denilen demokrasidir (Aslan ve Kaya, 2004:214).

Başarılı bir demokraside politikacıların temsili demokrasi vasıtasıyla halkı yönetmesi yerine vatandaşların katılım vasıtasıyla yönetime ortak olması daha ön plandadır (Barber, 2003:151). Demokrasisi güçlü ülkelerde katılma, kişinin kendisini ifade etme şeklidir. Bu durum vatandaşlık bağının bir yaşam tarzı olarak görülmesine de benzetilebilir (Barber, 2003:153). Demokrasinin en yaygın kullanım şekliyle “halkın kendi kendini yönetmesi” ifadesini bulması için katılım unsurunun işlevliğinin artırılması gerekmektedir.

Katılım demokrasi kadar eski bir kavramdır (Outhwaite, 2003:413). Katılımın Eski Yunan Agora’da ki site devletlerinin varlığından itibaren günümüze kadar geldiği söylenebilir (Erdoğan, 2001:10). Demokrasi bilimiyle uğraşanların çoğuna göre demokratik sürecin amaca ulaşabilmesi için vatandaşların demokratik sürece ilgi duymaları gerektiğini savunmuşlardır (Powell, 1990:17). Vatandaşlarında demokratik sürece ilgi duydıklarının en büyük göstergesi katılım faaliyetlerinin çokluğudur.

Yaşadığımız çağda katılım kavramı oldukça yaygın bir kullanım sıklığına sahiptir (Lucas, 1976:136). Ancak yine de sık kullanımın verdiği zararla katılımın anlamı apaçık bir biçimde ifade edilememektedir. Bunun iki temel sebebi bulunmaktadır. Birincisi siyasal katılım ile demokrasi arasında paralellik kurulmaya çalışılmasıdır. Gerçekten de gelişmekte olan ülkeler vatandaşlarını katılım ilkesi ile demokratik olgunluğa taşımak isterken, gelişmiş ülkelerde ise var olan demokrasi kültürüne olan sadakatin sürdürülmesini sağlamaktır. İkinci sebep ise siyasal katılımın uygulanmasında görülen farklılıklardır. Ki bu farklılıklar katılımın anlamını da değişime uğratmaktadır (Uysal, 1984:1-3).

Siyaset bilimcileri de siyasal katılımın tanımı konusunda aynı tanımlama etrafında birleşememişlerdir (Çam, 1990:153). Siyasal katılım ile ilgili yapılan tanımlarda hep farklı alanlara atıf yapılmıştır. Bunlardan bazıları siyasal davranışlar, üretim ilişkileri, hukuka uygun eylemler ve özgür vatandaşların özgürce ifade ettikleri davranışlardır (Duran, 2005:132).

Katılım bireylerin siyasal karar alma süreçlerine gönüllü olarak girme ve de bu süreçlerle etkileşimde bulunma isteğidir. Bu haliyle, siyasal katılım demokratik düzenin başat aktörü durumundadır (Çukurçayır, 2002:31). Bazı siyaset bilimciler kişilerin özgür iradeleriyle kendiliğinden gelişen eylemlerini siyasal katılıma sokarken, bazıları da bir yönlendirme sonucu gelişen katılım eylemlerini de siyasal katılım başlığı altında değerlendirmiştir (Çam, 1990:153). Yine bazı siyaset bilimciler bireylerin pasif duruşlarını (tutumlarını) siyasal katılım içerisinde görmez iken bazıları da tutum dahil tüm durumları ve politik düzen karşısındaki duruşlarını da siyasal katılım açısından değerlendirmiştir (Çukurçayır, 2002:29).

Siyasal katılım modern toplumlarda demokrasinin ulaştığı seviyeyi göstermektedir (Özbudun, 1976:3). Siyasal katılımın çeşitlere ayrılmasında temel ölçüt genel olarak karar alma süreçlerine katılan kişi sayıdır (Lucas, 1976:138). Siyasal katılım ilkesi demokratik sistemin

ömrünü uzatan ilkelere dendir. Ayrıca sadece demokratik sistemler değil diğer yönetim sistemlerinde de iktidara meşruiyet kazandırmak için ve iktidarın ömrünü uzatmak için de siyasal katılım ilkesine başvurulabilmektedir (Uysal, 1984:35). Siyasal katılımın çerçevesiyle ilgili birçok tartışma varken bu kavramın tanımıyla ilgili tartışmalar daha azdır (Özbudun, 1976:3).

Çam'a göre dar anlamda siyasal katılım, "siyasal sistem içerisinde yurttaşların doğrudan ya da dolaylı biçimde yöneticilerin seçiminin ve kararlarını etkilemeye çalışan eylemlerin bütünüdür (Çam, 1990:153). Verba, Nie ve Kim'e göre hükümetler kararları etkilemeye çalışarak siyasal katılıma girer. Ayrıca hür bireylerin, kendilerini yönetecek olanları seçme yolundaki kararların etkilenmesi amacıyla yapılan faaliyetleri de siyasal katılımın kapsamı içinde yer almaktadır (Verba, Nie, Kim, 1978:46).

Siyasal katılım, yurttaşların siyasi tercih ve yönelimlerini tayin eden bir unsurdur (Kapani, 2005:130-131). Oy kullanmak bile başlı başına bir siyasal katılım aracı olup bazı toplumlarda bu eylem katılım türlerinden yalnızca bir tanesidir (Huntington, Nelson, 1978:14). Oy vermek evet çok önemlidir ancak siyasal katılımın var olabilmesi için oy eylemi verme dışında başka katılım eylemleri de olmalıdır (Patterson, 1993:236). Bu eylemlere partilere üye olup faaliyetlerine katılma, politik gösteri ve protestolarda bulunma davranışları örnek olarak gösterilebilir.

Katılıma ilişkin sorunlar toplumların kendilerine has özellikleri dolayısıyla farklılıklar gösterebilir. Örneğin az gelişmiş ülkelerde siyasi davranışlara olan ilgisizliğin toplumun aktif kesimlerinde bile görülmesi, gelişmekte olan ülkelerde ise problem daha çok kalkınma olabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise sorunlar daha çok eşitlik konusunda toplanmaktadır (Verba, Nie, Kim, 1978:21).

Modern toplumlarda tüm iktidarlar, halkın desteğine, güvenine sahip olmak için uğraşırlar. Zira sahip oldukları iktidarı korumak için bu desteğe ihtiyaç duyarlar. İşte halk desteğinin en büyük göstergesi vatandaşların siyasi katılımında tuttukları tavidir (Öz, 1992:39). Hatta bazı yazarlara göre siyasal katılım vatandaşlığa giriş şartı olarak görülmelidir (Kadıoğlu, 2008:15).

Yerel düzeyde sağlanabilecek bir halk katılımı, toplumdan kopuk bir yönetimin sakıncalarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olarak yönetimin itibarını arttırabilir (Görmez, 1997:134,137). Eğer halkın kendini ifade edebileceği bir katılım ortamı oluşmazsa yönetilenin siyasi ve yönetsel otoriteye karşı güçsüzlüğü devam ettiği gibi, alınan kararlarda da halkın talepleri göz önüne alınmayacak, kamuoyu denetimi eksik kalacak, hizmetlerin ifa edilmesinde çeşitli aksaklıklar yaşanarak vatandaşın memnuniyetsizliği artacaktır.

3.1. Siyasal Katılımın Kapsamı

Siyasi sistemler bünyesinde, vatandaşların siyasi sistem karşısındaki durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını (Tatar, 1997:69) içeren bir kavram olmakla birlikte,

"siyasal katılmayı, vatandaşların, merkezi ve yerel devlet organlarının, personelini yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarının tasarlanmış; hukuki ve hukuk dışı, başarılı ya da başarısız eylemlere girişimleri olarak tanımlanabilir." (Özbudun, 1976:4)

İnsanlar içinde buldukları "topluma yabancılaşmamak" için, "kendisine, ailesine ve çevresine" karşı ülkedeki ve dünyadaki siyasal ve toplumsal olaylarla ilgilenir ve değişik düzeylerde siyasete katılırlar (Öztek, 2003:231).

Talashlı 'ya göre ise siyasal katılma "Demokrasi'nin özü olan siyasi katılımı, başta seçimlerde oy kullanmak olmak üzere, yönetim işlerinde görev almak, karar verme süreçlerinde etkili olmak, kampanyalarda çalışmak, siyasal tartışmalar yapmak, siyaset adamlarıyla ilişki kurmak gibi çok ve çeşitli davranışsal etkinlikleri kapsamaktadır" (Talashlı, 1996:15).

Siyasal katılım davranışı vatandaşların siyasi sisteme karşı pozisyonlarını belirlemek ve siyasetle ilgili tutumlarını ve davranışlarını gösteren bir olgudur (Daver, 1993:203).

Toplumların siyasal yapıları siyasi katılım için ortaya koyulan kurumsal yapılar katılımcıların davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Ülke içerisindeki parti yapıları, eğitim düzeyleri, sivil toplum kuruluşlarının yaygınlığı, kitle iletişim araçlarının varlığı ve etkinliği, bireylerin katılımı üzerinde önemli etkilere sahiptir (Çukurçayır, 2002:50).

3.2. Siyasal Katılımın Şartları

Vatandaşların yönetimin karar alma mekanizmalarına yoğun bir biçimde katılabilmesi ve kendisini yönetenleri denetleyebilmesi için bazı maddelerin bir araya gelmesi elzemdir. Bu maddelerden birincisi tüm prensipleri ve şartları taşıyan gerçek bir demokratik rejimdir. Bunun yanında yönetimin politikaları ve icraatları konusunda halkın eşit bir biçimde bilgi sahibi olması gerekir. Bu bilgi sahibi olma şartının hayata geçmesi için idarenin "açıklık ve şeffaflık ilkesi" kapsamında hareket etmesi gerekir. Son olarak tüm sayılan sürecin etkili bir şekilde yürütülmesinde aracı görevini yüklenecik kitle iletişim araçlarının bulunması önemlidir (Kalabalık, 2005:674).

3.2.1. Demokratik Rejim

Halk yönetim üzerindeki denetimini demokratik rejimin kurumlarıyla var olduğu bir sistemde mümkündür. Zira halk denetimi demokrasinin en önemli unsurlarından biridir. Demokratik ve özgürlükçü rejimlerin özellikleri ülkeden ülkeye değişiklikler gösterse de, her ülke için ortak demokratik ilkeler de vardır. Bu ilkeler arasında en önemlileri siyasal sistemdeki temel karar alma organlarının genel oya dayalı serbest seçimlerle oluşması, serbestçe örgütlenen siyasal partilerin eşit şartlar içerisinde iktidar olma mücadelesine girişmesi, tüm yurttaşların temel hak ve hürriyetlerinin tanımlanarak bunların hukuksal normlarla garanti edilmesidir. Dünya üzerinde hüküm süren diğer devletler tarafından tanınmayı ve bu sayede meşruiyeti de sağlayabilmek için ülkede demokratik bir rejim olmalıdır.

3.2.2.Halkın Bilgilendirmesi

Demokratik bir toplumda iyi bir yönetim gerekli bilgilerle donatılmış vatandaşlar vasıtasıyla sağlanabilir. Yönetimin örgüt şeması ve araçlarıyla ilgili bilgi sahibi olmayan vatandaşların yönetime etkin olarak katılmaları çok zordur. Bu sebeple idarenin vatandaşların bu yöndeki taleplerini dikkate alarak onlara gerekli bilgilendirmeleri yapmalı ve bilinçlendirme fonksiyonunu yerine getirmesi beklenir. Ancak bu bilgilendirme sayesinde toplum yönetime katılmanın faydasını ve gerekliliğini kavrar. Burada yazılı ve görsel medya ön plana çıkmaktadır. Gerek medya gerekse devletin kendi imkanlarıyla vatandaşlar yönetim hakkında gerekli bilgilerle donatılarak bilgilendirilmelidir.

3.2.3.İdarede Açıklık

Açıklık, katılım ve halk denetimi ile birlikte olunca anlamı olan bir kavramdır. İdarenin karar verme ve bu kararları uygulamaya geçirme aşamalarında açıklığı sağlaması halkın denetimini daha kolay ve şeffaf bir şekilde yapabilmesini sağlar. Kısaca vatandaşların idareyi denetleme arzusu katılımı ve açıklığı zorlayacaktır (Yalçındağ, 1996:26). Tüm vatandaşların kolayca ve her hangi bir engelle karşılaşmadan kamunun iş ve işlemlerine ilişkin bilgilere ve rakamlara ulaşması idarenin şeffaf olabilmemesinin önünü açacaktır.

3.2.4.Kitle İletişim araçları

Kitle iletişim araçlarından yararlanan vatandaşlar idareyi daha kolay denetleyebilir. Çünkü kitle iletişim araçlarının sağlayacağı bilgiye ulaşma hızı vatandaşları her türlü gerekli bilgiye daha seri bir şekilde erişebilmelerini sağlayacaktır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının çeşitliliği ve yaygınlığı artmıştır. Bu çeşitlilikle doğru orantılı olacak şekilde idareye ilişkin bilgilerin bu araçlar vasıtasıyla tüm vatandaşlara ulaşması daha kolay hale gelebilir. Bunu sağlamakta idarenin elinde olup, idare toplumu ve bireyleri ilgilendiren bilgileri bu araçlara aktararak toplumun bilgilendirilmesini sağlayabilir. Böylece idareye ve idarenin eylemlerine ilişkin bilgisi artan vatandaşların katılım kapasitesi artacaktır.

4. Sonuç

Yukarıda sayılan tüm bilgiler ışığında demokrasi ve siyasi katılımın ayrılmaz bir bütün olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de demokrasi olmadan siyasi katılım; siyasi katılım olmadan da demokrasiden söz edilmesi güçtür. Bir siyasi iktidar yönetim şeklini demokrasi olarak tanımlıyorsa vatandaşlarının yönetime katılmasına, yine vatandaşların kendilerini ifade etmesine izin vermelidir. Sadece izin vermekle kalmamalı bu konuda aktif bir yönetim göstererek siyasi katılımın önündeki engelleri kaldırmalı ve vatandaşların yönetime katılmasını sağlamalıdır.

Eski Yunan'dan günümüze değin değişik süreçlerle başkalaşıma uğrayan demokrasi, ilk olarak ortaya çıktığında doğrudan demokrasi formunda ortaya çıkmıştır. Doğrudan demokrasi, verilecek kararların o yörede yaşayan bireyler tarafından doğrudan verilmesi durumudur. Ancak zamanla toplumlar değişmiş, daha da önemlisi nüfus artmış ve

böylece doğrudan demokrasiyi kalabalık nüfuslarla uygulamak imkansız hale gelmiştir. Zamanla bu durum demokrasi kavramını da farklı uygulama biçimlerine dönüştürmüştür. Bu biçimler arasında katılımcı demokrasi, liberal demokrasi, müzakereci demokrasi vb. örnek olarak gösterilebilir.

Günümüz demokrasilerinde siyasi sistemler iletişimi arttırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte kamuoyu yoklamaları daha basitleşmiş, halkın nabzını tutmakta bir o kadar kolaylaşmıştır. Bu bağlamda yeni demokrasi araçlarının kullanıma girdiği görülmektedir. Özellikle sosyal medyanın etkisi ve gücü hükümetlerin ve karar vericilerin kararlarını sonuna kadar etkileyebilmektedir. Bireyler sosyal medya platformlarında organize olarak belli konularda baskı grubu olmakta, hükümetlerde bu akımlara tepkisiz kalamamaktadır. Bu durum, siyaseti; daha çok dijital platformların hakim olduğu, toplumun tüm kesimlerinin, idarelerle ve politik aktörlerle daha rahat ve kolay iletişim kurabildiği ve bu aktörler arasındaki sınırların kalktığı bir olguya dönüştüreceklerdir

Günümüzde de demokrasiyi benimseyen ülkeler değişik yollarla demokrasilerinin kapasitesini arttırmaya çalışmaktadırlar. Bu yollardan en yaygın siyasi katılım süreçlerine işlerlik kazandırmak ve siyasi katılımın yollarını çoğaltmaktan geçmektedir. Kalabalık nüfuslarla idare edilen ülkeler katılım yollarını arttırarak vatandaşların demokratik rejime katkılarını arttırmalıdır. Böylece vatandaşların buldukları yörelerde önemli kararlar alınmasında etkileri olacak ve bu sayede demokrasiye de işlerlik kazandırılacaktır. Halk toplantıları, oy verme, planlama çemberleri, dilekçe hakkının kullanımı, e-devlet ve CİMER(Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi), halk oylaması/referandum, meclis toplantılarına katılım ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla katılım bu katılım yollarından bazılarıdır.

Düşünce ve ifade özgürlüklerinin arttığı günümüzde, insanlar artık düşüncelerini ve taleplerini daha yüksek seslerle ifade etmektedir. İşte bu taleplerin idare tarafından uygun bir şekilde -bireyleri de önemseyerek- alınması da onların idareye olan sadakatlarını arttırabilecektir.

Gelişen teknolojik imkanları da kullanarak vatandaşların karar alma süreçlerine katılımı yaygınlaştırılabilir ayrıca vatandaşların görüş ve önerilerinin daha sık ve alınması da sağlanabilir.

Kaynakça

- Gabriel A. Almond, and Sidney Verba,(1980). The Civic Culture Revisited: An Analytic Study, Boston: Little Brown, ss:117-186-187.
- Aslan M. & Kaya G. (2004). 1980 Sonrası Türkiye'de Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları. Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi V(1) ss:213-223.
- Barber, B.R. (2003). Strong Democracy: Participatory Politics for New Age. (21.b). London: University of California Press.

- Benhabib, S. , (1999). “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması”, Çev: Zeynep GÜRATA ve Cem GÜRSEL, s.102-103. (AKTARAN)
- Berktaş, F. (2008), “Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, H. Birsen Örs (Der.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 47-114.
- Anthony H. Birch, (1993). The Concepts and Theories of Modern Democracy, London; New York: Routledge, ss:86.
- Bilgin N. ve M. Göregenli, (1996), “Kentsel Katılım ve Çoğulculuk”, Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, İstanbul: Dünya Yerel Yönetimler Akademisi Yayınları, ss:61.
- Coşkun M. K. (2009), Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler,2. Baskı,Ankara, Dipnot Yayınları, s. 35-36.
- Çağlar N, (2008). “Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 380
- Çam, E. (1990). Siyaset Bilimine Giriş. İstanbul: Der Yayınları.
- Çukurçayır, M. A. (2002). Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi: Küreselleşme Sürecinde Yurttaş, Yönetim, Siyaset. (2.b). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Robert B. Denhart, (1972). “Yabancılaşma ve Katılma Sorunu”, Çev: Emine Örs, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 5, Sayı 4, Haziran, ss:92-101.
- Daver, B. (1993). Siyaset Bilimine Giriş, Kalite Matbaası:Ankara.
- Derdiman, R. C. (2006). Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Duran, H. (2005). Siyasal Katılmayı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Tavşanlı- Kütahya Örneği. Dumlupınar Üniversitesi S.B.E. Dergisi(13) ss:131-152.
- Dursun, D. (2006), Siyaset Bilimi, 3. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ejder, Y. (1996). Hukuk Sözlüğü, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Erdoğan, E. (2001). Türk Gençliği ve Siyasal Katılım Boyutları Bir Katılım Endeksi Denemesi. (Erişim:09.05.2019), https://www.academia.edu/346992/Türk_Gençliği_ve_e_Siyasal_Katılım_1999-2003
- Görmez, K. (1997), Yerel Demokrasi ve Türkiye, Ankara, Vadi Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). Anayasa Hukuku. (11.b). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Haus, Michael (2001), “Theoretische Überlegungen zum Verhältnis von Bürgergesellschaft und lokaler Politik: Zwischen deliberativer Demokratie und kommunitärer Solidarität”, Beitrag für die Tagung des Arbeitskreises Lokale Politikforschung in der DVPW „Lokale Politik und Bürgergesellschaft“ am 15. und 16. März 2001 in Heppenheim/Bergstr
- Held, D. (1996). Models of Democracy, Stanford: Stanford Uni. Press.
- Heywood, A., (2006), Siyaset, Bekir Berat Özipek ve Diğ. (Çev.), Buğra Kalkan (Ed.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Holden, B. (2007). Liberal Demokrasiyi Anlamak, (Çev. Hüseyin Bal), Ankara: Liberte Yayınları.
- Huntington S. P. & Nelson J.M. (1976). No Choice: Political Participation in Developing Countries, London: Harvard University Press.
- İba, Ş. (2008). Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar. (2.b). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kadıoğlu, A. (2008). Vatandaşlık ve Siyasal Katılım. (Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan İçinde, S. Yazıcı & K. Gözler & F. Keyman, Dü.). Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Kalabalık, H. (2005). Yerel Yönetim Hukuku. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kapani, M. (2005). Politika Bilimine Giriş, (17.b), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kızıl, Ç. (2008). Demokrasi Kuramları ve Devrimci Demokrasi. Yeniden Devrim(5). 107.
- Laclau, E. & Mouffe C. (1998). “Kalpler, Zihinler ve Radikal Demokrasi”, Birikim Yay. çev. Asena Günel, Sayı 113, ss. 47-50, s. 48.
- Laclau, Ernesto, (2003). Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 13.
- Lucas, J. R. (1976), Democracy and Participation, Middlesex/England: Penguin Books Press.
- Mouffe, C. (2010). , Siyasal Üzerine, çev. Mehmet Ratip, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.139-140.
- Chantal Mouffe. (1999). “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”, Social Research, Vol. 66, No. 3, Prospect for Democracy, ss. 745-758, s. 756.
- Outhwaite W. (2003) . Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü . (K.Ünüvar & T. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, E. (1992). Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım. (1.b). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özbudun, E. (1976). Social Change and Political Participation in Turkey. New Jersey/USA: Princeton University Press.
- Öztekin, A. (2003). Siyaset Bilimine Giriş, İnönü Üniversitesi, İkt. İd. Bil. Fak. Yayınları, Malatya.

- Patterson T. E. (1993)., The American Democracy, (2.b), New York: McGraw-Hill İnc.
- Powell G. B. (1990). Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar, Şiddet, çev. Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005). Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi. Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:10 Ss:148.
- Talash, G. (1996). Siyaset Çıkmazında Kadın, Ümit Yayıncılık, Ankara
- Tatar, T. (1997). Siyaset Sosyolojisi, Turan Yayıncılık, İstanbul.
- Topbaş, H. (2010). David Easton'un Siyasal Sistem Kuramı Bağlamında Siyasal Katılma: Erzurum Seçmeni Üzerinde Bir Araştırma. İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi(30) ss:81-111.
- Tunç, H. (2008), "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, Sayı.1-2.
- Türköne, M. (2003), "Bürokrasi", Mümtaz'er Türköne (Ed.), Siyaset, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Schmidt M. G. (2001), Demokrasi Kuramına Giriş, (Çev.: M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.
- Usta, S. & Akıncı, A. (2012). Müzakereci Demokrasilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi. Cilt:8 sayı:2 Ss: 87.
- Uysal, B. (Eylül 1984), Siyasal Katılma ve Katılma Davranışı Üzerinde Ailenin Etkisi, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 4, s. 109-134.
- Fahriye Üstüner, (2007). "Radikal Demokrasi: 'Liberalizm mi? Demokrasi mi? Evet, Lütfen'", ODTÜ Geliştirme Dergisi, S. 34, Ankara,s. 317.
- Verba S. & Norman H. N. & Jac-on K. (1978). Participation and Political Equality: A Seven Nation Comparison. (1.b). Cambridge/London: Cambridge University Press.
- Yalçındağ, S. (1996). Belediyelerimiz ve Halkla İlişkileri. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Yayla A. (2004). Siyaset Teorisine Giriş, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bulanık AHP ve Bulanık EDAS Yöntemleri İle Üçüncü Parti Lojistik Firması Seçimi

*Selection of The Third Party Logistics Company With Fuzzy AHP And Fuzzy EDAS Methods**

Ali Aygün Yürüyen,^{a,**} Alptekin Ulutaş^b

^a Mamak PTT Merkez Müdürlüğü, Ankara/Türkiye.

ORCID ID: 0000-0002-0323-7789

^b Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Sivas/Türkiye.

ORCID ID: 0000-0002-8130-1301

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 25 Kasım 2020

Kabul tarihi: 02 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:

Bulanık AHP

Bulanık EDAS

Çok Kriterli Karar Verme

Üçüncü Parti Lojistik

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09 July 2020

Received in revised form 25 Nvember 2020

Accepted 02 December 2020

Keywords:

Fuzzy AHP

Fuzzy EDAS

Multiple Criteria Decision Making

Third Party Logistics

ÖZ

İşletmeler, rekabet avantajı elde etmek ve kar marjlarını artırmak için doğru ve uygun 3PL (üçüncü parti lojistik) firmaları ile çalışmalarını sürdürmektedir. Bu yüzden doğru ve uygun 3PL firması seçimi işletmeler için önemlidir. 3PL firması seçimi için birden fazla kriter dikkate alınmalıdır. Birden fazla kriter göz önünde bulundurulmasından dolayı çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri 3PL seçimi probleminde kullanılabilir. Bu çalışmada Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemlerinden oluşan bir bulanık ÇKKV modeli geliştirilmiştir ve geliştirilen modelin uygulaması Ankara’da bulunan bir askeri araç-gereç üreten fabrikada yapılmıştır. Kriter ağırlıklarının bulunmasında Bulanık AHP yöntemi kullanılırken, en uygun 3PL firmasının belirlenmesi için Bulanık EDAS yöntemi kullanılmıştır.

ABSTRACT

Businesses need to work with the right and appropriate 3PL (third party logistics) companies to gain competitive advantage and increase their profit margins. Therefore, choosing the right and the appropriate 3PL firm is important for businesses. More than one criteria should be taken into consideration for the selection of a 3PL company. Multi-criteria decision making (MCDM) methods can be used in the 3PL selection problem due to considering more than one criteria. In this study, a fuzzy MCDD model consisting of Fuzzy AHP and Fuzzy EDAS methods has been developed and the application of the developed model was made in military equipment producing factory in Ankara. While the Fuzzy AHP method was used to find the criteria weights, the Fuzzy EDAS method was used to determine the best 3PL firm.

1. Giriş

Sanayi kuruluşlarının tedarik zinciri maliyetlerinin azaltılabileceği ve müşteri memnuniyetinin yükseltilebileceği ehemmiyetli bir alandır lojistik (Xu vd., 2009; Li vd., 2012:1879). İşletmeler, lojistik faaliyetlerini kendi bünyelerinden yer almayan üçüncü parti lojistik firmalarına yaptırmaktadırlar.

Üçüncü parti lojistik (3PL), işletmelerin ana yetkinlikleri dışında olup, maliyetlerini artırdığını düşünülen faaliyetlerin tamamını ya da bir kısmını işletme dışındaki bir firmaya devretmesi olarak tanımlanabilir (Ashenbaum vd., 2005; Özbek vd., 2012: 46). 3PL hizmet sağlayıcıları, taşımacılık yönetimi, lojistik yönetimi, envanter yönetimi ve katma değerli hizmetlerdeki uzmanlığı bir araya getirmektedir. Lojistik faaliyetlerinin uzman 3PL hizmet sağlayıcıları tarafından yerine getirilmesi işletmelere,

*Bu çalışma birinci yazarın 2020 yılında Dr. Öğr. Üyesi Alptekin Ulutaş’ın danışmanlığında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı’nda yürüttüğü “Bulanık AHP ve Bulanık EDAS Yöntemleri İle Üçüncü Parti Lojistik Firması Seçimi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: aliaygunyuruyen@gmail.com

temel yeterliliklere yoğunlaşma, lojistik maliyetleri azaltma, verimliliği artırma, rekabet avantajı elde etme, performans iyileştirme ve tedarik zincirlerini yeniden yapılandırma gibi avantajlar sağlamaktadır. 3PL kullanan işletme sadece lojistik faaliyetler avantajı ile sınırlı kalmayıp ayrıca 3PL'nin tesislerinden, ekipmanlarından, yetişmiş insan gücünden ve bilgi teknolojilerinden de faydalanmaktadır (Li vd., 2012:1879).

Doğru ve uygun bir 3PL firması ile çalışmak işletmelere rekabet avantajı sağlayacağı gibi işletmeler lojistik maliyetlerini azaltıp, kar marjlarını artırabilirler. Bu yüzden 3PL firması seçimi işletmeler için çok önemli bir sorundur. 3PL firması seçiminde tek kriter (maliyet) baz alınarak seçim yapılırsa performansı düşük ve uygun olmayan bir 3PL firması seçilebilir. Bu yüzden 3PL firması seçiminde birden fazla kriter göz önünde bulundurulmalıdır. Bu seçim işleminde birden fazla kriter bulunduğu için dolayı ÇKKV yöntemleri bu işlemden kullanılabilir.

Bu çalışmada, Ankara'da askeri araç ve gereç, makine, teçhizat ve malzeme üretim sektöründe hizmet veren bir işletme için en uygun 3PL firması seçimi için Bulanık AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) ve Bulanık EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemlerinden oluşan bir bulanık ÇKKV modeli geliştirilmiştir. Bu çalışma, literatüre iki yönden katkı sunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak Bulanık EDAS yöntemi ile ilgili Türkçe yayın sayısı literatürde az sayıda (Bayrakdaroğlu ve Kundakçı, 2019) bulunmaktadır. İkinci olarak Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemlerini entegre bir şekilde kullanan çalışma sayısı (Stević vd. 2019 ve Mukul vd. 2019) azdır. Gelecek bölüm 3PL seçimi ile ilgili çalışmaları ve bu çalışmada kullanılan yöntemler ile ilgili çalışmaları sunacaktır.

2. Literatür İncelemesi

Literatür incelemesi, (1) 3PL seçimi için yapılan çalışmalar, (2) Bulanık AHP yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar (3) Bulanık EDAS yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar olmak üzere üç yönlü olarak yapılmıştır.

2.1. 3PL Seçimi İçin Yapılan Çalışmalar

Literatürde, ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan 3PL seçimi ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. 3PL seçimi ile ilgili literatürde son beş yılda yapılan ulusal ve uluslararası çalışmaların bir kısmı aşağıda yer almaktadır.

Sharma ve Kumar (2015), optimal 3PL hizmet sağlayıcıyı seçmek için kalite fonksiyon yayılımı ve Taguchi kayıp fonksiyonunu birleştirerek entegre bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu seçim sürecinde maliyetler, teslim zamanı, hizmet kalitesi, esneklik ve itibar kriterleri göz önünde bulundurulmuştur.

Govindan ve Chaudhuri (2016), Hindistan'da yer alan bir çimento fabrikasının çalıştığı 3PL hizmet sağlayıcılarının karşılaştıkları riskleri DEMATEL yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda dâhili lojistik riskinin, diğer boyutlar üzerinde yüksek etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Müşteri ile ilgili lojistik risk ve finansal risk sırasıyla ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. 3PL'lerin iç risklerinin hem finansal hem de

müşteri kaynaklı riskleri etkilediğini ve müşteri ile ilgili risklerin de finansal risklerle sonuçlandığını belirtmişlerdir.

Govindan vd. (2016), İran'da faaliyet gösteren bir otomobil imalat şirketi için 3PL hizmet sağlayıcı seçiminde Gri DEMATEL yöntemini kullanmışlardır. Değerlendirme sürecinde hizmet kalitesi, zamanında teslimat performansı, operasyonda esneklik, hizmetlerin maliyeti, müşteri servisi, lojistik bilgi sistemi, finansal istikrar, itibar, coğrafi konum, teknolojik yetenek, performans geçmişi ve insan kaynakları politikalarından oluşan 12 adet kriter dikkate alınmıştır.

Ghorabae vd. (2017), bir ev cihazı üreticisi için 3PL sağlayıcılarının seçimi için Aralık Tip-2 tabanlı CRITIC ve WASPAS yöntemlerini kullanmışlardır. Yazarlar, bu çalışmada sekiz 3PL firmasını, beklenen maliyet, hizmetler, kalite, esneklik, teslimat, risk ve finansal pozisyon kriterlerini dikkate alarak değerlendirmişlerdir.

Ecer (2018), mermer sektöründe faaliyet gösteren bir firma için 3PL hizmet sağlayıcı seçiminde Bulanık AHP ve EDAS yöntemlerinden oluşan entegre bir model önermiştir. Çalışmada dört uzmanın yanıtları toplanmış ve DELPHI tekniği ile seçim kriterleri belirlenmiştir. Çalışmada dört adet 3PL firması, maliyet, ilişki, hizmetler, kalite, bilgi sistemi, esneklik, teslimat, profesyonellik, finansal durum, konum ve itibar kriterleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çalışmada kriter ağırlıklarının bulunmasında Bulanık AHP, en verimli 3PL firması seçiminde ise EDAS yöntemi uygulanmıştır.

Raut vd. (2018), çevresel sürdürülebilirlik perspektifinden bir maden firması için 3PL hizmet sağlayıcı seçiminde veri zarflama analizi (VZA) ve analitik ağ süreci (AAS)' den oluşan entegre bir yaklaşım sunmuşlardır. Yazarlar, çalışmada yirmi altı adet 3PL hizmet sağlayıcı firmayı; km başına ton başına taşıma ücreti, filo kapasitesi / gücü, araç tipi ve kalitesi, sürücü reddi, istenilen çıktıyla 3PL performansı, esneklik ve araçların cevap süresi kriterlerini baz alarak değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada AAS kriterlerin önceliklendirilmesi için VZA ise maksimum verime sahip 3PL firması seçimi için kullanılmıştır.

Sremac vd. (2018), Sırbistan'da kimya endüstrisinde faaliyet gösteren işletmeler için 3PL seçiminde R-SWARA (kaba küme tabanlı SWARA) ve R-WASPAS (kaba küme tabanlı WASPAS) yöntemlerinden oluşan bütünleşik bir model sunmuşlardır. Yazarlar, çalışmada on adet 3PL firmasını, araç filosu durumu, finansal istikrar, sürücülerin profesyonelleşmesi, ulaşım maliyeti, risk azaltma önlemlerinin uygulanması, ulaşım organizasyonunda bilgi teknolojileri uygulamaları, taşıma sırasında oluşan hasarın tazmini ve güvenilirlik kriterlerini baz alarak değerlendirmişlerdir. İlk aşamada kriterlerin önem düzeyi R-SWARA yöntemi ile belirlenmiş ikinci aşamada ise en iyi performansa sahip 3PL firması R-WASPAS yöntemi ile seçilmiştir.

Bianchini (2018), İtalya'da bisküvi sektöründe faaliyet gösteren bir işletme için 3PL seçiminde AHP ve TOPSIS yöntemlerinden oluşan entegre bir model sunmuştur. Yazar çalışmada üç adet 3PL firmasını, hizmet bedeli, servis seviyesi, profesyonellik seviyesi, coğrafi konum, aynı sektördeki özel referanslar ve yenilikçilik kapasitesi ve müşteri ile işbirliği kriterlerini baz alarak

değerlendirmişlerdir. İlk aşamada kriterlerin önem düzeyi AHP yöntemiyle belirlenmiş, ikinci aşamada ise en iyi performansa sahip 3PL firması TOPSIS yöntemi ile seçilmiştir.

Pamucar vd. (2019), 3PL sağlayıcılarını değerlendirmek için aralıklı kaba sayı tabanlı (IRN) MABAC, BWM ve WASPAS yöntemlerinden oluşan bir model önermişlerdir. Yazarlar, çalışmada altı adet 3PL firmasını, hizmetler, lojistik maliyeti, bilgi sistemi, maddi olmayan ve coğrafi konum ana kriterlerinin altında yer alan on yedi subjektif kriteri baz alarak değerlendirmişlerdir. IRN-BWM yöntemi ile kriterler önceliklendirilmiş, IRN-WASPAS ve IRN-MABAC yöntemleri ile 3PL firmalarının sıralaması elde edilmiştir.

Perçin (2019), Türkiye’de kimya endüstri alanında faaliyet gösteren bir işletme için dış kaynak seçiminde Bulanık SWARA ve Bulanık AD yöntemlerinden oluşan entegre bir model önermiştir. Seçim sürecinde beş adet dış kaynak hizmet sağlayıcı firma, uygunluk, kalite, yetenek, risk ana kriterleri ve on iki adet alt kriter baz alınarak değerlendirilmiştir.

Ulutaş (2020), Türkiye’de bir tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletme için 3PL firması seçiminde R-SWARA ve R-COPRAS yöntemlerini içeren entegre bir kaba ÇKKV modeli önermiştir.

2.2. Bulanık AHP Yöntemi Kullanılarak Yapılan Çalışmalar

Bu çalışmada Bulanık AHP yöntemi kriterlerin ağırlıklandırılmasında kullanılmıştır. Son beş yılda bulanık AHP yöntemi kullanılarak Türkiye ve dünyada yapılmış bazı çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Ecer (2015), internet bankacılığı dallarının değerlendirilmesinde bulanık AHP ve COPRAS-G uygulamıştır.

Mangla vd. (2015), bulanık AHP yaklaşımını kullanarak yeşil tedarik zincirinde risk analizi yapmışlardır.

Li vd. (2017), bulanık AHP yöntemini kullanarak uçuş için hizmet kalitesini değerlendirmişlerdir.

Ulutaş vd. (2018), arabalar için elektrik aksamı üreten bir fabrikanın personel seçimi probleminde bulanık AHP yönteminden faydalanmışlardır.

Awasthi vd. (2018), bulanık AHP yöntemini çok katmanlı sürdürülebilir küresel tedarikçi seçiminde kullanmışlardır.

Dozić vd. (2018), yolcu uçağı tipi seçiminde bulanık AHP yöntemini kullanmışlardır.

Jain vd. (2018), bulanık AHP yöntemini kullanarak Hint otomotiv endüstrisinde tedarikçi seçimi yapmışlardır.

Singh ve Prasher (2019), bulanık AHP’ yi kullanarak sağlık hizmeti kalitesini hasta bakış açısıyla değerlendirmişlerdir.

Wang vd. (2019), tarımsal atıklar için sürdürülebilir enerji dönüşüm teknolojilerinin seçilmesinde bulanık AHP yönteminden yararlanmışlardır.

Yıldırım ve Mercangoz (2020), lojistik performans değerlendirmesinde bulanık AHP ve ARAS-G yöntemlerinden yararlanmışlardır.

2.3. Bulanık EDAS Yöntemi Kullanılarak Yapılan Çalışmalar

Bulanık EDAS yöntemi, bu çalışmada alternatiflerin sıralanmasında kullanılmıştır. Literatürde Bulanık EDAS yöntemi kullanılarak yapılan bazı çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Ghorabae vd. (2016), Bulanık EDAS yöntemini ilk kez deterjan sektöründe faaliyet gösteren üretici bir firma için tedarikçi seçim probleminde kullanmışlardır.

Kahraman vd. (2017), katı atık bertaraf sahası seçimi probleminde alternatiflerin değerlendirilmesinde Sezgisel Bulanık EDAS yöntemi kullanmışlardır.

Stanujkic vd. (2017), bir inşaat projesi için en uygun müteahhit seçim probleminde Bulanık EDAS yöntemini kullanmışlardır.

Ilieva vd. (2018), stok analizi problemi için klasik EDAS ve Bulanık EDAS yöntemleri ile karar analizi yapmışlardır.

Bayrakdaroğlu ve Kundakcı (2019), Denizli ilinde faaliyette bulunan bir işletme için Ar-Ge projesi seçim probleminin çözümünde Bulanık EDAS yöntemini kullanmışlardır.

Stević vd. (2019), plastik torba ve folyo üretimi yapan bir firma için tedarikçi seçimi probleminde Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemlerini kullanmışlardır.

Demircan ve Tunç (2019), İstanbul’daki toplu taşıma otobüsü operatörlerinin hizmet düzeyini, müşteri memnuniyeti anketlerine dayanarak değerlendirilmesi ve iyileştirilmesi için aralık tip-2 Bulanık EDAS yöntemini kullanmışlardır.

Hasheminasab vd. (2019), patlamaya dayanıklı cephe malzemelerinin değerlendirilmesinde Bulanık DELPHİ ve Bulanık EDAS metodlarını kullanmışlardır.

Mukul vd. (2019), akıllı ulaşım sistemlerinin analizinde bulanık EDAS yöntemini kullanmışlardır.

Vesković vd. (2020), yolcu demiryolu operatörünün iş dengesi için en iyi çözümün seçilmesinde bulanık PIPRECIA ve bulanık EDAS yöntemlerini kullanmışlardır.

Polat ve Bayhan (2020), tedarikçi seçim probleminde bulanık EDAS yöntemini kullanmışlardır.

Ayrıntılı literatür incelemesi sonucunda Bulanık EDAS yöntemi ile ilgili Türkçe yayın sayısının oldukça az sayıda (Bayrakdaroğlu ve Kundakcı 2019) olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemlerini entegre bir şekilde kullanan çalışma sayısı (Stević vd. 2019 ve Mukul vd. 2019) da az olduğundan dolayı bu çalışma literatürde bulunan bu boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır.

3. Metodoloji

Bu çalışmada Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemlerinden oluşan bir bulanık ÇKKV modeli geliştirildi. Bulanık AHP yöntemi kriterlerin ağırlıklandırılmasında, Bulanık EDAS yöntemi ise alternatiflerin sıralanmasında kullanıldı.

Literatürde bulanık sayılar ile ilgili uygulamalarda en fazla üçgensel (triangular) ve yamuksal (trapezoidal) bulanık sayılar kullanılmaktadır. Bu çalışmada üçgensel bulanık sayılar kullanılmıştır. $\tilde{A} = (p_1, r_1, s_1)$ ve $\tilde{B} = (p_2, r_2, s_2)$ iki üçgensel bulanık sayı olmak üzere bu sayıların aralarındaki aritmetik işlemler sırasıyla şu şekildedir (Karakaşoğlu, 2008):

- i- Toplama: $\tilde{A} + \tilde{B} = (p_1 + p_2, r_1 + r_2, s_1 + s_2)$
- ii- Çıkarma: $\tilde{A} - \tilde{B} = (p_1 - p_2, r_1 - r_2, s_1 - s_2)$
- iii- Çarpma: $\tilde{A} \times \tilde{B} = (p_1.p_2, r_1.r_2, s_1.s_2)$
- iv- Bölme: $\tilde{A}/\tilde{B} = (p_1/s_2, r_1/r_2, s_1/p_2)$

3.1. Bulanık AHP Yöntemi

Çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde sıklıkla kullanılan AHP yöntemi, 1970’lerde Thomas L. Saaty tarafından geliştirilmiştir. Bulanık AHP, seçim kriterlerini önceliklendirerek ve problemlerdeki belirsizliği ele alarak daha kesin kararlar almak için kullanılır (Zolfani vd., 2012; Ecer, 2018: 620).

Karar vericiler klasik AHP yaklaşımında ikili karşılaştırma matrislerini oluştururken 1-9 önem skalasındaki net sayısal değerleri kullanma mecburiyetindedirler. Fakat gerçek yaşamdaki belirsizliklerde her zaman net değerlerle karar vermek mümkün değildir. Bulanık AHP yaklaşımı net değerleri kullanmak yerine dilsel ifadeler ile karar vermeye imkân sağladığından son derece etkili bir yöntemdir. Bu nedenle birçok araştırmacı çalışmasında Bulanık AHP yöntemini kullanmayı tercih etmiştir (Heo vd., 2010:2215; Vatansver, 2013: 281).

Bulanık AHP karar matrislerinin değerlendirmesinde birçok yöntem geliştirilmiş olup bu çalışmada Buckley (1985)’in geliştirdiği Bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada kriter ağırlıklarının bulunmasında kullanılan Bulanık AHP yönteminin adımları şu şekilde özetlenebilir (Vatansver, 2013: 281):

Adım 1-1: Karar vericilerden kriterler için dilsel ifadeler alınır ve Tablo 1’ de yer alan bulanık sayılara dönüştürülür. Böylelikle ikili bulanık kıyaslama matrisi (\tilde{A}) oluşturulur.

$$\tilde{A} = \begin{bmatrix} 1 & \tilde{a}_{12} & \dots & \tilde{a}_{1n} \\ \tilde{a}_{21} & 1 & \dots & \tilde{a}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{a}_{n1} & \tilde{a}_{n2} & \dots & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & \tilde{a}_{12} & \dots & \tilde{a}_{1n} \\ 1/\tilde{a}_{12} & 1 & \dots & \tilde{a}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1/\tilde{a}_{1n} & 1/\tilde{a}_{2n} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Karar vericiler kriterleri değerlendirirken Tablo 1’teki skaladan faydalanılır.

Tablo 1. Dilsel İfadeler ve Üçgen Bulanık Sayı Karşılıkları

Dilsel İfadeler	Üçgen Bulanık Sayı
Aşırı Önemli	(7,9,9)
Çok Önemli	(5,7,9)
Önemli	(3,5,7)
Az Önemli	(1,3,5)
Eşit Önemli	(1,1,1)

Kaynak: Ulutaş vd. (2018: 226)

Adım 1-2: Kriterlerin bulanık ağırlıkları Buckley (1985)’in yaklaşımı ile bulunur (Vatansver, 2013:282):

$$\tilde{r}_i = (\tilde{a}_{i1} \otimes \dots \otimes \tilde{a}_{ij} \otimes \dots \otimes \tilde{a}_{in})^{1/n} \quad (2)$$

$$\tilde{w}_j = \tilde{r}_i \otimes (\tilde{r}_1 \oplus \dots \oplus \tilde{r}_i \oplus \dots \oplus \tilde{r}_n)^{-1} \quad (3)$$

Eşitlik 3’de yer alan \tilde{w}_j (w_j^l, w_j^m, w_j^u), j kriterinin bulanık ağırlığını belirtmektedir. Her bir karar verici için hesaplanan bulanık kriter ağırlıkları geometrik ortalama ile entegre edilir ve ardından birleşik bulanık kriter ağırlıkları Bulanık EDAS yöntemine aktarılır.

3.2. Bulanık EDAS Yöntemi

EDAS yöntemi, Ghorabae ve arkadaşları tarafından çok kriterli envanter sınıflandırması problemi için geliştirilmiştir (Ghorabae vd., 2015). Bu bölümde, bulanık ortamda çok kriterli grup karar verme sorununun üstesinden gelmek için Bulanık EDAS yöntemi önerilmiştir. Bulanık EDAS yönteminde, karar vericiler dilsel ifadeler kullanarak her kriter için alternatiflerin performans düzeylerini belirtmişlerdir. Bu dilsel ifadeler pozitif üçgen bulanık sayılarla ölçülür. Tablo 2, dilsel ifadeleri ve üçgen bulanık değerleri göstermektedir.

Tablo 2. Dilsel İfadeler ve Üçgen Bulanık Sayı Karşılığı

Dilsel Terimler	Üçgen Bulanık Sayılar
Çok Yüksek	(7, 9, 9)
Yüksek	(5, 7, 9)
Orta	(3, 5, 7)
Düşük	(1, 3, 5)
Çok Düşük	(1, 1, 3)

Kaynak: Lee vd. (2010: 197)

$B = \{B_1, B_2, \dots, B_m\}$ m adet alternatifin bulunduğu küme, $C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$ ($j = 1, \dots, n$) n adet kriterin bulunduğu küme ve $KV = \{KV_1, KV_2, \dots, KV_k\}$ ($p = 1, \dots, k$) k adet karar vericinin bulunduğu küme olduğunu varsayalım. Bu varsayımına göre Bulanık EDAS yönteminin adımları şu şekilde özetlenebilir (Ghorabae vd. 2016: 362; Bayrakdaroğlu, 2019: 156-157):

Adım 2-1: Karar vericilerin görüşleri doğrultusunda alternatifler için tayin edilen performans değerlerini gösteren bütünleştirilmiş bulanık karar matrisi (\tilde{X}) oluşturulur.

$$\tilde{X} = [\tilde{x}_{ij}]_{m \times n} \quad (4)$$

$$\tilde{x}_{ij} = \left(\prod_{p=1}^k \tilde{x}_{ij}^p \right)^{\frac{1}{k}} \quad (5)$$

\tilde{x}_{ij}^p değeri, $B_i (1 \leq i \leq m)$ alternatifinin, $p. (1 \leq p \leq k)$ karar verici tarafından tayin edilen $C_j (1 \leq j \leq n)$ kriterinde aldığı performans değerini temsil etmektedir. Eşitlik 5 kullanılarak karar vericiler tarafından tayin edilen performans değerlerinin geometrik ortalaması hesaplanır. Böylece bütünleştirilmiş karar matrisinin bir elemanı olan \tilde{x}_{ij} performans değeri elde edilir.

Adım 2-2: Ortalama çözüm matrisi (AV) eşitlik 6 kullanılarak hesaplanır:

$$AV = [\tilde{a}v_j]_{1 \times n} \quad (6)$$

$$\tilde{a}v_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m \tilde{x}_{ij} \quad (7)$$

Bu matrisin $\tilde{a}v_j$ elemanları, her bir kriter için alternatiflerin ortalama çözümlerini ifade etmektedir.

Adım 2-3: D kümesi faydalı kriterler kümesini ve N kümesi faydasız kriterler kümesini temsil etmektedir. Bu adımda ortalama pozitif uzaklık matrisi (PDA) ve ortalama negatif uzaklık matrisi (NDA) kriter türlerine (faydalı ve faydasız) göre hesaplanır.

$$PDA = [p\tilde{d}a_{ij}]_{m \times n} \quad (8)$$

$$NDA = [n\tilde{d}a_{ij}]_{m \times n} \quad (9)$$

$$p\tilde{d}a_{ij} = \begin{cases} \frac{\psi(\tilde{x}_{ij} - \tilde{a}v_j)}{k(\tilde{a}v_j)}, & \text{eğer } j \in D \\ \frac{\psi(\tilde{a}v_j - \tilde{x}_{ij})}{k(\tilde{a}v_j)}, & \text{eğer } j \in N \end{cases} \quad (10)$$

$$n\tilde{d}a_{ij} = \begin{cases} \frac{\psi(\tilde{a}v_j - \tilde{x}_{ij})}{k(\tilde{a}v_j)}, & \text{eğer } j \in D \\ \frac{\psi(\tilde{x}_{ij} - \tilde{a}v_j)}{k(\tilde{a}v_j)}, & \text{eğer } j \in N \end{cases} \quad (11)$$

Eşitlik 10 ve 11' de belirtilen $p\tilde{d}a_{ij}$ ve $n\tilde{d}a_{ij}$, sırası ile j kriteri için i alternatifinin ortalama çözümden olan pozitif ve negatif uzaklıklarını ifade etmektedirler.

Adım 2-4: Bütün alternatifler için ağırlıklandırılmış pozitif ($\tilde{s}p_i$) ve negatif ($\tilde{s}n_i$) mesafeler eşitlik 12 ve eşitlik 13 kullanılarak bulunur. Bu eşitliklerde kullanılan kriterlerin bulanık ağırlıkları Bulanık AHP yöntemi ile elde edilmiştir.

$$\tilde{s}p_i = \sum_{j=1}^n (\tilde{w}_j \times p\tilde{d}a_{ij}) \quad (12)$$

$$\tilde{s}n_i = \sum_{j=1}^n (\tilde{w}_j \times n\tilde{d}a_{ij}) \quad (13)$$

Adım 2-5: Alternatiflerin hepsi için $\tilde{s}p_i$ ve $\tilde{s}n_i$ değerleri sırası ile eşitlik 14 ve eşitlik 15 yardımı ile normalize edilir.

$$\tilde{n}sp_i = \frac{\tilde{s}p_i}{\max_i(\tilde{s}p_i)} \quad (14)$$

$$\tilde{n}sn_i = 1 - \frac{\tilde{s}n_i}{\max_i(\tilde{s}n_i)} \quad (15)$$

Adım 2-6: Alternatiflerin tümü için bulanık değerlendirme puanı ($\tilde{a}S_i$) eşitlik 16 kullanılarak hesaplanır.

$$\tilde{a}S_i = \frac{1}{2} (\tilde{n}sp_i * \tilde{n}sn_i) \quad (16)$$

Adım 2-7: Alternatiflerin bulanık değerlendirme puanları ($\tilde{a}S_i (as_i^l, as_i^m, as_i^u)$) eşitlik 17 yardımı ile bulanık olmayan değerlendirme (as_i) puanlarına dönüştürülür (Ulutaş vd. 2018: 228).

$$as_i = \frac{as_i^l + as_i^m + as_i^u}{3} \quad (17)$$

Bu işlemin ardından, alternatifler azalan değerlerine göre sıralanır. Diğer bir ifade ile en yüksek değerlendirme puanına sahip alternatif aday alternatifler arasında en iyi alternatif olarak seçilir.

4. Uygulama

Bu çalışmada, Ankara'da askeri araç ve gereçleri, makine, teçhizat ve malzeme üretim sektöründe hizmet veren bir işletmenin için 3PL hizmet sağlayıcı şirket seçim problemi ele alınmıştır. 3PL seçim problemi için Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemlerinden oluşan bulanık ÇKKV modeli uygulanarak karar vericilere yardımcı olmak amaçlanmıştır. Belirlenen hedefe ulaşmak için iki lojistik yöneticisi ve iki satın alma çalışanı karar verici olarak tayin edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler bu dört karar verici ile yüz yüze yapılan görüşmeler ile elde edilmiştir.

Kriterlerin belirlenmesi için literatürde 3PL seçim problemlerinde sıkça kullanılan 22 kriter seçilmiştir. Bu kriterler, kriter değerlendirme anketine eklenmiştir. Bu anket karar vericilere verilmiştir ve bu kriterler dışında kullanmak istedikleri kriterleri ankete eklemeleri istenmiştir.

Tablo 3. Karar Vericilere Sunulmak Üzere Seçilen Kriterler

	KRİTERLER	KAYNAKLAR
1	Kalite	Li vd. (2012), Peng (2012), Li ve Wan (2014), Bali vd. (2014), Senthil vd. (2014), Sharma ve Kumar (2015), Yayla vd. (2015), Wang vd. (2015), Govindan vd. (2016), Ghorabae vd. (2017a), Ecer (2018), Korucuk (2018), Perçin (2019), Asian vd. (2019), Sudrajat vd. (2019)
2	Maliyet	Ho vd. (2012), Hsu vd. (2013), Senthil vd. (2014), Akman ve Baynal (2014), Sharma ve Kumar (2015), Altan ve Aydın (2015), Govindan vd. (2016), Ghorabae vd. (2017b), Korucuk (2018), Ecer (2018), Pamucar vd. (2019), Asian vd. (2019), Sudrajat vd. (2019)
3	Kapasite	Zhou vd. (2003), Alkhatib vd. (2015)
4	Kullanılan Teknolojiler	Zhang vd. (2004), Zhang vd. (2006), Göl ve Çatay (2007), Ho vd. (2012), Peng (2012), Li, Wan (2014), Bali vd. (2014)
5	Teslimat Kapasitesi	Wang vd. (2015)

6	Finansal Performans	Bottani ve Rizzi (2006), Jharkharia ve Shankar (2007), Zhang vd. (2012), Altan ve Aydın (2015),
7	Kültürel Uyumluluk	Göl ve Çatay (2007), Perçin (2009), Liu ve Wang (2009), Gupta vd. (2011), Asian vd. (2019)
8	Bilgi İşlem Yeteneği (IT)	Jharkharia ve Shankar (2007), Wang vd. (2015)
9	Hata Oranları	McGinnis vd. (1995), Menon vd.(1998)
10	Beklenmeyen Olaylara Yanıt Vermek (Esneklik)	Gupta vd. (2012), Falsini vd. (2012), Hsu vd. (2013), Senthil vd. (2014), Akman ve Baynal (2014), Sharma ve Kumar (2015), Ghorabae vd. (2017b), Raut vd. (2018), Ecer (2018), Asian vd. (2019)
11	Yönetimsel Deneyim	Büyüközkan vd. (2008)
12	Operasyonel Yetenekler	Guoyi ve Xiaohua (2011), Zhang vd. (2012)
13	İtibar	Göl ve Çatay (2007), Jharkharia ve Shankar (2007), Liu ve Wang (2009), Guoyi ve Xiaohua (2011), Gupta vd. (2011), Senthil vd. (2014), Akman ve Baynal (2014), Sharma ve Kumar (2015), Govindan vd. (2016), Ecer (2018), Asian vd. (2019)
14	Uzun Süreli İş Birliği	Lehmusvaara vd. (1999), Jharkharia ve Shankar (2007), Özbek ve Eren (2012), Korucuk (2018)
15	Güvenirlilik	Lehmusvaara vd. (1999), So vd. (2006), Gupta vd. (2012)
16	Hizmet Performansı	Zhang et al. (2006)
17	Gerekli Sertifikalar	Thakkar vd. (2005)
18	Başarılı Bir Sicil Kaydı	Büyüközkan vd. (2008)
19	Sevkiyat ve Teslimat Süreleri	Liu ve Wang (2009)
20	Müşteri Referansları	Bianchini (2018)
21	İşletme ve Fiyatlandırma Esnekliği	Vaidyanathan (2005)
22	Müşteri İlişkileri	Göl ve Çatay (2007), Zhang vd. (2012)

Değerlendirme süreci için karar vericiler ortak karar ile 10 kriter belirlemişlerdir. Karar vericiler değerlendirme süreci için maliyet (C1), teslimat kapasitesi (C2), hata oranları (C3), beklenmeyen olaylara yanıt (C4), operasyonel yetenekler (C5), itibar (C6), güvenilirlik (C7), hizmet performansı (C8), sevkiyat ve teslimat süreleri (C9) ve işletme ve fiyatlandırma esnekliği (C10) kriterlerini seçmişlerdir.

Karar vericiler değerlendirme süreci için dört adet 3PL hizmet sağlayıcı firma belirlemişlerdir. İşletme gizliliği prensibinden dolayı bu firma isimleri karar vericiler tarafından belirtilmemiştir.

Her karar vericiden kriterlere ilişkin dilsel ifadeler alınmıştır ve Tablo 1’de yer alan skaladaki üçgen bulanık sayılara dönüştürülerek ikili kıyaslama matrisleri oluşturulmuştur. İkili kıyaslama matrislerine Buckley (1985)’in geliştirdiği Bulanık AHP yöntemi uygulanarak elde edilen kriter ağırlıkları bulunmuştur. Kriter ağırlıkları, Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Karar Vericilerin Kıyaslama Matris Sonuçları

Karar Vericiler	KV1	KV2
Kriterler		
C1	0.054	0.100
C2	0.051	0.090
C3	0.056	0.106
C4	0.062	0.113
C5	0.046	0.086
C6	0.019	0.034
C7	0.102	0.209
C8	0.058	0.099
C9	0.065	0.119
C10	0.025	0.044

Karar Vericiler	KV3	KV4
Kriterler		
C1	0.050	0.097
C2	0.088	0.201
C3	0.043	0.084
C4	0.036	0.094
C5	0.038	0.066
C6	0.012	0.022
C7	0.014	0.028
C8	0.042	0.092
C9	0.062	0.124
C10	0.071	0.191

Kıyaslama matris sonuçlarının geometrik ortalamaları alınarak kriter ağırlıkları birleştirilir. Kriterlerin birleştirilmiş bulanık ağırlıkları Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Kriterlerin Birleştirilmiş Bulanık Ağırlıkları

Kriterler	w_j^l	w_j^m	w_j^u
C1	0.048	0.089	0.170
C2	0.072	0.140	0.262
C3	0.061	0.115	0.228
C4	0.042	0.083	0.172
C5	0.041	0.076	0.158
C6	0.013	0.024	0.049
C7	0.028	0.055	0.119
C8	0.062	0.107	0.188
C9	0.082	0.159	0.292
C10	0.036	0.075	0.150

Tablo 5’ de yer alan w_j^l , w_j^m , w_j^u değerleri her bir kriter için sırasıyla küçük, orta ve büyük ağırlık değerlerini temsil etmektedir. Tablo 5’den görüleceği üzere her üç ağırlık değerinde de (küçük, orta ve büyük) en büyük

değere sahip C9 (sevkiyat ve teslimat süreleri) kriteri en önemli kriter olarak belirlenir.

Kriterlerin ağırlıkları Bulanık AHP yöntemiyle bulunduktan sonra, dört adet karar vericiden alternatiflere ilişkin dilsel ifadeler alınmıştır ve Tablo 2'deki skalaya göre üçgen bulanık sayılara dönüştürülmüş ve bulanık karar matrisleri oluşturulmuştur. Tablo 6, KV1 için bulanık karar matrisi göstermektedir.

Tablo 6. KV1' in Dilsel İfadeleri Doğrultusunda Oluşan Bulanık Karar Matrisi

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5
Alternatifler					
A1	(3,5,7)	(5,7,9)	(1,1,3)	(5,7,9)	(5,7,9)
A2	(5,7,9)	(5,7,9)	(3,5,7)	(3,5,7)	(5,7,9)
A3	(7,9,9)	(5,7,9)	(1,3,5)	(3,5,7)	(5,7,9)
A4	(7,9,9)	(5,7,9)	(1,3,5)	(1,3,5)	(5,7,9)
Kriterler	C6	C7	C8	C9	C10
Alternatifler					
A1	(5,7,9)	(5,7,9)	(7,9,9)	(1,1,3)	(7,9,9)
A2	(5,7,9)	(3,5,7)	(5,7,9)	(1,3,5)	(5,7,9)
A3	(5,7,9)	(3,5,7)	(5,7,9)	(1,3,5)	(5,7,9)
A4	(5,7,9)	(3,5,7)	(3,5,7)	(1,3,5)	(5,7,9)

Her karar vericinin bulanık karar matrislerine eşitlik 5 uygulanarak bütünleştirilmiş bulanık karar matrisi oluşturulur. Oluşan matris Tablo 7' da yer almaktadır.

Eşitlik 7 kullanılarak her bir kriter için alternatiflerin ortalama çözümleri ($\bar{a}v_j$) hesaplanır. Eşitlik 10 ve 11 kullanılarak ortalama pozitif uzaklık matrisi (PDA) ve ortalama negatif uzaklık matrisi (NDA) kriter türlerine (faydalı ve faydasız) göre bulunur. Tablo 8 pozitif uzaklık matrisini (PDA), Tablo 9 ise ortalama negatif uzaklık matrisini (NDA) göstermektedir.

Bu işlemden sonra Eşitlik 14 ve 15 kullanılarak bulunan değerler normalize edilip, $\bar{n}sp_i$ ve $\bar{n}sn_i$ değerleri hesaplanır. Eşitlik 16 kullanılarak her bir 3PL firması için bulanık değerlendirme puanı ($\bar{a}S_i$) hesaplanır. Bulanık Bulanık AHP yöntemi ile hesaplanan kriterlerin bulanık ağırlıkları, Eşitlik 12 ve 13 'de kullanılır. Bu eşitlikler ile 3PL firmalarının sırasıyla ağırlıklı toplam pozitif ($\bar{s}p_i$) ve negatif ($\bar{s}n_i$) değerleri hesaplanır. Bu değerlendirme puanları, Eşitlik 17 kullanılarak bulanık olmayan değerlendirme (as_i) puanlarına dönüştürülür. Tüm bu değerler ($\bar{s}p_i$, $\bar{s}n_i$, $\bar{n}sp_i$, $\bar{n}sn_i$, $\bar{a}S_i$, as_i) ve 3PL firmalarının sıralamaları Tablo 10'de yer almaktadır. Bulanık EDAS yönteminin sonucuna göre oluşan sıralama; A4<A3<A2<A1 olarak gerçekleşmiştir. Oluşan sıralamaya göre en iyi alternatif 'A1' olarak belirlenmiş ve işletmeye iş ortaklığı yapılması önerilmiştir.

Tablo 7. Bütünleştirilmiş Bulanık Karar Matris

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5
Alternatifler					
A1	1.316	3.409	5.439	5	7
A2	3.409	5.439	7.454	5	7
A3	4.213	6.3	8.149	4.401	6.435
A4	5.439	7.454	9.24	3.873	5.916
$\bar{a}v_j$	3.594	5.651	7.571	4.569	6.588
Kriterler	C6	C7	C8	C9	C10
Alternatifler					
A1	5	7	9	5	7
A2	5	7	9	3.409	5.439
A3	4.401	6.435	8.452	3.409	5.439
A4	4.401	6.435	8.452	3	5
$\bar{a}v_j$	4.701	6.718	8.726	3.705	5.72

Tablo 8. Ortalamadan Pozitif Uzaklık Matrisi (*PDA*)

Kriterler															
	C1		C2		C3		C4		C5						
Alternatifler															
A1	0	0.397	1.74	0	0.063	0.97	0	0.390	2.631	0	0.313	1.730	0	0.106	1.092
A2	0	0.038	1.158	0	0.063	0.97	0	0	2.23	0	0.110	1.407	0	0.017	0.964
A3	0	0	0.934	0	0	0.85	0	0	1.929	0	0	1.123	0	0.017	0.964
A4	0	0	0.593	0	0	0.737	0	0	1.929	0	0	0.650	0	0	0.732

Kriterler															
	C6		C7		C8		C9		C10						
Alternatifler															
A1	0	0.042	0.914	0	0.224	1.429	0	0.202	1.212	0	0.661	2.837	0	0.266	1.265
A2	0	0.042	0.914	0	0	1.012	0	0.038	1.023	0	0	2.837	0	0.117	1.148
A3	0	0	0.798	0	0	1.012	0	0	0.9	0	0	2.611	0	0	0.895
A4	0	0	0.798	0	0	0.889	0	0	0.675	0	0	1.922	0	0	0.504

Tablo 9. Ortalamadan Negatif Uzaklık Matrisi (*NDA*)

Kriterler															
	C1		C2		C3		C4		C5						
Alternatifler															
A1	0	0	0.513	0	0	0.787	0	0	1.414	0	0	0.711	0	0	0.776
A2	0	0	1.074	0	0	0.787	0	0.036	2.245	0	0	1.053	0	0	0.915
A3	0	0.115	1.267	0	0.023	0.918	0	0.177	2.53	0	0.062	1.318	0	0	0.915
A4	0	0.319	1.571	0	0.102	1.034	0	0.177	2.53	0	0.361	1.828	0	0.14	1.146

Kriterler															
	C6		C7		C8		C9		C10						
Alternatifler															
A1	0	0	0.793	0	0	0.736	0	0	0.651	0	0	1.144	0	0	0.541
A2	0	0	0.793	0	0.049	1.165	0	0	0.899	0	0.016	2.574	0	0	0.759
A3	0	0.042	0.92	0	0.049	1.165	0	0.046	1.025	0	0.154	2.888	0	0.056	1.028
A4	0	0.042	0.92	0	0.126	1.276	0	0.194	1.234	0	0.49	3.6	0	0.328	1.483

Tablo 10. Sonuçlar

Sonuçlar																	
	\tilde{sp}_i		\tilde{sn}_i		\tilde{ns}_p_i		\tilde{ns}_n_i		\tilde{as}_i		as_i		Sıralama				
Alternatifler																	
A1	0	0.283	3.081	0	0	1.525	0	0.092	1	0.540	1	1	0.270	0.546	1	0.605	1
A2	0	0.036	2.712	0	0.009	2.438	0	0.012	0.880	0.264	0.997	1	0.132	0.505	0.940	0.526	2
A3	0	0.001	2.392	0	0.076	2.778	0	0	0.776	0.161	0.977	1	0.081	0.489	0.888	0.486	3
A4	0	0	1.870	0	0.235	3.313	0	0	0.607	0	0.929	1	0	0.465	0.804	0.423	4

Bulanık EDAS yöntemi ile elde edilen sonuçların doğru olup olmadığını tespit etmek için Tablo 7’de bulunan bütünleştirilmiş bulanık karar matrisine Bulanık ARAS, Bulanık COPRAS, Bulanık MOORA-Oran yöntemleri

uygulanmıştır. Tablo 11, Bulanık EDAS, Bulanık ARAS, Bulanık COPRAS ve Bulanık MOORA-Oran yöntemlerine göre alternatiflerin sıralamasını göstermektedir.

Tablo 11. Bulanık EDAS Yönteminin Karşılaştırılması

Yöntemler	Bulanık EDAS	Bulanık ARAS	Bulanık COPRAS	Bulanık MOORA-Oran
Alternatifler				
A1	1	1	1	1
A2	2	2	2	2
A3	3	3	3	3
A4	4	4	4	4

Tablo 11’de görülebileceği üzere Bulanık EDAS, Bulanık ARAS, Bulanık COPRAS ve Bulanık MOORA-Oran yöntemlerine göre alternatiflerin sıralaması aynıdır. Bundan dolayı Bulanık EDAS yönteminin doğru sonuçlara ulaştığı söylenebilir.

5. Tartışma

Bu çalışmada Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemleri kullanılarak askeri araç-gereç üreten bir fabrika için 3PL firması seçimi yapılmıştır. Bulanık AHP yöntemi ile kriterlere ait bulanık ağırlıklar bulunmuştur. Bulanık AHP yönteminin sonuçlarına göre her üç ağırlık değerinde de (küçük, orta ve büyük) en büyük değere sahip C9 (sevkiyat ve teslimat süreleri) kriteri en önemli kriter olarak belirlenmiştir. Veri alınan yöneticiler için sevkiyat ve teslimat süreleri kriterinin 3PL firması seçiminde diğer kriterlere göre daha önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bulanık EDAS yöntemi ile 3PL firmalarının performansları değerlendirilmiştir. Bulanık EDAS yönteminin sonuçlarına göre 3PL firmalarının sıralaması şu şekilde gerçekleşmiştir: $A4 < A3 < A2 < A1$.

Bulanık EDAS yönteminin doğru sonuca ulaşım ulaşıp ulaşmadığı diğer bulanık ÇKKV yöntemleri (Bulanık ARAS, Bulanık COPRAS ve Bulanık MOORA-Oran) ile karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Dört yöntemin sonuçlarına göre oluşmuş 3PL firmalarının sıralamaları bire bir aynıdır. Bundan dolayı Bulanık EDAS yönteminin doğru sonuçlara ulaştığı söylenebilir.

6. Sonuç

Değişen dünya ekonomisi ve gelişen internet, bilgi ve iletişim teknoloji alanları ile birlikte müşterilerin hizmet sağlayıcılarından beklentileri, istek ve ihtiyaçları sürekli olarak artmaya başlamıştır. 21. yüzyılın küresel pazarında sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler kaynaklarını optimal şekilde kullanıp, maliyet minimizasyonu, kar maksimizasyonu ve müşteri memnuniyeti gibi temel hedeflerini yerine getirmek istemektedirler. İşletmeler bu hedefleri gerçekleştirmek için ürün çeşitliliğini artırma yoluna giderek ve bununla beraber kaliteli ve hızlı servis sunarak daha fazla müşteriye ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle işletmeler temel yetkinliklerine odaklanmakta ve diğer faaliyetleri profesyonel işletmelere yaptırmaktadırlar. Bu yüzden işletmelerin doğru 3PL seçimi oldukça önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemleri kullanılarak Ankara’da askeri araç ve gereçleri, makine, teçhizat ve malzeme üretim sektöründe hizmet veren bir

işletme için 3PL hizmet sağlayıcı şirket seçim problemi ele alınmıştır. Bulanık AHP yöntemi kriter ağırlıklarının hesaplanmasında Bulanık EDAS yöntemi ise alternatiflerin sıralanmasında kullanılmıştır. Çalışma Bulanık EDAS yöntemi ile ilgili Türkçe yayın sayısının oldukça az sayıda (Bayrakdaroğlu ve Kundakçı 2019) olması ve Bulanık AHP ve Bulanık EDAS yöntemlerini entegre bir şekilde kullanan çalışma sayısının (Stević vd. 2019 ve Mukul vd. 2019) da az olması nedeniyle orijinallik taşımaktadır. Önerilen modelin sonuçlarına göre en iyi alternatif ‘A1’ olarak belirlenmiştir ve işletmeye bu firma ile iş ortaklığı yapması önerilmiştir.

Gelecek çalışmalar önerilen modeli farklı karar verme sorunlarında kullanabilir ya da 3PL firma seçim probleminde farklı karar modelleri geliştirebilirler.

Kaynakça

- Akman, G., & Baynal, K. (2014). Logistics service provider selection through an integrated fuzzy multicriteria decision making approach. *Journal of Industrial Engineering*, 2014.1-16.
- Alkhatib, S. F., Darlington, R., Yang, Z., & Nguyen, T. T. (2015). A novel technique for evaluating and selecting logistics service providers based on the logistics resource view. *Expert systems with applications*, 42(20), 6976-6989.
- Altan, Ş., & Aydın, E. K. (2015). Bulanık DEMATEL ve Bulanık TOPSIS Yöntemleri ile Üçüncü Parti Lojistik Firma Seçimi için Bütünleşik Bir Model Yaklaşımı. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 20(3), 99-119.
- Ashenbaum, B., Maltz, A., & Rabinovich, E. (2005). Studies of Trends in Third-party Logistics Usage: What Can We Conclude?. *Transportation Journal*, 44(3), 39-50.
- Asian, S., Pool, J. K., Nazarpour, A., & Tabaeian, R. A. (2019). On the importance of service performance and customer satisfaction in third-party logistics selection. *Benchmarking: An International Journal*, 26(5), 1550-1564.
- Awasthi, A., Govindan, K., & Gold, S. (2018). Multi-tier sustainable global supplier selection using a fuzzy AHP-VIKOR based approach. *International Journal of Production Economics*, 195, 106-117.
- Bali, Ö., Tutun, S., Pala, A., & Çörekçi, C. (2014). A MCDM Approach with Fuzzy DEMATEL and Fuzzy TOPSIS For 3 PL Provider Selection. *Journal of Engineering and Natural Sciences*, 32, 222-239.
- Bayrakdaroğlu F.K. & Kundakçı N. (2019). Bulanık EDAS Yöntemi ile Ar-Ge Projesi Seçimi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. (24), 151-170.

- Bianchini, A. (2018). 3PL provider selection by AHP and TOPSIS methodology. *Benchmarking: An International Journal*, 25(1), 235-252.
- Bottani, E., & Rizzi, A. (2006). A fuzzy TOPSIS methodology to support outsourcing of logistics services. *Supply Chain Management: An International Journal*. 11(4), 294-308.
- Buckley, J. J. (1985). Fuzzy Hierarchical Analysis. *Fuzzy sets and systems*, 17(3), 233-247.
- Büyüközkan, G., Feyzioğlu, O., & Nebol, E. (2008). Selection of the strategic alliance partner in logistics value chain. *International Journal of Production Economics*, 113(1), 148-158.
- Demircan, M. L., & Tunc, S. (2019, July). A proposed service level improvement methodology for public transportation using Interval Type-2 Fuzzy EDAS based on customer satisfaction data. In *International Conference on Intelligent and Fuzzy Systems* (pp. 1351-1359). Springer, Cham.
- Dožić, S., Lutovac, T., & Kalić, M. (2018). Fuzzy AHP approach to passenger aircraft type selection. *Journal of Air Transport Management*, 68, 165-175.
- Ecer, F. (2015). Performance evaluation of internet banking branches via a hybrid MCDM model under fuzzy environment. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 49(2), 211-230.
- Ecer, F. (2018). Third-party logistics (3PLs) provider selection via Fuzzy AHP and EDAS integrated model. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(2), 615-634.
- Falsini, D., Fondi, F., & Schiraldi, M. M. (2012). A logistics provider evaluation and selection methodology based on AHP, DEA and linear programming integration. *International Journal of Production Research*, 50(17), 4822-4829.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M., & Turskis, Z. (2016). Extended EDAS method for fuzzy multi-criteria decision-making: an application to supplier selection. *International journal of computers communications & control*, 11(3), 358-371.
- Ghorabae, M.K., Amiri, M., Zavadskas, E.K., & Antuchevičienė, J. (2017a). Assessment of third-party logistics providers using a CRITIC–WASPAS approach with interval type-2 fuzzy sets. *Transport*, 32(1), 66-78..
- Govindan, K., & Chaudhuri, A. (2016). Interrelationships of risks faced by third party logistics service providers: A DEMATEL based approach. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 90, 177-195.
- Govindan K., Khodaverdi R. & Vafadarnikjoo A. (2016). A Grey DEMATEL Approach to Develop Third-Party Logistics Provider Selection Criteria. *Industrial Management & Data Systems*. 116(4), 690-722.
- Göl, H., & Çatay, B. (2007). Third-party logistics provider selection: insights from a Turkish automotive company. *Supply Chain Management: An International Journal*, 12(6), 379-384.
- Guoyi, X., & Xiaohua, C. (2011, August). Research on the third party logistics supplier selection evaluation based on AHP and entropy. In *2011 International Conference on Mechatronic Science, Electric Engineering and Computer (MEC)* (pp. 788-792). IEEE.
- Gupta, R., Sachdeva, A., & Bhardwaj, A. (2011). A framework for the selection of logistic service provider using fuzzy delphi and fuzzy topsis. In *Intelligent Automation and Systems Engineering* (pp. 189-202). Springer, New York, NY.
- Gupta, R., Sachdeva, A., Sharma, V., & Bhardwaj, A. (2012). Selection of logistic service provider using fuzzy PROMETHEE for a cement industry. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 23(7), 899- 921.
- Hasheminasab, H., Zolfani, S. H., Bitarafan, M., Chatterjee, P., & Ezabadi, A. A. (2019). The Role of Façade Materials in Blast-Resistant Buildings: An Evaluation Based on Fuzzy Delphi and Fuzzy EDAS. *Algorithms*, 12(6), 119.
- Heo, E., Kim, J., & Boo, K. J. (2010). Analysis of the assessment factors for renewable energy dissemination program evaluation using fuzzy AHP. *Renewable and sustainable energy reviews*, 14(8), 2214-2220.
- Ho, W., He, T., Lee, C. K. M., & Emrouznejad, A. (2012). Strategic logistics outsourcing: An integrated QFD and fuzzy AHP approach. *Expert Systems with Applications*, 39(12), 10841-10850.
- Hsu, C. C., Liou, J. J., & Chuang, Y. C. (2013). Integrating DANP and modified grey relation theory for the selection of an outsourcing provider. *Expert Systems with Applications*, 40(6), 2297-2304.
- Ilieva, G., Yankova, T., & Klisarova-Belcheva, S. (2018). Decision analysis with classic and fuzzy EDAS modifications. *Computational and Applied Mathematics*, 37(5), 5650-5680.
- Jain, V., Sangaiah, A. K., Sakhuja, S., Thoduka, N., & Aggarwal, R. (2018). Supplier selection using fuzzy AHP and TOPSIS: a case study in the Indian automotive industry. *Neural Computing and Applications*, 29(7), 555-564.

- Jharkharia, S., & Shankar, R. (2007). Selection of logistics service provider: An analytic network process (ANP) approach. *Omega*, 35(3), 274-289.
- Kahraman, C., Ghorabae, M.K., Zavadskas, E. K., Cevik Onar, S., Yazdani, M., & Oztaysi, B. (2017). Intuitionistic fuzzy EDAS method: an application to solid waste disposal site selection. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*, 25(1), 1-12.
- Karakaşoğlu, N. (2008). *Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Uygulama*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 226810)
- Korucuk, S. (2018). Soğuk zincir taşımacılığı yapan işletmelerde 3PL firma seçimi: İstanbul örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 341-365.
- Lee, A. H., Lin, C. Y., Wang, S. R., & Tu, Y. M. (2010). The construction of a comprehensive model for production strategy evaluation. *Fuzzy Optimization and Decision Making*, 9(2), 187-217.
- Lehmusvaara, A., Tuominen, M., & Korpela, J. (1999). An integrated approach for truck carrier selection. *International Journal of Logistics: Research and Applications*, 2(1), 5-20.
- Li, D. F., & Wan, S. P. (2014). Fuzzy heterogeneous multiattribute decision making method for outsourcing provider selection. *Expert systems with applications*, 41(6), 3047-3059.
- Li, F., Li, L., Jin, C., Wang, R., Wang, H., & Yang, L. (2012). A 3PL supplier selection model based on fuzzy sets. *Computers & Operations Research*, 39(8), 1879-1884.
- Liu, H. T., & Wang, W. K. (2009). An integrated fuzzy approach for provider evaluation and selection in third-party logistics. *Expert Systems with Applications*, 36(3), 4387-4398.
- Li, W., Yu, S., Pei, H., Zhao, C., & Tian, B. (2017). A hybrid approach based on fuzzy AHP and 2-tuple fuzzy linguistic method for evaluation in-flight service quality. *Journal of Air Transport Management*, 60, 49-64.
- Mangla, S. K., Kumar, P., & Barua, M. K. (2015). Risk analysis in green supply chain using fuzzy AHP approach: A case study. *Resources, Conservation and Recycling*, 104, 375-390.
- McGinnis, M. A., Kochunny, C. M., & Ackerman, K. B. (1995). Third party logistics choice. *The International Journal of Logistics Management*, 6(2): 93-102.
- Menon, M. K., McGinnis, M. A., & Ackerman, K. B. (1998). Selection criteria for providers of third-party logistics services: an exploratory study. *Journal of business logistics*, 19(1), 121-137.
- Mukul, E., Büyüközkan, G., & Güler, M. (2019). Strategic analysis of intelligent transportation systems. *Beykoz Akademi Dergisi, Özel Sayı*, 148-158.
- Özbek, A., & Eren, T. (2012). Üçüncü Parti Lojistik (3PL) Firmanın Analitik Hiyerarşi Süreciyle (AHS) Belirlenmesi. *International Journal of Engineering Research and Development*, 4(2), 46-54.
- Pamucar, D., Chatterjee, K., & Zavadskas, E. K. (2019). Assessment of third-party logistics provider using multi-criteria decision-making approach based on interval rough numbers. *Computers & Industrial Engineering*, 127, 383-407.
- Peng, J. (2012). Selection of logistics outsourcing service suppliers based on AHP. *Energy Procedia*, 17, 595-601.
- Perçin, S., & Min, H. (2013). A hybrid quality function deployment and fuzzy decision-making methodology for the optimal selection of third-party logistics service providers. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 16(5), 380-397.
- Perçin, S. (2019). An integrated fuzzy SWARA and fuzzy AD approach for outsourcing provider selection. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(2). 531-552.
- Polat, G., & Bayhan, H. G. (2020). Selection of HVAC-AHU system supplier with environmental considerations using Fuzzy EDAS method. *International Journal of Construction Management, Yayın Aşamasında*, 1-9.
- Raut, R., Kharat, M., Kamble, S., & Kumar, C. S. (2018). Sustainable evaluation and selection of potential third-party logistics (3PL) providers. *Benchmarking: An International Journal*, 25(1), 76-97.
- Saaty, T. L. (1980). "The Analytic Hierarchy Process". *New York: McGraw Hill*.
- Senthil, S., Srirangacharyulu, B., & Ramesh, A. (2014). A robust hybrid multi-criteria decision making methodology for contractor evaluation and selection in third-party reverse logistics. *Expert Systems with Applications*, 41(1), 50-58.
- Sevim, Ş., Akdemir, A., & Vatanserver, K. (2008). Lojistik Faaliyetlerinde Dış Kaynak Kullanan İşletmelerin Aldıkları Hizmetlerin Kalitesinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-27.
- Sharma K.S. & Kumar V. (2015). Optimal Selection of ThirdParty Logistics Service Providers Using Quality Function Deployment and Taguchi Loss Function. *Benchmarking: An International Journal*, 22(7), 1281-1300.
- Singh, R. K., Gunasekaran, A., & Kumar, P. (2018). Third party logistics (3PL) selection for cold chain management: a fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS

- approach. *Annals of Operations Research*, 267(1-2), 531-553.
- Singh, A., & Prasher, A. (2019). Measuring healthcare service quality from patients' perspective: using Fuzzy AHP application. *Total Quality Management & Business Excellence*, 30(3-4), 284-300.
- Sremac, S., Stević, Ž., Pamučar, D., Arsić, M., & Matić, B. (2018). Evaluation of a third-party logistics (3PL) provider using a rough SWARA–WASPAS model based on a new rough dombi aggregator. *Symmetry*, 10(8), 305.
- Stanujkic, D., Zavadskas, E. K., Ghorabae, M. K., & Turskis, Z. (2017). An extension of the EDAS method based on the use of interval grey numbers. *Studies in Informatics and Control*, 26(1), 5-12.
- Stević, Ž., Vasiljević, M., Puška, A., Tanackov, I., Junevičius, R., & Vesković, S. (2019). Evaluation of suppliers under uncertainty: a multiphase approach based on fuzzy AHP and fuzzy EDAS. *Transport*, 34(1), 52-66.
- Sudrajat, H. A., Paramartha, D. G. A., & Purba, H. H. (2019). Third-Party Logistics Company Supplier Evaluation using Analytical Hierarchy Process Method: A Case Study in the Manufacturing Industry. *International Journal of Advances in Scientific Research and Engineering*, 5(2), 28-35.
- Zhou, T., Chen, J., & Qiao, Z. (2003). The Competition Ability Index System and Vague Evaluation of Third-Party Logistics Corporation. *Logistics Management*, 26 (5), 30-32.
- Thakkar, J., Deshmukh, S. G., Gupta, A. D., & Shankar, R. (2005). Selection of third-party logistics (3PL): a hybrid approach using interpretive structural modeling (ISM) and analytic network process (ANP). *Supply Chain Forum: An International Journal*, 6(1), 32-46.
- Ulutaş, A., Özkan, A. M., & Tağraf, H. (2018). Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ve Bulanık Gri İlişkisel Analizi Yöntemleri Kullanılarak Personel Seçimi Yapılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 223-232.
- Ulutaş, A. (2020). An Integrated Rough Model for Third Party Logistics Service Provider Selection. In *Theoretical and Applied Mathematics in International Business* (pp. 91-106). IGI Global.
- Xu, L., Liu, H., Wang, S., & Wang, K. (2009). Modelling and analysis techniques for cross-organizational workflow systems. *Systems Research and Behavioral Science: The Official Journal of the International Federation for Systems Research*, 26(3), 367-389.
- Vaidyanathan, G. (2005). A framework for evaluating third-party logistics. *Communications of the ACM*, 48(1), 89-94.
- Vatansever, K. & Uluköy, M. (2013). Kurumsal kaynak planlaması sistemlerinin bulanık AHP ve bulanık MOORA yöntemleriyle seçimi: Üretim sektöründe bir uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 274-293.
- Vesković, S., Stević, Ž., Karabašević, D., Rajilić, S., Milinković, S., & Stojić, G. (2020). A New Integrated Fuzzy Approach to Selecting the Best Solution for Business Balance of Passenger Rail Operator: Fuzzy PIPRECIA-Fuzzy EDAS Model. *Symmetry*, 12(5), 743.
- Wang, B., Song, J., Ren, J., Li, K., & Duan, H. (2019). Selecting sustainable energy conversion technologies for agricultural residues: A fuzzy AHP-VIKOR based prioritization from life cycle perspective. *Resources, Conservation and Recycling*, 142, 78-87.
- Wang, J. J., Wang, M. M., Liu, F., & Chen, H. (2015). Multistakeholder strategic third-party logistics provider selection: a real case in China. *Transportation Journal*, 54(3), 312-338.
- Yayla, A. Y., Oztekin, A., Gumus, A. T., & Gunasekaran, A. (2015). A hybrid data analytic methodology for 3PL transportation provider evaluation using fuzzy multi-criteria decision making. *International Journal of Production Research*, 53(20), 6097-6113.
- Yildirim, B. F., & Mercangoz, B. A. (2020). Evaluating the logistics performance of OECD countries by using fuzzy AHP and ARAS-G. *Eurasian Economic Review*, 10(1), 27-45.
- Zhang, H., Li, X., Liu, W., Li, B., & Zhang, Z. (2004, October). An application of the AHP in 3PL vendor selection of a 4PL system. In *2004 IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics (IEEE Cat. No. 04CH37583)* (Vol. 2, pp. 1255-1260). IEEE.
- Zhang, G., Shang, J., & Li, W. (2012). An information granulation entropy-based model for third-party logistics providers evaluation. *International Journal of Production Research*, 50(1), 177-190.
- Zolfani, S. H., Sedaghat, M., & Zavadskas, E. K. (2012). Performance evaluating of rural ICT centers (telecenters), applying fuzzy AHP, SAW-G and TOPSIS Grey, a case study in Iran. *Technological and Economic Development of Economy*, 18(2), 364-387.

Derleme Makalesi • Review Article

Post-Kalkınmacılık Teorisi Işığında Bölgesel Kalkınmacılık Krizi

Crises of Regional Development in the Context of Post-Development Theory

Ahmet Efe ^{a,*}

^aDr, CISA, CRISC, PMP, COBITF, İç Denetçi, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2691-7517

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Eylül 2019

Düzeltilme tarihi: 20 Ekim 2020

Kabul tarihi: 27 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Yeni bölgeselcilik,
Kalkınma Ajansları,
Bağımlılık Teorisi,
Neoliberalizm,
Kalkınma sonrası,
Paradigma Krizi

ÖZ

Az gelişmiş ülkeleri gelişmiş batıya kıyasen geliştirmeye çalışan Modernizm teorisi, 1970'lerde ABD ekonomisinde enflasyon ve durgunluğun birlikte yaşanması olan stagflasyon sorununun başlaması, kalkınma projeleri ile harcamacı devlet politikalarıyla gelişmeye çalışan üçüncü dünya ülkelerinin aşırı borçlanması ve petrol krizinin meydana gelmesiyle birlikte değişime uğradı. Buradaki suçlunun "government failure" olarak adlandırılan devletçi uygulamaların başarısızlığı olduğu kabul edilmeye başlanarak neoliberal, postmodern ve postkalkınmacı yaklaşımlar giderek güçlendi. Postkalkınmacı teori, postyapısalcı yaklaşımla "kalkınma" nosyonunun eleştirisini yaptığından dolayı kurumsal gelişimin reddini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarındaki kurumsal sorunlar Kalkınma Teorisindeki kuramsal ve kavramsal değişimlerle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, sorun çözücü araştırma yöntemleriyle bir takım analiz ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Çalışmanın iddiası, postkalkınmacı teorinin temel varsayımları doğru olsa bile, aşırı genellemekten kaçınılarak ulusal, bölgesel ve yerel ihtiyaçlara göre yapılabilecek kurumsal yapılandırmaların buna istisna teşkil edebileceğidir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09 September 2019

Received in revised form 20 October 2020

Accepted 27 October 2020

Keywords:

New Regionalism,
Development Agencies,
Dependency Theory,
Neoliberalism,
Post-development,
Paradigm Crisis

ABSTRACT

The theory of Modernism, which tried to develop underdeveloped countries compared to the developed west, was changed with the beginning of the stagflation problem, which was the coexistence of inflation and stagnation in the US economy in the 1970s, the excessive borrowing of third world countries trying to develop with development projects and spending government policies, and the occurrence of the oil crisis. Neoliberal, postmodern and post-developmentist approaches gradually became stronger, as the culprit here was accepted as the failure of statist practices called "government failure". Post-developmentist theory reveals the rejection of institutional development as it criticizes the notion of "development" with the poststructuralist approach. In this study, institutional problems in the Regional Development Agencies in Turkey is associated with theoretical and conceptual changes in development theory. In addition, some analyzes and evaluations are made with problem-solving research methods. The claim of the study is that even if the basic assumptions of post-development theory are correct, institutional configurations that can be made according to national, regional and local needs may be an exception, avoiding over-generalization.

1. Giriş

İkinci Dünya savaşının askeri düşmanlıkları sona erdiğinde 1949 yılında ABD Başkanı Hary Truman tüm Dünya için "fair deal" ismi verilen adil davranış ve hayır işlerine başladıklarını duyurmuşlardı. Üçüncü dünya ülkelerde yaşanan miskinlik ve yaşam mücadelesinden kaynaklanan sorunların çözüleceği de vaat edilmişti. Bu kapsamda da

Asya ve Afrika'daki sömürgeler 1950-60'larda bağımsızlıklarına kavuşturularak Birleşmiş Milletlere üye pek çok ulus devlet inşa edilmişti. Bu şekilde kapitalist sistemle tam entegre olmuş modern ulus devletlerin kurulması da hızlandırılmış olacaktı. Modernizm teorileriyle birlikte Birleşmiş Milletler 1960' lı yılları "UN Development Decade" adıyla anılacak şekilde kalkınma

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: icsiacag@gmail.com

yılları olarak ilan etmişti. Bu kapsamda gelişmemiş ulusların kendi kendine yeter sürdürülebilir ekonomik büyümelerine doğru onları hızlandıracak tedbirleri destekleyecek şekilde kaynaklar seferber edilmişti. Doğu-batı mücadelesine ek olarak güney-kuzey sorunu da gelişmişlik farkı olarak ortaya çıktığından dolayı Dünya için barış ve refahı tehdit eden bir unsur olarak görülüyordu (Litonjua, 2012, s. 27).

Modernizm teorisi, modern devlet oluşturma çabalarının yapılandırılmasını sağlamıştır. Az gelişmiş ülkelerin sorunlarını analiz edip açıklayan ilk teorik yaklaşım modernizm olarak ortaya çıkmıştır. Ancak modernizm, batı ülkelerinin 16.yy.'dan sonra tecrübe ettiği tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş sürecini esas alarak gelenekselden moderne doğru altta gelişmekte olan fakir ülkelerden başlayarak tepedeki model batı toplumlarına doğru tüm ülkelerin sıralamasını yapmıştır. Dolayısıyla gelişmekte olan toplumları yardıma muhtaç geleneksel toplum olarak kategorize etmiş ve batılı toplum olma yönünde harekete geçirilmeleri gerekliliğini ortaya koymuştur.

Modernizmin ana fikri, Amerikan sosyolojisi alanında baskın bir kişilik olan Talcott Parsons tarafından “*yapısal ayırıştırma, fonksiyonel özelleşme ve kültürel sekülerleşme süreçleri*” olarak detaylandırılmıştır. Modernizmin ekonomi alanında yansımaları olarak gelişmekte olan ülkelerin takip etmeleri gereken beş kategori Walt Rostow tarafından, politik alanda yansımaları girdi-çıkı modeliyle “*karşılaştırmalı politika bilimine fonksiyonel yaklaşım*” olarak göstermiştir. En sonunda da modernizasyon teorisi Keynezyen ekonominin de etkisiyle gelişmekte olan ülkelere kalkınma programları ve projeleriyle hibe verilmesi ve bu yolla oluşturulacak talep artışının aynı zamanda batı ülkelerinin ekonomilerini de ayakta tutacağı savunulmaya başlandı. (Litonjua, 2012, s. 27-28).

Dolayısıyla modernizm teorisi de 1970’lerde ABD ekonomisinde enflasyon ve durgunluğun birlikte yaşanması olan stagflasyon başlamasıyla, kalkınma projeleriyle harcamacı devlet politikalarıyla gelişmeye çalışan üçüncü dünya ülkelerinin aşırı borçlanmasıyla ve ardından petrol krizinin meydana gelmesiyle değişime uğradı. Bu vesileyle suçlunun hükümet ve devletçi uygulamalar olduğu kabul edilmeye başlanarak neoliberal, post modern ve postkalkınmacı yaklaşımlar baş aktör göstermeye başlamıştır.

Kamu yönetimi alanyazınında, materyalist üretim biçimleri (*mode of production*) kapsamındaki sınıflandırma bağlamında konulara yaklaşıldığında, genel olarak kapitalist üretim biçiminin, feodaliteden sıyrılmasından itibaren üç sermaye birikimi aşamasında geçtiği kabul edilebilmektedir. 1776/1789-1939 dönemi için üretim biçiminin kuruluşu ve liberal birikim aşaması; 1945-1980 dönemi için fordist sermaye birikim aşaması; 1980 ve sonrası için de neo-liberal/post-fordist sermaye birikim aşaması olduğu ileri sürülmektedir (Aslan, 2006). Bu şekilde dönemsel genellemeler kuşkusuz her toplumda ve koşulda mutlak doğruluğu olmamakla birlikte genel anlamda, küresel ölçekte ve tarihi düzlemde yaklaşık ve ortalama durumsallığı yansıtabilen bir genelleme olarak kabul edilebilir.

Yeni-neo-post öneki paradigmalardan en temel olan kesişim noktalarının, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak iletişim ve üretim tekniklerinin kültürel ve ekonomik etkileşimi artırarak yeni paradigmalardan doğuşuyla açıklanabileceği söylenebilir. Buna kapitalizmin kendisini yeniden üretmesinin tanımlama sürecindeki tartışmaları da denilebilir. Ekonomik ve kültürel dinamiklerin yoğunlaşmasının bir sonucu olarak Dünyadaki küresel bilgi ve eğlence bakışıyla yeni zorluklara karşı direnmeye yeni tepkileri de doğurabilmektedir (Bartling, 2004, s. 135).

Küreselleşme ile birlikte daha fazla yoğunlaşan merkez-çevre ilişkileri de analiz edilerek özellikle büyük kalkınma programlarının başarısızlığının akabinde 1970’li yıllarda “*dependency theory*” adı altında “*bağımlılık teorisi*” de alternatif olarak geliştirilmiştir. Buna göre kalkınma program ve projelerinin sonucunda arzulanan sosyal dönüşüm ve üretkenlik sağlanamamış tam tersine zenginler daha zengin ve fakirler daha fakir hale gelmişlerdir. Dolayısıyla az gelişmişliğin nedeni de modernizm teorisindeki gibi onların gelenekselliği değil, tam tersine merkez ve çevre arasındaki baskınlık-bağımlılık ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur. Bağımlılık teorisine göre merkez ülkeler ileri düzeyde gelişmiş kuzey Amerika, batı Avrupa, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda’ dan oluşurken çevre ise Latin Amerika, Asya, Afrika ülkelerinden oluşmaktadır. Buna göre merkez ülkeleri, ulusüstü şirketler, uluslararası kurumlar ve finansal sistem aracılığıyla çevre ülkelerinin işgücünü ve doğal kaynaklarını sömürmekte ve onları politik ve sosyal yaşamına da müdahalede bulunmaktadır (Dobren'kov & Rakhmanov, 2014).

“*Kalkınma*” nosyonu, fayda ve kullanılabilirliğin kesinliğine dair delillerin mevcut olmamasından dolayı son yıllarda tartışmalara konu edilmiştir. Kalkınma, kuralları ve uygulamalarıyla özelleştirilmiş olması ve yararlanıcıların belirlenmiş çıkarlarına göre organize edilmiş olması durumunda yararlı olabilir (Andrews & Bawa, 2014).

Post-kalkınmacı teori, post-yapısalcı yaklaşımla “*kalkınma*” nosyonunun eleştirisini yaptığından dolayı kurumsal gelişimin kökten reddini ortaya koyabilmektedir. Foucault tarafından ortaya konulan yaklaşımda post-kalkınmacılığa göre, “*kalkınma*” nosyonunun çözmek amacıyla ifade ettiği sorunları çözmekten ziyade daha çok onları yapılandıran monolitik ve hegemonik bir yaklaşım olduğu ifade edilmektedir (Lie, 2008).

2. Araştırma Problemi ve Metot

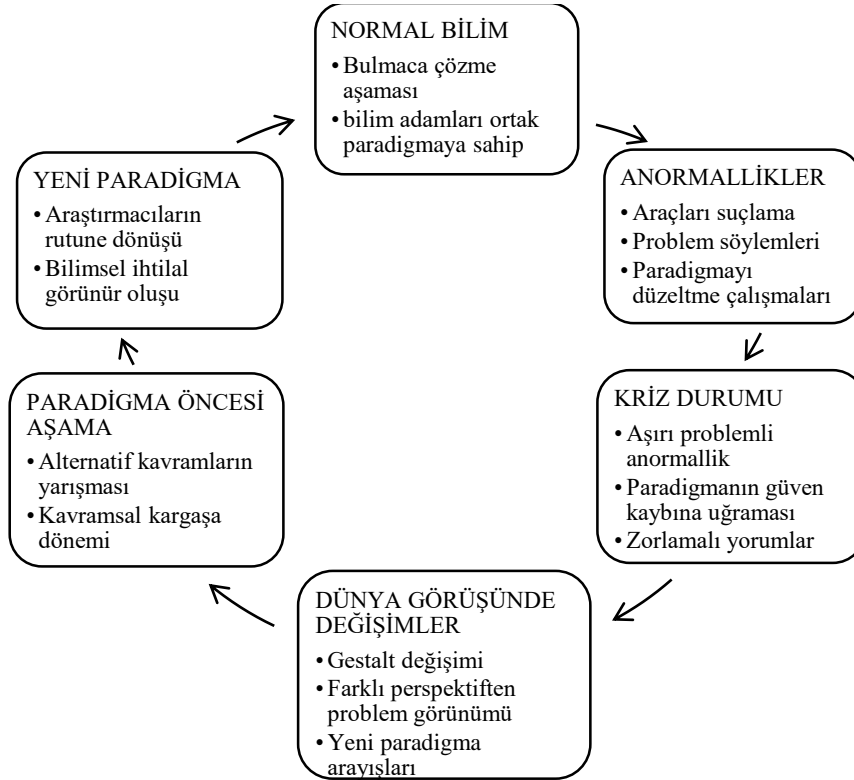
Kalkınma Ajansları üzerinde yapılan inceleme sonucunda DDK tarafından tespit edilmiş bulunan 43 sorundan iki adedinin araştırma problemimizle doğrudan ilişkili olabileceği değerlendirilmiştir. Anılan raporda kapsamlı bir şekilde incelemeye alınan sorunlardan anlaşıldığı kadariyle bölgesel kalkınmacılık sistemi ve onun uygulama birimi olan KA politika ve uygulamalarında krize girmiştir. Bu durumun kavramsal ve kuramsal düzlemde incelenmesi gerekmektedir. Benzer sorunlar daha sonraki yıllarda Sayıştay Genel Değerlendirme Raporlarında da tekrar edegelen hususlar olarak kaydedilmiştir. Bu sorunların temelinde kuramsal ve

paradigmatik değerlendirmeler yapılmamış olması bu araştırmada sorunsal olarak kabul edilebilmiştir.

Paradigma teorisi ve bilimsel krizler teorisi ile meşhur olan Thomas Kuhn'un ünlü yapıtı "*The Structure of Scientific Revolution*" (Kuhn T. , 1962) ile tartışma alanına giren paradigma kavramı oldukça esnek bir çerçevede kullanılmıştır. Kuhn, bilim dünyası tarafından kabullenilen inançlar ve kanaatler bütününe veya sorunların inceleme metodolojisi hususunda üzerinde hemfikir olunan gelenek ve tanımlamalara "paradigma" adını vermiştir. Kuhn'a göre bilimsel sorgulamanın temeli olarak bir konu

hakkında bilim adamlarınca ortaya konulan modelin içinde paradigma kavramı yatmaktadır. Kuhn'a göre; paradigma, bir bilimsel alanda üzerinde çalışılan problemlerin toplamı, kabullenilen teori ve modeller, uygulanan nicel, nitel ve deneysel yöntemler ile elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde kullanılan sonuçlardan oluşmaktadır. Bölgesel kalkınmacılık ile ilgili olarak bir paradigma krizi olup olmadığının araştırma problemi çerçevesinde ortaya konulmasının olanaklı olup olmadığı da incelenmektedir. Dolayısıyla bölgesel kalkınmacılık açısından paradigma teorisi kapsamında bilimsel kriz olup olmadığı noktasında analizlerin yapılması önem arz etmektedir.

Şekil 1. Bilimsel Krizden Çıkış ve Yeni Paradigma Oluşumu Döngüsü

Kaynak: (Kuhn, 1962)'dan esinlenen araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Bölgesel kalkınmacılık açısından bakıldığında, verilen hibelerin özel sektörün daha da güçlenmesi ve piyasa aktörlerinin rekabetçilik ve yenilikçilik kabiliyetlerini güçlendirmeye odaklanıldığından dolayı bölgesel gelişme kapsamında yapılan uygulamaların neoliberal ve yeni kamu yönetimi anlayışını yansıttığı söylenebilir. Ancak aynı zamanda kamu kaynaklarının piyasaya aktarılarak toplam talep oluşturulması noktasında genişletici maliye politikası uygulamaları kapsamında da değerlendirilebilmesinden dolayı keynezyen uygulamalarla da örtüşebilmektedir. Bu nedenle de yeni-neo-post dayanaklı politika ve uygulamaların çakışmasından ve postkalkınmacılık yaklaşımıyla reddedilmiş olmasından dolayı yeni bölgeselcilik ve yeni bölgesel kalkınmacılığın paradigma krizini yaşadığı ve yeni bir dönüşümü gösterebildiği söylenebilir.

Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı tarafından başlatılmış olan kalkınmacılık hareketini daha sonra onun yerine kurulan Kalkınma Bakanlığının (KB) devralması ve akabinde 2018 yılında bu bakanlığın da kapatılarak

kalkınmacı yaklaşımın temsilcileri olan 26 ajans Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına devredilmiştir. Ancak kalkınmacılık paradigmasının sanayi ve teknolojiye bağlı kılınması bu anlamda yeni bir paradigma krizinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durumun paradigma teorisi bağlamında tahlil edilerek Türkiye koşullarında ve KA özelinde mevcut sorunlardan çıkış yolunun paradigma çerçevesinde çözümlenmesi gerekmektedir.

Araştırma konusu üzerinde veri tabanında literatür analizi yapılmıştır. Ebsco veri tabanında "*post-development*" olarak yapılan aramada 340 adet, "*post development theory*" olarak yapılan aramada 160 adet ve "*development discourse*" olarak yapılan aramada ise 580 yayın olduğu tespit edilmiştir. Türkçe literatürdeki yayınları tespit etmek amacıyla "*post-kalkınmacılık*", "*post kalkınmacılık teorisi*" "*kalkınmacı söylem*" ve "*kalkınmacılık söylemi*" olarak yapılan aramada hiçbir yayın olmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda araştırma yaptığımız alanda yeterli kadar yabancı literatür bulunmasına rağmen Türkçe literatürün henüz oluşmamış olması nedeniyle çalışmamızın ilk olma

niteliğinden dolayı Türkçe literatüre ciddi katkıda bulunacağı söylenebilir.

Bu çalışmada paradigma teorisi çerçevesinde bölgesel kalkınmacılığı etkileyen yeni yaklaşımların kavramsal, teorik ve uygulama analizi yapılmaktadır. Temel yaklaşım postkalkınmacılık üzerinden bölgesel kalkınma yaklaşımının kritiğini yapmaktır.

İktisat ve kamu yönetimi disiplinlerinin kesişim alanında kalan çalışmamızda, bu yeni teori ve yaklaşımlardan araştırma konusu kapsamında kısaca bahsedilerek kalkınma teorileriyle ilişkili bir şekilde özellikle post-bürokrasi ile post-kalkınmacı söylemler üzerinde bazı teorik ve kavramsal analizler de yapılacaktır. Bu bağlamda betimleyici, ilişki arayıcı ve çözümleyici bir metodoloji benimsenmiştir.

Çalışmada ayrıca paradigmanın bilimsel kriz durumunda olup olmadığına dair tespit ve projeksiyon da yapılmaya çalışılmaktadır. Araştırmamızın iddiası yeni bölgesel kalkınmacılık paradigmasının krizde olduğudur. Bu çerçevede araştırma sorularımız aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- *Post Kalkınmacılık (kalkınma sonrası) teorisi günümüz kalkınmacılık dinamiklerindeki sorunlara çözüm getirme noktasında eksiklikleri var mı?*
- *Post kalkınmacılık teorisiyle KA ve bölgesel kalkınma sorunları çözülebilir mi?*

3. Postkalkınmacılık (Post-Development)

Postmodern teori, kalkınma çalışmalarına 1980' li yıllardan sonra girmiştir. Kurumsal kalkınmanın kavramsal ve uygulama alanının post-yapısalcı anlayışla eleştirisi olarak bilinen post-kalkınmacılık, özünde Foucault'un güç-bilgi formasyonlarını "söylem" olarak yeniden kavramsallaştırması üzerinde devam etmektedir. post-kalkınmacılığın önemli fikri "*kalkınma söylemi üzerinde birinci dünyanın bilgi ve gücünü üçüncü dünya üzerinde şekillendirme*" olarak ifade edilebilir (Lie, 2008).

Postmodernizm ve postyapısalcılıktan ciddi bir şekilde etkilendiği anlaşılan postkalkınmacılık üzerinde de bazı tartışmalar halen devam etmekle birlikte, artık günümüzde kalkınmacılık; sağlıklı beslenme, eğitim ve kişisel otonomiye yansıyan yükselen gelir düzeyinden anlaşılan kaliteli yaşam standartlarının yükseltilmesi olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle de teorisyenler kalkınmayı ölçerlerken Dünya Bankasının ekonomik göstergelerine dayanan istatistiklerini mi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının İnsan Gelişim İndeksini mi kullanacakları konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Fakat hepsi de kalkınmanın objektif bir şekilde teyit edilemeyeceği ve istenilemeyeceği konusunda hemfikirdirler (Rapley, 2004).

Postkalkınmacı yaklaşımda toplumsal kalkınma sadece yaşam standartlarındaki gelişime bağlanmamakta aynı zamanda gayr-i resmi sektörler de dikkate alınmaktadır. Bu anlamda kayıt dışı faaliyetler de kalkınmayı etkileyen unsurlar içerisine dâhil edilebilmektedir. Postkalkınmacıların üzerinde durduğu diğer bir husus da insan gelişiminin kendisi değil insanın kontrol ve yönlendirmesidir. Özellikle resmi ve kontrol kapsamındaki

alana doğru insanların sevk ve teşvik edilmesi önem arz etmektedir (Rapley, 2004, s. 352).

Post-kalkınmacılık teorisi, tekçi ve uyumlu bir teorik çerçeve sunmamaktadır. Daha doğrusu hala yeniden düşünülmekte ve tutarlı hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bazen klasik kalkınma teorisinin, politikalarının ve uygulamalarının eleştirisiyle başlar ve biter. Sıkça da modern çağ öncesi için gerçekçi olmayan bir nostaljiyi takınır. En kötüsü de solcu anarşist veya aşırı sağcı popülist olmasıdır. Çoğu durumlarda Michel Foucault'un "*güç ve söylem*"inin ve Edward Said'in oryantalizmi ve emperyalizmi ve aynı zamanda postmodernizm, postyapısalcılık, postkolonial çalışmaları, yapı bozumu, kültürel, feminist ve çevreci çalışmalarından düşünceler postkalkınmacılığın genel görünümünü ve etkisini oluşturmaktadır. (Litonjua, 2012, s. 42)

Postkalkınmacıların klasik ve modern kalkınmacılığa karşı çıkışlarının nedenleri ve varsayımları aşağıdaki şekilde sıralanabilmektedir. Bu sıralamaya göre postkalkınmacıların söylemleri gerekçeleriyle birlikte ortaya konulmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye uygulamasında KA sistematizindeki yansıması ve mevcut durum veri olarak alındığında ne tür düzenleme ve uygulama değişiklikleri yapılması gerektiği hakkında da değerlendirmeler yapılmaktadır.

3.1. Postmodern Kalkınma Söylemi "Development Discourse" ve Biyogüç "Biopower"

Michel Foucault tarafından ortaya atılan bu söyleme göre; dil ve tanımlamalar, aynı zamanda güç ilişkilerine göre yapılır ve güç dengelerini gösterir. Buna göre, güçlü olan tanımlamayı yapar ve kuralı koyar. Ortaçağdaki bilim adamlarının deli ilan edilmesi gibi, kolonici ve kolonicilik sonrası akımlar ile oryental söylemler gelişmiş batının söylemleri olup, kendi güç ilişkilerine ve çıkarlarının optimizasyonuna göre tanımlamalar yapılmıştır. Oryental olan merkez batının uzantısı olduğu gibi, oryentalizm de, farklılık ve politik temsil ile ilgili soruları gündeme getirir. Çünkü oryentalist kültürel temsil, sadece kelimenin ıstilahında, düşüncede ve görüntüde değildir. Oryentalizm'de doğu; ilkel, kaba, batıl inançlı ve gizemli olarak gösterilmiştir. Çünkü batı ise ona göre kalkınmış, medeni, merkezi, bilimsel ve ileridir. Işığın karanlığın derecesine göre belirginleşmesi gibi, doğunun özsel temsili, karşıt ve üstün olan batının öz imajını güçlendirmiştir. Oryentalist özsel söylem, batıya onları kullanma, yönetme ve suiistimal etme hakkını teyit eder ve meşru kılar (Litonjua, 2012, s. 44). Bu nedenle de kalkınmacılık aslında batının güç dengelerini korumaya yönelik bir tanımlamasıdır.

"*Kalkınma*", bir düşünme biçimi olarak ve uygulama kaynağı olarak her yerde kullanılan bir realite haline gelmiştir. Fakir ülkeler, kaçınılmaz olarak görülen ve gelişmiş batının kontrollerini güvenceye alan sonsuz sayıdaki müdahale, proje ve programların hedefi haline gelmişlerdir. Bu ülkelerin nüfusları, sermaye birikimi ilerlemesi, doğal kaynakları, tarım ve ticaretleri, idareleri ve kültürel değerleri dâhil olmak üzere sosyal ve ekonomik hayatları için önemli olan her şeyleri uzmanlar tarafından bu iş için geliştirilmiş olan tekniklerle hesabı yapılan özneleri ve aynı zamanda yeni oluşturulmuş kurumların

müdahalesi için geniş bir nesnel seti haline gelmişti. (Litonjua, 2012, s. 45) Bu müdahale ve projelerle az gelişmiş ülkelerin kendi iç pazar dinamikleri bozulduğundan dolayı kendi dinamikleri olan üretici güçleri ve bilgi birikimi oluşmadan sürekli bir dış bağımlılık ve yardıma muhtaçlık ilişkisi geliştirilmiştir.

Foucault tarafından geliştirilen biyogüç “*biopower*” analizleri de, toplumların bir biyolojik varlık gibi olduğunu, içeriden biyolojik gelişim gibi iç organların gelişimine dayanan dâhili istek ve büyümeyle kalkınmanın olanaklı olabildiğini ifade etmektedir. Buna göre merkez kapitalist ülkeler kendi biyolojik gelişimlerini kolonileştirme hareketleri ile elde ettikleri bilgi ve güç sayesinde sağlayabilmişlerdir. Ancak kolonicilik sonrası toplumlarda bu güç henüz meydana gelememektedir. Kolonicilik zamanındaki üstünlüklerini de doğrudan baskı ve kaba güç yerine “kalkınma” söylemi üzerinde kendi biyolojik gelişimlerine hizmet edecek şekilde mobilize etmelerine aracılık etmesidir. Ulus devletlerin inşası, refah devleti, modern devlet, kalkınma planları ve kalkınan toplumlarla ilgili politikalar Dünya Bankası gibi ulusüstü kurumlar tarafından üçüncü dünya ülkelerine kabul ettirilerek merkez kapitalist ülkelerin çıkarları korunmaktadır (Brigg, 2002).

3.2. Kök Organizasyonlar

Kalkınma, epistemolojik bir problemle başladığından dolayı bunun çözümü de metodolojik olmalıdır. Buna göre bilgi akışı aşağıdan yukarıya doğru, tarihin içinden, tarihin kurbanlarının bakış açısından olmalıdır ve metot da tümevarım olmalıdır. Bilgi, problem analizi ve çözüm arayışları yerli gruplardan, otonom kök örgütlerden, yoksulluk, eşitsizlik, zulüm ve suistimale maruz kalmış olanları içeren sosyal hareketlerden gelmelidir (Litonjua, 2012, s. 46). Planlama, programlama ve politika araçları ile müdahale şekilleri de gerçek ihtiyaç sahiplerini kalkındırmaya yönelik olmalıdır.

Kök organizasyonlar ve örgütlerden başlanması düşüncesi de kurbanların bireyler değil toplumlar ve yerel birlikler olmasına neden olmuş ki, onların dayanışması ve güçlenmesi aslında özgürlüklerinin anahtarlarıdır. Burada en önemli hedef kalkınma söyleminin özneli ile nesnelinin yerlerinin değiştirmektir. Başka önemli olan bir husus da kamu yardımları, hibeleri ve programlarından yararlananların gerçekten yerli ve ilerici sosyal hareketlerin sadece yararlanmaya çalışan menfaatçilerden ayrıştırılmaları hususudur. Bu nedenle de yoksulluk ve düşkünlüğün kök nedenlerine inebilmek için insanların yaşamları ve geçimleri ile ihtiyaç ve geleceklerine odaklanılmalıdır. İnsanların çektikleri adaletsizlik ve yoksulluk kişisel değil, toplumlarının her alanında inşa edilmiş ve onların değer yargıları ile davranışlarından beslendiğinden dolayı küresel sosyo-politik sistemden beslenen yapısal ve kültürel köklere dayanmaktadır. (Litonjua, 2012, s. 46).

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, küresel ölçekte örgütlemiş ve salt anlamda merkez kapitalist ülkelerin çıkarlarını koruyan çıkar grupları ile işbirlikçilerine hizmet edilmemesidir. Buradaki paradoks, gelişmekte olan veya gelişmemiş toplumların kendi çözümlerini ortaya koymada gerekli yetkinliği ve uygulama otoritesini sağlayamamasından dolayı her halükarda merkez kapitalist ülkelerin politik ve ekonomik güç alanının çevresinde

konumlandıklarından dolayı kurumsal yapılanmalar ve yeni politika uygulamalarında büyük sermayedarlar ve kapitalist kompradorların çıkarlarının gerçekleştirilmesinin kaçınılmazlığında ve buna karşı konulmasının zorluğunda ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları (KA) çerçevesinde bakıldığında birer kök organizasyon işlevi görebilecekleri, değişimi tetikleyen katalist niteliğinde uygulamalar yapabilecekleri ve bu sayede bölgesel potansiyelleri ortaya çıkararak yerel dinamikleri harekete geçirmelerinin olanaklı olup olmadığı tartışılabilir. Kurumsal amaç ve hedef belirleme tek başına değişimi istenilen ölçüde sağlayabilmeyi temin etmez. Merkezi hükümet ve yerel kilit aktörler üzerinde sermaye grupları ve belirli güç odakları etkili olabildikleri için verilen hibeler ve desteklenen projeler de bu gerçeklikten azade bir şekilde ideal olarak bölgesel kalkınma hedeflerine hizmet etmeyebilir. DDK tarafından bölgesel kalkınma dinamiklerindeki sorunlar olarak belirlenen 43 adet problemin çözülebilmesi de merkezi, bölgesel ve yerel ekosistem, paydaşların ilişkileri, yönetim mekanizmasının etkinliği ve hukuk devleti normlarının uygulanabilirliğiyle yakından ilişkili olacaktır.

3.3. Sürdürülebilir Topluluklar

Sürdürülebilirlik yönetimi, her nasılsa çevresel, sosyal, ekonomik ve politik ilişkilerin temelde sorgulanarak bu ilişkileri biçimlendiren ve servetin ve fırsatların nesiller ve toplumlar arasında adil dağılımını sağlayan adalet, saygı, eşitlik, idare, tedbir ve geleceği gözeten temel ilkelerle perçinleşmiş politika ve uygulamaları yansıtması gerekir. (Huber & Angel, 1996, s. 132)

Kalkınma amacıyla doğanın tahrip edilmesi, kaynakların gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atacak şekilde müsrifçe kullanılması, sağlık sorunlarına yol açacak kanserojen madde kullanılması gibi pek çok husus günümüzde sürdürülebilirliği tehlikeye atan en temel hususlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak az gelişmiş ülkeler için sürdürülebilirlik ile ilgili kural ve standartlara uyum üretim maliyetleri açısından bir artı külfet ve uluslararası ortamda ulus aşırı şirketlere ve merkez kapitalist ülkelerdeki kaliteli ürünlere göre rekabetçilik açısından da eksi bir zayıflık olarak ortaya çıkmaktadır.

Kalkınma her ne kadar niceliksel değerler kadar niteliksel ve öznel değerleri de içeriyorsa da aslında ekonomik büyüme, kalkınmanın başlangıcı, tetikleyicisi ve sonudur. Modernleşme teorisinin hedefi geleneksel toplumları modern uluslar haline getirmek idi ve bunun en son aşaması da yukarıda belirtildiği gibi “*kitlese tüketim*” aşamasıdır. “*kalkınma söylemi*” kuramına göre kalkınmacılar, bu hedefe ulaşamadı ve asla ulaşamayacaktır. Kalkınma teorisinin, planlarının, politikalarının ve uygulamalarının sonuçları son elli yıl ve daha fazlasında herkes için iyileşme sağladı fakat servet ve gücün adaletsiz dağılımı ki bunda bir kaç yararlanırken geriye kalanı bataklıkta sefaletle gerilemiştir (Litonjua, 2012, s. 46).

Kalkınma modeli, gelişmiş batı ülkelerinin doyumsuz pazar ve kaynak ihtiyaçlarının jeopolitik tatmini için oluşturulduğundan dolayı, gerçekten fakirin iyiliği için tasarlanmamıştır. Kalkınma modeli, fakir ülkeleri, uluslararası örgütler ve küresel şirketlerin diktasına dar bir

itaat ve bağlılık ceketini içerisinde hapsetmektedir. Yerel paydaş ihtiyaçlarına göre kurumsal yapılanmaların ve kurumsal hedeflerin oluşturulması bu anlamda yenilikçi ve gelişmekte olan ekonomilerin kendi dinamiklerine göre kalkınma politikaları ve kurumsal yapılanmalarına olanak tanımaktadır.

Litonjua'ya göre, Çin, şimdi kısmen yoksulluğun belini kırarak önceki koloni sahipleriyle aynı hızda durmaya çalışmakta ve Hindistan da onu takip etmeye çalışmaktadır. Sürdürülebilir topluluk ekonomilerinin oluşturulması için aşağıdaki dört noktaya önem verilmesi gerekir (Litonjua, 2012, s. 47-48):

1. Yerel ekonomik topluluklar ancak küresel ekonomiyle entegre olabildikleri ve paylaşılacak kekin parçası için yapacakları rekabette başarılı olabildikleri ölçüdedir. Bu nokta hem KA görevleri içerisinde hem de ulusal ve bölgesel kalkınma planlarında yer almaktadır. Ancak uygulama ile ilgili olarak neler yapılması gerektiği tartışmalıdır. Korumacılıkla ulusal ve bölgesel rekabetçiliğin güçlenemeyeceğini, sürekli devlet desteklerine dayanan ve kalitesiz mal ve hizmet üreten firmaların uluslararası rekabetle tanışarak kendilerini güçlendirme imkânı bulmaları gerektiğini savunanlar olmakla birlikte her halükarda ve en azından tarife dışı engellerle yıkıcı rekabete karşı mutlaka yerli sektörün korunması gerektiğini aksi takdirde uluslararası ölçekte ekonomilerine sahip firmalara karşı yenilmek durumunda kalacaklarını savunanlar da vardır.
2. Yerel teşkilatlar için detaylı bir "ihtiyaç haritası" çizmek, yerel insanların kendi kalkınma hedefleri ile ilgili zihniyetleri ve anlayışlarını yükselten bir bölgesel planlama süreci işletmek gerekir. İhtiyaç haritalarının çıkarılması kolay değildir. Her sektörde zafiyetlerin, kırılmalıkların, potansiyellerin ve güçlü yönlerin tespit edilebilmesi olanaklı olmasına rağmen temel ihtiyaç nedir ve en uygun tedbir ne olmalıdır gibi sorulara verilen cevapların objektif ve gerçek ihtiyacı yansıtabilmesi zordur. Doğru bilginin mevcut olmaması, sistematik veri toplama ve analiz etme yetkinliğinin sürdürülebilir bir düzeyde olmayışı, veriler ve bilgi üzerinden güçlü olanların veya karar mekanizmalarına yakın olanların çıkarları doğrultusunda ihtiyaç tespitlerinin yanlı olarak yapılmasına da neden olabilir.
3. Yerel teşkilatların sosyal, fiziksel, beşeri yönden "varlık haritaları" çizilmeli, bu varlıkların ekonomik üretkenliğinin, çoklu ekolojileri yansıtmaları sağlanmalı, verme, paylaşma, borçlanma, gönüllü olma, karşılıklı bireysel ve kolektif çalışmaları gelenekselleştirmelidir. Varlık haritalarını çıkarılması da kolay değildir. Bunun kim tarafından nasıl çıkarılacağı, hangi periyotlarla güncelleneceği ve doğru bilginin elde edilip edilemeyeceği gibi hususlar temel zorlukları teşkil eder. Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin %50 civarında olması firmaların bilgi paylaşımında dürüst olmamalarına neden olduğundan dolayı varlık haritaları ile ihtiyaç belirlemenin yapılması büyük bir handikap olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş batı ülkelerinde ise her şey sistem dahilinde olduğundan dolayı varlık

haritaları ve ihtiyaç belirleme işi birkaç online anketle bile kolaylıkla yapılan ve zaten belirli bir departmanın rutin işleri olarak gerçekleştirilebilmektedir.

4. Yaşam standartlarını yükseltmek için geleneksel uygulamalar tekrar yönlendirilmeli, gönüllü çalışmalar teşvik edilerek toplumun orta ve uzun vadeli geleceğine yönelik yatırımlar için ciddi finansal imkân sağlanmalıdır. Gönüllü çalışabilmek için belirli bir gelir düzeyinin üzerine çıkmak ve vaktini geçirmek için aktivite arayışı içerisinde olanların hatırı sayılır bir sayıya ulaşmalarını gerektirir ki bu yönden organizasyonlar sistematik olarak yapılabilir. Az gelişmiş ülkelerde bu anlamda gönüllü organizasyonlarla yaşam standardını yükseltilebilmesi olanaklı olabilese bile denetim ve kontrol mekanizmalarının zayıflığından dolayı art niyetli veya belirli çıkarlar peşinde koşan kimselere faaliyet alanı açılması gibi handikapları doğurabilmektedir.

Yukarıdaki hususlar karşılaştırmalı olarak detaylı bir şekilde incelendiğinde Türkiye'de beş yıllık kalkınma planı (BYKP), bölgesel gelişme ulusal stratejisi (BGUS) ve bölge kalkınma planı (BKP) öncelik ve eylemleri kapsamında değerlendirilebilen paralel hususlar olduğu görülecektir. Dolayısıyla sürdürülebilir topluluk açısından bölgesel kalkınmanın "kök organizasyonu" olabilen KA önemli bir aktör olabilir. Bu nedenle KA, işleyiş sistemini, plan ve politikaları ile müdahale araçlarını ve süreçlerini paydaş ihtiyaçlarına göre yapılandırması önem arz etmektedir. Bu da ulusal, bölgesel ve yerel ihtiyaç ve çıkarlara hizmet etme yetkinliğinin sağlanmasıyla elde edilebilir.

Merkez kapitalist ülkelerin ekonomik ve toplumsal gerçekliklerinin bir doğal sonucu olarak ortaya çıkan ve sürekli gelişen bilginin ürettiği teori ve kavramlar bazen gelişmekte olan bir ülkenin anlayışları ve kavrayışlarına uygun düşmeyebilmekte ve anlaşılması zorlaşmaktadır. Bu nedenle de öncelikle iç ve dış paydaşların ihtiyaçları belirlenmeli ve bu ihtiyaçları gidermeye yönelik kurumsal yapılanma ve hedefler belirlenmelidir. Gerçek ihtiyaç her zaman hibe vermek ya da doğrudan yenilikçi ve rekabetçi olmalarının beklenmesi şeklinde olmayabilir. Yani küresel rekabete karşı dayanamayarak zayıflama veya gerileme riskleriyle karşı karşıya olan bebek endüstrisi düzeyindeki sektörlerin korumaya alınmadan neoliberal uygulamaların doğrudan benimsenmesi uygulamada telafisi güç sonuçlar doğurabilir. Bunun yanı sıra kamusal kaynaklı hibelerden beslenen, rekabete cesaret etmediğinden veya sübvansede edici ekosisteme bağımlılığı kar maksimizasyonu çerçevesinde realize etmeye çalışan, politik nepotizm üzerinden ekonomik değer üretebilen ve sürekli bakıma muhtaç sektörlerle karşı önlem alınması gerekliliği de ayrı bir husus olarak dikkate alınmalıdır. Aksi durumda merkez kapitalist ülkelerde üretilen ve oradaki dinamiklerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan tüm yeni-neo-post paradigmalarda gelişmekte olan ülkelerdeki sorunların çözülmesine olanak sağlamayacaktır.

4. Sonuç

Modernleşme ile birlikte başlayan kalkınmacılık sürecinde pek çok uluslararası program ve proje başarısız olmuştur. Gelişmiş batı ile az gelişmiş dünya arasındaki gelir farkı giderek kapanması amacıyla uygulanan kalkınma programları ve refah devleti amaçlı keynezyen harcamacı

maliye politikaları sonucunda az gelişmiş ülkelerde bir talep artışına yol açmış ise de bu gelişmiş ülkelerin ürünlerini satılmasını, şirketlerinin daha çok iş almasını ve dolayısıyla rekabetçilikleri ve üstünlüklerine güç katmıştır. Bu söylemin ampirik olarak ispatlandığı bilindiğinden dolayı bağımlılık teorisine (*dependency theory*) dayanan post kalkınmacılık (*post-development*) teorisi de “kalkınmacı söyleme hayır” şeklinde bir yaklaşım sergilemiştir.

Bağımlılık teorisi, uygulanan kapitalist programlarla kaynakların fakir ve az gelişmiş devletlerin “çevresinden” zengin devletlerin “merkeze” aktığı ve ikincisini birincisi pahasına zenginleştirdiği fikridir. Teori, modernleşme teorisine bir tepki olarak ortaya çıktı, daha önceki geleneksel bir kalkınma teorisi, tüm toplumların benzer gelişim aşamalarında ilerlediğini, dolayısıyla günümüzün az gelişmiş bölgelerinin de geçmişte bir zamanda bugünün gelişmiş alanlarına benzer bir durumda olduğunu, ve bu nedenle, az gelişmiş alanlara yoksulluktan kurtularak müreffeh olma görevi, yatırım, teknoloji transferleri ve dünya pazarına daha yakın entegrasyon gibi çeşitli yollarla bu sözümlerine ortak gelişme yolunda onları hızlandıracağı savunulmaktadır. Bağımlılık teorisi, az gelişmiş ülkelerin yalnızca gelişmiş ülkelerin ilkel versiyonları olmadıklarını, kendilerine özgü özellikleri ve yapıları olduğunu savunarak bu görüşü reddetmiş ve daha da önemlisi, batı tarzı kalkınma modeli uygulayanların bir dünya piyasa ekonomisinin daha zayıf üyeleri olma durumunda olacağını savunmuştur.

Küreselleşme ile birlikte gelişen politik süreçler, BM, IMF ve AB tarafından önerilen yeni sağ politikalarla kamusal özün giderek kaybolduğu ve Anayasa’daki idarenin bütünlüğü ilkesine aykırı olan KA yapılanmasının da yeni bir tür merkezileşme anlayışına hizmet ettiği noktasında önemli endişeler de mevcuttur. Bu konuda, Karasu tarafından yapılan bir çalışmada şu ifadeler yer verilmektedir: “Yeni tür merkezileşme ve onun kurumsallaşması, devletin merkezi ve yerel parçaları arasında tamamlayıcılık esasına dayalı işbölümünü, merkezi planlama ve idarenin bütünlüğünü sağlayacak mekanizmalar ile kamu hizmetlerini ülkenin her yanında eşit bir biçimde örgütlendirilmesini öngören ulusal planlama ve kalkınma esasına dayanan merkezileşme biçiminden farklılaşmaktadır.” (Karasu, 2009, s. 31)

Yerel ve bölgesel kalkınmanın tanımları ekonomik ve sosyal, çevresel, politik ve kültürel kaygıları da içerecek şekilde genişletilmiştir. Tanımlar, coğrafi farklılaşma ve zaman içindeki değişiklikleri içeren, tarihsel olarak kalıcı temalar, ilkeler, kültürel-dini unsurlar ve değerler bağlamında toplumsal olarak belirlenebilmektedir. Coğrafya ve jeopolitik, yerel ve bölgesel kalkınmada nedensel faktörler kapsamında önemlidir. Bölgeler, yerel ve bölgesel kalkınmanın belirli tanımlarının inşa edildiği ve takip edildiği tanımlanmış alanlar olarak gelişir. Yerler, coğrafi çeşitliliği, eşitsizliği ve yerel ve bölgesel kalkınmanın bağlamını şekillendirir. Ekonomik, sosyal, politik, çevresel ve kültürel süreçler, farklı ölçekler arasında ve boyunca yerel ve bölgesel kalkınmayı etkiler. Farklı yerel ve bölgesel gelişme türleri, coğrafi olarak farklılık gösteren ve zamanla değişen sosyal olarak belirlenmiş ve normatif ilkeler ve değerlerle bağlantılıdır.

2006 yılından sonra mevzuatı hazırlanan ve fiilen 2009 yılından sonra Türkiye’de Nuts-II sınıflandırma mekanizmasına göre yeniden tanımlanan 26 bölge suni olarak teşkil edilerek temelde bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak, yatırım çekerek yerel ve bölgesel dinamikleri harekete geçirecek olan kalkınma ajansları kurulmuştur. Ancak onbinlerce projeye finansman sağlanırken KA tarafından gelir, istihdam ve ihracat üzerinde ciddi bir etkinin kayda geçirilemediği anlaşılmaktadır. Kalkınma Bakanlığının lağvedilerek KA koordinasyon ve denetiminin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına devredildiği 2018 yılından itibaren de yeni merkezileşen bir akım ile yerel ve bölgesel yönetim mekanizmalarının etkisiz ve işlevsiz kaldığı önemli uygulama ve programlar ile bazı projelerin merkezi talimat ve yönlendirmelerle hayata geçirilebildiği gözlemlenmektedir. Bu da yeni bölgeselciliğin de krize girdiğinin işareti olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sorularımıza aşağıdaki şekilde cevap verilebilmektedir:

Post Kalkınmacılık (gelişme sonrası) teorisi günümüz kalkınmacılık dinamiklerindeki sorunlara çözüm getirme kabiliyetinde midir?Eksiklikleri var mı?

Klasik gelişme yaklaşımlarının başarısız olduğu ve Postmodernizm düşüncesinin yanı sıra doksanların başında birkaç yazar “gelişim döneminin sonunu” tartışmaya başladı. Gelişme fikri, entelektüel manzarada bir harabe gibi gösteriliyor. Gelişme sonrası teorisinde üç düzeyde eleştirilir: ilk olarak, siyasi bir proje olarak, ikinci olarak entelektüel bir yapı olarak ve üçüncü olarak da bir terimin kendisi olarak (Ziai, 2007).

Bu düşünceye göre, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika endüstriyel kapitalizmi, diğer toplum veya toplum biçimlerinden daha değerlidir. Sonuç olarak, kalkınma projesinin emperyalist olduğu, kalkınma yapısının Avrupa merkezli olduğu saldırıya uğradığı, terimin kendisinin boş olduğu hipotezlerine dayanmaktadır.

Gelişme sonrası teorisinin maddi olmayanlara olan vurgusu, bağımlılık (*dependency*) teorisiyle ilişkisi olmasından dolayıdır. Gelişme sonrası teorisi, Batı’nın kalkınmasının Üçüncü Dünya’nın sömürülmesine dayandığı inancında bağımlılık teorisini yansıtıyor, ancak bu sömürüyü maddi olarak vurgulamıyor, hatta sorunu çözme yolunu yalnızca maddi olarak vurgulamıyor. Bu anlamda alternatif bir metodoloji geliştirme noktasında eksik kalmaktadır. Belki de gelişme sonrası teorisinin en yaygın eleştirisi, eleştirmenlerin gelişme sonrası teorisinin gelişime yeterli bir alternatif sağlamadığı duygusuyla ilgilidir. Eleştiriler arasında, gelişme sonrası teorisyenler tarafından sunulan alternatiflerin ayrıntılarının eksik olduğu, gerçekleştirme ihtimalinin düşük olduğu ve sonuçta alternatif gelişme yaklaşımlarının sunduğu alternatiflerden daha az yapıcı olduğu yönünde bir eğilim vardır.

Gelişme sonrası teorisinin başka bir eleştirisi, gelişme sonrası teorisinin ettiği ve politikasına odaklanır. Gelişme teorisinin birçok eleştirmenine göre, gelişme nihayetinde, dünyamızda ortaya çıkan korkunç eşitsizliklerin durumundan az gelişmiş olanları serbest bırakarak ele almakla ilgilidir.

Post kalkınmacılık teorisiyle KA ve bölgesel kalkınma sorunları çözülebilir mi?

Keynezyen uygulamalara karşı olan Postkalkınmacı yaklaşımla kalkınmacı uygulamaların terkedilmesi gerektiği için bu yaklaşımla KA ve bölgesel kalkınma sorunlarının çözülebilmesi olanaklı görülmemektedir. Her halükarda mevcut kalkınmacı kurumlar, politikalar ve uygulamalar veri alınarak ulusal, bölgesel ve yerel ihtiyaçlara ne derece hizmet edip edemeyeceğinin analiz edilmesi gerekir. BM tarafından öngörülen “yönetişim mekanizmaları” gibi ithale dayalı anlayışlar uygulamada karşılık göremediği gibi bu tür anlayışlara karşı direnç noktalarının da meydana gelmesine yol açabilmektedir. Örneğin yönetim kurulları ile kalkınma kurulları yerel ve bölgesel yönetim mekanizmalarının ana unsurları iken sunuluş şekli ve sonradan öngörülen yukarıdan inmece ulus devlet ayarları yüzünden işlevsiz hale gelebilmektedirler. Halbuki İslam geleneğinde danışma, meşveret, rıza ve dayanışma çok yoğun olarak mevcut iken yönetişimin batı tarafından empoze edildiği ve aslında bizim iç dinamiklerimize uygun olmadığındaki mülhazalar doğru değildir.

Merkez kapitalist ülkelerdeki toplumsal ve yönetsel koşullara uygun kurumsal yapılanmalar ve uygulamaların doğrudan transfer edilmesi kamu kaynaklarının israf edilmesine yol açabildiği gibi buna göre kurulmuş kurumları ve uygulamaları tek kalemde kaldırmak yerine elde edilen tecrübelerle aksayan yönleri düzeltmek ve ulusal ve yerel çıkarlara hizmet edecek şekilde yeniden düzenlemek en doğru olanıdır. KA yapılanması da buna en önemli bir örnek olup, 43 sorun üzerinden DDK tarafından yapılan tespitler ve önerilere karşılık hazırlanan eylem planının detaylandırılarak olabildiğince uygulanabilir değişiklikleri yapmak en doğrusudur. Bunun için de daha önce KB tarafından hazırlanan eylem planının, en son Sayıştay Raporu önerileri de dikkate alınarak, KA koordinasyonundan sorumlu olan Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB) tarafından kısa-orta-uzun şeklinde vadelere ayrılarak uygulamaların detaylandırılması ve takip edilmesi gerekir.

Burada uygulanacak metodoloji ise öncelikle gerekli mevzuat alt yapısının bölgesel aktörleri öncülleyen ve onları teşvik eden bir niteliğe kavuşturulması yanı sıra, bölgesel kalkınma için gerekli olan ekosistem ve sosyolojik tabanlarının güçlendirilmesi, paydaşlar arasından iletişimin yoğunlaşmasını ve anlayışların yakınsamasını sağlayacak yumuşak önlemlere öncelik verilmelidir. Bu da büyük ölçüde profesyonel yetkinlikleriyle ön plana çıkmayan, makam hırsı ve şahsi çıkarlarını öncülleyen kifayetsiz muhteris yöneticilerin tasfiye edilerek ehliyet, liyakat, yarışma, performans ve erdeme göre temayüz ederek atanabilmeyi kolaylaştıracak mekanizmaların kurumsallaştırılmasıyla olanaklıdır.

Kaynakça

Andrews, N., & Bawa, S. (2014). A Post-development Hoax? (Re)-examining the Past, Present and Future of Development Studies. *Third World Quarterly*, 922-938.

Arslan, E. (2010). *Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları*. Konya: Selçuk Üniversitesi İktisat ABD basılmamış Doktora tezi.

Aslan, O. E. (2006). *Kamu Personel Rejimi ve Anayasal İlkeler*. Ankara: TODAİE Yayını, .

Bartling, H. (2004). Organizing the New South: Local Ecologies and Autonomous Strategies for Confronting Globalization. *Mississippi Quarterly*, 135-145.

Blanco, I. (2015). Between democratic network governance and neoliberalism: A regime-theoretical analysis of collaboration in Barcelona. *Cities, Volume 44*, 123–130.

Brigg, M. (2002). Post-development, Foucault and the colonisation metaphor. *Third World Quarterly, Vol 23, No 3*, 421–436.

DDK, Aykın, H., ARSLANBAŞ, M., DERE, A., ÖZÇELİK, A., BOYALI, C., . . . ÖZKILINÇ, M. A. (2014). *Kalkınma Ajansları İnceleme ve Araştırma Raporu (Hizmete Özel)*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, <http://www.tccb.gov.tr/faaliyetler/ddkraporlari/>.

Dobren'kov, V. I., & Rakhmanov, A. B. (2014). Center and Periphery. *Value Inquiry Book Series, Vol. 276*, 51-51.

Efe, A. (2015). *Türkiye'de Kalkınma Ajansları için Bir Yönetişim Modellemesi: COBIT-5*. Ankara: TODAİE (Basılmamış Doktora Tezi).

Efe, A. (2016). *Kalkınmacılıkta Temel Riskler ve Çözümler*. Saarbrücken: LAB LAMBERT Academic Publishing.

Efe, A. (2016b). *Türk Kamu Yönetimi İçin Yenilikçi Bir Yönetişim Modeli*. Saarbrücken: LAB LAMBERT Academic Publishing.

GRAAFF, J. (2006). The Seductions of Determinism in Development Theory: Foucault's functionalism. *Third World Quarterly, Vol. 27, No. 8* , 1387 – 1400.

Huber, J., & Angel, D. P. (1996). Building Sustainable Industries For Sustainable Societies. *Business Strategy & the Environment*, 127-136.

Karasu, K. (2009). Yerelleşme Söylemi Ve Bölge Kalkınma Ajansları. *Memleket SiyasetYönetim, Cilt: 4, Sayı: 11* , 1-43.

KB-BGYUGM. (2014). *Devlet Denetleme Kurulu Kalkınma Ajansları Araştırma Ve İnceleme Raporu Kapsamında Alınacak Tedbirler* . Ankara: Kalkınma Bakanlığı (hizmete özel).

Kuhn, T. (1962). *the structure of scientific revoluton*. Chicago, USA: University of Chicago.

Lie, J. H. (2008). Post-Development Theory and the Discourse-Agency Conundrum. *Social Analysis, Volume 52, Issue 3*, 118-137.

Litonjua, M. (2012). Thrd World/Global South: From Modernization, To Dependency/Liberation, To

- Postdevelopment. *Journal of Third World Studies*, Vol. XXIX, No. 1, 25-58.
- Öztürk, A. (2009). *Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye için İstatistikî Bölge Birimleri Önerisi*. Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezleri Yayın No: 2802: esk.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIceri/kGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCE4F4BE79F81E46F3 adresinden alınmıştır (17.10.2019)
- Rapley, J. (2004). Development studies and the post-development critique. *Progress in Development Studies* 4,4 , 350–354.
- Yılmaz, B. (2011). *Kalkınma politikalarında değişim: bölgesel kalkınma ajansları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kamu Yönetimi ABD Basılmamış Doktora Tezi.
- Ziai, A. (2006): Zwischen Global Governance und Post-Development. Entwicklungspolitik aus diskursanalytischer Perspektive. Münster, Westfälisches Dampfboot.

Derleme Makalesi • Review Article

Türkiye'nin 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Kovid-19 Kriziyle Mücadelesi

*The challenge of Turkey with 2008 Global Economic Crisis and Covid-19 Crisis*Dilek Gürcün ^{a,*}, Necmiye Cömertler ^b^a Öğr. Gör. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, 09900, Aydın/Türkiye. ORCID:0000-0003-2418-2243^b Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 09900, Aydın/Türkiye. ORCID:0000-0002-0370-843X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 27 Ekim 2020

Kabul tarihi: 04 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Küresel Kriz

Kovid-19

Ekonomi

Salgın

ÖZ

2001 krizinin ağır etkilerini henüz üzerinden atamadan 2008 Küresel Ekonomik Krize yakalanan Türkiye şimdi de Kovid-19 virüsünün yol açtığı küresel ekonomik krizle mücadele etmektedir. Neredeyse 10 yılda bir, yeni bir krizle yüzleşen Türkiye, bir yandan bu krizlerle mücadelede deneyim, hareket kabiliyeti ve direnç kazanırken bir yandan da krizlerin yıkıcı etkileri ve toplumsal travma, gelir dağılımında ileri düzeyde bozulma, siyasal ve ekonomik sorunların etkisi ile kapıldığı bu girdaptan kurtulmaya çalışmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak 2008 Küresel Ekonomik Krizinin etkileri ve sonuçları incelenmekte daha sonra genel olarak dünyanın 1929 Büyük Buhranından beri karşılaştığı en büyük ekonomik kriz olarak değerlendirilen Kovid-19 Küresel Ekonomik Krizi ele alınarak, bu krizin Türkiye'ye etkileri araştırılmaktadır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 July 2020

Received in revised form 27 October 2020

Accepted 04 November 2020

Keywords:

Global Crisis

Covid-19

Economy

Pandemics

ABSTRACT

Turkey captured the 2008 Global Economic Crisis without overcoming the heavy effects of the 2001 crisis is now struggling with the global economic crisis caused by the Covid-19 virus. Turkey facing a new crisis in almost every 10 years, on the one hand is to gain experience, mobility and resistance in dealing with this crisis, on the other hand, is trying to get out of this vortex caused by destructive effects of the crisis and social trauma, advanced deterioration in income distribution, political and economic problems. First, the effects and consequences of the 2008 Global Economic Crisis are examined in this study. Then, the Covid-19 Global Economic Crisis, which is generally considered the biggest economic crisis in the world since the Great Depression of 1929, is discussed. The effects of the crisis in Turkey are being investigated.

1. Giriş

Dünya, FED Eski Başkanı Greenspan tarafından "II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı krizden sonra yaşanan en büyük kriz" olarak tanımlanan 2008 Küresel krizini atlattıktan sonra Kovid-19 Küresel Krizi ile yüzleşmiştir. Bu kimilerine göre kapitalizmin artık dönmekte zorlanan çarklarının yarattığı ve dünyayı süreleri gittikçe kısılan aralıklara pençesine alan kapitalist sistemin bir sorunudur; kimine göre ise iktisat biliminin sınırlı kaynaklarla sınırsız

insan ihtiyaçlarını karşılamakta çözüm üretememesinin beklenen sonucudur. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın her kesimin üzerinde uzlaştığı iki nokta vardır. Birincisi dünyadaki teknolojik gelişmeler ve bilgi yayılımının körüklediği korkunç tüketim çılgınlığı, ikincisi ise insanların yaşanan onca acı tecrübeye karşı ders alma, öngörme ve önlem alma mekanizmalarının işlememesidir. Gelir dağılımının sadece ülke içinde değil ülkeler arasında da adeta bir çığ gibi büyüdüğü dünyada, yönetenlerin

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: dgurcun@adu.edu.tr

mutlak gücü ya da yönetilenlerin mutlak acizliği olgusu yerini her kesimin kazandığı ve başarının ya da başarısızlığın beraberce kucaklanması gereken bir olgu olduğu gerçeğine bırakmaktadır. Gelecek bu olgunun ne kadar çabuk anlaşılıp ne kadar çabuk hayata geçirileceğine göre şekillenecektir.

Bu çalışma ile Türkiye'nin yaşadığı iki büyük küresel kriz ele alınmış ve bu krizlerle mücadelesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma ile ayrıca gelecekte yaşanacak krizleri anlamak ve çözüm üretmek için yapılacak çalışmalara ışık tutmak amaçlanmaktadır.

1. 2008 Küresel Ekonomik Krizi Doğuşu ve Küresel Boyut Kazanması

Dünyayı kasıp kavuran büyük bunalımın ilk kez Amerika'da ortaya çıkıp önce Avrupa'yı sonra tüm dünyayı etkilemesi gibi Küresel Ekonomik kriz de önce Amerika'da ortaya çıkmış ve hızla yayılmıştır. Büyük Buhran'ın fitilini 1920'li yıllarda Florida'da yaşanan arazi balonunun ateşlediği gibi (İsmailoğlu ve Çetin, 2012: 62) Küresel Ekonomik Krizin fitilini de yine gayrimenkul sektörü ateşlemiş ve bu nedenle tarihe "Mortgage krizi" olarak geçmiştir.

ABD Başkanı Bush'un "Fakirleri Ev Sahibi Yapma Projesi" gibi talebi canlandırıcı, "Irak'a Demokrasi Götürme" adı altında savunma harcamalarını arttırıcı uygulamaları bütçe açığını arttırmış, ABD Merkez Bankası (FED)'nin faizleri düşürme politikası ile birleşince arzın talebi karşılayamaması sonucunda fiyatlar hızla artmıştır (Yıldız ve Durgun, 2010: 3-4).

ABD'de başlayıp ilk işaretleri 2006 yılında ortaya çıkan bu gelişmeler, 2007 yılında kredi krizine, sonrasında likidite krizine dönüşmüştür. Krizin finansal piyasalara sıçraması uzun sürmemiş ve ardından da 2008 yılı içerisinde reel sektörü de etkisi altına almıştır (Karabıyık ve Anbar, 2010: 44-45).

Menkulleştirilen konut kredilerinin bu yolla türev ürünlere çevrilmesi ve finansal kurumların bu ürünlere risk kontrolü yapmaksızın yatırım yapması, krize bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Kriz, konut kredisinin yarattığı krizden ziyade bu krediye dayalı türev ürünlerin ortaya çıkardığı bir krize doğru evrilmiştir. Bu türev ürünleri portföylerinde barındıran tüm bankalar, ürünlerin değerlerinin düşmesiyle zor durumda kalınca kriz ABD sınırlarının dışına taşarak küresel bir boyut kazanmıştır (Polat, 2018: 177).

Fitili ABD'de de ateşlenen ve önce Euro bölgesine sonra diğer gelişmekte olan ülkelere yayılan kriz, gelişmekte olan ülke borsalarına da yansımış ve yaşanan değer kaybını yabancı sermaye girişlerindeki azalma takip etmiştir. Döviz kurundaki kaçınılmaz yükselme finansal kuruluşların bilançolarını bozmuştur. Finansal piyasalarda yaşanan bu dalgalanma, makro ekonomik göstergelerde de bozulmaya yol açmıştır (Takım, 2011: 338).

Tablo 1'de de görüleceği gibi gelişmiş ülke ekonomilerinde 2009 yılında % 3,2 oranında küçülme meydana gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise % 2,4 oranında büyüme

dikkat çekerken dünya hasılasında toplam küçülme % 0,6 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkeler içerisinde küresel kriz ortamından en fazla etkilenen ülke % 5,2'lik küçülme ile Japonya olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde ise Rusya % 7,9 oranında küçülmüştür. Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinin başı çektiği gelişmekte olan ülkelerde ise % 2,4 oranında bir büyüme sağlanmıştır. Bunun yanında gelişmekte olan ülkeler sınıfına giren bazı Latin Amerika ve Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelerde ekonomik anlamda küçülme olmuştur (TOBB 2009:3).

Tablo 1. Dünya Ekonomisinde Üretim Artış Hızı (Değişim %)

	2007	2008	2009
Dünya Üretimi	5,2	3,0	-0,6
Gelişmiş Ülke Ekonomileri	2,8	0,5	-3,2
ABD	2,1	0,4	-2,4
Euro Alanı	2,8	0,6	-4,1
-Almanya	2,5	1,2	-5,0
-Fransa	2,3	0,3	-2,2
-İtalya	1,5	-1,3	-5,0
-İspanya	3,6	0,9	-3,6
Japonya	2,4	-1,2	-5,2
İngiltere	2,6	0,5	-4,9
Kanada	2,5	0,4	-2,6
Gelişmekte Olan Ülke Ek.	8,3	6,1	2,4
Gelişmekte Olan Asya Ek.	10,6	7,9	6,6
-Çin	13,0	9,6	8,7
-Hindistan	9,4	7,3	5,7
-ASEAN-5*	6,3	4,7	1,7
Latin Amerika	5,8	4,3	-1,8
-Brezilya	6,1	5,1	-0,2
-Meksika	3,3	1,5	-6,5
Geçiş Süreci Ülkeleri	8,6	5,5	-6,6
-Rusya	8,1	5,6	-7,9

(*): Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Vietnam

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, April 2010 (TOBB 2009 Ekonomi Raporundan alınmıştır).

1.1. 2008 Küresel Krizin Sonuçları ve Çözüm Arayışları: Dünyanın 1930'lardan sonra karşılaştığı en büyük finansal şok olan kriz, ekonomilerinin daralmasını beraberinde getirmiştir. Gelişmiş ülkelerin finans sektöründe, gelişmekte olan ülkelerin reel sektöründe hissedilen kriz, döviz kurları, sermaye akımları ve ticaret hacimlerini aşağı yönlü etkilemiştir. Krizle birlikte ülkelerdeki işsizlik oranı artmakla kalmamış bütçe açıkları da yükselmiştir.

Krizle tüm ülkeler merkez bankaları aracılığıyla mücadele etmiş, hükümetler birbiri ardına kurtarma paketleri açıklamıştır. İç talebi canlandırmak ve kamu yatırımlarını arttırmak öncelikli politikalar arasında yer almıştır.

Krizle mücadelede Japonya, ABD ve Avrupa Merkez Bankaları aracılığı ile 350 milyar dolar piyasaya sürülmüş ve faiz oranları düşürülmüştür (Duman ve Işık, 2011: 97). Alınan bu önlemlerin yanı sıra ekonomiyi canlandırmaya yönelik paketler, vergi indirimleri, devletleştirme çalışmaları, sübvansiyonlar ve kamu harcamalarını arttırmak krizi çözmeye başvuru yöntemleri arasında yer almıştır. Bu çalışmalar krizin yıkıcı etkilerini tam olarak ortadan kaldırmasa da daha az bankanın iflası ve daha fazla şirketin batmasının önüne geçmekte etkili olmuştur (Ay ve Uçar, 2015: 22-23).

Küresel finansal krizle mücadele eden AB üyesi ülkeler tüm bu önlemlerin yanı sıra krizle mücadelede üye ülkelerin rekabet gücünün artırılması ve ekonomi yönetimlerinin güçlendirilmesi noktasında da önlemler almıştır (Yavuz, Şataf ve Kır, 2013: 150-151).

1.2. 2008 Küresel Krizinin Türkiye'ye Etkileri ve Çözüm Arayışları: Türkiye de krizden önemli ölçüde etkilenmiş, krizden en çok etkilenenler ise ülke nüfusun büyük bölümünü oluşturan düşük gelir grubu olmuştur. 2001 krizinin yarattığı tahribatı tam olarak onaramadan, kapısını çok şiddetli çalan bu krizden büyük oranda zarar görmekte beraber 2001 krizinin deneyimleri sayesinde Küresel Krize birçok Avrupa ülkesine göre daha kolay adapte olabilmıştır. Gördükleri en büyük kriz, 1929 Büyük Buhranı olan ve İkinci Dünya Savaşı ile büyük bir yoklukla mücadele eden ABD ve Avrupa ülkeleri, 2008 yılına kadar bir daha büyük bir kriz yaşamamışlardır. Bu nedenle kriz onları hazırlıksız yakalamıştır.

Türkiye'nin ihracat rakamlarının büyük çoğunluğunu Avrupa ile yaptığı ihracat oluşturmaktadır. Bu nedenle Avrupa'daki durgunluk ve büyüme rakamlarının aşağı yönlü seyri doğal olarak Türkiye'nin ihracat ve ithalatını da etkileyerek büyümeyi geriletmiştir. Türkiye'nin bankacılık sistemi, 2001 krizinde yaşadığı tecrübeleri, 2008 krizine taşımış ve o krize yönelik geliştirdiği tedbirleri 2008 krizinde hayata geçirmiştir. Türkiye'nin krizde elini güçlendiren diğer bir etken de krizi körükleyen türev ürünlerin, varlıkları içinde olmamasıdır. Ayrıca bu süreçte BDDK da, 2008 yılı karlarını dağıtmayıp, kredi yapılandırılmaları noktasında doğru kararlar almıştır. Bu dönemde bankaların hiç birine fon sağlanmamıştır (Demirbaş ve Sezgin, 2010: 145-146).

Türkiye ekonomisi 2008 krizine kadar 1999 yılında, 2000 yılında ve 2001 yılında üç kriz yaşamıştır. Bu krizlerin tümünde dış desteğe ihtiyaç duyarak IMF ile anlaşma imzalamış ve pek de başarılı olmayan istikrar programları uygulamıştır. Türkiye, 2008 krizini ise IMF ile stand-by anlaşması imzalamadan aşmaya çabalamıştır.

Türkiye'de 2008 krizinin reel sektöre yansımaları, GSYİH büyüme hızının yılsonu itibarıyla % 0,9'a gerilemesi ile yaşanmıştır (Yıldırım: 2010: 49-51). Merkez bankası, para politikası kapsamında 2008 küresel krizinde likidite yönünden sıkışan piyasaların rahatlaması için tarihi seviyelerde faiz indirimi gerçekleştirmiş, bankaların zorunlu karşılık oranlarını düşürmüş, ihracat döviz reeskont kredisi limitini yükseltmiştir. Maliye politikası kapsamında da adımlar atılmış ve bazı sektörlerde vergi indirimleri uygulanarak iç talep canlandırılmaya çalışılmıştır. İstihdamı artırma amaçlı olarak sosyal güvenlik primlerinin kadınlar ve gençler için azaltılarak Hazine tarafından karşılanması sağlanmıştır. Ayrıca üreticilerin sosyal güvenlik primlerinin bir kısmı devlet tarafından karşılanmıştır (Buluş ve Kabaklarlı, 2010: 17-18).

2001 krizi sonrası Türkiye, uluslararası piyasalarda yaşanan finansal genişlemenin etkisiyle maliyeti düşük kredi imkânına da kavuşmuştur. Dış açıklar, yüksek faizler nedeniyle sürekli artmış ve bu açıklar Türkiye'ye akan

sıcak para ile, özelleştirmelerle ve şirket birleşmelerinden kaynaklanan doğrudan yatırımlarla karşılanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin dış borcu yükselmiş ve 2002'nin son çeyreğinde toplam dış borç stoku 129.6 milyar dolardan 2008'in ikinci çeyreğinde 284.4 milyar dolara çıkmıştır (Yeldan, 2009: 17-18). 2008'in son çeyreğinde Türkiye brüt dış borç stoku 280.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tablo, 2002-2008 yılları arasında Türkiye'nin son çeyreklerdeki dış borç stoklarını göstermektedir.

Tablo 2. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (Milyon ABD Doları)

Ceyrek Dönemler	Türkiye Brüt Dış Borç Stoku
2002 Ç4	129.601
2003 Ç4	144.179
2004 Ç4	161.159
2005 Ç4	170.780
2006 Ç4	208.007
2007 Ç4	249.942
2008 Ç4	280.424

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020
(<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>)

Küresel kriz sürecinde, Türkiye diğer ülkelerin aksine finans piyasalarına yönelik kurtarma paketi açıklamamıştır, çünkü 2001 krizinde bu paketleri kamu bütçesine yükünü göz ardı ederek uygulamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin hayata geçirdiği uygulamalarla bankaların sermaye yeterliliğine yönelik düzenlemeler ve yabancı para cinsi likidite oranlarına yönelik düzenlemeler, Türkiye'de bankacılık sektörünün şoklara dayanıklılığını arttırmıştır. Bu çalışmalara 2008 yılından sonra alınan önlemler de eklenince Türkiye ekonomisi hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir (Öztürk vd., 2012, s. 303).

2. Küresel Pandemi: Kovid-19 ve Küresel Kriz

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 11 milyon nüfusa sahip Wuhan kentinde Aralık ayında başlayan ve tüm dünyaya büyük bir hızla yayılan Yeni tip Coronavirus yayılım hızına paralel ölüm hızıyla da dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 26 Nisan 2020 tarihinde yayınladığı 97 sayılı durum raporunda yer alan bilgilere göre, 2.804.796 kişiye Yeni Coronavirus tanısı kondu ve bu kişilerden 193.710'u hayatını kaybetti (WHO, 2020).

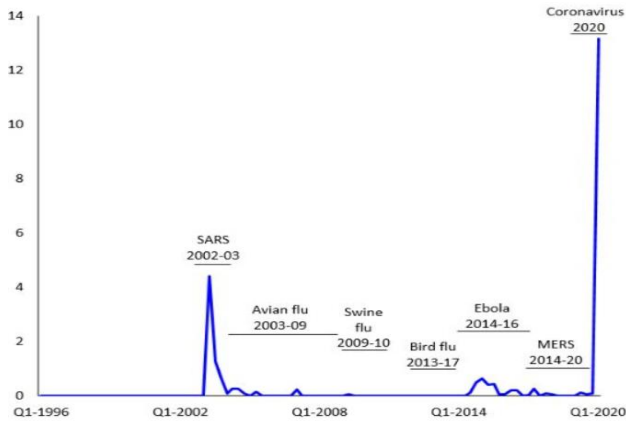
ABD'den sonra 14 trilyon dolarlık GSYİH ile dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Çin, Coronavirus'un yeni tipi Kovid-19 nedeniyle ekonomik olarak zor günler yaşamaktadır. Çin'in dünyanın pek çok ülkesi ile ticaret, yatırım ve üretim ağı düşünüldüğünde Çin'in ekonomisindeki bu kötüye gidişin dünya ülkelerinin tümünü etkisi altına alması kaçınılmaz görünmektedir (Dağlı, 2020: 7).

İnsanların hızla hastalanmaları ve tedavi süreçlerinin uzaması sağlık sektörüne büyük yük getirirken, dışarı çıkma yasakları ve evde kalma uygulamaları nedeniyle de üretim sektörü büyük darbe almıştır. Çalışmayan işletmelerin kapanması ve çok sayıda insanın işsiz kalması ile talep düşmüştür. Ödenemeyen krediler ve yükselen riskler finans sektörünü zor bir sürece doğru hızla sürüklemeye başlamıştır. Ekonomideki daraldan tüm

sektörler etkilenirken hükümetler evde tutmak zorunda kaldıkları kitleler için nakdi ödeme yapma ve vergilerde kısımtıya gitme mecburiyeti ile karşı karşıya kalmıştır. Giderek artan bir bilinmezlik tablosu oluşmuştur. Bu bilinmezliğin en önemli sebebi sürecin sınırlarını kimsenin çizememesidir. Dünyada yaşanan bu belirsizlik, IMF'nin hesapladığı Dünya Belirsizlik Endeksi'ne ve onun alt endeksi olan Dünya Pandemi Belirsizlik Endeksi'ne de yansımış durumdadır.

Economist İstihbarat Birimi (EIU) tarafından ülke raporlarında geçen "belirsizlik" kelimesi sayısının, ülke milli gelirleriyle ağırlıklandırılması yoluyla hesaplanan Küresel Belirsizlik Endeksi'nin bir alt endeksi olan ve ülke raporlarında pandemi veya salgımlarla ilgili olarak "belirsizlik" ten kaç kez bahsedildiği raporlanan Dünya Pandemi Belirsizlik Endeksi, IMF (Uluslararası Para Fonu) tarafından açıklandı.

1996 yılından itibaren yayınlanan ve 143 ülkeyi kapsayan bu endeksin sonuçlarına göre, 31 Mart 2020 sonu itibariyle Coronavirus pandemisinin neden olduğu belirsizlik, SARS salgını sırasındaki belirsizlik oranının üç katı ve Ebola salgını sırasındaki boyutun yaklaşık 20 katıdır (Grafik 1). IMF'ye göre, Coronavirus etrafındaki belirsizlik seviyesi, vakalar arttıkça yüksek kalmaya devam edecektir. Bu nedenle de küresel çapta koordineli adımlar atılması gerekmektedir (IMF, 2020).

Grafik 1. Dünya Pandemi Belirsizlik Endeksi (Kaynak: IMF, 2020 <https://blogs.imf.org/2020/04/04/global-uncertainty-related-to-coronavirus-at-record-high/>)

2.1. Kovid-19 Küresel Krizin Diğer Küresel Krizlerden Farkı

Küresel krizleri diğer krizlerden ayıran en önemli fark tüm dünyayı hem ekonomik hem toplumsal hem de siyasal olarak bütünüyle etkilemesidir. Kovid-19'u diğer küresel krizlerden ayıran fark ise olayın çevresel, yaşamsal ve felsefik boyutlarının dünyayı adeta bir çağ açıp bir çağ kapatacak düzeyde etkilemesidir.

Acemoğlu ve Robinson'un Ulusların Düşüşü kitabında altını çizdiği gibi, "İktisat genellikle siyaseti göz ardı eder fakat siyaseti anlamak dünya eşitsizliğini açıklamak için elzemdir" (Acemoğlu ve Robinson 2016: 70). Bu açıdan bakıldığında Kovid-19 Küresel Krizin ekonomik etkilerini doğru anlamak için iktisadın konuya, siyasal,

sosyal, kültürel hatta felsefi boyutlarını da ele alarak bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşması gerekmektedir.

İnan (2020), Corona ile dünyanın adeta yeni bir çağa uyandığının altını çizerek artık Corona'dan önce Corona'dan sonra diye bir söylemin her alanda yineleneyeceğini kaydetmektedir. İnsanlığın boş bulunmazsa daha güçlü bir dünyaya uyanacağını da altını çizmektedir.

İnsanların sınırsız ihtiyaçlarının sınırlı kaynakları tükettiği, çevresel kirliliğin ve bireyselleşmenin arttığı, dünyanın hızla sona doğru yaklaştığı hatta yenedünya arayışlarının hız kazandığı günümüzde Yeni Coronavirus, insanların doğaya karşı gücünün sınırlarını belirlemiştir. Güçlü ile güçsüzün, dost ile düşmanın, uzak ile yakının yan yana yürüdüğü bu krizde, insanlar aralarına sosyal mesafe girse de aynı kaderi yaşıyor olmanın verdiği ortak bir paydada birleştiler. İnsanların nerede ise gönüllü olarak eve kapatıldığı, bu sebeple planlı olmasa da çevre kirliliğinin azaldığı, evden çalışma sistemi ile çalışma koşullarının yeniden tanımlandığı, sektörel ağırlıkların yer değiştirdiği, zenginlik kaynaklarının ne olduğunun tekrar sorgulandığı, nakit paradan dijital paraya geçiş sürecinin fitilinin ateşlendiği bu dönemde dünya yeni bir çağa merhaba dedi.

Bu salgının, dünya siyasetinde, özellikle sağlık, güvenlik, ticaret, istihdam, tarım, imalat malları üretim ve bilim politikalarında kalıcı bir değişime yol açacağı görülmektedir. Bu yenedünya, daha önce dünya üretimine hâkim olmayan bazı ülkeler için büyük fırsatlar sağlayabileceğinden, hükümetler yenedünya düzenine fazla gecikmeden adapte olmak için yeni stratejiler geliştirmelidir (Açıkgöz ve Günay, 2020: 520).

2.2. Kovid-19 Küresel Krizin Dünya Ekonomisine Etkileri

Neo liberal politikalarla şekillenen bir dünyada ekonomi, her zaman ilk öncelik olmakla birlikte birçok gelişmiş ülke liderleri, bu yeniçağda insan sağlığını ekonominin önüne koydu. 26 Mart 2020 tarihinde G-20 liderleri, Kovid-19 üzerine odaklanan olağanüstü bir sağlık zirvesi gerçekleştirdi. Toplantıda şu ana kadar uygulanmakta olan halk sağlığı işlemlerinin ekonomiye olan şiddetli etkileri gerçeğinde, bugüne kadar değişmez olarak bilinen finansal kuralların, hızlı ve ciddi bir şekilde değişime uğradığı kaydedildi (Kickbusch vd., 2020: 1).

Küresel bir sağlık sorunu olmanın yanı sıra Kovid-19'un, dünya ekonomisi üzerinde önemli sonuçları olduğu açıktır. Tüm dünya artık tek bir küresel topluluktur ve bu topluluğun bir kısmında meydana gelen herhangi bir sorun dünyanın geri kalanını da etkilemektedir. Bu gerçekten hareketle uzmanlar, Kovid-19'un küresel gayri safi yurtiçi hâsıla büyümesini, 2020 için bir buçuk puan düşüreceğini tahmin etmektedir (%2.9'dan % 2.4'e). Petrol fiyatlarında ve küresel endüstriyel üretimdeki düşüş, küresel borsalarda kısa bir süre içinde % 20'den fazla düşüşe neden olmuştur ve 2008'e benzer küresel durgunluk riski gün geçtikçe büyümektedir (Gupta vd., 2020: 1).

Salgın hastalıkların ekonomi üzerine etkisine yönelik yapılan araştırmalar, daha çok hastalık izni ve hastalığa

bağlı ölümler nedeniyle işgücü sayısındaki azalmadan kaynaklanan doğrudan etkilerle ilgili olmakla beraber, ekonomi için salgını azaltmaya yönelik önlemler ve tüketici davranışındaki değişiklikler gibi dolaylı etkiler çok daha önemlidir. Bu etkiler büyük organizasyonların, ticari fuarların iptaline dolayısıyla turist trafiğinde azalmaya neden olmaktadır. Üstelik karantina önlemleri malların üretimini engelleyebilmekte ve sınır ötesi de dâhil olmak üzere üretim süreçlerini ciddi şekilde bozabilmektedir (Gern ve Hauber 2020: 223).

Kriz hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri aynı anda etkisi altına almıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tahminine göre, yıllardır sürdürülemez borç yükleriyle mücadele eden gelişmekte olan ülkeler, Covid-19 krizinin ardından toparlanmak için en az 2.5 trilyon dolar likidite ve finansman desteğine ihtiyaç duyacaklardır (UNCTAD, 2020: 9).

Tablo 3’de görüldüğü üzere Covid-19 gelişmiş ekonomileri de en az gelişmekte olanlar kadar etkilemektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) “Coronavirüs: Dünya Ekonomisi Risk Altında” Ekonomik Görünüm Ara Değerlendirme Raporu’nda dünya genelinde büyüme beklentilerini bir önceki yıl (Kasım 2019) tahminine göre 0.5 düşürerek % 2.4’ e çekmiştir. G20 ülkelerinin de büyüme beklentilerini aynı oranda düşürerek % 2.7’ye çeken OECD, Avrupa bölgesi büyüme beklentilerini de % 1.2’den % 0.8’ e çekmiştir. Covid-19 salgınının ilk başladığı ülke olan ve yaklaşık 1,4 milyar nüfusu, 12,2 trilyon \$ GSYİH (OECD 2019: 8) ile dünyanın büyük ekonomilerinden biri olan Çin de büyüme beklentilerinin aşağıya çekildiği ülkeler arasında yer almaktadır. OECD Çin ekonomisi için büyüme beklentilerini % 6,1’den % 4.9’a düşürmüştür (OECD, 2020: 2).

Tablo 3. OECD Ara Değerlendirme Ekonomik Görünüm Tahminleri (2 Mart 2020). Reel GSYİH Büyümesi, yıllık % değişim

Ülkeler	2019	2020 Geçici Ek.Gör. verileri/Kasım EG’den farkı	2021 Geçici Ek.Gör. verileri/Kasım EG’den farkı
Dünya ¹	2.9	2.4/-0.5	3.3/0.3
G20 ^{1 2}	3.1	2.7/-0.5	3.5/0.2
Avustralya	1.7	1.8/-0.5	2.6/0.3
Kanada	1.6	1.3/-0.3	1.9/0.2
Euro Bölge	1.2	0.8/-0.3	1.2/0.0
-Almanya	0.6	0.3/-0.1	0.9/0.0
-Fransa	1.3	0.9/-0.3	1.4/0.2
-İtalya	0.2	0.0/-0.4	0.5/0.0
Japonya	0.7	0.2/-0.4	0.7/0.0
Kore	2.0	2.0/-0.3	2.3/0.0
Meksika	-0.1	0.7/-0.5	1.4/-0.2
Türkiye	0.9	2.7/-0.3	3.3/0.1
B.Krallık	1.4	0.8/-0.2	0.8/-0.4
ABD	2.3	1.9/-0.1	2.1/0.1
Arjantin	-2.7	-2.0/-0.3	0.7/0.0
Brezilya	1.1	1.7/0.0	1.8/0.0
Çin	6.1	4.9/-0.8	6.4/0.9
Hindistan ³	4.9	5.1/-1.1	5.6/-0.8
Endonezya	5.0	4.8/-0.2	5.1/0.0

Rusya	1.0	1.2/-0.4	1.3/-0.1
S.Arabistan	0.0	1.4/0.0	1.9/0.5
G.Afrika	0.3	0.6/-0.6	1.0/-0.3

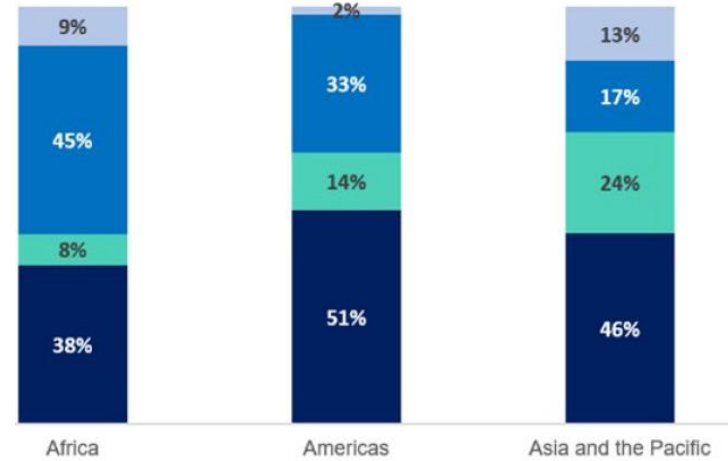
1. Satın alma gücü paritesinde hareketli nominal GDP ağırlıkları kullanılarak hesaplanan toplam

2. Avrupa Birliği G20 tam üyesidir, fakat G20 toplamı sadece aynı zamanda kendisi üye olan ülkeleri kapsamaktadır.

3. Nisan ayından başlayan mali yıl

(Kaynak: Interim Economic Assessment Coronavirus: The World Economy at Risk 2 March 2020 s:2)

Küresel krizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yıkıcı bir etkisi de dünya seyahatine yönelik getirilen katı engellerdir. Bu seyahat kısıtlamaları hemen hemen tüm sektörler üzerinde zorlu bir süreci beraberinde getirirken özellikle turizm sektörü ve hava taşımacılığı üzerindeki etkileri oldukça yıkıcı olmuştur. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), “Kovid-19 İlgili Seyahat Kısıtlamaları Turizm İçin Küresel Bir İnceleme” raporunda dünya çapında uygulanan seyahat kısıtlama oranlarını ve uygulama şekillerini açıkladı. Grafik 2’den görüleceği gibi Ortadoğu (%54) ve Afrika (% 45) daha çok uçuşları askıya alırken, Amerika kıtası (% 51), Avrupa (% 48), Asya ve Pasifik (% 46) toplam veya kısmi olarak sınırları kapatmıştır. Avrupa (% 28) ve Asya-Pasifik (% 24) belirli ülkelere yönelik seyahat kısıtlamasına en fazla giden bölgeler olmuştur (UNWTO, 2020: 8).

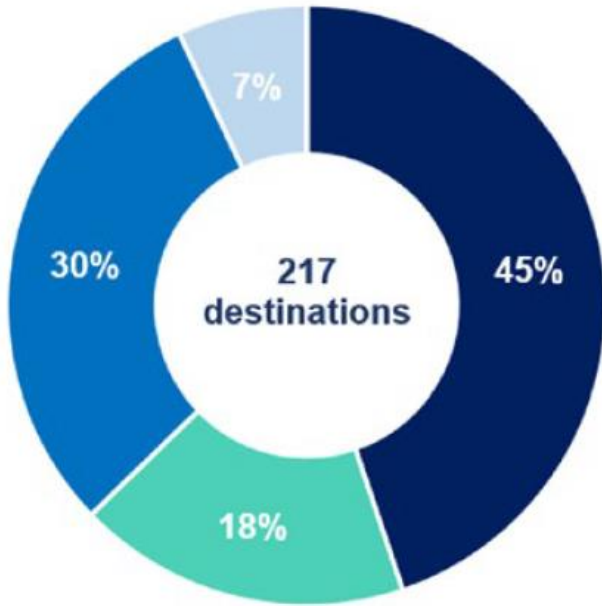

Grafik 2. Seyahat Kısıtlamalarının Bölgesel Dağılımı (20 Nisan 2020 itibarıyla)

(Kaynak: UNWTO (2020) COVID - 19 Related Travel Restrictions A Global Review for Tourism Second Report as of 28 April 2020: 8)

UNWTO raporuna göre 20 Nisan 2020 itibarıyla 217 destinasyonda dört geniş seyahat kısıtlaması uygulanmaktadır. Grafik 3’de görüldüğü üzere 97 destinasyon (% 45) tamamen veya kısmen turistlere sınırlarını kapatmış durumdadır ve 65 ülkede (% 30)

uçuşlar tamamen veya kısmen askıya alınmıştır. 39 ülke ise (%18) belirli ülkelere karşı sınırlarını yolcu girişine kapatmıştır. Kalan 16 varış noktası ise karantina, kendi kendine izolasyon, vize tedbirleri gibi farklı önlemler uygulamaktadır (UNWTO, 2020: 7).

- 45%** Sınırların tamamen veya kısmen kapanması
Hedefe özgü seyahat kısıtlaması
- 30%**
- 18%** Tüm veya kısmi seferlerin askıya alınması
Farklı önlemler
- 7%**

Not: Farklı önlemler şunları içerir: Vizenin geçersiz kılınması, ülke içinde bir bölgeye seyahat kısıtlaması getirilmesi, karantina veya kendi kendine izolasyon gereksinimi ve uyuşma yönelik kısıtlamalar.

Grafik 3. Hedeflerine göre COVID-19 seyahat kısıtlamaları

(Kaynak: UNWTO (2020) COVID - 19 Related Travel Restrictions A Global Review for Tourism Second Report as of 28 April 2020: 7)

Seyahat kısıtlamaları dış ticaretten üretim endüstrisine kadar tüm ekonomiyi derinden etkilerken en çok etki ettiği sektörlerden biri de küresel GSYİH'nin % 10,3'ünü temsil eden ve dünyada her 10 kişiden birinin istihdamını sağlayan turizm sektörüdür. WTTC'nin yaptığı son araştırmaya göre 2020 yılında turizm sektöründeki 100,8 milyon kişinin işini kaybedeceği öngörülmektedir. Araştırmaya göre, 2020 yılında tahmini olarak GSYİH kaybı 2,7 trilyon ABD doları olacaktır. Coronavirus salgınının süpürme etkisiyle Asya-Pasifik bölgesi 63,4 milyon iş kaybı ve GSYİH'den 1,041 milyar ABD doları zararla krizden en fazla etkilenen bölge olacağı öngörülmektedir. Amerika'nın Seyahat ve Turizm GSYİH'sinde 14.1 milyon iş kaybı ve 791 milyar ABD doları gelir kaybı yaşanması beklenmektedir. Raporda Avrupa'da seyahat ve turizm endüstrisinde 13 milyon iş kaybı ve seyahat ve turizm GSYİH'sinde ise 709 milyar ABD doları kayıp beklendiği yer almaktadır (WTTC, 2020).

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'nin (IATA) küresel kriz raporuna göre, Kovid-19 salgınının havayolu taşımacılığında yol açtığı kriz nedeniyle, 25 milyon kişi işini kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Dünya genelinde yaklaşık 65,5 milyon insan seyahat ve turizm sektörleri de dâhil olmak üzere havacılık endüstrisinden geçimini sağlamaktadır. Bunların içinde 2.7 milyon kişi havayollarında çalışmaktadır ve seyahat kısıtlamalarının üç ay sürmesi halinde, havacılık ve ilgili sektörlerde 25 milyon kişinin işsiz kalması söz konusudur. Buna göre; Asya Pasifik'te 11,2 milyon, Avrupa'da 5.6 milyon, Latin Amerika'da 2,9 milyon, Kuzey Amerika'da 2.0 milyon, Afrika'da 2.0 milyon ve Orta Doğu'da 0.9 milyon kişi işini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır (IATA, 2020). Seyahat kısıtlamalarının krizden etkilenen havayolu şirketlerinin çökmesinin de etkisiyle havayolu endüstrisine maliyetinin 252 milyar \$ olması beklenmektedir (Pierce, 2020: 1).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yayınladığı rapora göre, Kovid-19 salgını nedeniyle dünyada yaşanan işgücü kayıplarının bu hızla sürmesi halinde küresel işgücünün yaklaşık yarısını oluşturan 2 milyar kayıt dışı işçinin yaklaşık 1,6 milyarı zarar görecektir. Raporda kriz öncesi döneme (2019 dördüncü çeyreği) göre %10, 5 oranında kötüye gidiş öngörülmekte ve bu oran 305 milyon tam zamanlı iş kaybı anlamına gelmektedir. Salgının uzun sürmesi nedeniyle durumun daha da kötüleşeceği ve ikinci çeyrekte çalışma süresi kaybının Amerika kıtasında %12,4, Avrupa ve Orta Asya'da %11,8, diğer bölgelerde, en düşüğü % 9.5'in üstünde olmak üzere devam edeceği kaydedilmektedir. Dünya genelinde 436 milyonu aşkın işletme işlerin durması tehdidi ile karşı karşıyadır. Bu işletmelerin 232 milyonu toptan ve perakende ticarete, 111 milyonu imalatta, 51 milyonu konaklama ve yiyecek hizmetlerinde, 42 milyonu gayrimenkul ve diğer iş kollarında faaliyet göstermektedir (ILO, 2020).

Kovid-19'un finansal piyasalar ve sermaye piyasalarına etkisi de çok sert olmuştur. Rusya, Asya, Avrupa ve ABD piyasalarında sert düşüşler yaşanırken Dow Jones sanayi endeksi tarihinde üçüncü kez bin puanın üzerinde bir düşüş kaydetmiştir. Avrupa ve Asya Borsalarındaki düşüşü Rusya borsası izlemiştir. Küresel ekonominin Coronavirus salgınından hasar görmesi ve şirket kârlarının düşmesi, güvenli liman niteliğindeki doların yükselmesine neden olmuştur. Asya hisse senetleri Mayıs ayına düşüşle başlamış, Japonya'nın Nikkei 225 Endeksi, yüzde 2.3 gerileyerek 19,730.41 puanda seyretmiştir. S&P/ASX 200 Endeksi yüzde 3.9 azalışla 5,308.90 seviyesinde gerçekleşmiştir. Küresel piyasalarda yaşanan risk iştahındaki düşüş hisse senetlerinde satıcı bir seyre neden olmuştur. Altın fiyatları Coronavirus'e ilişkin temkinli iyimserliğin artması ile son 7 haftanın (01.05.2020) en büyük kaybını yaşamıştır (Bloomberg, 2020).

Çin finansal piyasalarında Coronavirus sebebiyle Şanghay Borsası'nda işlem gören hisselerin toplam değeri bir günde 393 milyar dolar düşmüştür. Borsada işlem gören şirketlerin dörtte üçünden fazlası % 10'luk değer kayıpları yaşarken Şenzen ve Şanghay Borsalarının toplam piyasa

değeri 7,8 trilyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Ulusoy, 2020).

Tahvil piyasasında ise Coronavirus sonrası yatırımcılar görece güvenli gelişmiş ülke tahvillerine yönelmiştir. ABD'nin 10 yıllık Hazine tahvili %0,69 ile çok düşük bir seviyeye gerilemiştir. İsviçre'de 10 yıllık tahvil faizi yüzde -0,94'e düşmüş ve Türkiye tahvil faizleri, %11 ile en yüksek seviyeye gelmiştir (Investaz, 2020).

Krizin petrol fiyatları üzerindeki etkisine gelince, Kovid-19 nedeniyle petrol talebinin azaldığını ve petrol piyasasında yüksek miktarda arz fazlasına neden olduğunu görülmektedir. Petrol talebi krizde, V şeklinde bir rota izlemiştir, Nisan 2020'de düşük bir noktaya ulaşan petrol talebinin, 2021'e kadar aşağı yönlü riskler içereceği düşünülmektedir. 2020 için ortalama talebin 2019'a göre % 10,8 düşmesi beklenmektedir. Nisan ayında, yıllık bazda %33,5'lik bir düşüşle ve 2020'de bir bütün olarak % 12,4'lük bir talep düşüşü ile Avrupa'nın, talebin en fazla düşeceği bölge olacağı tahmin edilmektedir (Rystad Energy, 2020: 12).

2.3. Kovid-19 Küresel Kriziyle Mücadelede Alınan Önlemler

Piyasaları sakinleştirmek ve harcamaları teşvik etmek için, birçok ülkedeki merkez bankaları, finansal piyasalarda borçlanmayı daha ucuz hale getirmekte ve piyasaya likidite enjekte etmektedir. Hükümetler ücret sübvansiyonları, düşük gelirli hane halklarına nakit yardımı, işletmeler için vergi ve kira indirimlerini içeren ekonomik destek paketleri açıklamaktadır. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası, zor durumda olan ülkelere yardım etmek için sırasıyla 50 milyar dolar ve 14 milyar dolarlık finansman paketleri açıklamıştır. Buna ek olarak, ABD 2.2 trilyon dolarlık bir kurtarma paketini senatodan geçirmiştir. Birleşik Krallık (İngiltere), iflasları, büyük işten çıkarmaları ve salgın nedeniyle çalışmayanlar için çalışan ücretlerinin % 80'ine kadar ödeme yapma kararı almıştır (Açıkgöz ve Günay, 2020: 523).

Gelişmiş ülkelerin politikacıları, vatandaşlara ve işletmelere benzeri görülmemiş miktarda destek sözü vererek hızlı bir şekilde krize yanıt vermişlerdir. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, Kovid-19 yükü ile karşı karşıya kalacak düşük ve orta gelirli ülkeleri desteklemek için bir dizi araç duyursa da (örneğin IMF'nin, krizden etkilenen ülkelere 1 trilyon dolara kadar kaynak ayırdığını duyurduğu krediler) bu destekler dağıtılmadan önce uygulanması gereken reformlar gibi tartışmalı koşullara bağlıdır. Bunun yanı sıra IMF ve Dünya Bankası, mali hedeflere ve piyasa odaklı çözümlere, sağlık sorununa yönelik ayırdıkları kaynaktan daha fazlasını ayırdılar. Sağlık sorunlarına ayırdıkları kaynak, 1 trilyon dolarlık kaynağın sadece 6 milyar dolarıdır (Kentikelenis vd., 2020: 1-2).

Her ülke krize karşı kendi önlemlerini alırken G20 ülkelerini oluşturan dünyanın en büyük 19 ekonomisi ve AB, Coronavirus ile mücadelede 5 trilyon dolar değerinde mali önlemler bütçesi ile beraber hareket etme kararı almıştır. G20 ülkeleri, Afrika ülkelerinin de aralarında olduğu gelişmekte olan ülkelerle krizden olumsuz etkilenen ülkelere destek vereceğini açıklamıştır (Ünveren, 2020).

Kovid-19, insanlığa yaşamlarının birbirlerine bağlı-bağımlı olduğunu, eşitsizlik veya çevresel bozulmaya karşı birlikte hareket etmek zorunda olduklarını göstermiştir. Kovid-19 ayrıca bilime olan inancı da arttırmıştır. Fakat bu kriz, kitle iletişim araçlarının desteğini arkasına alan popülist politikacılara, toplumu, genç-yaşlı, zengin-fakir, hasta-sağlıklı, etnik azınlıklar-çoğunluklar olarak bölmek sınıflandırmak için fırsat da vermiştir (McKee ve Stuckler, 2020: 3). Dolayısıyla Kovid-19 virüsünün yol açtığı küresel krizin sonuçlarının nasıl olacağı, bilimin mi politikacıların mı üstün geleceğine, insanlığın hangi tarafta duracağına bağlıdır.

2.4. Yeni Coronavirus'un Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye'de ilk Kovid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. İlk tespit edilmesinden sonra hızlı bir artış göstermiş ve vaka sayısı 30 Mayıs 2020 tarihinde 163.103 kişiye ulaşmıştır. 30 Mayıs itibarıyla 4515 kişinin vefat ettiği ülkede iyileşen hasta sayısı ise 126.984'e ulaşmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). En çok İstanbul, İzmir, Ankara, Kocaeli ve Konya'da görülen hastalık ülke geneline kısa sürede yayılmıştır. Türk hükümeti ilk vakanın görüldüğü günden itibaren bilim kurulu tavsiyelerini de dikkate alarak bir dizi önlem almıştır. İlk etapta 31 daha sonra azaltılarak 24 şehre giriş çıkışlar kontrollü hale getirilmiştir. Hükümet, yaşı 65 ve üstü ile 20 ve altı kişilere sokağa çıkmayı yasaklamıştır. Özellikle resmi tatiller başta olmak üzere belirli gün ve hafta sonları dışarı çıkma yasağı uygulamaları, virüs salgını kontrol etme yolunda önemli adımlar olmuştur.

Krizin Türkiye ekonomisine etkileri hızla artmaktadır. 2001 krizinin etkilerini atlatmadan 2008 krizine yakalanan Türkiye, bu krizin etkilerini atlatmadan bu kez Kovid-19 küresel krizine maruz kalmıştır. Enflasyon ve işsizlik sorunları ile mücadele eden Türkiye, krizden en ağır etkilenen sektörlerden olan turizm ve ulaştırma sektörüne olan bağımlılığı nedeniyle de krizin etkilerini derinden hissetmektedir.

Türkiye 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz darbe girişiminin yarattığı belirsizlik ortamında ciddi üretim kayıpları yaşamış, 2017 yılında toparlanma sürecine adım attığı anda ise 2018 yılının ikinci yarısında döviz krizi ile yüzleşmiş ve yüksek enflasyonun etkisi altına girmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) 2019 yılı son çeyreğinde enflasyonu kontrol altına alabilmek için faiz oranında ardı ardına indirimlere gitmiş ve piyasayı canlandırmaya yolunda adımlar atmıştır. Bu çabalar Türkiye ekonomisini toparlamaya yetmemiş ve 2017 yılında GSYİH büyümesi 7,4'ten 2018'de 2,6'ya gerilemiş ve 2019'da 0,9 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 4'de Türkiye'nin 2020 yılı öncesindeki ekonomik durumunu yansıtan üç yıllık veriler özetlenmiştir (Eryüzlü, 2020).

Tablo 4. Türkiye Göstergeleri

Yıllar	2017	2018	2019
GSYİH Büyüme	7,4	2,6	0,9
Toplam Tüketim Büyümesi	5,9	1,2	0,9
Toplam Yatırımların Büyümesi	7,8	-0,6	-10,0
Dış Ticaret Dengesi (milyar \$)	-74,2	-54,3	-29,2

Kaynak: Eryüzlü, 2020:11.

Son birkaç yıl içerisinde hem reel sektörde hem finans sektöründe ekonomik kırılganlıkları artan, sayısı 3.5 milyonu aşan Suriyeli mülteci göçü nedeniyle zor bir süreç yaşayan Türkiye, artan enflasyon ve işsizlik oranları, daralan yatırımların zorlayıcı etkisi ile Kovid-19 krizini aşmak için çabalamaktadır. Dünya Bankası verileriyle (20 Nisan 2020), 754 milyar \$ GSYİH, 9 bin dolar kişi başına milli geliri ile yaklaşık 83 milyonluk nüfusa sahip Türkiye, Kovid-19 salgının büyüme ve hanehalkı gelir seviyeleri üzerindeki yıkıcı etkisi ile karşı karşıyadır. Dünya Bankasına göre dünya ticaretinde yaşanan kesintiler, sermayenin daha güvenli yerlere hareketi ve risk primlerinin hızla yükselmesi, aynı konumda olan her ülke gibi Türkiye'yi de etkileyecektir. Bu etkilenme bazen ihracat ve ithalatta, bazen turizm gibi öncelikli sektörlerde, bazen finansmana ulaşmakta, bazen enflasyonda ve çoğu zaman da kur istikrarında yaşanacaktır. Dünya Bankası tahminlerine göre büyüme oranı, Kovid-19 öncesindeki tahmine göre, 2020 yılı için 3 puandan fazla düşerek yüzde 0,5 olacaktır. Özellikle turizm ve ulaştırma sektörünün en ağır etkilendiği ülkelerden biri olarak Türkiye'de, 2020 yılında ihracat azalma sürecine girerek ülkenin cari açığının artmasına yol açacaktır. Yoksulluk oranına ilişkin tahminler, bu oranın önümüzdeki aylarda, işgücü gelirlerindeki düşmeye bağlı olarak, yükseleceği ve nüfusun yüzde 9'unu bulacağını öngörmektedir (Dünya Bankası, 2020).

Yıllardır mücadele ettiği dış ticaret açığı nedeniyle izlediği ekonomi politikalarının merkezine ihracatı arttırıp ithalatı azaltmayı koyan Türkiye, Kovid-19 salgını nedeniyle dış ticaret açığını kapatma hedeflerini ertelemek zorunda kalmıştır. Ticaret Bakanlığı işbirliğiyle Türkiye İstatistik Kurumu tarafından oluşturulan ve geçici olan dış ticaret verilerine göre, ihracat 2020 yılı Mart ayında, 2019 yılının aynı ayına göre %17,8 azalmış ve 13 milyar 422 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı verilere göre ithalat, %3,1 artmış ve 18 milyar 813 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat 2020 yılı Ocak-Mart döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 4,0 azalmış ve 42 milyar 749 milyon dolar olarak gerçekleşmiş; ithalat ise %10,3'lük artışla 55 milyar 655 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret açığı Mart ayında %181,6 artarak 1 milyar 915 milyon dolardan 5 milyar 391 milyona yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2019 Mart ayında %89,5 iken, 2020 Mart ayında %71,3'e gerilemiştir (TÜİK, 2020).

TÜİK verilerine göre, Mart ayında en çok ihracat yapılan ülke Almanya olurken, onu sırasıyla ABD, Birleşik Krallık, İspanya ile İtalya izlemiştir. Bu ülkelere yapılan ihracat, toplam ihracatın yaklaşık %30'unu oluşturmuştur. İthalat rakamlarında ise Almanya yine ilk sırada yer alırken onu sırasıyla Çin, ABD, ile Rusya Federasyonu ile İsviçre

takip etmiştir. İlk 5 ülkeden yapılan ithalat, toplamı ithalatın %38'ini oluşturmuştur (TÜİK, 2020).

Türkiye'de ekonomi politikası yapanların Kovid-19'un yol açtığı küresel ekonomik krizle mücadele ederken elini zayıflatan iki önemli sorun enflasyon ve işsizliktir. Uzun yıllar enflasyonu iki haneli rakamları altına düşürmek ve işsizlik sorununu çözmek için çabalayan politika yapımcılar, Kovid-19 krizi ile her geçen gün kötüleşen bir tablo ile kar karşıya kaldılar.

Türkiye'nin uzun yıllardır mücadele ettiği enflasyon canavarı, Kovid-19 ile daha da güçlenmiştir. TÜİK verilerine göre, TÜFE'de (2003=100) 2020 yılının Nisan ayında, aynı yılın bir önceki ayına göre % 0,85, bir önceki yılın Aralık ayına göre ise % 3,16, bir önceki yılın aynı ayına göre ise % 10,94 olarak gerçekleşmiştir. 12 aylık ortalamalara göre ise % 12,66 artış gerçekleştiği görülmektedir. Artışın en yüksek olduğu grup % 31,32 ile alkollü içecekler ve tütün olurken diğerleri % 20,34 ile çeşitli mal ve hizmetler ve % 14,52 ile konut olmuştur. Artışın en düşük olduğu ana grup % 4,90 ile giyim ve ayakkabı olurken onu sırasıyla % 4,91 ile eğlence ve kültür; % 5,54 ile ulaştırma izlemiştir (TÜİK, 2020). Türkiye piyasalarında yaşanan daralmaya rağmen enflasyonun artmaya devam ettiği görülmektedir.

Avrupa Birliği Komisyonu 2020 Yılı Bahar Ekonomik Görünüm Raporu'na göre salgının fiyatlar üzerinde aşağı yönlü baskısı, talep düşüşü, enerji fiyatlarındaki sert düşüş, firmaların aktivitelerindeki düşüş ve işgücü piyasasındaki kötüye gidiş çekirdek enflasyonu, Euro bölgesinde bu yıl % 0.2'ye geriletmiştir. 2021 yılında ise enerji fiyatlarında yaşanacak gelişmelere bağlı olarak çekirdek enflasyonun % 1.1 olacağı öngörülmektedir. Komisyon raporunda Türkiye'de Tüketici Fiyat Endeksinin 2020 yılı için %11.4 olarak gerçekleşme beklentisi yer alırken 2021 için %11,7 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir (European Economic Forecast Spring, 2020: 1-5-147). Türkiye'nin piyasalardaki daralmaya rağmen enflasyon ile mücadelesini kesintisiz ve artan oranda sürdürmeye devam edeceği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin işsizlik rakamlarında en dikkat çeken nokta genç işsizlik oranının % 24.5 olarak gerçekleşmesidir. TÜİK verilerine göre Mart 2020 itibarıyla Türkiye'de genel işsizlik oranı % 13,8'dir. Avrupa Birliği Komisyonu 2020 Yılı Bahar Ekonomik Görünüm Raporu'nda Euro bölgesinde bu yıl için çalışma saatlerindeki keskin düşüş, işini kaybedenler ve genç işsizlerin etkisiyle işsizliğin artacağı ve %9,6 oranında gerçekleşeceğini 2021 yılında ise işsizliğin % 8.6 oranında olacağını öngörülmektedir. Komisyon raporuna göre Türkiye'de 2020 yılı için işsizlik oranı %16,9 olarak öngörülürken 2021 yılı için bu oranının düşmeyeceği ve yine 16.9 olarak gerçekleşeceği beklenmektedir (European Economic Forecast Spring, 2020: 1-5- 147).

2.5. Yeni Coronavirus'e Karşı Türkiye'nin Aldığı Önlemler ve Çözüm Arayışları: Kovid-19 Krizi ile mücadelede Türk hükümeti, 18 Mart 2020 tarihinde 15.4 milyar dolarlık ekonomik teşvik paketini açıklamış ve vergi indirimleri, ödeme ertelemeleri ve artan emekli maaşları ile vatandaşlara ve işletmelere yardımcı olmak için çeşitli uygulamalar hayata geçirmiştir (Açıkgöz ve Günay

2020:524). Ekonomi kurmayları ayrıca likiditeyi artırmak ve uygun kredi koşulları sağlamak için bir dizi önlem almıştır (European Economic Forecast Spring, 2020: 147).

Türkiye'nin bugüne kadar uyguladığı politikalar genelde diğer ülkelerde uygulananlarla benzerlik göstermektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hane halkları, iş dünyası ve finansal kesimine yönelik tedbirler uygulanmaktadır. Hanehalkının tüketim harcamalarını canlı tutmak için kamu ve özel sektör borçlarının ertelenmesi, karşılıksız gelir destekleri ve işsizlik sigortası gibi ödeneklerle krizin etkileri azaltılmaya çalışılmaktadır. İş âlemine yönelik tedbirlerle de üretimde ve istihdam alanında yaşanabilecek kayıpları azaltmak amaçlanmakta ve bu kapsamda şirket borçlarının ertelenmesi ve yapılandırılması gibi tedbirler alınmaktadır. Yarı zamanlı istihdam ödeneklerine ve ücretli izin ödeneklerine devletin yaptığı destekler iş dünyasına verilen destekler arasındadır. Finansal kesime yönelik desteklerde kamu bankaları kanalıyla, kredi kolaylıkları ve mali kesimin likidite ihtiyacını dikkate alan çalışmalar yapmak önem taşımaktadır (Bayar vd., 2020: 17-18).

Kovid-19 salgınının aynı anda hem arz, hem de talep yönlü bir şok olması uygun önlemler bulmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca talep daralmasının insanların ekonomik durumundan daha çok evlerinden çıkamamaları nedeniyle yaşanması, sorunun çözümüne yönelik yaklaşımları tartışmaya açmaktadır. Talebi arttırmak için fiyat indirimlerine gidilmesi, vergi indirimleri uygulanması gibi geçmişte yaşanan bazı ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde işe yarayan geleneksel önlemlerin bugün de uygulanıyor olması bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu bağlamda 18 Mart'ta açıklanan Coronavirus krizine karşı yayınlanan önlem paketindeki havayolu ve konaklama sektörlerine sağlanan vergi indirimlerinin de talepte ciddi bir canlanma yaratması ve istihdamı koruyucu bir etki yapmasını beklemenin ne derece gerçekçi olduğu tartışmalıdır. İş dünyasına yönelik uygulamalar için de aynı durum geçerlidir. Vergi ve kredi borçlarının ertelenmesi ve yeni kredi kolaylıkları sağlanması geçici bir rahatlama sağlasa da talep canlanmadığı sürece iş dünyasının sorunlarını kalıcı olarak çözmeyeceği açıktır. İstidama yönelik alınan önlemler, hanehalklarına sağlanacak nakit gelir destekleri ve borç ertelemeleri gibi önlemler doğru adımlar olmakla beraber tedbirleri genişletmek ve özellikle istihdama yönelik ilave tedbirler almak gerekmektedir (Aşık ve Sayan, 2020: 2-3-8).

Yaşanan küresel belirsizlik ortamında Türkiye'de bir yandan döviz talebi artarken diğer yandan döviz arzı düşmektedir. Bu bağlamda önem arz eden döviz kuruna yönelik gelişmeleri dikkatle takip etmektir. Özatay ve Sak, kurdaki gidişatı hızla tersine çevirmenin mümkün olduğunu ve ülkenin dış borcunu rahatlıkla ödeyecek kapasitesinin olduğunu göstermenin önemli olduğunu savunmaktadır. Özatay ve Sak, birincisi uluslararası kuruluşlardan geçici döviz likiditesi temin etmeye yönelik anlaşma imzalanması, ikincisi borç ödemelerini erteleyecek bir mekanizma geliştirilmesi yolunda adımlar atılması olmak üzere Türkiye'nin önünde iki seçenek olduğunu belirtmektedir (Özatay ve Sak, 2020: 3-4).

Kriz belirsizliğini korumaya devam ederken ülkeler de adım adım normalleşme sürecine girme yolunda çaba sarf etmektedir. Her ülke vaka sayısı, ölüm oranı ve ekonomik

ve sosyal koşullarını göz önüne alarak farklı bir takım planlamalarla kendi takvimlerine göre normalleşme sürecine adım atmaktadır. Türkiye'de de normalleşme yolunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Dört aşamalı uygulanan planın birinci aşaması 11 Mayıs, ikinci aşaması 27 Mayıs-31 Ağustos, üçüncü aşaması 1 Eylül-31 Aralık, dördüncü aşaması ise 1 Ocak ve sonrası olarak planlanmıştır. İlk aşamada kuaförler, güzellik merkezleri ve alışveriş merkezleri kontrollü olarak açılmıştır.

3. Sonuç ve Öneriler

Dünya benzeri görülmemiş bir krizle mücadele etmektedir. Tüm dünyayı aynı şiddette olmasa da aynı anda etkisine alan bu kriz, sadece yaşam ile ölüm arasındaki mücadeleyi değil, sağ kalanların nasıl bir dünyaya uyanacaklarını ve bu dünyada var olma mücadelesini de tarihe not olarak düşecektir. Bu mücadelenin tartışmasız en önemli aktörleri sadece gelişmiş ülkelerin değil gelişmekte olan ülkelerin insanları ve bu krizle mücadele etmek için gecelerini gündüzlerine katan hükümetler, uluslararası kuruluşlar ile sağlık ve ekonominin aktörleri başta olmak üzere bilim insanlarıdır.

Bu krizden kurtulmak için tüm bu aktörlerin üzerine düşen görevler farklıdır. Hükümetler, ülkenin en etkili ve yetkin organıdır. Hükümetler, yasama, yürütme ve yargı organlarının krize karşı uyumlu şekilde çalışmasını organize etmekle yükümlüdür. Hükümet, bakanlıkları aracılığıyla ülkenin sağlık politikasından ekonomisine, eğitim politikasından dış politikasına kadar her alandaki düzenlemelerini titizlikle yerine getirmekle sorumludur. Dolayısıyla Türkiye'nin Kovid-19 virüsünün yol açtığı Küresel Ekonomik krizden en az hasarla çıkabilmesinin en önemli koşulu etkin ve etkili bir hükümet politikasıdır. Hükümet destek paketleri ile krizden en çok etkilenen kesimleri gözetmeli, sadece sektörel bazda destekler, vergi indirimleri ve borç ötelemeleri ile yetinmemeli özellikle alt gelir grubuna yönelik kesimin gelirini güvence altına almalıdır.

Krizin ikinci önemli aktörü bilim adamlarıdır. Hükümetin, etkin ve etkili bir program uygulaması için, Türkiye'nin sağlık, fen ve sosyal bilimler alanında yetkin bilim adamlarının öngörülerine, bilgilerine ve multidisipliner çalışmalarına ihtiyacı vardır. Hükümetin önünü açtığı ve desteklediği bilim adamlarının özellikle aşı geliştirilmesi, hastaların doğru tedavi protokolü ile tedavi edilmesi, toplumun bu süreci psikolojik ve sosyal açıdan en az zararlı atlatması, çocuk, ergen ve gençlerin sağlık nedeniyle yaşanan izolasyon ve yeni eğitim sistemindeki belirsizliğin etkilerinden en az hasarla çıkması yolunda hızlı bilimsel çalışmalar hayata geçirilmelidir.

Krizin üçüncü önemli aktörü krizi bizzat yaşayan ve krizin yükünü sırtlayan iş dünyasıdır. Finans sektöründen sanayisine, tarım sektöründen hizmet sektörüne ülkenin üretimini sırtlayan bu kesim, varlıkta da yoklukta da Türkiye'nin geleceğine yatırım yapmalı, kısa vadeli çıkarlarının yerine uzun vadeli ve sürdürülebilir hedeflerini koymalıdır. Şirketlerin en büyük hedefinin kar maksimizasyonu olması kapitalist dünyada bir realite olmakla beraber diğer bir realitenin krizlerle güçlenmek

olduğundan hareketle karlılıklarından ödün verme pahasına istihdama desteğini çekmemelidir. İş dünyası ayrıca çalışanlarının bu dönemde yaşadığı maddi ve manevi zorluklara karşı bir duruş sergileyerek sosyal projelere ağırlık vermeli ve gençlerin eğitimine destek olma yolunda gerek hükümetle gerekse sivil toplum kuruluşlarıyla omuz omuza çalışmalıdır.

Krizin dördüncü ve belki de en önemli aktörü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Salgınla mücadelede hükümetin aldığı tedbirlere harfiyen uyarak normalleşme sürecine en büyük katkıyı verecek olan güç, Türk halkıdır. Salgın ne kadar çabuk kontrol altına alınırsa ülke o kadar çabuk normalleşme sürecine girecektir. Bu gerçekten hareketle kurallara titizlikle uymalı, kendi sağlığını koruma yolunda attığı adımlarla toplum sağlığını da koruyacağı bilinci ile hareket etmelidir. Dünyanın hızla tüketim toplumu olma yolunda ilerlediği çağımızda salgın vesilesi ile tüketimi kısırarak bu gidişe dur demeli ve uzun vadede ülke kaynaklarını verimli kullanıp çevreyi korumak ve gelecek nesillere daha iyi bir dünya bırakma yolunda cesur adımlar atmalıdır.

Türkiye krizin bazı fırsatlar içerdiğini de unutmamalıdır. Suriyeli mültecilere kapılarını açan ve zor durumda olanların sığındığı bir ülke olan Türkiye, barışçıl tutumunu salgın sırasında tüm ülkelere yardım yollayarak bir kez daha vurgulamıştır. Bu kriz Türkiye'nin dış ülkelerle son yıllarda bozulan dış ilişkilerini düzenlemekte önemli bir fırsattır.

Bununla birlikte, krizin Türkiye'ye sunduğu diğer bir fırsat azalan enerji faturaları olacaktır. Petrol fiyatlarının düşmesinin enerji ithalatçısı bir ülke olan Türkiye açısından önemli bir fırsat olduğu unutulmamalıdır. Türkiye yine döviz kuru baskılarını azaltmak, dış finansman ihtiyaçlarını karşılamak ve döviz rezervlerindeki düşüşün önüne geçmek için gerekirse uluslararası kuruluşlarla masaya oturma kartını da elinde tutmak zorundadır.

Türkiye'nin krizden çıkaracağı belki de en önemli ders, kayıt dışı ekonominin yarattığı toplumsal, sosyal ve ekonomik tahribatın boyutlarını görmek ve bunun için gerekli çalışmaları bir an önce hayata geçirmektir.

Gerek yaşadığımız 2008 Küresel Krizi gerekse içinde bulunduğumuz Kovid-19 Küresel Krizi ile mücadelenin anahtarı toplumun birliği ve bütünlüğüdür. Ama bundan daha da önemli olan düzgün işleyen siyasal ve ekonomik kurumlarıdır. Siyasal ve ekonomik kurumlarının gücü toplumun gücünü ve devamlılığını yansıtan en önemli mekanizmalardır. Ülkenin üretici ve dinamik tüm kesimlerinin yılmadan, her hangi bir umutsuzluğa ve ataletle kapılmadan, topyekûn mücadelesinin önünde hiçbir kriz direnemez.

Kaynakça

Acemoğlu D. ve Robinson J. A. (2016). *Ulusların Düşüşü, Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, İstanbul: Doğan Egmont Yayımcılık.

Açıkgöz, Ö. & Günay, A. (2020). The Early Impact of the Covid-19 Pandemic on the Global and Turkish Economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, 520-526. doi:10.3906/sag-2004-6

Afşar, M. (2011, Ekim). Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları, *Eskişehir Orhangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 143-171.

Aşık G.A. ve Sayan S. (2020, Nisan). Korona Günlerinde İstihdamı ve Kırılgan Kesimleri Korumak, *TEPAV Politika Notu*, 1-8.

Ay H. ve Uçar Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 11-32

Bayar A.A. , Günçavdı Ö. ve Levent H. (2020, Nisan). Covid-19 salgınının Türkiye'de Gelir Dağılımına Etkisi ve Mevcut Politika Seçenekleri, *ISTANPOL Politika Raporu*, 007, 1-23

Bloomberg (2020). Erişim tarihi: 04.05.202, <https://www.bloomberght.com/altin-7-haftanın-en-buyuk-haftalik-dususune-hazirlaniyor-2254416>

Buluş A. ve Kabaklarlı E. (2010), 1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10 (19), 1-22.

Dağlı O. (2020). Koronavirüs Salgını ve Çin-Afrika İlişkilerine Olası Etkileri, *AFAM (Afrika Araştırmacıları Derneği) Raporu*, 7, 1-30

Demirbaş M. ve Sezgin F.H. (2010). Likidite Krizi Sürecinde Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği'ne Üye Ülkeler ve Türkiye'deki Bankacılık Sektörünün Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2006-2010 dönemi, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12/3, 135-158

Duman E. ve Işık, N. (2011). *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C.

Dünya Bankası (20 Nisan 2020). *Son Ekonomik Gelişmeler, (Son güncelleme 20 Nisan 2020)*. Erişim: 06.05.2020, <https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview#3>

Eryüzlü H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye'de "Helikopter Para" Uygulaması, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi-2020-3(1)*. Doi: 10.46737/emid.745621, 10-19

European Economic Forecast Spring (2020, May). *Institutional Paper*, 1-216.

Gern, KJ & Hauber P. (2020). Konjunkturschlaglicht Coronavirus Hält Weltkonjunktur in Atem, *ZBW-Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft*,

- Ökonomische Trends*, 100 (3), 223-224. doi: 10.107/s10273-020-2607-5.
- Gupta M. , Abdelmaksoud A. , Jafferany M. , Lotti T. , Sadoughifar R. And Goldust M. (2020, March). Covid-19 and ekonomy, *Dermatologic Therapy Wiley, Leter*, 1. doi: 10.1111/dth.13329.
- IATA (7 Nisan 2020). *IATA Raporu, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü*, <http://web.shgm.gov.tr/tr/haberler/6350-iata-covid-19-nedeniyle-25-milyon-calisanin-isinin-risk-altinda-oldugunu-acikladi>
- ILO (29.04.2020). *ILO Monitor: COVID-19 and The World of Work. Third Edition Updated Estimates and Analysis*, 1-23.
- IMF (2020). *Hites Ahir, Nicholas Blum, Davide Furceri, Global Uncertainty Related to Coronavirus at Record High*. Erişim Tarihi: 21.04.2020
- Invest Yatırım (11 Mart 2020). *Coronavirus'un Finansal Piyasalara Etkisi*. Erişim tarihi: 09.05.2020, <https://www.investaz.com.tr/blog/corona-korona-virusunun-finansal-piyasalara-etkisi/>
- İnam, A. (26.03. 2020). *Korona Öldürecek mi? Olduracak mı?* Erişim tarihi: 21.04.2020, <https://fikirturu.com/2020/03/26/korona-oldurecek-mi-olduracak-mi/>
- İsmailoğlu, M. ve Çetin, M. (2012). *2008 Küresel Krizi Sonrası Avrupa'da Yükselen Popülist Hareketler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Karabıyık L. ve Anbar A. (2010). Küresel Ekonomik Krizin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 44-57.
- Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Kaykusuz M. (2016). *İktisadi Kriz Teorileri*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Kentikelenis A., Gabor D., Ortiz I., Stubbs T., McKee M. and Stuckler D. (2020, April). Softening the outbreak of the outbreak: Will the International Monetary Fund and the World Bank make things worse?, *Lancet Global Health 2020 Comment*. 1-2. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(20\)30135-2](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(20)30135-2)
- Kickbusch I. Leung G.M, Bhutta Z.A. , Matsoso M. P. , Ihekweazu C.And Abbasi K. (2020, April). Covid-19: How a Virus is Turning The World Upside Down, *BMJ 2020 Editorials*, 1-3. doi: 10.1136/bmj.m1336.
- Kutlu, H. A. ve Demirci N.S. (2011, Ekim). Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkarıcı Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 121-136.
- McKee M. & Stuckler D. (2020, April). Covid-19 will Damage Health Not Just Now But Also In The Future, *Nature Medicine*, 1-3. <https://doi.org/10.1038/s41591-020-0863-y>
- OECD (2019). *Economic Surveys: Chine 2019*, 8. Doi:https://doi.org/10.1787/eco_surveys-chn-2019-en https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-china-2019_eco_surveys-chn-2019-en#page10
- OECD (02.03.2020). *Interim Economic Assessment Coronavirus: The world economy at risk*, 1-18.
- Özatay F. ve Sak G., (2020, Mayıs), COVID 19 ve Normalleşme, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Politika Notu*, 1-6.
- Öztürk, S., Özdemir, A. and Ülger Ö. (2011). Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye'nin Para Politikaları Üzerine Etkileri, *International Conference On Eurasian Economies 2012*, 298-303.
- Pierce, B. (2020, March). COVID-19: Cash Born Analysis, *IATA*.
- Polat A.M. (2018). Küresel Finansal Krizin Nedenleri, *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences*, 2/1, 177-195.
- Rystad Energy (29 April 2020). *Covid-19 Report 8th Edition, Global Outbreak Overview and Its Impact on the Energy Sector, Public Version*, 1-24.
- Takım, A. (2011). Küresel Krizin Türkiye'de Finansal Kesim Üzerindeki Etkileri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10:35, 337-352.
- Topbaş N. (2009). Finansal Kriz Ortamında Bankaların Muhasebe Sistemlerinde Gerçeğe Uygun Değerleme Yönteminin etkileri, *Bankacılar Dergisi*, 68, 56-64.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020).Erişim: 16.10.2020. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansman-istatistikleri>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). Erişim:5.05.2020. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/>
- TOBB (2009). *Ekonomik Rapor (65. Genel Kurul) Yayın No: 2010 / 110*, 1-153.
- TÜİK (2020, Mart). *Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, Mart 2020*.
- TÜİK (2020, Nisan), *Türkiye İstatistik Kurumu, Tüketici Fiyat Endeksi, Nisan 2020*.
- TÜİK (2020, Nisan) *Türkiye İstatistik Kurumu, İşgücü İstatistikleri, Nisan 2020*.
- Ulusoy K. M. (2020, Şubat). Koronavirüs'ün Ekonomik ve Finansal Etkileri, *Stratejik Düşünce Enstitüsü SD Analiz*.

- UNCTAD (2020, April). *Trade and Development Report Update, From the Great Lockdown, to the Great Meltdown: Developing Country Debt in the Time of Covid-19*, 1-16.
- UNWTO (28 April 2020). COVID - 19 Related Travel Restrictions A Global Review for Tourism Second Report as of 28 April 2020, 1-16.
- Ünveren B. (31.03.2020) *Koronavirüse Karşı Hangi Ülke Hangi Ekonomik Önlemi Aldı?* Erişim tarihi: 21.04.2020, <https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCse-kar%C5%9F%C4%B1-hangi-%C3%BCIke-hangi-ekonomik-%C3%B6nlemi-ald%C4%B1/a-52969655>
- WHO (26.04.2020) tarihli, *97 Sayılı Durum Raporu*. Erişim tarihi: 27.04.2020 https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200426-sitrep-97-covid-19.pdf?sfvrsn=d1c3e800_6
- WWTC (2020). *WTTTC Covid-19 Impact 2020*, Erişim: 03.05.2020 <https://wttc.org/en-gb/COVID-19/Recovery-Post-COVID-19>
- Yavuz, A., Şataf, C. ve Kır, S. (2013). Avrupa’da Borç Krizi ve Çözüm Arayışları, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 131-154.
- Yeldan, E. (2009). Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 20, 1-18.
- Yıldırım, S. (2010). 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 47-55.
- Yıldız, Z. ve Durgun A. (2010). 2008 Küresel Krizi ve Turizm Sektörü Üzerine Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (1), 1-15.

Yazım Kuralları

anemon, 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazı işlerinin izni olmaksızın başka hiçbir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indirmeniz ve makalenizi bu makaleyi örnek olarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı A4 kâğıdı (210 x 297 mm) boyutunda, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2 cm olmak üzere diğer kenarlar için 1.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), e-posta adres(ler) bilgileri ve ORCID nuraları verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 13 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sola hizalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimedenden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.
- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda (BAP, TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb.) desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası ilk sayfanın altında verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeden hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.

- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar yalnız ilk harfleri büyük, 11 punto (üst 12 nk; alt 6 nk) ve sola hizalı olarak yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır.

1. Birinci Derece Başlık

1.1. İkinci Derece Başlık

1.1.1. Üçüncü Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Editörlü kitap:

Çetin, İ. (Ed.) (2010). *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Nobel.

(iv) Editörlü kitapta bölüm:

Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaştırma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

(v) Makale:

Esen, Ö. (2012). Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 87-97.

(vi) Çift yazarlı makale:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çok yazarlı makale:

Esen, Ö., Aydın, C., & Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(22), 1983-1993.

(vii) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

(viii) İnternet tabanlı kaynaklar:

Eğilmez, M. (2017). *İşsizlik Niçin Düşmüyor?*. (Erişim: 01.02.2018), <http://www.mahfiegilmez.com/2017/12/issizlik-nicin-dusmuyor.html>

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşılamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) "(Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı)'dan aktaran" ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890'dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi kârını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırmanın ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- **anemon**'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayın aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.

Instructions for Authors

anemon is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the order of the authors' names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the Journal of *anemon* from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed A4 paper (210 x 297 mm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2 cm on the top and 1.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles should include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), e-mail address(es), and ORCID of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 13. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be left-aligned. The articles should have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and should be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- *anemon* is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.
- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works (BAP, TUBITAK, Word Bank ect.) that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of the project.
- The articles should be organized as introduction, body, and conclusion. Subtitles and lower-level titles must have a font size of 11 (12 nk before and 6 nk after) and be left-aligned.
- Formulas and equations should be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an "Introduction" and "Conclusion" sections. The "Introduction" is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The "conclusion" needs to be in compliance with the study's purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in "conclusion". Headings, titles, and subtitles can be used to organize the text.
- Tables/Figures should be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the subtitles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition,

tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.

- Headings, titles, and subtitles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles should be uppercase but boldface; the first letters of all the words in the second-level titles should be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles should be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. First-Level Title

1.1. Second-Level Title

1.1.1. Third-level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

- (i) Reference to a book:
Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
 - (ii) Translated book:
Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
 - (iii) Reference to a chapter in an edited book:
Esen, Ö., & Aydın, C. (2018). Tunisia. In: S. Özdemir, S. Erdoğan, & A. Gedikli (Eds.), *Handbook of Research on Sociopolitical Factors Impacting Economic Growth in Islamic Nations* (pp. 68-94). USA: IGI Global.
 - (iv) Reference to a journal publication:
Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
 - (v) Two authors:
Aydın, C., & Esen, Ö. (2018). Does the level of energy intensity matter in the effect of energy consumption on the growth of transition economies? Evidence from dynamic panel threshold analysis. *Energy Economics*, 69, 185-195.
 - (vi) Theses and dissertations:
Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.
 - (vii) Internet Based Sources
IATA (2016). *Annual Reports Review*. (15.10.2017), Retrieved from <https://www.iata.org/about/Documents/iata-annual-review-2016.pdf>
- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.
 - (i) For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)
 - (ii) For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)
 - The manuscripts that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
 - The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.

Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesine devredilmiş sayılır.

Peer Review Process

- The papers that are sent to **anemon** are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. **anemon** employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to **anemon** take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of **anemon** may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to **anemon** is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University.

Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilmeden önce akademik çalışmalar, söz konusu dili iyi düzeyde konuşan editörler tarafından düzenlenmeli ve kontrol edilmelidir. Ayrıca bu durum belgelendirilmelidir (Türkçe hazırlanan çalışmalar hariç).
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology etc. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- Before academic studies submitted to **anemon**, they should be proofread and edited by native the language-speaking editors related to language used in the paper. This should also be documented (excluding study prepared in Turkish language).
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is regularly published bimonthly in February, April, June, August, October and December by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in the Journal are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronical environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Yazışma Adresi / Address

Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

49250 – MUŞ/TÜRKİYE

Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 249 10 22

Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

e-mail: anemon@alparslan.edu.tr